

SOSYAL VE BEŞERÎ

BİLİMLERDE ULUSLARARASI ÇALIŞMALAR - II

Haziran 2023

EDİTÖRLER

DOÇ. DR. AYŞE ÇATALCALI CEYLAN

DOÇ. DR. SALİH BATAL

DR. ÖĞR. ÜYESİ AYTAÇ TOPTAŞ

DR. ÖGR. ÜYESİ HAZAL CEYLAN ÖZTÜRKER DEMİR

Genel Yayın Yönetmeni / Editor in Chief • C. Cansın Selin Temana

Kapak & İç Tasarım / Cover & Interior Design • Serüven Yayınevi

Birinci Basım / First Edition • © Haziran 2023

ISBN • 978-625-6450-43-1

© copyright

Bu kitabın yayın hakkı Serüven Yayınevi'ne aittir.

Kaynak gösterilmeden alıntı yapılamaz, izin almadan hiçbir yolla çoğaltılamaz.

The right to publish this book belongs to Serüven Publishing. Citation can not be shown without the source, reproduced in any way without permission.

Serüven Yayınevi / Serüven Publishing

Türkiye Adres / Turkey Address: Kızılay Mah. Fevzi Çakmak 1. Sokak

Ümit Apt No: 22/A Çankaya/ANKARA

Telefon / Phone: 05437675765

web: www.seruenyayinevi.com

e-mail: seruenyayinevi@gmail.com

Baskı & Cilt / Printing & Volume

Sertifika / Certificate No: 47083

SOSYAL VE BEŞERÎ

BİLİMLERDE ULUSLARARASI ÇALIŞMALAR-II

Haziran 2023

Editörler

DOÇ. DR. AYŞE ÇATALCALI CEYLAN

DOÇ. DR. SALİH BATAL

DR. ÖĞR. ÜYESİ AYTAÇ TOPTAŞ

DR. ÖĞR. ÜYESİ HAZAL CEYLAN ÖZTÜRKER DEMİR

İÇİNDEKİLER

Bölüm 1

TÜRK MODERNLEŞMESİNE YAKLAŞIMLAR

Mertcan Şafak SAĞLAM..... 1

Bölüm 2

TÜRKİYE'DE YAT TURİZMİ SORUNLARI: TEHDİTLER VE FIRSATLAR

Mihalis (Michael) KUYUCU, Adem KARAKUŞ..... 19

Bölüm 3

YAPAY ZEKANIN GELİŞİMİ: SİNİRBİLİM, PSİKOLOJİ VE ETİK
KONULAR ÇERÇEVESİNDE DEĞERLENDİRİLMESİ

Bahar SERT, Selami Varol ÜLKER 35

Bölüm 4

DÜZCE'DE DIŞ TİCARETİN VE FİNANS SEKTÖRÜNÜN GELİŞİMİ

Mehmet Akif ÖNCÜ, İstemi ÇÖMLEKÇİ, Esengül ÖZDEMİR ALTINIŞIK.....55

Bölüm 5

OSMANLI ARŞİV BELGELERİNE GÖRE 1904 ST. PETERSBURG
PROTOKOLÜNDEN SONRA İSPANYA'DAN GÖÇ ETTİRİLEN
ANARŞİSTLER (1904-1907)

Esin TÜYLÜ TURAN..... 69

Bölüm 6

TÜRKİYE'DE YABANCI GERÇEK KİŞİLERİN GAYRİMENKUL
EDİNİMLERİNİN SINIRLANDIRILMASI

Toygun ATASOY, Ayşen APAYDIN..... 81

Bölüm 7

BOŞ ZAMANIN REKREASYON VE ANİMASYON İLİŞKİSİNDEKİ ROLÜ

Mahmut BARAKAZI..... 105

Bölüm 8

DOĞU AKDENİZ VE EASTMED

Mustafa ÇINAR 121

Bölüm 9

OKUMA KÜLTÜRÜNDE YENİ BOYUT: POP-UP (SOKAK)
KÜTÜPHANELERİ

Ayşenir GÜNEŞ 141

Bölüm 10

SOSYO-KÜLTÜREL DEĞERLERİN ÇEVRE KORUMADA ÖNEMİ
ÜZERİNE TEORİK BİR İNCELEME

Mahmut ÖZDEMİRKOL 153

Bölüm 11

HAVAYOLU İŞLETMELERİNDE FİNANSAL HALKLA İLİŞKİLER
UYGULAMALARI: BİST ÖRNEĞİ

Elif BEZİRGAN 167

Bölüm 12

ULUSLARARASI İLİŞKİLER TEORİLERİNDE GÜVENLİK
YAKLAŞIMLARI

Muhsin BARAN 183

Bölüm 13

SAĞLIK HİZMETİ SUNUMUNDA KRİTİK BİR MESLEK: TIBBİ
SEKRETERLERİN ROLÜ VE DEĞERLENDİRİLMESİ

Simge SAMANCI 201

Bölüm 14

TÜRKİYE NÜFUSUNUN KURULUŞTAN 1975 YILINA KADAR
DEĞİŞİMİ VE NÜFUSUMUZ ÜZERİNDE KÜRESEL KONJONKTÜREL
ETKİLER

Salman ÖZÜPEKÇE 215

Bölüm 15

GÜNÜMÜZ POSTMODERN YÖNETİM ÇAĞINDA ALTERNATİF
LİDERLİK YAKLAŞIMLARI VE ETKİSİ

Hande KAFADAR..... 241

Bölüm 16

İSKİLİP EVLERİNDE AHŞAP SÜSLEMELER

Doğan KOŞAN..... 267

Bölüm 17

İKİNCİ CİLDİN İZİNDE: TANPINAR'IN XIX. ASIR TÜRK EDEBİYATI
TARİHİ'NİN DEVAMI NASIL OLABİLİRDİ?

Erol GÖKŞEN..... 289

Bölüm 18

DOĞU AKDENİZ'İN JEOPOLİTİĞİ: TÜRKİYE'NİN ÇIKARLARI VE
MAVİ VATAN

Lütfi TUTUŞ..... 303

Bölüm 19

BALIKESİR KUVA-Yİ MİLLİYE MÜZESİ'NDEKİ PİŞMİŞ TOPRAK
KANDİLLER

Ufuk ELYİĞİT..... 321

Bölüm 20

PETRARCH VE DANTE: KISKAÇ İNSANLARIN SUÇLAMALARINA
KARŞI SAVUNMA

Onur AKDOĞAN..... 341

Bölüm 21

6638 SAYILI KANUNUN GETİRDİĞİ DEĞİŞİKLİKLERİN MODERN
POLİSLİK BAĞLAMINDA KOLLUĞUN GÖREV VE YETKİLERİNE
ETKİSİ

Yasin TURNA..... 355

Bölüm 22

YAŞAM MENUNİYETİ VE MUTLULUK EŞİTSİZLİĞİ: TÜRKİYE'DE
EĞİTİM ÖRNEĞİ

Zeynep AKYÜREK..... 371

Bölüm 23

BİLİMSEL ARAŞTIRMA ETİĞİ

Hamza Kaya BEŞLER 387

Bölüm 24

OSMANLI HÂKİMİYETİNİN SON DÖNEMLERİNDE FİLİBE

Resül NARİN 397

Bölüm 25

NÖTROSOFİK BULANIK KÜME VE UZANTILARI

Şule BAYAZİT BEDİRHANOĞLU 421

Bölüm 1

TÜRK MODERNLEŞMESİNE YAKLAŞIMLAR

Mertcan Şafak SAĞLAM¹

¹ Dr. Arş. Gör. Mertcan Şafak Sağlam, Haliç Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, ORCID: 0000-0001-7660-9187

1. GİRİŞ

Modernleşme kavramı ile Feodal düzenden ve onun temel üretim biçimi olan tarım toplumundan, ilerleme, gelişme ve rasyonaliteyi öne çıkaran sanayi üretimine dayalı kapitalist topluma geçiş ifade edilir. Bu geçiş oldukça kapsamlıdır ve toplumların hemen hemen her alanını dönüştürmüştür. Bu gelişmelerin ilk olarak Avrupa toplumlarında yaşanmış olması kavramın tarihsel olarak batılılaşma ifadesiyle de ikame edilmesine yol açmıştır. Bu süreç sonucunda öne çıkan olgulardan bazıları uluslaşma, kalkınmacılık, endüstriyelleşme, ekonomik yayılcılık, kültürel evrim ve Avrupa merkezci normlardır. (Conversi, 2012: 17-19; McNutt, 2014: 124)

Modernleşme kavramının tarihsel kullanımı incelendiğinde, ilk aşamada her ulusun izlemesi gereken bir süreç olarak kabul edildiğini görürüz. Bununla beraber kavram ilk andan itibaren eleştirilere de maruz kalmıştır. İlk eleştiriler eski toplumsal düzenin temsilcileri ve düşünürleri tarafından getirilmiştir. Sonraki aşamada ise modernleşme bizzat kendi içerisinde eleştirilerle yüzleşmiştir. Merkez ülkelerde modernleşme ile ilişkilendirilen aşırı uygulamalar örneğin öjeni, toplumsal sonuçları gözetilmeden yürütülen aşırı sanayileşme, bunun yanında büyüme ve genişleme hırsıyla özdeşleştirilen dünya savaşları kavramın eleştirilmesine yol açmıştır. Çevre ülkeler içinde modernleşmenin başarısızlığı da bu eleştirilere katılmış, son tahlilde modernizmin krizinden söz edilmeye başlanmıştır. Güncel olarak post-modern yaklaşımların gelişimiyle beraber ise modernizm pejoratif bir şekilde ele alınmaya başlanmıştır. Türkiye örneğinde ele alırsak ise henüz ulaşılabildiği hem akademik hem güncel siyaset açısından tartışmalı olan, bununla beraber postmodern yaklaşımlar açısından ise henüz ulaşılmadan reddedilen bir kavram haline dönüşmüştür (Bauman & Bordoni, 2014: 110).

Bütün bu tanımlamalara ve yaklaşımlara rağmen modernizmin muğlak bir kavram olduğunu belirtmek gerekir. Bu bağlamda siyaset bilimi içerisinde düşünürler modernleşmeye farklı anlamlar yüklemişlerdir. Karl Marx'a göre değişim, feodalist üretim tarzından kapitalist üretim tarzına geçiştir. (Marx & Engels, 2005: 118) Max Weber, Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhunda yeni düzeni belirli bir düşünce yapısının eskisinin yerini alması olarak tanımlamaktadır (Weber, 1930: 122). Türk Modernleşmesini inceleyen düşünürlerin yorumlarına baktığımızda, örneğin Niyazi Berkes "din devleti görüşüne karşı, ulus devleti görüşünün zaferi" görüşünü ve Ulus Devleti, ön plana çıkarır (Yıldız, 2012: 11), Tarık Zafer Tunaya ise süreci yeni bir ruhun alınması olarak yorumlar (Tunaya, 2004). Bu farklı yaklaşımlar ve kavramın muğlaklığı nedeniyle bu çalışmada bir seçim yapılarak modernleşme kapitalizm ile olan ilişkisi üzerinden ele alınacaktır. Modernleşme üzerinden yapılan yorumlar genellikle çeşitli değişimleri vurgulayan aktarıcı bir düzeyde kurulur. Bu şekilde yapılan yorumlar değişimleri görürken, değişimlere yol açan kökenle-

ri açıklama konusunda zayıf kalırlar. Bu bağlamda kapitalist dönüşümü öne çıkarmak modernleşme kavramını netleştirmek ve kökenlerini anlayabilmek adına faydalıdır.

Türk modernleşmesini ele alan düşünürler birçok farklı yaklaşımdan etkilenmişlerdir ve topyekûn bir süreç olan modernleşmenin birçok boyutuna temas etmişlerdir. Bu olanağı yaratan sürecin genişliğidir ve bu genişlik açığa çıkarılmalıdır. Bu bağlamda çalışmanın ilk kısmında modernleşme süreçlerinin nasıl bir teorik yaklaşımla ele alınması gerektiği tartışılmıştır. Feodalizmden kapitalizme geçiş literatüründen de faydalanılan bu kısımda modernleşme sürecinin ana hatlarına ve Türk Modernleşmesi çalışmalarına yönelik kısıtlar ve imkânlar vurgulanmıştır. İkinci olarak Türk Modernleşmesi okumalarında temel ikilik olan, modernleşmenin nasıl gerçekleştiğine yönelik olan ayrımlar ele alınacaktır. Bu ayrımın bir tarafı süreci olumlarken, diğer yaklaşıma göre süreç dışlayıcı ve tepeden bir şekilde gerçekleşmiştir. Son olarak modernleşme sürecini bu iki tutuma indirgeyerek ele almanın yeterliliği tartışılacaktır.

2. Modernleşme Süreçlerine Yönelik Teorik Yaklaşımlar

Modernleşme olgusunun kaçınılmaz hale geldiği ve devrimler çağı olarak ifade edilebilecek 19 yüzyılın en önemli iki siyasi olayı Fransız Devrimi ve Sanayi Devrimidir (Hobsbawn, 2016: 10). Sonuçları itibariyle modernleşme kavramının içeriğini oluşturan bu devrimler oluşan yeni toplumsal sistemle yani kapitalizmle ilişkilidir. Bu nedenle modernleşme kavramını anlamak için kapitalist dönüşüme değinmek gerekmektedir. Kapitalist dönüşümle beraber yaşanan sürecin toplumları nasıl alt üst ettiğini Marx şu cümlelerle tanımlar:

“Peşlerinde kadim ve hürmete şayan önyargılar ve kanatler silsilenisi sürükleyen tüm durgun, donuk ilişkiler silinip süpürülüyor; yeni ortaya çıkan her şey daha kemikleşmeden miadını dolduruyor. Katı olan her şey buharlaşıp havaya karışıyor, kutsal olan her şey dünyevileşiyor ve sonunda insanlar kendi hayatlarının gerçek koşullarıyla ve diğer insanlarla ilişkileriyle yüzleşmeye zorlanıyorlar.” (Marx & Engels, 2005: 120).

Başlıca vurgulanan değişimin olağan hale geldiğidir. Bununla beraber bu değişim her toplumsal grubu ayrı şekilde etkilememiştir. Üretim alanından başlarsak, insanlar yüzyıllardır alışkın oldukları düzenlerinden sökülüp, yepyeni bir üretim tarzının içerisine sürüklenmiştir. Önceki toplumun egemen üretim alanı olan tarımda, üretici unsur olan köylülerin bir azınlığı kapitalistleşirken, serflerle beraber çoğunluğu topraklarını kaybetmiş, bir kısmı kırdakalarak tarım işçilerine dönüşürken, çoğunluğu şehirlere göç etmek zorunda kalarak proleterleşmiştir. Şehirlerde lonca teşkilatlarıyla gelen yüzyılların zanaatkâr geleneği çözülmüş, zanaatkârların azınlık bir grubu kapitalistleşmiş çoğunluğu ise işçileşmiştir. Daha önce varsılıkları statüleri ile tanımlanan gruplar, soylular, imtiyaz sahipleri ve benzerleri zenginliklerini korumak adına piyasa rekabetine kendilerini adapte etmek zorunda kalmışlardır. Bunlar dö-

nüşümün kimi iktisadi manzaralarıdır ancak dönüşüm toplumun her alanına etki etmiştir. Kapitalistleşme ve modernleşmenin öne çıkan sonuçlarından biri ulus devletlerin inşası olmuştur. Bunun sonucunda birçok farklı etnik ve dini grubu barındıran bölgeler ulus devlet altında tek tipleşmeye gitmiştir. Bu hem merkezin yöneticileri için yeni görevler, hem de bu homojen yapıda “erimesi gereken” farklı dini, etnik grupların tepkilerine yol açan süreçler yaratmıştır.

Kapitalizmin ve onun beraberinde getirdiği modernleşmenin önemli bir toplumsal değişim süreci olduğu görülmektedir. Ancak bu ucu her yöne uzanan değişim süreci nasıl incelenmelidir? Türk Modernleşmesi üzerinden bu literatüre baktığımızda genellikle bir kavram tartışması yapılmadığını görürüz. Bu literatürün genel kabulü modernleşme konusunda bir ihtiyacın ve modernleşme sonucunda varılacak bir hedefin varlığıdır. Genellikle aktarılan da bu yolun nasıl alınmaya çalışıldığıdır. Bununla beraber hem modernleşme ihtiyacının sebepleri, hem modernleşme sürecinin olası birçok yolu hem de nihai hedefinin ne olması gerektiğine dair tartışmalar genellikle batı-doğu ikiliğine indirgenmiş ve derinlemesine yapılmamıştır.

Batı olarak ifade edilen ülkelerin kapitalistleşme süreçleri incelendiğinde İngiltere, Fransa, Amerika, Almanya her birinin farklı bir yolu izlediği gözlenir. Bununla beraber kapitalistleşmenin tek bir ideal tipinin olduğunun ve onun da Batı Avrupa ülkelerinin yolu olduğu sanrısı Türk Modernleşmesini ele alan siyasi düşünürler tarafından uzunca bir süre korunmuştur. Oysa belirtildiği gibi Batı Avrupa içerisinde dahi bu sürecin izlediği tek bir rota olmamıştır. Örneğin İngiltere ve Fransa'nın feodalizmden kapitalizme geçiş konusunda benzerlikler taşıdığı söylenebilir. Ancak her iki ülke için belirleyici olan devrimlerin İngiltere'de 1648 ile 1688 Fransa'da 1789 arasında yüz yıl olduğunu unutmamak gerekir. Keza bu devrimlerin sonuçları da birebir örtüşmemiş, soyluluk ve köylülük gibi pre-kapitalist sınıfların ortadan kaldırılması konusunda farklı yollar oluşturmuştur. Almanya ve İtalya örneğinde ise daha da farklılaşan merkezi idarenin de rol aldığı tepeden süreçleri görürüz. Bu ülkelerde modernleşme süreçlerini feodal toplumun egemenlerinin kapitalist toplumun temsilcileriyle uzlaşarak yürütmüşlerdir (Moore, 2016: 508). Yaşanılan dünyanın nüfuz ve coğrafya olarak küçük bir bölümünü oluşturan Avrupa'yı bir kenara bıraktığımızda ise modernleşmeyi gerçekleştiren birçok farklı örneği görürüz. Bu süreçleri eksik ya da doğru bir şekilde yaşayarak günümüz kapitalist dünyasının önemli aktörleri olan Çin, Japonya, Rusya, çeşitli Latin Amerika ülkeleri gibi süreci farklı yaşayan birçok alternatif vardır.

Farklı ülkelerin modernleşme süreçleri incelendiğinde bunlardan birinin ideal olduğuna dair bir çıkarım da yapılamaz. Örneğin bu sürecin iktisadi yanını ele alarak İngiltere ile Almanya'nın sürecini karşılaştırabiliriz. İngiltere'de küçük üreticilerin devrimci atılımlarıyla rekabetçi bir piyasayı; Almanya'da ise devlet ile yakın ilişki içinde büyük sermayedarları görürüz. İlki kapitalizmin gelişiminde önemli bir rol almakla beraber Alman Burjuvazisi tren yolları vb.

büyük sermaye yatırımlarının gerektiği 19. yüzyılın başında ilkinde göre daha efektif işlemiştir. Politik yönetim açısından bakıldığında İngiliz Devrimi burjuva hâkimiyetini sağlarken bir yandan sembolik dahi olsa günümüze kadar devam eden krallığını muhafaza etmiştir. Farklı bir örnek olarak Fransız Devrimi bu konuda çok daha radikal davranmıştır. Kısacası farklı bir modernleşme süreci başta eksikli dahi görünse, ilerleyen bir dönemde çağın gereklerine cevap verme konusunda daha başarılı olabilir.

Osmanlı İmparatorluğu kapitalistleşme sürecini içsel dinamiklerinden oluşturamamış, devleti ayakta tutmak için gerçekleştirmek zorunda kalmıştır. Osmanlı kendisine model alırken siyasi ilişkileri doğrultusunda seçimlere gitmiştir. Fransa ile yakınlaşmak Fransız Modelini, Almanya ile yakınlaşmak Almanya modelini örnek olarak getirmiştir. Ancak bu son derece yüzeysel, toplumun içsel yapısını göz önüne almadan bir yenilenme girişimidir. Tarihsel olarak failerin çabalarını bir kenara bırakarak Türk Modernleşmesinin ele alınmasında da benzer bir hataya düşüldüğü gözlemlenir. Bu süreci ele alan düşünürler değişimin farklı ülkelerde nasıl cereyan ettiğine dair karşılaştırmalı analizlerden yeterince faydalanmamışlardır. Bu karşılaştırmalı analizi kurabilmenin bir diğer gerekliliği de Osmanlı'nın içsel yapısı, çelişkileri hakkında yapılacak çalışmalardır. Türk Modernleşmesinin tarihsel sürecini doğru anlayabilmek için bu farklı deneyimlerden yararlanmak, karşılaştırma için benzer içsel çelişkileri taşıyan ülkeleri ele almak gerekir. Belirtilen bilgilerin eksikliğiyle beraber bu yaklaşımı çoğu düşünür geliştirememiştir.

Türk Modernleşmesini ele alan düşünürlerimiz genelde ideal bir yolu varsayarlar. Böylece kendi sürecimizi kıyaslayabileceğimiz örnekleri seçmekten de mahrum kalırlar. İdeal yol genelde İngiltere ve Fransa modelini ifade eder. Bu ise Osmanlı'nın yoklar tarihi olarak okunmasına yol açacak bir anlatının başlangıcını oluşturur (Dinler, 2011: 23). Yokların en başta gelenlerinden biri dönüşümü sağlayacak toplumsal güçlerin, sınıfların, burjuvazinin olmamasıdır. Bu nedenle Türk Modernleşmesi tepeden aşağıya, askeri-sivil bürokratlar eliyle yürütülmüştür. Örneğin bu bilgilerin kabulü üzerinden modernleşme sürecinin karşılaştırılması gereken modelin benzer bir süreci yaşamış ülkeler olması gerekir. Bu durumda 'ideal' olarak öne sürülebilecek İngiliz ve Fransız modelleri yerine Almanya ya da benzer süreçleri geçiren modellerin karşılaştırma için seçilmesi daha uygun olacaktır. Bu karşılaştırmalarda toplumun her köşesine büyüteç tutarak toplumsal yapının ilmek ilmek örülmesi, iktisadi-sosyolojik-siyasal olarak bütün yönleriyle kurulması gerekmektedir. Mevcut toplumsal yapının modernleşme önünde yarattığı engeller, bu yapıdan kimlerin çıkar sağladığı, bu yapının çözülmesinde nasıl bir yol izlendiği, hangi toplumsal grupların öncü olduğu ve onların ittifaklarını ele detaylı çalışmalar yapılmalıdır. Bu bağlamda Türk Modernleşmesi çalışmalarının tarihsel açıdan eksiklikler barındırdığı görünebilir.

Türk Modernleşmesini anlamak adına bu şekilde bir topyekûn bir anlayış gereklidir. Ancak bunun da yanında kimi kısıtlamaları içeren yaklaşımlar da değerlidir. Belirtildiği kapitalistleşme süreci birçok farklı aktör için değişimler yaratan bir süreçtir. Bu da sürecin ele alınmasında incelenebilecek birçok farklı alanın varlığını belirtir. Örneğin kapitalistleşme sürecine bakan bir araştırmacı cinsiyet açısından bu olayı inceleyerek, kadının toplumdaki durumunun bu süreçle beraber değişimini ele alabilir. Deniz Kondiyoti (1998), Serpil Üşür Sancar (2004), Yeşim Arat (1998) gibi araştırmacılar toplumsal cinsiyet rollerinin kapitalistleşme ile değişimine bakarak modernleşmenin bu tür bir okunuşuna örnek teşkil eden çalışmalar vermişlerdir.

Yine çalışma konusunu kısıtlayan bir çalışma belirli bir düşünüş tarzının ve onun etkisinde oluşan hareketlerin kapitalistleşme sürecinden nasıl etkilendikleri ele alınabilir. Cemil Aydın'ın İslami hareketler üzerinden çalışmaları bu bağlamda ele alınabilir (2006). Bir diğer alan modernleşmenin sonuçları olarak ulus devletlerin inşa süreçleridir. Örneğin Metin Heper bu süreci elitler üzerinden ele alan araştırmalar yapmıştır (Kaliber, 2007). Yine Şerif Mardin'in elitlerin bu süreçteki rolü üzerine çeşitli eserler üretmiştir (2016b). Ulus devlet inşa sürecinde aynı zamanda bu süreçten dışlanan etnik, dini grupların yaşadığı etkiler ele alınabilir. Bu anlatı sadece betimsel olarak değişimleri verebilir. Modernleşme ile ilgili genel bir anlatıyı dışlayabilir. Farklı olarak modernleşme sürecini anlamlandıran genel bir anlayışın etkisinde olabilir. Yani yazar modernleşme sürecinin kendince doğru bir özünü kabul eder ve onla ilişkili olarak kısmi alanın anlatımını yapabilir.

İkinci bir kısıtlama modernleşme olgusunun ele alınacağı coğrafi kısıt üzerinedir. Modernleşme süreçleri bir devletin üzerinden ya da daha geniş bir coğrafya üzerinden bölgesel ya da tamamen uluslararası olarak ele alınabilir. Örneğin Immanuel Wallerstein kapitalistleşme ve kapitalizmin işleyişini incelediğinde, ölçeğini bütün dünya olarak belirlemiştir. Bu yaklaşıma göre dünya kapitalist sisteminin parçası haline gelen çevre ülkeler iktisadi faaliyetlerini merkezin üretim ve dolaşım mantığına göre düzenlemek zorundadır (Kara-ömerlioğlu, 2001: 90). Türk Modernleşmesinde ele alınmasında buna denk düşen Wallerstein'dan etkilenen Çağlar Keyder'in Türkiye'nin yaşadığı süreci Kapitalist Dünya Sistemiyle ilişki içerisinde sunmasıdır (Keyder, 1976). Bunun yanında Osmanlı'nın gerilemesini ticaret yollarının ve dünya kapitalizminin doğuşuna bağlayan Sabri Ülgener belirtilebilir (Özkiraz, 2007: 42).

Bu noktada Wallerstein'in çalışması ya da genel olarak geniş coğrafi araştırmalar hakkında bir parantez açmak gerekir. Wallerstein'in yaklaşımında yerel birim, örneğin Osmanlı Devleti büyük birime bağımlı olan içsel bir parçadır. Bu nedenle de dünya sistemi tarafından düzenli olarak belirlenir. Bu yaklaşım dışsal olguların yerel birime etkide bulunmasından farklı bir şeyi anlatır. Dışsal olanın olmadığı üzerinden bütün birimler birbirlerinin içsel mekanizmalarını belirleyen şekilde birbiri ile ilişki içerisinde (Wallerstein, 2011: 53).

Türk modernleşmesinin incelenmesinde genel yaklaşım uluslararası ekonomik düzenle olan bağlantıları öne çıkarmadan, içsel dinamiklerden hareket edilmesidir. Bunun sonucunda dış etkiler çoğu zaman Osmanlı Devleti'nin güçsüzlüğünden kaynaklanan musibetler olarak ele alınır ve bir bütünlük içerisinde değerlendirilmez. Bunun bir nedeni de genellikle modernleşme sürecinin üretim ve ekonomi ilişkileri üzerinden ele alınmamasıdır. Çalışmalarda yer alan bir diğer eksiklik de genellikle toplumsal sınıfların analize dahil edilmemesidir. Osmanlı bir çevre ülkesi olsa dahi onun burjuvazisinin özlem ve planlarının bu süreçteki rolüne bakılabilir. Osmanlı burjuvazisinin gayrimüslim azınlıktan oluştuğu genel olarak kabul edilir. Ancak Balkan Ayaklanmaları ele alınırken, inceleme milliyetçilik eksenini üzerinden yürürken bu burjuvazinin durumu genelde incelenmez. Balkanlardaki gayrimüslim burjuvazinin çıkarları önünde Osmanlı'nın ne kadar engel yarattığı, ne kadar imkânlar sunduğu ve bu bağlamda kalkışmanın sırf etnik, milliyetçi değil farklı bir boyutu okunabilir. Eğer “yerli” burjuvazinin olmadığı düşünülüyorsa olsa da Osmanlı burjuvazinin analizinin yapılması hala mümkündür.

3. Türk Modernleşmesi Üzerine İki Görüş: Özgürlükleri Getiren Bir Devrim ya da Farklılıkları Yok Sayan Jakobencilik

Türk Modernleşmesini inceleyen yazarlarda bu iki tema belirgindir. Bir grup onu genel anlamıyla olumlu bulur, yapılması gereken olarak değerlendirir. Diğer bir grup ise yanlış bir şekilde cereyan ettiğini belirtir. Bu ikili bakış onu ele yazarları da fazlasıyla aşan bir olgudur. Hemen hemen bütün Türkiye siyasi tarihi bu iki bakışın mücadelesi üzerinden okunabilir. Örneğin Metin Heper'e göre “Söz konusu ikilik ve kutuplaşma, devletin çıkar ve önceliklerini her şeyin üstünde gören ve ödünsüz bir modernleşmeyi savunan devlet seçkinleriyle millet iradesini özellikle de taşralıları ve onların değerlerini temsil ettiği iddiasında olan ve Batılılaşma projesi önünde bir tehdit olarak algılanan siyasi seçkinler arasındadır.” (Kaliber, 2007: 116). Güncel politika için de Türk Modernleşmesinin anlamı hala belirleyici bir ayırmadır.

Bu çalışmada kapitalistleşmenin modernizm kavramıyla ilişkili olarak kullanılması bu ayrımı aşmaya katkı sunmaktadır. Her e kadar modernizm kavramı hem bizzat modernist düşünürler hem de postmodernist düşünürlerden eleştiriler olsa dahi, kavram kendisinde olumlu bir çağrışım barındırır. Modernleşmeye eş kullanılan kemiler çağdaşlaşma veya Batının gelişmişliğine ulaşma anlamında Batılılaşma hep olumlu çağrışımlar içerir. Bunun aksine kapitalistleşme kavramı daha teknik, sınırları belirli, olumlu yanları içerdiği kadar olumsuz yanları da kapsayan bir tabirdir.

Liberal hakların da modernleşme kavramı ile beraber alınışı olumlu bir çağrışım yapar. Bunlardan en temeli mülkiyet hakkıdır. Kapitalistleşme perspektifinde birçok olumsuz yanı barındıran bu kavram, Çağlar Keyder için bir-

çok özgürlüğün teminatı olarak görünür. Nadir Özbek makalesinde bu yaklaşıma değinir:

“Kökleşmiş bir mülkiyet kavramı olmaksızın, devlet yönetimi keyfi niteliğinden kurtulamaz.” Keyder’in analizlerinde mülkiyet kavramı, vatandaşlık kavramıyla ilişkilendirilmekte, böylece sosyal ve ekonomik düzlemde tanımlanan liberalizm savunusuna siyasi bir boyut da eklenmektedir. “Mülkiyet hakları, hukuk düzeni aracılığıyla bireyi devlet karşısında koruyan vatandaşlık haklarının temelidir.” (Özbek, 2003: 244).

Liberal toplumla özdeşleştirilen bir diğer kavram sivil toplumdur. Yine Özbek, Keyder’in “sivil toplum kavramının liberal normatif bir tanımıyla sınırlandırılarak, yani devlet ile toplum arasında bir alan, devletin otokratik ve keyfi uygulamalarının sınırlamanın imkanını taşıyan bir zemin olarak betimlendiği” belirtir (Özbek, 2003: 246). Bununla beraber Özbek, sivil toplumun bu işlevinin burjuvazinin henüz iktidar olmadığı dönemlerde, onun hegemonyasını arttırmak amacıyla öne çıktığını belirtir.

“Devletten özerk bir sivil toplum söyleminin, periferi burjuvazisinin, verili sosyal ve tarihsel bağlam içinde, kendi ayrıcalıklı statüsünü yani sosyal iktidarını kurmasının siyasi ve ideolojik ifadesi olduğunu göz ardı etmemeliyiz. Sivil toplum söylemi, söz konusu burjuvazinin, özel çıkarlarını genel çıkarlar olarak sunmasını mümkün kıldığı oranda söz konusu burjuvazi için bir anlam ifade etmiştir.” (Özbek, 2003: 247)

Benzer bir yaklaşım modernleşmenin bir projesi olarak değerlendirilebilecek Avrupa Birliği için de kurulabilir. Bir bakış açısına göre birlik özgürlüğe giden yolda önemli bir adımken, farklı görüşler onu eşitsiz bir düzeni meşrulaştıran bir yapılanma olarak değerlendirir. Sonuç olarak modernleşme ile beraber gelen mülkiyet, sivil toplum ve benzeri kavramların toplumların özgürlüğü adına faydalı oldukları tartışmaya açıktır.

Çağlar Keyder’in yaklaşımına göre Türk Modernleşmesi onu yürütecek sınıfın, burjuvazinin, yokluğunda mecburen tepeden yürütülmüştür ve bu nedenle doğal seyrinde ilerlememiştir. Ancak buna rağmen kapitalistleşme gerçekleşmiş, Türk burjuvazisi yaratılmış ve sürecin doğal seyrine dönmesinin temelleri oluşmuştur. Bunun sonucunda burjuvazi sürecin kontrolünü ele alarak onu doğru yola oturtabilecektir. Bahsedilen ikilik bağlamında onun görüşü ortada bir tutum alışı denktir. Sürecin Jakobence yürütülmesi var olan şartlar altında doğaldır, kısmen alternatifsizdir. Ancak bu sürecin birçok antidemokratik yanı barındırmasını beraberinde getirmiştir (Keyder, 1989).

Keyder’de sürecin sınıfsal yanı ön plandadır. Ondan farklı olarak Tarık Zafer Tunaya, Bernard Lewis ve Niyazi Berkes bu süreci sınıfsal olmayarak farklı temalar üzerinden olumlu ve genelinde başarılı bir hareket olarak kabul ederler. Berkes modernleşme sürecinin nihai amacı olarak laik bir ulus devleti işaret eder. Onun “Türkiyede Çağdaşlaşma” eserini ele alan Aytaç Yıldız kitabın

ana fikrini söyle ifade eder: “Türkiye’de 18.yy’dan bu yana yaşanan gelişmelerin nasıl da zorunlu biçimde laik bir ulus-devlet olarak Türkiye Cumhuriyeti’ni doğurduğunu gösterebilmektir.” (Yıldız, 2012: 5) Niyazi Berkes Weberci yaklaşımdan etkilenmiştir ve değişimi düşüncenin ilerlemesi bağlamında ifade eder. Kitabında ele aldığı düşüncüyü ilerletecek isimler İbrahim Müteferrika, Namık Kemal ve Ziya Gökalp’tir. Bu isimlerden “ilki, batı düşüncesinin ve biliminin ilk kez farkına varmış; ikincisi, Tanzimat’ın yol açtığı ikili sosyal ve siyasal yapının yanlışlığını ilk kez fark edip bir tahlile/senteze yönelmiş; üçüncüsü ise ilk kez laik ulusal devletin teorisini ortaya koymuştur.” (Yıldız, 2012: 20). Bu düşünsel gelişimi zirveye vardırıarak pratiğe dökülecek ise Mustafa Kemal’dir. Türk Kapitalistleşmesinin önemli sonuçlarından ikisinin uluslaşma ve laiklik olduğu açıktır. Bununla beraber uluslaşmanın dışlayıcı bir pratiği barındıran yönü de vardır. Aynı şekilde laiklik zaman zaman inanç özgürlüğü karşısında bir engele dönüşebilir. Her iki durumun örnekleri de Türkiye tarihinde mevcuttur. Berkes’in modernleşmeye olan olumlu inancı, onu bu sürecin barındırdığı olumsuzlukları incelemekten alıkoymuştur.

Bernard Lewis de batılılaşmanın olumlu yanları üzerinde durur. O Türkiye’nin Batıya yakınlığını belirtmek için gerçekçilik ve pratik kabiliyet üstünlüğü, parti ve parlamenter hükümet, gittikçe büyüyen ferdiyetçilik ve kitlelerin kendine güveni, çok sesli müziğin ve perspektifli resmin varlığı, tiyatro, batı matematiği ve fiziği, takım oyunları vb. temaları sıralar (Lewis, 1951: 155). Ona göre toplumların genel bir karakteri vardır. Dış zorlamalar, kimi olağanüstü dönemler bir devrimi dahi oluşturabilir ancak uzun vadede bir ulus yine kendi özüne dönecektir (Lewis, 1951: 156). Lewis bu nitelikleri üç başlık altında sıralar. Bunlar İslami gelenek çizgisi, Türkçü gelenek çizgisi ve Mahalli (yerel) çizgidir. Yerel çizgi Anadolu coğrafyası ile ilişkilidir. Türkler geçmişten gelen bu bölgenin antik kavimlerinin mirasından etkilenmiştir. Anadolu Hititlere kadar uzanan bir medeniyetlerin toprağıdır. Türkler ise buraya göç ettiklerinde buranın kültürünü yok etmemiş ve bu kültürden etkilenmiştir. Sonraki dönemde İmparatorluğunun balkanlara doğru yönelmesi ile yeni bir sentez yaratmıştır. İlk başta Bizans’ın etkisi sonrasında ise Balkan bölgelerinden gelenekleri imparatorlukta etkili olmuştur. Lewis bu etki ile Osmanlı’nın diğer İslam uygarlıklarının aksine batı ile hep bir temas içinde olduğunu belirtir (Lewis, 1951: 159). İkinci gelenek Türkçülüktür. Lewis bu geleneğin kendini koruyucu olduğunu, her türlü dille etkileşime girdiği ve kendi yaratmadığı bir din ile örülmüş imparatorluk içinde yüzyıllar geçirdiği halde kendi varlığını ve özgünlüğünü muhafaza edebildiğini belirtir. Bu da bu geleneğin güçlülüğüne delalettir (Lewis, 1951: 163). Son olarak ise İslam imparatorluğu ve kültürü belirleyen unsurdur (Lewis, 1951: 167). Lewis’e göre modernleşme kültürle ilişkili bir süreçtir. Bu olumlu süreci Türkler birçok diğer millette bulunmayan, ama Türklerin tarihlerinde, kökenlerinde “batılı” değerleri özümseyebilecek niteliklerin var olması sebebiyle, başarılı bir şekilde gerçekleştirmişlerdir.

Tarık Zafer Tunaya içinde modernleşme olumlu bir yolu ifade eder. Aynı zamanda bu zorunlu bir yoldur: “Batılılaşmak bir lüks değil, bir hayat prensibidir. Türkiye’nin gelişmesi için biricik yol batılılaşmaktır.” (Tunaya, 2004: 218) Tunaya Batılılaşmak tabiri ile topyekün bir ruhun alınmasından bahseder. O da bu yaklaşımıyla Weberci geleneğe ait görünmektedir. Yine bu süreçte yukarıdan aşağıya bir modernleşme yaşandığını, bunun da kimi dönemlerde sürecin ilerleyişini sekteye uğrattığını belirtir. Ancak son tahlilde bu proje başarılıdır ve nihayetine erme yolundadır.

“İki yüz yıllık bir hürriyetçi mücadele ve arayış devresi ancak milli ve layık bir Devletin kurulmasıyla XX. Yüzyılın şartlarına uygun bir platforma varmıştır. Türkiye için batılılaşmak gerçek manasıyla Türk ve Batılı unsurların kaynaşımından vücut bulacak bir sentezdir. Türkler halen hukuki, siyasal, ekonomik, sosyal hayatlarında bu sentezi gerçekleştirmenin çetin oluşları içerisinde. Türkiye böyle bir sentezin ilk gerçekleştircisi olma yolundadır. Türk Tecrübesi bu bakımdan ışıklı ve önemlidir.” (Tunaya, 2004: 239)

Bu her üç yazara da baktığımızda bu sürecin belirli değerlerin benimsenmesiyle yaşandığı görünebilir. Her ne kadar ulus devlet belirli bir örgütlenme tarzı olarak son derece maddi bir şeyi temsil etse de o bu bakış açısıyla belirli kültürel değerlerin benimsenmesinin olağan sonucu olarak görünür. Çağdaşlaşmanın karşılığı kültürel bir anlayıştır. Laiklik kültürel bir değerdir. Türk Kapitalistleşmesine bu kültürel yanıyla bakan ancak doğru değerlerin yaratılmadığını düşünen yazarlar da vardır. Sabri Ülgener ve Şerif Mardin her ikisi de Weber’den yoğun etkilenen bu düşünürler bu bakışı temsil ederler. Onlara göre Türk Modernleşmesi rayında yürüyememiştir.

Mardin’de, Tunaya’nın Batılılaşmayı tabir ettiği bir ruh yaklaşımı gibi, toplumları ayakta tutan bir ilke yaklaşımı vardır. Mardin’e göre her cemiyet onu ayakta tutan kültürün detaylarıyla örülmüş temel ilkeye sahiptir. Ona göre bu ilkenin ortaya konması ve onun cemiyetin çağlar boyunca gelişimi süresince takip edilmesi; Marksist ya da klasik gelişme teorilerine kıyasla toplumu anlamak adına başarılı olacaktır (Mardin, 2016b: 341). Osmanlı için bu ilke devletin toplumun her alanına nüfuz eden paternalist yönetim anlayışıdır. Modernleşme süreci işte bu ilkenin yerine bir yenisinin geçirilmesi olarak okunur.

Mardin modernleşmeyi liberalizm ve daha özelinde onun negatif özgürlük kavramı ile ilişkilendirerek sivil toplum üzerinden açıklar. Ona göre Batı’da yaşanan değişim sivil toplumun rolüyle olurken, Türk Modernleşmesinde tepeden aşağıya bürokratik bir şekilde gerçekleşmiştir. Mardin, sivil toplumu şu şekilde ifade eder:

“Devlet dışındaki hayatın akışını garanti altına alınması ve İktisadi faaliyetlerin milli hayatın çerçevesi içinde bile bir özerkliğe sahip olması gibi unsurların belirdiğini görüyoruz.” (Mardin, 2016c: 13)

Yani sivil toplumun varlığı iktisadi ve toplumsal hayatı siyasinin sultanından görece kurtarır. Sivil toplumun varlığı iktidarı dizginleyebilirken, onun yokluğunda devlet sınırsız bir güce ulaşabilir (Mardin, 2016c: 15). Mardin'de temel önemde olan ikinci bir tema merkez-çevre ilişkileridir. Türk Modernleşmesi sürecinde çevre hep dışlanmış, merkez ise hep baskın taraf olmuştur.

Sonuç olarak Mardin, Türk Modernleşmesinin yaşadığı zorlukları dört tema üzerinden belirtir. İlki sivil topluma ait ayrıcalıklar ve dokunulmazlıkların olmamasıdır. Bunun nedeni özel teşebbüslere şüphe ile yaklaşan, gücü kontrol etmek isteyen bir merkezin geleneksel kodlarıdır. İkinci tema siyasal katılımın düşüklüğüdür. Yönetenler ayrıcalıkları konumlarını kaybetmemek için demokratik atılımlara ve geniş kitlelerin siyasete katılmasına mesafeli durmuşlardır. Üçüncüsü Mardin'in ifadesiyle arpalık sistemi, Türk burjuvazisinin serbest piyasada rekabet yoluyla değil, devlet ile kurduğu himayeci ilişkiler içerisinde zenginleşmesidir. Son olarak da alt kültür ile üst kültürü birleştirememesi sorundur, modernleşmenin ideolojisi yaratılıp halka nüfuz ettirilememiştir (Mardin, 2016a: 138). Bu fonksiyonları kapatacak alternatif bir ideoloji yaratmakta da Kemalizm yetersiz kalmıştır. Bir yandan alternatif odakları basıkılayarak, böylece ferdiyetçi, burjuva ideolojilerinin de İslam'ın yerini tutacak bir kültür yaratmalarını engellemiştir (Mardin, 2016a: 149). Bu yaklaşımıyla Mardin Türk Modernleşmesinin başarısız yanlarını ön plana çıkarır ve bunların sebeplerini onun merkezci, Jakoben yanında görür.

Sabri Ülgener Kapitalistleşme olarak nitelendirdiği bu süreci bir zihniyetin alınması şeklinde okur. Türk Modernleşme hareketinin başarısı konusundaki tavrı ise çok nettir: 503

“Başarılı iş de nihayet bir saltanat değişikliğinden ve sonunda yeni bir ceberut idarenin kurulmasına açık kapı bırakmaktan öteye gitmemiştir. Bürokrat aydın ise tabana tepeden bakan ve küçümseyen tavrı ile kütleye devamlı yabancı, (hatta ‘yaban’) olarak kaldı.” (Yılmaz, 2003: 503)

Dönüşümün muhafazakar bir yorumunu yapan Ülgener Modernleşme hareketini tepeden inmece olarak değerlendirir. Büyük bir başarı sağladığını da düşünmez. Zihniyetin değişiminin gündelik hayata inilmeden sağlanamayacağını bunun da tepeden inme bir devrimle mümkün olmadığını belirtir. Çözülme dönemi ideolojisi olarak tüketim toplumunu belirtir. Statü'nün bu toplumda ön plana çıktığını, onun da tüketimle ilişkili olduğunu belirtir. Ülgener zihniyetin kolaylıkla değişmediğini bu alışkanlıkların günümüzde de çeşitli şekillerde gözlemlendiğini belirtir. Temel olarak kapitalist zihniyetin iş adamlarımızda oturtmadığını vurgular. Tabandan devrimi gerçekleştirecek burjuvazinin ve onun yokluğunun sonucu olarak kapitalist zihniyetin eksikliği Türk Modernleşmesinin başarısızlığını yaratmıştır.

Çağlar Keyder kapitalistlerin sınıfının yokluğundan, Şerif Mardin şehirlerin yani kent soyluların-kapitalistlerin olmamasının yol açtığı sivil toplumun

yokluğundan, Sabri Ülgener ise kapitalist zihniyetin yokluğundan kapitalistleşme sürecinin baskıcı bir nitelik aldığını vurgular. Osmanlı İmparatorluğunda kuşkusuz burjuvazi mevcut olsa da gayri müslim ağırlıklıdır. Bu nedenle modernleşme sürecine yeterince etkide bulunamamış ve çoğu da İmparatorluğun parçalanması sonucunda ülke sınırları dışında kalmıştır.

“1914 senesinde Osmanlı Devleti’nde sermaye yatırımları bu egemenliği göz önüne seriyordu: Osmanlı Rumları yatırımın %50’sini, Ermeniler %20’sini, Osmanlı Türkleri %15’ini, yabancı uluslar %10’unu ve Yahudiler %5’ini kontrol altında bulunduruyordu.” (Göçek, 2002: 67).

Niyazi Berkes de modernleşme sürecine yönelik tepkilerin, onu halkın refahına katkı sunamamasından ve yerli burjuvazinin eksikliğinden kaynaklandığını belirtir.

“Halk, ilerleme adına yapılan şeylerden ne elde edildiğini sorduğu zaman, ortada devletin Avrupa maliyecilerine borçlanmasından, Hristiyan halkın Avrupa ticaretinden zenginleşmesinden, Türk halkının, zenaat erbabının yıkılmasından, köylüsünün yoksullaşmasından, devlete Ermeni ve Rum sarrafların, mültezimlerinin egemen olmasından başka bir şey göremiyordu.” (Yildiz, 2012: 181)

Burjuvazinin tabandan bir hareket geliştirme misyonu ve bunun halka refah getirebileceği sanrısı son derece sorunludur. Eric Hobsbawn Tocqueville’den kapitalist bir medeniyetin halka getirdiği refahı göstermek adına bir alıntı yapar:

“Bu pis yolundan bütün dünyayı gübrelemek üzere, insan gayretinin en büyük nehri akmaktadır. Bu pislikten altın akmaktadır. Burada insanlık, en tam ve en hayvani gelişmesine ulaşmaktadır; burada uygarlık mucizelerini gerçekleştiriyor ve uygar insan bir vahşiye dönüşüyor.” (Hobsbawn, 2008: 36)

İngiltere’nin “yerli” burjuvazisi, dönemin en ileri üretim düzeyini oluşturdukları şehirde, yerli halkın kötü durumuna seyirci kalmakta farklı söylemek gerekirse neden olmaktadır. Maddi yönden “yerli” kapitalist eksikliğinin Türk Kapitalistleşmesinde halkın fakirliğinin, yoksun durumunun sebebi olduğunu söylemek çok kestirme ve kolay bir yaklaşım olurdu. Sorunun ikinci yanından bakarsak demokrasi ve özgürlükler yönünden yerli bir burjuvazi Türk Modernleşmesinin yönüne nasıl etkide bulunabilirdi. Tepeden bir devrim yerine tabandan bir devrime ve özgürlükçü bir topluma yol açabilirler miydi? Dünya tarihine baktığımızda modernleşme süreçlerinin halk hareketleriyle gerçekleşmesi genellikle istisnai örneklerdir. Modernleşme süreçlerinin devlet eliyle yürüdüğü tek ülke Osmanlı değildir. Hatta İngiltere’nin aksine Fransa’da, yoğun olarak Almanya’da ve Osmanlıya en yakın olarak Rusya’da modernleşme ve onun bir parçası olarak sanayileşme devlet eliyle yürütülmüştür. Fransız burjuvazisi de Alman burjuvazisi de çoğu dönem devlete bağlı olmuş, rantiyeci

tabir edebileceğimiz bir yaklaşımı sürdürmüştür. Eğer bu süreç modernleşme diye tarif edilecekse, kapitalistlerin gayet uyum içerisinde olabildiği bir yolu da bunun devlet eliyle, devletle himayeci ilişkiler kurularak yapılan halidir. Doğal olarak bu yol demokratik değildir ve çevre güçleri, etnik-dini vb. farklılıkları dışlayarak ilerler. Bununla beraber Türk Modernleşmecileri bu olguyu Türkiye'ye özgü bir olay gibi alma yanlışlığına gitmişlerdir. Oysa bu olgu kapitalistleşmenin genel bir sorunu olarak kabul edilebilirdi. Bu noktada deneyim havuzu genişleyerek daha kapsamlı açıklamalar sağlanabilirdi.

Yukarda anılan isimlerin her ne kadar çoğu Weber'den etkilenmiş olsalar da, çoğunda yerli bir kapitalist sınıfın eksikliği modernleşme sürecinin sağlıklı işleyememesinin nedenlerinden biri olarak vurgulanır. Bu yönüyle de sınıfsal bir okumanın izlerini barındırırlar. Nilüfer Göle ise yine kültürel yönden hareket etmekle beraber Türk Modernleşmesini postmodern bir eleştiriye tabi tutarak eleştirir. O bu konuda Türkiye'nin özgün bir örnek verdiğini belirtir. Türkiye'nin modernleşme tarzı, yerli yönetici elitlerin kendi Batı kültür modeli anlayışlarını dayatmalarının sıradışı bir örneğidir (Göle, 1998: 73).

Batı kültür modeli kavramı ise kendi başına muğlak bir ifadedir. En başta bütün Avrupa tek bir kültürü temsil etmez. Göle'ye göre Türk Modernleşmesi yoğun olarak Fransız Pozitivizm'den etkilenmiştir. Fransız Pozitivizminin temel ilkeleri olan "Düzen ve ilerleme" bu sürece yön vermiştir (Göle, 1998: 73). Bu nedenle Göle'ye göre Kemalist Modernleşme süreci farklı etnik, dini, ideolojik gruplara bu ilkelere sapma olarak bakmış ve onlara yaşam hakkı tanımamıştır.

Göle'ye göre bu dışlama yalnızca süreçten sapma değil ancak tek bir sürecin varlığına olan inançtan da kaynaklanır. Uygarlaşma kavramı ile anlatılan bir süreçte gidilecek tek bir yol, tek bir ileri evrensel kültür vardır. Almanca'dan gelen kültür kavramı yerel farklılıkları ifade ederken, uygarlık kelimesinde yerel olana alan bırakılmamıştır. Ya barbarlık vardır ya da modernlik. Türk Modernleşmesi ile beraber merkez bu yola girmiş ve uygarlığa doğru ilerlemektedir. Onun dışında kalanlar ise bu barbar alanda kalmıştır. Barbarlığın Avrupa tarafından Osmanlı'yı tarif etmek için kullanılması gibi, süreci yönetenler-merkez Türk Modernleşmesinde İslam'ı, Kürt'ü barbar görerek kendini uygar olarak betimlemiştir (Göle, 1998: 74).

Türk modernleşmesi çalışmalarına katkı sunan bir diğer ekol de tarih disiplini üzerinden yapılan araştırmalardır. Bu çalışmaların başlıca faydalarından biri döneme ait bilgilerin derinleştirilmesi olmuştur. Bu yaklaşımda Ömer Lütfü Barkan, Halil İncalılık ve Mete Tunçay öne çıkan düşünürlerdir. Onların çalışmaları Osmanlı'nın içsel dinamiklerini ortaya çıkarmak için oldukça değerlidir. Huricihan İslamoğlu ve Sencer Divitçioğlu'nun Osmanlı İktisadi yapısı üzerine çalışmaları da modernleşme süreçlerinin kapitalistleşme ile ilişkisini kurabilmek adına katkılar sunmaktadır. Bütün bu tarihsel çalışmalar modernleşme öncesi Osmanlı toplumsal düzenini tanımlamaya yönelik tartışmalara

yol açmıştır. Bu yapı Asya Tipi Üretim Tarzı (Divitçioğlu, 1981: 135), Feodalizm (Boran, 1962: 531) veyahut kendine özgü bir düzen (Barkan, 1973) olarak nitelendirilmiştir. Osmanlı'nın modernleşme öncesi toplumsal yapısı modernleşme süreçlerini etkilediği için bu yapının anlaşılması oldukça değerlidir.

Türk modernleşmesini ele alan yaklaşımların çoğunda devlet merkezli bir bakış açısının yer aldığını ve sınıf analizinden faydalanılmadığı söylenebilir. Devlet merkezli yaklaşımda, toplumun etkisinden bağımsızlaşarak üretilmiş güçlü devlet temel olarak patrimonyal kavramı ile tanımlanır. Patromonyalizm güçlerin mutlak olarak hükümdarda toplanmasını ifade eder. Osmanlı'daki toprak rejimi ve mülkiyetin hükümdarda toplanması bunun bir örneğidir. Güçlü Devlet Geleneğini yaklaşımda olan düşünürler Osmanlı'daki bu durumun modernleşme sürecinde sivil toplum ve benzeri (feodal ya da burjuva merkazkaç kuvvetler olmaması) yapılar olmaması sebebiyle Türkiye Devletine aktarıldığı konusunda uzlaşırlar.

Merkazkaç kuvvetlerin yokluğunda modernleşme süreci bürokratlar tarafından sürdürülmüştür. Burada modernleşmenin batı ve doğuda farklı yaşandığı üzerine bir soyutlama vardır. İngiltere, Fransa gibi ülkelerde modernleşme daha organik bir süreç izlemiştir. Burjuvazi gibi güçlenen toplumsal gruplar merkezi devleti ya bizzat oluşturmuş ya da onun topluma dışsal olan gücünü elinden alarak, toplumun bileşiminden oluşan bir iktidar kurmuşlardır. Doğu tipi modernleşme diyebileceğimiz süreçte halkın bu güce sahip olmaması, modernleşmenin seçkinler eliyle yürümesine sebebiyet vermiştir. Seçkinler ise örneğin Osmanlı'da modernleşme ile ilişkili adımları attıkları halde, patrimonyal devlet geleneğini üzerlerine alarak sürdürmüşlerdir. Demet Dinler Türkiye'de Güçlü Devlet Geleneği Tezinin Eleştirisi makalesinde bu konuya değinmiştir (2011). Ona göre devleti modernleşme sürecinin merkezine yerleştiren bu okuyuş tarzı birçok düşünür tarafından paylaşılırken, bu yaklaşım devlet/toplum, bürokratlar/halk gibi ikiliklerin kullanılmasına dayanır. Dinler bu yaklaşımda devletin soyutlandığını ve bunun sonucunda devletin örneğin topluma karşı ilişki içinde belirtilmesinin, toplumun onu nasıl belirlediğini açıklamayı imkansız kıldığını ve genel olarak sınıf ilişkilerinden bağımsız olarak kurulan bu karşıtlığın gerçekten kopuk bir idealist teori yarattığını belirtir.

Türk modernleşmesi devlet merkezli okuyacaksa bile burada devletin hangi toplumsal çıkarları temsil ettiğinin açığa çıkarılması gerekir (Kaliber, 2007: 123). Bu açıdan faydalı olabilecek bir yaklaşım devleti oluşturan seçkinlerin analiz edilmesidir. Karar verici mevkilerde bulunan ve modernleşme sürecini sürdüren bu failler günlük ilişkilerinde hangi toplumsal katmanlar ile ilişkiler içerisindedir, hangi toplumsal katmanların taleplerine karşı duyarlıdırlar, kültürel kalıplar anlamında yine hangi gruplarla ortak habitusu paylaşmaktadırlar. Bu soruların cevapları yönetici elitin hangi toplumsal katmana yakın olduğu, çıkarlarına karşı duyarlılık taşıdığı ve kimin adına yönettiği konusunda aydınlatıcı olacaktır.

SONUÇ

Modernleşme kavramını incelediğimizde ulaşılabilecek bir modern olanı ve bu hedefe giderken atılan adımları ele alırız. Bununla beraber belirtildiği gibi modern bir ulus olmayı simgeleyen ne tek bir model ne de ulaşılabilecek hedefe giden tek bir yol vardır. Bunun sebebi toplumsal yapıların içsel çelişkileri ve uluslararası düzen ile kurulan bağlantılardır. Türk Modernleşmesini ele alan çalışmalarda içsel çelişkilere değinildiği görülür. Ancak genellikle bu çelişkiler kültürel bağlamlar üzerinden ele alınır. Kuşkusuz kültürel bağlamlar modernleşme süreçlerine ve nihai olarak varılan noktaya etkide bulunmuştur. Fakat bununla beraber Osmanlı toplumunun da sınıflı bir yapısı olduğu gözden kaçırılmamalıdır. Bu sınıflı yapı modernleşme projesi için imkanlar ve kısıtlar yaratmaktadır. Bu sürecin açığa çıkarılması için ise Osmanlı burjuvazisi, üretken sınıfları ve onlardan bağımsız olarak değil, ilişki içerisinde olarak bürokrasi ele alınmalıdır.

Birçok düşünürün de değindiği gibi modernleşme süreçlerini belirleyen en önemli unsurları başında o toplumun burjuvazisi gelir. Bu bağlamda Türk Modernleşmesi anlatısında da burjuvazi önemli bir rol tutmalıdır. Genel anlatı burjuvazinin Türk kökenli kanadının oldukça zayıf olduğu, gayrimüslim burjuvazisinin ise kendi ulusal programı çerçevesinde hareket ettiği. Sonraki dönemin anlatısında ise vurgulanan yeni burjuvazinin devlet eliyle kurulduğu ve bu nedenle bürokrasiye bağımlı bir karakter taşıdığıdır. Doğrulukları barındırmakla beraber detayları atlayarak yüzeysel bir okumaya yol açan bu anlatı son tahlilde Osmanlı toplumsal yapısının yoklar tarihi olarak okumaya yol açmaktadır. Belirtildiği gibi bu genel anlatının üç önermesi de sorgulamaya açıktır. Bunlardan ilki gayrimüslim burjuvazinin modernleşme projesi ile bağlantıları üzerinedir. İmparatorluğun balkanlardaki geniş toprakları ve 1908 devrimiyle olan ilişkileri göz önüne alındığında bu burjuvazinin modernleşme süreçlerindeki rolünün görmezden gelinemeyeceği açıktır. İkinci önerme yerli burjuvazinin zayıflığı üzerinedir. Genellikle bu durumun kısıtları sıklıkla ele alınmış olsa da bu burjuvazinin modernleşme sürecinin aktif bir parçası olduğu gözden kaçırılmamalıdır. Son önerme burjuvazinin devlet ile kurduğu ilişkiler üzerinedir. Gösterildiği üzere birçok Avrupa ülkesinde bu ilişkiler modernleşme ve kapitalistleşmenin tali değil anayollarından biri olmuştur. Benzeri ilişkiler bugün için dahi kapitalist toplumların için bir mekanizmasıdır.

Modernleşme süreçlerini etkileyen bir diğer unsur üretim süreçlerinde yer alan katmanlardır. Osmanlı üretim yapısı temel olarak tarım sektörüne dayanmaktadır. Modernleşme projesi aynı zamanda kırsal ve tarımın çözülmesi ile şehirleşme ve sanayileşmeyi temsil ettiği için gerilimli bir süreci oluşturmaktadır. Bu süreç içerisindeki çelişkiler ve çatışmalar açığa çıkarılmadan modernleşme projesinin anlaşılması da mümkün olmamaktadır. Özellikle

Osmanlı toplumsal yapısının sınıfsal boyutunu da göz önüne alarak yapılan çalışmaların son dönemdeki artışı bu konunun önemini göstermektedir.

Türk Modernleşmesinin üzerine yapılan çalışmaların çoğu bu süreçte devletin rolünü ve bürokrasiyi öne çıkarmaktadır. Kuşkusuz burjuvazinin zayıflığı ve toplumsal katmanların eksik demokratik katılımı göz önüne alınır- sa bu yaklaşımı güçlü kılan yönler belirtilebilir. Bununla beraber belirtildiği gibi bürokratik kadrolar toplumsal yapıdan azade olarak kabul edilemezler. Modernleşme süreçleri de teknokratik bir şekilde ele alınamaz. Bu süreçleri anlamak ancak toplumun bütün iç çelişkileri göz önüne alınarak gerçekleştirilebilir. Türkiye tarihinin devlet üzerinden okunması sınıfları, sınıfların fraksiyonlarını ve toplumsal güçleri görmezden gelir. İktidarı bu grupların toplamından farklı bir varlık olarak okuyarak, onlara dışsal onları idare eden bir şey olarak ifade eder. Bu da birçok dönemde yapılan politikaların nedenlerini anlayabilmekten bizi mahkûm kılar. Aynı zamanda bu bir politik tercihtir de. Türk Modernleşmesinin olumlu ya da olumsuz süreç olarak kabul edilmesi bir yana bu şekilde okunması aslında sınıfsız toplum tezini meşrulaştıran bir tutum alıştıdır.

KAYNAKÇA

- Arat, Y. (1998). Türkiye'de Modernleşme Projesi ve Kadınlar. *Türkiye'de modernleşme ve ulusal kimlik*, 82-98.
- Aydin, C. (2006). Between occidentalism and the global left: Islamist critiques of the West in Turkey. *Comparative Studies of South Asia, Africa and the Middle East*, 26(3), 446-461.
- Barkan, Ö. L. (1973). *Feodal Düzen ve Osmanlı Timarrı*: Hacettepe Üniversitesi, Sosyal ve İdari Bilimler Fakültesi, Ekonomi Enstitüsü.
- Bauman, Z., & Bordoni, C. (2014). *State of crisis*: John Wiley & Sons.
- Boran, B. (1962). Metod Açısından Feodalite ve Mülkiyet II: Osmanlılarda Mülkiyet Meselesi. *YÖN*, 51, 512-515.
- Conversi, D. (2012). Modernism and nationalism. *Journal of Political Ideologies*, 17(1), 13-34.
- Dinler, D. (2011). Türkiye'de Güçlü Devlet Geleneği Tezinin Eleştirisi. *Praksis*(9), 17-54.
- Divitçioğlu, S. (1981). *Asya Üretim Tarzı ve Osmanlı Toplumunu*. Kırklareli: Sermet Matbaası.
- Göçek, F. M. (2002). Osmanlı Devleti'nde Türk Milliyetçiliğinin Oluşumu: Sosyolojik Bir Yaklaşım. In T. Bora (Ed.), *Modern Türkiye'de siyasi düşünce* (Vol. 4, pp. 63-80). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Göle, N. (1998). Modernleşme Bağlamında İslami Kimlik Arayışı. In S. Bozdoğan & R. Kasaba (Eds.), *Türkiye'de Modernleşme ve Ulusal Kimlik* (pp. 70-81). İstanbul: Tarih Yurt Vakfı Yayınları.
- Hobsbawm, E. (2008). *Devrim Çağı*. Ankara: Dost Kitabevi.
- Hobsbawm, E. (2016). *Devrim Çağı*. Ankara: Dost Kitabevi.
- Kaliber, A. (2007). Türk Modernleşmesini Sorunsallaştıran Üç Ana Paradigma Üzerine. *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Modernleşme ve Batıcılık*, 3.
- Kandiyoti, D. (1998). Modernin Cinsiyeti: Türk Modernleşmesi Araştırmalarında Eksik Boyutlar. *Türkiye'de modernleşme ve ulusal kimlik*, 99-117.
- Karaömerlioğlu, M. A. (2001). Bağımlılık Kuramı, Dünya Sistemi Teorisi ve Osmanlı/Türkiye Çalışmaları. *Toplum ve Bilim*, 91, 81-91.
- Keyder, C. (1976). The dissolution of the Asiatic mode of production. *Economy and Society*, 5(2), 178-196.
- Keyder, Ç. (1989). *Türkiye'de Devlet ve Sınıflar*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Lewis, B. (1951). Türkiye: Batılılaşma. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 37(1), 153-177.
- Mardin, Ş. (2016a). *Din ve İdeoloji*. İstanbul: İletişim Yayınları.

- Mardin, Ş. (2016b). *Türk Modernleşmesi: Makaleler 4: İletişim Yayınları*.
- Mardin, Ş. (2016c). *Türkiye’de Toplum ve Siyaset: Makaleler 1*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Marx, K., & Engels, F. (2005). *Komünist Manifesto ve Komünizmin İlkeleri* (M. Erdost, Trans.). Ankara: Sol Yayınları.
- McNutt, J. (2014). What is modernization? Eurocentrism and periodization. *Encounters in Theory and History of Education*, 15, 121-136.
- Moore, B. (2016). *Diktatörlüğün ve Demokrasinin Toplumsal Kökenleri*. Ankara: İmge Kitapevi.
- Özbek, N. (2003). Alternatif Tarih Tahayyülleri: Siyaset, İdeoloji ve Osmanlı-Türkiye Tarihi. *Toplum ve Bilim*, 98, 234-254.
- Özkiraz, A. (2007). Sabri F. Ülgener’de Zihniyet ve Geri Kalmışlık, Osmanlı’dan Günümüze Yapısal Bir Çözümleme. *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*(36), 35-59.
- Sancar, S. (2004). Otoriter Türk modernleşmesinin cinsiyet rejimi. *Doğu Batı*, 7(29), 197-211.
- Tunaya, T. Z. (2004). *Türkiye’nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri* (Vol. 13): İstanbul Bilgi Üniversitesi.
- Wallerstein, I. (2011). *Dünya Sistemleri Analizi*. İstanbul: Bgst Yayınları.
- Weber, M. (1930). *The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism*. London: Routledge.
- Yıldız, A. (2012). Niyazi Berkes ve Türkiye’de Çağdaşlaşmanın Gelişimi *Istanbul Journal of Sociological Studies*(46), 1-33.
- Yıldız, A. (2012). Niyazi Berkes ve “Türkiye’de Çağdaşma”nın Gelişimi. *Istanbul Journal of Sociological Studies*(46), 1-33.
- Yılmaz, M. (2003). Sabri Fehmi Ülgener. In A. Çiğdem (Ed.), *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce V: Muhafazakârlık* (pp. 490-508). İstanbul: İletişim Yayınları.

Bölüm 2

TÜRKİYE'DE YAT TURİZMİ SORUNSAĞI: TEHDİTLER VE FIRSATLAR

Mihalis (Michael) KUYUCU¹

Adem KARAKUŞ

¹ Prof. Dr. Alanya Üniversitesi, michaelkuyucu@gmail.com ,
ORCID NO: 0000-0002-1931-6844

Giriş

Ege ve Akdeniz çevresindeki toplumlar ilk çağdan bu yana kültürlerinin bağlayıcısı gibi denizi görmüşler. Yelken turizmi günümüzün en popüler ve kalkınma odaklı turizminden biridir. Ülkede yat turizmini geliştirmek ve teşvik etmek için çalışan kuruluşlar; Devlet, ulusal ve uluslararası organizasyonlar, ulusal ve uluslararası fuarlar Marina'nın işidir.

Türkiye'nin Ege ve Akdeniz kıyılarının birbirinden güzel koyları ve koylarla iç içe antik kentleri, deniz turizminin varlık nedenidir. Ülkenin en uzun sahilidir, özellikle Ege sahili girintili çıkıntılıdır. Birçok koy, koy, yarımada ve burun var. En uzun erkek eyaleti Muğla'dır.

Akdeniz çanağı yat ve yat seyahati için çok önemli bir alan haline gelmiştir. İspanya, Fransa ve İtalya üzerinden Yunanistan'a bağlı gemiler genellikle Marmaris, Bodrum ve Fethiye'ye inmektedir. Türkiye için, yatçılar deniz arasındaki, gözler arasındaki sahil yolunda yer alan ana cazibe merkezlerinden biridir. Modern yatçılık ve marina yönetimi Türkiye'de son 20 yılda popüler hale gelmiştir. 10 yıldan kısa bir sürede yatın taşıma kapasitesi 500'den 17.500'e çıkarılmıştır. Bu sayı, kamu kaynakları ve kamu-özel sektör iş birliği çerçevesinde her geçen gün artmaktadır. 2023 yılına kadar yat turizm gelirinin 10 milyar doları aşması beklenmektedir.

Yat turizmi yat ismini almış araçlar aracılığıyla deniz kıyıları ve çevrelerindeki imkânları değerlendirmeyi amaçlayan turizm olayları ve ilişkileridir. Bu turizm biçimi ulaşım için değil, eğlence, spor ve eğlence amaçlıdır. 1960'lara kadar, sadece seçkinler için bir eğlence ve spor aracı olarak kabul edilen yat, teknoloji, üretim, ulaşım, yaşam standartları, zaman ve gelir geliştiğçe uluslararası turizm hareketinin bir parçası haline gelmiştir. Bu gezinin ana avantajları şunlardır: Geçici olsa bile barış hayatından kurtulmak. Yeni bölgedeki farklı kültürlerden insanlar doğaya yakın olma, yat sporlarının sağladığı sağlıklı değişikliklerden yararlanma, zihinsel ve fiziksel olarak rahatlatma, plajda özgür hissetme ve sporun tadını çıkarma fırsatlarından yararlanmaya teşvik edilmektedir (Ada, 2018).

Turizm Kavramı

Kökü Latince'den gelen turizm sözcüğü, "tornos", "bir dönme hareketi" anlamına gelmektedir. Çok eski zamanlardan beri insanlar yaşadıkları yerden uzaklara seyahat etmişlerdir. İnsanların çeşitli amaçlarla geldikleri bu yeniden yerleşim sırasında, ziyaret ettikleri bölgedeki araçlardan ve konaklama yerlerinden yararlanmışlardır. İnsanlık tarihinde olduğu gibi, yeniden yerleşim yirminci yüzyılın modern bir olayıdır. Farklı dillerde farklı anlamlarda ifade edilen etkinliğin dinamik yapısı zamanla gelişti ve halkın dikkatini turizm kelimesine çekmiştir (İldırım, 2017).

Günümüzde küreselleşme olgusu zaman içinde hızlanmakta, ülkeler arasındaki coğrafi sınırları yok etmekte ve yatırımın uluslararası seviyeye ulaşmasına olanak tanımaktadır. Bunun sonuçlarından biri de farklı kültürlerden insanlar birbirlerini tanımaya ve sosyalleşmeye başlaması olmuştur. Turizm, dünyanın herhangi bir ülkesinde geçerli olabilecek ortak dil ve kültürel alışverişleri kullanarak küresel ekonominin en hızlı büyüyen sektörlerinden biridir (Hüseyin Çeken, 2003). Bugün dünya ihracatının yüzde 22'sini oluşturan turizm sektörü 232 milyon kişi istihdam etmekte ve küresel toplumun işgücünün yüzde 8,3'ünü oluşturmaktadır.

Ticaret, din, sağlık ve sanat gibi faktörlerin etkisi altında geliştirilen turizm, bazen macera arayanlar tarafından tekelleştirilen modern yapısını “Sanayi Devrimi” ile geliştirmiştir. Diğer sektörlerin gelişmesine yol açan sanayi devrimi turizm sektörünün gelişmesine ve modernizasyonuna katkıda bulunmuştur (İldırım, 2017). Sanayi Devrimi nedeniyle dünya turizminin gelişimini etkileyen faktörler aşağıdaki gibidir:

- Boş zaman yaratılması
- Ücretli tatil hakkı
- Teknolojik yenilikler
- Gelir seviyesinin artması
- Kentleşme ve nüfus artışı
- İnsan ömrünün uzaması
- Sosyal güvenlik
- Seyahat özgürlüğü
- Turizm bilincinin oluşması
- Eğitim ve Kültür düzeyinin yükselmesi

Turizm konusu insan olduğu ve psikolojik, sosyal, politik ve ekonomik gibi farklı faktörleri birleştirdiği için, turizmin birçok tanımı yapılmıştır, Turizm ile ilgili ekonomik ve uluslararası tanımlamalar yapılmıştır. Bunlardan “nominal tanım” sadece ulaşım ile sınırlı değildir. Ekonomik tanım bunu ekonomik olarak değerlendirir. Prof. Dr. Hunziker'e göre, “Turizm, herhangi bir ticari amaçla seyahat etmekten kaçınmak için ikamet ettikleri yerlerin dışına seyahat eden insanlar arasındaki bir dizi olay ve ilişkidir.” İsviçre Otomobil Kulübü Genel Müdürü M. Primault'a (Primo) göre “turizm sosyal faaliyetler alanında ve tabiatın her yönünde meçhullerin aranmasıdır” Uluslararası turizm sözlüğünde ise turizm şu şekilde açıklanmıştır: “zevk için yapılan geziler ve seyahatleri yapmak için gerçekleştirilen insan faaliyetlerinin tümüdür”

Bu tanımların odak noktası turizme dar anlamda bakmak ve sadece farklı amaçlar için seyahat etmektir. Turizm tek yönlü bir seyahat olarak kabul edilirse, tüm ulaşım organizasyonları, oteller, restoranlar, seyahat acenteleri, müzeler, tarihi yerler ve kısa süreli turizm ihtiyaçları sağlayan tüm organizasyon ve hizmetler bu bildirim dışında bırakılacaktır. Ancak bunlar turizmin temeli. Bu nedenle, turizm alanını ayrıntılı olarak belirlemek ve turizmin ihtiyaçlarını karşılamak için ortaya çıkabilecek tüm ilişkileri ayrıntılı olarak ele almak gerekir (İldırım, 2017).

Turizmi, gelir ve gelir dışındaki nedenlerle 24 saat veya bir günden fazla geçici konaklama ve konaklama ile ilgili bir dizi sosyal ve ekonomik tüketim sağlayan eylemler ve ilişkileri olarak tanımlayabiliriz. (Usta, 2009, s. 7). Turizmin ekonomik ekosistem içinde önemli özellikleri vardır. Bunları beş temel başlıkta özetleyebiliriz:

- Turizm, tüketici ve üretici olarak milyonlarca insanı kendine çekiyor. Bugün milyonlarca kişi oteller, moteller ve tatil köyleri gibi çeşitli amaçlarla seyahat etmektedir.

- Turizm, döviz kazançlarını, dış ödemeleri ve dış denge ayarlamalarını güvence altına alan bir faktördür.

- Turizm, ülkenin kalkınmasında önemli bir faktördür.

- İnsanların seyahat ve konaklama ihtiyaçlarını karşılamak için yaptıkları maliyetler, bu ihtiyaçları karşılayan ürünler üreten şirketlerle ilgilidir. İşletmeler için gelir sağlar. Bu ihtiyaçlar arttıkça, daha fazla mal ve hizmet sağlama yükümlülüğü üretim, yatırım ve gelir seviyelerini arttırmaktadır.

- Turizm faaliyetleri yeni işlerin yaratılmasına yol açmaktadır. Turizm geliştikçe, moteller, oteller, restoranlar, eğlence mekanları ve seyahat acenteleri gibi işletmelerin artan ihtiyaçlarını karşılamak için daha fazla personelin kullanılması gerekecektir.

Turizmin özelliklerini ise şu şekilde sıralamak mümkündür

- Turizm sadece seyahat ve olayların bir ifadesi ya da birleşimi değildir. Turizm seyahat olaylarını içerir.

- Seyahat, kalıcı bir ikamet yeri değil, insanların özel ikametgahı dışında olmalıdır. Başka bir deyişle, geri dönmek için yolculuk yapılmalıdır.

- Turizm, kar amacı gütmeyen turizmi ve geçici konaklama hizmetlerini içerir.

- Turizm, liberal bir atmosfer içerisinde gerçekleşen hareketler bütünüdür.

- Turizm, insanların iş ve merak, sağlık, rekreasyon, din, spor, kültür, aile ziyaretleri, konferanslar ve seminerler gibi çeşitli nedenlerle seyahat ve konaklamalarını içerir.
- Turizm, bir yandan seyahatten oluşan dinamik bir ögeyi, diğer yandan 24 saatlik bir kalışın veya bir günlük kalışın hareketi ile üretilen statik bir ögeyi içerir.
- Turizm, bakıldığında sosyal olan bir olaydır.
- Turizm, yalnızca seyahat ya da konaklamadan ibaret olan bir faaliyet değildir, bunun yanı sıra endüstridir. (Olalı, 1988).

Yat Turizmi ve Özellikleri

Deniz yolu ilk çağlardan beri insanoğlunun hem savaşlarda, hem ticarette kullandığı çok önemli ulaşım araçlarından biri olmuştur. Deniz taşımacılığının gelişmesi, özellikle turizm üzerinde önemli bir etkiye sahiptir. Ayrıca turizm endüstrisinin eğlence, turizm, spor ve görsel güzelliklerle zenginleşmesine katkıda bulunmuştur.

Deniz turizminin önemli bir parçası olan yelken iki bileşenden oluşmaktadır. Bunlar yatların hizmet verdiği limanlar ve yat limanının hizmet verdiği yatlardır. Bir yatın işletimi iki ana gruptan oluşur: amatör ve ticari. Ticari yatlar, günlük tekne ve yat kiralamaları, amatör yatlar arasında küçük tekneler, eğlence ve yarış aktiviteleri sayılabilir (İldırım, 2017). 1990'lı yıllardan sonra önem kazanmaya başlayan yat turizmi, Dünyada ve Türkiye'de son yıllarda hızla gelişmektedir. Dünyadaki en ekonomik turizm fırsatlarından birine aday gösterilen yat turizmi, ülke için önemli bir gelir kaynağıdır. Ancak, bu turist tarafından istenen düzeyde değildir. Yat turizminin ortaya çıkmasında üç temel kavram önemli rol oynamaktadır.

Yatlar: Yolcu, yük veya balıkçı gemisi dışında, on ikiden fazla yolcu taşımayan, deniz turizmi ticaretinde gezi, eğlence veya spor amaçlı kullanıma uygun, kabini, tuvaleti ve mutfağı olan deniz aracıdır (Deniz Turizm Yönetmeliği).

Balıkçı barınakları: Deniz suyu ile korunan, tekne manevra, derinlik, yükleme, boşaltma, bağlama, içme suyu, elektrik, saha aydınlatması, temiz kurtarma alanı, satış alanı, tekne bakım, onarım tesisleri ve her türlü balıkçı teknesi için barınaklar için gerekli su alanı, soğuk hava deposu olan bir kıyı tesisidir (Balıkçı Barınakları Yönetmeliği: madde 3).

Çekme yeri: Balıkçı barınakları veya ayrı akarsularla korunan göl ve nehirlerde balıkçı teknelerinin ve yatların bakım ve bakımlarının yapılmasını sağlayan kumlu ve dolgulu bir alana sahip kıyı yapısıdır (Balıkçı Barınakları Yönetmeliği: madde 3).

Yat Turizminin hedef kitlesini oluşturun müşteri profili ise aşağıdaki gibi tanımlanabilir:

- Gelir düzeyi yüksektir.
- Demografik dağılıma göre özellikle genç ve orta yaşlı, yüksek eğitilmiş ve çocuksuz genç evliler daha çok katılmaktadır.
- Çeşitli hobileri vardır.
- Seyahat deneyimi yüksek işilerdir.
- Bireysel turizm açısından bakıldığında internet kullanımının yüksek olduğı gruplardır.

Yat turizmine katılan kültürlü ve yüksek eğitimli turist sayısı zamanla artacak ve önümüzdeki yıllarda turizm sektörünün önemini artıracak bir eko-turizm pazarı oluşturacaktır (Hacıoğlu, N. ve Avcıkurt, C, 375).

Yat Turizminin Dünyadaki Tarihçesi

Nil'deki ilk yelkenli M.Ö. 4000'lerde Firevuns zevk için bir araya gelmiştir. Yat kelimesinin kökeni, 14. yüzyılda Hollandalılar tarafından korsanları ve kaçakları yakalamak için kullanılan, avcı anlamına gelen 'jagt' kelimesinden gelmektedir.

İlk kraliyet yatı (önce "Sürpriz", ardından "Kraliyet Kaçışı") 1661'de İngiltere'de denize indirilmiştir. 1900'lerden itibaren Victoria ve Albert adlı yatlar öncülük etmiştir. 1950'lerde yat üreticileri, modern yatların ilk prototiplerini hazırlamış ve ilk fiberglas ve polyester tekneleri tasarlamıştır.

20. yüzyılda turizm endüstrisinin gelişimini teşvik eden başlıca faktörler yat turizminin gelişmesine de yol açmıştır. Bu süreçte turizm sezonunun uzun olduğı Akdeniz kıyıları cazip bir alan haline gelmiştir. Sektör, rekabetin arttığı ve maliyetlerin düştüğü 1970'lerden sonra büyümeye başlamıştır. Bunun en büyük nedeni bu sektörün ilk ortaya çıktığı dönem orta ve yüksek gelirli turistler yat turizmine yüksek maliyetlerle katılıyor olmalıdır.

Dünyanın ilk yelken merkezleri, Amerikalıların uğrak yeri olan Karayip adaları olmuştur. İkinci büyük merkez ise ağırlıklı olarak Avrupalı turistlerin tercih ettiğı Akdeniz bölgesi olmuştur. Sektörün gelişim sürecinde önce Fransa'da, ardından İtalya ve İspanya'da yatçılığa ilginin arttığı görülmüştür. Fransız hükümeti, kıyı çevresini korurken yat turizmini yasallaştırarak uzun vadede döviz ve gelir getirecek önlemler alarak bu sektöre yatırım yapmıştır. Pazarla ilgilenen yatlar daha sonra döviz arayışıyla operasyonlarını İtalya, İspanya, Yunanistan ve eski Yugoslavya'ya genişletmiştir.

Tarihteki ilk yelken kulübü 1718'de (Neva filosu) Rusya'da (Peterhof) kurulmuştur. Sonrasında 1720'de İrlanda'nın Cork Water Sailing Company ku-

rulmuştur. 1722’de ilk İngiliz yat kulübü (Starcross Yacht Club) kurulmuştur (Arat, 2006 s: 6). Dünyanın başlıca yat merkezleri olarak kabul edilen yerler aşağıdaki gibidir.

Akdeniz: Akdeniz bölgesi birçok ülkeyi içerir. Rüzgarlı bir iklime, coğrafi koşullara ve iyi gelişmiş bir yelken altyapısına sahiptir. Özellikle Orta ve Kuzey Avrupa ülkelerinden gelen yatlılara hizmet veren önemli bir yatçılık merkezidir.

Karayip Adaları: Karayip adaları, çeşitli doğal güzelliklere sahip Atlantik Okyanusu’nda yer almaktadır. Çoğunlukla Amerikalı yatçılara hitap eden ana merkezlerden biridir. Amerikalı yatçılar, uzaklığı nedeniyle bu bölgeyi tercih etmektedir.

Florida: Amerikan yatçılığının merkezi olan Florida, uluslararası yatçılık açısından da önemli bir yerdir.

Rhode Island: Amerika’nın tercih ettiği yatçılık merkezi New York yakınlarındadır.

Saint Diego – San Fransisko: Batı kıyısında önemli bir merkezdir ve özellikle Amerikalı yatçılar tarafından tercih edilmektedir.

Pasifik Adaları: Dünyanın dört bir yanındaki turlarda yatçıların uğrak noktasıdır.

Puket Lagonları –Tayland: Uluslararası yatçılık merkezlerinden biridir. (Hacıoğlu, N. Avcıkurt, C., 2008, 368).

Türkiye’de Yat Turizmi

Türkiye kuzeyden, batıdan ve güneyden Akdeniz, Ege Denizi, Marmara Denizi ve Karadeniz ile çevrilidir. Mavi Yolculuklara ev sahipliği yapan Türkiye, yatçıların geceleri demir attığı koylar ve plajların hazinesi olarak bilinir. Mavi Deniz gezisi sırasında turistler, Kleopatra’nın özel plajını, Olimpos Dağı’nın sonsuz ateşini ve birçok eski uygarlığın arkeolojik kalıntılarını ziyaret ederek tarihi deneyimler yaşarlar. Bugün Türkiye’deki 30.000 kiralık yatın önemli bir kısmı mavi yolculuk yapmaktadır (<http://www.ktbyatirimisletmeler.gov.tr> , 2022).

Türkiye’de yat turizmi, yatırımların yetersiz olması ve geç yapılması nedeniyle dünyada yaşanan gelişmelerin gerisinde kalmıştır. Özellikle 1960 senesinde Yunanistan’ın Ege ve Anadolu kıyılarını kapsamakta olan yat turlarının satılması ile ülkemizde yatçılık konuları önem taşımaya başlamıştır.

1971 yılında Türkiye’nin ilk kez bir marina ve marinaya sahip olacağı varsayılmıştır. Bu tesislerin en verimli şekilde Ulaştırma Bakanlığı tarafından işletilmesi beklenirken, Bodrum ve Kuşadası plajlarının da bu dönemde açılması planlanmıştır. 1970’li yıllarda iç ve dış turizme hizmet vermek üzere açılan Çeşme Marina, 1976 yılında inşa edilmiştir. 1982 yılında çıkarılan 2634 sayılı Turizm Teşvik Kanunu kruvaziyer gemilerinin kapasitesini artır-

mış, yeni işletmeler açmış ve yat turizmini tanımlamıştır.

Türkiye, turist sayısı bakımından dünya liginde ilk on arasında yer almaktadır. Yelken turizmi en karlı turizm sektörlerinden biri olmasına rağmen potansiyelinin %10'unu bile kullanamamaktadır. Fransa'nın yat kapasitesi 227.000, İspanya'nın yat kapasitesi 107.000 iken, Türkiye'nin yat kapasitesi 9.000'i denizde olmak üzere toplam 16.000'dir. Akdeniz havzasında ise sadece yüzde 4.12'dir. Küresel yat turizmi pazarı yılda yaklaşık %8 büyümektedir. Yat trafiğinin önümüzdeki 20 yılda üç katına çıkacağı tahmin edilmektedir (www.euronewsport.com, 2022).

Türkiye'nin Ege kıyılarında yeni rıhtımların inşa ederek yatırımlarını arttırması bu alandaki talebini de arttıracaktır. İzmir ilinde yapılması planlanan Yeni Foça, Karaburun, Çeşmealty, Bayraklı, İnciraltı, Seferihisar Ürkmez ve Yenish screen marina projeleri bölgedeki yat turizmi olanaklarını arttırarak Türkiye'yi yat turizmde iddialı bir konuma getireceği şüphesizdir.

Yat Turizmi ve Mavi yolculuk

Mavi Yolculuk, 1946 yılında Halikarnaslı bir balıkçı olan Jevat Bekir Kabağaçlı'nın arkadaşlarıyla sünger ve balıkçı teknesinde denize açılıp keşfettiği koyları ve yaşadıklarını kaydetmesiyle başlamıştır. Teknelerin boyutlarının artması, yat üretim teknolojisinin gelişmesi ve hizmet kalitesinin artmasıyla birlikte "Mavi Yolculuk" kavramı Türkiye'de çok önemli bir marka haline gelmiştir. Anadolu bölgesinin kültürü ve tarihi ile harmanlanan Mavi Yolculuk, Ege ve Akdeniz'de gerçekleştirilmiştir. "Mavi Yolculuk" ile artan ivme sonrasında, Türkiye'de yat işletmeciliği, marinalar, yatlar, personel ve hizmet yatırımlarının artması sonucunda Blue Cruise markası ile bir sektöre dönüşmüştür (İldırım, 2017).

Türkiye'de Yat Limanı (Marina) İşletmeciliği

Okyanus odaklı bir eğlence, spor ve rekreasyon endüstrisi olan deniz turizmi, küreselleşmede önemli bir rol oynamıştır. İnsanların ekonomik refahı, teknolojinin hızla gelişmesi, zamanla doğa ve denizin büyüme arzusu yatların ve buna bağlı olarak gemi işletmeciliğinin gelişmesine yol açmıştır. Ancak deniz turizminin mevcut potansiyeli dikkate alındığında, yat turizminin bölgedeki diğer ülkelerle kıyaslandığında yeterli bir paya ulaşamadığı görülmektedir (www.kulturturizm.gov.tr, 2022).

Altyapı yatırımlarının olmaması nedeniyle, Türkiye'de deniz araçları işletmeciliğinin gelişimi diğer ülkelere göre daha geç başlamıştır. Ege kıyılarında yelkenli gezilerin başlamasıyla yat turizmi yeni bir turizm türü olarak tanınmış ve 1965 yılında ilk turist teknesi Yunanistan'a gitmiştir. Bu teknelerle yapılan günübirlik geziler günümüzde de Çeşme, Bodrum, Datça ve Marmaris'te yapılmaktadır.

Öte yandan 1970'lerin sonlarında, 1976'da Bodrum Yat Limanı ve 1977'de Kuşadası Yat Limanı olmak üzere çeşitli plaj yerleri belirlenmiştir. Çeşme Marina o yıllarda işletmeye alınan yatırımlardan biri olmuştur (Deniz Ticareti Genel Müdürlüğü, 2016).

İldırım (2017) Türkiye'de faaliyet gösteren marinaların küresel sektörde sahip olduğu avantaj ve dezavantajlar aşağıdaki gibi gruplandırmıştır:

Avantajlar:

- Ücretsiz hizmetler
- Hümanist yaklaşım
- Yeni alt yapı
- Full yanaşma hizmeti
- Ucuz teknik destek
- Kalifiye personel
- Marina ekolojisi
- Marina'da yapılan giriş çıkış işlemleri
- Misafirler için sosyal aktiviteler
- Yönetim uygulamaları
- Sürekli ve kaliteli hizmet
- Marinaların doğal konumu

Dezavantajlar:

- Uluslararası pazarda üst gelir grubuna uymamak
- Gemi ile sınıra giriş ve çıkış için resmi prosedürler
- Marina çevresinde plansız yapılaşma
- Tekne malzemesine ilişkin gümrük beyannamesi (İldırım, 2017).

Türkiye'de Yat Turizmi ile İlgili Yaşanan Sorunlar

Türkiye, turizm açısından Akdeniz'in en zengin yelken ülkelerinden biridir. Son beş yılla ilgili yapılan araştırmalarda talebin sürekli arttığını görülmüştür. Yat turizmi için döviz artışları bunun açık bir göstergesidir. Tabii ki, vücut kompozisyonu artan talebi karşılamak için yeterli değildir. Artan talep aynı anda pek çok sorunu da ortaya çıkaracaktır. Talebin devam etmesi, karşılaştığımız zorlukları belirleme ve çözme becerimize bağlıdır (Ercanik, 2003).

Yat turizminde yaşanan bu hızlı gelişimlerin temelinde;

a) 1983 tarih ve 2634 sayılı T.T.K. yabancı yatçıların ülkemiz sınırları içinde 5 sene serbest biçimde gezi ve spor maksadı ile dolaşma izninin verilmesi,

b) Ülkemizin kıyılarının iklim koşulları, denizlerinin temiz olması, tarihi ve doğal olan zenginlikler ve doğanın 12 ay boyunca kullanılma olanağının olması,

c) Bu endüstrinin yatların yapımı, bakımı ve onarımını geleneksel becerilerle, yat çiftliklerine yatlarda sunulan hizmetlerin türü ve kalitesini birleştirmedeki başarıları (Ercanik, 2003) gibi faktörler yer almaktadır.

Türkiye’de yat turizminin yaşadığı sorunları beş temel başlıkta özetleyebiliriz. Bunlar:

Yat Limanı ve Fiziksel Planlama Sorunları

Sektörde gücün inşası, işletilmesi ve kullanımında ciddi karışıklıklar vardır. Marinanın fiziki planlamasının uygulanmasının yat turizmi altyapısı sorununu çözeceğine inanılmaktadır. Ancak, fiziksel planlamanın en büyük sorunu finansmandır. Kamu yatırımı ve / veya yap-işlet-devret modeli henüz maliyetli bir yatırım olarak uygulanamamıştır. Turizm Bakanlığı ve sanayi ile iş birliği içinde gerçekleştirilen yatların fiziki planlaması açısından, ilk etapta bölge olarak yapılacak çalışmalar tamamlanmış olup, diğer bölgelerde eksiklik bulunmaktadır (Ercanik, 2003).

Yat İşletmeciliği Sorunları

Kabotaj Kanununun 2634 sayılı Kanununda belirtilenler dışında, dış bayrağı olan yelken uçakları; Ticaret, turizm ve spor sektörlerinde faaliyet gösteren Türk yelkencilerini uluslararası rekabet ortamına ve bu rekabet koşullarını, sektörün tüm dezavantajlarına rağmen şartları zorlayarak limanlarda ve kara sularında serbestçe faaliyet göstermeye başlayarak hızlı bir gelişme yaşamıştır (Ercanik, 2003).

Bu gelişmeler yat inşasını ve endüstrisine etki etmiş, lüks olan bu yatlar inşa edilmeye başlanmış ve ülkemiz özellikle AB ülkelerine ve ABD’ye ihraç edebilen bir ülke düzeyine gelmiştir.

2634 sayılı Turizmi Teşvik Kanunu ve Yat Turizmi Yönetmeliği’nin 19’ncü maddesi çerçevesinde, yabancı bayraklı olan yatları 5 seneye kadar kiralama olanağı sağlanmıştır. Ayrıca, Yönetmeliğin 21. Maddesi, bir Türk yat işletmesinin yabancı yat işletmemizdeki durumu özgürce araştırmak için spor bölgesinin sularını ve limanlarını serbestçe belirleyebilmesi için en az 60 yatağa veya bir Türk yat işletmesine sahip olmasına izin vermektedir (Ercanik, 2003).

Yat Turizmi Yönetmeliği kapsamında Turizm Bakanlığı'nca birden fazla yabancı bayrağı olan yata işletme belgesi verilmiş olmasının yanı sıra söz konusu yatların yataklarının kapasiteleri 4.000'e ulaşmıştır. Türkiye dışında bulunan bu tür merkezler ve pazarlama şirketleri nedeniyle, bu ticari faaliyetler vergilendirilmekte ve ülkelerinin doğası gereği ödenmektedir. Ancak tamamen Türkiye yetkisi altında üretilen bu şirketin hizmet ve vergileri açısından ülkemizdeki hayat vergisi kaybını öder ve KDV ön plana çıkar. Dahası, bu şirketler hizmetlerini kendi ülkeleri dışında ürettiklerinden, KDV avantajlarını Türk şirketlerimizle haksız rekabet yaratmak için kullanmaktadır (Ercanik, 2003).

Türkiye yat Turizm Mevzuatı, ilgili olan kanun ve yönetmelikler önceki başlıklar altında sunulmuştur. Yat turizmi mevzuatının incelenmesi, çok eski yasalar ve çelişkili sayılar nedeniyle yat turizminin mevcut durumuna ve gelişimine dikkat etmemektedir. Bu problemler genel olarak yat limanı yatırım aşamasında ve yat işletmesi aşamasında karşımıza çıkmaktadır (Ercanik, 2003).

Yatırım Aşamasında Yaşanan Sorunlar

Yatırım aşamasında ortaya çıkan ilk konu; Yatırım şirketleri, yatırım mevzuatı için birçok kuruma bağımlılıktır. Devlet planlama ajansı, Turizm Bakanlığı, Maliye Bakanlığı, Yerel Gümrük Dairesi, Liman Başkanlığı, Ulaştırma Bakanlığı ve Başbakanlık Denizcilik Bakanlığı yat turizmi yatırımcılarına karşı "zaman duvarını" yıkamamıştır. Moğolistan'da faaliyet gösteren yabancı yat şirketlerine Yat Turizmi Yönetmeliği'nin 21. maddesinde belirtilen esaslara göre çalışma izni verilmesi, yerli yat işi yatırımcıları üzerinde önemli bir etkiye sahiptir. Yatlarımızın yüzde 50'si yabancı şirketlere, yatlarımızın yüzde 39'u ülkenin kapasitesini oluşturuyor, bu da yabancı şirketlerin ülkemizde yaygın olduğunu göstermektedir.

Yatların inşası ile ilgili olarak, tamamlanmamış yat yatırımlarının tamamlanması ve tanıtımına ilişkin mevcut karar uygulamaya konmamış ve bu konudaki geri dönüş düzgün bir şekilde hazırlanmamış ve yürürlüğe girmemiştir (Ercanik, 2003).

İşletme Sorunları

Yat turizmi ile ilgili mevzuatın önemli bir kısmı ülkemizde yat turizmi başlamadan önce hazırlanmıştır. En yeni mevzuat 1982 tarihli Turizm Teşvik Kanunudur. Ortaya çıkan bu durum bazı değişikliklere neden olmuştur.

Yatçılıkta faaliyet gösteren firmaların yeteri düzeyde açık olmaması, yabancı yatlar limana girdikten sonra diğer limanlarda tıbbi muayeneden geçecek olmaları, kara nakil araçlarındaki kefalet modeli sistemlerinde yatlara uygulanmamaları, ticari yatlar için standart ekipman düzenlemesi olmaması ve yat turizmi sektöründe standart olmayan restoranlar, yangın tehlikeleri,

hız sınırları, eğlence araçları (biletler, kayak vb.), Trafik ışıkları ve tabelalar gibi yasal düzenlemeler bulunmaması yat turizminde yaşanan işletme sorunları arasında yer almaktadır.

İdare Sorunları

Yat turizmi söz konusu olduğunda, altı bakanlık, çok sayıda genel departmanı, Başbakan, Sahil Güvenlik, belediye vb. çok fazla kuruluşla muhatap olunma mecburiyeti olduğundan belirli bir konu hakkında tek bir yorum yapmak ve nihai bir çözüm bulmak zordur. Buna ek olarak, sektörde yatırımcıları, işletmecileri, pazarlamacıları ve çalışanları getirecek bir organizasyonun bulunmaması, yat turizmi alt sektörünün dağınık bir imaja sahip olmasına neden olmuştur. Bu durum sektörde bir bütünlük ve koordinasyon sağlayamamıştır.

Örnek vermek gerekirse Türkiye'den çıkış yapılması durumunda; gerekli prosedürü tamamlamak için, Gümrük ve Gümrük Muhafaza Servisi, pasaport polisi, sınır, plaj ve liman otoritesinin iznini Bakanlar Kurulu tarafından deniz sınır kapısı olarak ilan edilen limanlardan almakla mükelleftir. Bu konu ile ilgili devlet kurumları bu bölgelerde farklı yerlerde bulunmaktadır.

Buna ek olarak AB uygulamasının ve liman otoritesi kavramının aksine, yatların beş devlet kurumundan izin alma ve çeşitli adlarda ödeme yapma ihtiyacı ciddi bir sorun olmaktadır (Ercanik, 2003).

Tanıtım ve Pazarlama Sorunları

Turizmde en önemli konulardan biri reklam ve tanıtımdır. Turizm pazarlamasına göre talep yaratmak için; pazar araştırması, hizmet oluşturma ve geliştirme, dağıtım sistemi oluşturma, reklam, tanıtım yapmak günümüzde bir mecburiyet haline gelmiştir.

Sonuç

Ülkemiz yat turizmi açısından; 8333 km'lik kıyı şeridi, iklimi, kıyılarının doğal olan yapısı, turizmde bulunan çeşitlilik, uluslararası yat turizminin odaklaştığı iki bölgeden bir tanesi, konumu, doğal güzelliği, tarihi mekanların zenginliği ve sahilde yatçılık maliyetinin düşük olması nedeniyle Akdeniz'de önemli bir turizm merkezi olma yolunda ilerlemektedir.

Yat turizminde Türkiye, Fransa, İtalya ve İspanya'nın eski tarihi gibi belirli ülkeler düzeyinde değildir. 1983'ten beri ülkemizde yat turizminin hızla gelişmektedir. 1983 yılında kabul edilen 2634 Sayılı Turizmi Teşvik Kanunu'na göre, turizm sektörüne yapılan yatırımların artması nedeniyle yabancılara açık olan kıyı bölgelerimiz yat turizmi için açılmış ve mevzuatın ilk çalışması olarak yat turizmi geliştirme düzenlemelerine dahil edilmiştir.

Türkiye'nin yat turizmi altyapısının bir parçası olan yat limanının kapasitesi son 15 yılda önemli ölçüde iyileşmiştir.

Türkiye'nin sahilleri iklim bakımından birbirinden farklıdır. Akdeniz iklim ve kıyı jeomorfolojik koşulları nedeniyle yat turizmi için en uygun olan sahildir. Akdeniz'i Ege kıyıları takip eder.

Marmara, özellikle Karadeniz sahili, yat turizmi için Akdeniz ve Ege kıyılarına göre daha az uygundur. Karadeniz kıyısında yat turizmi, kıyının iklimi nedeniyle ve yat turizmi için en uygun zaman olan Haziran, Temmuz ve Ağustos aylarında ön plana çıkması nedeniyle diğer kıyı bölgelerimize kıyasla daha kısa ömürlüdür.

İç mekân havası, yağmur, kuvvetli rüzgârlar ve bunun sonucunda ortaya çıkan dalgalar ve fırtınalar yat turizmi üzerinde olumsuz bir etkiye sahiptir. Öte yandan, güneşin güney sahilimizden daha kısa olması ve kıyıların kirli ve yapılandırılmış olması nedeniyle yat turizmi az gelişmiştir.

Ülkemizde ne çok tercih edilen yat limanları güneybatı limanlarımız arasında bulunan Anadolu kıyılarında ki limanlarımızdandır. Bunlar; Marmaris, Bodrum, Göcek, Fethiye, Antalya merkez ve Kaş yat limanlarıdır.

2000 senesinde ülkemiz içinde toplamda 56744 yat (sarı bayraklı+transitlog+güzergâh) gelmiş, bunlardan 11086'sı Marmaris'e, 8142'si Bodrum'a, 7154'ü Göcek'e gelmiştir. Araştırmaya göre, en büyük yat kapasitesine sahip İstanbul, liman yoğunluğu bakımından son sırada yer alırken, Fethiye, Göcek, Bodrum ve Antalya limanları daha yüksek liman yoğunluklarına ancak daha düşük kapasiteye sahiptir. Bu planlanmamış yatırımın ilginç bir örneğidir. Bir yat limanına yatırım yaparken talep durumunu dikkatle incelemek önemlidir.

2000 yılında marinamıza gelen yabancı yatların %60'ı ülkemizde en az bir gün kalmıştır. Burada belirtmek gerekir ki Türk yat turizminin en önemli özelliği günlük yelkenciliktir. Bu süreyi uzatmak için kısa süreli kesintisiz limanlar ve sahilin transit güzergâh olarak kullanılması gibi önlemler alınmalıdır. Bu amaçla, Bodrum-Kemer yat güzergâhının sınırlarının genişletilmesine ve yat turizminin Ege kıyılarına yönlendirilmesine özen gösterilmelidir. Araştırma ve Türkiye'de hızla gelişen turizm endüstrisinin ulaştığı bir diğer sonuç ise altyapı ve fiziksel ve yasal düzenlemeler oluşturmasıdır. Yat yönetimi, kısa vadeli bir yatırım, düşük maliyetli, düşük vasıflı, kalıcı alan, yüksek gelirli insanlar, altyapı, altyapı, çevre, eğitim, reklam, planlama, mevzuat, teşvikler, turizm bölgeleri bağlı olarak tercih edilir. Taşıma gibi nedenlerden dolayı, istenen yönde pozitif bir yönde ve hızda gelişmez.

Kültürel ve doğal yapıların gelişimindeki gecikmenin nedenlerinden biri de Türk toplumunun, turizm endüstrisinin olduğu Türkiye'de iç turizm geliri seviyesinin üzerinde olan insanlara turizm ve bakım konusunda büyük bir

fırsat yaratmasıdır.

Ayrıca, üç denizle çevrili olan ülkemizin deniz yolculuğuna yeterince dikkat etmemesinin bir başka nedeni daha var. Türk yat şirketleri, dış pazarlarda hizmetlerini tanıtmak ve satmak için etkili kooperatifler veya benzer organizasyonlar kurmamışlardır. Bu durum gelirlerinin çoğunu broker-bayi şirketlerine bırakarak yerli yat endüstrimizi zayıflatacaktır.

Marina'nın mevcut durumu hakkında çıkarılacak bir diğer sonuç, eyalet ve şehir marinalarının yeterli hizmet sunmaması ve orada çalışan personelin işlerinde uzman olmamasıdır. Ancak özel yat şirketlerine verilen hizmetler yüksek kalitededir ve personel deniz ve yatların gereksinimlerini anlayan insanlardan oluşmaktadır. Bu tanımlar göz önüne alındığında, belediye tarafından işletilen bir yat limanının özelleştirilmesi müşteri memnuniyeti için mutlak fayda sağlayacaktır.

Sonuç olarak, yat turizmini ulusal turizm politikalarına dahil ederek sorunlarının tek tek ele alınması gerekmektedir. Akdeniz'de yat kapasitesinde önemli bir oyuncu olan Türkiye'nin bu sektörde gelişmesi ödemeler dengesi, istihdam, milli gelir, diğer sektörler destek, eğitim ve kültür, çevre bilinci ve dünya barışı gibi konularda avantaj sağlamasına katkıda bulunacaktır.

Unutmamalıyız ki Türkiye çok büyük bir turizm potansiyeline sahiptir. Bu alanda yaşanan ve yaşanacak olan gelişmeler küresel düzlemde hem ülke tanıtımına fayda sağlayacak hem de ulusal kimliğimizin farklı kültürler tarafından tanınmasında önemli bir araç olacaktır.

KAYNAKÇA

- Ada, A. 2018 Yat Ve Marina Turizmi Müşteri Boyutu, Yat Ve Marina Turizmi Pazarlama Boyutu, Turizm Seminerleri, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Uygulamalı Bilimler Yüksekokulu, Turizm İşletmeciliği Ve Otelcilik, Bilecik.
- Arat, E., P. (2006). Türkiye'deki Yat Turizmi Ve Marinaların Pazarlama Yönünden Değerlendirilmesi. GTÜ Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.
- Balıkçı Barınakları Yönetmeliği: Madde 3, (28.06.2016).
- Çeken, H., (2003). 120,"Küreselleşme, Yabancı Sermaye Ve Türkiye Turizmi. Değişim Yayınları: İstanbul.
- Ercanik C. (2003). Türkiye'de Yat Turizminin Coğrafya Açısından İrdelenmesi, Ankara Üniversitesi Coğrafya (Beşeri Ve İktisadi) Anabilimdalı, Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- Hacıoğlu, N, & Avcıkurt, C, (2008), Turistik Ürün Çeşitlendirmesi, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara.
- İldırım G. (2017). Yat Turizmi Paydaşları İle İzmir Yat Turizmine Yönelik Bir Swot Analizi Yüksek Lisans Tezi, Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı, Burdur.
- Olah, H. & Timur, A. (1986). Turizmin Türk Ekonomisindeki Yeri, Ofis Ticaret Matbaacılık San. Ltd. Şti, İzmir.
- Usta, Ö. (2009). Genel Turizm , İzmir, s.151.

İnternet Kaynakları:

- www.euronewsport.com , (20.10.2022)
- www.kultur.gov.tr (20.10.2022)
- www.ubak.gov.tr (20.10.2022)
- www.kulturturizm.gov.tr (20.10.2022)
- www.ktbyatirimisletmeler.gov.tr (20.10.2022)
- www.artvin.edu.tr (20.10.2022)

Bölüm 3

YAPAY ZEKANIN GELİŞİMİ: SINIRBİLİM, PSİKOLOJİ VE ETİK KONULAR ÇERÇEVESİNDE DEĞERLENDİRİLMESİ

Bahar SERT¹

Selami Varol ÜLKER²

1 M.Sc., Student, Üsküdar University, Institute of Health Sciences, Neuroscience
(with Thesis). E-mail: bahaarsertt@gmail.com

ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0003-3806-9791>

2 Dr. Öğr. Üyesi, Üsküdar University, Faculty of Humanities and Social Sciences,
Psychology Department, E-mail: selamivarol.ulker@uskudar.edu.tr

ORCID ID : <https://orcid.org/0000-0002-6385-6418>

AI teknolojisi, ilk kez 1956 yılında Dartmouth Konferansı'nda John McCarthy, Marvin Minsky, Nathaniel Rochester ve Claude Shannon gibi önde gelen bilim insanları tarafından resmi olarak tanıtıldı. Bu konferans, yapay zeka araştırmalarının merkezi haline geldi ve bu alanda çalışan birçok bilim insanı için bir başlangıç noktası oldu (Moor, 2006). Dartmouth Konferansı'nın temel amacı, bilgisayarların insan gibi düşünme yeteneği kazanmasını sağlamak için gereken adımları belirlemektir. Konferansa katılanlar, bilgisayarların insan benzeri düşünme becerilerini simüle etmek için kullanabilecekleri farklı yaklaşımları tartıştılar. Bu konuda pek çok fikir ortaya atıldı ve yapay sinir ağları, uzman sistemler ve dil işleme gibi birçok teknolojinin temelleri burada atılmış oldu. Bunun yanı sıra, konferansın diğer bir amacı da yapay zeka alanında çalışan araştırmacılar arasında işbirliğini arttırmaktı. Konferansa katılanlar arasında bilgisayar bilimcileri, psikologlar ve matematikçiler gibi farklı disiplinlerden araştırmacılar vardı ve bu sayede farklı bakış açılarından faydalanarak daha kapsamlı bir çalışma ortamı oluşturulmuştu (Dick, S., 2019). Dartmouth Konferansı, yapay zeka alanının başlangıcını işaret eden ve bu alanda çalışan bilim insanlarını bir araya getiren önemli bir etkinlikti. İlk toplantı John McCarthy tarafından düzenlendi. O zamanlar bir matematik profesörü olan McCarthy, önerisinde “herhangi bir öğrenme yönünün veya zekanın herhangi bir özelliğinin ilkesel olarak o kadar kesin bir şekilde tanımlanabileceği varsayımı temelinde ilerlemenin mümkün olduğunu ve buna uygun olarak bir makinenin simüle edilebileceğini” belirtti. Felsefe Profesörü James Moor'a göre de, 50 yıl önce Hannover'a gelen araştırmacılar, makineleri daha bilinçli hale getirmenin yollarını düşündüler ve insan zekasını daha iyi anlamak için bir çerçeve oluşturmak istediler. Makinelerin dil kullanmayı, soyut kavramlar ve kavramlar oluşturmasını, insanlara şimdiye kadar ayrılmış türdeki problemleri çözmeyi ve kendilerini nasıl geliştirebileceklerini araştırmak için bir girişimde bulmak amaçlanmıştır (J. McCarthy, 1955). Bu konferans ve altını çizdiği kavramlar, AI alanını disiplinlerarası araştırmanın canlı bir alanı olarak ortaya çıkardı ve bundan sonraki tüm bilgisayar araştırma ve geliştirme çabalarına entelektüel bir arkaplan sağladı. Bunun yanı sıra birçok kitap ve film de bu alandaki devrim niteliğindeki vizyonu yansıtmaktığı ileri sürülebilir. Bu yeni alanın devrim niteliğindeki vizyonu, evrensel bir ağın gücünün parçalarının toplamından daha büyük olabileceği fikriyle özellikle J.C.R. Licklider gibi interneti yaratan insanların birkaçını önemli ölçüde etkiledi (Kita, 2003). 1956 yılından itibaren elektronik kapasitenin ve işlevselliğin yaklaşık her on sekiz ayda bir ikiye katlandığına dair deliller ortaya çıkmıştı ve iyileştirme hızında yavaşlama belirtisi yoktu. Konferans, bu üstel eğrinin sonuçlarını düşünmek için yapılan ilk ciddi girişimlerden biriydi. Birçok katılımcı, elektronik hız, kapasite ve yazılım programlamasındaki devam eden ilerlemenin, bilgisayarların insanlar kadar akıllı olabilecek kaynaklara sahip olacağı noktaya ulaşacağına ikna oldu. Tek gerçek soru ne zaman ve nasıl

olacağıydı. Konferansın sonuçları, yapay zeka araştırmalarının hızlanmasına ve gelişmesine katkıda bulundu. Günümüzde de oldukça yaygınlaşan bu teknolojiye bilim dallarının katkısı oldukça büyük (Alam, 2021)

AI buluşu pek çok alanda kullanıldığı gibi nörobilim ve psikolojiye de ışık tutmuştur (Casado-Aranda, L. A., 2022). Yapay zeka teknolojilerinin insan beynini taklit etme amacı olduğundan, bu teknolojinin nörobilim ve psikoloji ile ilişkisi oldukça yakındır. Örneğin, yapay sinir ağları gibi pek çok AI teknolojisi, nöronların çalışma şeklini esas alır ve bu yöntemler insan zekasının bir taklididir. Nörobilim, beyin işlevlerinin incelenmesi için kullandığımız bilimsel bir disiplin olduğundan yapay zeka teknolojilerinin geliştirilmesinde önemli bir rol oynamaktadır. İnsan beyninin nasıl çalıştığını anlamak, yapay zeka teknolojilerinin daha da geliştirilmesine yardımcı olabilir. Bu durumu daha anlaşılır kılmak için ‘Beynin görme işlemi nasıl gerçekleşir ve bu süreçte hangi nöronlar ne görev üstlenir?’ sorusunu ele aldım. Yapay zeka, beyin V1 bölgesindeki görsel bilginin ilk işlendiği yerdir ve buradaki sinir hücreleri, kenarlara karşılık gelen özellikleri algılar (Chen, 2022). Bu bilgi, yapay görme sistemlerinin geliştirilmesinde kullanılıyor. Yapay sinir ağı sistemleri, bu tür özellikleri tanımak için V1 bölgesindeki nöronların çalışma prensiplerinden esinlenir. Yapay sinir ağı sistemleri ayrıca, insan görme sistemine benzer şekilde, farklı katmanlarda işlem yaparlar ve her katmanda farklı özellikleri algırlar. Bunun gibi soruların cevapları, günümüzde yapay görme sistemlerinin geliştirilmesinde kullanılıyor. Buna örnek olarak, Apple’nin piyasaya yakın zamanda süreceği gözlükleri var (Perry, T.S, 2020). “Apple Akıllı Gözlükleri ve Yarının Dünyası: Bir Sızıntı İncelemesi”, başlığına sahip John Koetsier’e ait bir röportajda, henüz piyasaya sürülmemiş olan Apple’nin akıllı gözlüklerine ilişkin gelecekteki beklentileri ele almaktadır. Röportaj, Apple’ın bu yeni teknolojiyi kullanarak, gerçek dünyayı artırılmış gerçeklik deneyimiyle birleştirmeyi hedeflediğini belirtmektedir. Böylece kullanıcılar, gerçek dünya ile sanal dünya arasında geçiş yapabilme imkanına sahip olacaklar. Ayrıca bu yazıda, Apple’ın akıllı gözlükleri için geliştirdiği özelliklerden bahsedilmektedir. Bunlar arasında; kablosuz bağlantı, yüz tanıma, el hareketleri kontrolü ve Siri entegrasyonu yer almaktadır. Ek olarak, John Koetsier, Apple’ın akıllı gözlüklerinin sağlık sektöründe de kullanılabileceğine dikkat çekmektedir. Örneğin, gözlüklerin kalp atış hızını veya kan şekeri seviyesini takip etme özelliği olabileceği gibi, diğer sağlık parametrelerinin izlenmesine de yardımcı olabileceği belirtilmektedir. Fakat sonuç olarak, bu makale Apple’ın akıllı gözlükleri konusunda henüz net bir bilgi mevcut olmadığını, ancak bu teknolojinin gelecekteki potansiyelini ele almaktadır (Hackl, M. J., 2023, p. 45). Yapay zeka (AI) geliştirmesi, son yılların önemli kilometre taşlarından biri olduğu öne sürülüyor (Kaul, 2020). Bilim insanları, Yapay Zeka’nın örnekleri olan otonom arabalar ve akıllı telefonlar, sadece hayatımızı daha rahat hale ge-

tirmekle kalmaz, onlarla konuşabileceğimizi ve etkileşime geçebileceğimizi savunuyorlar (Seuwou, P., 2020). Teknoloji bu denli ilerledikçe akıllarda ‘Bu teknolojiler beyinde olumsuz bir etki yaratacak mı?’ gibi sorular belirebiliyor. Uzmanlar, bu dönüşümün zihinsel süreçlerimizi nasıl etkilediğini ve insanların davranış ve düşünme tarzlarını nasıl etkileyeceğini göz önünde bulundurdıklarını söylüyorlar ve AI teknolojisinin beyin üzerindeki olumsuz etkileri hakkında henüz yeterli bilimsel araştırma yapılmadığı bilim insanları tarafından öne sürülmekle birlikte, aşırı kullanımın bazı zihinsel ve davranışsal etkilere yol açabileceği hakkında bazı tahminler vardır (Zhang, X., 2021).

Bilimin, bu hızla ilerleyen fenomeni tasvir etmekte zorluklar yaşadığı ileri sürülmektedir (Korte, 2020). Ancak, üzerinde fikir birliğine varılan bazı somut noktaları işaret etmektedir. Birçok çalışma, teknolojiyle sürekli etkileşimin beynimizi ve hatırladığımız bilgileri değiştirdiğini, fiziksel yönelim duyumumuzu ve hatta bizi mutlu eden şeyleri etkilediğini göstermiştir (Korte, 2020). Örneğin, bir gerçeği hatırlamaya çalıştığımız da, beynimizde bizi o bilgiye götüren yol güçlenir ve gelecekte o bilgiye geri dönmemiz için yolu açar. Fakat, mobil telefonlarımız ve tabletlerimiz, bilgi danışmanlığı ve depolama sistemlerine dönüştürülmesi, bize veri yığınlarını bellek kartlarına aktarmamıza ve kafamızda kaydetmek yerine unutmamıza olanak tanıyabilir (Tanil, 2020). Bu dönüşüm sayesinde veriler daha el altında olur, ancak bilgiyi hatırlama yükümlülüğümüzü ortadan kaldırabilir. Bu gibi küçük ve masum görünen şeyler hafızamızın körelmesine neden olabileceği tartışılmaktadır (Wollesen, B., 2020). Bununla birlikte, birçok insan dijital cihazlarla fazla zaman geçirdiklerinde dikkat eksikliği, öğrenme sorunları ve uyku problemleri yaşadığı yapılan araştırmalar çerçevesinde bilinmektedir (Weiß, 2021). Bu nedenle, AI teknolojisi de aynı şekilde bu tür etkilere sebep olabileceği düşünülmektedir (Baños & Herrero, 2022). Ayrıca, diğer araştırmacılar tarafından, yoğun bir şekilde kullanılan dijital cihazlar stres düzeyini artırabileceği ve depresif semptomlara yol açabileceği öne sürülmekte (Ivie, E. J., 2020). Buna ek olarak, sosyal medya ve diğer online platformlar, insanların sosyal ilişkilerinde azalmaya veya yalnızlaşmaya yol açabileceği de iddia ediyorlar (Firth, J., 2017). Araştırmaları incelediğimizde, AI teknolojisinin beyin üzerindeki olumsuz etkileri konusunda daha fazla bilimsel araştırmaya ihtiyaç olduğu öne sürülmekte (Salman, 2020). Bu nedenle, teknolojinin sağlıklı bir şekilde kullanılması için, dengeyi koruyan bir yaklaşım benimsemek önemlidir. Örneğin, Apple gözlüğe göre daha eski bir buluş olan VR ile yapılan çalışmaları incelersek bu gözlüklerinin beyindeki olumsuz etkileri hakkında bir çok araştırma yapılmıştır (Kaul, 2020). Bazı çalışmalar, VR teknolojisinin uzun süreli kullanımının birtakım zihinsel bozukluklara neden olabileceğini ve bu teknolojinin beyinde belirli alanlarda aktivasyon yaratabileceğini göstermiştir (Torous, 2021). Aynı zamanda,

VR teknolojisinin kullanımının insanların duyuşsal algısını değiştirerek gerçek hayatta yaşanan olaylara tepkilerini etkileyebileceği de düşünölmektedir (Baños & Herrero, 2022). Örneğin, VR teknolojisi kullanarak yaşanan stresli bir duruma maruz kalan bir kişi, gerçek hayatta benzer bir durumla karşı karşıya kaldığında daha az tepki verebilir veya hiç tepki veremeyebilir, bu da, gerçek hayatta yaşanan olayların anlamını azaltabilir ve kişinin duyuşsal bağlanmasını engelleyebilir (Weiř, 2021). Fakat VR teknolojisinin insan sağlığına zararları gözlemlense de, bu teknolojiyi sağlık sektöründe tedavi amaçlı olarak da kullanıldığı öne sürölmöyö. Özellikle, korkuların tedavisinde ve stres yönetiminde kullanılmaktadır (Giovanetti, 2022). Sonuç olarak, VR teknolojisinin beyne olumsuz etkileri konusunda henüz keskin bir şekilde zararlı olmadığı ileri sürölmemiştir çünkü dengeli ve sağlıklı bir şekilde kullanılırsa, VR teknolojisinin birçok faydası olduğuna yönelik çalışmalar da vardır (Ryan, 2019). Londra Üniversitesi'nden profesör Chris Brauer (2019), bu durumu “Yapay Zeka, bizim zihnimizin en karmaşık kısımlarına erişmemizi sağlayacak. Rutin işler otomatikleştirildiğinde, en insana özgü yeteneklerimizi kullanabiliriz. Toplumun geleceği, üstün akıl yürütme erişimi olan bireylere ve karmaşık becerileri kullanarak sorunları özöbilenlere dayanmaktadır” diye açıklıyor. Diğer çalışmalara baktığımızda ise, Yapay Zeka'nın makinelere değer katan tüm yeteneklerin gelişimini teşvik edeceğini öne süröyö. Ek olarak son zamanlarda rapor oluşturmada robotik sistemleri sistematik olarak uygulayan ana denetleyicilerden biri olan Deloitte'un Yönetici Ortağı Germán de la Fuente (2022), “güvenliği artıracak ve iş araçlarını optimize edecek, ancak yargı ve öznel yaklaşımlar ayırım değeri olduğunda insan zihninin yerini alamayacak” dediğini göröyoruz.

Bu konulara psikolojik açıdan baktığımızda da, psikoloji bilimi, yapay zeka işleyişi için yardımcı olan pek çok soru ortaya koymaktadır. Bazı örnekler şunlardır:

Duygusal durumların tanınması: İnsanlar arasındaki iletişimde duygusal ifadeler oldukça önemlidir. Yapay zeka teknolojileri de insanlarla etkileşim kurarken duygusal durumları tespit edebilmelidir. Bu nedenle, psikoloji alanındaki araştırmalar, insanların duygusal durumlarını nasıl algıladıklarını anlamak ve buna benzer bir yapay zeka teknolojisi geliştirmek için kullanılabilir.

Karar verme süreci: İnsanların karar verme sürecinde ne gibi faktörlerin etkili olduğunu anlamak, yapay zekanın karar verme süreçlerini modellemesine yardımcı olabilir. Psikoloji araştırmaları, insanlar arasındaki farklı karar verme tarzlarını ve bu kararların hangi faktörlere dayandığını inceler.

Öğrenme süreci: İnsanların öğrenme sürecinde hangi faktörlerin etkili olduğu da yapay zeka teknolojileri açısından önemlidir. Psikoloji alanında yapılan araştırmalar, insanların öğrenme sürecinde dikkat ettiği faktörleri

belirlemeye çalışır. Bu bilgi, yapay zeka sistemlerinin nasıl öğreneceğine ve hangi faktörlere dikkat etmesi gerektiğine yönelik fikirler geliştirmeye yardımcı olabilir.

Dil işleme: Yapay zeka teknolojilerinde dil işleme oldukça önemlidir. Psikoloji araştırmaları, insanların nasıl dil öğrendiğini ve dili nasıl anladıklarını inceler. Bu bilgi, yapay zeka teknolojilerinin insanlarla doğal bir şekilde iletişim kurmasına yardımcı olabilir.

Sonuç olarak, nörobilim ve psikoloji, yapay zeka teknolojilerinin geliştirilmesine önemli katkılar sağlayan disiplinlerdir. Bu alanlarda yapılan araştırmalar, yapay zeka teknolojilerinin insan benzeri davranışları simüle etmesinde ve gelecekte bu teknolojilerin daha da geliştirilmesinde büyük bir rol oynadığı ileri sürülüyor (Fiske, 2019).

AI teknolojisinin duygu durum düzenleme ve psikoloji üzerindeki etkisini ele aldığımızda zihinsel sağlık uygulamaları (MHapps) karşımıza çıkıyor. Ruh sağlığı uygulamaları veya MHapps, anksiyete, depresyon ve uykusuzluk gibi çok sayıda ruh sağlığı sorununu ele almak için mobil cihazlara indirilebilen uygulamalardır. Birleşik Krallık istatistiklerine göre, çalışan yetişkinlerin %16 ila %21'i zihinsel sağlık sorunları yaşamaktadır. 2019'da yapılan bir araştırma, Kuzey Amerika'da 51,5 milyon yetişkinin zihinsel hastalığa sahip olduğunu ve en yüksek yaygınlığın 18-25 yaş arası genç yetişkinlerde (%29,4) yetişkinlerden yaşlı olanlarda ise (%14,1) olduğunu bulmuştur (Eisenstadt, M., 2021). Bazı çalışmalar, son zamanlarda, COVID-19 pandemisi gibi talihsiz olaylar da problemi daha da kötüleştirdiğini ve kaygı, yalnızlık, depresyon gibi oranların yükselmesine katkıda bulunduğunu, ayrıca birebir destek hizmetlerine erişimin azalmasına neden olduğu ileri sürülmektedir. Bu bağlamda, hem iyi oluşun teşviki hem de zihinsel bozuklukların önlenmesi için erişilebilir ve ölçeklenebilir zihinsel sağlık hizmetlerine (örneğin, mobil sağlık ve elektronik sağlık) artan bir talep olduğunu özellikle genel halk arasında, dijital zihinsel sağlık ve iyi oluş desteği alma ihtiyacı ve ilgisi arttığı düşünülmektedir (Hwang, 2020). Buna yanıt olarak, zihinsel sağlık uygulamaları (MHapps), olumlu zihinsel sağlık ve iyi oluşu izlemek, yönetmek ve teşvik etmek için kullanılabilir hale gelmeye başladığı farkedilmiştir (Sooradas, 2023). Şimdiye kadar, kullanıcılar MHapps ile etkileşime girdiklerinde lehine sonuçları destekleyen kanıtlar mevcuttur, ancak pozitif zihinsel sağlık ve iyi oluşu destekleyen uygulamaların incelemeleri konusunda göreceli bir yetersizlik olduğu savunulmaktadır (Firth, J., 2017). Fakat artan kanıt temelli bulgular, MH uygulamalarının potansiyel etkisini de göstermektedir. Buna örnek olarak, 2017de yapılan bir araştırmada, uygulama temelli müdahalelerin anksiyeteyi azaltmada ve depresyonu azaltmada etkili olduğunu bulmuşlardır (Aromatario, O., 2019). Benzer şekilde, farkındalık uygulamalarının algılanan stresi, anksiyeteyi ve depresyonu azaltarak psikolojik iyi oluşu artırdığını gösteren küçük ila orta etki

büyüklikleri bildirmişlerdir (Schulte-Frankenfeld, 2022). Diğer incelemelerde, farkındalık uygulamalarının genel ruh sağlığını iyileştirmede ve algılanan stresi azaltmada olumlu sonuçlar sağladığını doğrulamıştır (Denecke, K, 2022). Ayrıca alkol bozukluğu, uyku bozukluğu, depresyon, intihar davranışları, kendine zararlı düşünceler/davranışlar ve travma sonrası stres bozukluğunu hedefleyen MH uygulamaları için bazı destekler olduğunu göstermektedir (Salimi & Huberty, 2021). Bu bilgi tabanı olumlu yönde işaret etse de, özellikle mental sağlık bozukluklarının izlenmesi ve yönetimi için MH uygulamalarının etkililiğine daha fazla vurgu yapılmıştır, bilişsel davranışçı terapi (BDT) temelli MH uygulamalarına ve belirli klinik popülasyonlarda test edilen MH uygulamalarına odaklanılmıştır (Schulte-Frankenfeld, 2022). Genel halk için MH uygulamalarının etkililiğine dair kanıtlara gelince, McKay ve meslektaşları, ticari olarak mevcut olan sağlıklı yaşam tarzı uygulamalarını incelediler ve davranış değiştirme stratejilerinin çoğunlukla alıştırtma, pratik (yeni alışkanlıkların) ve kendi kendini izleme üzerinde odaklandığını buldular. Ayrıca bir meta-analiz, farkındalık temelli MH uygulamalarının psikolojik iyi oluş için küçük bir etkisi olduğunu ancak genel iyi oluş için anlamlı bir etkinin olmadığını buldu ve elecekte bu bulgulara dayanarak, diğer psikolojik teorilere dayanan MH uygulamalarına destek sağlanabilir ve daha geniş bir kullanıcı örneği için faydalar vurgulanabileceği düşünülmekte (Salimi & Huberty, 2021). İncelenen çalışmaların çoğunda, MH uygulamalarının çoğu, bilinçli farkındalık, bilişsel davranışçı terapi (CBT), kabul ve taahhüt terapisi (ACT) veya bu yaklaşımların herhangi bir kombinasyonuna dayanan teorik prensiplere dayanıyordu (Bakker, D., 2019). Ayrıca, şükran pratiği yapmaya teşvik etmek, güçlü yönleri tanımak ve olumlu aktivitelere katılmak gibi pozitif psikoloji prensipleri, daha geniş bir amaç olan olumlu zihinsel sağlığı teşvik etme amacıyla birkaç MH uygulamasının tasarımı etkilmiştir (Gamble, A.i 2020). Belirli bozuklukların tedavisine özgü psikolojik bir teori, depresyonun tedavisiyle ilgili CBT sağlama veya depresif düşünme tarzlarının önlenmesi veya düşük özsaygıyla ilişkili inançları ele almak gibi belirli uygulamalarda da MH uygulamaları kullanmayı önermiştir (Salimi & Huberty, 2021). Ek olarak, Amerikan Psikoloji Derneği (APA), yapay zeka destekli terapi hizmetlerinin kullanımını kabul etmektedir. APA, “Yapay zeka teknolojisi, bilişsel davranışçı terapi ve psikoterapi gibi klinik uygulamalarda yararlı bir araç sağlayabilir” şeklinde bir ifade kullanmaktadır. Bununla birlikte, APA aynı zamanda, AI kabulünün, insan terapistlerin yerini alması gerektiği anlamına gelmediğini ve bu teknolojinin insan faktörünü tamamen ortadan kaldıramayacağını vurgulamakla birlikte yapay zeka destekli terapi hizmetlerinin, özellikle erişilebilirlik ve maliyet açısından avantajlarından faydalanmak için, uygun şekilde düzenlenmesi ve yönetilmesi gerektiğine de dikkat çekmektedir.

Uyku sağlığını incelediğimizde, bu konuda da AI teknolojilerinden tekrar yararlandığımızı görüyoruz. Bu konuyla ilgili olan Dreem HeadBand teknolojisini inceleyelim. Dreem'in birçok özelliği bulunmaktadır. Detaylı uyku izleme, nöro-geribildirim, koçluk tavsiyeleri, yönlendirilmiş uyku/rahatlama programları vb. Ancak belki de en büyük özelliği, klinik olarak kanıtlanmış CBTi terapisine model alınan, gerçek uyku problemleri olan hastaların tedavisini amaçlayan uzun vadeli Uyku Yeniden Yapılandırma uygulamalarıdır.

Dünyada uyku düşmanlığı kültüne doğru bir kültürel ilerleme olduğu görülmektedir (Khosla, R.,2022). Günümüzde Başkanların, girişimcilerin ve mucitlerin uyumayan harika, parlak, yetenekli adamlar olduğu fikrini inşa ettik, uyumaya ihtiyaçları yok, uyumak sıkıcı ve uyumak zaman kaybı gibi metaforlarının oluşması, daha az uyumak daha fazlasını başarmanıza yardımcı olur gibi bir algı oluştuğu öne sürülüyor. Ardından stres, kaygı, zihinsel bozuklukların artmaya başlaması insanların üzerinde bir takım ruhsal hastalıklara, uyku problemlerine sebep oldu. CBT terapisinde danışanın, terapistine haftada en az bir defa gitmesi gerektiğinden, Dreem HeadBand zaman kazandıran ve bu sebeple daha çok tercih edilen bir teknoloji olmaya başladıği düşünülmektedir (Dogah, S. B., 2020).

26 yaşındaki kurucu ve CEO Hugo Mercier, 2014 yılında Paris Ecole Polytechnique'te bilgisayar bilimi okurken şirketi başlatarak, nöro-bilim araştırmalarını gelişmiş teknoloji özellikleriyle birleştirerek giyilebilir teknolojiyi oluşturdu. Mercier, bir röportajında şunları söyledi: "Dünya genelinde kötü uyku sorununu ortadan kaldırmak için şirketi dört buçuk yıl önce öğrenciyken başlattım ve gördüğüm şey, kötü uyku sorununun şu anda en büyük sağlık sorunlarından biri olduğuydu." Peki, Dreem kulaklık nasıl insomnia sorununu ortadan kaldırıyor? Dreem kulaklık, beynin elektriksel aktivitelerini ölçmek için elektroensefalogram (EEG) teknolojisini kullanır ve bu sayede kullanıcının uyku kalitesi hakkında ayrıntılı bir analiz yapar. Cihaz, kullanıcının uykusunu derinleştirmek için ses dalgaları yayarak beyin aktivitesinin belirli bölgelerini uyarır. Ayrıca, kulaklığın içinde yer alan sensörler sayesinde solunum ve kalp atış hızı gibi vücut fonksiyonları da izlenir. Bu veriler, Dreem'in algoritması tarafından işlenerek kullanıcıya kişiselleştirilmiş bir uyku programı sunulur. Bir röportajında, Bay Mercier şöyle dedi: "Dreem ürünlerini kullanmaya başlayan insanların verilerinden gördüğümüz kadarıyla, uykuya dalma süresi yaklaşık bir ila iki saat sürüyor. Ve sekiz haftalık kullanımın ardından, uykuya dalma süresi yalnızca 15 ila 20 dakika sürüyor. Bu nedenle, insanların durumlarına ve koşullarına bağlı olarak sağlıklı bir uyku düzenine girmek altı ila sekiz hafta kadar sürer ve bu, bazı insanların uzun süredir yaşadıkları uykusuzluk gibi durumlarda hızlıdır. Ayrıca, uykusuzluk zihinsel bir sorun olduğundan kolaylıkla tekrar ortaya çıkabilen bir durumdur; bu nedenle, uzun vadede iyi bir üründür ve insanlar genellikle ürünü tekrar kullanmaya dönerler."

Peki bu kadar fayda varken, Yapay zeka nasıl tehlikeli olabilir? Henüz süper zeki makineler elde edemedik, ancak yasal, siyasi, toplumsal, mali ve düzenleyici konular o kadar karmaşık ve geniş kapsamlıdır ki, gelecekte bunlarla güvenli bir şekilde çalışmak için şimdiden bir göz atmak gereklidir. Süper zeki makinelerle ilgili bir geleceğe hazırlanmanın yanı sıra, yapay zeka mevcut halinde bile bazı önemli riskler oluşturabilir (Kerasidou, C. X., 2022). Bazı temel yapay zeka ile ilgili Bernard Marr'ın yazdığı risklere bir göz atalım.

Otonom silahlar

Öldürmek için programlanmış bir yapay zeka olan otonom silahlar, yapay zekanın riskler oluşturabileceği yollardan biridir. Hatta nükleer silah yarışının küresel bir otonom silah yarışıyla değiştirilebileceği bile mümkün olabilir. Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin şöyle dedi: “Yapay zeka, sadece Rusya için değil, tüm insanlık için gelecek. Büyük fırsatlarla birlikte, öngörülmesi zor tehditlerle geliyor. Bu alanda lider olan kimse dünya yöneticisi olacak.”

Otonom silahların “kendi kendine karar verme yeteneği” kazanabileceği endişesi dışında, daha yakın bir tehlike, insan hayatını önemsemeyen bir birey veya hükümetin sahip olduğu otonom silahların tehlikesidir. Bir kez devreye sokulduktan sonra, muhtemelen kaldırılması veya etkisiz hale getirilmesi zor olacaktır.

Toplumsal manipülasyon

Sosyal medya, otonom güçlü algoritmaları sayesinde hedef pazarlamada çok etkilidir. Kim olduğumuzu, ne sevdiğimizi ve ne düşündüğümüzü son derece iyi tahmin ederler. Cambridge Analytica ve firmayla ilişkili diğerleri tarafından 50 milyon Facebook kullanıcısının verilerini kullanarak 2016 ABD Başkanlık seçimlerinin ve İngiltere'nin Brexit referandumunun sonucunu etkilemeye çalışanların suçluluğu hala belirlenmekte olan soruşturmalar devam etmektedir. Ancak eğer iddialar doğruysa, bu yapay zekanın sosyal manipülasyon için ne kadar güçlü olduğunu göstermektedir. Algoritmalar ve kişisel verilerle tanımlanan bireylere propaganda yayarak, yapay zeka onları hedef alabilir ve hangi formatın en ikna edici olacağına bakılmaksızın istedikleri bilgiyi yayabilirler.

Gizlilik ihlali ve sosyal sınıflandırma

Artık bir bireyin çevrimiçi her hareketini izlemek ve analiz etmek mümkündür, ayrıca günlük işlerini yaparken de izlenebilirler. Kameralar neredeyse her yerde ve yüz tanıma algoritmaları kim olduğunuzu bilir. Aslında, bu tür bilgiler Çin'in sosyal kredi sisteminin temelini oluşturacak ve her biri nasıl davrandıklarına bağlı olarak 1.4 milyar vatandaşa kişisel bir puan vereceği bekleniyor - yasa dışı yürüyüş yapıp yapmadıkları, sigara içilmesi yasaklanmış alanlarda sigara içip içmedikleri ve ne kadar zamanlarının video oyunları oynayarak geçirdikleri gibi. Büyük Birader seni izler ve sonra

bu istihbarata dayalı kararlar verirse, bu sadece bir gizlilik ihlali değil, hızlıca sosyal baskıya dönüşebilir.

Hedeflerimizle makinenin hedefleri arasındaki uyumsuzluk

İnsanların AI güçlü makinelerde değerli bulduğu şeylerden biri, verimlilikleri ve etkililikleridir. Ancak, AI makineleri için belirlediğimiz hedefler açık olmadığı takdirde, makine aynı hedeflere sahip olmadığı takdirde tehlikeli olabilir. Örneğin, “Beni havalimanına mümkün olan en kısa sürede götür” komutu ciddi sonuçlar doğurabilir (Bernard Marr, 2021).

Tüm bu bahsettiklerimizle birlikte AI'nin etik konularından bahsettiğimizde, genellikle kötü şeylerden bahsedeceğimiz varsayılıyor ve elbette, AI tartışmasının çoğu, ele alınması gereken bu tür sorunlar etrafında dönüyor. Ancak, AI'nin birçok faydası olduğunu vurgulamak da önemlidir (Rajpurkar, P., 2022). Daha yüksek verimlilik ve üretkenlikten kaynaklanacak ekonomik faydalar üzerinde odaklanan birçok AI politika belgesi bulunmaktadır (OECD, 2023). Bu, insanların daha iyi bir yaşam sürmelerine olanak tanıyacak daha yüksek refah düzeyleri vaat ettiği için etik değerlerdir ve insan refahına uygun biçimde zenginlik dağılımı, toplumun ve devletin zenginliği yeniden dağıtma rolü hakkında bazı varsayımlar içermesi açıkça belirtilmelidir (Nasim, S. F., 2022). Avrupa Birliği'nin Yapay Zeka Üst Düzey Uzman Grubu, bu konu hakkında şöyle söylemiştir (2021): Yapay zeka kendisi için bir amaç değil, ancak insan refahını artırmak için umut verici bir araçtır. Bu şekilde bireysel ve toplumsal refahı artırır, ortak iyiliği geliştirir, ilerlemeyi ve yeniliği getirir. Bu teknolojiyi etik açıdan incelersek, etik konular hakkındaki bir çalışmada, araştırmacı, AI teknolojisindeki etik konuları üç sete ayırmıştır: Makine öğreniminden kaynaklananlar, dijital dünyada yaşamakla ilgili genel konular ve metafiziksel konular (Stahl, 2021).

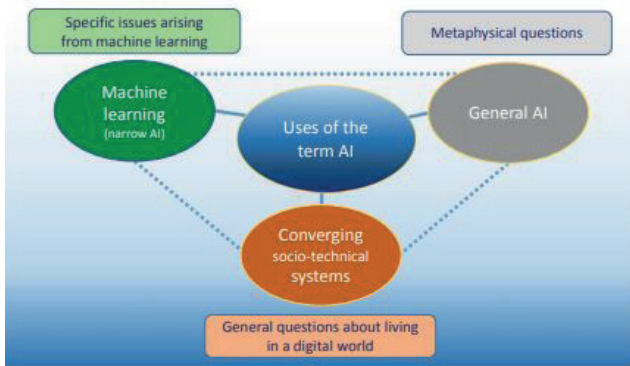

Fig. 1 AI kavramları ve ortaya çıkardıkları etik sorular (Stahl, 2021).

Öncelikli ve sıkça bahsedilen etik sorunlardan biri, gizlilik ve veri koruması sorunudur. Araştırmacılar gizlilik ve veri koruması aynı şey olmadığını öne sürmüştür ancak, yapay zeka etiği açısından, ana gizlilik endişesi bilgi gizliliğidir ve bu bağlamda veri koruması, bilgi gizliliğini korumak için bir araç olarak anlaşılabilceğini de belirtmişlerdir (Buttarelli 2018). Makine öğrenimine dayalı yapay zeka, veri korumasına yönelik çeşitli riskler taşır (Hassan, A. M., 2023). Bir yandan eğitim amaçları için büyük veri kümelerine ihtiyaç duyar ve bu veri kümelerine erişim, veri koruması soruları ortaya çıkarabilir (Vilne, B., 2022). Daha ilginç olan ve yapay zekaya daha özgü olan sorun, AI ve desenleri tespit etme yeteneğinin, kişisel verilere doğrudan erişim mümkün olmasa bile, gizlilik riskleri oluşturabilmesi olduğu savunulmaktadır (Khan, A. A., 2022). Jernigan ve Mistree'nin (2009) Facebook arkadaşlıklarından cinsel yönelimi belirleyebileceklerine dair klasik çalışması iyi bir örnek olduğu düşünülmektedir (Nasim, S. F., 2022). Bu özel çalışmanın etik ve bilimsel yararlarına bakılmaksızın, AI'nın gizlilik sorunlarına neden olduğu görülebileceği düşünmekle birlikte AI, makine öğreniminin yetenekleri anlaşılır hale gelmeden önce tahmin edilmeyen şekillerde anonimleştirilmiş kişisel verilerin yeniden tanımlanmasına izin verebilme potansiyeline sahip olduğu vurgulanmıştır (Wei, M., 2022). Veri koruma yasaları çoğu yargı bölgesinde iyi tesis edilmiş olsa da, AI yasalarda öngörülmeyen yeni veri koruma riskleri yaratabilir ve böylece yeni etik endişelere neden olabileceği düşünülmektedir ve AI, duygusal kişisel veriler gibi şu anda daha az yaygın olarak kullanılan kişisel veri türlerini kullanabilir veya üretebilir, durumu daha da kötüleştireceği öne sürülmüştür (Flick, 2016).

Veri koruma endişeleri, veri güvenliği sorularıyla doğrudan bağlantılı olduğu saptanmıştır (Abdullahi, M., 2022). Siber güvenlik, sadece yapay zeka değil, ICT'nin kalıcı bir sorunu olduğu savunulmaktadır (Vosse, W. 2022). Ancak, yapay zeka sistemleri model zehirlenme saldırıları gibi yeni tür güvenlik açıklarına maruz kalabilirler (Jagielski vd., 2018). Dahası, bu sistemler yeni tür savunmasızlık tespiti ve istismarı için kullanılabilirler (Krafft vd., 2020).

Dijital dünyada yaşamla ilgili genel konulara geldiğimizde, Dijital bir dünyada yaşamının ortaya çıkardığı ilk sorunlar seti, ekonomi ile ilgili olduğu savunulmaktadır (Shahbaz, M., 2022). Bu sorunlar arasında en önemlisi (işsizlik) olası olarak görülüyor (Bezrukov, N., 2022). Geçtiğimiz yıl Davos'taki Dünya Ekonomik Forumu'nda sunulan Gelecekte İşler başlıklı çalışmaya göre: 2015 yılında, en çok aranan iş becerileri üç taneydi: karmaşık problemleri anlayabilme, diğerleriyle koordinasyon ve ekiplerin yönetimi. Ancak aynı rapora göre, Yapay Zeka'nın gelişmesi ilerledikçe talepler değişiyor ve şirketler üç yıl içinde eleştirel düşünme ve yaratıcılığa daha fazla önem verecekler de denmişti. Yapay zeka ile ilişkili teknolojilerin otomasyon için yeni bir dalga yaratma potansiyeli ve böylece işleri değiştirme potan-

siyeli uzun zamandır tanınmaktadır (Kosimov, J., 2022). Aslında, Norbert Wiener, bilgisayarların insanlarla işler için rekabet etmesinin istihdam açısından korkunç sonuçlar doğuracağını öne sürdü: “Bu, mevcut ekonomik durgunluğa ve hatta 1930’ların depresyonuna göre bile hoş bir şaka gibi gelecek bir işsizlik durumu yaratacağı kesin olarak açıktır” (Wiener, 1954).

Fakat bu karamsar tahmin henüz gerçekleşmedi, ancak yapay zekanın istihdamı olumsuz etkileyeceğinden korkulmaktadır (Stahl, 2021). Genel olarak ICT veya diğer otomasyon teknolojileriyle ilgili önceki benzer korkulardan farklı olarak algılanan tehdidin yeniliği, şu anda tehdit altındaki işlerin daha iyi ücretli olmasıdır: yapay zeka orta sınıf profesyonellerin gelirini giderek tehlikeye atabilir (Boden 2018). Elbette işsiz kalmak sadece bir ekonomik sorun değil; aynı zamanda sosyal ve psikolojik yönleri de vardır (Kaplan ve Haenlein 2019). Yapay zekanın tanıtımının istihdam piyasası üzerindeki gerçek sonuçları en azından kısmen deneysel bir sorudur. Sonuçlar beklenenden farklı olabilir: işler kaybolmayabilir ancak değişebilir ve yeni işler yaratılabilir (AI Now Institute, 2017). Fakat bunlar da adillik ve dağılım konularında yeni sorular ortaya çıkarabilir (House of Lords, 2018).

Metafiziksel konulara baktığımızda da, Etik konuların üçüncü ve son kategorisi, Stahl’ın “metafiziksel konular” olarak adlandırdığı şey, en açık ve keşfedilmemiş olanı olduğu düşünülmektedir. Stahl bu terimi şöyle açıklıyor; “Metafiziksel” terimini kullandım çünkü buradaki konular, gerçekliğin temel yönleriyle, varoluşun doğası ve insanların bunu anlama yeteneği ile doğrudan bağlantılıdır (Stahl, 2021). Ayrıca insanlığın doğası ve niteliğiyle ilgili temel sorunlara da değinirler.’ Bu metafiziksel konular, çoğunlukla yapay genel zeka (AGI) veya geleneksel yapay zeka (GOF AI) ile ilgilidir ve tipik olarak dünyanın sembolik ve mantıksal bir temsili olarak kavramsallaştırılır (Bruneault, F., 2021). Fikir şudur ki AGI (GOF AI üzerine inşa edebilir ancak bunun için zorunlu değildir) insan mantıksal yeteneklerini sergileyecektir. Daha önce belirtildiği gibi: şu anda mevcut bir AGI sistemi yoktur ve bu konuda olasılık ve ihtimal konusunda önemli bir anlaşmazlık olduğu görülmüştür (Zhao, L., 2023). Araştırmacılar, mevcut teknolojilerle mümkün olduklarına henüz ikna olmuş değiller, ancak bununla birlikte bu noktayı henüz kesin olarak kanıtlayabilmiş değiller, bu yüzden temel olasılık konusunda agnostik kalmayı tercih etmişlerdir (Crane, T., 2021), Ancak açıkça görülen şey, AGI yönelimindeki ilerlemenin son derece yavaş olmasıdır (Zhang, C., 2023). Bu nedenle, uzman topluluğun çoğunluğu tarafından kabul edilecek bir teknolojinin önümüzdeki on yılda var olmasını beklemiyor (Ouchchy, L., 2020). AGI tarafından gündeme getirilen metafiziksel etik konular, dolayısıyla özellikle acil değillerdir ve ayrımcılık veya işsizlik gibi konuların yaptığı gibi politika düşüncelerini yönlendiremeyecekleri düşünülmektedir (Ren, C., 2023). Yapay zeka üzerine yapılan çoğu politika belgesi bu konuları göz ardı eder ve politika geliştirilmesine ihtiyaçları ol-

madığı varsayımına dayanır (Bareis, J., 2022). Bu bölümde sunulan ampirik araştırmada, kuruluşların şu anda ilgilendikleri konular olarak belirlenmedi (Siau, K., 2021). Bu metafiziksel konuların bilim kurgununun başlıca unsuru olduğu için, bilim adamları ve uzmanların ciddi veya bilimsel olmadıklarına dair bir korku unsuru da vardır, fakat buna rağmen, yapay zekanın etik konuları hakkındaki bu tartışmalarda, araştırmacılar, bunları iki nedenle dahil ediyor. İlk olarak araştırmacılar, bu sorular, sadece uzmanlar için değil, medya ve toplum genelinde düşünce uyandırıcıdır olduğunu, çünkü insanlık ve etikle ilgili temel sorulara dokunduklarını iddia ediyorlar (Shaw, J., 2019). İkinci olarak, bu konulardan bazıları, özerklik ve sorumluluk gibi temel kavramlar üzerinde daha net bir şekilde düşünmeye zorlayarak, iyi bir toplumda teknolojinin rolü gibi mevcut yapay zeka ile ilgili pratik konulara ışık tutabilirleceğini savunmaktadırlar. (Stahl, 2021).

Bu tartışmalardan sonra doğal olarak hepimizin aklında bir soru işareti daha beliriyor, 'AI teknolojisini kullanırken nasıl etik kalabiliriz?'

İlk adım olarak, yapay zekanın ne yapabildiği, zorlukları ve sınırlamaları hakkında kendinizi ve meslektaşlarınızı eğiterek başlayabilirsiniz. Yapay zekanın etik olmayan kullanım potansiyelini tamamen görmezden gelmek yerine veya insanları korkutmak yerine, riskleri anlayan ve bunları nasıl azaltacaklarını bilen herkesin doğru yönde ilerlemesinin ilk adımıdır (Ashok, M., 2022). Bir sonraki adım, ekibinizin uyması gereken bir dizi etik yönerge oluşturmaktır (Masters, K., 2023). Son olarak araştırmacılar, yapay zekadaki etik konuların ölçülmesi zor olduğundan, hedeflerin karşılandığından ve süreçlerin takip edildiğinden emin olmak için düzenli olarak kontrol edilmesi gerektiğini savunuyorlar (Munoko, I., 2020).

Bir diğer önemli nokta olarak, insan odaklı bir yaklaşım benimsemek. Bu yaklaşımı benimsemek önyargıları kontrol etmek anlamına gelir. İlk olarak, verilerinizin önyargılı olmadığından emin olun. İkinci olarak, kapsayıcı hale getirin. ABD'de, yazılım programcısı demografisi yaklaşık %64 erkek ve %62 beyazdır (Pasanen, J., 2022).

Bu, toplumun çeşitliliğini temsil etmeyen algoritmaları şekillendiren insanların, genellikle insan odaklı arttırarak istihdamda kapsayıcı bir yaklaşım benimseyerek, yarattığınız yapay zekanın yaratıldığı dünyayı yansıttığından emin olabilirsiniz (Bankins, S., 2023).

Bir diğer dikkat edilmesi gereken husus ise AI kullanımında şeffaflık ve güvenliği öncelikli hale getirmektir. Peki bunu nasıl yaparız? Veri toplama veya depolama ile ilgili konularda, kullanıcılarınızı veya müşterilerinizi verilerinin nasıl depolandığı, ne için kullanıldığı ve o verileri paylaşmanın sağladığı faydalar hakkında bilgilendirmek son derece önemlidir (Larsson, S., 2020). Bu şeffaflık, müşterilerinizle güven oluşturmak için hayati önem taşır. Bu şekilde, etik bir AI çerçevesine uymak, kısıtlayıcı düzenlemeler ye-

rine işletmeniz için olumlu bir duygu yaratmayı amaçlayan bir yaklaşım olarak görülebilir. Bu konuların öncelikli hale getirilmesi için aşağıdaki adımlar atılabilir:

Veri gizliliği ve güvenliği: AI sistemleri, hassas verileri kullanabilir. Bu nedenle, bu verilerin korunması ve yetkisiz erişimden korunması önemlidir.

Şeffaflık: AI sistemlerinin nasıl çalıştığını anlamak, kararların nasıl alındığını izlemek ve doğruluğunu kontrol etmek için şeffaflık önemlidir.

İşbirliği: AI sistemleri, farklı işlevlerde veya sektörlerdeki insanlar arasında işbirliğine dayalı olarak tasarlanmalıdır.

Etik ilkeler: AI sistemleri, insan haklarına saygı göstermeli, adaletli olmalı, ayrımcılık yapmamalı ve toplumsal yararı gözetmelidir.

Düzenlemeler: Devletlerin, AI sistemleri üzerinde düzenleyici mekanizmalar kurması ve uygun yaptırımlar uygulaması önemlidir.

Bu adımlar, AI sistemlerinin güvenli, şeffaf ve adil bir şekilde kullanımını sağlayarak, toplumda kabul edilebilir bir seviyeye ulaşmasına yardımcı olabilir (Loon, V. 2021).

Son olarak, AI hakkında etik konular tartışırken genelde hepimiz negatifleme odaklıysakta, bu teknolojinin yaptığı bir çok iyilik bulunmaktadır (Khazode, K. C. A., 2020). Örneğin, İklim değişikliğinin etkilerini tahmin etmek ve bu soruna çözüm önerileri sunmak için AI teknolojisi kullanılıyor; robot cerrahlar, insanların ele alabileceğinden daha hassas işlemleri yapabilir veya yardımcı olabileceği düşünülmektedir (Nadikattu, A. K. R., 2021). Ek olarak, AI destekli tarım teknolojisi, ürün verimliliğini artırırken ürün israfını azalttığı tespit edilmiştir ve AI for Good gibi kar amacı gütmeyen kuruluşlar, sadece AI'yı küresel etkisi olan bir güç haline getirmeye adanmıştır (Ihsanullah, I., 2022). Ve doğal olarak, trafikte gezinme veya Siri'ye hava durumu hakkında soru sorma gibi basit günlük görevleri bile AI kolaylaştırıyor (Hasan, R., 2021). Uzmanlar, 2030 yılına kadar etik yapay zeka tasarımının geniş çapta benimsenmesinin norm haline gelmesinden şüphe ediyorlar (Rainie, L., 2021). Çoğunluk, yapay zeka'nın evriminin 2030'a kadar büyük ölçüde kâr optimizasyonu ve sosyal kontrol odaklı olmaya devam edeceğinden endişe duymakta (Stahl, 2021). Ayrıca, etik konusunda uzlaşma sağlamanın zorluğunu da belirtiyor ve İlerleme bekleyenlerin çoğu, bunun önümüzdeki on yıl içinde muhtemel olmadığını söylüyor (Loon, V. 2021). Yine de, bir kısım insan, yaşam kalitesini artıracak geleneksel yapay zeka çözümlerinin olumlu etkilerini kutluyorlar. Bu yeni teknolojinin, Bilim dünyasını nasıl etkilediğini ve insanlığı ne ölçüde şaşırttığını hep beraber göreceğiz.

Tartışma

Yapay zeka günümüzde hızla gelişen bir teknolojidir ve insan hayatının birçok alanında kullanılmaktadır. Bu teknoloji sayesinde, çeşitli görevleri yerine getirebilen, öğrenebilen, karar verebilen ve hatta insanlarla etkileşime geçebilen sistemler oluşturulmaktadır. Bununla birlikte, bazıları yapay zekanın ilerleyişinden endişe duymaktadır (Stahl, 2021). Özellikle, robotların insan işlerini alabileceği veya AI sistemlerinin kontrol edilemez hale gelebileceği konusunda kaygılar bulunmaktadır (Pasanen, J., 2022). Ancak araştırmalar bunun olumlu bir gelişme olduğunu göstermektedir (Schulte-Frankenfeld, 2022). Yapay zeka sayesinde, daha verimli üretim süreçleri mümkün hale gelirken, tıp alanında hastalıkların teşhis ve tedavisi daha doğru bir şekilde yapılabileceği öne sürülmektedir. Ayrıca, otomatik sürüş teknolojileri gibi yenilikler de trafik kazalarını azaltarak güvenliği artırabileceği düşünülmektedir. AI, insan beyninin çalışma şekline benzer şekilde tasarlanmıştır. Bu nedenle, sinir bilimi ve AI arasında güçlü bir ilişki olduğu savunulur (Casado-Aranda, L. A., 2022). Örneğin, derin öğrenme teknikleri, sinir ağlarının doğal mimarisinden esinlenerek oluşturulmuştur. Aynı zamanda, sinir bilimi AI'ye de yardımcı olabileceği gibi AI ile ilgili problemlerinde çözümü için daha iyi algoritmalar geliştirilmesi gerektiğinde, sinir bilimcilerin beyin işleyişini anlamak için yaptığı araştırmalar kullanabileceğine de dikkat çekilmektedir. AI'nin psikoloji alanında da faydaları vardır (Kaul, 2020). Örneğin, otomatik kişilik değerlendirmesi ve duygu tanıma sistemleri, insan davranışını anlamak ve yorumlamak için kullanılır. Bu teknolojiler sağlık sektöründe de kullanılmaktadır (Hwang, 2020). Yapılan araştırmalara göre, depresyon, OKB, anksiyete gibi psikolojik bozuklukları da teşhis etmek için AI'den yararlanılabilir (Schulte-Frankenfeld, 2022). Aynı zamanda, birçok kişi AI'nin psikolojik sıkıntılara neden olabileceği konusunda endişe duymaktadır (Zhang, X, 2021). İnsanlar yerine robotların iş yapmaya başlaması sonucu işsizlik oranlarının artması gibi birçok sorun ortaya çıkabileceği düşünülmektedir (Bezrukov, N., 2022). AI'nin kullanımı ile ilgili en büyük endişelerden biri, yapay zekanın insana karşı kullanımınıdır. Özellikle, devletlerin AI'yi silah olarak kullanabileceği konusu ciddi bir sorundur. AI ayrıca, özel hayatın gizliliği, insan hakları ve adil ticaret gibi diğer pek çok etik konuda da soruları beraberinde getirir. Bu nedenle, AI'nin kullanımı ve geliştirilmesi ile ilgili sıkı düzenlemeler gerekmektedir. Sonuç olarak, yapay zeka teknolojisi son derece önemli bir konudur ve sinir bilimi, psikoloji ve diğer disiplinlerin birlikte çalışması ile birçok alanda faydalar sağlamaktadır. Ancak, AI'nin etik sorunlarının da dikkate alınması gerekmektedir. Yapay zeka teknolojisinin kullanımı ve geliştirilmesiyle ilgili düzenlemelerin yapılması, gelecekte AI'nin insana daha fazla fayda sağlamasını ve topluma zarar vermemesini sağlayacaktır. Yapay zeka konusundaki tartışmalar şimdilik devam ediyor ve bu teknolojinin insan hayatına nasıl entegre

edileceği konusunda çok sayıda etik ve sosyal soru ortaya çıkıyor. Ancak, yapay zeka teknolojisindeki ilerlemelerin, gelecekte insanların hayatını daha da kolaylaştırabileceğine ve geliştirebileceğine inanılmaktadır.

KAYNAKÇA

- Al Salman, Z. H., Al Debel, F. A., Al Zakaria, F. M., Shafey, M. M., & Darwish, M. A. (2020). Anxiety and depression and their relation to the use of electronic devices among secondary school students in Al-Khobar, Saudi Arabia, 2018-2019. *Journal of family & community medicine*, 27(1), 53–61. https://doi.org/10.4103/jfcm.JFCM_140_19
- Annaleis K. Giovanetti, Stephanie E.W. Punt, Eve-Lynn Nelson, & Stephen S. Ilardi. (2022). Teletherapy Versus In-Person Psychotherapy for Depression: A Meta-Analysis of Randomized Controlled Trials *Telemedicine and e-Health*, 28:8, 1077-1089. doi:10.1089/tmj.2021.0294
- Aromatario, O., Van Hoyer, A., Vuillemin, A., Foucaut, A. M., Crozet, C., Pommier, J., & Cambon, L. (2019). How do mobile health applications support behaviour changes? A scoping review of mobile health applications relating to physical activity and eating behaviours. *Public health*, 175, 8-18.
- Ashok, M., Madan, R., Joha, A., & Sivarajah, U. (2022). Ethical framework for Artificial Intelligence and Digital technologies. *International Journal of Information Management*, 62, 102433.
- Bakker, D., & Rickard, N. (2019). Engagement with a cognitive behavioural therapy mobile phone app predicts changes in mental health and wellbeing: MoodMission. *Australian Psychologist*, 54(4), 245-260.
- Bankins, S., Formosa, P. The Ethical Implications of Artificial Intelligence (AI) For Meaningful Work. *J Bus Ethics* (2023). <https://doi.org/10.1007/s10551-023-05339-7>
- Baños, R., Herrero, R., & Vara, M. (2022). What is the Current and Future Status of Digital Mental Health Interventions? *The Spanish Journal of Psychology*, 25, E5. doi:10.1017/SJP.2022.2
- Bezrukov, N., Huk, L., Chmil, H., Verbivska, L., Komchatnykh, O., & Kozlovskiy, Y. (2022). Digitalization as a trend of modern development of the world economy.
- Chen, G., et al. (2022) A data-based large-scale model for primary visual cortex enables brain-like robust and versatile visual processing. *Science Advances*. doi: [10.1126/sciadv.abq7592](https://doi.org/10.1126/sciadv.abq7592).
- Crane, T. (2020). Computers don't give a damn: The improbability of genuine thinking machines. *TLS. Times Literary Supplement*, (6111), 4-6.
- Denecke, K., Schmid, N., & Nüssli, S. (2022). Implementation of cognitive behavioral therapy in e-mental health apps: literature review. *Journal of Medical Internet Research*, 24(3), e27791.
- Di Gioia, F. R., Brasier, E., Pietriga, E., & Appert, C. (2022). Investigating the Use of AR Glasses for Content Annotation on Mobile Devices. *Proceedings of the ACM on Human-Computer Interaction*, 6(ISS), 430-44mh7.

- Dick, S. (2019). Artificial intelligence.
- Eisenstadt, M., Liverpool, S., Infanti, E., Ciuvat, R. M., & Carlsson, C. (2021). Mobile Apps That Promote Emotion Regulation, Positive Mental Health, and Well-being in the General Population: Systematic Review and Meta-analysis. *JMIR mental health*, 8(11), e31170. <https://doi.org/10.2196/31170>
- Firth, J., Torous, J., Nicholas, J., Carney, R., Prata, A., Rosenbaum, S., & Sarris, J. (2017). The efficacy of smartphone-based mental health interventions for depressive symptoms: a meta-analysis of randomized controlled trials. *World psychiatry : official journal of the World Psychiatric Association (WPA)*, 16(3), 287–298. <https://doi.org/10.1002/wps.20472>
- Fiske, A., Henningsen, P., & Buyx, A. (2019). Your robot therapist will see you now: ethical implications of embodied artificial intelligence in psychiatry, psychology, and psychotherapy. *Journal of medical Internet research*, 21(5), e13216.
- Haenlein, M., & Kaplan, A. (2019). *A Brief History of Artificial Intelligence: On the Past, Present, and Future of Artificial Intelligence*. *California Management Review*, 000 812561986492. doi:10.1177/0008125619864925
- Hasan, R., Shams, R., & Rahman, M. (2021). Consumer trust and perceived risk for voice-controlled artificial intelligence: The case of Siri. *Journal of Business Research*, 131, 591-597.
- House of Lords Report (2018). AI in the UK: Ready, Willing and Able? HOUSE OF LORDS Select Committee on Artificial Intelligence Report of Session 2017-2019. <https://publications.parliament.uk/pa/ld201719/ldselect/ldai/100/100.pdf>
- Hwang, T. J., Rabheru, K., Peisah, C., Reichman, W., & Ikeda, M. (2020). Loneliness and social isolation during the COVID-19 pandemic. *International psychogeriatrics*, 32(10), 1217–1220. <https://doi.org/10.1017/S1041610220000988>
- Ihsanullah, I., Alam, G., Jamal, A., & Shaik, F. (2022). Recent advances in applications of artificial intelligence in solid waste management: A review. *Chemosphere*, 136631.
- Kaul, V., Enslin, S., & Gross, S. A. (2020). History of artificial intelligence in medicine. *Gastrointestinal endoscopy*, 92(4), 807-812.
- Kerasidou, C. X., Kerasidou, A., Buscher, M., & Wilkinson, S. (2022). Before and beyond trust: reliance in medical AI. *Journal of medical ethics*, 48(11), 852-856.
- Khosla, R., Renaldi, R., Mazzone, A., McElroy, C., & Palafox-Alcantar, G. (2022). Sustainable Cooling in a Warming World: Technologies, Cultures, and Circularity. *Annual Review of Environment and Resources*, 47, 449-478.
- Kosimov, J., & Ruziboyeva, G. (2022). The role of the digital economy in the world. *Scientific progress*, 3(2), 435-441.
- Larsson, S., & Heintz, F. (2020). Transparency in artificial intelligence. *Internet Policy Review*, 9(2).
- Marr, B., (2021). *Is Artificial Intelligence Dangerous? 6 AI Risks Everyone Should Know About*. <https://bernardmarr.com/is-artificial-intelligence-dangerous-6-ai-ris->

ks-everyone-should-know-about/

- Masters, K. (2023). Ethical use of artificial intelligence in health professions education: AMEE Guide No. 158. *Medical Teacher*, 1-11.
- Moor, J. (2006). The Dartmouth College Artificial Intelligence conference: the next fifty years. *AI Magazine*, 27(4), 87-91. doi: 10.1609/aimag.v27i4.1911
- Nadikattu, A. K. R. (2021). Influence of Artificial Intelligence on Robotics Industry. *International Journal of Creative Research Thoughts (IJCRT)*, ISSN, 2320-2882.
- OECD (2023), "Advancing accountability in AI: Governing and managing risks throughout the lifecycle for trustworthy AI", *OECD Digital Economy Papers*, No. 349, OECD Publishing, Paris, <https://doi.org/10.1787/2448f04b-en>.
- Pasanen, J. (2022). *AI Ethics Are a Concern. Learn How You Can Stay Ethical*. <https://learn.g2.com/ai-ethics>
- Perry, T. S. (2020). Look Out for Apple's AR Glasses: With head-up displays, cameras, inertial sensors, and lidar on board, Apple's augmented-reality glasses could redefine wearables. *IEEE Spectrum*, 58(1), 26-54.
- Rajpurkar, P., Chen, E., Banerjee, O., & Topol, E. J. (2022). AI in health and medicine. *Nature medicine*, 28(1), 31-38.
- Ren, C., Li, Y., & Duan, Y. (2023). Evaluation on AGI/GPT based on the DIKWP for ERNIE Bot. arXiv preprint.
- Ryan, W. S., Cornick, J., Blascovich, J., & Bailenson, J. N. (2019). Virtual reality: When, how and what for. *Virtual reality for psychological and neurocognitive interventions*, 15-46.
- Schulte-Frankenfeld, P. M., & Trautwein, F. M. (2022). App-based mindfulness meditation reduces perceived stress and improves self-regulation in working university students: A randomised controlled trial. *Applied Psychology: Health and Well-Being*, 14(4), 1151-1171.
- Sebastian Weiß, Nelly Klassen, and Wilko Heuten. 2021. Effects of Image Realism on the Stress Response in Virtual Reality. In Proceedings of the 27th ACM Symposium on Virtual Reality Software and Technology (VRST '21). Association for Computing Machinery, New York, NY, USA, Article 10, 1-10. <https://doi.org/10.1145/3489849.3489885>
- Seuwou, P., Banissi, E., & Ubakanma, G. (2020). The future of mobility with connected and autonomous vehicles in smart cities. *Digital twin technologies and smart cities*, 37-52.
- Siau, K., & Wang, W. (2020). Artificial intelligence (AI) ethics: ethics of AI and ethical AI. *Journal of Database Management (JDM)*, 31(2), 74-87.
- Sooradas, S., Vatsa, A., Negi, A., Singh, H., Mantri, A., Khedkar, S., & Varshney, R. (2023). Mental Health and Well-Being Products/Apps and Their Challenges. In *Community Mental Health and Well-Being in the New Normal* (pp. 141-167). IGI Global.

- Tanil, C. T., & Yong, M. H. (2020). Mobile phones: The effect of its presence on learning and memory. *PLoS one*, 15(8), e0219233. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0219233>
- Torous, J., Bucci, S., Bell, I. H., Kessing, L. V., Faurholt-Jepsen, M., Whelan, P., ... Firth, J. (2021). *The growing field of digital psychiatry: current evidence and the future of apps, social media, chatbots, and virtual reality*. *World Psychiatry*, 20(3), 318–335. doi:10.1002/wps.20883
- Vilne, B., Kibilds, J., Sikсна, I., Lazda, I., Valciņa, O., & Krūmiņa, A. (2022). Could artificial intelligence/machine learning and inclusion of diet-gut microbiome interactions improve disease risk prediction? Case study: coronary artery disease. *Frontiers in Microbiology*, 13.
- Vosse, W. (2022). A Conceptual Broadening of the Security Order in the Indo-Pacific: The Role of EU-Japan Cooperation in ICT and Cybersecurity. *Asian Affairs*, 53(3), 561-582.
- Zhang, X., Wang, R., Sharma, A., & Deverajan, G. G. (2021). *Artificial intelligence in cognitive psychology — Influence of literature based on artificial intelligence on children's mental disorders*. *Aggression and Violent Behavior*, 101590. doi:10.1016/j.avb.2021.101590
- Zhao, L., Zhang, L., Wu, Z., Chen, Y., Dai, H., Yu, X., ... & Liu, T. (2023). When brain-inspired ai meets agi. *arXiv preprint arXiv:2303.15935*.
- Sánchez, M. (2017, March 28). This is how artificial intelligence will influence the human mind. BBVA open mind. <https://www.bbvaopenmind.com/en/technology/artificial-intelligence/this-is-how-artificial-intelligence-will-influence-the-human-mind/Firth, J., Torous, J., Nicholas, J., Carney>.
- American Psychological Association. (2021, November 1). *The promise and challenges of AI*. <https://www.apa.org/monitor/2021/11/cover-artificial-intelligence>
- Alam, A. (2021, December). Should robots replace teachers? Mobilisation of AI and learning analytics in education. In 2021 International Conference on Advances in Computing, Communication, and Control (ICAC3) (pp. 1-12). IEEE.
- Ronald Van Loon. (2021, 25 Feb). *A Closer Examination of AI Transparency and Privacy Concerns*. <https://www.simplilearn.com/ai-transparency-and-privacy-concerns-article>
- Koetsier, J. (2023, May 16). *Apple smartglasses and the world of tomorrow: a sneak peek*. Forbes. <https://www.forbes.com/sites/johnkoetsier/2020/07/03/apple-smartglasses-and-the-world-of-tomorrow-a-sneak-peek/?sh=7f33a5d245ec>

Bölüm 4

DÜZCE'DE DIŞ TİCARETİN VE FİNANS SEKTÖRÜNÜN GELİŞİMİ

Mehmet Akif ÖNCÜ¹

İstemi ÇÖMLEKÇİ²

Esengül ÖZDEMİR ALTINIŐIK³

1 Prof. Dr. Mehmet Akif ÖNCÜ, Düzce Üniversitesi İşletme Fakültesi
Uluslararası Ticaret ve Finansman Bölümü, Bölüm Başkanı,
<https://orcid.org/0000-0002-4557-4214>

2 Doç. Dr. İstemi ÇÖMLEKÇİ, Düzce Üniversitesi İşletme Fakültesi
Uluslararası Ticaret ve Finansman Bölümü,
<https://orcid.org/0000-0001-8922-071X>

3 Arş. Gör. Esengül ÖZDEMİR ALTINIŞIK, Düzce Üniversitesi İşletme Fakültesi,
Sigortacılık ve Sosyal Güvenlik Bölümü,
<https://orcid.org/0000-0002-7448-7371>

GİRİŞ

Düzce, metropollere yakın, sanayi ulaşımı konusunda otoyollara erişim mesafesi kısa ve ana ticaret hattı üzerinde yer alan bir şehirdir. 1999'da yaşanan Marmara Depremi'nden sonra Bolu ilinden ayrılarak 12 Aralık 1999'da İl statüsü kazandırılmıştır. O günden itibaren, ulusal kalkınma bilinciyle birlikte depremin etkilerinin silinmesi ve Düzce'nin kalkınması devlet tarafından destekler ve teşvikler aracılığıyla mümkün kılınmıştır (Düzce İl Yatırım Destek Ve Tanıtım Stratejisi, 2018).

Göç yolu üzerinde yer alması, coğrafi özelliklerinin avantajları, doğal güzellikleri ve mevsim koşullarının elverişli olması ile birlikte diğer illerden, bölgelerden ve ülkelerden de göç almaktadır. Gelişmekte olan şehirler arasında yer alan Düzce'de beş organize sanayi bölgesi bulunmaktadır. Farklı sektörlerin bir arada bulunduğu Düzce ilinde bölgesel avantajlar sebebiyle orman ürünleri ve doğal bitkilerden üretilen ürünlerin ticareti, bölgenin ekosistemine katkı sağlamaktadır. Ayrıca Otomotiv Yan Sanayi, Tekstil Ürünleri İmalatı, Orman Ürünleri İmalatı, Gıda Ürünleri İmalatı, Makine-Teçhizat, Yapı Malzemeleri, Metal, Alüminyum Profil, Cam sanayi, bölgenin önemli sanayi sektörleri arasındadır (DTSO 2018-2021 Stratejik Planı, 2019).

Devlet tarafından teşvik ve kalkınma bölgesi ilan edilmesi ile Düzce yatırım ekosistemi açısından avantaj kazanmıştır. Özellikle yatırımcıların yararlanabileceği teşvik, teknik destek vb. avantajlar Değer Üreten ve Bölgesel Kalkınma bilinci aşıl原因 Düzce Üniversitesi, KOSGEB, Doğu Marmara Kalkınma Ajansı gibi devlet kurumları tarafından sağlanmaktadır.

1.1. Geçmişten Günümüze Düzce

12 Aralık 1999'da il statüsü kazanan Düzce, İstanbul ve Ankara arasında konumlanmıştır. Stratejik konumu ve ulaşım kolaylıkları, limanlara ve gümrüklere yakın mesafede bulunmasından dolayı yatırımcıların tercihleri arasında ön sıralarda bulunmaktadır. Fındık kenti olarak da bilinen Yeşil Düzce'de turizmin giderek önem kazanan bir sektör olması, merkeze bağlı bölgelerde yayla, şelale, yürüyüş parkurları bulunması, yerli turistlerin ilgisini çekmekte, günü birlik kalma ve modern doğal yaşam köylerinde konaklamanın alternatif olarak sunulması cazibesini artırmaktadır. Bu bağlamda Düzce'nin doğal güzelliklerini görmek için Düzce'ye birçok yerli ve yabancı turist yeşil doğa ile tanışmaya gelmektedir.

Düzce'nin turizminin gelişmesi ve tanınırlığı açısından başta Akçakoca Ticaret ve Sanayi Odası olmak üzere Düzce Ticaret ve Sanayi Odası, KOSGEB, Düzce Üniversitesi ve MARKA gibi kurumlar önemli çalışmalarla destek olmaktadır.

Düzce Ticaret ve Sanayi Odası 1959 yılında kurulmuş olup 11 meslek komitesinden oluşmaktadır. Akçakoca Ticaret ve Sanayi Odası 1969 yılında ku-

rulmuş ve 7 meslek komitesinden oluşmaktadır. Ticaret ve Sanayi Odalarını kurulmasıyla birlikte kapsamlı ve teşkilatlı bir çalışma düzenine geçilmiştir. Böylelikle, Sanayici ve yatırımcı odaklı çalışmalar, kalkınma ve strateji planları ile yatırımcı teşvikleri konusunda destekler Düzce ili ticaret ve sanayi sektörü için sistemli bir şekilde takip edilmeye başlanmıştır.

Düzce'nin sanayi sektörü gelişimi özellikle coğrafi koşullarında el verdiği üstünlük olan ağaç ve ormancılık sektöründen doğmuştur. 1956 yılında orman ürünleri sanayi kayda değer veriler üretmeye başlamış ve 1960 yılından sonra sektörde yaşanan gelişmeler hız kazanmıştır. Düzce'de orman ürünleri sektörünün yanı sıra av tüfeği imalatı ve gıda sanayi sektörleri de gelişim göstermiştir (T.C. Strateji ve Bütçe Başkanlığı, Düzce İli Raporu 2001, Çevrimiçi 10/05/2022).

Düzce ilinde sektörel bazda inceleme yapıldığında özellikle tekstil ve tekstil ürünleri imalatının nitelikli gelişim gösterdiği, ağaç ürünleri imalatı ile birlikte makine ve teçhizat imalatı sanayinin de ön plana çıktığı görülmektedir. Bölge tekstil üretiminin %37'si Düzce'den temin edilmekle birlikte, Düzce bölge sıralamasında tekstil sanayinde ön sıralarda yerini edinmiştir. Tekstilcilik ya da başka bir deyişle tekstil sektörü sanayi, Düzce ilinde en gelişmiş sanayi sektörü olarak kabul görmekte ve işletmelerin %20'sini elinde bulundurmakta, toplam sanayide yer alan işgücü kapasitesinin ise %25'ini ve bilahare il sanayi sektörü bilançosunun ise %23'ünü kapsamaktadır (TÜİK, 2022). Düzce coğrafyasının avantajlarından yararlanılarak, bölge sanayisi içerisinde ön plana çıktığı bir diğer sanayi sektörü ise ağaç ürünleri imalatı sektörüdür (Doğu Marmara Bölgesi Sanayi Sektörleri Analiz Raporu, 2010:1-32). Bölgedeki ağaç ürünleri imalatı sektörünün bilançosundan %18'lik bir dilim Düzce ilinde üretilmekte, bölgede bu sektörde faaliyet gösteren işletmelerin %17'si yer almaktadır (Düzce İl Yatırım Destek ve Tanıtım Stratejisi – 2023 ve Eylem Planı – 2018:7). Ağaç ürünleri imalatı sektörü, Düzce ilinin sanayi sektörü toplamı içerisinde %13'lük bir paya sahiptir. Bu bağlamda sektörde yer edinen ve faaliyet gösteren işletmelerin toplam sektörel büyüklüğü %10'dur (TÜİK,2022). Ancak konu istihdama geldiğinde bu performans, sektörde sağlanan istihdamın il sanayi istihdamına oranı ile hesaplandığında altıncı sırada yer almaktadır.

Düzce, orman endüstrisinde geleneksel üstünlüğünü modern teknoloji ile birleştirmeyi başarmıştır. Yeniliklere oldukça açık bu sektörde, gerek ahşap kaplama, sunta, lambri üretimi, gerekse ofis ve ev mobilyaları üretiminde markalaşmaya dönük hızlı atılımlar devam etmektedir. Tekstil sektöründe ise Düzce'deki göreceli ucuz işgücü, teşvik kapsamında çeşitli avantajlarla birleştiğinde, Düzce'de ciddi bir tekstil bilinci oluşturmuştur. Ayrıca, ilde %100 ihracat yapacak başarıya sahip birçok tekstil firmasının bulunması, kaliteli ürünlerin başta Avrupa ve Amerika Birleşik Devletleri olmak üzere, dünyanın neredeyse bütün bölgelerine ürün satışını beraberinde getirmiştir.

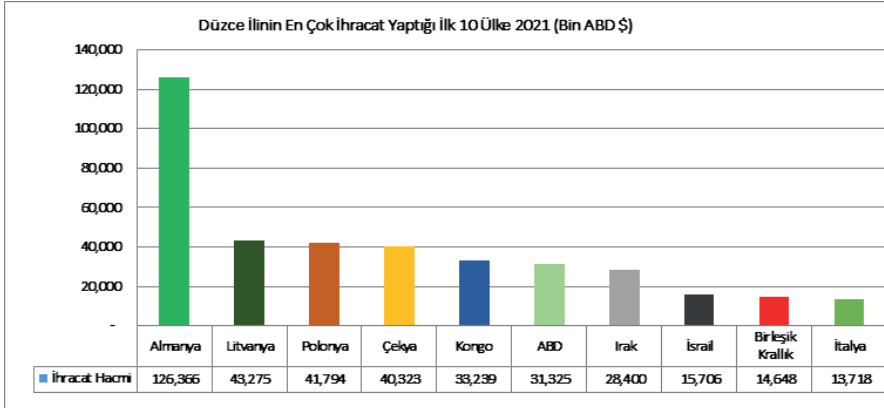
Ayrıca, kimya sektöründe ilaç, maya, kauçuk, lastik alt sektörleri Düzce’de hem iç pazarda, hem ihracat ürünü olarak Düzce’nin ürün yelpazesinde önemli bir yer tutmaktadır (TÜİK,2022).

Tarımsal üretim alanında, Düzce’nin potansiyelinin tam anlamıyla kullanılabilirdiği söylenememektedir. Bu çerçevede fındık haricinde marka değeri olabilecek, dış pazarlara da pazarlanma şansı olan kozmetik, ilaç sektörlerinin de hammaddeleri olabilecek ürünlerin yetiştirilmesi ve bunların ticarileştirilmesine yönelik önemli fırsatlar barındırmaktadır. Kurt üzümü, OnonisSpinoza, Gojiberry, yüksük otu, kayışkıran gibi bitkilerin üretilmesi ve pazarlanabilir hale getirilmesi için Düzce hem iklim hem coğrafi özellikler olarak oldukça uygun bir yerdir (DTSO).

1.2. Düzce Sanayinin İhracat ve İthalat İstatistikleri

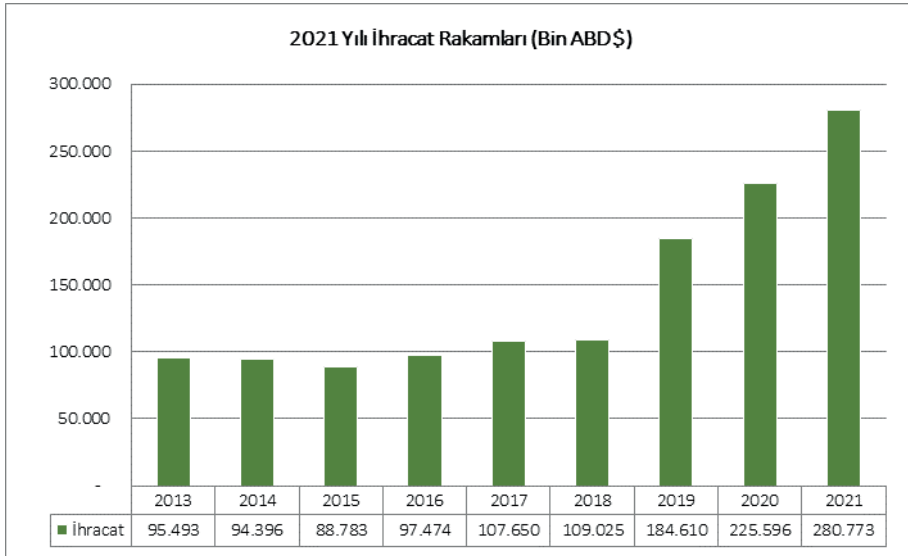
Düzce, yüzölçümü ve il sınırları nedeniyle sanayi üretiminde bölge geneline kıyasla kısıtlı alanda üretim yapmaktadır. 2017 yılı sonları itibariyle, Düzce bölgesinde 3’ü faal 5 Organize Sanayi Bölgesi bulunmaktadır. Organize sanayi bölgelerinde mevcut ve faal 15.390 işletme, Teknoparkta 6 Ar-Ge Merkezi, İstanbul Sanayi Odası’na ait en büyük 500 sanayi şirketi listesinde yer alan 8 işletme ve 2. en büyük 500 sanayi şirketi listesinde yer alan 10 firma yine Düzce’de bulunmaktadır. Ayrıca tüm bunların akabinde Düzce bölgesel olarak 2021 yılı ihracat gelirlerinde de önemli bir paya sahip olmuştur: 133 ülkeye 407 milyon dolar ihracat gerçekleştirilmiştir (Düzce İl Yatırım Destek ve Tanıtım Stratejisi 2023).

Düzce’nin organize sanayi bölgelerinde yer alan ihracat ve ithalat şirketlerinin son beş yıl için Düzce Ticaret ve Sanayi Odası’na bildirdikleri rakamlara göre ihracat rakamları 2016’dan 2020 yılına kadar artarak ilerlemiştir. Covid19 salgını ile sekteye uğrayan sektörler olmasına rağmen Düzce’nin bildirilen ihracat rakamlarında artış gözlemlenmiştir. Düzce sanayicisi 2020 yılında ise 131 ülkeye toplam 225 milyon dolar ihracat gerçekleştirirken(-TÜİK, 2021), 2021 yılında 133 farklı ülkeye 280 milyon dolar ihracat yapmıştır(TÜİK, 2021). Düzce sanayicisi Dış Ticaret Dengesine her yıl pozitif katkı sunmaktadır.

Tablo 1: 2021 yılı itibariyle Düzce'nin en fazla ihracat yaptığı ilk 10 ülke

Kaynak: TÜİK, 2021

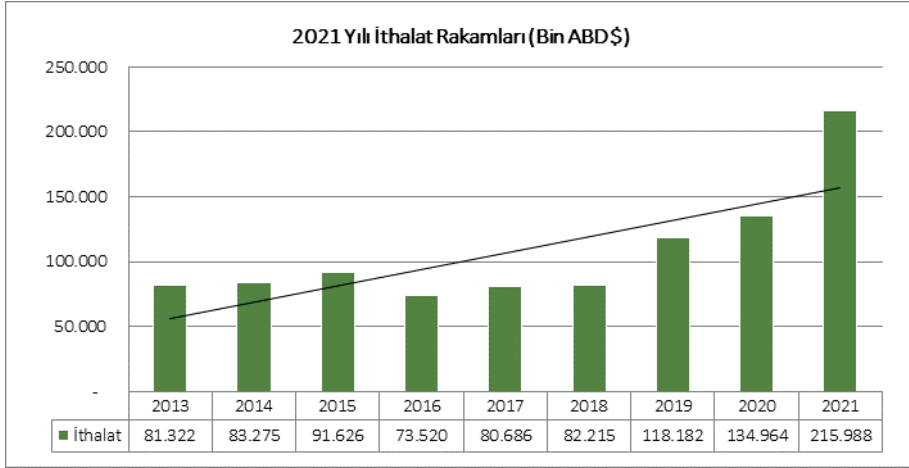
Düzce'nin en fazla ihracat yaptığı ilk 10 ülke incelendiğinde ilk sırada yaklaşık 125 milyon ABD doları ile Almanya'nın yer aldığı görülmektedir. Almanya'yı sırasıyla Lityanya, Polonya ve Çekya takip etmektedir. Avrupa kıtası dışında ise en çok ihracat 33 milyon ABD doları ile Kongo Demokratik Cumhuriyeti ile gerçekleşmiştir. 2020 yılında Düzce'nin en fazla ihracat gerçekleştirdiği ülke olan İtalya, 2021 yılında 10. sıraya gerilemiştir.

Tablo 2: Yıllar itibariyle Düzce'nin ihracatı

Kaynak: TÜİK, 2021

Düzce'nin yıllar itibariyle ihracatı incelendiğinde 2013 yılında 95 milyon ABD doları seviyesinde olan ihracatı 2021 yılı itibariyle 280 milyon ABD doları seviyesine ulaşmıştır. 2013-2021 yılları arasında genel olarak artış gösteren Düzce'nin ihracatı, özellikle 2018 yılında sonra ivme kazanmıştır. 2018-2021 yılları arasında yaklaşık %260 oranında bir artış göstermiştir.

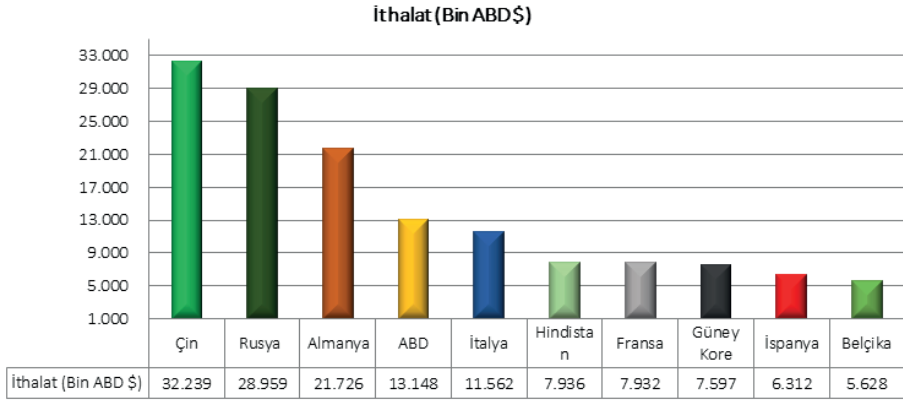
Tablo 3: Yıllar itibariyle Düzce'nin ithalatı

Kaynak: TÜİK, 2021

Düzce'nin yıllar itibariyle ithalatı incelendiğinde 2013 yılında 81 milyon ABD doları seviyesinde olan ihracatı 2021 yılı itibariyle 215 milyon ABD doları seviyesine ulaşmıştır. 2013-2015 yılları arasında artış eğiliminde olan ithalat 2016-2018 yılları arasında durağan bir seyir izlemiştir. 2018 yılından sonra önemli ölçüde artış gösteren Düzce'nin ithalatı, 2018-2021 yılları arasında ihracattaki artışa paralel olarak yaklaşık %260 oranında bir artış göstermiştir.

Öte yandan 2013-2021 yılları itibariyle Düzce'nin ihracat ve ithalatı rakamları karşılaştırıldığında (Tablo 2 ve Tablo 3) 2015 yılı hariç diğer tüm yıllarda Düzce'nin ihracatı ithalatından daha fazla olarak gerçekleşmiştir. Bu durum Düzce'nin cari açığın azalmasında katkı sağlayan bir il olduğunu göstermektedir.

Tablo 4: 2021 yılı itibariyle Düzce'nin en fazla ithalat yaptığı ilk 10 ülke

Kaynak: TÜİK, 2021

2021 yılında Türkiye’de gerçekleşen toplam 271 milyar dolarlık ithalatın 215 milyon doları Düzce ili sanayicileri tarafından gerçekleştirilmiştir. Düzce’nin en fazla ithalat yaptığı ilk 10 ülke incelendiğinde ilk sırada yaklaşık 32 milyon ABD doları ile Çin yer alırken, onu 22 milyon ABD doları ile Rusya ve 22 milyon ABD doları ile Almanya’nın takip ettiği görülmektedir.

1.3. Düzce Dış Ticaret Dengesi

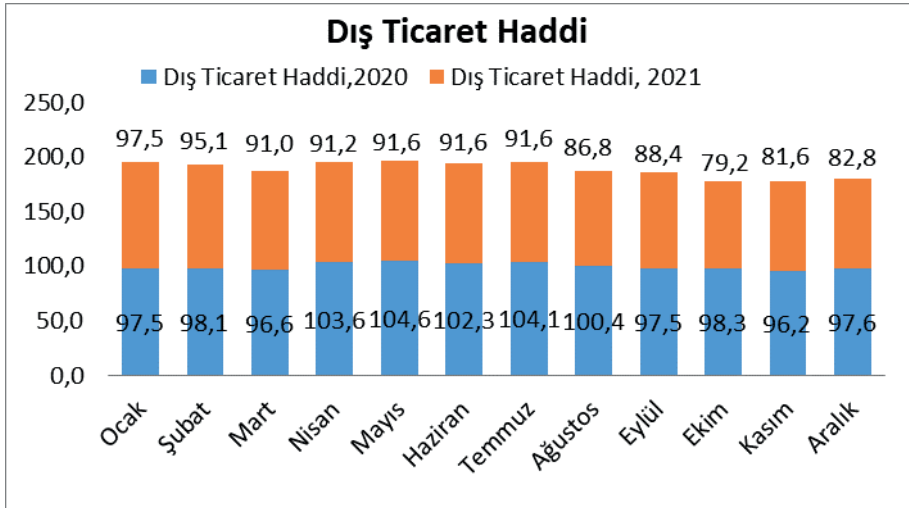
Dış Ticaret özellikle serbestleşme ekonomilerine geçişle birlikte ülkeler için önemli hale gelmiştir. 1980’li yılların başlarından itibaren birçok gelişmiş ülkede ve onları takiben gelişmekte olan ülkelere uygulanmaya başlanan serbestleşme politikaları ile reformist süreçler ve uygulamalar başlamıştır. Serbestleşme kavramını ticari açıdan ve finansal açıdan olmak üzere iki aşamalı olarak ele almışlardır (Edwards ve Wijnbergen, 1986, s.141). Ticari serbestleşme ile amaçlanan mal ve hizmet ticareti üzerinde yasal otoritelerce sağlanan kontrollerin minimize edilmesi ve uluslararası mal ve hizmet piyasaları ile entegrasyonun sağlanması iken finansal serbestleşme ile finansal araçlar üzerindeki kontrol ve regülasyonların düzenlenmesi ve uygulama şartlarının iyileştirilmesi ile finansal bütünleşme hedeflenmektedir (Atamtürk, 2007, s.76). Küreselleşme olgusunun bir sonucu olarak, serbestleşme uygulamalarının özellikle bu alanlarda yapılmasının sebebi; ülkelerin bahsi geçen sektörlerde birbiriyle etkileşime girmesi ve ticari faaliyetlere ivme kazandırmasını sağlamaktır. Böylelikle karşımıza dış ticaret dengesi kavramı çıkmaktadır. Dış ticaret dengesi ise hükümetlerce takip edilen önemli bir makroekonomik unsurdur. İthalat kaleminden doğan giderin ihracat gelirlerinden fazla olması halinde ortaya dış ticaret dengesizliği ya da dış ticaret açığı çıkmaktadır. Dış ticaret açıkları ise ülkelerin ekonomilerinde istikrarsızlık göstergesi olarak kabul edilmekle birlikte bir prestij kaybı olarak nitelendirilmektedir. Bu

nedenle ihracat ve ithalatın birbirini dengelemesi ülke ekonomik büyümesi için son derece önemlidir. İhracatın artması yeni pazarlara açılmak ve döviz girişini artırmak anlamı taşımaktadır. Ekonomik göstergeler açısından da avantaj elde edilmesine olanak sağlayan bu yaklaşım sebebiyle ihracatı artırıcı politikalar desteklenmektedir (Acaravcı & Kargı, 2015: 4-6).

Ekonomik büyüme ve dış ticaret arasındaki ilişkinin önemi nedeniyle dış ticaret rakamları önemli makroekonomik büyüklükler haline gelmiştir (Jayme, 2001:11, Gül & Kamacı, 2012:82). Türkiye'nin dış ticaret haddi -"dış ticaret haddi kavramına açıklık getirmek gerekirse: ihracat birim değerinin, ithalat birim değerine oranlanarak hesaplanmaktadır. Ayrıca bu oran eğer yüzde 100'ün altında ise, ihracat fiyatlarının, ithalat fiyatlarından düşük olduğu, üzerinde olması ise ihracat fiyatlarının, ithalat fiyatlarından yüksek olduğu anlaşılmaktadır (TCMB,2015).

Türkiye'nin 2020 ve 2021 yıllarına ilişkin dış ticaret haddi Tablo 5'de sunulmuştur.

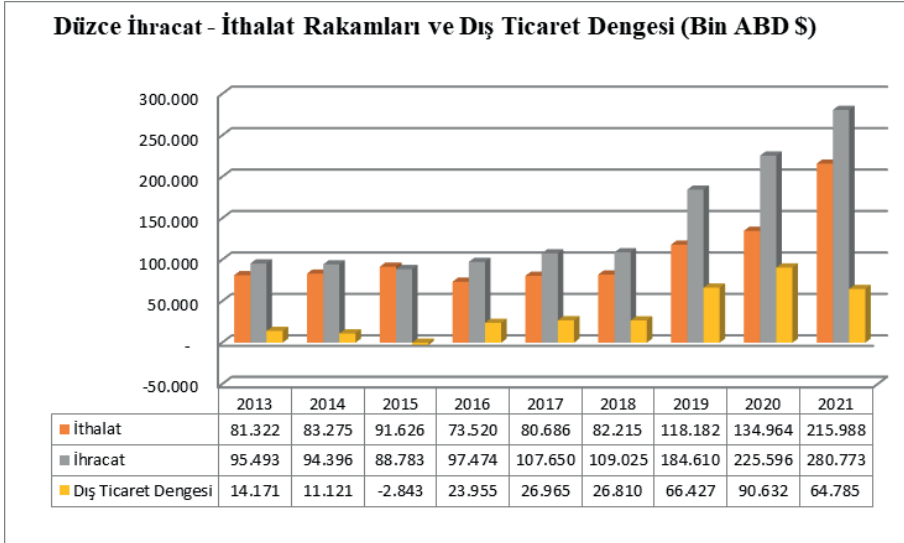
Tablo 5: Türkiye'nin 2020 ve 2021 yılları aylar itibariyle Dış ticaret Haddi

Kaynak: TÜİK, 2021

Tablo 5 incelendiğinde 2020 yılı Nisan-Ağustos ayları arasında dış ticaret haddi 100 baz puanının üzerinde iken dönemlerde bu değer altında yer almıştır. Aralık 2020 itibariyle 97,6 olan dış ticaret haddi Aralık 2021'de 82,8 olarak gerçekleşmiştir. Bu durum 2020 yılına göre Türkiye'nin ithalatının ihracatına göre daha fazla arttığını göstermektedir.

Dış ticaret dengesi yıllar itibariyle Düzce özelinde ele alınmış ve Tablo 6'da sunulmuştur.

Tablo 6: Yılları İtibariyle Düzce'nin Dış Ticaret Dengesi

Kaynak: TÜİK, 2021

Tablo 6'da 2013-2021 yılları arasında Düzce'nin ihracat, ithalat ve dış ticaret dengesi rakamları yer almaktadır. 2015 yılında negatif olan dış ticaret dengesi diğer tüm yıllarda pozitif olarak gerçekleşmiştir. 2013 yılında 14 milyon ABD doları seviyesinde olan dış ticaret dengesi yıllar itibariyle genel olarak artış eğilimi göstererek 2021 yılı itibariyle 64 milyon ABD doları seviyesinde gerçekleşmiştir. 2013-2021 yılları arasında dış ticaret dengesinin 4,5 kat arttığı görülmektedir. Öte yandan 2020 yılında 90 milyon ABD doları seviyelerinde olan dış ticaret fazlası 2021 yılında yaklaşık %30 oranında bir azalış göstermiştir.

1.4. Düzce Finansal Sektör Gelişimi

Düzce'nin il olmasının ardından, işletmeleri fonlamak, artan nüfus taleplerini karşılamak için bankacılık kesiminde de bir hareketlenme yaşanmıştır. 1999'dan 2021 yıl sonu itibariyle Düzce'de hali hazırda 12 farklı banka 33 şubesi ile faaliyet göstermektedir (TBB, 2021). Bankacılık hizmetlerinde erişim kolaylığı açısından ilde 2021 yılı itibariyle 195 adet ATM bulunmaktadır. Bankalarda müşterilere hizmet eden toplam personel sayısı ise 419'dur (TBB,2021). Türkiye Bankalar Birliği tarafından hazırlanan "Bankacılık Sisteminin Coğrafi Dağılımı 2020" raporunda yer verilen bilgilere göre Düzce ilinin 2020 yıl sonu TL Mevduat toplamı 4.621 milyon TL'dir. Aynı raporun "İllere Göre Kredi Dağılımı" kategorisinde Düzce 50. Sırada yer almış ve toplam 6.524 milyon TL kredi kullandırımı yapılmıştır (TBB,2021).

Tablo 6’da Doğu Marmara bölgesinde yer alan illerin 2021 yılı mevduatların, mevduat türlerine göre dağılımı sunulmuştur. Doğu Marmara Bölgesi’nde yer alan iller Bilecik, Bolu, Bursa, Düzce, Eskişehir, Kocaeli (İzmit), Sakarya (Adapazarı), Yalova’dır. Tablo 6 incelendiğinde Doğu Marmara bölgesi içerisinde sırasıyla Bursa, İzmit ve Eskişehir’in en yüksek mevduata sahip olduğu görülmektedir. Düzce ise toplam mevduat açısından 7,4 milyar TL mevduat ile bölge içinde sadece Bartın’dan daha fazla mevduata sahiptir. Öte yandan toplam mevduat olarak Bolu’dan daha az mevduata sahip olmasına rağmen döviz tevdiat hesabı açısından Bolu ilinden daha fazla mevduata sahiptir. Düzce’nin toplam mevduatını %46’sı döviz tevdiat hesaplarında yer almaktadır.

Tablo 6: Doğu Marmara Bölgesi’nde yer alan illere göre Mevduat Dağılımı

Bölgeler ve İller*	Tasarruf Mevduatı	Resmi Kurul. Mevduatı	Ticari Kurul. Mevduatı	Bankalar Mevduatı	Döviz Tevdiat Hesabı	Diğer Kurul. Mevduatı	Kıymetli Madenler Depo Hesapları	Toplam (Milyon TL)
Doğu Marmara	75.162	4.862	29.316	43	171.918	6.458	29.981	317.740
Bilecik	1.573	251	392	0	1.728	142	829	4.916
Bolu	2.607	176	632	0	3.152	104	1.281	7.952
Bursa	30.433	1.074	10.630	1	74.502	1.997	11.187	129.822
Düzce	2.192	114	609	0	3.427	168	890	7.400
Eskişehir	9.975	407	3.027	1	18.596	647	4.314	36.967
Kocaeli (İzmit)	17.883	2.142	11.715	41	53.630	2.684	7.609	95.705
Sakarya (Adapazarı)	7.316	464	1.925	0	11.884	546	3.057	25.193
Yalova	3.183	233	386	0	4.998	171	814	9.785

Kaynak: TBB, 2021

Yurtiçi ve yurtdışında yerleşik kişilerin, ticari bankalarda açmış oldukları yabancı para cinsinden mevduata Döviz Tevdiat Hesabı (DTH) denir. Düzce’nin 2016-2021 arası DTH rakamları Tablo 7’de sunulmuştur.

Tablo 7: Doğu Marmara Bölgesi’nde yer alan illerin Yıllara göre Döviz Tevdiat Hesapları

Bölgeler ve İller (milyon TL)	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Doğu Marmara	25.228	32.732	43.717	60.610	89.951	171.918
Bilecik	205	281	384	546	932	1.728
Bolu	415	631	791	1.175	1.725	3.152
Bursa	12.173	14.878	20.002	28.086	41.409	74.502
Düzce	505	731	927	1.291	1.865	3.427
Eskişehir	2.782	3.902	4.888	7.407	9.881	18.596

Kocaeli (İzmit)	6.468	8.764	11.642	15.790	24.693	53.630
Sakarya (Adapazarı)	1.857	2.462	3.452	4.286	6.644	11.884
Yalova	824	1.082	1.632	2.028	2.802	4.998

Kaynak: TBB, 2021

Tablo 7 incelendiğinde 2016 yılında 505 milyon TL düzeyinde iken 2021 yılı itibariyle 3,4 milyar TL seviyesinde gerçekleşmiştir. Son 6 yıllık dönemde döviz tevdiat hesaplarında yer alan mevduat tutarı yaklaşık %680 oranında bir artış göstermiştir. Bu artış aynı dönemde Doğu Marmara bölgesi DTH yaşanan artışa paralel bir düzeyde gerçekleşmiştir.

2016-2021 arası ticari kuruluşların mevduat hesapları Tablo 8’de sunulmuştur.

Tablo 8: Doğu Marmara Bölgesi’nde yer alan illerin Yıllara göre Ticari Kuruluşların Mevduat Hesapları

Bölgeler ve İller (milyon TL)	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Doğu Marmara	11.089	13.570	12.794	19.936	27.185	29.316
Bilecik	161	170	165	177	270	392
Bolu	204	262	214	348	435	632
Bursa	4.655	5.536	5.317	7.804	9.654	10.630
Düzce	206	251	230	333	400	609
Eskişehir	1.155	1.443	1.609	1.976	3.048	3.027
Kocaeli (İzmit)	3.812	4.898	4.299	8.033	11.443	11.715
Sakarya (Adapazarı)	717	814	767	1.028	1.677	1.925
Yalova	178	196	193	236	258	386

Kaynak: TBB, 2021

Tablo 8 incelendiğinde 2016 yılında 206 milyon TL düzeyinde iken 2021 yılı itibariyle 609 milyon TL seviyesinde gerçekleşmiştir. 2016-2021 yılları arasındaki 6 yıllık dönemde ticari kuruluşların mevduat hesapları yaklaşık 3 kat artmıştır. Özellikle 2020 yılından 400 milyon TL olan ticari kuruluşların mevduat hesapları 2021 yılında %50 oranında artış göstermiştir. Bu artış ilgili dönemde Doğu Marmara bölgesindeki iller arasında oransal olarak en yüksek artıştır.

2021 yılı itibariyle ihtisas ve ihtisas dışı kredi tutarları Tablo 9’da sunulmuştur.

Tablo 9: Doğu Marmara Bölgesi'nde yer alan illerin Kredi Dağılımı

Bölgeler ve İller	İhtisas Kredileri						İhtisas Dışı Krediler	Toplam
	Tarım	Gayri-menkul	Mesleki	Deniz.	Turizm	Diğer		(milyon TL)
Doğu Marmara	9.924	1.420	43	2	530	6.267	275.939	294.124
Bilecik	387	40	2	0	9	189	5.327	5.953
Bolu	713	63	2	0	26	277	6.628	7.710
Bursa	3.397	623	23	1	219	2.918	113.220	120.400
Düzce	629	76	1	1	38	388	6.546	7.679
Eskişehir	2.125	114	2	0	35	498	25.108	27.882
Kocaeli (İzmit)	813	231	7	0	79	1.058	88.056	90.244
Sakarya (Adapazarı)	1.634	245	5	0	73	807	21.976	24.740
Yalova	227	28	1	0	50	132	9.078	9.516

Kaynak: TBB, 2021

Tablo 9 incelendiğinde 2021 yılı itibariyle Düzce'de toplam 7,6 milyar TL toplam kredi bakiyesi bulunmaktadır. Bu tutarın 6,5 milyar TL'si ihtisas dışı krediler oluştururken 1,1 Milyar TL'si ihtisas kredilerinden oluşmaktadır. İhtisas kredileri sektörler özelinde incelendiğinde Düzce'de 2021 yılında 629 milyon TL kredi en borçlu sektörün tarım sektörü olduğu görülmektedir. Tarım sektörünü 76 milyon TL kredi ile gayrimenkul, 38 milyon TL kredi ile turizm sektörü takip etmektedir. Öte yandan toplam mevduat ile toplam krediler karşılaştırıldığında toplam mevduatın yaklaşık olarak toplam kredilere eşdeğer olduğu görülmektedir (Toplam krediler/toplam mevduat oranı 1,03).

Sonuç

Deprem sonrası ulusal kalkınma bilinciyle birlikte depremin etkilerinin silinmesi ve Düzce'nin kalkınması devlet tarafından destekler ve teşvikler ile sağlanmıştır. Farklı sektörlerin bir arada bulunduğu Düzce ilinde bölgesel avantajlar sebebiyle orman ürünleri, doğal bitkilerden üretilen ürünlerin ticareti, otomotiv yan sanayi, tekstil ürünleri imalatı, orman ürünleri imalatı, gıda ürünleri imalatı, makine-teçhizat, yapı malzemeleri, metal, alüminyum profil, cam bölgenin önemli sanayi sektörleri arasındadır.

Düzce'de faaliyet gösteren işletmeler en fazla Almanya, Litvanya ve Polonya ile ihracat yaparken en fazla ithalat Çin, Rusya ve Almanya'dan yapılmıştır. Son üç yılda (2018-2021) Düzce'nin ihracatı ve ithalatı yaklaşık olarak %260 oranında artmıştır. Öte yandan 2013-2021 yılları arasında 2015 yılı hariç diğer tüm yıllarda Düzce'nin ihracatı ithalatından daha fazla olarak gerçekleşmiştir. Bu durum Düzce'nin cari açığın azalmasında katkı sağlayan bir il olduğunu göstermektedir. 2013 yılında 14 milyon ABD doları düzeyinde gerçekleşen bu katkı, 2021 yılında 64 milyon ABD doları seviyesinde gerçekleşmiştir.

Düzce ilinin bankacılık sektörüne ilişkin verileri incelenmiş ve 2021 yılı itibariyle 7,4 milyar TL toplam mevduat sahip olduğu, bu mevduatın yarısına yakın bir bölümünü (%46) döviz tevdiat hesaplarının oluşturduğu sonucuna ulaşılmıştır. 2016-2021 yılları arasında döviz tevdiat hesaplarında yer alan mevduat tutarın yaklaşık %680 oranında artış gösterdiği tespit edilmiştir. Bu noktadan hareketle Düzce ilinden yaşanan ihracat ve ithalat rakamlarındaki artışın döviz tevdiat hesaplarına da yansdığı ileri sürülebilir.

Çalışma kapsamında elde edilen bir diğer önemli sonuç ise son dönemde Doğu Marmara bölgesindeki iller arasında ticari mevduat hesaplarının bakiyesi oransal olarak en fazla artış gösteren il Düzce'dir. Bu kapsamda Düzce'de faaliyet gösteren işletmelerin, ticari mevduat hesaplarında bölge üzerinde bir artış olduğu, Düzce'nin göreceli olarak likit pozisyonun daha yüksek hale geldiği bu nedenle krizlere karşı daha dayanıklı olduğu ve piyasada ortaya çıkabilecek fırsatları değerlendirme konusunda daha avantajlı oldukları ileri sürülebilir.

Çalışma kapsamında Düzce'deki bankacılık sektörü krediler yönü ile ele alınmıştır. İhtisas kredilerinin en yoğun olduğu üç sektörün sırasıyla tarım, gayrimenkul ve turizm olduğu görülmüştür. Bu durum Düzce'nin tarım ve turizm kenti olduğunun bir göstergesi olarak yorumlanabilir. Ayrıca diğer sektörlerin finansmana erişimi kapsamında gerekli bilgilendirmelerin yapılmasının ve teşviklerin paketlerinin sunulmasının gerektiği ileri sürülebilir.

Yıllar itibariyle hem ihracatını hem de dış ticaret dengesini artırarak Türkiye'nin cari açığının azalmasına katkıda bulunan Düzce'nin gelişimini hızlandıracak konularda çalışmaların yapılması önem arz etmektedir.

KAYNAKÇA

- Acaravcı, A., & Kargı, G. (2015). “Türkiyede İhracatın Çeşitlendirilmesi Ve Ekonomik Büyüme”. Uluslararası Ekonomi Ve Yenilik Dergisi, 1(1), 1-16.
- Aydın M. & Başkaya Y. & Demiroğlu U. (2015) ,“Türkiyede İhracatın İthalatı Karşılaşma Oranı Üzerine Ampirik Bir Analiz”, Tcmb Çalışma Tebliği No: 15/10.
- Gül E., & Kamacı, A. (2012). “Dış Ticaretin Büyüme Üzerine Etkileri: Bir Panel Veri Analizi. Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi, 4(3).
- Jayme, F. G. (2001). “Notes On Trade And Growth” Texto Para Discussao, No:166.
- Kıran, B. & Güriş, B. (2011). “Türkiyede Ticari Ve Finansal Dışa Açıklığın Büyümeye Etkisi: 1992-2006 Dönemi Üzerine Bir İnceleme” Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt:11, Sayı:2, S.69-80, Eskişehir

İnternet Kaynakları

- Doğu Marmara Kalkınma Ajansı, Düzce İl Yatırım ve Destek Stratejisi, Erişim Adresi: <https://www.kalkinmakutuphanesi.gov.tr/assets/upload/dosyalar/d-c3-bczce-20yat-c4-b1r-c4-b1m-20destek-20ve-20tan-c4-b1t-c4-b1m-20stratejisi-20ve-202018-20y-c4-b1l-c4-b1-20eylem-20plan-c4-b1-20-2018.pdf> , Çevrimiçi 09/05/2022
- Doğu Marmara Bölgesi Sanayi Sektörleri Analiz Raporu :Eylül 2010, Erişim Adresi: https://www.kalkinmakutuphanesi.gov.tr/assets/upload/dosyalar/bolge_sanayi_araştırması_marka2010.pdf , Çevrimiçi 10/05/2022
- Düzce Ticaret Ve Sanayi Odası, Uluslararası Rekabetçiliğin Geliştirilmesinin Desteklenmesi Projesi Raporu, Erişim Adresi: <https://www.duzcetso.org.tr/resim/upload/sb3003a.pdf> , Çevrimiçi 10/05/2022
- Düzce Ticaret Borsası, Ticari Hayatı Ve Üretim Durumu Düzce Ticari Hayatı Ve Üretim Durumu Raporu, Erişim Adresi:<https://www.duzcetb.org.tr/Dosyalar/DUZCE-PANAROMASI-VE-EKONOMIK-GOSTERGELERI-RAPORU.pdf>, Çevrimiçi 10/05/2022
- Invest In Düzce, Yatırım Ortamı – Organize Sanayi Bölgeleri, Erişim Adresi: <https://www.investinduzce.gov.tr/yatirim-ortami-organize-sanayi-bolgeleri/>,Çevrimiçi 11/05/2022
- Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, Düzce İli Raporu Erişim Adresi: <https://www.sbb.gov.tr/2001-yayinlari/> , Çevrimiçi 10/05/2022
- Türkiye Cumhuriyeti Ticaret Bakanlığı, Düzce Ticaret Ve Sanayi Odası Tekstil Ve Brode Sanayi Sektörlerinin Uluslararası Rekabet Gücünün Artırılması Ve İhracatının Desteklenmesi Projesi İhtiyaç Analizi Faaliyet Raporu, Erişim Adresi: <https://www.duzcetso.org.tr/resim/upload/sb2999a.pdf>, Çevrimiçi 10/05/2022

Bölüm 5

OSMANLI ARŞİV BELGELERİNE GÖRE 1904 ST. PETERSBURG PROTOKOLÜNDEN SONRA İSPANYA'DAN GÖÇ ETTİRİLEN ANARŞİSTLER (1904-1907)¹

Esin TÜYLÜ TURAN²

¹ Bu makale, "Erken Cumhuriyet Döneminde Türk-İspanyol İlişkilerinin Analizi (1923-1939)" başlıklı TÜBİTAK 2218 projesi çerçevesinde yapılan araştırmada elde edilen verilerle hazırlanmıştır.

² Dr., Araştırmacı, ORCID: 0000-0003-4645-9389, etuyluturan@gmail.com.

Giriş

1880-1914 yılları arası dönem, anarşist terörizmin en ünlü olduğu ve doruk noktasını yaşadığı bir dönem olmuştur. Antarktika hariç, bütün kıtalarda çok sayıda ülkede anarşistler tarafından gerçekleştirilen terör eylemleri görülmüştür (Jensen, 2009: 90). Özellikle 1890'lı yıllarda birçok ülkede düzenlenen bombalama ve suikast gibi anarşist eylemler nedeniyle anarşizme karşı uluslararası bir hareket başlamıştır. 1898 yılında Avusturya-Macaristan İmparatoru'nun Cenova'da bir suikasta kurban gitmesinin ardından ise teröre karşı uluslararası işbirliği geliştirilmesine yönelik önemli bir adım olarak aynı yıl Romada 21 ülkenin katılımıyla bir anti-anarşist konferans toplanmıştır (Baktıaya, 2007: 51).

Roma konferansı, anarşizmin ve anarşistin tanımı, anarşist yayınların engellenmesi, anarşistlere uygulanacak göç ettirme, sınır dışı etme ve suçlu iadesi gibi uluslararası yaptırımların belirlenmesi gibi amaçlarla toplanmıştır. Konferansta alınan kararlar sert tedbirler¹ içerse de anarşist eylemlerin önü alınmamıştır. Roma konferansından bir süre sonra bu kez anarşistlerin iadesine yönelik düzenlemelerin yapılabilmesi amacıyla, St. Petersburg'da 1904 yılında gizli bir protokol hazırlanmıştır. Protokol, Rusya, Romanya, Sırbistan, Bulgaristan, Osmanlı Devleti, Avusturya-Macaristan, Almanya, Danimarka, İsveç ve Norveç tarafından 14 Mart'ta imzalanmıştır. Kısa bir süre sonra 15 Haziran'da İspanya² ve 25 Haziran'da da Portekiz protokole katılmışlardır. Yine İsviçre 31 Mart'ta fiili katılımcı olmuş ve Lüksemburg ise sadece Almanya ve Rusya ile üçlü bir anlaşma imzalamakla yetinmiştir (Jensen, 2009: 97-98).

Petersburg protokolünün 1. maddesine göre, protokole dâhil devletlerden kovulan herhangi bir anarşist, vatandaşı olduğu ülkeye en kısa yoldan gönderilecektir. Bu çerçevede komşu bir ülke vatandaşı değilse de bağlı bulunduğu ülkeye gideceği yolda en kısa rotadaki komşu ülkeye göç ettirilecekti. Seyahat masrafları da ilgili ülkeler tarafından karşılanacaktı. İkinci madde, günümüzde görevini sürdüren İnterpol'un kuruluşuna ilişkindir. Buna göre, her ülkede anarşistler ve faaliyetleri hakkında bilgi toplamak amacıyla bir Merkez Polis Bürosu (Central Bureau of Police) kurulacaktı. Protokolün 3. ve 6. maddeleri ise Merkez Polis Bürolarının işleyişi, sorumlulukları ve yetkilerine dair sınırları çizmekteydi³.

Osmanlı Devleti, anarşi ile mücadelenin uluslararasılaşma sürecine Roma Konferansı ile birlikte dâhil olmuştur. O sıralarda henüz anarşistlere karşı bir

1 Bkz. İlkay Yılmaz, *II. Abdülhamid Döneminde Güvenlik Politikaları ve Coğrafi Mobilizasyon*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Danışman: Prof. Dr. Adalet B. Alada, İstanbul, 2012, ss. 113-121.

2 İspanya Dışişleri Bakanlığı, protokolde yer alan tedbirlerin tamamını kabul ettiğini 15 Haziran 1904 tarihinde Madrid'deki Rus elçisine bildirmiştir. Bkz. T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, Y.A.HUS, 477/8, 14 Ağustos 1904.

3 Bkz. "St. Petersburg Gizli Protokolü 14 Mart 1904", House, Courtyard and State Archives, Wien, Political Archive of Ministry of Foreign Affairs, I/706, General IV.

tavri bulunmamasına rağmen ilerleyen süreçte özellikle Ermeni çetecilerin faaliyetleri Osmanlı topraklarında da anarşi olaylarının görülmesine yol açacaktır. İtalya Hükümeti'nin daveti üzerine Osmanlı Hükümeti de gerek Ermeni Hınçak ve Taşnak cemiyetlerinin faaliyetleri ve gerekse Avrupada zarar görmüş olan imajını düzeltebilmek amacıyla bu daveti kabul etmiştir. Konferansa katılan Osmanlı delegeleri büyük ölçüde Rusya, Almanya ve Avusturya-Macaristan delegelerine yakın bir tutum sergilemişlerdir⁴. Neticede, Osmanlı Hükümeti, konferans sırasında alınan kararları kabul etmiş ve anarşistliğe karşı oluşturulan uluslararası sisteme dâhil olmuştur. Roma Konferansı, 1904 yılında imzalanan St. Petersburg protokolünün ilk adımıydı. Nitekim bu protokolle birlikte, polis güçlerinin işbirliği sağlanarak anarşiye ve anarşistlere karşı daha etkin bir mücadele sistemi oluşturulmaya çalışılmıştır⁵. Osmanlı Hükümeti, bu protokole de katılarak uluslararası anti-anarşist sistemin bir parçası olmuştur.

İspanyol Anarşistler ve Osmanlı Devleti

İspanya Hükümeti, St. Petersburg protokolüne dâhil olacağını bildirdiği notada Fransa ve Portekiz hükümetleri protokolü kabul ederlerse, göçe zorlanacak anarşistlerin bu iki ülke sınırlarından tesliminin İspanya için uygun görüldüğü, bu iki ülke ile anlaşmazlık olmadığı sürece Barselona ve Vigo limanlarının anarşistlerin teslimine ve Cadiz ve Santander limanlarının ise İspanyol anarşistlerin teslim alınmalarına mahsus limanlar olacağı ifade edilmiştir. Protokolün ikinci maddesi gereğince İspanya İçişleri Bakanlığı bünyesinde bir Genel Asayiş Şubesi (Kamu Düzeni Şubesi) olacağı da notada aktarılmıştır (BOA, Y.A.HUS, 477/19, 15 Ağustos 1904). Bakanlık bünyesinde kurulan Genel Asayiş Şubesi, anarşistlerin ve anarşi faaliyetlerinin tespiti ve protokole dâhil ülkelere bildirilmesi konularından sorumlu olacaktır.

İspanya İçişleri Bakanlığı bünyesindeki Kamu Düzeni Şubesi başkanı tarafından İspanya'daki anarşistlerle ilgili hazırlanan ve Osmanlı Dahiliye Nezareti'ne gönderilen ilk bilgi notu, 28 Şubat 1905 tarihli ve "Anti-anarşist yazışma" başlığıyla hazırlanmıştır. Yazıda İspanya'da tespit edilen üç anarşistle ilgili kimlik ve eşkâl bilgileri ile tutuklanmaları ve ülkeden kovulmaları ile ilgili bilgiler içermektedir. Üç anarşistin bilgileri şu şekildedir:

Adı Soyadı	Yaşı	Eşkâli	Açıklama
Anton Krausser	33	Friedland, Avusturya doğumlu, Mavi gözlü. Saç ve sakal sarı. Vasat burunlu. Sağ kaşında yara. Kol ve göğsünde iğne ile yapılmış resimler.	1900'de Bilbao'da tutuklandı. Bir cinayete karıştığı şüphesiyle iki aya mahkum oldu. Hata yapıldığı anlaşılmakla birlikte tehlikeli addedilerek 2 Şubat 1904'te İspanya'dan sınır dışı edildi.

4 Ayrıntılı bilgi için bkz. Baktıaya, "19.Yüzyıl Sonlarında Anarşist Terör", s. 60-71.

5 Osmanlı Devleti'nde anarşi ve anarşiyle mücadele hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Axel, B. Çorlu, "Anarchists and Anarchism in the Ottoman Empire 1850-1917", *History From Below - A Tribute in Memory of Donald Quataert*, edited by Selim Karahasanoglu, Istanbul Bilgi University Press, Istanbul, 2016, s. 551-582.

Valla Divarak (Florian)	36	Benar, Avusturya doğumlu. Açık sarı sakallı, saçları sarı ve kırla karışık. Burnu geniş ve uzun ve sol ayağının başparmağı gayet büyük. İspanyolca konuşmıyor. Almanca, İtalyanca ve Rusça konuşuyor. Sağ kolunun üzerinde gemi çapası dövmesi var.	Anarşist olduğu gerekçesiyle Leipzig polisi tarafından tutuklanarak iki aya mahkum edildi. Pasaportu olduğu için İtalya, Belçika, İsviçre, İngiltere ve Akdeniz sahillerinden İspanya'ya geldi. İspanya'da tutuklandı ve 2 Şubat 1904 tarihinde Barselona'dan vapurla Trieste'ye gönderildi.
Gil Santacruz Sefirino del Flores Masso (Cesaes)	-	-	1904'te Madrid'de anarşist olduğu gerekçesiyle tutuklandı. Üzerinde bulunan 9 dinamit fişeği nedeniyle yargılandı ancak beraat etti. Bu meselede Apolo (Antonio) ile birlikte yargılandı. Tutuklandıkları gün Gil, Apolo'yu hapisnede yaraladığı için yeniden yargılandı.

Kamu Düzeni Şubesi başkanı, haklarında bilgi verilen anarşistlerin Osmanlı topraklarına girişlerinin engellenmesini ve görüldükleri an tutuklanmalarını talep etmiş ve şahısların tanınması amacıyla fotoğraflarını da ek olarak göndermiştir (BOA, Y.MTV, 273/6, 8 Nisan 1905.).

Resim 1. Anton Krausner

Resim 2. Valla Divarak

İspanya'dan anarşistlerle ilgili gelen bu ilk mektuba cevaben Osmanlı Dahiliye Nezareti'nden İspanya İçişleri Bakanlığı'na gönderilen mektupta, anarşistlerle ilgili verilen ayrıntılı bilgilerden dolayı teşekkür edilmiş, verilen bilgilerin Zabtiye Nezareti tarafından ilgili kişilerle paylaşıldığı ve iki anarşistin fotoğraflarının da çoğaltılarak dağıtıldığı ifade edilmiştir (BOA, Y.MTV, 275/174, 28 Haziran 1905).

Osmanlı Devleti açısından anarşistlik sorunu, Ermeni meselesi açısından da önem taşımaktaydı. Nitekim ülkeye girmeye çalışan anarşistlerin Ermenilerle ilişkilerinin olup olmadığı da araştırılıyordu. Bu çerçevede 1906 yılında vizesiz pasaportla Osmanlı topraklarına giriş yapan İtalyalı Çirbal Fran-

çesko Pavlo, Avusturyalı Oslaf Lademesker, Yunanlı Kostantin Yovanidis ile Malta'dan gelen İspanyالی Manuel Garirov Orember, Beyoğlu zabitasına sevk edilmiş ve kendilerinin Ermeni anarşistlerle işbirliği yapıp yapmadığı araştırılmıştır (BOA, ZB, 388/29, 15 Kasım 1906). Araştırmanın sonucuna ilişkin herhangi bir bilgi tespit edilememiştir.

İspanya Kamu Düzeni Şubesi, 1907 yılında Haziran-Temmuz ve Ağustos-Aralık aylarını kapsayan anarşist faaliyetler ve anarşistler hakkında iki yazı daha göndermiştir. Bunlardan ilki 18 Temmuz 1907 tarihli olup St. Petersburg gizli protokolünün 5. maddesi uyarınca İspanya İçişleri Bakanlığı tarafından imzacı devletleri 1907 yılı Haziran-Temmuz aylarında İspanya'daki anarşistlere ve anarşi olayları hakkında bilgilendirmek amacıyla gönderilmiştir. İlgili yazıda ülkeden kovulan ve göçe zorlanan 8 anarşiste dair aşağıdaki tabloda yer alan veriler ve bu anarşistlerden 6'sının fotoğrafları paylaşılmıştır (BOA, DH.MKT, 2612/66, 31 Ağustos 1907; BOA, Y.MTV, 300/132, 5 Ağustos 1907).

Adı Soyadı	Yaşı	Eşkâli	Açıklama
Pascual Alzeto Kontessa	33	Marsilya doğumlu, Fransadan firar etmiş, ip cambazı.	1901 senesinde bir defa daha Barselona'da tutuklanarak ülkeden çıkarılmış. 4 Eylül 1906'da yine Barselona'da tutuklanarak Cenova'ya gönderilmiştir.
Mario Kastorino Remol	24	İskenderiye doğumlu, bekar.	Arkadaşı Jaya Cometti ile birlikte Marsilya'da Ronaro sokağında 13 numarada ikamet etmiştir.
Lucian Jaya Cometti de Gal	26	Palermo doğumlu, bekar, Marsilya'da ikamet etmiş.	11 Ekim 1906'da Pol Kastorino ile birlikte dolandırıcılık suçuyla Burgos'ta tutuklanmış ve mahkum olmuşlardır. Kimliklerini ispat edecek belgeleri olmadığı için Şubat 1907'de sınır dışı edilmişlerdir.
Jorj Feleşar	21	Inferior, Fransa doğumlu, bekar, makinist, saç kıyık, göz parlak kestane rengi, sakal ve bıyık terce, burun alalade.	25 Şubat'ta Barselona'da tutuklanmış. Fransua Paskor adlı Fransız anarşist ile ilişki içerisinde olduğundan şüpheli olarak tutuklanmış ve 14 Mart 1907'de Fransa'ya göç ettirilmiştir.
Jan Şarl Soltandel	21	Almanya doğumlu, bekar, marangoz, bıyıkları kumral ve kesik, sanatına mahsus elbise giyer, Fransızca ve biraz da İspanyolca konuşur.	Mart ayında Barselona'dan Valensiya'ya geçerken tutuklanmıştır. Cartagena üzerinden memleketine gideceğini iddia etmiş, şüpheli olarak 7 Nisan'da Barselona'dan Cenova'ya gönderilmiştir.

Antuan Rosso	24	Napoli doğumlu, Memleketinde bir kız kardeşi var. Balıkçı, Napoli'de elektrik fabrikasında işçi ve orada bir kolunu kaybetmiş. Yazmayı biliyor.	7 Mart'ta Malaga'da tutuklanmış, kimliğini ispat edecek belgesi olmadığı için şüpheli olarak Haziran ayında Barselona'dan Cenova'ya gönderilmiştir.
Angelo Schimano	-	İtalya doğumlu.	22 Mart'ta vapurla Cenova'dan Valensiya'ya gelmiştir. İtaatsizlikleri nedeniyle gemide bulunması tehlikeli görülmüş ve serserilikten dolayı tutuklanmıştır. Haziran ayında Barselona'dan vapurla Cenova'ya gönderilmiştir.
Prielo Rella		İtalya doğumlu	22 Mart'ta vapurla Cenova'dan Valensiya'ya gelmiştir. İtaatsizlikleri nedeniyle gemide bulunması tehlikeli görülmüş ve serserilikten dolayı tutuklanmıştır. Haziran ayında Barselona'dan vapurla Cenova'ya gönderilmiştir.

Resim 3: *Alzeto Pascual*Resim 4: *Angelo Schimano*Resim 5: *Antuan Rosso*Resim 6: *Lucian Jaya Cometti*

Resim 7: Mario Kastorino

Resim 8: Prielo Rella

İlgili yazı ve fotoğraflar Osmanlı Hükümeti tarafına ulaştıktan sonra bu anarşistlerin Osmanlı topraklarına sokulmamaları Sultan tarafından emredilmiş ve ilgili bilgi ve fotoğraflar çoğaltılarak Beyoğlu'na yedişer, İstanbul'a dörder, Üsküdar'a dörder ve Beşiktaş'a dörder kopyası gönderilmiştir (BOA, ZB, 597/76, 11 Ağustos 1907). Bir diğer emirde ise 6 anarşistin fotoğraflarının her birinin 50'şer adet çoğaltılması ve Osmanlı Devleti'ne girişlerinin engellenmesi amacıyla gerekli yerlere gönderilmesi buyurulmuştur. Bu çerçevede aşağıdaki tabloda yer alan şehirlere bu fotoğrafların kopyaları gönderilmiştir (BOA, ZB, 22/30, 8 Ağustos 1907):

Edirne	İşkodra	Aydın	Trablusgarp	İzmir
Kosova	Hüdavendigar	Adana	Kudüs	Beykoz
Selanik	Kastamonu	Halep	Bingazi	Adalar
Manastır	Trabzon	Beyrut	Biga	Kartal
Yanya	Konya	Cezayir-i Bahr-i Sefid	Çatalca	Şile
Küçükçekmece	İstanbul	Beyoğlu	Üsküdar	Beşiktaş

Aynı yılın sonlarında gönderilen ikinci bir yazıyla 1907 yılı Temmuz ayından Aralık ayına kadarki süreçte İspanya'dan kovulan ve göç etmek zorunda kalan 11 anarşistin kimlikleriyle ilgili bilgiler İspanya Hükümeti tarafından diğer devletlere olduğu gibi Osmanlı Devleti'ne de bildirilmiştir. Babıali, ilgili şahısların tespit edilmeleri durumunda, kesinlikle Osmanlı topraklarına girişlerine izin verilmemesine karar vermiştir. İspanya Hükümeti'nin gönderdiği yazıya göre ülkeden kovulan ve göç ettirilen anarşistlerle ilgili bilgiler aşağıdaki tabloda aktarılmaktadır (BOA, DH.MKT, 2612/65, 31 Ağustos 1907; BOA, DH.MKT, 1186/30, 7 Haziran 1905; BOA, DH.MKT, 2613/8, 20 Şubat 1908):

Adı Soyadı	Yaşı	Eşkalı	Açıklama
Charles Smit	30	Montevideo doğumlu.	Anarşistlik suçundan Ağustos 1907'de tutuklanarak, 7 Eylül'de Cadiz'den vapurla Montevideo'ya gönderilmiştir.
Edouard Dumas	37	Charente, Fransa doğumlu, Saç ve sakalı uzun, bıyıkları kumral, kara gözlü, boyu orta ve yüzünün yukarı kısmında bir yara nişanesi vardır.	Anarşistlik Ağustos 1907'de tutuklanarak, 7 Eylül'de ülkeden kovulmuştur.
Lazar Jaet	19	Odesa doğumlu, boyu 1,62. Saçı koyu kumral. Sakal ve bıyık traşlı. Burnu muntazam.	Anarşistlik Ağustos 1907'de tutuklanarak, aynı ay içerisinde Fransa sınırından ülkeden kovulmuştur.
Michel Jofe	22	Odesa doğumlu, makineci, bıyık ve saç kestane renginde, gözleri koyu renkte, burnu sol tarafa biraz mail.	Anarşistlik Ağustos 1907'de tutuklanarak, aynı ay içerisinde Fransa sınırından ülkeden göç ettirilmiştir. Anarşist Michel Shernoff yahut Alexandre Socolowsky ile ilişki içerisinde.
Michel Schernoff	30	Odesa doğumlu, mekteb-i hukuk öğrencisi, Boyu uzun, burnu ezik, saç koyu kestane renginde, bıyıkları küçük ve siyah, ağzı orta, çenesi mürur, dudakları kalın ve ileri doğru çıkıntılı, yüzü renkli ve uzun, yanakları çıkıntılı.	Anarşistlik Ağustos 1907'de tutuklanarak, 3 Eylül'de Fransa sınırından ülkeden uzaklaştırılmıştır. Buenos Aires polis idaresine göre gayet tehlikeli olan bu adam kendisini orada Abraham Harstenstein olarak isimlendiriyor. Arjantin'deki "Bandera Negra" özgürlük partisine mensup. 25 Ekim 1907'de Paris'te tutuklandı. Şimdiki ikametgahı bilinmiyor.
Michel Nicolas	49	Benar doğumlu, bekar, kazgancı	Mayıs 1907'de serserilikten dolayı Malaga'da tutuklanmış ve Ağustos ayından ülkeden kovulmuştur.
Jean Perez Nuñez	-	Arjantin doğumlu.	Ağustos 1907'de anarşistlik suçundan Kordoba'da tutuklanmıştır. Konstantinada doğduğunu söylemesine rağmen İspanyolca ve Fransızca konuşmuyor. 19 Ağustos'ta Cezayir'e göç ettirilmiştir.
Vincent Lizcano Villamizar	-	Kolombiya doğumlu, gazeteci, Boyu 1,74. Saç ve sakalı kestane renginde kaşları kemerli. Dudağı ince dudağının sol kenarında 30 milimetre ve sağında da eğri bir yara nişanesi. Yukarı çıkısının yan taraftaki dişlerinden birisi noksan.	Kendisinin anarşist olduğunu ilan etti. Ağustos 1907'de Bilbao'da tutuklandı. 25 Eylül'de Fransa'ya göç etti ve orada da anarşistliğe devam edince Ekim 1907'de Bayonne'da tutuklandı.
Teophile Lindholm Alexander	34	Finlandiya doğumlu, Boyu uzun. Saçı kestane renginde. Burnu sivri. Sakalı sıyrık. İfadesine göre Nudchon şimendifer şirketinde müstahdem.	Ağustos ayında Vizcaya'da tutuklandı ve anarşistlik suçundan Fransa sınırından ülkeden kovuldu.
Jean Mary, (Pierre Dupont veya Louis Jean Mary)	33	Montaner doğumlu	Fransa'da tutuklandığında kendisini İspanyol olarak deklare etmiş ve İspanya'ya göç ettirilmiştir. 3 Haziran 1907'de St. Sebastian'da tutuklanmıştır. Bazı İspanyol anarşistlerle ilişkisini gösteren evraklar bulunmuştur.
Antoine Capullini	31	Madrid de doğduğunu ifade etmektedir. Ebeveynleri 1886 senesinde İtalya'da Pilastro'ya gitmek üzere Madrid'den çıktılar. Paris'te Nory Kardeşler (Freres) nezdinde hizmet etti.	St. Sebastian'da Jean Hary ismiyle tutuklanmıştır. 5 Temmuz 1907'de Fransa sınırından ülkeden kovulmuşlardır.

St. Petersburg protokolü çerçevesinde İspanya'dan anarşistlerle ilgili gelen bu bildirim sonrasında da bir önceki seferde olduğu gibi yine fotoğrafların çoğaltılmasına ve bu bilgilerin ilgili yerlere gönderilmesine karar verilmiştir. Bu çerçevede, 7 anarşiste ait fotoğraflar toplam 348 adet olmak üzere çoğaltılmış ve ilgili yerlere gönderilmiştir. Bu işlemin Osmanlı Devleti'ne maliyeti 945 kuruş olmuştur (BOA, ZB, 23/83, 23 Ocak 1908; BOA, ZB, 322/3, 8 Şubat 1908).

1908 yılı sonlarında, Osmanlı zabıta memurları tarafından Pire ve İskenderiye'de anarşist oldukları gerekçesiyle 5 İspanyol işçi Osmanlı toprakları dışına çıkarılmıştır. İspanya sefaretini sınır dışı edilen işçilerin zararlarının karşılanmasını Babıalî'den talep etmiştir. Sadaret, konuyla ilgili Zabtiye Nezaretinden bilgi istemiştir. Nezaretten verilen cevaba göre 5 İspanyol'dan ikisi anarşistlik fikirlerinin taraftarı olmaları ve diğer üçü de anarşistliğe dair kitapları mütalaa etmeleri üzerine Osmanlı dışına göç ettirilmişlerdi (BOA, DH.MKT, 21 Ocak 1909). Zabtiye Nezaretinden yapılan açıklamada, bu beş işçiden Anri Mekrema Diyaz ve Bernardo Diyaz adlı kişilerin pasaportları vizesiz olduğu halde Malta'dan geldikleri, rüsumat tarafından evraklarına el konulduğu ve evraklarının yanında SOMOS anarşistleri adlı bir kitap bulunması nedeniyle, anarşistlik fikirlerinden dolayı sınır dışı edildikleri belirtilmiştir. Anri ve Bernardo Diyaz, kendilerinin diğer üç işçi olan Perez ve Manuel Karilo ve Joze Paloma ile birlikte hareket ettiklerini söylemeleri üzerine bu üç kişinin de sınır dışı edildiği ifade edilmiştir. İlk iki anarşist İstanbul'dan diğer üçü ise Zonguldak'tan vapura bindirilerek Osmanlı topraklarından uzaklaştırılmışlardır (BOA, ZB, 329/118, 16 Ocak 1909).

Sonuç

Osmanlı Devleti, anarşistlik ve anarşistlerle mücadelenin çok uluslu ve örgütlü bir şekilde yürütülmesine yönelik gelişmelere hemen katıldığı ve uluslararası anti-anarşist sistemin bir parçası olduğu görülmektedir. Her ne kadar 1898 Roma konferansı toplandığında anarşi henüz Osmanlı topraklarına giriş yapmamış olsa da ilerleyen süreçte Ermeni çetecilerin terör ve anarşi faaliyetlerinin görülmeye başlanması, Osmanlı Devleti'nin öngörülü bir şekilde bu sistemin bir parçası olduğunu göstermektedir. St. Petersburg'da imzalanan gizli protokol ile birlikte İnterpol'un atası olan bir sistem kurulmuştur.

Bu sistem kurulduğu andan itibaren işlemeye başlamış ve bu çerçevede İspanya'da meydana gelen anarşi olayları ve anarşistlerle ilgili bilgiler protokolün imzacısı olan devletlerle paylaşılmıştır. Osmanlı Devleti de bu paylaşımların yapıldığı devletlerden biri olmuştur. Neticede İspanya'dan yapılan bildirimlerde, 22 anarşistin bilgileri ve bunlardan bazılarının fotoğrafları Osmanlı Hükümeti ile paylaşılmıştır. Osmanlı Dahiliye ve Zabtiye nezaretleri anarşistlerle ilgili bilgi ve fotoğrafları çoğaltarak ilgili yerlere aktarımını sağlamış ve bu anarşistlerin Osmanlı topraklarına girişini engellemeye çalışmışlardır. Ülkeye girmiş bulunan ancak İspanya'dan bildirim gelmeyen İspanyol anarşistlerin de

ülkeden göze zorlandığı görülmektedir. Bu çerçevede, Osmanlı Hükümeti'nin anarşi ve anarşistlerle mücadele konularına önem verdiği ve gerek Roma Konferansı'nda alınan kararlar ve gerekse St. Petersburg Protokolü'nde imzacısı olduğu kararları özenle uyguladığı söylenebilir.

KAYNAKÇA

- “St. Petersburg Gizli Protokolü 14 Mart 1904”, House, Courtyard and State Archives, Wien, Political Archive of Ministry of Foreign Affairs, I/706, General IV.
- Baktıya, A. (2007). 19.Yüzyıl Sonlarında Anarşist Terör, “Toplumun Anarşistlere Karşı Korunması Konferansı (1898) ve Osmanlı Devleti. *Bilgi ve Bellek*, 4/8, 50-76.
- BOA, Y.A.HUS, 477/8, 14 Ağustos 1904.
- BOA, DH.MKT, 1186/30, 7 Haziran 1905.
- BOA, DH.MKT, 21 Ocak 1909.
- BOA, DH.MKT, 2612/65, 31 Ağustos 1907.
- BOA, DH.MKT, 2612/66, 31 Ağustos 1907.
- BOA, DH.MKT, 2613/8, 20 Şubat 1908.
- BOA, Y.A.HUS, 477/19, 15 Ağustos 1904.
- BOA, Y.MTV, 273/6, 8 Nisan 1905.
- BOA, Y.MTV, 275/174, 28 Haziran 1905.
- BOA, Y.MTV, 300/132, 5 Ağustos 1907.
- BOA, ZB, 22/30, 8 Ağustos 1907.
- BOA, ZB, 23/83, 23 Ocak 1908.
- BOA, ZB, 322/3, 8 Şubat 1908.
- BOA, ZB, 329/118, 16 Ocak 1909.
- BOA, ZB, 388/29, 15 Kasım 1906
- BOA, ZB, 597/76, 11 Ağustos 1907.
- Çorlu, A. B. (2016). Anarchists and Anarchism in the Ottoman Empire 1850–1917. *History From Below - A Tribute in Memory of Donald Quataert*, edited by Selim Karahasanoglu, Istanbul Bilgi University Press, Istanbul. 551-582.
- Jensen, R. B. (2009). The International Campaign Against Anarchist Terrorism, 1880–1930s. *Terrorism and Political Violence*, 21/1, 89-109.
- Yılmaz, İ. (2012). *II. Abdülhamid Döneminde Güvenlik Politikaları ve Coğrafi Mobilizasyon*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Danışman: Prof. Dr. Adalet B. Alada, İstanbul.

Bölüm 6

TÜRKİYE’DE YABANCI GERÇEK KİŞİLERİN GAYRİMENKUL EDİNİMLERİNİN SINIRLANDIRILMASI¹

Toygun ATASOY²

Ayşen APAYDIN³

1 “Türkiye’de Yabancı Gerçek Kişilerin Taşınmaz Ediniminin Sınırlandırılması: Antalya İli Alanya İlçesi Örneği” başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir. Yazar: Toygun Atasoy, Danışman: Prof. Dr. Ayşen Apaydın, Yer Bilgisi: Ankara Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Taşınmaz Geliştirme Anabilim Dalı, Yıl: 2015, Konu: Hukuk, İstatistik, Dizin: Taşınmaz iktisabı, Taşınmaz mal, Taşınmaz mülkiyeti

2 Arş. Gör. Dr. Ankara Üniversitesi Uygulamalı Bilimler Fakültesi Gayrimenkul Geliştirme ve Yönetimi Bölümü, atasoy@ankara.edu.tr, ORCHID: 0000-0002-7399-0215

3 Prof. Dr. Ankara Üniversitesi Uygulamalı Bilimler Fakültesi Aktüerya Bilimleri Bölümü, aapaydin@ankara.edu.tr, ORCHID: 0000-0003-4683-0459

1. GİRİŞ

Eski çağlardan beri yabancıların bir ülkede gayrimenkul edinimi belli kısıtlamalar altında ortaya konulmuş, bazı durumlarda ise tamamen yasaklamalara konu olmuştur. Söz konusu kısıtlamalar, gayrimenkulün niteliği, miktarı, türü yönlerinden olabileceği gibi gayrimenkulün bulunduğu mekân veya belirtilen kısıtlamaların bir karması olarak uygulanmıştır (Tanrıvermiş vd., 2013a). Mülkiyet hakkı, hak sahibine kullanma, yararlanma ve tasarruf etme hakkı vermekle birlikte, her çeşit nesneye sahip olma ve söz konusu nesnelere üzerinde herkese karşı sürülebilecek bir hakimiyet kurma yetkisi vermektedir (Erdoğan, 2008). Mülkiyet, Türkiye’de vatandaş-yabancı ayrımı yapılmaksızın herkese tanınmış bir hak olup, bazı kanuni düzenlemelerde yabancıların gayrimenkul üzerinde hakları konusunda çeşitli sınırlandırıcı hükümler ortaya konulmuştur (Üstündağ, 2010).

Cumhuriyet Döneminin ilk yıllarında, Osmanlı İmparatorluğu’ndan kalan borçlar, kapitülasyonların etkisi ve yabancılar tarafından işletilen iletim hatları, orman ve madenlerin işletme haklarının devletleştirilmesinin neden olduğu sorunlar yüzünden yabancı tüzel kişilerin taşınmaz edinmesi konusunda, gerçek kişilere oranla daha kısıtlayıcı hükümlerin tesis edildiği görülmüştür. Yabancıların taşınmaz edinimlerine mekânsal ölçekteki ilk sınırlama uygulaması 1924 tarih ve 442 sayılı Köy Kanunu ile yapılmıştır. Daha sonra yapılan değişiklikler, 22/12/1934 tarihli 2644 sayılı Tapu Kanunu’nun 35. ve 36. maddesi, 21/06/1984 tarihli 3029 Sayılı Kanun (Tapu Kanunu 35. Madde, Köy Kanunu 87. madde), 22/04/1986 tarihli 3278 Sayılı Kanun (Tapu Kanunu, Md.35; Köy Kanunu Md.87), 03/07/2003 tarihli 4916 Sayılı Kanun, 29/12/2005 tarihinde yürürlüğe giren 5444 Sayılı Kanun (Tapu Kanun 35. maddesi), 03/07/2008 tarihli 5782 Sayılı Kanun (Tapu Kanunu 35. Ve 36. maddeleri) ile gerçekleştirilmiştir. Son olarak 18/05/2012 tarihli 6302 Sayılı Kanun (Tapu Kanunu 35. ve 36. maddeleri) ile yapılan düzenlemelerle yabancı gerçek kişilerin taşınmaz ediniminde karşılıklılık ilkesi kaldırılmış ve yabancı uyruklu gerçek kişilerin edindikleri taşınmazlar ile bağımsız ve sürekli nitelikteki sınırlı aynı hakların toplam alanı, özel mülkiyete konu ilçe yüz ölçümünün yüzde onunu ve kişi başına ülke genelinde otuz hektarı geçemeyeceği belirtilmiştir (Tanrıvermiş vd., 2013a).

Yabancıların gayrimenkul edinimlerinin sınırlandırılması ya da yasaklanması konusunda farklı görüş ve uygulamalar bulunmaktadır. Bu çalışmada, Türk hukukunda yabancı gerçek kişilerin taşınmaz ediniminde karşılaşılan sınırlandırmalar incelenmiştir. Özellikle son yıllarda Türkiye’de yabancıların taşınmaz ediniminde bir artış olduğu gözlenmiştir. Ayrıca Antalya İli Alanya İlçesi düzeyinde taşınmaz edinimine yönelik sınırlandırmalar ortaya konularak, sınırlandırmanın ilçe düzeyinde en üst miktarının belirlenmesi amaçlanmıştır.

2. Temel Kavramlar

2.1. Yabancı kavramı

Sözlük anlamı olarak yabancı, “başka bir ulustan olan, başka bir ulusla ilgili olan kimse” olarak tanımlanmıştır (Dil Derneği, 2012). Türk hukukunda Devletler Hukuku Enstitüsü tarafından yapılan tanımlama genel kabul görmüştür. Enstitü tarafından yabancı sözcüğü “bir devletin ülkesinde bulunan ve o devletin vatandaşlığını henüz iddiaya hakkı olmayan kimse” olarak tanımlanmıştır (Altuğ, 1963). 2013 tarih ve 64568 sayılı Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanununda yabancı tanımı getirilmiş olup, Türkiye Cumhuriyeti Devleti ile vatandaşlık bağı bulunmayan kişi olarak tanımlanmıştır. Bu hükme göre Türkiye açısından yabancı, Türk vatandaşı olmamakla beraber Türkiye’de bulunan kişileri ifade etmektedir (Çelikel ve Gelgel, 2015). Yabancı kişi ise yabancı gerçek kişi ve yabancı tüzelkişi olarak ayrılabilir.

2.2. Yabancı gerçek kişiler

Gerçek kişilerin yabancılığının tespitinde, kişinin vatandaşlığı esas alınmakta ve bulunduğu ülkenin vatandaşlığını henüz iddiaya hakkı olmayan kişiler yabancı kavramı içinde kabul edilmektedir (Altuğ, 1963). Bu tanıma göre, yabancı gerçek kişiler; yabancı ülke vatandaşları, vatansızlar, mülteciler, göçmenler ve özel statüdeki yabancılar olmak üzere ayrılabilir. Ayrıca Türkiye için vatandaşlıktan çıkan ya da çıkarılan gerçek kişiler de ayrıca incelenmelidir (Tanrıvermiş vd., 2013a).

2.3. Yabancı ülke vatandaşları

Buldukları ülkenin vatandaşlığına sahip olmayan, başka bir ülkenin vatandaşlık haklarını elinde bulduran kişiler yabancı statüsündedir. Bu konumda bulunan kişilerde iki ya da daha çok vatandaşlığa sahip olanların durumu özellik arz etmektedir. Çifte veya çok vatandaşlığa sahip olan kişiler, buldukları ülkenin vatandaşlığına sahip değiller ise, yabancı statüsünde kabul edilmektedirler. Söz konusu kişiler, buldukları ülkenin vatandaşlığına da sahip iseler, bunların yabancı olarak kabul edilmesi mümkün değildir (Tanrıvermiş vd., 2013a).

2.4. Vatansızlar

Hiçbir devlete vatandaşlık bağı ile bağlı bulunmayan kişiler vatansız olarak kabul edilmektedir (Doğan ve Odabaşı, 2004). Herhangi bir devletin vatandaşlığına sahip olmayan kişilere, uluslararası hukukun tanıdığı bir kısım hakların tanınması gerektiği kabul edilmektedir. Vatansızların hukukî durumunu düzenlemek amacı ile BM bünyesinde 26.04.1954 tarihinde “Vatansızlık Hallerinin Azaltılmasına İlişkin BM Sözleşmesi” imzalanmıştır. Sözleşme’ye göre, vatansız kişiler yabancılara eş değer kabul edilmiştir (Birleşmiş Milletler, 1954).

2.5. Mülteciler

Mülteci, vatandaşı olduğu ülkede ortaya çıkan olaylar sebebiyle bu ülkeyi iradesiyle ya da zorla terketmiş ve yeni bir devletin vatandaşlığına geçmemiş ve herhangi bir devletin diplomatik korunması altında bulunmayan kimsedir (Sürer, 2008). Mülteciler, uyrukluğunda olan ülke dışında sığındıkları ülkeler bakımından yabancı statüsündedirler (Kutlay, 2012).

2.6. Göçmenler

Bağlı bulunduğu ülkeyi çeşitli nedenlerle terk ederek başka bir ülkeye yerleşmek amacı ile giden kişiye göçmen denir (Sürer, 2008). Göç'te kişinin yerleşme iradesi ön plana çıkmaktadır. Kişi yerleşmek amacı ile vatandaşı olduğu ülkeyi terk etmekte ve diğer bir ülkeye gitmektedir. Göç veya muhacerette önemli olan kişinin yerleşme iradesinin varlığıdır (Tanrıvermiş vd., 2013a).

2.7. Özel statülü yabancılar

Buldukları ülkedeki hukuki durumları, milletlerarası örf ve adet kuralları, milletlerarası anlaşmalar veya bazen de iç hukuk kurallarınca diğer yabancılar göre özellik arz eden kişiler özel statülü yabancı olarak kabul edilmektedir. Bu gruba dahil olanlardan önemlileri, yabancı devletlerin diplomatik veya konsolosluk temsilcileri, Türkiye'nin üye olduğu milletlerarası kuruluşların temsilcileri (BM veya NATO gibi) örnek olarak ifade edilebilir (Tanrıvermiş vd., 2013a).

2.8. Vatandaşlıktan çıkan ya da çıkarılan yabancılar

Bu kavram Türkiye'de 5901 sayılı Türk Vatandaşlığı Kanunu'nun 25. maddesi uyarınca Türk vatandaşlığından çıkma izni isteyen vatandaşlar, buldukları ve çalıştıkları ülkelerde daha iyi yaşam şartlarına kavuşmak, ekonomik, sosyal ve siyasal haklardan yararlanmak amacı ile başka bir devlet vatandaşlığına geçmeyi tercih etmektedirler. Öncelikle Türk vatandaşlığından çıkma izni alan kişilerin nüfus kütüklerindeki kayıtları kapatılmakta, yabancı muamelesine tabi tutularak, Türk Hukuk Sistemi'nde yabancılar tanınan haklardan yararlanabilmekle birlikte, vatandaş olarak Türkiye'de kazanmış oldukları müktesep haklarını da yitirmiş gibi işlem görmüşlerdir. 29.05.2009 tarih ve 6304 Sayılı Kanunla değiştirilen 5901 sayılı Türk Vatandaşlığı Kanunu ile yurtdışında yaşayan vatandaşlardan 5901 sayılı Türk Vatandaşlığı Kanunu'nun 28. Maddesi gereğince yararlanacak olanlar ve yararlanacakları hakların kapsamı genişletilmiştir. Bu kapsamda doğumla Türk vatandaşı olup da çıkma izni alarak Türk vatandaşlığını kaybedenler ve bunların 5901 sayılı Türk Vatandaşlığı Kanunu'nun 28. Maddesinde belirtilen altoylarına verilen ve söz konusu maddede belirtilen haklardan faydalanabileceklerini gösteren resmi belge mavi kart (eski pembe kart) olarak tanımlanmıştır. Ancak taşınmaz edinimi bakımından gerek 2644 sayılı Tapu Kanunu, gerekse 5901 Sayılı Kanun ve diğer düzenlemelere göre vatandaşlıktan çıkan ya da çıkarılan kişilerin "yabancı"

olarak kodlanması, taşınmazlara ilişkin mevcut olan bilgi sisteminde önlene-memiştir (Tanrıvermiş vd., 2013b).

2.9. Yabancı tüzelkişiler

Devletler kendi ülkelerinin sınırları içerisinde etkinlik gösteren topluluk-ların tüzelkişilik kazanma koşullarını kendi saptadığı gibi, bunlara vatandaşlık tanıma yetkisine de sahiptir. Tüzelkişilerin hangi devlete tabi olduklarının belirlenmesinde çeşitli kriterler ileri sürülmüştür. Bu kriterler, tüzelkişinin merkezinin bulunduğu yer, ortakların vatandaşlığı, denetimi elinde tutan devletin vatandaşlığı, sermayenin toplandığı ülke ve kuruluş yeri olarak belirlenmiştir (Çelikel ve Gelgel, 2015). Tüzelkişiler kendi içinde; şirketler, dernekler ve vakıflar olmak üzere üç başlık halinde ayrılmıştır (Tanrıvermiş vd., 2013a).

3. TÜRKİYE'DE YABANCI GERÇEK KİŞİLERİN TAŞINMAZ EDİ-NİMİNE YÖNELİK YASAL DÜZENLEMELER

Yabancı uyrukluların mülkiyet hakkı bakımından ülkeden ülkeye değişen uygulamalara tabi tutuldukları; kimi ülkelerde serbestçe taşınmaz mülkiyeti-nin edinilebildiği kimi ülkelerde ise bazı sınırlamalara tabi oldukları görül-mektedir (Kutlay, 2012). Bir ülkede bulunan yabancıların taşınmaz edinimi konusunda sınırlamaların getirilmesi, kişinin devletle arasındaki siyasal ve hu-kuki bağ olarak ifade edilebilir. Bu durum hukuk sisteminin, yatırım yapmak, ülkede yaşamak gibi nedenlerle ülkede bulunan ancak iç hukuk düzenlenme-sine göre vatandaş sayılmayan kişinin taşınmaz edinimine ilişkin hakları ko-nusunda sınırlamaların getirilmesini sağlar (Üstündağ, 2010).

Yabancıların bir ülkede mülkiyet hakkına sahip olması, eski çağlardan beri çeşitli kısıtlama ve yasaklamaya konu olmuştur. Türkiye'de 1982 Anayasası'nın 35. maddesinde, yabancı-vatandaş ayrımı yapılmaksızın herkesin, mülkiyet ve miras haklarına sahip olduğu vurgulandıktan sonra, kamu yararı amacıyla ve kanunla hakkın kullanımının sınırlanabileceği belirtilmiştir. Anayasanın 16. maddesinde ise temel hak ve hürriyetlerin, yabancılar için, milletlerarası hu-kuka uygun olarak kanunla sınırlanabileceği kabul edilmiştir (Tanrıvermiş vd., 2013a).

3.1. Türk Hukukunda Yabancı Gerçek Kişilerin Taşınmaz Ediniminde Karşılaşılan Sınırlandırmalar

Türk hukukunda yabancı gerçek kişilerin gayrimenkuller üzerindeki mülkiyet ve aynı hak edinmelerine getirilen kanuni sınırlamalar Tapu Kanunu, Köy Kanunu, Askeri Yasak Bölgeler ve Güvenlik Bölgeleri Kanunu, Türk Va-tandaşlığı Kanunu ve Mukabele-i Bilmisil Kanunu'nda bulunmaktadır. Türk hukukunda, yabancı gerçek kişilerin taşınmaz edinimlerinde miktar olarak sınırlama, yer olarak sınırlama ve kullanım amacı bakımından sınırlama ge-tirilmiştir.

3.2. Miktar bakımından sınırlama

Yabancı gerçek kişilerin taşınmaz edinimlerinde mülkiyet ve miras haklarının kabul edilmesinden sonra, söz konusu hakların kullanımında miktar olarak sınırlama yapmanın gerekli olup olmadığı hususunda hukuk sistemlerinin farklı esaslar içerdiği görülmüştür. Türk hukukunda, yabancıların mülkiyet ve miras olarak edinebilecekleri taşınmazların miktar olarak kısıtlanması gerektiği kabul edilmiştir.

3.3. Yabancı gerçek kişilerin edinebileceği taşınmaz mülkiyetinin miktarı bakımından sınırlama

Yabancı gerçek kişilerin Türkiye’de edinebilecekleri taşınmazların miktarı hususunda tarihi gelişim içinde farklı yaklaşımların sergilendiği görülmüştür. Uygulamaya konulmuş olan ilgili kanunlarda bir üst miktar belirtilmiştir. Bu miktarı Bakanlar Kurulu’nun artırabileceği ancak onun da yine bir üst sınır belirtilerek yapılacağı hükümleri yer almıştır. Kanunun ilk halinin 36. maddesinde “Yabancı hakiki şahıslar bir köye bağlı olmayan müstakil çiftliklere ve köy sınırları dışında kalan arazinin otuz hektardan çoğuna ancak hükümetin izniyle sahip olabilirler” hükmü yer almış, yabancıların taşınmaz ediniminin miktarı otuz hektar ile kısıtlanmıştır. Kanunda yer alan otuz (30) hektardan fazlaya ilişkin gayrimenkul edinme talebi hususunda Bakanlar Kurulu’na verilen yetki, 19.07.2003 tarihli ve 4916 sayılı Kanun’un kabul edilip yürürlüğe konulmasına kadar herhangi bir problem teşkil etmemiştir. Ancak bu değişiklikte, yabancı uyruklu gerçek kişilerin otuz hektardan fazla taşınmaz edinebilmesinin Bakanlar Kurulu’nun iznine tabi kılınması, başka bir ifade ile otuz hektarlık miktarı artırma hususunda Bakanlar Kurulu’na yetki verilmesi, diğer gerekçelerle birlikte, Anayasa’ya aykırı olduğu iddiası ile iptal davasına konu olmuştur. Anayasa Mahkemesi kararında, kuvvetler ayrılığının benimsendiği Anayasada, yasama, yürütme ve yargı organlarının görev ve yetki alanları ayrılarak düzenleme yapıldığından, Anayasa ile öngörülen ayrık durumlar dışında bunlar arasında yetki devrinin olanaklı olamayacağını belirtmiştir. Bu durum, Anayasa’nın 7. maddesinde açıkça ifade edilerek “Yasama yetkisi Türk Milleti adına Türkiye Büyük Millet Meclisindedir. Bu yetki devredilemez” denilmektedir. Yasama yetkisinin devredilmezliği ilkesi uyarınca, yürütme organına genel, sınırsız, esasları ve çerçevesi belirsiz bir düzenleme yetkisi verilemez. Yürütme organının yasayla yetkili kılınmış olması, yasayla düzenleme anlamına gelmeyeceğinden, yürütmeye devredilen yetkinin Anayasa’ya uygun olabilmesi için yasa da temel esasların belirlenmesi, sınırların çizilmesi gerekir. Bu doğrultuda, uzmanlık ve yönetim tekniğine ilişkin konuların düzenlenmesi ise yürütme organına bırakılabilir (Tanrıvermiş, 2013).

35. maddenin ilk fıkrasıyla yabancı gerçek kişilerin taşınmaz edinmeleri “karşılıklı olmak ve kanuni sınırlamalara uyulmak” koşuluna bağlı tutulmuş ancak, bu edinimin usul ve esasları gösterilmemiştir. Tanrıvermiş vd. (2013a)’e

göre devletin yukarıda belirtilen işlevlerinin yaşama geçirilebilmesi için, ülkenin bütünlüğü, güvenliği, coğrafi özellikleri, stratejik konumu ve öncelikleri gözetilerek yabancıların alacağı taşınmazın yeri, arazi, arsa veya bina olmasının getireceği farklılıklar ile satın almanın amacı, koşulları ve devirde uyulacak usul ve esaslar gibi hususların yasa da belirtilmesi gerekir. Bunların yasa da düzenlenmemiş olması, ülke bütünlüğü ve egemenliği ile doğrudan ilgili olduğunda duraksama bulunmayan yabancıların taşınmaz edinimi konusunda, yetki devrine yol açacağı gibi yasaların açık, anlaşılabilir ve sınırları belirli kurallar içermesi gereğinin hukuk güvenliğinin gerçekleşmesi için ön koşul kabul edildiği hukuk devleti anlayışına da aykırı düşer.

Anayasa Mahkemesi, tesis edilecek sınırlı aynı hak süresinin çok uzun olması halinde, mülkiyet hakkının kullanılmasından doğan sonuçlara benzer bir duruma yol açılacağından bu hakkın da amacı, süresi, türü gibi özellikler ile buna ilişkin usul ve esasların Yasa'da belirlenmemiş olması bu konularda yasa ma yetkisinin yürütmeye devri anlamına gelmektedir gerekçeleri ile iptal kararı vermiştir. Anayasa Mahkemesi'nin iptal kararından sonra, oluşan boşluğun doldurulması amacı ile 2005 yılında Tapu Kanunu'nun 35. maddesi yeniden düzenlenmiş ve söz konusu bu yeni düzenlemede yabancıların edinebilecekleri gayrimenkul miktarı oldukça azaltılarak 2,5 hektara düşürülmüş, otuz (30) hektara kadar çıkartma hususunda Bakanlar Kurulu'na yetki verilmiştir. Hüküm, "Yabancı uyruklu bir gerçek kişinin ülke genelinde edinebileceği taşınmazlar ile bağımsız ve sürekli nitelikte sınırlı aynı hakların toplam yüzölçümü iki buçuk hektarı geçemez. Bu fıkrada belirtilen koşullarla, yüzölçümü miktarını otuz hektara kadar artırmaya Bakanlar Kurulu yetkilidir" şeklindedir. Yasama yetkisinin devri niteliğinde olacağı gerekçesi ile açılan iptal davasında Anayasa Mahkemesi, maddede Bakanlar Kurulu'na verilen yetkinin, yetki devrini düzenleyen son cümleyi iptal etmiştir.

Daha sonra, 6302 Sayılı Kanun, yabancı gerçek kişilerin ülke genelinde edinebilecekleri taşınmazlar ile bağımsız ve sürekli nitelikli aynı hakların toplam yüzölçümünü otuz hektar olarak tespit etmiş, iki katına kadar çıkarma hususunda Bakanlar Kurulu'na yetki vermiş ve bu karar son düzenlemede de aynı şekilde devam etmiştir.

3.4. Yabancı gerçek kişilerin miras olarak edinebilecekleri taşınmaz miktarı bakımından sınırlama

Tapu Kanunu'nun ilk halininin 36. maddesinde "Yabancı hakiki şahıslar bir köye bağlı olmayan müstakil çiftliklere ve köy sınırları dışında kalan arazinin otuz hektardan çoğuna ancak hükümetin izniyle sahip olabilirler. Kanuni miras bu hükümden dışarıdır" hükmü yer almaktaydı. Fıkranın son cümlesi üzerinde farklı görüş ayrılığı yaşanmıştır. Bu görüşlerden biri yabancı gerçek kişilerin kanuni mirasçı sıfatı ile de olsa, otuz hektardan fazla taşınmazı edinemeyeceği olmuştur. Diğer görüş ise kanuni mirasın kapsam dışı bırakılmasının

anlamı, müstakil çiftlikler ile otuz hektardan fazla araziye kanuni mirasçı sıfatı ile yabancıların sahip olabilmesinin mümkün kılınması anlayışı olmuştur. Bu anlayış, maddenin devamında yer alan mansup mirasçı sıfatı ile hükümetin izni ile otuz hektardan çok araziye ve müstakil çiftliklere sahip olabileceğinin kabul edilmiş olması, daha kuvvetli hak olan kanuni mirasçılara hükümetin iznine ihtiyaç olmadan edinme imkanının tanındığının ispatı olduğunu savunmaktaydı (Tekinalp, 2003). 2003 yılında yapılan değişiklikle “kanuni miras yoluyla intikal eden taşınmazlar için bu hüküm uygulanmaz” ifadesi ile aynı esasın korunduğu görülmüştür. 29.12.2005 tarih ve 5444 Sayılı Kanun’da uygulamada ortaya çıkan karışıklığı önlemek için “Türkiye Cumhuriyeti ile arasında karşılıklılık olan devlet vatandaşlarının kanuni miras yoluyla intikal eden taşınmazları için birinci fıkrada belirtilen kayıt ve sınırlamalar uygulanmaz” hükmüne yer verilmiştir. Bu nedenle yabancı uyruklu mirasçılar, karşılıklı işlem şartının varlığı halinde, miktar sınırlamasına tabi olmadan taşınmaz edinebilecekleri ortaya konulmuştur (Tanrıvermiş, 2013).

6302 Sayılı Kanun ile geleneksel kanuni miras-ölüme bağlı tasarruf ayrımından vazgeçilmiş ve miras bir bütün olarak dikkate alınmıştır. Tapu Kanunu’nun 35. maddesinin son fıkrasında, yabancıların miras yolu ile intikal eden taşınmazları edinebilecekleri kabul edilmiştir. Kanuni miras ya da ölüme bağlı tasarruf ayrımı yapılmaksızın, yabancı gerçek kişilere kanunda öngörülen sınırlamalar dahilinde kalan taşınmazları edinme imkanı verilmiştir. Ancak miras olarak kalan taşınmazlar, kanunda tespit edilen sınırlamaların kapsamını aşmış ya da mirasçı Bakanlar Kurulu’nca ülkede taşınmaz edinebilecek ülkelerden birisinin vatandaşı değil ise, miras yolu ile intikal eden taşınmazın tasfiyesi yoluna gidileceği belirtilmiştir. Maliye Bakanlığı taşınmazları tasfiye etmesi için ilgiliye bir yıl süre verileceğini belirtmiş ve ilgilinin verilen bu süre içinde tasfiye işlemini gerçekleştirmediği anlaşıldığında Maliye Bakanlığı’nca tasfiye işlemi gerçekleştirilerek ve tasfiye bakiyesinin hak sahibine ödenmesi hükmü karara bağlanmıştır.

Kullanım amacı bakımından sınırlama 29.12.2005 tarih ve 5444 Sayılı Kanunun yürürlüğe girmesine kadar geçen süre içinde, yabancı gerçek kişilerin taşınmaz üzerinde mülkiyet hakkını elde edebilmeleri için, arazinin kullanım amacını dikkate alan bir düzenleme yapılmamıştır. Yani karşılıklı işlem şartının gerçekleşmesi ve sınırlayıcı kanun hükümlerine uyulmak şartı ile yabancı gerçek kişiler, herhangi bir amaç için Türkiye’de taşınmaz edinebilmiştir. 5444 Sayılı Kanun’da, yabancı gerçek kişilerin Türkiye’de edinecekleri taşınmazların kullanım amacı nazara alınmış ve “işyeri ya da mesken olarak kullanma” şartı getirilmiştir. Bu nedenle, yabancı ülke vatandaşı gerçek kişiler işyeri veya mesken dışında başka bir amaçla Türkiye’de gayrimenkul edinemeyecekleri ortaya çıkmıştır. Bu amaçlarla edinilecek taşınmazların “uygulama imar planı ya da mevzii imar planı içinde bu amaçlarla ayrılıp tescil edilen” taşınmazlar olması gerekli kılınmıştır. Kural olarak iki amaç dışında başka bir amaçla taşınmaz

edinemeyecekleri karara bağlanmıştır.

6302 Sayılı Kanun'da, kullanım amacının nazara alınıp alınmadığı konusu çok açık değildir. Şöyle ki, 35. maddenin edinim şartlarını düzenleyen fıkralarında, taşınmaz edinim amacı dikkate alınmamıştır. Başka bir ifade ile yabancı gerçek kişilere, kanuni sınırlamalar ve miktar olarak öngörülen sınırlamalara uymak şartıyla, edinim amacına bakılmaksızın, Türkiye'de taşınmaz edinebilme olanağı sağlanmıştır. Ancak Kanunun 35. maddesinin son fıkrasında "edinim amacına aykırı kullanıldığı ilgili Bakanlık ve idarece tespit edilen" taşınmaz ve sınırlı aynı hakların tasfiye edileceği hükme bağlanmıştır. Karışıklığın sebebi, 5444 Sayılı Kanun ile Tapu Kanunu'nun 35. maddesinde yapılan değişikliğin son fıkrasının özü itibarıyla korunmasından kaynaklanmaktadır. Tanrıvermiş vd. (2013a)'e göre taşınmazın edinimi aşamasında aranmayan edinim amacının, tasfiye için aranmasının mantığı yoktur. Dolayısıyla, 6302 Sayılı Kanun'da, yabancıların taşınmazları edinim amacı bakımından getirilmiş bir sınırlama söz konusu olmadığı gibi, tasfiye hususunda bahsedilen edinim amacı, bir anlam ifade etmemiştir.

Kanunda yapısız taşınmaz alan yabancı gerçek kişilerin, söz konusu taşınmaz üzerinde proje uygulama zorunluluğu hükme bağlanmıştır. Kanun'un 35. maddesinin 4. fıkrasına göre, yabancı uyruklu gerçek kişilerin, satın aldıkları yapısız taşınmazda geliştireceği projeyi iki yıl içinde ilgili Bakanlığın onayına sunmak zorunda olduğu, ilgili Bakanlık tarafından başlama ve bitirilme süresi belirlenerek onaylanan projenin tapu kütüğünün beyanlar hanesine kaydedilmek üzere taşınmazın bulunduğu tapu müdürlüğüne gönderilmesi, onaylanan projenin süresi içinde gerçekleştirilip gerçekleştirilmediği ilgili Bakanlık tarafından takip edilmesi gerekliliği belirtilmiştir. Taşınmaz üzerinde geliştirilecek projenin Bakanlığın onayına sunulması ve onay alınamaması ya da onaylanan projenin zamanında tamamlanamaması halinde taşınmazın tasfiye edileceği hükme bağlanmıştır. Yapısız taşınmaz üzerinde uygulanması planlanan projenin gerçekleştirilememesi ya da zamanında bitirilememesi halinde, taşınmazın tasfiyeye tabi tutulacak olması, bir anlamda yapısız taşınmazlar bakımından edinim amacının nazara alındığı sonucunu ortaya çıkarmaktadır (Tanrıvermiş vd., 2013a).

Edinim amacı bağlamında bir düzenleme de Turizmi Teşvik Kanunu'nda yer almıştır. Söz konusu Kanun'un 3. maddesinde, "Türk veya yabancı uyruklu, gerçek veya tüzel kişilerce birlikte veya ayrı ayrı gerçekleştirilen ve turizm sektöründe faaliyet gösteren ticari işletmeler" turizm işletmeleri olarak tanımlanmıştır. Yine aynı Kanun'un 8. maddesinde kültür ve turizm koruma ve gelişim bölgeleri ve turizm merkezlerinde Bakanlığın talebi üzerine, imar planları yapılmış ve turizme ayrılmış yerlerdeki taşınmazların Bakanlığa tahsis edileceği hükme bağlanmıştır. Bakanlığın tasarrufuna geçen taşınmazlar kanunda tespit edilmiş şartlarda "Türk ve yabancı uyruklu gerçek ve tüzel kişilere tahsis etmeye Bakanlık yetkili" kılınmıştır. Maddenin devamında "Kültür ve turizm

koruma ve gelişim bölgeleri ve turizm merkezlerindeki taşınmazların edini mi, 442 sayılı Köy Kanunu ile, 2644 sayılı Tapu Kanunu'nda yer alan yabancı uyruklularla ilgili tahditlerden Bakanlar Kurulu kararı ile istisna" edilebileceği kabul edilmiştir. Bu nedenle turizm bölgelerinde Tapu Kanunu'nda yer alan sınırlamalar, Bakanlar Kurulu kararı ile turizm yatırımcısı gerçek kişiler bakımından uygulanmayacağı, yani ilgili bölgelerde yabancı gerçek kişiler sınırlamalara tabi olmadan taşınmaz edinebilecekleri karara bağlanmıştır.

Yabancı gerçek kişiler, genel hükümlerden yararlanarak Türkiye'de gayrimenkuller üzerinde mülkiyet hakkı elde edebileceklerdir. Turizmi Teşvik Kanunu'nun yabancı gerçek kişilere getirdiği kolaylık, Bakanlar Kurulu kararı ile mevzuatta öngörülen sınırlayıcı hükümlerden kurtulma imkanı tanımaktadır (Sargın, 1997). Turizm Teşvik Kanunu'nda, yabancı gerçek kişilerin gayrimenkul edinmelerine getirilen istisna, amaç bakımından yabancı gerçek kişilerin taşınmaz edinmelerine getirilmiş bir sınırlamadır. Çünkü Turizm Teşvik Kanunu kapsamında edinilebilecek gayrimenkuller, işyeri olarak kullanılmak zorundadır.

3.5. Yer bakımından sınırlama

Türk Hukuku'nun tarihi gelişimi içinde, yabancı gerçek kişilerin yer bakımından taşınmaz edinemeyecekleri alanların tespiti ilk olarak 18.03.1924 tarih ve 442 sayılı Köy Kanunu'dur. Kanun, yabancı gerçek kişilerin köylerde arazi ve emlak almalarını yasaklamıştır. 21.06.1984 tarihli ve 3029 Sayılı Kanun ve 22.4.1986 tarihli ve 3278 Sayılı Kanun ile 87. maddeye bir fıkra eklenmiş ve hangi ülke vatandaşlarının köylerde gayrimenkul edinmesine müsaade edilebileceği hususunda Bakanlar Kurulu'na yetki verilmişti. Ancak her iki düzenleme de Anayasa Mahkemesi tarafından iptal edilmiştir. Sonrasında 03.07.2003 tarih ve 4916 Sayılı Kanun ile Köy Kanunu'nun yabancıların köylerde arazi ve emlak almalarını yasaklayan hükmü yürürlükten kaldırılmıştır. Mevcut düzenlemede, yabancıların köylerde arazi ve emlak almalarını yasaklayan herhangi bir düzenleme bulunmamaktadır.

Tapu Kanununda 29.12.2005 tarih ve 5444 Sayılı Kanunla yapılan değişiklik ile Askeri Yasak Bölgeler ve Güvenlik Bölgeleri Kanunu kapsamı dışında kalan alanlar itibarıyla herhangi bir sınırlama yapılmamıştır. Mevcut düzenleme yabancı uyruklu gerçek kişilerin taşınmaz edinimi için 2565 sayılı Askeri Yasak Bölgeler ve Güvenlik Bölgeleri Kanunu uyarınca askeri makamlardan izin almaları gerekliliği üzerine yapılmıştır. İlgili bölge eğer askeri yasak bölge ya da güvenlik bölgesi ise, yabancıların taşınmaz ediniminin mümkün olamayacağı hükmü getirilmiştir. Ek olarak, "Bakanlar Kurulu, ülke menfaatlerinin gerektiği hallerde yabancı uyruklu gerçek kişilerin taşınmaz ve sınırlı aynı hak edinimlerini; ülke, kişi, coğrafi bölge, süre, sayı, oran, tür, nitelik, yüzölçüm ve miktar olarak belirleyebilir, sınırlandırabilir, kısmen veya tamamen durdurabilir veya yasaklayabilir" hükmü Tapu Kanunu'nun 35. maddesinin 3.

Fıkrasında yer almıştır (Yılmaz, 2013). 5444 Sayılı Kanun ile yabancı gerçek kişiler, uygulama imar planlarına ve mevzii imar planlarına göre yabancıların edinimine açık olarak tespit edilmiş alanlarda taşınmaz edinebilmeleri hükmü getirilmiştir. Şayet, imar planlarına göre yabancıların edinimine açık olmayan bir arazi söz konusu ise, bu arazinin hiçbir şekilde yabancılar tarafından edinilmesinden bahsedilemeyecektir. Söz konusu Kanun'da yer alan hükme göre, "uygulama imar planı veya mevzii imar planı içinde bu amaçlarla ayrılıp tescil edilen taşınmazlar" yabancıların edinimine açık taşınmazlardı. 6302 Sayılı Kanun'da ise, yabancılar özel mülkiyete konu arazileri edinebilecekleri hükme bağlanmıştır. Kanunun sistematığına bakıldığında bu şart, yabancı gerçek kişilerin taşınmaz edinebilmelerinin ön şartı olarak düzenlenmiştir. Diğer şartların araştırılabilmesi için öncelikle bu şartın gerçekleşmesi gereklidir. Başka bir deyişle, ön şart olarak öngörülen özel mülkiyete konu araziler yabancı gerçek kişilerin edinimine açık olduğu için, yabancılar bu bölgelerde gayrimenkul edinmek istiyorlar ise, diğer sınırlayıcı hükümlere bakılacaktır. Ön şartın gerçekleşmemesi halinde, diğer hükümlere bakmaya gerek yoktur (Tanrıvermiş vd., 2013a).

3.6. Karşılıklılık ilkesi

Karşılıklılık İlkesi (mütekabiliyet) en az iki devlet arasında olan ve bir devletin ülkesinde hakların edinilmesinde ve kullanılmasında kendi ülke vatandaşlarına tanındığı ölçüde karşı devlet vatandaşlarına verilmesi ile belirlenen, kendi ülke vatandaşlarına aynı şekilde hakların tanınmasını ifade eden ilkedir (Öztekın Gelgel, 2003). Mütekabiliyet, yabancı kişilerin bir ülkede, kendi devletinin yabancıları tanıdığından fazla haklara sahip olmaması şeklinde de tanımlanmaktadır (Tekinalp, 2003). Türkiyede bu durum; bir yabancıнын belli haklardan yararlanabilmesi için, yabancıнын vatandaşlık bağı ile bağı olduğu ülkede Türk vatandaşlarının aynı tür haklardan benzer şartlarda yararlanabiliyor olması ile mümkün olmuştur. Söz konusu yabancıнын vatandaşlık bağı ile bağı olduğu ülke, Türk vatandaşlarına hak tanımıyor ise, yabancı da Türkiyede hak talebinde bulunamamıştır (Doğan, 2013).

Türk Anayasası'nda yabancılar hukuku ile ilgili yer alan hükümler incelendiğinde, temel ilkelerinden birisinin karşılıklı işlem şartı olduğu açıkça düzenlenmemiştir. Ancak, özellikle yabancıların taşınmaz edinimlerini düzenleyen mevzuatta yapılan değişikliklerin Anayasa'ya aykırılığı gerekçesi ile açılan iptal davalarında, Anayasa Mahkemesi, başlangıç hükümlerinden hareketle, Türk yabancılar hukukunun temel ilkelerinden birisinin karşılıklı işlem şartı olduğu yönünde kararlar vermiştir¹.

Türk Hukukunda ilk olarak 22.12.1934 tarihli ve 2644 sayılı Tapu Kanunu'nun 35. maddesinde "Taahhidi mutazammın kanuni hükümler yerinde kal-

1 TC Anayasa Mahkemesi, E:1984/14, K:1985/7, T:13.6.1985 ve TC Anayasa Mahkemesi, E: 1986/18, K: 1986/24, T: 9.10.1986.

mak ve karşılıklı olmak şartıyla yabancı hakiki şahıslar Türkiye’de gayrimenkul mallara temellük ve tevarüs edebilirler” hükmüne yer verilmesi ile yabancıların taşınmaz ediniminde karşılıklılık ilkesi aranmıştır (Yılmaz, 2013). Son olarak ise 29.12.2005 tarihinde 5444 sayılı kanun ile getirilen değişiklikte karşılıklılık ilkesi yer almıştır. İlgili yasa, yabancı uyruklu gerçek ve tüzel kişilerin Türkiye’de karşılıklı olmak (mütekabiliyet) ve kanuni sınırlamalara uyulmak kaydıyla, Türkiye’de işyeri veya mesken olarak kullanmak üzere, uygulama imar planı veya mevzii imar planı içinde bu amaçlarla ayrılıp tescil edilen taşınmazların edinmelerini serbest bırakmıştır.

Karşılıklılık İlkesinden ne anlaşılması gerektiği Bakanlar Kurulu’nun 29.05.1940 tarih ve 2/13394 sayılı kararında açıklanmıştır. Söz konusu karara göre karşılıklılık ilkesinin varlığı için kanuni düzenlemenin yanında bunun fiilen uygulanabilir olması da gerekmektedir. Karşılıklılık ilkesinin istisnalarından birinin vatansızlar için diğerinin ise 1951 tarihli mültecilerle ilgili uluslararası sözleşmenin 1961 yılında Türkiye tarafından da onaylanması üzerine mültecilerin sığındıkları ülkede üç yıl ikamet etme şartından sonra muafiyetten yararlanmaları sağlanmıştır (Dalkır Kahveci, 2012).

2644 sayılı Tapu Kanununun 35. maddesinde 03.05.2012 tarihinde 6302 sayılı Kanunla Tapu Kanununda gerçekleştirilen değişikliklerden biri yabancı gerçek kişilerin taşınmaz edinimine ilişkin karşılıklılık şartının kaldırılması olmuştur. Değişiklikle, yabancı gerçek kişilerin Türkiye’de taşınmaz ve sınırlı aynı hak edinebilmesi için karşılıklılık şartının yerine, Bakanlar Kurulu tarafından belirlenen ülkelerden birinin vatandaşı olmak şartı getirilmiştir. Söz konusu değişiklik kanunda “uluslararası ikili ilişkiler yönünden ve ülke menfaatlerinin gerektirdiği hallerde Bakanlar Kurulu tarafından belirlenen ülkelerin vatandaşı olan yabancı uyruklu gerçek kişiler Türkiye’de taşınmaz ve sınırlı aynı hak edinebilirler” şeklinde yer almıştır. Kanun değişikliği ile verilen yetki çerçevesinde Bakanlar Kurulu hangi ülke vatandaşının Türkiye’de taşınmaz mülkiyeti ve diğer aynı haklardan yararlanacaklarını belirleyecektir.

4. ANTALYA İLİ ALANYA İLÇESİ İÇİN YABANCI GERÇEK KİŞİLERİN TAŞINMAZ EDİNİMLERİNİN ÜST SINIRININ TESPİTİ VE RİSK SINIRI

4.1. Risk Kavramı

Risk, sözlük anlamıyla bir zarara uğrama olasılığı, zarar görme tehlikesi olarak açıklanmıştır. Sayılğan ve Mut (2010)’a göre risk kaybetme olasılığı olarak düşünülebilir. Holton (2004)’a göre risk belirsiz bir durumun (olumlu ya da olumsuz) etkisine maruz kalmaktır. Eğer belirsizlik söz konusu değilse, risk bulunmayacaktır. Risk, gelecek zamanda beklenmeyen olaylarla karşılaşılması olasılığıdır. Finansal yatırımlar açısından beklenen getirinin gerçekleşen getiriden sapma olasılığıdır (Korkmaz ve Ceylan, 2007). Finansal risk algılaması, bir kişinin parasını risk ve getiri açısından optimal bir portföy oluşturacak şe-

kilde çeşitli yatırım alternatifleri arasında dağıtma kararını etkileyen faktörlerden biridir (Anbar ve Eker, 2009). Martin (2003)'e göre risk algısı, bir güvenlik bilinci ve tehlikeleri, bunların meydana gelme olasılıklarını, olayların gelecekteki olabilecek sonuçlarını ya da zarar verebilecek muhtemel durumların tamamını kapsayan bir bilinç durumudur. Risk algılamalarının farklılaşmasında psikolojik etkenler, sosyal etkenler ve teknik etkenler gibi birçok neden vardır (Yim ve Vaganov, 2003). Risk tutumu üç farklı davranışı içermektedir:

- i. Riskten Kaçınma Durumu
- ii. Riske Kayıtsız Kalma Durumu
- iii. Risk Alma Durumu

4.2. Riskten kaçınma durumu

Riskten kaçınma, riskten uzak durma eğilimi olarak tanımlanmaktadır (Yeniçeri vd., 2012). Uğur (2006)'a göre riskten kaçınma, riskin kabulünün reddedilmesi ile aynı anlama gelmektedir. Taşdemir (2007)'e göre riskten kaçınma, karar vericinin karşılaştırılabilir getirileri olan alternatiflerden daha az riskli olanını seçmesi olarak açıklanabilir. Klasik karar teorisinde riskten kaçınma davranışı Arrow-Pratt mutlak ve göreceli riskten kaçınma katsayıları ile ölçülmektedir. Riskten kaçınma katsayısı birçok ekonomik faktörün açıklanmasında önemli rol oynamaktadır. Riskten kaçma beklenen değerle ilgilidir. Marjinal faydanın azalması, riskten kaçmayı arttırmaktadır. Riskten kaçınma, beklenen fayda fonksiyonunun konkav olması anlamına gelir (Taşdemir, 2007).

4.3. Riske kayıtsız kalma durumu

Riske kayıtsız kalma durumunda, birey ya da toplumun belirsizlikle karşılaştığında bir süreliğine iktisadi faaliyetini durdurmaktadır (Yalçınkaya, 2004). Yıldız vd. (2011)'e göre riske kayıtsız kalma durumunu, riskin dağılımını göz ardı edip, beklenen kazanç üzerinde yoğunlaşmak olarak tanımlamaktadır. Kazançları aynı olan daha riskli ve daha az riskli bir durumla karşılaşıldığı zaman, riske kayıtsız kalan birey iki alternatif arasında tercih yapmayacaktır. Riske kayıtsız kalma durumu, beklenen fayda fonksiyonunun doğrusal olması anlamına gelir (Taşdemir, 2007).

4.4. Risk alma durumu

Risk alma durumu ya da risk düşkünlüğü riski tercih etmeyi ifade eder (Yıldız vd., 2011). Risk alma durumu beklenen fayda fonksiyonunun konveks (dış bükey) olması ile ilgilidir (Taşdemir, 2007).

4.5. Risk aralıkları ve risk sınırı

Bir fonksiyona ait risk aralıklarını bulmak için öncelikle o fonksiyona ait risk ölçütünü bulmak gerekir.

$$r = -\frac{f''}{f'} > 0$$

olacak şekilde fonksiyonunun birinci ve ikinci türevlerinin aralıkları bulunur. Bu ölçütü sağlayan aralıklar f fonksiyonunun Risk Aralıkları olarak tanımlanır. Eğer f fonksiyonuna ait tek bir aralık varsa bu aralığa fonksiyonunun Risk Aralığı denir. Eğer f fonksiyonuna ait risk aralıkları birden fazla ise bu durumda aralıklar karşılaştırılarak olasılığı en yüksek olana f fonksiyonunun en riskli aralığı denir (Tanrıvermiş vd., 2013b). Burada sözü edilen olasılık, interpolasyon fonksiyonuna ait riskli bölgelerin altında kalan alanların bütün alana oranıdır. Bu alanlar fonksiyonun riskli bölgelerindeki belirli integrallerinin sonuçlarıdır. Bu alanın büyüklüğü arttıkça riskin etkisi de artmaktadır (Pelletier, 2006).

Risk Sınırı, f fonksiyonuna ait risk aralığına ya da en riskli aralığa düşen maksimum $f(x_r)$ değeri olarak tanımlanır. Eğer Risk Sınırı aşıldığı takdirde f fonksiyonuna ilişkin risk alma durumu ortaya çıkar (Tanrıvermiş vd., 2013b).

4.6. Antalya İli Alanya İlçesi'nde Yabancı Gerçek Kişilerin Ana Taşınmaz ve Bağımsız Bölüm Edinimlerine İlişkin Risk Sınırlarının Analizi

Türkiye'de yabancıların taşınmaz edinimine yönelik olarak ilçe düzeyinde getirilen sınırlandırmalar 6302 Sayılı Kanunun 35. maddesinde belirtilmiştir. İlgili kanunda yabancı uyruklu gerçek kişilerin edinebilecekleri taşınmazlar ile bağımsız ve sürekli nitelikteki sınırlı aynı hakların toplam alanı, özel mülkiyete konu ilçe yüz ölçümünün yüzde onunu geçemeyeceği beyan edilmiştir. Bu kanunda bahsedilen özel mülkiyete konu alanlar, Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Yabancılar İşler Dairesi Başkanlığı'nca genel olarak devletin hüküm ve tasarrufundaki yerlerle kamu tüzel kişilikleri uhdesinde yer alan taşınmazlar dışında kalan alanlar olarak değerlendirilmiştir. Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Tapu ve Kadastro Kurulu'nun 09.07.2013 tarih ve 37 nolu kararında ise özel mülkiyete konu ilçe yüzölçümünün; ilçe dahilinde tapu sicilinde gerçek kişiler ile özel hukuk tüzel kişileri adına kayıtlı taşınmazların toplamı olduğu görüşü ortaya konulmuştur (TKGM, 2013). Türkiye'de yabancıların taşınmaz edinimlerine ilişkin ilçe düzeyinde, özel mülkiyete konu ilçe yüzölçümü sınırlandırılmasının dışında herhangi bir sınırlandırma yapılmamıştır.

Türkiye'de yabancıların gayrimenkul edinimlerinde en önemli olaylardan biri 18/05/2012 tarihli 6302 Sayılı Kanun ile yapılan yabancı gerçek kişilerin taşınmaz edinimindeki karşılıklılık ilkesinin kaldırılması olmuştur. Bu nedenle belirlenecek olan risk sınırı, söz konusu düzenlemeyi içine alacak şekilde ele alınmış olup, üçer aylık veriler halinde, yedi periyot olarak analiz edilmiştir (Aralık 2011-Ağustos 2013).

Risk sınırı (R_s) aşağıdaki eşitsizliğin çözüm kümesi olarak tanımlanmıştır.

$$R_x = -\frac{P''(x)}{P'(x)} > 0$$

Elde edilen risk aralıkları, belirlenmiş olan döneme ilişkin riskli olan aralıkları göstermekle birlikte hangi aralığın daha riskli olduğunu ortaya çıkararak için söz konusu risk aralıklarına ait eğrilerin belirli integralleri alınarak aralıklar karşılaştırılmış ve en yüksek değere sahip olan aralığı maksimum yapan y değeri (maks{y}) risk sınırı olarak ortaya çıkmıştır.

Periyotlara göre hem ana taşınmaz hem de bağımsız bölüm düzeyinde yabancıların gayrimenkul edinimlerinde toplam miktar (m^2), aylık ortalama (m^2), taşınmaz edinen yabancı gerçek kişi sayısı ve kişi başı ortalama miktarlar (m^2) aşağıda verilmiştir (Tablo 1):

Tablo 1. Yabancı Gerçek Kişilerin Türkiye'de Taşınmaz Edinimi

Ana Taşınmaz				
Periyot	Toplam Miktar (m^2)	Aylık Ortalama (m^2)	Yabancı Gerçek Kişi Sayısı	Kişi Başı Ortalama Miktar (m^2)
Q1	4.715,45	1.571,82	10	157,18
Q2	3.583,66	1.194,55	7	170,65
Q3	1.000,81	333,60	5	66,72
Q4	10.290,02	3.431,01	26	131,96
Q5	6.011,24	2.003,75	8	250,47
Q6	9.652,97	3.217,66	18	178,76
Q7	12.558,74	4.186,25	14	299,02
Bağımsız Bölüm				
Periyot	Toplam Miktar (m^2)	Aylık Ortalama (m^2)	Yabancı Gerçek Kişi Sayısı	Kişi Başı Ortalama Miktar (m^2)
Q1	51.090,88	17.030,29	677	25,16
Q2	56.979,34	18.993,11	648	29,31
Q3	44.298,27	14.766,09	476	31,02
Q4	104.695,25	34.898,42	1.257	27,76
Q5	88.344,40	29.448,13	978	30,11
Q6	101.135,53	33.711,84	1.200	28,09
Q7	81.851,61	27.283,87	1.072	25,45

4.6.1 Antalya İli Alanya İlçesi'nde yabancı gerçek kişilerin ana taşınmaz edinimlerine ilişkin risk sınırının analizi

Kronolojik sıraya göre oluşturulan periyotlardaki kişi başı edinim miktar verileri doğrultusunda bölünmüş farklar yöntemi ile interpolasyon polinomu oluşturulmuştur (Tablo 2). x 'in $x_0, x_1, x_2, \dots, x_n$ değerleri için sırasıyla $f(x_0), f(x_1), f(x_2), \dots, f(x_n)$ değerlerini alan bir fonksiyon için interpolasyon polinomu $P(x)$, bölünmüş farklar yöntemi ile

$$P_n(x) = f(x_0) + (x-x_0)f(x_0, x_1) + (x-x_0)(x-x_1)f(x_0, x_1, x_2) + \dots + (x-x_0)(x-x_1)\dots(x-x_{n-1})f(x_0, x_1, x_2, \dots, x_n)$$

tanımlanmış olduğu için Antalya İli Alanya İlçesi'nde yabancı gerçek kişilerin ana taşınmaz edinimlerine ait interpolasyon polinomunun

$$P_6(x) = 157,2 + 13,5(x-x_0) - 157(x-x_0)(x-x_1) + 47,8(x-x_0)(x-x_1)(x-x_2) - 16,8(x-x_0)(x-x_1)(x-x_2)(x-x_3) + 2,3(x-x_0)(x-x_1)(x-x_2)(x-x_3)(x-x_4) + 0,7(x-x_0)(x-x_1)(x-x_2)(x-x_3)(x-x_4)(x-x_5)$$

$$P_6(x) = 157,2 + 13,5(x-1) - 157(x-1)(x-2) + 47,8(x-1)(x-2)(x-3) - 16,8(x-1)(x-2)(x-3)(x-4) + 2,3(x-1)(x-2)(x-3)(x-4)(x-5) + 0,7(x-1)(x-2)(x-3)(x-4)(x-5)(x-6)$$

$$P(x) = 0,7x^6 - 12,4x^5 + 71,2x^4 - 103,2x^3 - 314,2x^2 + 2500,8x - 435,7 \quad (I)$$

olarak tespit edilmiştir.

Tablo 2. Antalya İli Alanya İlçesi'nde yabancı gerçek kişilerin ana taşınmaz edinimlerinin risk sınırının analizinde oluşturulan interpolasyon polinomuna ilişkin bölünmüş farklar tablosu

x	$f(x)$	Birinci Bölünmüş Farklar	İkinci Bölünmüş Farklar	Üçüncü Bölünmüş Farklar	Dördüncü Bölünmüş Farklar	Beşinci Bölünmüş Farklar	Altıncı Bölünmüş Farklar
x_i	f_i						
$x_0=1$	157,2						
		13,5					
$x_1=2$	170,7		-58,7				
		-103,9		47,8			
$x_2=3$	66,7		84,6		-16,8		
		65,2		-19,3		2,3	
$x_3=4$	131,9		26,7		-5,3		0,7
		118,5		-40,06		6,3	
$x_4=5$	250,5		-95,1		26,1		
		-71,7		63,7			
$x_5=6$	178,8		96				
		120,3					
$x_6=7$	299						

Eşitlik (I)'de x eksenini olarak tanımlanan “periyot” değişkeni 0-7 arasında ve y eksenini olarak tanımlanan “taşınmazın yüzölçüm miktarı (m^2)” değişkeni sıfır veya pozitif reel sayı olduğundan, $P(x)$ polinomunun kısıtları $0 \leq x \leq 7$ ve $y \geq 0$ olarak alınmıştır.

(I) eşitliği ile oluşturulmuş olan polinomun birinci türevi $P'(x) = 4,2x^5 - 62x^4 + 284,8x^3 - 309,6x^2 - 628,4x + 2500,8$

olup söz konusu polinomun $0 \leq x \leq 7$ aralığında daima pozitif (+) olduğu tespit edilmiştir.

(4.2) eşitliğinin ikinci türevi

$$P''(x) = 21x^4 - 248x^3 + 854,4x^2 - 619,2x - 628,4$$

olup söz konusu polinomun $0 \leq x \leq 7$ aralığında;

$0 \leq x \leq 2,21$ aralığında negatif (-),

$2,21 \leq x \leq 4,21$ aralığında pozitif (+),

$4,21 \leq x \leq 5,93$ aralığında negatif (-),

$5,93 \leq x \leq 7$ aralığında pozitif (+),

olduğu tespit edilmiştir.

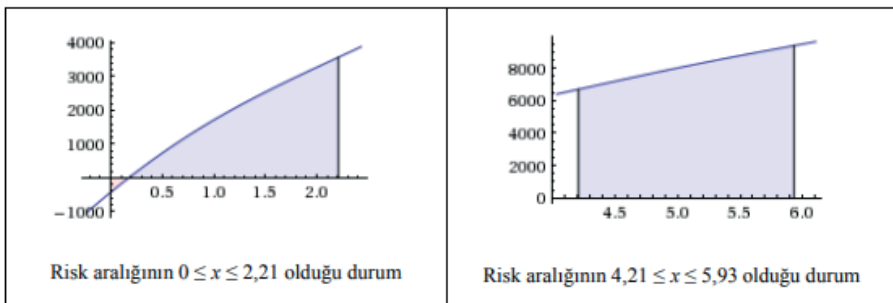
$P(x)$ ve $P'(x)$ göz önünde bulundurulduğunda Risk Sınırı (R_s) formülüne göre

$$R_s = -\frac{P''(x)}{P'(x)} > 0$$

durumunu sağlayan risk aralıkları $0 \leq x \leq 2,21$ ve $4,21 \leq x \leq 5,93$ olarak tespit edilmiştir. Risk aralıklarına ilişkin karşılaştırma yapılırsa,

$$\int_0^{2,21} P(x) dx = 3.933,9 < \int_{4,21}^{5,93} P(x) dx = 13.932,4$$

olduğundan $4,21 \leq x \leq 5,93$ aralığı söz konusu polinom için en riskli aralık olarak ortaya çıkmıştır (Şekil 1).

Şekil 1. Antalya İli Alanya İlçesi'nde yabancı gerçek kişilerin ana taşınmaz edinimlerinin analizinde oluşturulan risk aralıklarının grafikleri

Bu durumda polinomun risk sınırı ise $x = [4,21-5,93]$ aralığında $x=5,93$ için $\max\{y\}=9.380,18 \text{ m}^2$ olarak tespit edilmiştir. Antalya İli Alanya İlçesi'nde yabancı gerçek kişilerin ana taşınmaz edinimlerinin kişi başına edinim yönün-

den belirtilen sınır yani 9.380,18 m² aşıldığı zaman yabancıların ana taşınmaz edinimleri yönünden risk ile karşılaşılması kaçınılmaz olacaktır. Yabancı gerçek kişilerin kişi başına düşen ana taşınmaz edinim miktarının ilçede söz konusu büyüklüğü aşması halinde riskin oluştuğu, burada risk eşiğinin ekonomik, sosyal, çevresel ve diğer risk kaynaklarının toplamı olarak algılanması gerektiği vurgulanmalıdır. Diğer bir ifade ile yabancı gerçek kişilerin kişi başına düşen ana taşınmaz edinim miktarının ilçede söz konusu büyüklüğü aşması halinde risk oluşması; bölgesel ya da ulusal düzeyde gelecekte oluşabilecek ekonomik, sosyal ve siyasi olumsuz sonuçların ortaya çıkma olasılığının artması anlamına gelmektedir.

4.6.2 Antalya İli Alanya İlçesi'nde yabancı gerçek kişilerin bağımsız bölüm edinimlerine ilişkin risk sınırının analizi

Kronolojik sıraya göre oluşturulan periyotlardaki kişi başı edinim miktar verileri doğrultusunda bölünmüş farklar yöntemi ile interpolasyon polinomu oluşturulmuştur (Tablo 3). x 'in $x_0, x_1, x_2, \dots, x_n$ değerleri için sırasıyla $f(x_0), f(x_1), f(x_2), \dots, f(x_n)$ değerlerini alan bir fonksiyon için interpolasyon polinomu $P(x)$, bölünmüş farklar yöntemi ile

$$P_n(x) = f(x_0) + (x-x_0)f(x_0, x_1) + (x-x_0)(x-x_1)f(x_0, x_1, x_2) + \dots + (x-x_0)(x-x_1)\dots(x-x_{n-1})f(x_0, x_1, x_2, \dots, x_n)$$

tanımlanmış olduğu için Antalya İli Alanya İlçesi'nde yabancı gerçek kişilerin ana taşınmaz edinimlerine ait interpolasyon polinomunun

$$P_6(x) = 25,16 + 4,15(x-x_0) - 1,22(x-x_0)(x-x_1) - 0,42(x-x_0)(x-x_1)(x-x_2) + 0,55(x-x_0)(x-x_1)(x-x_2)(x-x_3) - 0,28(x-x_0)(x-x_1)(x-x_2)(x-x_3)(x-x_4) + 0,09(x-x_0)(x-x_1)(x-x_2)(x-x_3)(x-x_4)(x-x_5)$$

$$P_6(x) = 25,16 + 4,15(x-1) - 1,22(x-1)(x-2) - 0,42(x-1)(x-2)(x-3) + 0,55(x-1)(x-2)(x-3)(x-4) - 0,28(x-1)(x-2)(x-3)(x-4)(x-5) + 0,09(x-1)(x-2)(x-3)(x-4)(x-5)(x-6)$$

$$P(x) = 0,09x^6 - 2,17x^5 + 20,5x^4 - 95,87x^3 + 229,71x^2 - 259,79x + 76,85 \quad (II)$$

olarak tespit edilmiştir.

Tablo 3. Antalya İli Alanya İlçesi'nde yabancı gerçek kişilerin ana taşınmaz edinimlerinin risk sınırının analizinde oluşturulan interpolasyon polinomuna ilişkin bölünmüş farklar tablosu

x	$f(x)$	Birinci Bölünmüş Farklar	İkinci Bölünmüş Farklar	Üçüncü Bölünmüş Farklar	Dördüncü Bölünmüş Farklar	Beşinci Bölünmüş Farklar	Altıncı Bölünmüş Farklar
x_i	f_i						
$x_0=1$	25,16						
		4,15					
$x_1=2$	29,31		-1,22				

		1,71		-0,42			
$x_2=3$	31,02		-2,48		0,55		
		-3,26		1,76		-0,28	
$x_3=4$	27,76		2,8		-0,86		0,09
		2,35		-1,66		0,29	
$x_4=5$	30,11		-2,18		0,57		
		-2,02		0,62			
$x_5=6$	28,09		-0,31				
		-2,64					
$x_6=7$	25,45						

Eşitlik (II)'de x eksenini olarak tanımlanan “periyot” değişkeni 0-7 arasında ve y eksenini olarak tanımlanan “taşınmazın yüzölçümü miktarı (m^2)” değişkeni sıfır veya pozitif reel sayı olduğundan, $P(x)$ polinomunun kısıtları $0 \leq x \leq 7$ ve $y \geq 0$ olarak alınmıştır.

(II) eşitliği ile oluşturulmuş olan polinomun birinci türevi $P'(x) = 0,54x^5 + 20,5x^4 - 95,87x^3 + 229,71x^2 - 259,79x + 76,85$

olup söz konusu polinomun $0 \leq x \leq 7$ aralığında;

$x = 0$ ile $x = 1,24$ aralığında negatif (-),

$x = 1,24$ ile $x = 2,60$ aralığında pozitif (+),

$x = 2,60$ ile $x = 4,06$ aralığında negatif (-),

$x = 4,06$ ile $x = 5,41$ aralığında pozitif (+),

$x = 5,41$ ile $x = 6,78$ aralığında negatif (-),

$x = 6,78$ ile $x = 7$ aralığında pozitif (+),

olduğu tespit edilmiştir.

(4.3) eşitliği ile oluşturulmuş olan polinomun ikinci türevi

$$P''(x) = 2,7x^4 - 43,4x^3 + 246x^2 - 575,22x + 459,42$$

olup söz konusu polinomun $0 \leq x \leq 7$ aralığında;

$x = 0$ ile $x = 1,73$ aralığında pozitif (+),

$x = 1,73$ ile $x = 3,26$ aralığında negatif (-),

$x = 3,26$ ile $x = 4,79$ aralığında pozitif (+),

$x = 4,79$ ile $x = 6,29$ aralığında negatif (-),

$x = 6,29$ ile $x = 7$ aralığında pozitif (+),

olduğu tespit edilmiştir.

$P'(x)$ ve $P''(x)$ göz önünde bulundurulduğunda Risk Sınırı (R_s) formülüne göre

$$R_s = -\frac{P''(x)}{P'(x)} > 0$$

durumunu sağlayan risk aralıkları $x = [0-1,24]$, $x = [1,73-2,60]$, $x = [3,26-4,06]$, $x = [4,79-5,41]$, $x = [6,29-6,78]$, olarak tespit edilmiştir. Risk aralıklarına ilişkin karşılaştırma yapılırsa,

$x = [0-1,24]$ aralığı için;

$$\int_0^{1,24} P(x) dx = 64,90$$

$x = [1,73-2,60]$ aralığı için;

$$\int_{1,73}^{2,60} P(x) dx = 26,18$$

$x = [3,26-4,06]$ aralığı için;

$$\int_{3,26}^{4,06} P(x) dx = 22,84$$

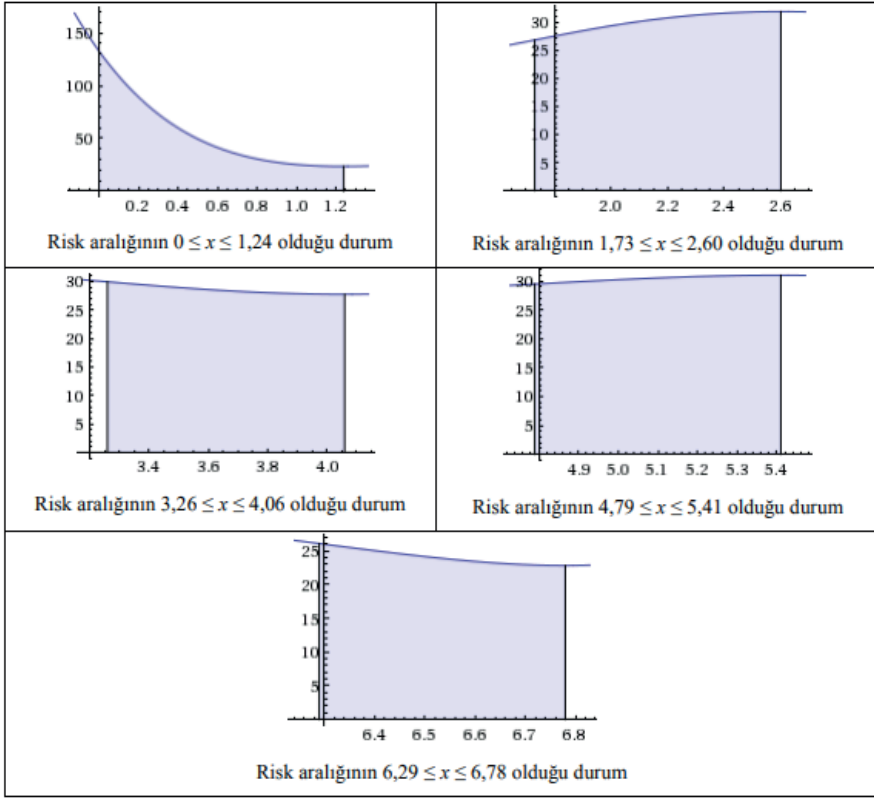
$x = [4,79-5,41]$ aralığı için;

$$\int_{4,79}^{5,41} P(x) dx = 18,88$$

$x = [6,29-6,78]$ aralığı için;

$$\int_{6,29}^{6,78} P(x) dx = 11,80$$

olduğundan $x = [0-1,24]$ aralığı söz konusu polinom için en riskli aralık olarak ortaya çıkmıştır (Şekil 2). Bu durumda polinomun risk sınırı ise $x = [0-1,24]$ aralığında $x=0$ için $\max\{y\}=132,69 \text{ m}^2$ olarak tespit edilmiştir.

Şekil 2. Antalya İli Alanya İlçesi'nde yabancı gerçek kişilerin bağımsız bölüm edinimlerinin analizinde oluşturulan risk aralıklarının grafikleri

Antalya İli Alanya İlçesi'nde yabancı gerçek kişilerin bağımsız bölüm edinimlerinin kişi başına edinim yönünden belirtilen sınır yani 132,69 m² aşıldığı zaman yabancıların bağımsız bölüm edinimleri yönünden risk ile karşılaşılması kaçınılmaz olacaktır. Yabancı gerçek kişilerin kişi başına düşen ana taşınmaz edinim miktarının ilçede söz konusu büyüklüğü aşması halinde riskin oluştuğu, burada risk eşiğinin ekonomik, sosyal, çevresel ve diğer risk kaynaklarının toplamı olarak algılanması gerektiği vurgulanmalıdır. Diğer bir ifade ile yabancı gerçek kişilerin kişi başına düşen bağımsız bölüm edinim miktarının ilçede söz konusu büyüklüğü aşması halinde risk oluşması; bölgesel ya da ulusal düzeyde gelecekte oluşabilecek ekonomik, sosyal ve siyasi olumsuz sonuçların ortaya çıkma olasılığının artması anlamına gelmektedir.

5. SONUÇ

Yabancılarla yönelik olarak bir ülkede mülkiyet hakkı edinimine eski çağlardan beri kısıtlamalar ve yasaklamalar getirilmiştir. Söz konusu kısıtlamalar miktar, nitelik, mekan ve taşınmazın türü bakımından olabileceği gibi, belirti-

len kısıtlamaların karmasına göre yasal düzenlemeler ya da uygulamalar ile kısıtlandığı bilinmektedir. Cumhuriyet sonrası Türkiye’de yabancıların taşınmaz edinimine miktar, yer ve kullanım amacı bakımından sınırlama getirilmiştir. Çeşitli değişiklikler ardından son olarak 03.05.2012 tarihinde kabul edilen 6302 sayılı Tapu Kanununda yabancı uyruklu gerçek kişilerinin taşınmaz edinimine, edindikleri taşınmazlar ile bağımsız ve sürekli nitelikteki sınırlı aynı hakların toplam alanı, özel mülkiyete konu ilçe yüz ölçümünün yüzde onunu ve kişi başına ülke genelinde otuz hektarı geçemez hükümleri ile sınırlandırma koşulları belirlenmiştir.

Bu çalışmada, Türkiye’de yabancıların taşınmaz ediniminin sınırlandırılması Antalya İli Alanya İlçesi düzeyinde yabancı gerçek kişilerin ana taşınmaz ve bağımsız bölüm edinimlerinin kişi başına edinim yönünden risk sınırları belirlenmiştir. İstatistiksel olarak tahmin edilen, ana taşınmaz ediniminin risk sınırı olan 9.380,18 m² ve bağımsız bölüm ediniminin risk sınırı olan 132,69 m² aşıldığı zaman yabancıların ana taşınmaz edinimleri yönünden hem ülke hem de yabancı gerçek kişi açısından risk ya da riskler ile karşılaşılması kaçınılmaz olacaktır. Belirlenen risk sınırlarının ana taşınmaz için 9.380,18 m², bağımsız bölüm için 132,69 m² Alanya İlçesi düzeyinde birer üst sınır olarak algılanması gerektiği vurgulanmalıdır. Araştırma sonuçlarına göre Alanya İlçesi’nde, yabancı gerçek kişi başına tescil edilebilecek taşınmaz miktarının söz konusu risk sınırlarından fazla olmaması gerekecektir.

Alanya İlçesi’ne bağlı mahallelere göre değişiklik gösterse de yabancıların en fazla tercih ettikleri Mahmutlar ve Avsallar Mahallesi örneklerinde genellikle çok katlı veya apartman dairesi edinimini tercih ettikleri dikkate alındığı zaman, taşınmazların mevcut imar haklarına göre yabancı gerçek kişilerin en fazla 2-3 adet bağımsız bölümü satın alabilecekleri ortaya çıkmaktadır. Analiz ve değerlendirme sonuçlarına göre Alanya İlçesi’nde kişi başına iki konut ve bir işyeri (dükkan) edinimi biçiminde sınırlandırma getirilmesinin uygun olduğu değerlendirilmiştir.

Yerel düzeylerde risk yönetimi merkezi ve yerel idarelerce vatandaşlar ve yabancıların algıladıkları riskleri asgari düzeye çekebilecek önlemlerin tespiti ve uygulanması gerekli görülmektedir. Alan çalışması yapılan ilçede sosyal sorunlar önemli bir risk kaynağı olarak görülmemekle birlikte ekonomik, politik ve hatta mekânsal risklerin önemli görüldüğü ve doğal olarak anılan risklerin etkilerini hafifletmek üzere ilgili kurumların stratejik planlarında önemlerin tanımlanmış olması ve etkin uygulama ile yabancıların yerel topluma entegre edilmesine özen gösterilmesi gerekecektir.

KAYNAKÇA

- Anbar, A. ve Eker, M. (2009). Bireysel Yatırımcıların Finansal Risk Algulamalarını Etkileyen Demografik ve Sosyoekonomik Faktörler, Zonguldak Karaelmas Üniversitesi, *Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(9); 129–150, Zonguldak.
- Altuğ, Y. (1963). *Yabancıların Hukuki Durumu*. İstanbul Üniversitesi Yayınları, 7-8, İstanbul.
- Birleşmiş Milletler. (1954). *Vatansız Kişilerin Statüsüne İlişkin Sözleşme*, Web Adresi: https://www.nvi.gov.tr/kurumlar/nvi.gov.tr/mevzuat/nufusmevzuat/milletlerarasi/DigerSozlesmeler/Vatansiz_kisilerin_statusune_iliskin_sozlesme.pdf
- Çelikel, A. ve Gelgel, G. (2015). *Yabancılar Hukuku*. Beta Yayınları. İstanbul.
- Dalkır-Kahveci, A. (2012). *Tapu Kanunu ve Kadastro Kanununda Değişiklik Yapılmasına İlişkin Kanun ve Değerlendirme*, Ankara Barosu Yasa İzleme Enstitüsü, Ankara.
- Dil Derneği. (2012). *Türkçe Sözlük*, Dil Derneği Yayınları III. Baskı. Ankara
- Doğan, V. (2013). *Vatandaşlık ve Yabancılar Hukuku*, Atatürk Üniversitesi Açık Öğretim Fakültesi, Erzurum.
- Doğan, V. ve Odabaşı, H. (2004). *Yargı Kararları Işığında Vatandaşlık ve Yabancılar Hukuku*, Seçkin Yayıncılık, s. 275, Ankara.
- Erdoğan, Ö. (2008). *Sosyoekonomik ve Çevresel Etkileri ile Yabancı Uyruklu Gerçek ve Tüzel Kişilerin Türkiye’de Mülk Edinmesi-Riskler ve Fırsatlar*, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Holton, G. A. (2004). Defining Risk. *Financial Analyst Journal*, 60(6):19-25, Charlottesville
- Kutlay, H. (2012). *Yabancı Gerçek ve Tüzel Kişilerin Türkiye’de Taşınmaz Mal Edinimleri*. Yüksek Lisans Tezi. Galatasaray Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyal Bilimler Enstitüsü Özel Hukuk Anabilim Dalı, İstanbul.
- Korkmaz, C. ve Ceylan, A. (2007). *Sermaye Piyasası ve Menkul Değer Analizi*, Ekin Kitabevi Yayınları, S.680, Bursa
- Öztekin-Gelgel, G. (2003). Yabancıların Taşınmazlara İlişkin Mülkiyet ve Sınırlı Ayni Haklardan Yararlanmasında Mütakabiliyet İlkesi. *Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Özel Hukuk Bülteni*, 23(1-2); 405-422
- Pelletier, D. (2006). *Risk Aversion*. Web sitesi: <http://www.uic.edu/cuppa/pa/academics>.
- Sargın, F. (1997). *Yabancı Gerçek Kişilerin Türkiye’de Taşınmaz Mal Edinmeleri ve Sınırlı Ayni Haklardan Yararlanmaları*, Yetkin Yayıncılık, S. 13, Ankara.
- Sayılgan, G. ve Mut, A.D. (2010). Portföy Optimizasyonunda Alt Kısmi Moment ve Yarı-Varyans Ölçütlerinin Kullanılması, *Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu Bankacılık ve Finansal Piyasalar Dergisi*, 4(1):47-73, Ankara.
- Sürer, D. (2008). *Türkiye’de Yabancıların Taşınmaz Edinmesi*. Yüksek Lisans Tezi. Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Hukuk Anabilim Dalı, Özel Hukuk Bilim Dalı, İstanbul.

- Tanrıvermiş, H. (2013). Türkiye'de Yabancıların Taşınmaz Edinimlerine İlişkin Mevzuat ve Uygulamanın Analizi İle Paydaşların Eğilimlerinin Değerlendirilmesi ve Ulusal Eylem Planı İçin Çıktılar. İçinde: *Türkiye'de Tarihsel Gelişim Süreci İçinde Yabancıların Taşınmaz Edinimlerinin Analizi*. Eds: Tanrıvermiş, H., Doğan, V. ve Akipek-Öcal, Ş. Türkiye'de Yabancıların Taşınmaz Edinimi ve Etkilerinin Değerlendirilmesi Projesi, TÜBİTAK Proje No: 110G020, Ankara.
- Tanrıvermiş, H., Doğan, V. & Akipek-Öcal, Ş. (2013)a. *Türkiye'de Tarihsel Gelişim Süreci İçinde Yabancıların Taşınmaz Edinimlerinin Analizi*. Türkiye'de Yabancıların Taşınmaz Edinimi ve Etkilerinin Değerlendirilmesi Projesi, TÜBİTAK Proje No: 110G020, Ankara.
- Tanrıvermiş, H., Apaydın, A., Aliefendioğlu, Y., Arslan, M., Atasoy, T. & Hatipoğlu, C.E. (2013)b. Türkiye'de Yabancı Gerçek Kişilerin Taşınmaz Edinimi ve Sorunlarının Analizi: Yabancıların Profilleri, Beklentileri, Edinim Amaçları ve Tercihleri İle Sorunları. İçinde: *Türkiye'de Yabancıların Taşınmaz Ediniminin Etkilerinin Değerlendirilmesi*. Eds: Tanrıvermiş, H. ve Apaydın, A. Türkiye'de Yabancıların Taşınmaz Edinimi ve Etkilerinin Değerlendirilmesi Projesi, TÜBİTAK Proje No: 110G020, Ankara.
- TKGM (Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü). (2013). *Özel Mülkiyete Konu Alanların Belirlenmesi. Toplantı Tutanağı ve Karar*. Web adresi: http://www.tkgm.gov.tr/sites/default/files/icerik/ekleri/ozel_mulkiyete_konu_alanlarin_belirlenmesi.pdf
- Taşdemir, M. (2007). Risk Altında Zamanlararası Tercihler: Alternatif Bir Fayda Fonksiyonu, *Akdeniz İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 14:94-109, Antalya.
- Tekinalp, G. (2003). *Türk Yabancılar Hukuku*, Beta Yayınları, s. 195. Ankara
- Üstündağ, B. (2010). *Türk Hukukunda Yabancıların Taşınmaz Mal Edinimleri*. Yüksek Lisans Tezi. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Özel Hukuk Anabilim Dalı, Devletler Özel Hukuku Bilim Dalı. Ankara.
- Yalçınkaya, T. (2004). Risk ve Belirsizlik Algılamasının İktisadi Davranışlara Yansımaları, *Muğla Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Tartışma Tebliği*, No:2004/05, Muğla.
- Yeniçeri, T., Yaraş, E. & Akın, E. (2012). Tüketicilerin Riskten Kaçınma Düzeylerine Göre Sanal Alışveriş Risk Algısı ve Sanal Plansız Tüketim Eğilimlerinin Belirlenmesi, *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, Yıl 5, Sayı 9, s. 145-163, Trabzon
- Yıldız, R., Öcal, O. & Yıldırım, E. (2011). Suçun Sosyoekonomik Belirleyicileri: Kayseri Üzerine Bir Uygulama, *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 0(36):16-31, Kayseri
- Yılmaz, A. Ç. (2013). 6302 Sayılı Kanun Hükümleri Uyarınca Yabancı Gerçek Kişilerin Türkiye'de Taşınmaz Edinimi. *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 17(1-2); 1095-1126
- Yim, M.S. ve Vaganov, P.A. (2003). Effects of Education on Nuclear Risk Perception And Attitude: Theory, *Progress in Nuclear Energy*, 42(2):221- 235.

Bölüm 7

BOŞ ZAMANIN REKREASYON VE ANİMASYON İLİŞKİSİNDEKİ ROLÜ

Mahmut BARAKAZI¹

¹ Asst. Prof., Department of Gastronomy and Culinary Arts, School of Tourism and Hotel Management, Harran University, Şanlıurfa, Türkiye

1. GİRİŞ

Sanayi devriminden sonra artan boş zaman, insan yaşamında köklü değişimlere neden olmuştur. Temel gereksinimlerin dışında kaliteli ve keyifli zaman geçirmeye imkân sunan boş zaman, süreç içerisinde rekreasyon aktiviteleri ve animasyon etkinlikleri ile gerçekleşmeye başlamıştır. Turizm sektörü başta olmak üzere bütün hizmet sektörlerinde giderek artan boş zaman faaliyetleri, rekreasyon aktiviteleri için kaynak oluşturmakta ve kendini gerçekleştirmek isteyen bireyler için fırsat olarak görülmektedir. Bununla birlikte eğlence hizmetlerinin öncüllerinden olan animasyon etkinlikleri için de ihtiyaç duyulan zaman gereksinimi olarak karşımıza çıkmaktadır. Nitekim, her iki faaliyet türünde de boş zamana sahip olamayan bireylerin harekete geçmesi mümkün olamamaktadır.

Boş zamanın getirdiği en önemli katkılardan birisi olan yaşam kalitesinde artış, sosyalleşme, öğrenme, bilgi alışverişi ve iletişim kurma gibi olumlu çıktılarla insanlara büyük faydalar sağlamaktadır. Ayrıca toplum dinamiklerinde kültürel devamlılık ve aidiyet oluşturma gibi güçlü etkiler ortaya koyabilmektedir. Turizm sektörü bağlamında da boş zamanın seyahat motivasyonunda en önemli araçların başında geldiği bilinmektedir (Moreno vd., 2013). Buradan hareketle turizm faaliyetleri kapsamında gerçekleştirilen rekreasyon ve animasyon uygulamalarının boş zaman varlığı ile gerçeğe dönüşebileceği görülmektedir. Rekreasyon aktiviteleri, bireylerin boş zamanlarında gerçekleştirdikleri kültürel, sanatsal ve fiziksel boyutları çok yönlü bir biçimde ele alırken animasyon hizmetleri ise eğlence, dinlenme ve rahatlama boyutlarıyla ön plana çıkmaktadır. Rekreasyon ve animasyon kavramları birbirleriyle ortak kesişim kümesi oluşturma ve benzer olumlu çıktılar sağlanmasıyla karıştırılsa da amaç bağlamında farklılaştığı durumlar gözlemlenebilmektedir (Haubenhofen vd., 2010).

Rekreasyon, son yıllarda etkinlik yönetimi başta olmak üzere fiziksel, zihinsel ve toplumsal sorumluluk gibi pek çok yaklaşımı tanımlayan faaliyetler olarak karşımıza çıkmaktadır. Bununla birlikte bireylerin kendini gerçekleştirmek ve ruhunu, bedenini tedavi edici şekilde iyileştirmek için rekreasyonel aktivitelere ilgisi olduğu görülmektedir. Özellikle dezavantajlı gruplar arasında yer alan çocuklar, hastalar ve yaşlılar gibi bireylerin terapatik rekreasyon uygulamalarıyla yaşam kalitesinde artış algıladıkları anlaşılmaktadır. Benzer şekilde animasyon hizmetlerinden faydalanan bireylerin de eğlenceli hoş vakit geçirme gibi faydalar elde ettiği söylenmektedir. Animasyon etkinlikleri ve rekreasyon faaliyetlerinin ortaya çıkabilmesi için bireylerin yeterli düzeyde boş zamana ihtiyaç duyduğu görülmektedir (Rokicka-Hebel vd., 2016).

Rekreasyon etkinlikleri, son yıllarda gerek sağlık gerekse de zihinsel gelişim açısından sıklıkla eğilim gösterilen faaliyetler bütünü olarak görülmektedir. Kapsam ve ulaşılması planlanan hedefler bakımından da çok yönlü

olan rekreasyon, açık alan ve kapalı alan aktivitelerin neredeyse tamamını içermektedir. Rekreasyon pek çok yönden animasyon kavramı ile benzerlik gösterdiği özelliklere sahiptir. Ancak eğlence ve dinlenme teması yoğun olan animasyon hizmetlerinin farklı değişkenler barındırması nedeniyle rekreasyondan ayrıştırılan yönleri de bulunmaktadır. Keyif verici uyarıcıları harekete geçirmesi ve stresten kurtarıcı fonksiyonları taşıması özelinde animasyon hizmetlerinin önemi giderek daha fazla anlaşılmaktadır. Tüm bu bilgiler ışığında rekreasyon ve animasyon kavramlarının yoğun bir ilişki içerisinde olduğu söylenebilirken farklı yönleri de ortaya konulmaktadır.

Boş zaman, bireylerin kendilerine özgü belirledikleri hedefe ulaşabilmesi için ihtiyaç duyduğu zaman dilimi olarak kabul edilmektedir. Maddi imkanlar ve yeterli düzeyde güdülenmenin olması durumunda dahi gerekli boş zamanın olmadığı koşullarda rekreasyon ve animasyon faaliyetlerinin gerçekleşmesi söz konusu olamamaktadır. Rekreasyon ve animasyon kavramlarının her geçen gün giderek daha fazla kullanılması ve talep görmesiyle birlikte dikkat çektiği söylenebilmektedir. Ancak her iki faaliyet türünde de boş zamanın gerekliliği ve oynadığı role ilişkin önemin farkındalığına vurgu yapılamamaktadır. Bu bağlamda ilgili literatürde henüz bilimsel olarak ortaya konulmayan boş zamanın rekreasyon ve animasyon ilişkisindeki rolüne değinilerek ilgili alana katkı sunulması amaçlanmaktadır

1.1. Boş Zaman

Boş zaman kavramı, temel ihtiyaçlar ve mecburi görevler dışında insanların kullandıkları zaman dilimi olarak kabul edilse de tam olarak tanımlanması kolay olmamaktadır. Bu nedenle zorunlu faaliyetler ve boş zaman olarak ikiye ayrılan zaman bölümlendirmeleri bulunmaktadır. İlk olarak bireylerin varlığını sürdürebilmesi ve geçimini sağlayabilmesi için yerine getirdiği görev tanımlarını kapsayan zorunlu zamandır. Bir diğeri ise eğlence, etkileşim kurma, keyiflenme ve sosyalleşmeyi içeren boş zaman faaliyetleridir. Boş zaman, çocuk, yetişkin ve üçüncü yaş grupları gibi her yaş grubunda mevcut olan varlığı ile toplumun çoğunluğunda yer almaktadır. Bu bakımdan herkesin hayatında geniş bir biçimde yer tutan boş zaman, insanların fiziksel, zihinsel, sanatsal, kültürel, psikolojik ve bilişsel gelişiminde önemli roller üstlenmektedir (Eriksen & Mulugeta, 2021).

Boş zamana yönelik bilimsel çalışmalar, ekonomik olarak gelişmiş ülkelerin standart tam zamanlı çalışma haftasının yaklaşık 60 saatten 40 saate düşmesi ile hız kazanmıştır. Ayrıca yıllık ücretli tatillerin çalışanlara verilmesi ve maaş düzeyindeki artış ile boş zamanın etkin bir biçimde kullanılabilmesinin önü açılmıştır. Ancak zaman içerisinde çalışma saatlerindeki düşüş eğiliminin kadınların ücretli işgücüne artan katılımı sonrasında toplumların pek çok kesiminde boş zamanı kısıtlı hale getirdiği gözlemlenmektedir. Çalışma hayatı ve boş zaman arasındaki ilişki, boş zaman araştırmaları

alanının başlıca odak noktası olduğundan boş zaman çalışmaları bu çerçevede gelişim göstermektedir. 1970'lerde ve 1980'lerde başlayan iş-boş zaman ilişkisini zaman içerisinde örgüt için sosyalleşme ve etkileşim kurma gibi aktivitelerle farklı boyutlarda gelişim göstermiştir. Bununla birlikte, boş zaman çalışmaları topluluğunun büyük bir kısmında farkındalık oluşturarak etkili boş zaman yönetiminin nasıl olması gerektiği hususunda merak uyandıran bir kavramsal yapıya dönüşmüştür. Karl Marx tarafından zorunluluk alanı ve özgürlük alanı olarak iki kategoriye ayrılan zaman dilimleri şu şekilde açıklanmaktadır (Veal, 2020);

Zorunluluk alanı, insan hayatının gerekliliklerini karşılamak için ekonomik sektörde bir gelir ve “emek gücünün yeniden üretimi” sürecine ayrılan çalışma süresi olarak kabul edilmektedir. Ücretsiz çalışma bileşeni, işçinin “vücudun büyümesi, gelişmesi ve sağlıklı bakımı için... temiz hava ve güneş ışığı tüketimi için... yemek zamanı... ve sağlıklı uyku için ihtiyaç duyduğu zamandır.” yaşamsal güçlerin toplanması, yenilenmesi ve tazelenmesi için” ihtiyaç duyduğu zorunlu zaman dilimidir.

Özgürlük alanı, eğitim başta olmak üzere entelektüel gelişim, toplumsal işlevlerin yerine getirilmesi, dostça ilişkiler kurulması, fiziksel ve zihinsel güçlerin serbest oyunu için kullanılan zaman dilimi olarak algılanmaktadır. Bununla birlikte, kapitalist sistem tarafından reddedilen bu zamana erişim kazanmak için insanların temel motivasyonlarından biri olarak görülmektedir. Özgürlük alanı, kişisel gelişim, mutlu olma ve kendini gerçekleştirebilmek için ihtiyaç duyulan zaman dilimi olarak süreç içerisinde çok daha güçlü bir biçimde kendisini toplumda kabul ettirmeyi başarmıştır.

Boş zaman kavramının zorunlu zaman dilimi dışındaki faaliyetleri kapsadığına ilişkin genel yapısına odaklanılsa da ortaya koyduğu faydalara tam olarak değinilmemektedir. Boş zamanın insanların fiziksel aktivite birikimine imkân verirken fiziksel hareketsizliğin beraberinde getirdiği küresel bir sağlık pandemisi olan obezite ile de etkin mücadele eden motivasyon kaynaklarının başında geldiği bilinmektedir. Dünya geneline bakıldığında boş zaman faaliyetlerinde fiziksel egzersize zaman ayıran kıtalara göre Güneydoğu Asya'da %43,3 ile birinci sırada gelmektedir. Amerika kıtası ise gelişmişlik oranına rağmen fiziksel aktivite katılımında düşük oranlarda kalmaktadır. Gerçekleştirilen boş zaman fiziksel aktivite türlerine ilişkin anlayışın küresel ölçekte farklı değerlendirdiği anlaşılmaktadır. Bu noktada ilgili konuda destekleyici ve teşvik edici adımların atılması ile boş zamana yönelik yaklaşımın gelecekte değişeceği ön görülmektedir (Hulteen vd., 2017).

Boş zaman etkinliklerinin ana sınıflandırmalarından birisi de iyileşme ile ilgili iş dışı faaliyetlerdir. Bu faaliyetler, az çaba gerektiren, fiziksel ve sosyal etkinlikleri içermektedir. Mevcut işte kullanılan bilişsel ve fiziksel gibi kaynakları kullanan çalışanların iyileşme sürecini engelleyebilmektedir. Bu

nedenle, az çaba gerektirdiklerinden ve bireye çok az talepte bulduklarından düşük efor gerektiren aktivitelerin iyileşmeye yardımcı olması beklenmektedir. Buna karşılık, egzersiz veya belirli bir yere gitmek gibi fiziksel aktiviteler efor gerektirir. Ancak çoğu işte ihtiyaç duyulandan farklı kaynaklar üzerinde yapılan boş zaman faaliyetleri faydadan ziyade zarar verebilmektedir. Özetle, öncelikle iş stresinden kurtulma konusunda diğer boş zaman aktiviteleri ve doğayla etkileşim içinde zaman geçirmenin önemini kıyaslandığında, doğayla etkileşim içinde harcanan zaman (bağımsız bir değişken) ile dinlenme ihtiyacı (bağımlı bir değişken) arasındaki ilişkiyi (işten psikolojik uzaklaşma, gevşeme, ustalık ve boş zaman sırasında kontrol) açıklamaktadır. Bununla birlikte boş zaman deneyiminden elde edilen yaşamdan memnuniyet faktörleri de ifade edilmektedir (Korpela ve Kinnunen, 2010).

Stresli iş yaşamına maruz kalan bireyler, 7/24 hızlı tempolu, ekonomik nedenlerle zor koşullarda çalışmaktadır. Bu çalışanları, gevşetmek ve rahatlatmak giderek zorlaşmaktadır. Bu sebeple, zaman zaman zihinsel olarak işten uzaklaşmadan, farklı bir işle ilgili konularla meşgul olmaları motivasyon sağlamaktadır. Boş zaman, esenlik için bu tür psikolojik rahatlık meydana getirmenin faydalarını ve iş performansını olumlu etkilemesi ile her zaman örgütlerin hedefleri arasındadır. Bireysel veya örgütsel çevrelerde boş zaman etkinlikleri ile fark yaratan tablolar ortaya koyan faktörler sonucunda çevre psikolojisi iyi yönetilebilmektedir. Konuyla ilgili boş zaman çalışmalarında da stres temelli kaynakları, boş zaman yönetimi ile en aza indirgeyebileceği belirtilmektedir (Sonnentag, 2012).

Boş zamanlarda iş yansımalarının yüksek yaygınlığı dikkate alındığında, işle ilgili düşüncelerin çalışanların refahını nasıl etkilediğini anlamak önemlidir. İşten psikolojik olarak ayrılmanın eksikliğinin çalışanların refahı üzerinde olumsuz bir etkisi olduğunu gösterdiği gibi boş zamanlarında da iş hakkında düşünmenin yaygın olduğunu ve boş zamanlarda iş hakkında düşünmenin çalışanların refahı için zararlı olabileceğini göstermektedir. Boş zamanlarda olumlu iş yansımalarını teşvik ederek refahı kolaylaştıran bir müdahalenin etkinliği ortaya konulmakta iken aralarındaki ilişkinin önemi vurgulanmaktadır (Meier vd., 2016).

Boş zamandaki artış, temelde homotetik olmayan tercihlerden kaynaklanan bir gelir etkisiyle açıklanmaktadır. Video oyunları ve diğer eğlence amaçlı bilgisayar etkinlikleri gibi yeni eğlence etkinliklerinin tanıtılması, boş zamanı teknoloji ile tanıştırmıştır. Bir diğer yandan bilişim sektöründe üretilen dayanıklı tüketim malları ile birleştirilen boş zaman faaliyetleri, deneyim kalitesinde belirli bir oranda iyileştirme sağlamıştır. Boş zaman faaliyetleri dijital hizmet üretimi ile farklı sektörlerin büyümesinde öncü rol oynamaktadır (Cruz ve Raurich, 2020)

Boş zaman aktivitelerinde fiziksel ağırlıklı davranışların yoğunlaşma-

sıyla birlikte hem boş zamanlarında hem de iş sırasında bireylerin günlük harcanan enerji miktarı yükselmektedir. Bu durum sağlık açısından zindelik sağlarken iş motivasyonuna da önemli katkılar sağlamaktadır (Vuillemin vd., 2005).

Kriz dönemlerinin insan üzerindeki olumsuz etkisine tepki olarak hükümetler, insanların boş zamanlarını teşvik etmek için pek çok şey yapmaktadır. Bu bağlamda insanlar, çevrimiçi alışveriş, çevrimiçi film izleme, kişisel gelişim etkinliklerine katılma ve çevrimiçi koçluk ile evde eğitim gibi boş zaman etkinliklerini seçerek kriz sürecini en az zararlarla atlatılmaktadır. Restoran ve otel işletmeleri, yiyecek dağıtım şirketleriyle iş birliği yaparak kapalı alan boş zaman etkinlikleri yüksek talep görmeye başlamıştır. Ayrıca, evde yapılan boş zaman faaliyetleri için gerekli olan ekipmanların satışlarında artış görülmektedir (Urh, 2021).

1.2. Rekreasyon

Rekreasyon, 1970 ve 1990'lı yıllarda önemli bir sağlık önceliği olarak görülmesine yol açan epidemiyolojik çalışmaları içerirken sonrasında sağlığı teşvik etmek için uygulanan etkinlik olarak kabul edilmeye başlanmıştır. Rekreasyon, ilk dönemlerde şehir planlaması, ulaşım, barınma, parklar ve çevre rekreasyonu gibi sağlığı destekleyen daha geniş bir politika ve çevresel faktörler yelpazesine odaklanmıştır. Rekreasyonun yararları, dinlenme ve boş zaman anlamları, insan davranışının nasıl oluştuğunu analiz etmek için girdi ve çıktı yöntemleri kullanmışlardır (Kaczynski ve Henderson, 2007).

Doğal ve yarı doğal ortamlarda açık hava rekreasyonu, fiziksel ve zihinsel sağlık için çok önemli bir rol oynamakta ve insan sağlığına katkıda bulunmaktadır. Bununla birlikte önemli ölçüde insan refahına ve yaşam kalite algısına destek olmaktadır. Özellikle kentleşme oranının yüksek olduğu bölgelerde, arazi bozulması ve artan ekonomik zenginlik, rekreasyonel ortamların sayısını hızla artırmaktadır (Guo ve diğerleri, 2010). Yeşil yüksek nüfuslu kentsel aglomerasyonların içindeki veya yakınındaki alanlar ise birçok bölge sakini için açık hava rekreasyon aktiviteleri için önemli yerleri temsil etmektedir. Bununla birlikte dünyanın her yerindeki dağlık bölgeler, çekicilikleri nedeniyle doğaya dayalı rekreasyon ve turizm için cazip destinasyonlar olarak karşımıza çıkabilmektedir. Yine, manzaralar, vahşi doğaya ve vahşi yaşama erişim, yürüyüş, dağ bisikleti, tırmanma gibi açık hava rekreasyon aktiviteleri, insan hayatındaki yerini giderek daha fazla hale getirmektedir (Schirpke vd., 2018)

Ekolojik alanları ziyaret etme güdülerini anlayarak uygun planlama hedefleri oluşturma amacıyla doğa rekreasyonu yapılmaktadır. Doğa temelli rekreasyonel faaliyetler yürüten bireyler, rekreasyon ve turizm destinasyonlarında çeşitli etkinliklere katılmayı tercih etmektedir. Yürüyüş, binicilik gibi açık hava rekreasyon faaliyetleri ve iç eğlence ihtiyaçlarını karşılamak

için kamp yapmak arzusuyla katılım sağlamaktadırlar. Rekreasyon faydaları arasında öne çıkan stres azaltma gibi somuttan soyuta, çevre hakkında daha fazla şey öğrenmek, doğal/kültürel ortamlar tanımak, kişisel veya topluluk kimliği anlamak, çevre idaresi ve çevreye karşı sorumlu faaliyetlerde bulunmak gibi davranışlar bulunmaktadır. Doğa temelli açık hava rekreasyonu ve turizm, doğal kaynaklara dayanır. Çevrelerin ekolojik, sosyo-kültürel ve ekonomik olarak bu tür faydalar için sürdürülebilir yönünü esas alırken ekosistemlere yönelik artan çevresel tehditlere (doğal kaynakların tükenmesi, artan nüfus ve kirlilik oranları, artan sera etkisi) de tepki göstermektedir. Rekreasyon deneyiminin bir sonucu olarak eğilim, çevresel tutumlar ve çevreye karşı sorumlu davranışlar arasında bir bağlantı gözlemlenmiştir (Kil vd., 2014).

Rekreasyon ekolojik ve fiziksel faydaların yanı sıra katılımcılara zihinsel açıdan da ciddi katkılar sağlamaktadır. Buna yönelik son zamanlarda yapılan çalışmalar, doğa ile bağlantının zihinsel gelişime sayısız katkısını vurgulamıştır. Fiziksel sağlık ve doğa ile bağlantının mental ilişkiye aracılık ettiği saptanmıştır. Doğaya maruz kalma ile olumlu duygulanımdaki iyileşmeler gibi zihinsel sağlık yararları arasında bilişsel yönün geliştiği görülmektedir. Konsantrasyon ve dürtü kontrolü ve ayrıca gelişmiş çalışma belleği de rekreasyonun ortaya koyduğu zihinsel faydalardan bazılarıdır. Rekreasyon, sağlığa olumlu etkileri olduğu bilinen mutluluk, neşe ve memnuniyet gibi deneyimler sağlar. Yeşil rekreasyon olarak da bilinen “yeşil egzersiz” ile psikolojik iyi oluş arasında güçlü bir ilişki olduğunu gösteren bir benlik saygısında artış ve duygu durum bozukluğunda azalmalar sıklıkla tespit edilmektedir. Katılımcıların, psikolojik restorasyon için doğaya değer verdikleri gözlemlenirken doğal ortamdaki rekreasyonel olumlu deneyimler, ekolojik olarak sorumlu davranışları teşvik etmeye hizmet etmektedir. İnsan ve çevresel sürdürülebilirlik arasındaki fiziksel sağlık yararları da rekreasyon sayesinde insanlar tarafından büyük ilgi görmektedir. Rekreasyonel fiziksel aktiviteyi artırarak aşırı kilolu veya obez olma insidansını azaltmak için son yıllarda tercih edilen en etkili yollardan birisidir. Fiziksel egzersizi teşvik etmenin yanı sıra, orman ve doğal alan ziyaretlerinin stresi azaltarak bağışıklık sistemine yardımcı olduğuna inanılmaktadır. Ayrıca, kanseri önlemede potansiyel bir faydası olan hormonlar hareket geçirmek ve sağlık açısından korunan alanlara erişimi iyileştirmek rekreasyonun temel faydaları arasında kabul görmektedir (Winter vd., 2019).

Rekreasyon, kültürel çeşitlilik ve fırsatlar açısından da önemli çıktılar ortaya koymaktadır. Adil fırsatlar sağlanması, arzulanan deneyimlerdeki kültürel farklılıklar, dış mekân engelleri gibi hususlar rekreasyon bilinci ile sağlanabilmektedir. Rekreasyona ilişkin farklı algılar, dış mekan ortamlarındaki karmaşıklığı artırsa da rekreasyon ve doğaya dayalı turizm hizmeti sunumundaki olumlu ilişki katılımcıları tatmin etmektedir. Avrupa’daki etnik azınlıklarla yürütülen çalışmalarda, renk toplulukları varyasyonları

ortaya çıkartılarak kültürel değişimlerin bir yansıması olarak zaman içinde değişmeye devam edip etmediği gözlemlenmiştir. Araştırma sonucunda rekreasyon faaliyetlerine katılım gösteren kişinin kendi grubunu veya kültürünü deneyimden sonra benimsediği ve aidiyet duygusu geliştirerek kültürün bir parçası olarak kendisini tanımladığı gözlemlenmiştir. Sosyoekonomik durum, ikamet durumu ve diğer faktörler de rekreasyonu derinden etkileyen konuların başında gelmektedir. ABD’de on yıl arayla gerçekleştirilen ulusal rekreasyon kullanımının etnik azınlıklar, kadınlar, yaşlı yetişkinler ve kırsal kesimde yaşayanlar dahil olmak üzere marjinal grupların üyeleri üzerinde dış mekân katılımına yönelik artan kısıtlama algılarını belirlemiştir. Açık hava rekreasyon ve boş zaman fırsatları, etnik kökene göre farklılıklar gösterebilmektedir (Jay vd., 2012; Ghimire vd., 2014).

Rekreasyon, birçok ulusal ve yerel ekonominin önemli bileşenleridir ve yaşam kalitesine, yer duygusuna, sosyal bağlantıya, fiziksel esenliğe, öğrenmeye sayısız şekilde katkıda bulunmaktadır. Rekreasyon kalıpları ve insanlar üzerindeki olası etki faktörleri hakkında bilgiler, davranışlar, röportajlar veya kullanılarak toplanmaktadır. Son zamanlarda ortaya çıkan anketler, sosyal medya, insanların doğayı ve diğerlerini nasıl kullandığını ve bunlara nasıl tepki verdiğini değerlendirmek için heyecan verici alternatif olanaklar yaratmaktadır. Rekreasyon için veri sorunu, “büyük veri” üretirken, genellikle belirsiz olmasından kaynaklanmaktadır. Sosyal medyadan anlam ve faydalı bilgilerle nasıl ulaşılabileceği ve anlamlı ilişkiler kurulabileceği noktasında soru işaretleri bulunabilmektedir. Örneğin, görüntü paylaşım web sitesi flickr’daki fotoğrafların konumları ve sitelerdeki ampirik olarak elde edilen rekreasyon alanları ziyaret oranlarını tahmin etmek için sosyal medyadan gelen verilerin kullanımı, bu alanda yapılmış olan ilk temel çalışmadır. Rekreasyon kalıplarını incelemek için temel bir neden, bu endüstrinin ekonomik önem taşımasıdır. 2011 yılında seyahat ve turizmin dünyanın gayri safi yurtiçi hasılasına (GSYİH) toplam katkısı yaklaşık olarak 6 Milyar ABD doları (GSYİH’nın %9’u), 2022’ye kadar 10 Milyar ABD dolarına çıkması beklenen büyüme, turizm ve rekreasyon temelli ekonomik göstergelerdir. Rekreasyon ve turizm birçok yerel ekonominin önemli bir bölümünü temsil etmektedir. Rekreasyon ve turizmin önemini ölçmenin yalnızca bir yoludur. Bu faaliyetler kritik düzeyde insan refahının çeşitli yönlerine katkıda bulunmaktadır. Örneğin, açık havada rekreasyon, manevi bir deneyim olmakla birlikte yerel ekonomiyi canlandırması sebebiyle iktisadi açıdan da önemli gelirler sağlayabilmektedir (Wood vd., 2013).

Kişisel gelişim ve yeteneklerin keşfedilme sürecinde de rekreasyon faaliyetlerinin oynadığı rol, kritik öneme sahiptir. Bireylerin, günlük yaşamında kendi farkındalığını anlayabilmesi çoğu zaman mümkün olmayabilir. Bu nedenle bilişsel veya fiziksel yeteneklerini ortaya koyabilmesi amacıyla katılım gösterdiği rekreasyon aktiviteleri onlara yardımcı olabilmektedir. Zihinsel

rahatlama ve grup etkileşimin getirdiği iletişim kalitesi sonucunda çevresiyle girdiği yoğun ilişki, özgüven duygularını geliştirmektedir. Bununla birlikte gözlemleyebilme ve empati yeteneği kazanan katılımcılar, rekreasyon aktivitelerinin sunduğu tüm faydalardan istifade edebilmektedir. Bu durum bireyleri, çalışma ortamında da daha verimli kılarken sosyallik yönünün gelişimine de fayda sağlamaktadır. Bireysel farkındalığın toplumsal entegrasyona kavuşması ile birlikte rekreasyondan elde edilen deneyim kalitesi, en üst düzeye çıkabilmektedir. Katılımcıların zaman içerisinde kendi gelişimin ötesine geçerek toplumsal sorumluluk hassasiyetinin arttığı ve yardımlaşma bilincinin oluştuğu da gözlemlenebilmektedir. Tüm bu değişkenlerin bir araya gelmesi durumunda rekreasyona katılım gösteren bireylerde mutluluk davranışları fark edilebilmektedir (Litwiller vd., 2017).

Rekreasyonun bireylere veya topluma sağladığı katkılar şu şekilde sıralanmaktadır (Milanović vd., 2019);

- Fiziksel ve ruhsal sağlığı iyileştirir,
- Sosyalleşme imkânı sağlar,
- Empati ve iletişim yeteneği geliştirir,
- Stres ve baskı ile baş etmede yardımcı olur,
- Eğlence ve öğrenme fırsatı getirir,
- Toplumsal sorumluluk bilinci oluşturur,
- Ekolojik çevreye duyarlı olmayı bilir.

1.3. Animasyon

Animasyon terimi, Latince anima: ruh, animare: bir şeyin canlanması, yükselme, motivasyon kelimesinden türetilmiştir. Eğlence, keyif, dinlenme, aktif tatil, aktif egzersizler, açık iletişim vb. gibi animasyon konusu bilim adamlarının ilgisini çok fazla çekmemiştir ve bu nedenle bu konudaki teknik literatür oldukça sınırlı kalmaktadır. Animasyon, dijital oyun platformlarında, eğitim kurumlarında, spor mekanlarında, müzikal konser alanlarında, eğlence alanlarında ve otel işletmeleri gibi hizmet işletmelerinde uygulanan başlıca etkinlikler olarak çok fazla talep görmektedir (Ivanovski, 2010).

Animasyon etkinlikleri, ziyaretçi deneyimlerini geliştirmeye katkıda bulunduğu bilinmektedir. Tatil köyleri, müzeler, miras alanları ve tema parklarında animasyon etkinlikleri düzenlenmektedir. Dünyanın her yerindeki cazibe merkezleri ve tesisler, animasyonun avantajlarını etkili bir biçimde kullanmaya çalışmaktadır. Turizmle ilgili diğer işletmeler, konuklarına deneyim yaşatmak için genellikle benzer animasyon programları ve etkinlikleri sunarak kalite algısını artırmayı amaçlamaktadırlar. Turist memnuniyet algısında daha olumlu sonuçlar veren animasyon/eğlence hizmetleri, konaklama

işletmelerinin ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir. 1970’li yıllardan itibaren tatil kulüpleri ve her şey dahil tatil köyleri tarafından uygulanan eğlence yöntem ve teknikleri; “Otel animasyonu” kavramı ile kabul görmektedir. Destinasyonlar, keyif veren her aktiviteyi kapsayan özel fonksiyonu animasyon ile çeşitlendirmekte ve farklı bir biçimde hizmet vermektedir. Oyunlar, sporlar, gösteriler, etkinlikler gibi eğlence ve dinlendirme amaçlı animasyon etkinlikleri, her geçen yıl sayısal açıdan daha fazla arttırılarak katılımcıların hizmetine sunulmaktadır (Laloumis, 2000).

Animasyon, modern turisti eğiten ve eğlendiren bir süreç olarak açıklanabilmektedir. Seyahat etme ve tatillerde boş zaman geçirme yollarını daha iyi hale getirerek deneyim kalitesi artırmaktadır. Kültürel ve sportif aktivitelerden eğlenceye kadar pek çok çeşitlilikte hizmetler sunmaktadır. Animasyon aynı zamanda turistlerde çevrelerine karşı ilgi uyandıran ve kültürel mirası güçlendiren sanatsal duygu hissi uyandırmaktadır. Turistleri canlandırmayı amaçlayan animasyon etkinlikleri, katılmaya motive etmekte ve turistlerin daha olaylı bir seyahat deneyimi yaşamasına imkân sağlamaktadır. Diğer alanlar için geçerli olabilecek animasyon kavramının açıklaması ise Alman sosyolog Klaus Finger Benoit (1988) tarafından “Turizmde animasyon, konuşulan, cana yakın, neşeli, turistin (misafirin) sosyalleşmesi için nazik, sıcak, çekici çekicilik, çağrı, teşvik, teşvik (bir şeye dahil olmak) tatildayken boş zamanlarında yaptığı herhangi bir faaliyetle ona hitap ediyor, ortak bir faaliyet haline gelmeye başladığı an ile tamamlanıyor (misafirlerin ve ev sahipleri) ve yeni (yeni deneyimler), etkinliklere ortak katılım, insanlarla ve yerlerle (destinasyon), kültürle ve seyahat edilen ülkeyle tanışmaktan keyifle (zevkle) genel” şeklinde verilmiştir. Animasyon etkinlikleri, turistleri bir ülkenin kültürü ile tanıştırmak kuşkusuz animasyonun temel görevlerinden biridir. Kültürel ve tarihi anıtlar söz konusu olduğunda animasyonun iki ana amacı vardır (Stamenković vd., 2015);

a) Turistlere kültürel ve tarihi eserler hakkında bilgi vermek: Kültürel ve tarihi anıtları tanımak seyahatlerinin ana nedeni olmayan turistlerin bile ilgisini çekebilen animasyon hizmetleri ortaya koymak.

b) Kültürel, sanatsal ve eğlence amaçlı etkinlikleri tarihi bir ortamda düzenlemek: Tarihi binalara ve eski şehir merkezlerine yeni bir soluk getirecek animasyon hizmetleri sunarak farkındalık oluşturmak.

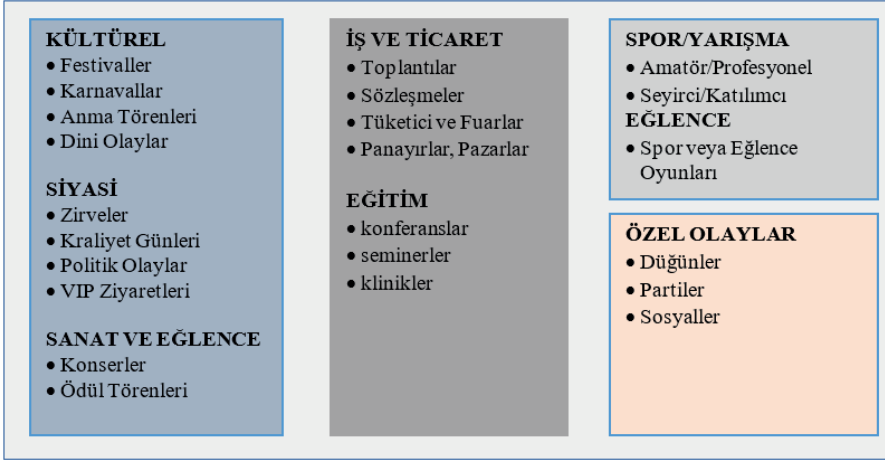
Animasyon etkinlikleri esas olarak sınıflandırılarak anlatılmaktadır. Bu bağlamda gösteri sanatları ve spor olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. İlk olarak ziyaretçilerin eğlence ihtiyaçlarını karşılamak ve onlara daha iyi sosyal temas ve iletişim için fırsatlar sağlamaktır. Ziyaretçilerin kalış süresi boyunca keyifli zaman geçirmesi, memnuniyet duygularını olumlu yönde etkilemekte ve daha keyifli ruh haline dönüşmesi için teşvik etmektedir. Bu nedenle eğlence hizmetleri sunan işletmeler, animasyon etkinliklerini başarılı bir şekilde

yöneterek kalite algısında olumlu imaj sunmayı hedeflemektedir. Diğeri ise katılımcıların fiziksel gelişimini destekleyen ve sağlıklı yaşam tarzını benimseten spor etkinlikleridir. Spor aktiviteleri sağlayan Akdeniz bölgesindeki tatil köylerinde ve otellerde, plajda, oyun alanında, diğer çocuk tesisleri, havuzlarda, dans alanları, spor salonu, fitness ve aerobik, gibi yerlerde spor amacı animasyon hizmetleri gerçekleştirilmektedir. Animasyon, tatilcilerin eğlence ve spor ihtiyaçlarını karşılayarak onlara daha iyi sosyal temas, etkileşim ve iletişim imkânı sunmaktadır (Sotiriadis, 2005).

Animasyon sınıflandırılması spor aktiviteleri ve eğlence hizmetleri dışında çocuk animasyonu (mini kulüp) ve gece gösterileri olarak da sınıflandırılmaktadır. Spor aktiviteleri genellikle gündüz saatlerinde yapılan sabah jimnastiği, okçuluk, plaj voleybolu, futbol, havuz oyunlarını kapsamaktadır. Spor aktiviteleri ile turistler hem canlanıp hem de sosyalleşme imkânı bulabilmektedirler. Animasyonlar, konaklama işletmelerinde her yaş turist grubuna hitap edebilmeli ve onlara keyifli anlar yaşatabilmesi gerekmektedir. Bu nedenle animasyon faaliyetleri çeşitlilik göstererek her kesim tarafından ilgi görmelidir. Özellikle büyük konaklama işletmelerinde çocuk aktiviteleri (mini kulüp) yaygın olarak hizmet vermektedir. Aileler kendileri kadar çocuklarının da mutlu olmalarını istedikleri için, konaklama işletmelerinde yapılan çocuk animasyonlarına önem vermektedirler. Çocuklu ailelerin konaklama tercihlerinde, çocukların seçimlerinin oldukça önemli bir yere sahip olduğunu ortaya koyarak ilgili duruma göre karar aldıkları gözlemlenmektedir. Çocuk animasyonu, aqua parklar otel tercihlerinde önemli bir yer teşkil etmektedir. Mini kulüpler, gündüz çeşitli aktiviteler yaparken, çocukların sosyalleşmesine de katkıda bulunmaktadırlar. Geceleri ise gece şovlarından önce çocuklarla mini kulüp dansları ile keyifli zamanlar oluşturulmaktadır. Konaklama işletmelerinde akşam yemeğinden sonra yapılan Türk gecesi, showlar, konsept partiler, Latin geceleri, playback ve çeşitli yarışmalar gece gösterisi faaliyetleri içerisinde yer almaktadır. Gösterilerin kaliteli olması ve yetenekli animatörlerle gerçekleşmesi, turistlerin memnuniyeti için oldukça önemlidir. Tatil ve boş zaman sürelerinde meydana gelen artış, rekreasyon ve animasyon faaliyetlerinin farklılaşmasına ve çeşitlenmesine her geçen gidecek daha fazla neden olmaktadır (Dalkılıç ve Mil, 2017).

Animasyon etkinlikleri, biçimlerine, amaç ve programlarındaki bariz farklılıklara dayalı olarak planlanmaktadır. Bu bağlamda etkinliklerin ana kategorilerinin bir tipolojisini sağlanarak sınıflandırma yapılabilmektedir. Animasyon hizmeti kategorileri, programlarında genellikle geniş bir çeşitlilik içeren ve sivil gururu ve uyumu geliştirmeyi amaçlayan bütün faaliyetleri kapsamaktadır. Bir diğer yandan rekabet, eğlence, eğlence, iş veya sosyalleşme gibi amaçlar doğrultusunda da sınıflanabilmektedir. Animasyon hizmetleri, genellikle özel amaçlı tesislere ihtiyaç duyarlar ve bu tesislerin (kongre merkezleri ve spor sahaları gibi) yöneticileri belirli etkinlik türlerini hedefle-

yerek programlarını gerçekleştirirler. Konaklama işletmeleri, eğlence sektörü, etkinlik organizasyonları, profesyonel dernekler ve özel talepler yolları ile animasyon hizmetleri, geleneksel olarak bu olay türleriyle ilişkilendirilmiştir. Animasyon hizmetlerinin sınıflandırılmasına ilişkin en kapsayıcı bilgiler şekil 1’de sunulmaktadır (Getz, 2008);

Şekil 1: Animasyon Sınıflandırması

SONUÇ

Boş zaman artışı ile fiziksel aktivite başta olmak üzere rekreasyon ve animasyon faaliyetlerine yönelik ilgi giderek artış göstermiştir. Fiziksel aktivitelerle kronik hastalıkların, metabolik sendromların, hareketsizlik sonucu sindirim sorunlarının ve bununla ilişkili sağlık riski bileşenleriyle mücadele etmek için etkili yaşam tarzı stratejilerinin geliştirilmesine yönelik bir ihtiyaç olarak gelişim sergileyen boş zaman kavramı, günümüzde toplumun her kesiminde kabul görmektedir (Cho vd., 2009).

Fiziksel aktivite uygulamalarında boş zaman değerlendirmelerin çoğunluğunu erkekler oluştururken gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde rekreasyon ve animasyon bilincinin daha yüksek olduğu tespit edilmiştir (Azevedo vd., 2007). Boş zamanın daha etkin kullanılmasının sağladığı olumlu farkındalık sonucu, konuyla ilgili yürütülen çalışmaların sayısı hızla artmaya başlamıştır. İlk başlarda fiziksel aktivite ile başlayan boş zaman değerlendirmeleri, zaman içerisinde sosyal, kültürel, sanatsal ve ekolojik temalarla gelişim göstermiştir.

Rekreasyon ve animasyon, teorik ve uygulamalı olarak program alanları bakımında benzerlik göstermektedir. Özellikle hizmetlerin sektörünün öncüllerinden birisi olan turizm sektöründe rekreasyon ve animasyon konularının şemalarda da görünümü ve yayılımı vurgulanmıştır. Buna yönelik

olarak işletmelerde yönetsel süreç planlamaları geliştirilirken eğitim kurumlarında rekreasyon ve animasyon dersinin/konularının durumu müfredata girmeyi başarmıştır. Bu bağlamda rekreasyon ve animasyon ilişkisinin bilimsel boyut açısından da incelenmeye başladığını söylemek mümkündür. Bir diğer yandan animasyon ve oyun öğretimini içeren eğitimler ve rekreasyon kursları artarak devam etmektedir. Örneğin, Macar Yüksek öğretiminde animasyon eğitim metodolojisi ve kalitenin iyileştirilmesi için öneriler ortaya konulmuş ve rekreasyon dersleri için yeni müfredat uygulanmıştır (Magyar, 2018).

Boş zaman, rekreasyon ve animasyon faaliyetlerinin ortaya çıkabilmesi için ihtiyaç duyulan en önemli kıt kaynaklardan birisidir. Bireyler, yeterli düzeyde boş zamana sahip olamadığı durumlarda rekreasyon ve animasyon hizmetlerine katılımları gerçekleşmemektedir. Bu sebeple, rekreasyon ve animasyon hizmetleri için boş zaman, iktisadi alım gücü ve katılım motivasyonu gibi gerekli unsurların başında gelmektedir. Bir diğer yandan rekreasyon ve animasyonun katılımcılar üzerinde daha sağlıklı bir yaşam tarzı ve mutluluk verme amacı içerisinde ortak değerleri barındırması nedeniyle birbirleri arasında yoğun ilişki bulunmaktadır. Tüm bunlar dikkate alındığında boş zamanın rekreasyon ve animasyon ilişkisindeki hayati önemine dikkat çekmekte ve iki kavram arasındaki ilişki bu çalışmada ortaya konulmaktadır.

KAYNAKÇA

- Azevedo, M. R., Araújo, C. L. P., Reichert, F. F., Siqueira, F. V., da Silva, M. C., & Hallal, P. C. (2007). Gender differences in leisure-time physical activity. *International journal of public health*, 52, 8-15.
- Cho, E. R., Shin, A., Kim, J., Jee, S. H., & Sung, J. (2009). Leisure-time physical activity is associated with a reduced risk for metabolic syndrome. *Annals of epidemiology*, 19(11), 784-792.
- Cruz, E., & Raurich, X. (2020). Leisure time and the sectoral composition of employment. *Review of Economic Dynamics*, 38, 198-219.
- Dalkılıç, G., & Burak, M. İ. L. (2017). Rekreasyon-Animasyon Hizmetlerinin Sınıflandırılması ve Otel İşletmelerindeki Öneminin Değerlendirilmesi. *Beykoz Akademi Dergisi*, 5(2), 40-72.
- Eriksen, S. H., & Mulugeta, E. (2021). Leisure time of working children in Addis Ababa. *Childhood*, 28(3), 395-408.
- Getz, D. (2008). Event tourism: Definition, evolution, and research. *Tourism management*, 29(3), 403-428.
- Ghimire, R., Green, G. T., Poudyal, N. C., & Cordell, H. K. (2014). An analysis of perceived constraints to outdoor recreation. *Journal of Park and Recreation Administration*, 32(4).
- Haubenhof, D. K., Elings, M., Hassink, J., & Hine, R. E. (2010). The development of green care in western European countries. *Explore*, 6(2), 106-111.
- Hulteen, R. M., Smith, J. J., Morgan, P. J., Barnett, L. M., Hallal, P. C., Colyvas, K., & Lubans, D. R. (2017). Global participation in sport and leisure-time physical activities: A systematic review and meta-analysis. *Preventive medicine*, 95, 14-25.
- Ivanovski, A. (2010). Animation In Function of Touristic Events. In Faculty of Tourism and Hospitality Management in Opatija. Biennial International Congress. Tourism & Hospitality Industry (p. 1437). University of Rijeka, *Faculty of Tourism & Hospitality Management*.
- Jay, M., Peters, K., Buijs, A. E., Gentin, S., Kloek, M. E., & O'Brien, L. (2012). Towards access for all? Policy and research on access of ethnic minority groups to natural areas in four European countries. *Forest Policy and Economics*, 19, 4-11.
- Kaczynski, A. T., & Henderson, K. A. (2007). Environmental correlates of physical activity: a review of evidence about parks and recreation. *Leisure sciences*, 29(4), 315-354.
- Kil, N., Holland, S. M., & Stein, T. V. (2014). Structural relationships between environmental attitudes, recreation motivations, and environmentally responsible behaviors. *Journal of Outdoor Recreation and Tourism*, 7, 16-25.
- Korpela, K., & Kinnunen, U. (2010). How is leisure time interacting with nature related to the need for recovery from work demands? Testing multiple mediators. *Leisure sciences*, 33(1), 1-14.

- Laloumis, D. (2000). *Hotel animation and sports*. Athens: *Stamoulis Publications*.
- Lai, B., Lee, E., Kim, Y., Matthews, C., Swanson-Kimani, E., Davis, D., ... & Rimmer, J. H. (2021). Leisure-time physical activity interventions for children and adults with cerebral palsy: a scoping review. *Developmental Medicine & Child Neurology*, 63(2), 162-171.
- Litwiller, F., White, C., Gallant, K. A., Gilbert, R., Hutchinson, S., Hamilton-Hinch, B., & Lauckner, H. (2017). The benefits of recreation for the recovery and social inclusion of individuals with mental illness: An integrative review. *Leisure Sciences*, 39(1), 1-19.
- Magyar, M. (2018). *Animation in tourism—its role and situation in the Hungarian tertiary education and service market*. PhD. dissertation. Doctoral School of Education. Subject Pedagogies Program. Hungary.
- Meier, L. L., Cho, E., & Dumani, S. (2016). The effect of positive work reflection during leisure time on affective well-being: Results from three diary studies. *Journal of Organizational Behavior*, 37(2), 255-278.
- Moreno, A., Valls, A., Isern, D., Marin, L., & Borràs, J. (2013). Sigtur/e-destination: ontology-based personalized recommendation of tourism and leisure activities. *Engineering applications of artificial intelligence*, 26(1), 633-651.
- Rokicka-Hebel, M., Ziolkowska, J., & Patyna, A. (2016). The professional profile of a leisure time animator in tourism and recreation services. *Baltic Journal of Health and Physical Activity*, 8(4), 17.
- Schirpke, U., Meisch, C., Marsoner, T., & Tappeiner, U. (2018). Revealing spatial and temporal patterns of outdoor recreation in the European Alps and their surroundings. *Ecosystem services*, 31, 336-350.
- Sonnentag, S. (2012). Psychological detachment from work during leisure time: The benefits of mentally disengaging from work. *Current Directions in Psychological Science*, 21(2), 114-118.
- Sotiriadis, M. D. (2014). Management and operational issues of animation services in resort and all-inclusive hotels: Evidence from Greece. *Mediterranean Journal of Social Sciences*, 5(20), 692.
- Urh, B. (2021). The Impact of leisure and tourism on public health in pandemic times. *Quaestus*, (18), 84-95.
- Stamenković, I., Blešić, I., Pivac, T., & Ivkov-Džigurski, A. (2015). Attitudes of participants of tourist animation: Case study: Thematic events as a practical training (Novi Sad, Serbia). *Turizam*, 19(4), 146-154.
- Vuillemin, A., Boini, S., Bertrais, S., Tessier, S., Oppert, J. M., Hercberg, S., ... & Briçon, S. (2005). Leisure time physical activity and health-related quality of life. *Preventive medicine*, 41(2), 562-569.
- Veal, A. J. (2020). Is there enough leisure time? Leisure studies, work-life balance, the realm of necessity and the realm of freedom. *World Leisure Journal*, 62(2), 89-113.

- Winter, P. L., Selin, S., Cervený, L., & Bricker, K. (2019). Outdoor recreation, nature-based tourism, and sustainability. *Sustainability*, 12(1), 81.
- Wood, S. A., Guerry, A. D., Silver, J. M., & Lacayo, M. (2013). Using social media to quantify nature-based tourism and recreation. *Scientific reports*, 3(1), 2976.

Bölüm 8

DOĞU AKDENİZ VE EASTMED¹

Mustafa ÇINAR²

1 Bu kitap bölümü yazarın 2023 yılında Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı'nda Doç. Dr. Merve Suna ÖZEL ÖZCAN danışmanlığında hazırlamış olduğu "Türkiye'nin Doğu Akdeniz Politikasının Temel Parametreleri" başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

2 Yüksek Lisans Öğrencisi Mustafa ÇINAR, Kırıkkale Üniversitesi, mustafacinaar@outlook.com, 05549387107, ORCID. 0000-0003-0902-7923

Giriş

Doğu Akdeniz, üç kıtanın birbirine en çok yakınlaştığı, dünya ticaret yollarını içinde barındıran, beşerî bir çok olayın içinde cereyan ederek dünyaya yayıldığı jeopolitik önemi yadsınamaz bir bölge olagelmıştır. Doğu Akdeniz, yüzyıllardır birçok medeniyete ev sahipliği yapmış, ticaret ve göç yollarının merkezi haline gelmiştir. Ayrıca bölgeye yakın coğrafyalarda kurulan küresel güç iddiasında bulunan İmparatorlukların açısından da hedeflerine ulaşabilme için ele geçirilerek, kontrol altında tutulması gereken bir alan olarak görülmüştür. Coğrafi keşiflere kadar bölge, dünyanın deniz ticaret merkezi olmuştur. Coğrafi keşiflerden sonra bile değerini korumuş, küreselleşen günümüz dünyasında da stratejik önemini sürdürmeye devam ettirmektedir. Doğu Akdeniz’de 1960’lardan sonra başlanan hidrokarbon arama faaliyetleri 2000’li yılların başındaki keşifler yoluyla meyvesini vermiş ve bölge küresel siyasetin gündeminde önemli bir yer edinmiştir. İlk olarak, 1999 yılında Noa ve 2000 yılında Mari-B gaz sahaları bölgede keşfedilmiştir. Bu rezervler oldukça mütevazı olsa da derin deniz sondaj çalışmaları açısından haleflerine öncülük etmiştir. 2009 yılında İsrail, Tamar sahasında 2010 yılında da Leviathan sahasında büyük hidrokarbon keşifleri gerçekleştirmiştir. Bunun dışında 2015 yılında Mısır’ın ilan ettiği Münhasır Ekonomik Bölge’de (MEB), Zohr hidrokarbon sahasında o güne kadarki en büyük hidrokarbon kaynağının keşfi yapılmıştır. Gerçekleştirilen bu keşifler diğer bölge ülkelerinin de denizlerde arama ve sondaj faaliyetlerini arttırmış ve bunun sonucu olarak bölgedeki hidrokarbon keşifleri devam etmiştir. Bölgede Mısır, İsrail ve Güney Kıbrıs Rum Yönetimi (GKRY) net kazanımlar elde etmiştir. Bu sayede enerji ithal eden ülkeler, ihracatçı ülke konumuna yükselmiştir. Doğu Akdeniz’de ardı ardına gerçekleşen enerji keşifleri ile söz konusu enerjinin uluslararası piyasalara ve Avrupa ülkelerine nasıl taşınacağı sorusu gündeme gelmiştir. Bu doğrultuda maliyeti düşük ve önemli birkaç alternatif rota belirlenmiş olsa da siyasi birtakım saiklerle daha uzun ve maliyetli bir rotada karar kılınmıştır. Doğu Akdeniz gazını İsrail açıklarından Kıbrıs Adası, Yunanistan ve İtalya götürecek olan EastMed adlı proje hazırlanarak hayata geçirilmesi planlanmıştır. Bu çalışmada, Doğu Akdeniz’in jeopolitik öneminden yola çıkarak ekonomi politik bağlamda ele alınan ve Doğu Akdeniz gazını Avrupa’ya ulaştırması planlanan EastMed projesini bölgesel işbirliği çerçevesi içerisinde ele alınıp, açıklanmaya çalışılacaktır. Projenin, bölgesel işbirliği özelinde yaptığı katkının ne denli amacına hizmet edip etmediği konusu vurgulanarak asıl hedefin ne olduğu ortaya konmaya çalışılacaktır.

Doğu Akdeniz’in Jeopolitik Önemi

Jeopolitik kavramı, Yunanca “toprak” manasına gelen “geo” ile politika anlamındaki “politeia” kelimelerin bir araya gelmesinden türetilmiş olup siyaset ve coğrafyanın iş birliğine işaret etmektedir (Yılmaz S. , 2012, s. 3) Jeopolitik; devletlerin, bölgelerin, kıtaların, hava, deniz ve kara sahalarının

durumunu doğrudan etkileyen coğrafi, tarihi, siyasi, ideolojik, demografik, askeri, sosyal ve iktisadi şartları gibi unsurları incelemeye alan bir disiplin olarak bilinmektedir (Hasanov, 2012, s. 203). Jeopolitika, belirli toprak parçaları üzerinde yaşayan insanlara nüfuz edebilme ve toprak üzerinde iktidar kurabilme rekabetiyle ilgili olan her şeyi kapsamaktadır (Hasanov, 2012, s. 203-204). Ayrıca günümüzdeki ve gelecekteki güç-amaç ilişkisini politik düzlemde fiziki ve siyasi coğrafyayı ele alarak inceleyen bir kavramdır. Bu perspektifle jeopolitika, bir devletin sahip olduğu coğrafi şartların ve coğrafi konumunun, yeraltı ve yerüstünde bulunan tüm doğal kaynaklarının, kültürel yapısının, askeri ve iktisadi gücünün dış politik süreçlerine nasıl yön verdiğini inceleyen bir anlayıştır. Tüm bu unsurlar ele alındığında genel bir tanım içerisinde jeopolitika, coğrafyanın bir güç unsuru olarak kullanılmalıdır. Jeopolitikte en kritik olgu “konum” olarak karşımıza çıkmaktadır. Ülkeler rakip olarak gördüğü diğer aktörlere veya stratejik önemi haiz dünya ticaret yolları üzerinde yer alan bölgelerde dost unsur ve üs elde etmek ya da kritik doğal kaynakları ele geçirmek gibi yollarla askeri manevra alan ve yeteneklerini üst düzeye çıkarabilmek adına coğrafi avantajlarını kullanabildikleri ölçüde güçlerini arttırmış olurlar (Goldstein ve Pevehouse, 2017, s. 91-92).

Akdeniz kavramını karşılamak adına kullanılan “Mediterranean” kelimesi Latince “Mediterraneus” kelimesinden türetilmiştir. Bu kavram “dünyanın merkezi” veyahut “ülkelerin ortasında kalan alan” manasına gelmektedir (Doğan, 2014). Akdeniz’e özel yapılan sınıflandırmada bölge ikiye ayrılmıştır. 2002 yılında yayınlanan “Limits of Oceans and Seas” adlı raporda Tunus’un Bon Burnu ile Sicilya Adası’nın Lilibeo Burnu arasında çizilecek olan bir hat ile Akdeniz, Doğu ve Batı olarak iki bölgeye ayrılmaktadır (International Hydrographic Organization [IHO], 2002, s. 4). Bu bağlamda Akdeniz’in Doğusu olarak adlandırılan tarafı jeopolitik çerçeve içerisinde tarih boyunca büyük devletler açısından önemini korumuş ve stratejik olarak önem atfedilmesine yol açmıştır. Doğu Akdeniz ve havzası, hegemonya iddiası taşıyan aktörler tarafından kontrol altında tutulmak istenmiştir (Braudel, 1993, s. 174). Doğu Akdeniz’in sahip olduğu jeostratejik, jeoekonomik, jeopolitik ve jeokültürel unsurlar bölgeyi uluslararası rekabet alanına dönüştürmüş ve özgün bir coğrafya olmasını sağlamıştır. Yeryüzünde ortaya çıkan ilk medeniyetlerin hem doğuşundan hem çöküşüne, semavi dinlerin filizlenmesinden tüm dünyaya yayılmasına kadar birçok önemli ve insan odaklı olayın tam ortasında Doğu Akdeniz vardır. Doğu Akdeniz’in Avrupa, Asya ve Afrika kıtalarını birbirine bağlayan tek deniz yolu olması, onu üç kıta arasında kültürden ticarete her anlamdaki mübadelenin de merkezi haline getirmiştir (Şahin ve Günar, 2021, s. 15-16). Bu durumda Doğu Akdeniz’in küresel aktörler tarafından oldukça stratejik bir bölge olarak görülmesine yol açmıştır. Bu konumu Doğu Akdeniz’in uluslararası arenada bir güvenlik meselesi olarak ele alınması neticesini de doğurmuştur.

Geçmişten günümüze değin Doğu Akdeniz jeopolitik önemini korumuş olsa da coğrafi keşiflerle beraber Batılı ülkelerin yapmış olduğu ticaretin ağırlığı Akdeniz'den Atlas Okyanusu'na kaymış ve Akdeniz limanları göreceli olarak kıymetini yitirmeye başlamıştır. Fakat ekonomik değer açısından bir nebze değerini kaybetse dahi Akdeniz, aktörlerin siyasi ve askeri mücadele alanı olarak kalmaya devam etmiştir. Ayrıca 1869 yılında Kızıldeniz'i Doğu Akdeniz'e bağlayan Süveyş Kanalı'nın faaliyete geçmesi ile Akdeniz ekonomik bağlamda da eski gücüne kavuşmuştur. Böylelikle Doğu Akdeniz, Avrupa ile Asya kıtaları arasında gerçekleşen ticaretin ana güzergahı olmayı başarmıştır (Örselli ve Babahanoğlu, 2019, s. 390).

Doğu Akdeniz tarihin eski zamanlarından bugüne ticarete aldığı önemli rolün etkisini arttıran bir etkende petrolün keşfi ve medeniyetlerin petrol hammaddesi üzerinde inşa edilmesidir. Bu durum Doğu Akdeniz'e farklı bir jeopolitik önem verilmesiyle sonuçlanmıştır. 21.yüzyılda küresel ekonomilerin kullandığı enerjinin hemen hemen üçte biri petrolden sağlanmaktadır. Dünya petrol ve doğalgaz rezervlerinin büyük çoğunluğu Doğu Akdeniz havzasındaki ülkelerden ya da Doğu Akdeniz'e komşu bölgelerden çıkarılmaktadır. Ortadoğu Rusya ve Hazar enerji kaynaklarının zorunlu güzergahı Doğu Akdeniz'dir (Şahin ve Günar, 2021, s. 19). Bu çerçevede ele alındığında Doğu Akdeniz'de yaşanacak istikrarsızlık veya kargaşa, dünya ekonomisinin istikrarı ve güvenliği için oldukça zorlayıcı olacaktır.

Doğu Akdeniz'in dünya ticareti açısından öneminin yanı sıra bölgenin Doğu, Orta, Kuzey Afrika ve Balkan havzasını doğrudan veya dolaylı bir şekilde kontrol altında tutabilen bir coğrafya olması onu eşsiz bir jeopolitik konuma erdirmektedir (Özgen, 2016, s. 36). Ayrıca Doğu Akdeniz çevresinde gelişen tehditler bağlamında bir tampon bölge görevi görmektedir. (Örselli ve Babahanoğlu, 2019, s. 391). Terörizmden düzensiz göçe, silah kaçakçılığından insan ticaretine, göçmen kaçakçılığından uluslararası suç örgütlerine kadar birçok uluslararası sorun noktasında Doğu Akdeniz, Batılı toplumlar açısından son kale pozisyonundadır.

Mahan'ın Deniz Hakimiyeti Teorisi'nden hareketle Doğu Akdeniz'i kontrol edecek bir uluslararası aktör Avrupa, Kafkasya, Ortadoğu ve Kuzey Afrika hilalini içine alacak olan bölgeyi kontrol edebilme noktasında büyük bir kazanım elde edeceği aşikardır. Doğu Akdeniz'de son yıllarda keşfedilen enerji kaynakları bölgeye olan ilgili arttırmakla birlikte uluslararası aktörlerin kendi çıkarlarını koruma, geliştirme isteği ve güvenliklerini uzak bölgelerden sağlama amacıyla olmaları nedeniyle Doğu Akdeniz küresel siyasetin ana konularından biri haline gelmiştir. Rusya'nın Soğuk Savaş döneminden beri Mısır, Suriye, Libya ve hatta Yunanistan'da bulunan Ege adalarında donanması için üs arayışında olması, İngiltere'nin Doğu Akdeniz havzasında, Orta Doğu'ya adeta bir atlama taşı olarak görülen Kıbrıs Adasında, karasularına dahi sahip İngiliz toprağı sayılan askeri üslerinin bulunması, Amerika Birle-

şik Devletlerinin (ABD) bölge ülkelerinde elde ettiği askeri tesislerin yanı sıra Doğu Akdeniz açıklarında sıklıkla uçak gemilerini gezdirmesi küresel aktörlerin hem güç projeksiyonlarını ortaya koyması bağlamında önemini hem de Doğu Akdeniz'in jeopolitik çerçevedeki önemini ortaya koyar niteliktedir (Yaycı, 2012, s. 6-7).

Birçok bilim insanı tarafından “verimli hilal” olarak adlandırılan Doğu Akdeniz bölgesinin stratejik ve jeopolitik önemini üç ana başlık altında toplamak mümkündür.

1.) Doğu Akdeniz Afrika, Asya ve Avrupa kıtalarının birbirine en çok yaklaştığı bölgededir. Bu durum kıtalar arasındaki her türlü mübadelenin bu coğrafya vasıtasıyla yapılmasına olanak vermiştir. Ayrıca Türk boğazlarının sayesinde Karadeniz'i Akdeniz'e bağlanmakta Süveyş Kanalı sayesinde ise Kızıldeniz Doğu Akdeniz'e eklenmektedir. Bu durum ticaret ve nakil hatlarının Doğu Akdeniz'de birleşmesi sonucunu doğurmuştur. Öyle ki bu durum bölgenin ne denli önemli olabileceğini açıklar niteliktedir.

2.) Ortadoğu, Hazar ve Rusya'dan sağlanan enerji kaynaklarının uluslararası piyasalara Doğu Akdeniz üzerinden ulaştırılması bölgenin hem sahil devletleri tarafından bir egemenlik ve güvenlik alanı olarak görülmesine hem de uluslararası aktörler tarafından stratejik önem atfedilmesine yol açmıştır. Bu durumda bölge siyasetini oldukça etkilemektedir. Bu bağlamda bölge enerji güvenliği ve istikrarın sağlanması çerçevesi içerisinde okunmaktadır.

3.) Doğu Akdeniz'de son dönemlerde keşfedilen enerji kaynaklarıyla beraber bölgenin sadece transit geçiş sağlayan bir bölge olması değil bununla birlikte enerji üreten bir bölgeye evrilmesi gerçeğini ortaya çıkarmıştır. Bu durum Doğu Akdeniz'in stratejik ve jeoekonomik önemine katkı sağlamış ve yeni jeopolitik dengeler oluşturmaya yol açmıştır.

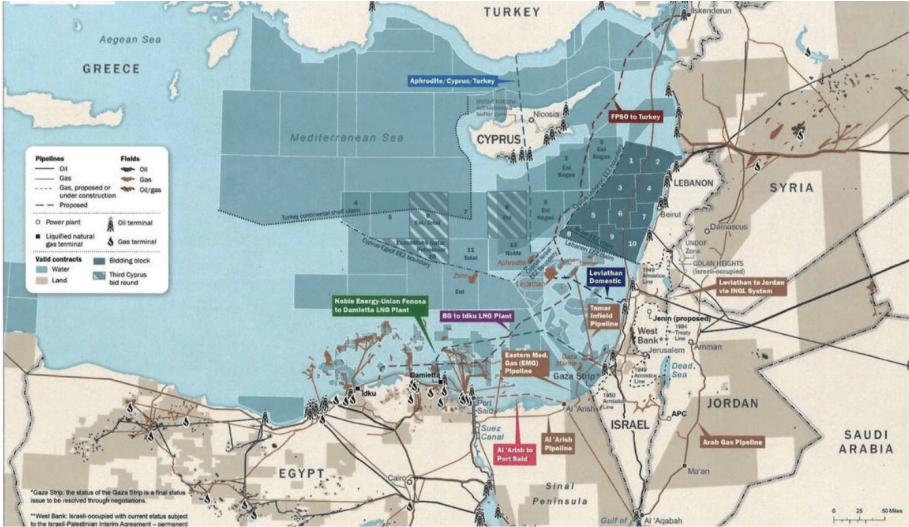
Bu çerçeve içerisinde Doğu Akdeniz'de yeni bir jeopolitik dengeye oluşmaktadır. Bölge ülkeleri ve küresel aktörler Doğu Akdeniz'deki yeni konumunu oluşturmak adına iş birliği ve ortaklıklar geliştirmektedir. Bu durumun en önemli somut örneği ise EastMed projesi ve proje ile gelişen yeni ortaklıklardır.

Doğu Akdeniz'de Bölgesel İş birliği EastMed Projesi

Doğu Akdeniz'de enerji arama çalışmalarını 20. yüzyılın ortalarına kadar götürmek mümkündür. 1960'larda Mısır devletinin yaptığı aramalar istenilen sonuçları vermemiş, deniz alanlarında hidrokarbon aramalarının maliyeti, buradan elde edilecek mali faydaya oranla daha büyük olacağı düşünüldüğünden bölgedeki enerji arama faaliyetlerine bir süre ara verilmiştir. Ancak 21. yüzyıla girilmesi ve deniz alanlarını tarama teknolojilerinin gelişmesiyle beraber söz konusu faaliyetler kaldığı yerden devam etmiş ve

istenilen sonuçlar alınmaya başlanmıştır. 2009 tarihine gelindiğinde İsrail devletinin bölgedeki arama faaliyetleri sonuç vermiş ve Tamar sahasında 300 milyar m³ rezerv bulunduğu ilan edilmiştir. Bu tarihten sadece bir yıl sonra 2010'da Leviathan sahasında 509 milyar m³ hidrokarbon kaynağının bulunduğu uluslararası kamuoyuna deklare edilmiştir. (Demiryol, 2020). Söz konusu gaz sahalarının keşfi uluslararası aktörlerin tüm dikkatini bölgeye yöneltmeye yetmiştir. 2010 yılında Amerika Birleşik Devletleri Jeolojik Araştırmalar Merkezi'nin (USGS) bölge üzerinde gerçekleştirmiş olduğu çalışma bölgenin ne denli büyük kaynaklara sahip olduğunu gözler önüne sermiştir. İlk rapor sonucuna göre, Levant bölgesi olarak tabir edilen alanda bulunabilecek enerji kaynağının toplamda 3.47 trilyon m³ hidrokarbon enerjisine sahip olduğu tatbik edilmiştir. (USGS, 2010). Aynı yıl hazırlanan ikinci rapor ise Mısır ülkesini karşılayan ve GKRY'nin güney kısmını oluşturan Nil bölgesinde 6.3 trilyon m³ doğalgaz ile 1,8 milyar varil petrol rezervi olduğu öngörülmüş; Heredot bölgesi olarak tabir edilen alanda ise 3,5 milyar m³ doğalgaz rezervi, olduğu kayıtlara geçmiştir (USGS, 2010). Bu anlamda 2010 yılından sonra bölgede bir çok arama faaliyeti gerçekleştirilmiş bunun sonucunda da geniş çaplı gaz sahaları ortaya çıkarılmaya devam etmiştir. Böylelikle Doğu Akdeniz bölgesinde enerji açığı bulunan ülkeler ihracatçı konumuna gelerek, söz konusu hidrokarbon kaynakların uluslararası piyasalara ve Avrupa ülkelerine nasıl, hangi rota takip edilerek ve ne şekilde gönderilebileceği hususu gündeme gelmiştir.

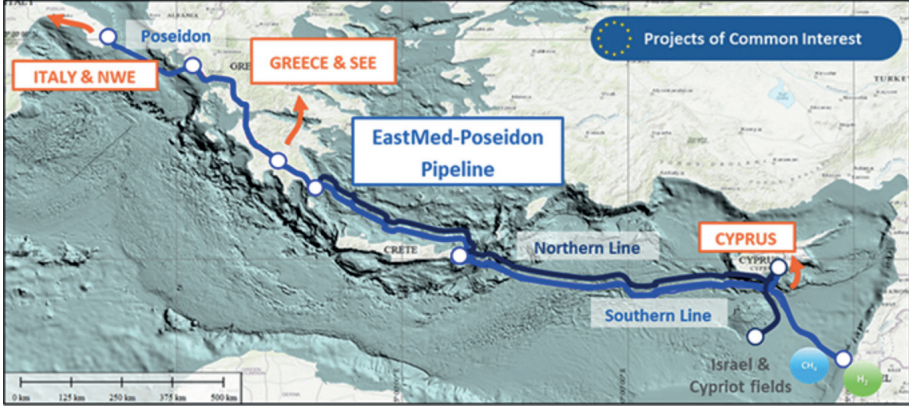
Şekil 1: Doğu Akdeniz Gaz Sahaları

Kaynak: <https://stratejikortak.com/2020/01/dogu-akdenizde-gaz-yataklari.html>
(Erişim:02.06.2023)

Bu kapsamda Yunanistan, GKRY ve İsrail liderliği düzenli olarak toplantılar gerçekleştirmiştir. (Kurt ve Duman, 2020, s. 170). 9 Mayıs 2018 itibariyle söz konusu ülkelerin hükümetleri yaptıkları toplantıların nihayete erdiğini bildirerek bir projenin hayata geçirilmesi adına tüm hazırlıkların tamamlandığı bildirmişlerdir. Bu doğrultuda Avrupa Birliği'nin Rusya'dan kaynaklı sorunları ön plana çıkararak enerjide kaynak ülkelerini çeşitlendirme çabasında olduğu bu dönemde Doğu Akdeniz'de keşfi gerçekleştirilen kaynakların bir boru hattı marifetiyle Birlik ülkelerine ulaştırılması hususunda ilk adım atılmıştır (Kısacık, 2019, s. 1120). Avrupa Birliği finansmanı ile Doğu Akdeniz doğalgazının uluslararası piyasalarına ulaştırılmasının sağlanması adına EastMed (Doğu Akdeniz Boru Hattı) projesi, İtalyan menşeli Edison ve Yunanistan merkezli DEPA enerji şirketlerince gerçekleştirilmiştir. (Yılmaz, 2020, s. 39). Proje yaklaşık 1900 km'den oluşmaktadır. Bunun büyük kısmı açık deniz (1300 km) geriye kalan kısmı kara alanlarından sürdürülecek şekilde toplam iki kısımdan oluşmaktadır. (Kavaz, 2020, s. 278-279). EastMed, Doğu Akdeniz havzasından elde edilen gazın uluslararası piyasalara ulaştırılması adına bir konsensüs ile ortaya konulmuş olan bir uluslararası projedir. Projenin planına göre, boru hatları öncelikle İsrail açıklarından geçerek Kıbrıs Adasına ulaşacak oradan Yunanistan'a bağlı Girit adasına sonrasında ise Yunanistan anakarasına kadar devam ettirilip Poseidon hattı ile birleşerek İtalya'ya kadar uzanması ön görülmüştür (SDE, 2019, s. 11). İtalya üzerinden Doğu Akdeniz'deki hidrokarbon enerjisini Avrupa'ya ve uluslararası enerji piyasalarına ulaştırılması hedeflenen EastMed projesi ile yıllık 60 milyar m³ doğalgazın uluslararası piyasalara gönderilebilmesinin söz konusu olabileceği bildirilmiştir. EastMed projesi, Avrupa Birliği ve diğer uluslararası aktörler tarafından oldukça önemli bir proje olarak değerlendirilmiştir. Bu doğrultuda EastMed projesi, Avrupa Komisyonu ortak menfaat projesi olarak (PCI) tanıtılarak teknik ve ticari fizibilite çalışmaları başlatılmıştır (Çetinoğlu, 2019, s. 1180).

Şekil 2: EastMed Projesinin Güzergahı

Kaynak: <https://www.dnv.com/news/dnv-further-confirms-feasibility-and-maturity-of-the-eastmed-pipeline-226712> (Erişim:01.06.2023)

Edison ve DEPA enerji şirketlerinin bir arada çalışmaları sonucunda EastMed boru hattı projesinin maliyetinin 6 milyar dolar olacağı öngörülerek uluslararası kamuoyu ile paylaşılmıştır. (Kavaz, 2020, s. 280). Bu proje, uluslararası nitelikte olup enerji piyasalarına önemli katkı yapacağı düşünülmektedir. EastMed projesi ile bir araya gelen bölge ülkeleri başka sektörlerde de iş birliği ve ortaklık kurma eğilimi içerisine girmiştir. Bu bağlamda üçlü troyka olarak ifade edilebilecek Yunanistan, Rum Yönetimi ve İsrail deniz alanlarının kullanılması marifetiyle ülkelerinin diğer projelerle de birbirine bağlamayı hedeflemiştir. Söz konusu bölge ülkeleri Deniz altından elektrik şebekelerini birbirine bağlayacak üstün teknoloji ürünü bir elektrik hattının inşa edilmesi konusunda anlaşmaya vardı. (Şahin, 2020, s. 63). Buna ek olarak EuroAfrica Enterkonnekte Kablo Ağı projesi de hayata geçirmek istenmektedir (Yorulmaz ve Demirdöğen, 2020, s. 40). Görüldüğü üzere enerji sektöründe oluşturulan iş birliği, bir nevi çarpan etkisiyle diğer alanlara da sıçramıştır. EastMed projesinin yarattığı ortam ile bölge ülkeleri diğer alanlarda iş birliğine gitmek konusunda daha istekli hale gelmiştir. Bu bağlamda Doğu Akdeniz’de çıkarılan hidrokarbon kaynakları ve geliştirilen EastMed projesi bir takım avantajları beraberinde getirmiştir. İlk olarak, bölgede yeni jeopolitik dengelerle beraber kısmen ortaklık ve işbirliği girişimlerinin önü açılmıştır. Bölgenin geleceğini tayin ve birlikte hareket edebilmek adına Doğu Akdeniz Gaz Forumu kurulmuştur. Söz konusu oluşuma sadece bölge ülkeleri değil uluslararası aktörlerinde dahil olması Forumun etkisini arttıran bir unsur olarak öne çıkmıştır. Diğer bir unsur, bölge sadece ticarete transit bir güzergâh değil aynı zamanda enerji üreten ve ürettiği enerjiyi uluslararası piyasalara göndermeyi amaçlayan bir bölge hüviyeti kazanmıştır. Böylelikle bölge ülkeleri jeopolitik bağlamda önem kazanmış ve enerji merkezi ve bölgesel aktör olma iddiası olan ülkeler açısından oldukça önemli hale gel-

miştir. GKRY, Mısır gibi ülkeler bölgesel rekabette rakip ülkeleri dengelemeyi amaçlamıştır. Son olarak ilk etapta Doğu Akdeniz’de keşfedilen enerjinin ve EastMed projesinin bölgesel istikrara ve enerji güvenliğine büyük katkısı olacağı düşünülmüştür.

Öte yandan EastMed adlı projenin hayata geçirilerek piyasalara doğalgaz sunması hususunda birtakım zorlu süreçler mevcuttur. Bu bağlam içerisinde; Büyük finansman desteği gerektiren her projede, bölge jeopolitiği bağlamında bir güven mevcudiyeti aranması temel olguların başında gelmektedir. Bu minvalde geliştirilmesi ve gerçekleştirilmesi beklenen EastMed boru hattı projesinin güzergahı Türk kıta sahanlığı içerisinde geçmektedir. Bölgede Türkiye karşıtı bir oluşum gerçekleştiği bilinmektedir. Bölge ülkeleri ikili anlaşmalar yoluyla deniz yetki alanlarının belirlenmesi hususunda, Türkiye aleyhine olacak bir şekilde münhasır ekonomik bölge ilanları gerçekleştirilmektedir. Ayrıca bölgesel anlamda oluşturulan oluşum ve projelere Türkiye davet edilmemektedir. Türkiye’ye karşı geliştirilen bu tutum bölgesel rekabet ve çatışma ihtimalini arttırmış ve bölge güç mücadelelerinin yaşandığı bir alan haline dönüşmüştür. Bu durum Türkiye Cumhuriyeti’ni daha aktif bir siyaset izlemeye, Doğu Akdeniz’deki haklarını güvence altına alacak hamlelerde bulunmaya itirmiştir. Bu çerçevede içerisinde 27 Kasım 2019’da Türkiye, Libya’daki Ulusal Mutabakat Hükümeti ile deniz yetki alanlarının sınırlandırılması hususunda bir antlaşmaya imza atmıştır. Söz konusu antlaşma ile Türkiye’nin Doğu Akdeniz’deki güney-batı sınırların belirlenmiştir. Bu antlaşma ile Türkiye bölgenin önemli bir aktörü olduğunu bölge kapsamında gerçekleştirilmek istenen projelerde öncelikle Türkiye ile müzakere edilmesi gerekliliğinin hukuki altyapısını oluşturmuştur (Çiçekçi, 2020). Ek olarak Türkiye Cumhuriyeti Doğu Akdeniz’de kendi deniz yetki alanından bir boru hattı geçirilmesi şöyle dursun söz konusu alanlarda kendi izni dışında yapılabilecek arama ve sondaj faaliyetlerine dahi çok sert tepki göstermiş ve bunun bir savaş sebebi olduğunu deklare etmiştir (SDE, 2019, s. 12).

Doğu Akdeniz’deki hidrokarbon rezervlerinin ne denli büyük bir potansiyel taşıdığı tam olarak belirlenememiş olup yıllık 15 milyar m³ civarı doğalgazın bölgeden çıkarılıp, sunulabilmesi dahi şüpheli bulunmaktadır (SDE, 2019, s. 12). Ayrıca Doğu Akdeniz havzası kapsamında yapılmaya devam eden çalışmalar neticesinde bölgenin gaz rezerv potansiyeli daha önceki çalışmalara göre sürekli aşağı yönlü bir biçimde yeniden değerlendirilmektedir. Sanılanın aksine daha az bir enerji rezervinin bulunduğu yönündeki öngörüler güçlenmektedir. Ek olarak teknik bağlamda deniz altından geçirilecek boruların basınca dayanabilmesi için gazın inceltilmesi gerekmektedir. Bu durum birim zamanda pompalanacak gaz miktarının düşük seviyelerde gerçekleşmesi sonucunu doğurmaktadır (Yorulmaz ve Demirdöğen, 2020, s. 49). Yani Doğu Akdeniz gazının, EastMed projesi kapsamında uluslararası piyasalara planlanan şekliyle yılda 60 milyar m³ verilebilmesi oldukça zordur.

EastMed projesinin toplam maliyetinin 6 milyar dolar olacağını öngörülmektedir. Fakat bugüne kadar gerçekleştirilmiş ve karadan geçirilen doğalgaz boru hatları projelerine bakıldığında söz konusu projenin maliyetinin oldukça düşük seviyede olduğu gözlemlenmiştir. Örnek vermek icap ederse hemen hemen aynı uzunluğa sahip olan ve Azeri gazının Türkiye üzerinden Avrupa piyasalarına ulaştırmak amacıyla yapılan Trans Anadolu Doğalgaz Boru Hattı Projesi'nin (TANAP) maliyeti 8 milyar doları bulmuştur. Buna rağmen EastMed boru hattı hem denizden hem karadan devam edecek olmasına karşın açıklanan maliyeti söz konusu projenin sorgulanmasına yol açmaktadır (Kavaz, 2020, s. 280). Bu çerçevede içerisinde ele alındığında diğer boru hatlarının maliyetleri de göz önünde bulundurulduğunda Doğu Akdeniz boru hattı projesinin maliyetinin 20 milyar doları aşacağı tahmin edilmektedir (Güler, 2020).

Avrupa Birliği EastMed projesine, Rus gazına alternatif olması bakımından büyük destek vermiştir. Ancak söz konusu projenin yapımı gerçekleştirilse dahi Rus gazına alternatif olması beklenemez bir durumdur. EastMed boru hattı ile Avrupa piyasalarına verilebilecek enerji Avrupa ülkelerinin enerji ihtiyacının en çok %4'ünü karşılayabilecek durumdadır. (Atlas ve İstikbal, 2020, s. 194; Kurt ve Duman, 2020, s. 171). Buna ek olarak EastMed gazının Rus gazına oranla neredeyse iki buçuk kat bir fiyata sunulabileceği tahmin edilmektedir (SDE, 2019, s. 12). Günümüzde Avrupa ülkeleri kullandığı 1000 m³ doğalgaz karşılığı olarak 115 dolar ödeme yapmaktadır. Ancak EastMed üzerinden uluslararası piyasalara 1000 m³ doğalgaz, tahminen 260 dolar civarı bir fiyata sunulabilecektir (Akyener, 2017).

AB Enerji Direktörlüğü vasıtasıyla projeye destek vermiştir. İlk açıklandığında ABD hükümeti de projeye gerekli desteği vermiştir. Ancak bugün gelinen noktada projenin tüm zorlukları ve sorunları göz önünde bulundurulduğunda ABD yapmış olduğu desteği geri çekmiştir (AA, 2022). Bunun dışında AB projeyi Rus gazına bağımlı olması bağlamında ele almaktadır. Bu çerçevede gerekli desteği vererek enerji güvenliğini sağlamak istemektedir. Ancak AB kendi organları vasıtasıyla geliştirdiği projeksiyonlarda üye ülkelerinin fosil yakıtlara olan bağımlılığını yıllar içerisinde düşürme eğilimine gireceği varsayımında bulunmuştur. Bu minvalde geliştirilen 2040 vizyonunda AB üye ülkeleri, günümüzde gerçekleştirmiş oldukları doğalgaz tüketiminin yaklaşık %35'ini yenilenebilir yeşil enerji kaynaklarından elde edecek konuma gelecektir. Bu bağlamda düşünüldüğünde Doğu Akdeniz bölgesinde geliştirilen maliyeti böylesine yüksek bir projeye finansman sağlamak AB açısından sürdürülebilir değildir. (Kavaz, 2020, s. 281-282). Yani EastMed projesi küresel aktörler bağlamında da desteğini yitirmeye başlamıştır.

Projenin başından sonuna kadar bir çok sorun barındırması, bir takım teknik ve mali problemlerin süregelmesi söz konusu geliştirilen projenin esas akıbetinin algı oluşturma ve siyasi kaygılar neticesinde meydana getirildiğini

göstermektedir (Kavaz, 2020, s. 280). Sadece siyasi bir söylem olarak değerlendirilebilecek olan proje (Yorulmaz ve Demirdöğen, 2020, s. 39) ile bölge ülkeleri Mısır ve İsrail güç mücadelesi bağlamında kendilerini önde görmektedir. Bu bağlamda bölgenin enerji üssü haline gelmek isteyen Mısır, darbe yönetiminin getirdiği ağır yükleri üstünden atma çabasıdadır. Mısır, East-Med projesine destek olarak iş birliği içerisinde bir dış politika amacı taşıdığını göstermek istemektedir. Böylelikle Mısır hem bölgesel bağlamda uzlaşmacı bir tavır takınacağını göstermek istemiş hem de Batının darbe yönetimi üzerinde bir politika yürütmesinin önüne geçmek istemiştir. İsrail ise proje kapsamında hem bölge ülkelere hem de Avrupa ülkeleri nezdinde Filistin meselesinde İsrail aleyhine bir siyaset izlemelerinin önüne geçmiş gibi görünmektedir (Levin ve Boduszynski, 2019). Bu minvalde İsrail Enerji Bakanlığının gerçekleştirmiş olduğu açıklamalarda proje kapsamında İsrail'in projeye yaptığı katkı ve bölgesel iş birliği hususundaki desteği sonucunda Avrupa'nın Filistin meselesinde İsrail'e siyasi bir baskı yapmasına engel olabileceğini vurgulamıştır (Wolfrum, 2019, s. 2-4). Hatta bölge ülkeleri GKRY ve Yunanistan ile İsrail ile İsrail ile ekonomik ve askeri ilişkileri proje kapsamında geliştirdikten sonra Filistin meselesindeki tutumları İsrail lehine bir değişim yaşamıştır. (Seker, 2019, s. 241). Ayrıca proje ile GKRY ve Yunanistan Doğu Akdeniz'de Türkiye'siz bir ilişkiler ağı geliştirmiş ve jeopolitik bağlamda bölge dengelerini lehlerine çevirmeye çalışmıştır. Son olarak Yunanistan EastMed projesi kapsamında yaşamış olduğu ekonomik kriz sonrası Avrupa Birliği ile gerilen ilişkilerini tamir etme fırsatı da yakalamıştır.

EastMed projesi bölgesel iş birliği ve ortaklıklara önemli bir örnektir. Ancak söz konusu projenin siyasi bağlamda ele alındığı ve ekonomik çıkarları gözetmediğinin farkına varılması ile bir çıkmaza girmiştir. İtalyan firması ENI icra kurulu başkanı Claudio Descalzi 17 Mayıs 2023 tarihinde yapmış olduğu bir röportajda EastMed doğalgaz boru hattı projesinin oldukça zahmetli bir proje olduğunu, gelinen noktada Doğu Akdeniz gazının Avrupa'ya taşınmasının Türkiye olmadan mümkün olmadığını belirterek bir nevi itirafta bulunmuştur. (nova.news, 2023).

Doğu Akdeniz'de İhtilaflar ve İşbirliğinin Ortaya Çıkardığı Çatışmalar

Akdeniz havzasının alt bir sistemi olan Doğu Akdeniz dünya ticareti açısından önemi büyük bir bölgedir. Bu bölgede halihazırda Türkiye ve Yunanistan arasında yıllardır süregelen birçok problem bulunmaktadır. Karasuları sorunundan, FIR hattı sorununa, hava sahası konusunda yaşanan olumsuzluklardan, kıta sahanlığına, deniz yetki alanlarının belirlenmesi hususundan, ege adalarının silahlandırılması ve statüsü uluslararası antlaşmalarla belirlenmemiş ada, adacık ve kayalıklara kadar birçok sorun gündemdeki yerini korumaktadır. Bunun dışında Kıbrıs Sorunu hem Yunanistan- Türkiye ilişkilerinin hem de Türkiye- Rum Yönetimi ilişkilerinin derinden etkileyen en önemli sorun halini almıştır. Libya'da Arap baharı süreci ile gelişen olaylar

ve iç savaş sonucu bölgede istikrarsızlık yaşanması ayrıca bölge ülkelerinin Libya üzerinde uygulamak istedikleri farklı yaklaşımlarla bezenmiş politikaları, Libya'nın Doğu Akdeniz meselesindeki en önemli alanlardan biri haline getirmektedir. Bunun yanı sıra Filistin Sorununun nihayete erdirilememesi ve bölgede her ülkenin ikili antlaşmalar yoluyla münhasır ekonomik bölge ilan etmeleri bölgedeki tansiyonu yükselten nedenler arasındadır. Dahası Doğu Akdeniz'de 2010'lu yıllarla birlikte enerji keşifleri yapılmaya başlanması, Doğu Akdeniz jeopolitiğinde kaymalara neden olmuş tüm bu sorunlara enerji paylaşım krizini de eklemiştir. Mısır, İsrail ve Rum Yönetimi'nin uluslararası ortaklarıyla birlikte açmış oldukları kuyularda önemli derecede hidrokarbon enerjisine ulaşılması söz konusu enerjinin nasıl çıkarılacağı nasıl işleneceği hangi güzergahlardan geçip uluslararası piyasalara ulaştırılacağı soruları gündeme getirmiştir. Bu sorulara cevabı ekonomik gerekçelerden ziyade siyasi ve tarihsel birtakım saikler gözetilerek cevaplar bulunmaya çalışılması Doğu Akdeniz'deki güç mücadelesini gün yüzüne çıkarmıştır. Bu durum Doğu Akdeniz'deki ihtilafların çok taraflı ve çok boyutlu hale gelmesine zemin hazırlamıştır (Ülger, 2021, s. 157-158).

Doğu Akdeniz bölgesinde geliştirilen iş birliği, ortaklık ilişkileri genel anlamda siyasi ve tarihsel birtakım gerekçelerle oluşturulmuştur. Doğu Akdeniz'de son dönemde keşfedilen hidrokarbon kaynakları nedeniyle enerji jeopolitiğinin çok öne çıkmış olması ekonomik gerekçelerle birtakım ortaklık ve ittifaklık kurulmuş görülse de bölgede gerçekleştirilen keşifler sadece Doğu Akdeniz güç mücadelesinde ince bir perdedir. Bu bağlamda bölge ülkelerinin Doğu Akdeniz politikaları iş birlikleri çerçevesinde incelenmelidir. Bu çerçevede Yunanistan dış politik politikasının değerlendirilmesi gündeme gelmektedir. Yunan dış politik tutumu kuzey ve güney stratejilerini içermektedir. Kuzey stratejisi, eski Yugoslavya ülkeleri üzerinde üstünlük kurmak ve Türkiye bağlamındaki sorunları Avrupa'nın sorunu haline getirmektir. Güney stratejisi ise, Doğu Akdeniz ülkelerini Türkiye karşıtlığı üzerinde bir araya getirmektir. (Korkut, 2020, s. 159-160). Bu genel çerçevede içerisinde Yunan hükümeti Doğu Akdeniz'de GKRY, Mısır ve İsrail ile çeşitli ortaklıklar ve hatta askeri ittifaklık ilişkileri kurmuştur.

Doğu Akdeniz'deki diğer bir yönetim olan GKRY'nin dış politikasını da bu bağlam içerisinde ele almak elzemdir. Rum Yönetimi, Doğu Akdeniz'de proaktif bir siyaset izlemiştir. GKRY, 2000'li yıllarla beraber Doğu Akdeniz'de derin su arama faaliyetleri yürütmeye başlamıştır. Bu bağlamda uluslararası enerji firmalarını yetkilendirerek kendi deniz alanları olarak saydığı bölgede ruhsatlandırma politikası gütmüştür. GKRY'nin sözde münhasır ekonomik bölgesinde 2011 yılında Amerikalı şirket tarafından Afrodit gaz sahasının keşfedilmiştir. Hidrokarbon kaynağı arama faaliyetlerine uluslararası enerji firmalarıyla devam eden GKRY, 2018'de İtalyan ENI firmasının Calypso gaz sahasının keşfi ile bölgede önemli bir güç olma fırsatı da yakalamış oldu

(Jaafar, 2020, s. 124). Mısır, İsrail ve GKRY deniz yetki alanlarında ardı sıra yaşanan keşifler hem bölge ülkelerinin enerji sektöründe ortaklıklar kurup diğer sektörlerde de yakınlaşmalarına hem de AB'nin Akdeniz politikalarını bir adım öteye taşıyarak, stratejik ortaklık seviyesine çıkarması sonucunu doğurdu. Söz konusu gelişmeler Doğu Akdeniz gazını uluslararası piyasalara taşınma hususunu gündeme getirdi. Bu aşamada EastMed doğalgaz boru hattı gibi projeler ortaya kondu. Enerji alanında iş birliği diğer sektörlerde de sıçradı ve askeri alanlarda da ittifaklık düzeyinde girişimlerde oldu. Ayrıca EuroAfrika, Enterkonnekte Kablo Ağ projeleri ile ülkeler deniz altından birbirine bağlandı (Yorulmaz ve Demirdöğen, 2020, s. 40). Doğu Akdeniz'de yaşanan işbirliği havası İsrail ve Lübnan deniz yetki alanları konusunda ihtilafını da etkileyerek çözüm yolunda adımlar atılması sonucunu doğurdu. Türkiye'nin Yunanistan ile süregelen sorunları, GKRY ile yaşanan Kıbrıs Meselesi, İsrail ile Mavi Marmara ve Mısır ile Sisi yönetimi sonrası kopan ilişkileri söz konusu ülkelerin kendi aralarında işbirliği zemini oluşturmasını ve bu işbirliğini stratejik bir düzeye çıkarılmasını hızlandırmıştır. Örneğin daha Doğu Akdeniz'de enerji alanında büyük keşifler yaşanmamışken GKRY ve İsrail ortak askeri tatbikatlar düzenlemeye başlamış ve 2012 yılında savunma ve işbirliği antlaşmasını imzalamışlardır (Winrow, 2018, s. 50). Ayrıca GKRY 7 Kasım 2018'de denizlerinde hudut güvenliğinin sağlanması amacıyla ABD ile savunma ve iş birliği antlaşması yapmış ve limanlarını Amerikan donanmasına açmıştır. Söz konusu antlaşmalarla yetinmeyen GKRY enerji alanında İsrail ve Mısır ile kurmuş olduğu ortaklıkları askeri ittifak düzeyine çıkarmayı ihmal etmemiştir (Telci ve Yorulmaz, 2020, s.9). GKRY'nin Yunanistan ile ilişkilerinin en önemli kısımlarından birini oluşturan olgu ise 1994 yılında ilan edilen Ortak Savunma Alanı Doktrini'dir. Ortak Savunma Alanı Doktrini'nin ortaya koyduğu temel argüman ise Türkiye'nin bölgede tehdit unsuru olduğudur. Doktrine göre Türkiye Kıbrıs Adası'na askeri müdahalede bulunur veyahut saldırgan tavırları Adayı istikrarsız hale getirirse Yunanistan tüm unsurları ile Rum Yönetimi'nin yanında yer alacaktır (Diez, 2002, s. 48). GKRY'nin dış politik tutumu Türkiye'yi bölgede dengelemek üzerinedir. GKRY'nin gerçekleştirdiği politik ilişkiler ve ittifaklarda Türkiye tehdidini bertaraf etmek üzerine kurulmuştur. Bu bağlamda Doğu Akdeniz gazının Batı ülkelerine sevki konusunda en az maliyetli ve güvenli yolun Türkiye üzerinden yapılması gerekirken daha uzun ve maliyetli güzergahlar seçilip problemlerle dolu projelere yatırım yapılmak istenmesinin nedeninin Türkiye'yi Akdeniz'de dar bir koridora hapsederek Antalya Körfezine sıkıştırmaktır (Erol, 2018, s. 35-36). EastMed projesinin yanında GKRY ve Mısır 2018 yılında Doğu Akdeniz gazı üzerinden bir antlaşmayı duyurmuşlardır. 19 Eylül 2018'de Mısır Enerji Bakanı Tarek El Molla ile Rum Yönetimi Enerji Bakanı George Lakkotrypis Afrodit gazını Mısır'a ulaştıracak bir boru hattı antlaşmasına imza atmışlardır (SDE, 2019, s. 12). Afrodit gazının Mısır LNG tesislerinde sıvılaştırılarak dünya piyasalarına sunmak amacıyla geliştirilen

proje ile Doğu Akdeniz gazının ilk kez Avrupa piyasalarına sunulması bağlamında önemlidir (Telci, 2020, s. 193). Yine aynı dönemde Mısır liderliğinde başkent Kahire’de Mısır, GKRY, İsrail, Yunanistan, Filistin enerji bakanlarının ve Dünya Bakanı ile AB’nin temsilcilerinin hazır bulunduğu bir toplantıda Doğu Akdeniz Gaz Forumu kurulması kararlaştırılmıştır (SDE, 2019, s. 13). Doğu Akdeniz’de ortak amaç ve vizyon çerçevesinde yakın iş birliği geliştirmek ve bölge doğalgazının geleceğini belirlemek amacıyla kurulduğu bildirilen söz konusu Forum’da Doğu Akdeniz’de en uzun kıyı şeridinde sahip Türkiye’nin ve Doğu Akdeniz’in diğer bileşenlerinden olan KKTC, Libya ve Suriye’nin bu yapı içerisinde dahil edilmemesi dikkat çekicidir. Bu doğrultuda Doğu Akdeniz Gaz Formunun Türkiye’nin bölge politikalarına karşı bir oluştum olduğu değerlendirilebilir (Telci, 2020, s. 195).

Doğu Akdeniz’de gelişen diğer önemli bir olayda Mısır ve Yunanistan arasında 6 Ağustos 2020 yılında imzalanan MEB antlaşmasıdır (Acer, 2020, s.13). Türkiye’nin karşı çıktığı bu antlaşma Türkiye-Libya deniz yetki alanlarının sınırlandırılması antlaşmasını yok saymaktadır. Yapılan bu antlaşmada Doğu Akdeniz’de Türkiye’ye karşı atılmış bir adım olarak değerlendirilebilir (Korkut, 2020, s. 178). Doğu Akdeniz’de bölge ülkelerinin atmış olduğu tüm bu adımlar bölgesel işbirliğini geliştirmek üzerine olduğu algısı yaratabilir. Ancak Doğu Akdeniz’de gerçekleşen ve EastMed projesi merkezli olarak kurulan iş birlikleri ve ortaklıkların asıl sebebi ekonomik bir takım gerekçeler olarak gösterilse de yapılan antlaşmaların ekonomik saiklerden çok siyasi birtakım hedefler barındırdığı görülmektedir. Bu doğrultuda Doğu Akdeniz gazının uluslararası piyasalara ulaşımında en ucuz ve güvenilir rota Türkiye üzerinden geçmesi iken başka rotalar seçilmesinin, kurulan ortaklıklarda, gerçekleştirilen toplantı ve Forumlarda Doğu Akdeniz’in en uzun kıyı şeridinde sahip ülkesi olan Türkiye’nin yer almamasının sebebinin başka bir şekilde açıklamak mümkün değildir.

Değerlendirme ve Sonuç

Fernand Braudel Akdeniz’in ne denli önemli bir bölge olduğunu aktarıırken tarihin her döneminde küresel güç iddiası içinde olan aktörler tarafından kontrolünün kesin olarak ele alınması için girişimlerde bulunulduğunu belirtmiştir. Doğu Akdeniz’de jeopolitik bağlamda dünya ticareti için önemini korumaya devam etmektedir. Dünya petrolünün önemli bir bölümünün Süveyş Kanalı vasıtasıyla transit güzergahı Doğu Akdeniz’dir. Bunun dışında Doğu Akdeniz, düzensiz göç meselesinden, uluslararası kaçakçılığa, korsanlık faaliyetlerinden mülteci meselesine kadar Batı açısından istikrar bozucu olabilecek her türlü sorun içinde tampon görevi görmektedir. Hem ticari bağlamda hem de siyasi ve sınır güvenliği bağlamında oldukça kritik önemde olan Doğu Akdeniz’de 2000’lerle beraber bölgede enerji keşiflerinin yaşanması jeoenerji alanında yeni kırılmalara yol açmıştır. Doğu Akdeniz’de yeni keşfedilen hidrokarbon kaynaklarının nasıl paylaşılacağı uluslararası

kamuoyunda da merak konusu haline gelmiştir. Doğu Akdeniz jeopolitiğinin yeni oluşan dengelere göre kaynakların paylaşımı bölge ülkeleri arasında ilişkilerinin seyrini ne yönde etkileyecektir? Söz konusu ülkeler iş birliği ve ortaklık çerçevesi içerisinde her bir bileşenin kazanmasına yönelik bir tavır mı takınacak yoksa tarihsel ve siyasi bir takım gerekçelerle güç mücadelesi içinde gerginlikleri körükleyerek bölge yeni bir çatışmacı kuşak içerisine mi girecek? soruları gündemde kalmaya devam etmektedir.

Türkiye'nin Yunanistan ile süregelen karasuları, fir hattı, münhasır ekonomik bölge, deniz yetki alanları, adaların silahlandırılması gibi sorunları GKRY ile Kıbrıs sorununun devam etmesi İsrail ile Davos Zirvesi, Mavi Marmara, Alçak koltuk krizi gibi sorunların yaşanması, Mısır ile Sisi'nin darbe ile yönetime gelmesinden ötürü yaşanan siyasi gerginlikler bölge ülkelerinin enerji konusundaki ortaklık kurmasını ve stratejik düzeye çıkarmasını kolaylaştıran bir etken olmuştur. Enerji konusunda iş birliği daha sonra somut adımlarla ilerlemiş diğer sektör ve alanlarda da ortaklık geliştirilmesini sağlamıştır. Dahası bölge ülkeleri askeri düzeyde girişimlerde bulunmuş müşterek tatbikatlar düzenlenmiştir. Söz konusu ülkeler kendi aralarında savunma iş birliği anlaşmaları imzalamış bu doğrultuda küresel aktörleri de kendi yanlarına çekmeyi başarmışlardır. Ioannis M. Nomikos'da alınan tüm kararların ve yapılan tüm antlaşmaların arkasında Doğu Akdeniz ve Ortadoğu'da Türkiye'nin ürettiği tehdide karşılık bölge ülkelerinin istikrar ve gelişimine yönelik attıkları adımlar olarak değerlendirmiştir. EastMed projesinin güzergahı, Doğu Akdeniz Gaz Formunun oluşumu ve Türkiye'nin davet edilmemesi ve ülkelerin ikili ilişkileri göz önüne alındığında yapılan antlaşma ve projelerin ekonomik olmasından ziyade siyasi bir takım gerekçelerin ön planda tutulduğu anlaşılmaktadır. Bölge ülkelerin Doğu Akdeniz'de kurmuş olduğu ve küresel aktörlerin desteklediği birlik, oluşum ve ortaklıklar aynı zamanda çatışmacı bir durumu ortaya çıkarmaktadır. Doğu Akdeniz bölgesinde bir yanda işbirliği ve ortaklıklar konuşulurken diğer yanda Türkiye, Libya, KKTC ve Suriye'nin söz konusu iş birliği kapsamına alınmaması çatışmacı ve kutuplaştırıcı bir yapıyı ortaya çıkarmaktadır. Bunun nedeni oluşturulan yapıların tüm Doğu Akdeniz bölge ülkelerinin dahil edilmemesi ve dışlayıcı bir durumdan yana olunmasıdır. Tarihsel ve siyasi bir takım gerekçelerle bir diğerine üstünlük kurma gayesinde olan bu yapılar iş birliğini değil bölgedeki istikrar bozucu yegâne oluşumlardır. Doğu Akdeniz gazının uluslararası piyasalara sunulmasının en kısa ve ucuz yolunun Türkiye'de bulunan doğalgaz boru hatlarına entegre olması şeklinde yapılması gerekirken çok daha maliyetli uzun ve bir çok problemlerle dolu Türkiye'yi bypass eden EastMed projesinin ortaya çıkarılması tamamen siyasi nedenlerledir. Doğu Akdeniz Gaz Forumuna, Filistin Yönetimi dahil bir çok ülke dahil edilirken Doğu Akdeniz'de en uzun kıyı şeridine sahip ülke olan Türkiye'nin davet edilmemesinin altında da siyasi nedenler barındırmaktadır. Ayrıca bölge ül-

kelerinin küresel aktörlerle askeri antlaşmalar yapılması, arama faaliyetleri için büyük enerji firmaları ile antlaşmalar yapılmasının altında da Türkiye'yi dengelemek gayesi vardır.

Kısacası Doğu Akdeniz bölgesel iş birliği aynı zamanda çatışma üreten bir diğerine üstünlük kurma amacı taşıyan ve siyasi gerekçelerle oluşturulmuş bir ortaklık modelidir. Bu durum Doğu Akdeniz'de gerçek bir kazan-kazan formülünün önüne geçmektedir. Bölgenin dinamikleri ekonomik bağlamda değil siyasi ve egemenlik unsurlarının ele alınmasıyla okunmalıdır. Bu bağlamda meydana getirilen EastMed projesi ekonomik saiklerden ziyade siyasi amaçlar taşımaktadır. Bu konuda Yunan siyasetçi Evangelos Venizelos'da yaptığı açıklamalarda Doğu Akdeniz'deki boru hattı girişimlerinin baştan beri siyasi nitelikte olduğunu ve İtalya'nın da projeye destek verme konusunda çeşitli tereddütlerinin devam ettiğini dile getirmiştir (haber7, 22). Bu çerçevede Doğu Akdeniz'de sondaj faaliyetleri de yürüten İtalyan ENI enerji firmasının yönetim kurulu başkanı Claudio Descalzi, 17 Mayıs 2023 tarihinde İtalyan Nova haber ajansına yapmış olduğu bir açıklamada EastMed projesinin oldukça zorlu bir girişim olduğunu, bölge dengeleri düşünüldüğünde de Türkiye olmadan böyle bir projenin hayata geçirilmesinin mümkün olmadığını belirtmiştir (nova.news, 2023). Tüm bunlar dikkate alındığında EastMed projesinin asıl gayesinin bölgedeki iş birliğini arttırarak ekonomik bağlamda kazanç elde etmekten çok güç mücadelesinde öne geçmek ve siyasi hedefleri gerçekleştirmek olduğu açıktır.

KAYNAKÇA

- Acer, Y. (2020). Türkiye-Libya Deniz Sınırı Antlaşması'nın Birleşmiş Milletler Tarafından Tescilinin Önemi. *SETA*(298), 1-5.
- Acer, Y. (2022). Türkiye- Libya Hidrokarbon Mutabakatı Önemi ve Hukuki Yansımaları. *SETA*(346), 1-4.
- Akyener, O. (2017, 02 07). *Doğu Akdeniz (EASTMED) Boru Hattı Projesi*. 05 2023 tarihinde TESPAM: <https://www.tespam.org/tr/dogu-akdeniz-eastmed-boru-hatti-projesi/> adresinden alındı
- Atlas, M. İ., & İstikbal, D. (2020). Rusya ve Çin'in Doğu Akdeniz Politikaları. K. İnat, M. Ataman, & B. Duran içinde, *Doğu Akdeniz ve Türkiye'nin Hakları* (s. 183-208). İstanbul: SETA.
- Braudel, F. (1993). *Akdeniz ve Akdeniz Dünyası*. Ankara: İmge Kitapevi.
- Çetinoğlu, H. (2019). Boru Hatları ve Akdeniz. H. Çomak, & B. Ş. Şeker içinde, *Akdeniz Jeopolitiği* (Cilt 2, s. 1165-1181). İstanbul: Nobel.
- Çiçekçi, C. (2020, 01 17). 05 2023 tarihinde Anadolu Ajansı: <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/israil-jeopolitigini-yeniden-okumak-iran-umman-libya-ucge-ni/1705561> adresinden alındı
- Demiryol, T. (2020, 09 07). *Doğal gaz ve Doğu Akdeniz'in jeopolitiği*. 05 2023 tarihinde Heinrich Böll Stiftung: <https://tr.boell.org/tr/2020/09/07/dogal-gaz-ve-dogu-akdenizin-jeopolitigi#> adresinden alındı
- Diez, T. (2002). *The European Union and the Cyprus Conflict: Modern Conflict, Postmodern Union*. Manchester : Manchester University Press.
- Doğan, N. (2014, 01 15). *Doğu Akdeniz'de Enerji Stratejileri ve Bölgesel Güvenliğin Geleceği*. 21. Yüzyıl Enstitüsü
- Erol, E. (2018). Doğu Akdeniz'de Deniz Yetki Alanları ve Hidrokarbon Çalışmaları. *Birlik Dergisi*, 34-38.
- Güler, G. (2020, 12 10). *Yunanistan'ın Eastmed Blöfü ve Türk Akımı*. 2023 05 tarihinde Türksam: <https://www.turksam.org/detay-yunanistan-in-eastmed-blofu-ve-turk-akimi-10-aralik-2020> adresinden alındı
- Goldstein, J. S., & Pevehouse, J. C. (2017). *Uluslararası İlişkiler*. (Ç. H. Özdemir, Dü.)
- Hasanov, A. (2012). *Jeopolitik*. İstanbul: Babıali Kültür Yayıncılık.
- Helvacıköylü, G. (2021). Türkiye- Kuzey Afrika İlişkilerinin Önemi. T. Arı, & M. H. Çaşın içinde, *Doğu Akdeniz Uluslararası Güç Mücadelesinin Yeni Arenası* (s. 261-292). İstanbul: İdeal Kültür Yayıncılık.
- Ülger, İ. K. (2021). Deniz Yetki Alanları, Enerji Kaynakları ihtilafı ve Eastmed Projesi. T. Arı, & M. H. Çaşın içinde, *Doğu Akdeniz Uluslararası Güç Mücadelesinin Yeni Arenası* (s. 153-173). İstanbul: İdeal Kültür Yayıncılık.
- Jaafar, B. (2020). Doğu Akdeniz'deki Enerji Boru Hatları ve Küresel Etkileri. İ. N. Telci,

- & R. Yorulmaz içinde, *Uluslararası Siyasette Doğu Akdeniz* (s. 119-129). Ankara: Ortadoğu Yayınları.
- Kısacık, S. (2019). 21. Yüzyılda Avrupa Birliği'nin Enerji Güvenliği Politikaları Bağlamında Akdeniz Bölgesi'nin Önemi Anlamak. H. Çomak, & B. Ş. Şeker içinde, *Akdeniz Jeopolitiği* (Cilt 2, s. 1101-1127). İstanbul: Nobel.
- Kabakçı, F., Yüzbaşıoğlu, N., Kalabalık, A., Karaca, E., & Semerci, A. (2022, 03 10). AA: <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/turkiye-ve-libya-arasinda-hidrokarbon-alaninda-mutabakat-muhtirasi-imzalandi/2701424#> adresinden alındı
- Kavaz, İ. (2020). Doğu Akdeniz'deki Enerji Kaynaklarının Olası Transfer Güzergahları. K. İnat, M. Ataman, & B. Duran içinde, *Doğu Akdeniz ve Türkiye'nin Hakları* (s. 275-293). İstanbul: SETA.
- Korkut, H. (2020). Yunanistan ve Güney Kıbrıs Rum Yönetimi'nin Doğu Akdeniz Politikası. İ. N. Telci, & R. Yorulmaz içinde, *Uluslararası Siyasette Doğu Akdeniz* (s. 157-184). Ankara: Ortadoğu Yayınları.
- Kurt, M., & Duman, T. İ. (2020). Bölge Ülkelerinin Doğu Akdeniz Politikaları. K. İnat, M. Ataman, & B. Duran içinde, *Doğu Akdeniz ve Türkiye'nin Hakları* (s. 159-182). İstanbul: SETA.
- Levin, J., & Boduszynski, M. (2019, 08 06). *Will an Israeli Energy Boom Make the EU Pro-Israel?* 05 2023 tarihinde Foreign Policy: <https://foreignpolicy.com/2019/08/06/will-an-israeli-energy-boom-make-the-eu-pro-israel-Ing-leviathan/> adresinden alındı
- (2019). *SDE Rapor*. Doğu Akdeniz'de Yükselen Gerilim: Siyasi, Askeri ve Ekonomik Açıdan Yapılması Gerekenler. Ankara: Stratejik Düşünce Merkezi.
- Örselli, E., & Babahanoğlu, V. (2019). Doğu Akdeniz'de Açılmaya Çalışılan Pandora'nın Kutusu: Enerji Kaynaklarından Alan Hakimiyetine Uzanan Ekonomi Politik Hesaplar. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 12(66), 388-400.
- Özgen, C. (2016). Doğu Akdeniz'de Deniz ve Enerji Güvenliği. *Uluslararası Akdeniz Kongresi Kongre Bildiriler Kitabı* (s. 33-42). İstanbul: Türk Asya Stratejik Araştırmalar Merkezi.
- Seker, Y. T. (2019). Israel's 'turn to the sea' and Its Effect on Israeli Regional Policy. *Israel Affairs*, 2(25), 234-255.
- Şahin, İ. (2020). Doğu Akdeniz'de Bölge Dışı Aktörlerin Rolü. İ. N. Telci, & R. Yorulmaz içinde, *Uluslararası Siyasette Doğu Akdeniz* (s. 53-78). Ankara: Ortadoğu Yayınları.
- Şahin, İ., & Günar, A. (2021). Doğu Akdeniz'in Jeopolitik Önemi. T. Arı, & M. H. Caşın içinde, *Doğu Akdeniz Uluslararası Güç Mücadelesinin Yeni Arenası* (s. 15-26). İstanbul: İdeal Kültür Yayıncılık.
- Telci, İ. N. (2020). Mısır'ın Doğu Akdeniz Politikası. İ. N. Telci, & R. Yorulmaz içinde, *Uluslararası Siyasette Doğu Akdeniz* (s. 187-199). Ankara: Ortadoğu Yayınları.
- Winrow, M. G. (2018). Discovery of Energy Reserves in the Levant and Impacts on Regional Security. *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 15(60), 45-57.

- Wolfrum, S. (2019). Israel's Contradictory Gas Export Policy. *German Institute for International and Security Affairs*(43), 1-4.
- Yılmaz, E. A. (2020). Doğu Akdeniz'deki Gelişmeler Doğrultusunda Türk Dış Politikası'nın Dünü ve Bugünü. *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*(48), 27-48.
- Yılmaz, S. (2012). Jeopolitik ve Jeostrateji. Ümit, & Özdağ içinde, 21. *Yüzyılda Prens Devlet ve Siyaset Yönetimi* (s. 1-29). Ankara: Kripto Yayınları.
- Yaycı, C. (2012). Doğu Akdeniz'de Deniz Yetki Alanlarının Paylaşılması Sorunu ve Türkiye. *Bilge Strateji*, 4(6), 1-70.
- Yorulmaz, R., & Demirdöğen, O. (2020). Doğu Akdeniz'de Enerji Mücadelesi ve Türkiye. İ. N. Telci, & R. Yorulmaz içinde, *Uluslararası Siyasette Doğu Akdeniz* (s. 19-51). Ankara: Ortadoğu Yayınları.
- International Hydrographic Organization [IHO]*. (2002). 04 2023 tarihinde www.iho.int: https://legacy.iho.int/mtg_docs/com_wg/S-23WG/S-23WG_Misc/Draft_2002/Draft_2002.htm adresinden alındı
- USGS. (2010, 05 06). 05 2023 tarihinde <https://www.usgs.gov/publications/assessment-undiscovered-oil-and-gas-resources-nile-delta-basin-province-eastern> adresinden alındı
- 05 2023 tarihinde mfa.gov.tr: <https://www.mfa.gov.tr/libya-siyasi-gorunumu.tr.mfa> adresinden alındı
- (04, 10 2022). 05 2023 tarihinde [mfa](http://mfa.gov.tr): https://www.mfa.gov.tr/sc_-28_-turkiye-ile-libya-arasinda-hidrokarbonlar-alaninda-isbirligine-iliskin-mutabakat-zapti-konusunda-ab-ve-yunanistan-tarafindan-yayimlanan-aciklamalar-hk-sc.tr.mfa adresinden alındı
- (2010, 03 12). 2023 05 tarihinde USGS: <https://pubs.usgs.gov/fs/2010/3014/> adresinden alındı
- (2015, 10 23). 2023 05 tarihinde UN: <http://unscr.com/en/resolutions/doc/2259> adresinden alındı
- (2019, 01 07). 05 2023 tarihinde oilprice.com: <https://oilprice.com/Energy/Crude-Oil/Who-Are-The-Biggest-Winners-In-The-East-Med-Gas-Game.html> adresinden alındı
- (2022, 02 14). 2023 05 tarihinde [bcg](http://bcg.com): <https://www.bcg.com/press/14february2022-emgf-bcg-announce-second-phase-long-term-strategy-project-at-egypt> adresinden alındı
- (2022, 12 07). 05 2023 tarihinde sis.gov.eg: <https://www.sis.gov.eg/Story/173234?lang=en-us> adresinden alındı
- (2022, 10 03). 05 2023 tarihinde mfa.gr: <https://www.mfa.gr/en/current-affairs/statements-speeches/alternate-minister-of-foreign-affairs-miltiadis-varvitsiotis-interview-with-alpha-radio-989-radio-station-and-journalists-giorgos-evgenidis-and-nikolas-kamakaris-main-points-athens-03102022.html> adresinden alındı

- (2022, 10 10). bbc: <https://www.bbc.com/turkce/articles/c2eq524lveyo> adresinden alındı
- (2022, 01 12). 06 2023 tarihinde AA: <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/abdnin-east-medden-destegini-cekmesi-atinada-hayal-kirikligi-yaratti/2472148> adresinden alındı
- (2023). 05 2023 tarihinde EMGF: <https://emgf.org/> adresinden alındı
- (2023, 05 17). 06 2023 tarihinde nova.news: <https://www.agenzianova.com/en/news/descalzi-eni-the-eastmed-pipeline-is-a-challenge-but-an-agreement-is-needed-turkey/> adresinden alındı
- (22, 01 2022). haber7: <https://www.haber7.com/dunya/haber/3185470-yunan-siyasetci-eastmed-itirafi-dikkat-ceken-italya-ayrintisi> adresinden alındı

Bölüm 9

OKUMA KÜLTÜRÜNDE YENİ BOYUT: POP-UP (SOKAK) KÜTÜPHANELERİ

Ayşemr GÜNEŞ¹

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Kastamonu Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi,
Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü

Giriş

Topluma okuma kültürü ve alışkanlığı kazandıracak en önemli kurumların başında kütüphaneler, toplumun her kesimine hitap etmesi bakımından da halk kütüphaneleri gelmektedir. Halk kütüphaneleri toplumun büyük çoğunluğuna hizmet etmekle birlikte, çoğu kişi kütüphanenin verdiği hizmetten haberdar olmamakta hatta kütüphanenin yerini bilmemektedir. Halk kütüphanelerinin hizmetlerini toplumun bütün kesimlerine yayması hizmet alanlarını geliştirmesi ile mümkün görünmektedir. Pop-up olarak anılan ve son zamanlarda sadece halk kütüphanelerinin değil belediyelerin, sivil toplum kuruluşlarının ve diğer kütüphane türlerinin de aktif bir şekilde bu kitaplıkları oluşturduğu görülmektedir.

Okuma Kültürü

Okuma kültürü okuma alışkanlığından farklı olarak eleştirel okuma becerisini gerektirmektedir (Samur, 2014, s. 158).

Okuma kültürü, Sever (2013, s. 9) tarafından “*yazılı kültür ürünlerinin dünyasıyla tanışmış; tanıştığı bu dünyanın kendisine sunduğu iletileri paylaşma, sınaama, sorgulama yeterliğine ulaşmış; bunların sunduğu olanaklarla yaşamayı alışkanlık hâline getirmiş bireylerin edinmiş olduğu kazanımlar bütünüdür*” şeklinde tanımlanmıştır.

Eleştirel okuma yapabilen, sorgulayan ve okumayı yaşamlarının bir parçası haline getiren bireyler için okuma kültürüne sahiptir yorumu yapılabilir. Bireyin bir kitabı sadece okuması; üzerine düşünmeden, sorgulamadan okuyup rafına kaldırması bir okuma kültürü göstergesi sayılmamaktadır.

Yılmaz ve Cengiz (2022, s. 265), çalışmasında okuma kültürünün başlıca işlevlerini şu şekilde sıralamıştır:

- Akli ve duyguları geliştirmesi,
- Eğitimin verimliliğini arttırması
- Kültürel yaşamı desteklemesi,
- Dil ve iletişim becerilerini geliştirmesi
- Bireysel ve toplumsal yaşama nitelik katması.

Okuma kültürü, kişilerdeki eleştirel bakabilme yeteneğini, aldığı eğitimden daha fazla yarar sağlamasını, kendisini ifade yeteneğini geliştirmesini sağlamaktadır. Bütün bunların gerçekleşebilmesi için ise okumanın nitelikli bir şekilde yapılması gerekmektedir.

Okuma kültürü edinmiş kişiler okudukları metinlerle nitelikli bir etkileşim sürecine girdiği ve bunu alışkanlığa dönüştürdüğünde, okuma kültürünü içselleştirmiş denilebilir (Çıldır ve Ergün, 2020, s. 604)

Altunbay ve Üstten (2020, s. 927), yapmış oldukları çalışmada evlerinde, sınıflarında, okullarında ve yaşadığı bölgede kitaplık veya kütüphane bulunan öğrencilerin kitaplar hayatlarının bir parçası olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu da göstermektedir ki özellikle çocukların okuma kültürü ve alışkanlığı edinmesi adına kitaplar ve kitaplıklar yaşamlarının her boyutunda göz önünde olmalıdır.

Okuma kültürü denildiğinde sorumlu olarak görülen kurumlardan bir tanesi de kütüphanelerdir. Kütüphaneler özellikle çocuk yaştaki bireylere bu kültürü edindirmekte birinci derecede sorumludur. Kütüphaneler gerek bünyesinde bulundurduğu basılı bilgi kaynakları, elektronik kaynaklar gerekse kullanıcılara götürdüğü gezici kütüphane hizmeti ile okuma kültürü oluşması ve gelişmesi konusunda önemli katkılar sunmaktadır (Şentürk, 2021, s. 58).

2011 yılında Kütüphaneler ve Yayınlar Genel Müdürlüğü tarafından yapılan Türkiye Okuma Kültürü Araştırması sonuçlarına göre katılımcıların büyük çoğunluğu kitapların pahalı olması sebebiyle kitap alamadıklarını belirtmişlerdir (Akkılık, 2011, s. 328)

Günümüzde kitapların pahalı olması birçok kişinin kitaba ulaşmasını olumsuz şekilde etkilemektedir. Kütüphaneler ücretsiz hizmet sunması, koleksiyonunda bulunan yayınları ödünç vermesi ile halkın tüm kesimlerinde hizmet sunmaktadır. Bilgiye ve dolayısıyla bilgi kaynaklarına erişimde fırsat eşitliği olmayan kişinin toplumsal yaşamda da fırsat eşitliğine sahip olduğu söylenemez (Aslan, 2009, s.190). Bu noktada halk kütüphaneleri önemli bir işlevi yerine getirerek toplumun her kesimine eşit erişim fırsatı sunmaktadır. Toplumun farklı kesimleri arasındaki gelir uçurumu sonucu bir grup bilgi kaynaklarına rahatlıkla erişebiliyorken bir grup erişememektedir.

Topluma fırsat eşitliğinin yanında kütüphanelere özellikle halk kütüphanelerine yapılan her yatırımın aslında ülke ekonomisine doğrudan katkı yaptığı araştırma sonuçlarında görülmektedir. 2004 yılında British Library araştırmasında (Hayes, 2004), kütüphaneye yapılan her 1 Pound yatırımın ülke ekonomisine 4,4 Pound katkı sağladığı sonucuna ulaşılmıştır. Sadece araştırma, bilim ve kültür alanlarında değil ekonomik gelişmişlik ve büyüme alanlarında da kütüphanelerin doğrudan katkısı olduğu görülmektedir. Bunlar haricinde İrlanda, ekonomik durgunluk ve işsizlik oranlarındaki artışa çözüm olarak; ayrıca ekonomik, sosyal ve kültürel gelişmenin katalizörü olarak halk kütüphanelerini göstermektedir (Tunç, 2015, s.9).

Halk kütüphaneleri toplumun bütün kesimlerine hizmet sunmakla birlikte, sağladığı bilgi kaynakları, sunduğu kullanıcı hizmetleri, veritabanları, eğitimler gibi başlıklarla bireylerin ihtiyaçlarına cevap vermekte ve bireyleri maddi olarak külfet altına sokacak masraflardan onları kurtarmaktadır. Sadece bu yönü ile bile ülke ekonomisine katkı sunmaktadır.

Halk Kütüphaneleri

İlk örnekleri Asur, Yunan, Mısır ve Roma'da yer alan kütüphaneler daha çok kralların ve soyluların kullanımı için oluşturulmuştur. Halk için açılan, günümüzde halk kütüphanesi olarak adlandırılan kütüphanelerin ilk örneği ise Yunanistan da yer almaktadır, kütüphanecilik mesleği ise ilk olarak Melvil Dewey tarafından 1876 yılında başlatılmıştır (Alar,2001, s. 295). 19. Yüzyılla dayanan kütüphanecilik mesleğinin gelişimi, zamanla profesyonelleşmeye başlamış ve kitap deposu, kitap kullanımına ek olarak farklı misyonlar yüklenmeye başlamıştır.

Halk kütüphanelerinin önemli yerel öğrenme merkezleri olarak tanımlanmakta ve özellikle kendi kendine öğrenme becerilerini geliştirme konusunda olanak ve destek sunmaktadır (Ersoy ve Yılmaz, 2009, s. 809)

Halk kütüphanelerinin bize gösterdiği iki gerçek vardır: 1) Halk kütüphanesi verdiği hizmeti halkın bütün kesimlerine götürmek zorundadır. 2) Halk kütüphanesi verdiği hizmetle halkı eğiten, ona kültür ve bilgi veren böylece de bulunduğu bölgenin- kültürel, sosyal ve teknik kalkınmasında etkili olan bir güçtür (Çapar, 1987, s.55)

Halk kütüphaneleri eğitim kurumlarının destekçisi olmakla birlikte, aslında kendi içerisinde de bir eğitim kurumu olduğu söylenebilir. Formal eğitimi sunan okullara karşıt olarak halk kütüphaneleri de informal eğitim sunmaktadır. Özellikle yaşam boyu öğrenme bağlamında bakıldığında, halk kütüphaneleri yaşam boyu öğrenme merkezleri olarak tanımlanabilir. Yaşam boyu öğrenme kapsamında halk kütüphaneleri tarafından sunulan hizmetleri Yalvaç (2003) şu şekilde sıralamıştır: Öğrenme ve eğitime yardım eden destekleyici ve yaratıcı ortamlar, yeterli çalışma yerleri, tarafsız ve yardımsever personel, her çeşit e-faaliyete aktif katılım için erişim noktaları, Bilgi Toplumu Teknolojileri (BTT) kullanımında eğitim ve destek, bilginin düzenlenmesi ve değerlendirilmesi, fiziksel ve sanal bilgi ortamlarına ve öğrenme kaynaklarına serbest erişim. Ayrıca bunlara ek olarak, gençlerin gelişimlerine katkıda bulunabilmek ve onları kütüphaneye çekebilmek amacı ile spor, müzik, meslek seçimi; ev hanımlarına yönelik olarak ise yemek pişirme, çocuk yetiştirme, el işi gibi konularda kurs ya da seminerler (Ersoy ve Yılmaz, 2009, s. 809) kütüphane hizmetleri kapsamında sunulmaktadır.

Özellikle son yıllarda bakıldığında, halk kütüphaneleri sadece ders çalışılan, kitap ödünç alınan mekanlar olmaktan çıkmış ve sosyalleşmenin merkezi konumuna gelmiştir. Gerek kütüphane dermesinde bulunan materyaller gerekse kütüphanede düzenlenen etkinlikler, kütüphaneleri bireylerin sosyalleşebileceği, zaman geçirebileceği üçüncü mekanlar haline dönüştürmüştür. Bunun yanı sıra eğitime sunduğu destek, eğitim bilimlerinde yaşanan gelişmeler ışığında değişim göstermiş ve uygulamalı eğitime destek sunan kurumlar olarak varlığını devam ettirmektedirler.

Halk kütüphaneleri bünyelerinde sunulan hizmetler kullanıcıları tarafından takip edilmekte ve katılım sağlanmaktadır. Ancak henüz kullanıcı olmayan, potansiyel kullanıcı olarak tanımlanan bireylerin kütüphaneleri tanıması ve kütüphanelerden yararlanması kütüphanelerin kendilerini ve hizmetlerini iyi bir şekilde tanıtmamasından geçmektedir. Son yıllarda tüm dünyada moda haline gelmiş Pop-up kütüphaneleri bu noktada verilebilecek bir örnek olarak yer almaktadır.

Pop-Up Kütüphaneleri (Sokak Kütüphaneleri)

Pop-up kültürü son yıllarda moda olmakla birlikte daha çok tanıtım ve reklam amaçlı kullanılmaktadır. Dünya çapında birçok farklı sektöre yayılan; işletmeler, hükümetler, üniversiteler, topluluk grupları, bireyler veya markaların tanıtım, deneme veya kaynak paylaşımı için sürekli artan küresel bir akımdır Pop-up doğası gereği geçici olarak oluşturulur; ancak kimi durumlarda kalıcı olmakla birlikte geçiciliğini belirten belirli bir süresi bulunmaktadır. (Davis, Rice, Spagnolo, Struck ve Bull, 2015, s. 97).

Pop-up'lar birçok avantaj sağlamaktadır:

- Ürün ve hizmetleri keşfetmek için heyecan verici yeni yollar sağlamak
- Standartlardan farklı, keyifli bir deneyim kazanmak
- Topluluktaki diğer kişilerle etkileşimde ve iletişimde bulunmak
- Yeni trendlerin deneyimlerini sağlamak
- Yeni bir kullanıcılardan yanıt almak
- Yerel işletmeleri teşvik etmek
- Yerel gazetelerde tanıtım potansiyeli sağlamak
- Marka farkındalığını teşvik etmek
- Fazla stoğu temizleyin
- Kısa vadeli kar elde etmek,
- Yeni kavramlar denemek
- Mevsimsel gereksinimlere cevap vermek
- Boş alanları olumlu değerlendirmek (Davis, Rice, Spagnolo, Struck ve Bull, 2015, s. 95).

Pop-up'lar tüm sektörlerde var olduğu gibi kütüphanecilik alanında da ortaya çıkmıştır. Literatürde Pop-up libraries (pop-up kütüphaneleri) olarak geçen kütüphane türü dünya genelinde Little Free Library (küçük bağımsız/ücretsiz kütüphane) olarak bilinmektedir. Pop-up kütüphaneleri fiziksel alan dışında alınan kaynakların toplanması, halka açık kütüphane alanı olarak tanımlanmaktadır (Davis, Rice, Spagnolo, Struck ve Bull, 2015, s. 97).

Pop-up kütüphane kavramı her ne kadar açılır kitaplık anlamı taşıyorsa, “sokak kütüphanesi” olarak kullanılması daha uygun gözükmektedir. Çalışma kapsamında da bu şekilde ele alınıp kullanılacaktır.

Son yıllarda, sokak kütüphaneleri, halk kütüphaneleri ve akademik kütüphaneler tarafından görünürlüğü artırmak için trend olan bir erişim biçimi olmuştur (Gerberi ve Taylor, 2020, s.372). Kütüphanelerin farkındalığını arttırmak bir başka deyişle pazarlama stratejisi olarak bu yöntemi kullandıkları söylenebilir. Özellikle halk kütüphaneleri bağlamında düşünüldüğünde kütüphanelere gelmeyen ya da gelemeyen kullanıcılar için hem hizmeti ayaklarına götürmek hem de kaynakların tanıtımını yapmak adına önemli görülmektedir. Böylelikle kütüphaneye hiç gitmemiş, hatta varlığından haberi dahi olmayan potansiyel kullanıcıları kütüphanelere çekebilme fırsatı ortaya çıkacaktır.

Özellikle düşük gelir grubundan aileler hem kütüphanelere ulaşma sorunu yaşadıklarından hem de sosyal dışlanma veya kültürel/ eğitimsel güç eksiklikleri sebebiyle kütüphaneleri kendilerinin değil de iyi eğitilmiş kişilerin kullandıklarını düşündükleri için kütüphane kullanmaktan çekinebilirler (Snow, 2015). Kütüphaneyi hiç kullanmamış kişiler, özellikle kültürel veya eğitimsel güç eksiklikleri olduğunu düşünen kişiler için, kütüphaneler korkutucu mekanlar olabilir. Kütüphane kaygısı türlerinden duygusal engel türüne giren bu kaygı, potansiyel kullanıcılar ile kütüphaneler arasında büyük bir uçurum oluşturabilmektedir. Kullanıcılar bu durumda kendilerinin yetersiz ve bilgisiz olduğu duygusuna kapılarak kütüphanelere gitmeye çekinirler (Mellon, 1988; akt. Yılmaz, 2011, s.391). Burada gelir düzeyi düşük ve kültürel ve eğitimsel olarak kendilerini eksik hisseden kişiler kütüphaneleri iyi eğitilmiş kişilerin kullandıklarını ve kendilerini kütüphane kullanmayı bilmedikleri için aptal hissettikleri için kütüphanelerden uzak durabilirler. Bu noktada Küçük Bağımsız Kütüphane (Little Free Library) organizasyonu dışlanan topluluk üyelerinin ihtiyaçlarını daha etkili bir şekilde karşılama adına misyonlarını şu şekilde açıklamıştır: “*dünya çapında ücretsiz kitap alışverişi kurarak okuryazarlığı ve okuma sevgisini teşvik etmek*” ve “*becerileri, yaratıcılığı ve bilgeliği nesiller boyunca paylaşırken bir topluluk duygusu oluşturmak*” (Snow, 2015). Organizasyonun misyonu, hem topluluk duygusu ile hareket etmek hem de okuma sevgisine ve kitapları insanları teşvik etmek olarak özetlenebilir. Bu noktada sokak kütüphanelerin aslında, halk kütüphaneye yönlendirme konusunda bir anlamda reklam oluşturduğunu hem de kitapların ve kütüphane olgusunun bireylerin sürekli gözünün önünde olmasını sağlamaktadır.

Sokak kütüphanelerini gerçekten başarılı yapan şey, kütüphaneci ile kullanıcı arasındaki bağı kurmanın bir yolunu bulmaktır (Gerberi ve Taylor, 2020, s.372). Kütüphane kullanıcısı olmayan potansiyel kullanıcıları kütüphaneye çekmek sokak kütüphanelerinin en önemli özelliklerindedir. Bu kü-

tüphaneler, kütüphaneleri keşfetmemiş kişiler için merak duygusunu uyandıran noktalardır. Özellikle insan hareketliliğinin fazla olduğu noktalar bu kütüphaneler için önemli merkezlerdir. Havaalanları, tren istasyonları, tramvay ve otobüs durakları, basılı ve dijital koleksiyonlar için hızlı teslim alma ve bırakma noktaları olarak popüler yerler haline gelmiştir. Amsterdam'da bulunan Havaalanı Kütüphanesi, uzun süreli yolculara yönelik ilk kalıcı havaalanı kitaplığıdır. Bunun dışında Birleşik Krallık'ta telefon kulübeleri bu sokak kütüphanelerinin popüler mekanı haline gelmiştir (Davis, Rice, Spagnolo, Struck ve Bull, 2015, s. 97).

Resim 1: Kırmızı Telefon Kulübesi Kütüphane

Kırmızı telefon kulübeleri o ülkenin simgesi haline gelmiştir. Üretilme amaçları artık eskide kaldığı ve telefon kulübelerine artık ihtiyaç duyulmaması, onların yok olması anlamını taşımamaktadır. Aksine kütüphane şek-

linde değerlendirilen bu kulübeler şehrin nostaljisini de sağlamaktadır (Resim 1).

Resim 2: Sokak Kütüphanesi Örneği 1

Sadece telefon kulübesi şeklinde değil, farklı şekil ve biçimlerde bireylerin dikkatini çekecek ve onları kitaplar ile buluşturacak şekilde tasarımları yapılmaktadır. Bazen çok basit bir şekilde en uygun maliyetle tasarlanabilirken kimi zaman da dikkat çekici ve farklı tasarımlar ile karşılaşılabilmektedir.

Resim 3: Küçük Sokak Kütüphanesi Örnekleri

Görsel olarak bireylerin dikkatini çekmesi önemli bir faktör olarak görülmeyle birlikte; içeriğinde yer alan koleksiyonun niteliğinin ve niceliğinin sağlıklı bir şekilde yapılandırılması gerekmektedir. Potansiyel kullanıcıları kütüphaneye çekebilmek, kullanıcılarda merak duygusu uyandırarak kütüphanelere olan ilgisini arttıracak nitelik ve nicelikte tasarlanmalıdır. Resim 3'te yer alan örnekler bakıldığında, çok küçük gözükmeyle birlikte, genellikle bireylerin sıklıkla vakit geçirdiği otobüs durakları ya da şehir parkları gibi yerlerde konumlandırılmışlardır. Burada yer alan sokak kütüphaneleri, parkta vakit geçirmek üzere banklarda oturan kişilerin dikkatini çekerek belki de hayatına hiç kitap ve okuma kavramı girmemiş kişileri kitaplarla tanıştırmayı misyonunu edinecektir. Yine aynı şekilde otobüs duraklarında yer alan sokak kütüphaneleri otobüs beklerken vakit geçirmeye çalışan kişileri kitaplarla buluşturacak, bu kişileri okuma ve kitapla tanıştırmak dışında paylaşma kültürü ile de tanıştıracaktır.

Resim 4: Berlin Sokak Kütüphanesi

Sokak kütüphaneleri konu olduğunda çok değişik tasarımlar ortaya çıkabilmektedir. Bunlardan birisi Berlin'de yapılan konsept tasarımıdır (Resim 4). "Cultural Constellations" adı verilen bu kütüphaneler, yarı saydam ve şi-

şirilebilir PVC'den yapılan raflar kamusal alanlarda hizmete sunulmaktadır (Berlin, 2023). Resim 4'te yer alan sokak kütüphaneleri hem çok sayıda kitap barındırması hem de yapısı ile dikkat çekici gözükmetedir. Yarı saydam olması karanlık olmasını engellerken, bireylerin korkmadan ve ön yargısız bir şekilde kitapları kullanabilmesini sağlamaktadır. Ayrıca görselde yer alan örnek bir otobüs durağı olmasına karşın, burayı kullanan kişiler için konforlu oturma ve dinlenme alanları sunmaktadır.

Resim 5: Sokak Kitapları Projesi

Resim 5'te yer alan örnek ise bisikletli kütüphane olarak bilinen sokak kütüphanesi örneğidir. Dünya çapında yayılan bu uygulama, kullanıcılarından üyelik ve adres bilgisi istemiyor. Daha çok evsiz kişilerin bilgi ve kaynak ihtiyacı düşünülerek hayata geçirilen bu proje ile sokakta yaşayan insanların sadece beslenme, barınma gibi temel ihtiyaçları dışında bilgi edinme ve okuma gibi ihtiyaçlarının da bulunduğunu göstermektedir (Bisikletli kütüphane, 2018).

Sokak kütüphanelerinin çok farklı örnekleri bulunmaktadır. Yukarıda verilen birkaç örnek en ilginç ve ilgi çekici olanlarını içermektedir. Özellikle son örnek, en kayda değer sokak kütüphanesi örneklerindedir. Evsiz kişilerin öncelikli ihtiyaçlarının, beslenme, barınma, temizlik gibi konular olduğu düşünülür ve onların kitap okuyabileceği kültürel birikimini arttıracak genel olarak akla gelmemektedir. Ancak bu örnekte görülmektedir ki bisikletli kütüphane dünya çapında yaygınlaşmıştır. Bu da aslında evsizlerin kitaplara ihtiyaç duyduğu gerçeğini göz önüne sermektedir.

Sonuç

Bir toplumun gelişmesi o toplumda okuma kültürünün yaygınlaşması ve kütüphanelerin sayısının artması ile doğru orantılıdır. Toplumun her kesiminin kitaba rahatlıkla ulaşabilmesi, bir ülkenin temel politikalarından olmalıdır. Sokak kütüphaneleri de bu anlayıştan yola çıkılarak oluşturulmuştur. Sokak kütüphaneleri parklarda, meydanlarda, duraklarda, havalimanlarında, tren garlarında vakit geçiren kişilerin, boş zamanlarını, boş boş oturarak değil kitap okuyarak geçirebileceğini mesajını vermektedir. Bu kapsamda düşünüldüğünde sokak kütüphanelerinin yaygınlaşması, her yerde kitapların olması, okumayan, merak etmeyen, sorgulamayan kişilerin bile kitaplarla bağ kurmasını ve potansiyel okuyucu olmasını sağlayacaktır.

Sokak kütüphanelerinin değişik biçimlerde tasarlanması, potansiyel kullanıcıların dikkatini çekerek onlara farklı okuma ortamları sunacaktır. Ayrıca, kütüphane kaygısı içerisinde bulunan düşük gelir ve kültür düzeyindeki kişiler için de kütüphaneleri tanıma ve değerlendirme fırsatı sunulmuş olacaktır.

Bir ülkede paylaşma kültürünün gelişmesi yine kütüphanelerin daha çok yaygınlaşması ile sağlanabilir. Bina olarak halk kütüphanelerin her yere açılması mümkün olmadığından sokak kütüphaneleri ile paylaşma kültürü toplumda yayılabilir.

Bu noktada çalışma kapsamında şu öneriler sunulmaktadır:

- Halk kütüphaneleri hizmetlerinin ve kitapların tanıtımı için şehrin en işlek yerlerine küçükte olsa sokak kütüphanesi kurulmalı,
- Sokak kütüphanelerinde yer alan derme sıklıkla güncellenmeli,
- Sokak kütüphaneleri için derme oluşturulurken her yaştan kullanıcı düşünülerek hareket edilmeli,
- Sokak kütüphanesi dermesine konulacak kitapların arasına ve kütüphanenin etrafına halk kütüphanesini tanıtıcı ve bilgilendirici notlar (adres vb.) konulmalı.

KAYNAKÇA

- Akkılık, R. (2011). Türkiye okuma kültürü haritası. *Türk kütüphaneciliği*, 25(2), 326-329.
- Alar, H. (2001). Kütüphaneciliğin tarihçesi ve ilk kütüphaneler. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, (16).
- Aslan, A. S. (2009). 2023 Türkiye Vizyonu, Halk Kütüphanesi Politikaları ve Çemişgezek: Batı Ülkeleri ve Türkiye Halk Kütüphanelerinin İşlevsel Açıdan Bir Karşılaştırması. *Türk Kütüphaneciliği*, 23 (1), 169-200. Erişim Adresi: <https://dergi-park.org.tr/en/pub/tk/issue/48930/624190>
- Altunbay, M., & Uslu Üstten, A. (2020). Okuma kültürünün bir göstergesi olarak kitaplık ve kütüphane kullanımı üzerine bir araştırma. *Ana Dili Eğitimi Dergisi*, 8(3).
- Berlin (2023). Sokak Kütüphaneleri Yayılıyor. Erişim adresi: <https://m.bianet.org/bianet/yasam/277219-sokak-kutuphaneleri-yayiliyor>
- Bisikletli Kütüphane (2018). Sokakta yaşayan insanlar için bisikletli kütüphane. Erişim Adresi: <https://bigumigu.com/haber/sokakta-yasayan-insanlar-icin-bisikletli-kutuphane-street-books/>
- ÇILDIR, B., & ERGÜN, İ. H. (2021). Okuma kültürü edinememiş bireylere ilişkin bir anlatı araştırması. *Ana Dili Eğitimi Dergisi*, 9(2), 603-621.
- Davis, A., Rice, C., Spagnolo, D., Struck, J. ve Bull, S. (2015) Exploring pop-up libraries in practice, *The Australian Library Journal*, 64:2, 94-104.
- Ersoy, A., & Yılmaz, B. (2009). Yaşam boyu öğrenme ve Türkiye’de halk kütüphaneleri. *Türk kütüphaneciliği*, 23(4), 803-834.
- Gerberi, D. & Taylor, J. M. (2020) Popping up in Unexpected Places: Posing a Pop-Up Library to Healthcare Staff, *Medical Reference Services Quarterly*, 39:4, 370-381.
- Hayes, H. (2004). The role of libraries in the knowledge economy. *Serials*, 17(3).
- Samur, A. (2015). Türkiye’deki ve Dünya’daki Çalışmaların Tanıklığında “Okuma Kültürü”. *HAYEF Journal of Education*, 11 (2), 157-188.
- Sever, S. (2013). Çocuk Edebiyatı ve Okuma Kültürü. İzmir: Tudem Yayınları.
- Snow, M. (2015). Little free libraries: A call for research into the tiny book depositories. *Children and Libraries*, 13(4), 30-32
- Şentürk, B. (2021). Okuma Kültürünün Geliştirilmesinde Gizli Kahramanlar: Kütüphaneciler. Aslıyüksek, M. K. (ed.). *Okuma Kültürü ve Kütüphaneler*. 53-74. İstanbul: Hiperyayın.
- Tunç, S. K. (2015). Kütüphanelerin Ülke Ekonomisi Üzerindeki Rolü . *Akademia Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(1), 1-17.
- Yılmaz, B. & Cengiz, E. (2022). Okuma Kulüplerinin İşlevleri ve Okuma Kültürüne ve Alışkanlığına Etkileri. *Yaşadıkça Eğitim*, 36(2), 264-290.
- Yılmaz, E. (2011). Etkin kütüphane kullanımı önünde büyük bir engel olarak kütüphane kaygısı: Genel bir değerlendirme. *Türk Kütüphaneciliği*, 25(3), 371-416.

Bölüm 10

SOSYO-KÜLTÜREL DEĞERLERİN ÇEVRE KORUMADA ÖNEMİ ÜZERİNE TEORİK BİR İNCELEME

Mahmut ÖZDEMİRKOL¹

¹ Öğr. Gör. Dr. Mahmut ÖZDEMİRKOL, Kafkas Üniversitesi,
Sosyal Bilimler MYO, Yerel Yönetimler Pr., Kars, 36000, Türkiye.
e-mail: m.ozdemirkol@gmail.com, ORCID: 0000-0003-4878-9947.

1. Giriş

Günümüzde üzerinde en çok konuşulan konulardan birisi çevredir. İnsanların bilerek ya da bilmeyerek çevreye verdiği zararlar insan hayatının sağlığı ve insan neslinin sürdürülebilirliğini olumsuz etkilemektedir. Çevre sorunlarının yarattığı risk sadece çevresel bir sorun değildir aynı zamanda çevrenin bir parçası olan insan hayatını da etkilemektedir. Bu nedenle çevre sorunlarıyla mücadele uluslararası işbirliği ve ortak prensipleri gerekli kılmaktadır. Diğer taraftan çevre sorunları interdisipliner bir boyutu bulunmaktadır. Bütün bunlar çevreyi üzerinde en çok konuşulan konu kılmaktadır.

Çevreye verilen zararlar ekosistemin ilkelerinden dolayı insana da zarar vermektedir. Nihayetinde insan bir çevrede yaşamaktadır. Çevrenin bütün olumsuzluklarından insan etkilenmektedir. Çevresel sorunlar ve insana etkisi arasındaki ilişkiyi *Sessiz Bahar* isimli çalışmasıyla Rachel Carson gibi bilim insanları dile getirmiş olsa da çevre ve insan ilişkisi uzun bir süre uluslararası gündemde olmamıştır. 1970'li yıllar ile birlikte çevre sorunlarının insan üzerindeki kaçınılmaz etkisiyle mücadele için uluslararası duyarlılık gelişmiştir. Çevrenin insan hayatını etkileyen boyutunun anlaşılması üzerine çevre koruma yaklaşımları gelişmiştir. Bu yaklaşımlar doğa merkezli ve insan merkezli olmak üzere ikiye ayrılabilir. Doğa merkezli yaklaşımlar özü itibari ile insan merkezli yaklaşımlara bir tepki olarak ortaya çıktığı ifade edilebilir. Uluslararası platformlarda gelişen korumacılık yaklaşımı, özü itibari ile insan merkezli bir yaklaşımdır. Çevrenin neden korunması gerektiği sorusuna, insan hayatının sürdürülebildiği için sağlıklı ve temiz bir çevrenin korunması gerektiği üzerinde durulmaktadır. Bu da çevre koruma anlayışını insan merkezli kılmaktadır.

İnsan merkezli çevre koruma anlayışının beraberinde iki sonuç getirdiğini ifade edebiliriz. Birincisi çevresel değerlerin korunması, iyileştirilmesi veya geliştirilmesidir. İkincisi sosyo-kültürel değerlerin korunmasıdır. İkincisi insanın sosyal bir varlık olmasının doğal sonucudur. İlk başlarda çevre koruma politikaları, sağlıklı ve temiz bir çevrede insan hayatının sürdürülebilirliği amacıyla, ekolojik çevrenin korunması veya iyileştirilmesi olarak değerlendirilmiştir. Zamanla bu yaklaşımın yetersiz kaldığı görülmüştür. İnsanın sadece çevrede yaşamadığı; aynı zamanda sosyal bir varlık olduğundan, sosyo-kültürel çevrenin de en az doğal kaynak ve değerler kadar önemli olduğu anlaşılmıştır. Bu çerçevede, faaliyetlerin sosyal etkilerinin incelenmesi çevre koruma politikalarının bir parçası olarak kabul edilmektedir. Bu kapsamda çalışmamızda sosyo-kültürel değerler ve çevre arasındaki ilişki analiz edilmiştir. Öncelikle sosyo-kültürel değerler sonrasında ise çevre ile ilişkisi üzerinde durulmuştur.

2. Sosyo-Kültürel Değerler

İnsanın toplumsal bir varlık olduğu kabul edilmektedir. İnsanın toplumsal bir varlık olması, onun toplum içinde yaşama gerekliliğinin bir sonucudur. İnsan doğasında bir potansiyel olarak varlık gösteren, ancak sosyal etkileşimle ortaya çıktığı kabul edilen, sosyal olmak ve sosyal ilişki kurup geliştirme bütün insanlar için geçerli bir olgudur (Yazıcı, 2014: 250). Bu olgu sosyologların “değer” olarak isimlendirdiği ve zamanla oluşan kimi soyut ve somut kurallar üzerinden gelişmektedir. İnsanların varoluşundan beri mevcut olan değerlerin en başlıca özelliği, değerın toplumsal öğelerden oluşmasıyla birlikte toplum ve insanların tümünü kapsamasıdır (Direk, 2006: 105). Toplumu inceleyen sosyal bilimcilerin gündeminde sosyo-kültürel yapılar vardır. Bu temelde sosyal bilimlerin temel analiz konusu ve amacı bireyler arası ilişkiler bütünü olarak toplumu anlamaktır (Ökten,2006: 24). Kimi sosyal bilimciye göre sadece topluma odaklı araştırma eksik olacağından, sosyo-kültürel yapı kavramının son yıllarda sosyolojik perspektif içerisinde önemi gittikçe artmıştır. Bunun başlıca nedeni Serkan Güzel’e göre; özellikle sanayi devrimi ve kentleşme sürecinden sonra sosyolojinin yalnız toplum bilimi olmadığına gittikçe daha iyi anlaşılmasına başlamasıdır.

“Sanayi devriminin bir ürünü olan modern-sanayi toplumlarının genel tablosunun çizilmeye çalışılmasına ilişkin klasik sosyolojinin oldukça fazla önemsemediği toplumsal yapı kavramının, dünya tarihinin kültürel aşamasındaki diğer sosyal birliktelik tarzlarının hepsini sadece toplumsal yapıya indirmediği, zamanla çok daha iyi anlaşıldığı için toplumsal yapı kavramının kullanımından kaynaklanan olgu-kavram uyumsuzluğu giderilmeye çalışılmıştır. Bu doğrultuda sanayi devriminin yarattığı toplumun tek sosyal birliktelik tarzı olmadığı anlaşılmaya başlandığından, modern-sanayi toplumunun oluşumu ile etkileri göz ardı edilerek sosyal antropologlara terk edilen kültürel boyuta yönelik süreci başlamıştır (Güzel, 2011: 85).”

Kültür varlıkları, bireysel ve toplumsal bir kimlik algısı oluşturması ve o yere ait olma hissi yaratmasından ötürü sosyo-kültürel değer içermektedir (Levent, 2011:120). Sosyo-kültürel yapı kavramında geçen sosyal ve kültürel kavramlarının ayrı ayrı açıklanması gerekmektedir. Bu alanda çalışanlar sosyal ve kültürel gerçekliğin kavramsallaştırılarak ayrı ayrı incelenmesinden yanadırlar. Pitirim Aleksandroviç Sorokin, sosyo-kültürel yapıyı yüzeysel olarak incelemek yerine; sosyal ve kültürelın altındaki içkin öğeleri ayrıntılı olarak ortaya koyarak birbirinden ayrı olacak şekilde sosyal ve kültürel olarak ele alır (Güzel, 2011: 90).

2.1. Kültür

Kültür kavramı, sosyal bilimler içerisinde başta sosyoloji olmak üzere kentleşme ve çevre de dahil bir çok bilim alanının temel kavramlarından

birisidir. Sosyal antropologların kültürle ilgili düşünceleri, büyük ölçüde Edward Tylor'un 1871'de yapmış olduğu kültürün bilgi, inanç, sanat, ahlak ve gelenek olarak öğrenilmiş yapıyı gösterdiği şeklindeki tanıma dayanmaktadır (Marshall, 1999: 442). İlk çağlardan günümüze sürekli bir gelişim içerisinde olan insanoglu, bu süreçte kendine özgü birtakım özellikler meydana getirmiştir. Coğrafyalar ve toplumlar arasında çeşitlilik gösteren bu özellikler milletlerin kültürlerini ortaya çıkarmıştır (Ertürk ve Gökdemir, 2017: 186). Çünkü toplum hayatının en temel özelliklerinden biri kültür üretmesidir (Yazıcı, 2014: 214). Kültür; maddi ve manevi tüm değerlerin bir arada olduğu, topluma karakteristik özellikler kazandıran bir bütündür (Batmaz ve Bıçıcı, 2021:100). Kültür, toplumun geleneğini, göreneğini, hayat tarzını, adetlerini, alışkanlıklarını kapsayan bir kavramdır (Oğurlu, 2014: 285). Kültür, bir toplumun üyelerinin ya da toplumdaki grupların sanat, edebiyat, müzik ve resim de dahil; nasıl giyindiklerini, evlilik geleneklerini, aile yaşamlarını, çalışma örüntülerini, dinsel törenlerini, boş zaman etkinlikleri gibi ilişkilerini, kısaca yaşam biçimlerini ifade eder (Giddens, 2005: 22). Her insan grubu, kendisini diğerlerinden ayıran düşünce ve aksiyon örneklerini zamanla geliştirir, bu soyut örnekler kültürü oluşturur (Dönmezer, 1999). Sosyal bilimde kültür, insan toplumunda biyolojik olarak değil, toplumsal araçlarla aktarılıp iletilen her şeyi anlatır (Marshall,1999: 442). Bütün kültürlerin temelinde yer alan şey, neyin önemli, değerli ve istenir olduğunu tanımlayan düşüncelerdir (Giddens,2005: 22). Sorokin kültürde her biri kendi zihniyetine, bilgi ve hakikat sistemlerine, felsefe ve dünya görüşlerine, din ve kutsallık algılarına, doğru ve yanlış yargılarına, sanat ve edebiyat biçimlerine, ahlâkî ve örfî kanunlarına, toplumsal ilişki biçimlerine, iktisadî ve siyasî örgütlenmelerine ve insan kişiliklerine sahip olduğu üzerinde durur (Karakaya, 2019: 387).

Sosyo-kültürel yapı kavramının kültür boyutunun iki önemli işlevi vardır. Birincisi daha önceki davranışların sonraki kuşaklara aktarımını sağlamaktadır. İkincisi ise sosyo-kültürel yapının bireyci-bütüncü olmasını belirlemektedir (Güzel, 2011: 89). Her toplumun kendisine özgü bir kültürlerinin olması o toplumun kültürel bilincini oluşturur ve kültürü nesilden nesile aktarır (Yazıcı, 2014:250). Kültür tavır ve eylemlerin, örneklerin öğrenilmesi yolu ile varlığını korur ve böylece kültür, toplumun taşıdığı, getirdiği sosyal mirasın bütünüdür (Dönmezer, 1999: 99 -100). Dönmezer'e göre kültür, içeriği bakımından değil fakat sosyal ilişkilerin gerçekleşmesinde oynadığı fonksiyon itibari ile önemlidir. Bu temelde kültür, toplumların geçmişleri ve dolayısıyla da yaşanmışlıkları hakkında bilgi veren birer tarih olarak, gelecek kuşakların geçmişe ait değerler hakkında bilgi sahibi olmalarının yanında, onların, geleceği şekillendirmelerine de vesile olacak öneme sahiplerdir (Gögebakan, 2018: 122). Kültürün taşıdığı fonksiyonları Metin İşçi şöyle sıralamaktadır (İşçi, 2000: 29);

- İnsanların sosyal ihtiyaçlarını tatmin eder,
- Grup hayatını ve ilişkileri düzenler,
- Kültürün içinde şahsiyetler gelişir,
- Kuralları öğrenir ve uygularlar.

Kültür varlıklarının içerdiği bazı değerler varlığın fiziksel özellikleri ya da bulunduğu yer ile ilgili iken, diğer bazı değerler ise hem kültür varlığının, hem de bulunduğu bağlamın fiziksel olmayan sosyal, kültürel, politik ve ekonomik yönleri ile ilişkili olabilmektedir (Levent, 2014: 119). Burada ifade edilen kültürün fiziksel ve fiziksel olmama kavramları kültürün daha iyi anlaşılması için de öne çıkan somut ve soyut kültür olarak ikiye ayrılmaktadır. İlk olarak somut olmayan kültür, bir yaşam biçimi olarak karşımıza çıkar. Gelenek - görenek kavramsallaştırması ile birlikte bir kültür oluşturan tecrübeler, fikirler ve değer yargılarının tümünü içeren yaşam formları kültürel mirasın soyut bir tanımlamasını yapar. Somut kültürel miras ise, insan üretimi olan taşınır ve taşınmaz tüm eserler, sualtı kalıntıları ve doğal sit alanlarını kapsamına almaktadır (Batmaz ve Biçici, 2021: 98). Kültürel değerlerin korunması üzerine uluslararası belgeler ilk olarak somut olan kültürel değerler üzerinde durmuşsa da sonraki yıllarda soyut kültürel değerler üzerinde de durmuştur. 2003 yılında hazırlanan Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesi'nin "Tanımlar" başlığını taşıyan ikinci maddesinde somut olmayan kültürel miras, "toplulukların, grupların ve kimi durumlarda bireylerin, kültürel miraslarının bir parçası olarak tanımladıkları uygulamalar, temsiller, anlatımlar, bilgiler, beceriler ve bunlara ilişkin araçlar, gereçler ve kültürel mekânlar" olarak tanımlanmıştır (Basat, 2013: 63). Somut ve soyut olarak ayrılabilen kültür bir bütün oluşturmaktadır. Ve bir arada düşünülüp korunması gerekmektedir.

2.2. Değer

İnsan sosyal bir varlık olarak toplumda yaşamasını ve uyum sağlamasını kolaylaştıran olgu değerlerdir. İnsanoğlu bir arada yaşadığı günden beri başka insanlar ile etkileşimde bulunmuş, çeşitli değerler geliştirip insanlar arasında yayarak değerler sistemini oluşturmuştur (Bolat, 2016: 325). Bir grup ya da toplumun üyeleri tarafından paylaşılan, üzerinde ortaklığa varılmış duygu ve düşünceleri yansıtan ahlaki inançların adı değerdir (Yazıcı, 2014:211). Değerlerin kalıplaşmış davranışlar olduğu ifade edilir (İşçi,2000:26). Rokeach değerleri tanımlarken onun kişisel ve toplumsal olarak belirgin bir davranış biçimine ve yaşam amacına ilişkin inançlar olduğunu ifade ederken, Schwartz ise değerlerin birer ölçüt olduğu üzerinde durur (Yapıcı vd., 2012: 130). Bu tanımda değerler insanların olguları, olayları ve insanları nitelendirmek için birer ölçüttür. Schwartz değerleri bireysel ve toplumsal olmak üzere iki kategoride değerlendirir. Ona göre üyelerin kişisel yaşamlarını yönlendiren değerler

bireysel değerlerdir. Toplumun ekseriyetinde kabul edilen ve paylaşılan değerler ise toplumsal değerlerdir (Kuşdil ve Kağıtçıbaşı, 2000: 60). Birçok kuramcından yola çıkarak Schwartz ve Bilsky değerlerin bazı özelliklerini şöyle ifade ederler (Kuşdil ve Kağıtçıbaşı, 2000: 60):

- Değerler, inançlardır.
- Değerler, bireyin amaçlarıyla ve bu amaçlara ulaşmada etkili olan davranış biçimleriyle ilişkilidir.
- Değerler, özgül eylem ve durumların üzerindedirler.

En geç erken-gençlik dönemi yani 15 yaşlarında toplumdan öğrenilen (Erkenekli vd., 2012: 136) değerler, kültür yoluyla nesilden nesile aktarılmakta ve böylece serpilip gelişmektedirler (İşçi,2000:27). Sosyal değerlerin en önemli özelliği, toplumsal davranışları etkileyebilme güçleridir (Erkenekli, 2012:126). Bu hali ile değerler bireylerin düşünce, tutum ve davranışlarında bir ölçüt olarak üyelerinin nasıl davranacaklarını biçimlendirirler (Giddens, 2005: 22; Yazıcı, 2014: 211). Bu özellikleri ile toplumda insan davranışlarının, tavır ve hareketlerin yöneticisi olarak, bir toplumun işleyişinde hayati bir yeri bulunmakta olup, önemli toplumsal gerçeklikler olarak karşımıza çıkmaktadırlar (Coşkun, 2005: 53). Değerler toplumu işleyen bir bütün haline getirerek, sosyal ilişkilerin gelişmesinde ve kutuplaşmaların önlenmesinde aktif rol oynayarak ihtilafların çözülmesinde yardım ederler (İşçi,2000:26; Dönmezer, 1999: 235). Zira mukayese ve hüküm vermeye imkân sağlayan bir takım ölçütler bulunmadığı takdirde çelişki halindeki fikirler arasında bir karar vermek imkânı kalmayacaktır (Dönmezer, 1999: 235). Toplumun değerlerini benimsememiş üyeler o toplumun varlığı için tehdit oluşturmaktadır. Çünkü değerler toplumları özelleştiren bir araç olmakla birlikte toplumların devamını sağlayan en önemli unsurdur (Bolat, 2016: 323).

Kültüre ve topluma anlam katan ölçütler ve toplum içerisinde paylaşıldığı anlaşılan değerler oldukça soyutturlar. Eşya ve olaylarla beraber görünmekle beraber yerine göre onlardan soyutlanabilirler (Coşkun, 2005: 53). “*Değerlerin işlevi, “bütün beşeri olayların gerçekleşmesinde belirleyici olmak” şeklinde formüle edilebilir. Siyasi, estetik, sosyal, ailesel, bütün beşeri olaylar bir değere dayanırlar (Aydın, 2011: 42).*” Soyut olan sosyal değerler önce yargılar yoluyla dildeki ifadelere yansımakta, zamanla toplumsal kurumlara dönüşmekte ve ardından davranışlarla somutlaşmaktadır (Yazıcı, 2014:250). Böylelikle değerler, insan hayatına yön verirler ve aynı zamanda, bir toplumun normlarını tutarlı bir sistem halinde bütünleştirmeye yardımcı olurlar (Bolat, 2016: 323). Kültürün içerdiği en temel değer, en basit anlamıyla geçmiş ve günümüz arasında fiziksel bir bağ kurması ve eskiliğinden kaynaklı insanlığın geçmişine ışık tutabilme ve sosyal, kültürel, politik, teknolojik birçok boyutu ile insanlığın geçmişe ilişkin bize çeşitli bilgiler sunma özelliğinden ileri gelen bilimsel değeridir (Levent, 2011:119)

Kültür ve değer hakkındaki bu açıklamalardan sonra, onların en önemli fonksiyonlarının üyeleri arasında toplumsal dayanışmayı sağlayarak, üyelerinin davranış ve tutumlarını yönlendirerek, sağlıklı ilişkilerin gelişmesini sağladıkları, toplumsal varlıklarını devam ettirmek olduğu, olay ve olguların değerlendirilmesinde birer ölçüt olduğu anlaşılmaktadır. Toplum kültürü ürettiği gibi, kültür de değer olarak adlandırılan çeşitli soyut ölçütler üretmektedir. Böylece topluma yeni katılan bireyler öncelikle katıldıkları toplumun değerlerini içselleştirerek toplumsallaşmaktadırlar (Yazıcı, 2014:214). Bu sayede, toplumun varlığını sürdürmesi mümkün olmaktadır. Kültürün öğeleri toplumun üyeleri tarafından paylaşılır ve işbirliği ile iletişimin gerçekleşmesine olanak tanır (Giddens,2005: 22). Bu nedenle toplumda bireylerin ve sosyal yapıların kurumsallaşabilmesi ve toplumsallaştırılmasının temelinde değerler vardır (Bolat, 2016: 327).

Değerler sadece insanın toplum ile bütünleşmesinde birer ölçüt veya toplumsal yaşamın birer kurallar bütünü değildir. Aynı zamanda değerler insanların yaşadığı fiziki mekân ve çevresi ile de ilişkilidir. Fiziki çevre sosyo-kültürel değerleri etkilediği gibi sosyo-kültürel değerlerin de izlerini taşır.

3. Sosyo-Kültürel Değerler ve Çevre

Çevre, bireye fiziksel gereksinimlerini karşılayabilen bir ortam sunduğu gibi, bireyin psikolojik gereksinimlerini karşılayabilen çevresel nitelikleri de beraberinde sunmaktadır. Bu nedenle bireyin öngörülen fiziksel ve psikolojik temelli ihtiyaçlarının giderilmesi çabalarının bilinçli bir sürecin ürünü olması neticesinde; hem çevrenin kontrollü büyüme ve gelişmesi, hem de bireyin ihtiyaçlarının optimum düzeyde giderilmesi mümkündür (Kancıoğlu, 2005: 49). Çevre, fiziksel, biyolojik ve sosyal faktörlerin etkileriyle şekillenen ve canlıların hayat sürdüğü ortam olarak tanımlanır. Fiziksel çevre; insanı da kapsayan doğal, kültürel, tarihi, sosyal ve yapay öğeleri içinde barındıran ve bu olguların birbiri ile sürekli ve değişken bir etkileşime uğradığı dinamik unsurlardan oluşur (Erdoğan, 2006: 68; Oğurlu, 2014: 279). Bu unsurlar birbiri ile sürekli bir etkileşim içerisindedir.

Toplumların ve bireylerin sağlıklı, mutlu, keyifli yaşamaları çevre koşullarına; dolayısı ile görsel açıdan nitelikli, iyi çözümlenmiş, işlevsel, estetik çevrelerin oluşumu ile mümkün olacaktır (Erdoğan, 2006: 75). Bir çevre değişiklik projesinde projenin ekonomik ve insanların fiziki yaşam koşullarının sağlığı üzerinde nasıl etki edeceğinin yanında ilgili projenin sosyo-kültürel değerler ile de ilişkisi ve etkileşimi dikkate alınmalıdır. Böylesi bir bütüncül yaklaşım olmadığında ilgili proje öyle niyetlenmemiş olsa bile çeşitli çevre sorularına sebep olabilecektir.

İnsan-çevre ilişkisi, insanlık var olduğundan beri süregelen bir ilişki olduğu kabul edilir. Toplumlar varlıklarını devam ettirebilmek için daima çevreleriyle bir ilişkiye girer ve çevrelerini kendi ihtiyaçları doğrultusunda

kullanırlar (Çopuroğlu,2003: 30). Çevrenin insana sunduğu geniş ve çeşitli imkânlar ile insanın bu çevreyi kendi ihtiyaçları doğrultusunda kullanması ve şekillendirmesi sırasında ortaya çıkan, insan-çevre veya birey-çevre etkileşimi neticesi oluşan ve işleyen bir sistem mevcuttur. Bireyin çevreyi kendi amaçlarına göre değiştirmesi, bu sistemin gerektirdiği kurallar ve disiplinler çerçevesinde cereyan ettiği takdirde, hem insan çevreden yeterince yararlanabilmekte, hem de çevrenin öz değerlerini kaybetmesi önlenmiş olmaktadır (Kancıoğlu, 2005). Bu çerçevede kentsel çevreler ele alınırken içinde barındırdığı öğelerin olduğu gibi korunması ve değişiminin sorgulanması önemli olup, çevre biçimlendirilirken mevcut doğal ve kültürel değerlerin korunması, değerlendirilmesi ve sürdürülebilirliğinin sağlanması birincil koşul olmalıdır (Erdoğan, 2006: 69). Fiziksel ve sosyokültürel özellikleri ile farklılık gösteren birçok kentte yapılan uygulama çalışmaları; sürdürülebilir kentsel gelişmenin, ekolojik, ekonomik ve sosyal bileşenleri ile bir bütün olarak ele alındığında başarılı sonuçlar elde edilebileceğini göstermiştir (Çahantimur ve Yılmaz, 2009: 5).

Modern dünyada toplumun hiçbir zaman statik olmadığı, toplumsal, siyasal ve kültürel değişikliklerin aralıksız devam ettiği ifade edilir. Bu nedenle toplumsal değişmeyi tanımlamak zordur, çünkü bir anlamda her zaman, her şey değişmektedir. Her gün, yeni bir gündür; her an, zaman içerisinde yeni bir andır (Giddenes, 2005: 40). Ne kadar geleneksel ve tutucu olursa olsun her toplum ve her kültür sürekli değişim içindedir yani değişme, kültür ve toplumun doğasında vardır (Fichter,2001:166). Zamanla bütün toplumlar değişir; fakat zaman, kendi başına değişimin nedeni değildir (Fichter,2001:167). Değişimin kaynağı, koydukları yasalar ya da politikalar aracılığıyla hükümet olduğu gibi; toplumsal hareketler de bu değişimde rol oynayabilir. Değişim ayrıca kuraklık, açlık ve uluslararası düzeyde iktisadi ya da siyasal üstünlüklerde meydana gelen değişiklikler gibi çevresel faktörlerin etkisinden de kaynaklanabilir (Marshall, 1999: 136). Bu değişimlerin bazıları insanın doğayı kontrolü altına almasıyla, bazıları da doğanın kontrol altına alınamayan güçleri yoluyla gerçekleşir (Fichter,2001:168). Toplumsal değişmeyi tutarlı bir biçimde etkilemiş olan dört ana etken belirlenebilir. Bunlar; fiziksel çevre, politik örgütlenme, kültürel etken ve ekonomik etkilerdir (Giddenes, 2005: 40-44). Dönmezer'e göre ise bir kültürde değişikliği etkileyecek üç genel etmen belirlenebilir (Dönmezer,1999: 104);

- Toplumun işgal ettiği ekolojik alanda değişiklik (gerek tabiatta değişiklik, gerek toplumun başka bir bölgeye göç etmesi),
- Değişik kültür örneklerine sahip toplumlar arasında temaslar,
- Gelişim yolu ile bir toplum içinde meydana gelen değişimler (mesela meyve toplama ile geçinen bir toplumun hayvan ve bitkileri ehlileştirmesi).

İlk çağlardan günümüze sürekli bir gelişim içerisinde olan insanoğlu, bu süreçte kendine özgü birtakım özellikler meydana getirmiştir. Coğrafyalar ve toplumlar arasında çeşitlilik gösteren bu özellikler milletlerin kültürlerini ortaya çıkarmıştır (M. Ertürk ve Gökdemir, 2017: 186). Bir yanda maddî varlıklar alanı olarak insanın çevresi, diğer yanda da bu maddî varlıklar âlemini kendi amaçları doğrultusunda kullanan ve değiştiren insanın anlamlar ve değerler sistemi, dinamik bir işleyiş içerisinde kültür-dediğimiz; olguyu meydana getirmektedir (Çopuroğlu, 2003: 16). Kültürel gerçekliğin içeriğinde anlamlar, değerler ve kuralları nesnelleştiren bio-fiziksel araçlar varken; sosyal gerçekliğin içeriğinde anlam, değer ve kuralları yaratan, işleten ve anlamlı etkileşim etkinliklerinde kullanan bilinçli kişiler ve gruplar vardır (Güzel, 2011: 90). Bu da bizi insanların kültürel etkileşim ve oluşumda önemli aktörler olduğu gerçekliğine ulaştırmaktadır. Böylece sosyal tarihi ve toplumun değişme seyrini ve kaderini belirleyenlerin esasen insanlar olduğu anlaşılmaktadır (Coşkun, 2005: 61). Bununla birlikte her topluluk, mutlaka belirli bir coğrafi yer üzerinde bulunmak zorunda olduğuna göre sosyal ve kültürel yapı da bu coğrafi çevrenin şartları ve imkânlarından etkilenecek ve onları etkileyecektir (Çopuroğlu, 2003: 18).

İnsan çevresi, sadece doğal ve fiziksel çevreyi değil, aynı zamanda insanların bu çevre ile olan ilişkisini de kapsayacak şekilde onun oluşturduğu değerler çerçevesinde yorumlanmalıdır. Bu anlayışla hareket eden Sosyal Etki Değerlendirme Komitesi sosyal etkiyi, insanların kültürel değerleri çerçevesinde tanımlanması gerektiği kanaatinde (Interorganizational Committee on Guidelines and Principles, 1995).

Çevre sorunlarının başlıca sebebi insanların doğa ile ilişkisinde doğanın kendisini yenileyebilecek niteliklerinin bozulmasıdır. Bu temelde insan çevre ilişkisinde göçler, yoksulluk, iktisadi geçim alanlarının değişmesinin yanında toplumların değerlerinin bozulması, aile yapısının bozulması gibi olgular göz ardı edilmemelidir. Belirtmek gerekir ki bu süreçlerin hangisinin diğerinin sonucu veya sebebi olduğunu belirtmek zordur. Bütün bu süreçler birbirleri ile etkileşim içerisinde. Örneğin bir hükümet politikası sonucu göç etmek zorunda kalan bir yerleşim yerindeki insanlar göç ettikleri yerlerde kendi sosyal değerlerini, aile yapısını korumakta güçlük çekebilir, yeni yerleşim yerlerinde ekonomik olarak görece daha yoksullaşabilirler. Bunun sürecin sonunda çeşitli çevre üzerinde bir baskı oluşması kaçınılmaz olacaktır. Belli bir odak gerektiren çevre, o odağa bağlı olarak; ona yönelik ve onunla ilişkili olgularla karşılıklı etkileşim içinde olan değişken, karmaşık ve çok yönlü bir kurgudur (Erdoğan, 2006: 69). Bu kurgu içerisinde çevre ve kültürel değerler ilişkisi, çevre projesinin kültürel değerleri nasıl etkileyeceği, proje ile yaşanacak sosyal değişimin çevre ilişkisi gibi konular önemli bir rol oynamaktadır. Nitekim kültürel çevre kişilerin davranışlarını büyük ölçüde etkilemektedir (Fichter, 2001: 168). İnsan ve diğer varlıkların içinde

yaşadığı fiziki çevre, aslında sosyal çevrenin özelliklerine bağlı olarak şekillenmektedir. Çünkü yaşadığı çevreyi kendi ihtiyaçlarına ve arzularına göre biçimlendiren bir insan idraki söz konusudur. Bu yüzden, sosyal çevre ve fiziki çevre iç içe bulunmaktadır (Şener, 2014: 44). Sosyal değişimde sosyal veya fiziki çevre kültüre şekil verir. Bu itibarla toprak erozyonunun, göllerin kurummasının, depremlerin, ormanların tahribinin kültür değişmesini ve dolayısıyla sosyal değişmeyi oluşturduğuna ait örnekler çoktur. Bazen insanların çevre üzerindeki etkileri o kadar hızlı cereyan eder ve fiziki çevreyi o surette değiştirir ki bununla birlikte sosyal ve kültürel hayat üzerindeki değişme hem hızlı ve hem de çok geniş ve bazen da vahim olabilir. Çevrenin tahribi büyük medeniyetlerin çöküşünün de en fazla katkıda bulunan etmen olmuştur (Dönmezer, 1999: 411).

Sosyal değerler, toplumsal davranışları etkileyebilme potansiyeli olan eğilimlerdir. Çok sayıda araştırma, bu potansiyeli ortaya çıkarmaya odaklanmıştır. Özellikle kültürlerarası araştırmalarda, sosyal değerler ile refah, sosyoekonomik gelişme, yolsuzluk, rüşvet, şiddet, suç oranları, siyasal rejim, oy verme, demokratikleşme, örgütsel yapılar, liderlik tarzı ve verimlilik gibi çeşitli değişkenler arasında ilişki saptanmıştır (Erkenekli vd., 2012: 126). Sosyologlar öteden beri sosyal değişimde rol oynayan faktörlerden fiziki çevre faktörünü, teknolojiyi ve bu alanda kayıt edilen gelişmeleri, ırk faktörünü, iktisadi üretim yapılarını, bilgi seviyesini dini inançları vb sosyal değişimin hakim faktörü olarak görmek istemişlerdir (Coşkun, 2005: 60). Sosyal değerler konusunda yapılan çeşitli araştırmalarda gelir, eğitim, kır-kent ayrımı gibi çevresel koşulların etkilerine de vurgu yapılmaktadır (Erkenekli vd, 2012: 135).

Sosyal değerler, sosyal ve ekonomik koşulları etkilediği için, değişen sosyal ve ekonomik şartların zorunlu sonucu olarak nesilden nesile farklılıklar ortaya çıkmaktadır (Erkenekli vd, 2012: 136). Sosyoekonomik statü farklılıklarının da toplumsal yaşamda önemli etkileri ve sonuçları vardır. Marks ve Weber gibi klasik sosyologların yanı sıra Grusky, Wright , Goldhorpe , Bourdiue ve Passeron gibi sınıf veya sosyoekonomik statü konusunda çalışmalar yapan çağdaş araştırmacılar, ekonomik statünün veya toplumsal sınıfın, yaşamın her alanını etkilediği gibi, benimsenen sosyal değerleri de biçimlendirdiğini öne sürmektedir (Erkenekli vd, 2012: 126).

Yukarıda yapılan açıklamalardan anlaşılacağı üzere sosyologlar ekonomik geçim kaynaklarının sosyo-kültürel yapının değişimi üzerinde etkili olacağını ifade etmektedirler. Bu değişimin bir yönü aile yapısının, birey toplum ilişkisinin değişmesidir. Ekonomik geçim kaynaklarının değişimi sosyal kültürel değerlerin oluşumu ve aktarımında önemli bir aktör olan aile yapısı üzerinde etkisi olabilmektedir. Ekonomik ve toplumsal değişimler mevcut aile biçimleri ve aile içi ilişkilerinden etkilenirken, diğer yandan bu değişimler aile biçimlerinin ve aile içi ilişkileri değiştirmektedir. Diğer

kurumlar için de söz konusu olan diğer bir temel gerçeklik, aile kurumunda da toplumsal ve ekonomik dönüşümler karşısında, bir yandan süreklilik diğer yandan değişimlerin söz konusu olduğu bir pozisyon aldığıdır (Ökten, 2006: 24). Çeşitli olaylar mesela büyük bir zelzele, su baskını yahut savaş, fırtına, kar yağması gibi bir olay sistemin bir biri ile dengeli olarak fonksiyon gören çeşitli parçaları arasındaki dengeyi bozabilir. Bir örgütsüzlük, yapısızlık ve erime hali belirler; böylece gerçekleşen duruma sosyal çözülme denilir (Dönmezer,1999: 427). Sosyal çözülmenin başlıca görüntüleri işsizlik, fakirlik, suç ailenin erimesi ve çeşitli problemlerdir (Dönmezer,1999: 428). Bundan dolayı, sosyal değerlerin işlevleri en etkili şekilde toplumların çözülme ve bunalım dönemlerinde ortaya çıkar. Bu süreçte, sosyal dayanışmayı öneren ailenin, dayanışmanın, dostluğun, arkadaşılığın önemini vurgulayan değerler daha çok önem kazanır (Yazıcı, 2014: 213). Ancak sosyal çözülme durumunda aile sosyal değerleri koruma fonksiyonunu yerine getiremeyecektir. Hızlı değişmelerin, başarılı bir uyumun şartı olarak bireylerin yeni tutumlar oluşturmalarını zorunlu kılmasıdır. Oysa yeni tutumların oluşturulması çok güçtür. Gerçekten sosyal kurumlar, örf ve adetler, itiyatlar, yerleşmiş sosyal değerler, inançlar, değişen bir toplumda bireyin yeni tutumlar elde etmesini zorlaştırmaktadır (Dönmezer,1999: 427).

Sosyal değerleri etkileyen bir diğer değişken grubu da demografik değişkenlerdir. (Erkenekli vd, 2012: 136). Demografik değişkenlerin en önemli faktörü yaşanan göçlerdir. Göç eden insanların sosyal kültürel değerlerini koruması, göç edilen şehirdeki düzene adapte olabilmesi, eğitim ve sağlık gibi konularda insan onuruna yaraşır bir hizmet alabilmesi, göç ile kentin alt yapısı üzerinde baskılarının azaltılması, çeşitli istismarlara karşı korunması gibi çok boyutlu ve karmaşık sonuçları olan sürecin iyi yönetilmesi gerekmektedir. Bu süreç iyi yönetilmediğinde göç ile sadece sosyologların yabancılaşma olarak tanımladığı sosyal kültürel değerlerinde bir aşınma gerçekleşmez; aynı zamanda kentin sağlık, yaşanabilirlik, güvenlik gibi alt ve üst yapıları da sağlıklı sürdürülebilirliğini yitirebilir. Sonuç olarak, sosyal değişme akıllı bir planlama yoluyla yönlendirilebilir ve olumsuz sonuçları da bertaraf edilebilir. Sosyal planlama yoluyla sosyal değişmeye götüren gelişmenin süresi kısaltılabilir ve sosyal planlama yoluyla değişimin meydana getireceği sonucu kültürle bütünleştirmenin çareleri bulunabilir, böylece değişimin negatif etkilerinin zararları azaltılabilir (Dönmezer,1999: 420). Şu halde sorun aslında değişim değil, değişimin plansız ve kontrol dışı cereyan etmesidir (Oğurlu, 2014: 276).

Sosyal kültürel değerler ile kentsel mekânlar arasında ayrıca üzerinde durulmasını gerekli kılan önemli bir ilişki vardır. Devlet politikası olarak yeniden kurgulanan bir kentsel mekân veya kentsel dönüşümde sosyal kültürel değerleri göz ardı etmemek gerekmektedir. Bununla beraber kentsel planlar belli yerleşim yerlerini pahalı, yoksul ve orta halli insanların yaşayamayacağı

kadar kıymetli hale getirerek insanların yaşam alanlarını bozmamak gerekmektedir. Öyle bir durumda suni bir sınıflaşma meydana getirilerek varlıklı olmayan kesimler şehir kenarlarına itilmesine (Şener, 2014: 58) yol açacağı gibi ekonomik olarak altından kalkamayacağı çeşitli yükümlülükler altına da girebilir. Bunun sonucunda bireylerin çevre ile ilişkisi, çevresel değerlerin korunması, geliştirilmesi veya sürdürülebilirliğinin bozulması gibi sonuçlara sebep olacaktır. Bundan dolayı kentsel mekan üzerinde durulması gerekiyor. Kentler, sahip olduğu doğal, sosyal ve yapısal çevre arasındaki ilişki ve etkileşim ile anlam kazanır. Doğal çevre kentteki doğal elemanlar ile ilişkilendirilirken, sosyal çevre bulunduğu bölgenin kültürel yapısı ile ilişkilendirilir (Doğruyol ve Şişman, 2021: 594).

4. Sonuç

Çevre sorunları insan hayatını etkileyecek düzeyde riskler taşımaktadır. Bu riskler insan hayatının sağlıklı ve temiz bir hayat sürdürmesini tehdit etmektedir. Ancak insan sadece bir çevrede yaşamamaktadır aynı zamanda sosyo-kültürel bir çevrede de yaşamaktadır. Bu anlamıyla, çevre politikalarının merkezine sadece doğal kaynakların korunması ve iyileştirilmesi gibi hususlarla sınırlandırmak, insan sağlığını koruma amacıyla yetersiz ve eksik kalacaktır. Çevre politikaları kapsamında insanların sosyo-kültürel boyutunu düşünmek gerekmektedir. Faaliyetlerin çevresel zararlarını engellemek, alternatif projelere bakmak, çevresel zararlarla mücadele etmek için çevresel etki değerlendirme yaklaşımları gelişmiştir. Çevresel etki değerlendirme ile faaliyetlerin çevresel riskleri ortadan kalkmaktadır. Bu yaklaşım günümüzde yetersiz kalmaktadır. Sosyo-kültürel değerleri göz ardı eden çevresel etki değerlendirmelerinin yetersizliği sosyo-kültürel değer ve çevre ilişkisinin yeterince anlaşılmasından kaynaklanıyor olsa gerek. Ekosisteme olumsuz etkileri olacak bir fabrika atık projesinin etkilerini görmek kolaydır. Ancak bir proje sonucunda yaşanabilecek göç en az ekosistemi bozacak bir atık projesi kadar çevresel etkileri olabilecektir. Göçler beraberinde birçok çevresel sorun getirebilecektir. Böylesi bir göçün en önemli sonucu sosyal değerlerin bozulması olabilecektir. Yoksulluk, uyumsuzluk, gecekondulaşma, kentsel alt yapı-üst sistemlerinin bozulması ilk akla gelebilecek çevresel sorunlar olacaktır. Bundan dolayı devlet ya da özel sektöre ait faaliyetlerin çevresel etkilerinin incelenip gerekli tedbirlerin alınması kadar söz konusu faaliyetlerin sosyo-kültürel etkilerini de analiz etmek ve gerekli tedbirler almak gerekmektedir.

KAYNAKÇA

- Aydin, M. (2011). Değerler, işlevleri ve ahlak. *Eğitime Bakış Dergisi*, 7(9), 39-45.
- Batmaz, N. Y., & Biçici, G. (2021). Türkiye’de Somut Kültürel Mirasın Korunması Üzerine Bir Alan Araştırması: Kırıkkale-Delice Örneği. *Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi*, 4(1), Article 1. <https://doi.org/10.33712/mana.827589>
- Bolat, Y. (2016). Sosyal Değerleri ve Değerler Eğitimi Anlamak. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4(29), 322-348.
- Coşkun, A. (2005). *Sosyal Değişme ve Dini Normlar: Gelenek, Modernlik, ve Postmodernlik Ekseninde İslam’ın Çağdaş Yorumları Karşısında Halk (İstanbul Örneği)*. Dem Yayınları.
- Çahantimur, A., & Yılmaz, H. T. (2008). Sürdürülebilir kentsel gelişmeye sosyokültürel bir yaklaşım: Bursa örneği. *İstanbul Teknik Üniversitesi Dergisi/a*, 7(2), 3-13.
- Çopuroğlu, C. (2003). İnsan-Çevre-Kültür İlişkisi Çerçevesinde ’ Fırat Havzasında Halk Hekimliği. *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Konferansları Dergisi*, 27, 15-39.
- Direk, Y. (2006). Sosyo-Kültürel Yapının Konut Oluşumuna Etkisi: Diyarbakır Örneği. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(16), 105-113.
- Doğruyol, P. G., & Şişman, E. E. (2021). Kentsel Yeşil Alan Sistem Kurgulanmasına Yönelik Bir Model Önerisi. *Kent Akademisi*, 14(3), 593-615.
- Dönmezer, S. (1999). *Toplum Bilim* (12. Baskı). Beta Yay.
- Erdoğan, E. (2006). ÇEVRE VE KENT ESTETİĞİ. *Bartın Orman Fakültesi Dergisi*, 8(9), Article 9.
- Erkenekli, M., Uzun, Z., & Gümüş, Ö. (2012). Sosyoekonomik statü ve sosyal değerler ilişkisine yönelik bir inceleme. *Savunma Bilimleri Dergisi*, 11(2), 125-147.
- Ertürk, M., & Gökdemir, G. (2017). Sosyo-Kültürel Farklılıkların Mekân Kullanımına Etkilerine Karşılaştırılmalı Bir Örnek: Kültür ve Gülveren Mahalleleri. *Mediterranean Journal of Humanities*, 7(11), 185-192. <https://doi.org/10.13114/MJH.2017.329>
- Fichter, J. (2001). *Sosyoloji Nedir?* (N. Çelebi, Çev.). Atilla Kitapevi.
- Giddens, A. (2005). *Sosyoloji* (C. Güzel, Ed.; 2. bs). Ayraç Yayınları.
- Gögebakan, Y. (2018). Kültür Varlıklarının Korunmasının ve Algılanabilirliklerinin Sağlanmasının Yönelimsel ve Hukuksal Boyutu: Malatya Karakaş Konağı. *Sanat ve Tasarım Dergisi*, 21, Article 21. <https://doi.org/10.18603/sanatvetasarim.435651>
- Güzel, D. S. (2011). “Sosyal Yapı” ve “Toplumsal Yapı” Bileşkesinde Sosyo-Kültürel Yapı Kavramı. *Istanbul Journal of Sociological Studies*, 34, Article 34.
- Interorganizational Committee on Guidelines and Principles. (1995). Guidelines and Principles for Social Impact Assessment. *Environmental Impact Assessment Review*, 15(1), 11-43.

- İşçi, M. (2000). *Sosyal Yapı ve Sosyal Değişme*. Der Yayınları.
- Kancioğlu, M. (2005). Çevresel İmaj, Kimlik Ve Anlam Kapsamında Turizm Binalarına İlişkin Kullanıcı Değerlendirmeleri. *Uludağ University Journal of The Faculty of Engineering*, 10(2), Article 2. <https://doi.org/10.17482/uujfe.58761>
- Karakaya, M. F. (2019). Bütünleşmiş Kültürün Toplumsal Dinamikleri: Sorokin'in Uygarlık(lar) Okuması. *İstanbul University Journal of Sociology*, 38(2), Article 2.
- Kuşdil, E., & Kağıtçıbaşı, Ç. (2000). Türk Öğretmenlerin Değer Yönelimleri ve Schwartz Değer Kuramı. *Türk Psikoloji Dergisi*, 15, 59-76.
- Levent, Y. S. (2014). KÜLTÜR MİRASINA İLİŞKİN KORUMA POLİTİKALARI VE UYGULAMALARINDA KAMU YARARI İLKESİ. *Toplum ve Demokrasi Dergisi*, 5(11), Article 11.
- Marshall, G. (1999). *Sosyoloji Sözlüğü* (O. Akınhay & D. Kömürçü, Çev.). Bilim ve Sanat Yayınları.
- Oğurlu, İ. (2014). Çevre-kent imajı-kent kimliği-kent kültürü etkileşimlerine bir bakış. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Fen Bilimleri Dergisi*, 13(26), 275-293.
- Ökten, D. Ş. (2006). GAP Bölgesi'nin Sosyo-Kültürel ve Yapısal Özelliklerinin Aile Yapısına Etkileri. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 9(9), Article 9. <https://doi.org/10.21560/spcd.09353>
- Şener, S. (2014). Şehir ve Medeniyet İlişkisi. *Medeniyet Araştırmaları Dergisi*, 1(2), 43-60.
- Yapıcı, A., Kutlu, O., & Bilican, I. (2012). Öğretmen Adaylarının Değer Yönelimleri. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(42), 129-151.
- Yazıcı, M. (2014). Değerler Ve Toplumsal Yapıda Sosyal Değerlerin Yeri. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 24(1), 209-223.

Bölüm 11

HAVAYOLU İŞLETMELERİNDE FİNANSAL HALKLA İLİŞKİLER UYGULAMALARI: BIST ÖRNEĞİ

Elif BEZİRGAN¹

¹ Dr., elifbezirgan@hotmail.com, ORCID: 0000-0001-5930-1615

GİRİŞ

Halkla ilişkilerin genel amacı, bir organizasyonun tüm paydaşlarıyla iletişim kurarak olumlu ilişkiler geliştirmek ve şirketin itibarını korumaktır. Finansal halkla ilişkiler ise, halkla ilişkilerin bir alt dalı olarak finansal konulara odaklanır ve şirketin finansal performansını paydaşlara açıklamayı ve etkili bir şekilde iletmeyi amaçlar (Özsali, 2012). Bu iki disiplin birbirini tamamlayan bir şekilde çalışır. Halkla ilişkiler stratejileri, finansal halkla ilişkilerin bir parçası olarak kullanılabilir ve finansal iletişim de genel halkla ilişkiler stratejilerine dahil edilebilir. Finansal halkla ilişkiler çalışmaları, kurumun hisse değerini artırma, finansal ürünler için sadakat oluşturma, finans çevreleriyle olumlu ilişkiler kurma ve finansal çevreye bilgi sağlama gibi amaçlara sahiptir (Yalın, 2018). Bu bağlamda finansal halkla ilişkiler uygulamaları, sadece belirli bir sektörle sınırlı olmayıp, halka açık tüm işletmeler için önemli bir kurumsal iletişim stratejisidir (Koçyiğit ve Salur, 2014).

Havacılık işletmeleri için de halkla ilişkilerin önemi büyüktür. Çünkü sektör, yoğun rekabetin yaşandığı, teknolojik gelişmelerin hızla ilerlediği ve güvenin ön planda olduğu bir alandır. Havacılık işletmelerinde finansal halkla ilişkiler de şirketin finansal performansını ve ilişkili konuları paydaşlara etkili bir şekilde iletmeyi amaçlayan bir stratejik yaklaşımdır. Bu strateji, şirketin finansal istikrarını ve güvenilirliğini artırmak, yatırımcıların ve analistlerin ilgisini çekmek, finansal hedeflerini desteklemek ve şeffaflığı sağlamak için kullanılır. Doğru finansal iletişim, şirketin finansal istikrarını güçlendirir, yatırımcı ilişkilerini yönetir ve piyasada güven yaratır. Bu da işletmenin sürdürülebilir büyüme ve başarı için önemli bir rol oynamaktadır.

Bu çalışma, BIST’de faaliyet göstermekte olan havayolu işletmelerinin finansal halkla ilişkiler uygulamalarını incelemek amacıyla gerçekleştirilmiştir. Bu amaç doğrultusunda BIST’de işlem görmekte olan dört adet havayolu işletmesinin resmi web siteleri içerik analizi yöntemi ile incelenmiştir. Havayolu işletmeleri, finansal halkla ilişkilerle ilgili bilgilere erişim, kurumsal kimlik ve yönetim, finansal içerik, yatırımcı desteği ve teknoloji bilgileri gibi 5 kategoride değerlendirilmiştir. Bu kategoriler, web sitelerinde yaygın olarak kullanılan ve toplamda 44 madde üzerinden incelenen bilgileri içermektedir.

Havacılık işletmelerinde halkla ilişkiler

Hızla değişen ve gelişen küresel pazarda sürdürülebilir rekabet koşullarını karşılayabilmek için kurumların belirli görevleri yerine getirmesi gerekmektedir. Bu görevler arasında, paydaşlar ve hedef kitlelerle etkili ve düzenli iletişim politikaları oluşturmak en öncelikli konudur. (Koçyiğit ve Salur, 2014). Paydaşlar ve hedef kitleler ile etkili bir iletişim politikası araçlarının başında halkla ilişkiler gelmektedir.

Halkla ilişkiler, bir organizasyon ile hedef kitleleri arasında karşılıklı anlayış, kabul görme, işbirliği ve iletişimin sağlanması ve sürdürülmesine yardımcı olan özgün bir yönetim fonksiyonudur(Sjöberg, 1998). Halkla ilişkiler, bir kurum veya organizasyon ile hedef kitleleri arasındaki iletişimi yöneten ve bu ilişkilerin sağlıklı bir şekilde sürdürülmesini hedefleyen disiplin ve faaliyetler bütünüdür. Halkla ilişkiler, kurumların imajını, itibarını ve ilişkilerini güçlendirmek amacıyla iletişim stratejileri ve yöntemleri geliştirir ve uygular.

Halkla ilişkiler aynı zamanda sorunların ve konuların etkin bir şekilde yönetilmesini amaçlar. Bu bağlamda, yönetimi sürekli olarak kamuoyuyla bilgilendirir ve kamuoyuna duyarlı olma konusunda destek sağlar. Ayrıca, yönetimin kamu yararına hizmet etme sorumluluğunu tanımlar ve vurgular(Sjöberg, 1998). İşletmeler, küreselleşen bir dünyada yoğun rekabet ortamında öne çıkmak için sürekli bir şekilde halkla ilişkiler çalışmalarını sürdürmelidir (Özen ve Kılınç, 2015). Halkla ilişkilerin temel amacı, kurumun hedef kitleleriyle etkileşimde bulunarak, onların algılarını şekillendirmek, güvenlerini kazanmak ve olumlu bir imaj oluşturmaktır. Bunun için iletişim araçlarının doğru bir şekilde kullanılması, etkili mesajlar ve kampanyalar oluşturulması, medya ilişkilerinin yönetilmesi ve toplumsal sorumluluk projelerinin yürütülmesi gibi yöntemler halkla ilişkiler faaliyetleri kapsamında yer alır.

Son dönemde, internetin halkla ilişkiler amaçlı kullanımı halkla ilişkiler uygulamalarındaki en dikkat çekici gelişmelerden biridir (Yağmurlu, 2011). Türkiye’de de, teknolojik altyapı üzerinden işleyen bu platformun hızla yaygınlaştığı gözlemlenmektedir. Dijital iletişim araçları ve internetin kullanılmasıyla gerçekleştirilen halkla ilişkiler uygulamaları, müşterilerle iletişimde önemli bir rol oynamaktadır. Dijital halkla ilişkiler olarak tanımlanan bu yaklaşım, şirketler ve müşteriler arasındaki iletişimi güçlendirmektedir. Dijitalleşmenin sunduğu fırsatlar, bu platformun önemini ortaya koymaktadır. Ancak, yayılma hızı, kapsama alanı ve etki düzeyi göz önüne alındığında, dijital platformların halkla ilişkiler açısından dikkatle yönetilmesi gereken bir alan olduğu ifade edilmektedir (Şirzad ve Turancı, 2019).

Pazarlama iletişimi kapsamında halkla ilişkilerin her geçen gün daha da etkili hale geldiği, özellikle havacılık işletmeleri açısından büyük bir öneme sahip olduğu gözlemlenmektedir. Havacılık işletmeleri, halkla ilişkiler aracılığıyla sponsorluklarını yönetmekte, kriz anlarını etkin bir şekilde yönetmekte, sağlam bir marka imajı oluşturmaktadır. Ayrıca, havacılık işletmelerinin temel kaynağı olan insanlarla karşılıklı fayda temelinde iyi ilişkiler kurulması, işletmenin genel amaçlarını ve sürdürülebilirliğini sağlamada halkla ilişkilerin büyük bir rol oynadığı görülmektedir (Yılmaz, 2020).

Uluslararası Hava Taşımacılığı Birliği (IATA) Yıllık Değerlendirme raporuna (2018) göre, 2017 yılında dünya genelinde 41,8 milyon uçuş gerçek-

leşmiş ve 4,1 milyar yolcu havayolu seyahati yapmıştır. Ayrıca, 2036 yılına kadar yolcu sayısının 7,8 milyara ulaşması öngörülmektedir. Hızla gelişen dünya havacılık sektörü, hava yolu şirketleri arasındaki rekabeti artırmakta ve şirketlerin başarısını etkileyen faktörlerin daha yakından incelenmesini gerektirmektedir. Bu nedenle, hava yolu şirketlerinin başarısında önemli bir etkiye sahip olan tutarlı ve etkili bir halkla ilişkiler yönetimi stratejisinin benimsenmesi gerekmektedir (Capozzi ve Zipfel, 2012). Havacılık işletmeleri için başarının anahtarı olarak kabul edilen bu strateji, şirketlerin hedef kitleleriyle etkileşimini güçlendirir, marka imajını olumlu yönde şekillendirir ve rekabet avantajı elde etmelerine yardımcı olur. Hava yolu şirketlerinin tutarlı ve etkili bir halkla ilişkiler yönetimi stratejisine sahip olmaları, sektörde rekabet avantajı elde etmelerini ve başarılı bir şekilde ayakta kalmalarını sağlar. Müşteri memnuniyetini artırır, marka değerini yükseltir ve şirketin itibarını güçlendirir. Bu nedenle, halkla ilişkiler yönetimi havacılık işletmeleri için vazgeçilmez bir unsurdur.

Literatürde havayolu işletmelerinin halkla ilişkiler çalışmaları üzerine yapılmış çeşitli araştırmalar bulunmaktadır. Caber, 2019 yılında gerçekleştirdiği araştırmada, Türk Hava Yolları'nın uçak içi dergisi olan Skylife'in iki farklı dönemde görev yapan genel müdürlerin dergi önsözündeki halkla ilişkiler mesajlarının içerik analizini yapmıştır. Araştırmanın sonuçlarına göre, her iki genel müdürün aylık uçak içi dergi önsözlerindeki metin uzunluğu ve vurgulanan konular açısından farklılık gösterse de, yıl boyunca sunulan halkla ilişkiler mesajının benzer olduğu ortaya çıkmıştır. Bu durum, Türk Hava Yolları'nın genel müdür değişimlerinden etkilenmeyen tutarlı bir halkla ilişkiler stratejisine sahip olduğunu ve bu nedenle kurumsallaşma düzeyinin yüksek olduğunu göstermektedir. Tanyıldızı ve Demirkan (2018) çalışmalarında, havayolu şirketlerinin halkla ilişkiler çalışmaları kapsamında Twitter kullanımını incelemişlerdir. Araştırma, Twitter'ın hava yolu şirketleri tarafından genel olarak bir halkla ilişkiler aracı olarak kullanıldığını ve en yaygın şekilde tanıtım maksadıyla kullanıldığını ortaya koymuştur. Yılmaz (2020) tarafından yapılan bir çalışmada, havacılık işletmelerinin halkla ilişkiler ve sponsorluk uygulamaları incelenmiş ve Türk Hava Yolları'nın son 10 yılda gerçekleştirdiği sponsorluk faaliyetleri stratejik açıdan değerlendirilmiştir. Araştırma, Türk Hava Yolları'nın sponsorluk çalışmalarının kurumsal imajı, prestiji ve marka değerine olan katkılarını incelemiştir. Sonuçlar, THY'nin genel olarak marka bilinirliği yüksek, tanınmış kurum ve kuruluşlarla sponsorluk anlaşmaları yaptığını ve insanların aşına olduğu yerlerde görünürlük sağladığını göstermektedir. Okmeydan (2020) tarafından yapılan bir çalışmada, Türkiye'deki hava yolu şirketlerinin sosyal medya üzerinde pazarlama ve halkla ilişkiler amaçlı uygulamaları incelenmiştir. Araştırma kapsamında beş hava yolu şirketinin toplam 207 Facebook paylaşımı geriye doğru tarama yöntemiyle taranmış ve içerik analiziyle değerlendirilmiştir. Elde edilen

sonuçlara göre, hava yolu şirketlerinin takipçileriyle etkileşim yaratma amacıyla paylaştıkları içerikler arasında 'diğer' kategorisine ait olan içeriklerin en sık yer aldığı tespit edilmiştir.

Finansal halkla ilişkiler

Finans sektörü ve yatırımcılar arasında köprü görevi üstlenen finansal halkla ilişkiler, yatırımcı ilişkilerinin doğru bir şekilde yapılandırılması için büyük öneme sahiptir. Halkla ilişkiler disiplininin uygulama alanlarında özel bir yere sahip olan finansal halkla ilişkiler pratikleri, yatırımcılarla beraber sektörel basın, piyasa analistleri, hükümetler gibi merkezi otorite unsurları ve finansal sistemleri düzenleyici mekanizmalar gibi farklı paydaş gruplarıyla uzun dönemli ve stratejik iletişimi amaçlar (Taşoğlu, Dondurucu ve Koca, 2021). Bu bağlamda, kurumlar, stratejik kurumsal iletişimin önemli bir faaliyet alanı olan finansal halkla ilişkilere gereken önemi vermeye başlamışlardır (Koçyiğit ve Salur, 2014). Ayrıca, son dönemde halka açılan şirketlerin sayısında artış gözlemlenmesi, şirket birleşmeleri ve satın almalarının artması, şirketlerin yönetim devirlerinde olumlu tutumlar sergilemeleri ve evrensel finans piyasalarının giderek daha önemli hale gelmesi gibi faktörler finansal halkla ilişkilerin gelişimine katkıda bulunmuştur (Okay ve Okay, 2002). Bu faktörler, şirketlerin paydaşlarıyla etkin iletişim kurma ihtiyacını artırmış ve finansal halkla ilişkilerin stratejik bir öneme sahip olmasını sağlamıştır. Halka açık şirketler, şeffaflık, güvenilirlik ve kurumsal itibar gibi unsurları dikkate alarak finansal halkla ilişkiler stratejilerini oluşturmakta ve sürdürülebilir bir başarı elde etmektedirler. Bu bağlamda, finansal halkla ilişkilerin işletmelerin büyüme ve sürdürülebilirlik hedeflerine ulaşmasında önemli bir rol oynadığı ifade edilebilir.

Finansal halkla ilişkiler, bir kuruluşun ortakları ve diğer iş dünyası paydaşlarıyla düzenlediği iletişim programlarını içerir. Bu programlar, bilgilendirme yoluyla olumlu bir imaj oluşturma amacını taşır (Bülbül, 2004:69). Yatırım yapan bireysel veya kurumsal düzeyde olan hedef gruplara ulaşmanın en etkin yolu sistematik bir finansal ilişkiler programı uygulamaktır (Karademirliadağ ve Yılmaz 2010). Yatırımcı finansal ilişkiler programı, bir şirketin yatırımcı ilişkilerini etkin bir şekilde yönetmek amacıyla oluşturulan bir stratejik plan ve uygulama sürecidir. Bu program, şirketin finansal performansını, iş stratejilerini ve gelecek projeksiyonlarını doğru bir şekilde yatırımcılara iletmeyi hedefler.

Finansal halkla ilişkiler uygulamaları, şirketlerin finansal performanslarını ve itibarlarını güçlendirmek amacıyla çeşitli iletişim stratejileri ve araçlarını kullanmasını içerir. Bu uygulamalar, yatırımcılar, paydaşlar ve genel kamuoyuyla etkili iletişim sağlamayı hedefler. Bazı finansal halkla ilişkiler uygulamaları şu şekildedir (Seitel, 2004; Koçyiğit ve Salur, 2014; Tunca, 2020)

:

- **Finansal Raporlama:** Şirketler, yıllık ve üç aylık raporlar gibi finansal belgeler aracılığıyla mali performanslarını paydaşlarına sunar. Bu raporlar, gelir tablosu, bilanço ve nakit akış tablosu gibi finansal verileri içerir.

- **Yatırımcı Toplantıları:** Şirketler, yıllık toplantılar veya özel toplantılar düzenleyerek yatırımcılarla doğrudan etkileşimde bulunur. Bu toplantılarda şirketin mali durumu, stratejik hedefleri ve gelecek planları hakkında bilgi verilir ve katılımcılar sorularını sorabilir.

- **Görüşme Çağruları:** Şirket yöneticileri, yatırımcılar veya analistlerle birebir görüşmeler yaparak mali performans ve şirket stratejileri hakkında detaylı bilgi paylaşır. Bu görüşme çağruları, şirketin güncel durumu, gelecek projeksiyonları ve diğer ilgili konuları içerir.

- **Medya İlişkileri ve Medya Takibi:** Şirketler, medya ilişkileri departmanları aracılığıyla basın bültenleri, basın toplantıları ve medya etkinlikleri düzenleyerek finansal haberlerini duyurur. Ayrıca, finansal medyayı izleyerek şirketle ilgili haber ve yorumları takip ederler.

- **Proxy Mailler:** Zaman zaman şirketler, hissedarların oylama süreçlerinde etkili olabilmek için proxy mailler gönderir. Bu mailler, hissedarları bilgilendirir ve onları şirketin stratejik kararları hakkında oy vermeye teşvik eder.

- **Sosyal Medya ve İnternet:** Şirketler, sosyal medya platformlarını ve kurumsal web sitelerini kullanarak yatırımcılarla ve genel kamuoyuyla etkileşimde bulunur. Bu kanallar aracılığıyla şirket haberleri, finansal bilgiler, etkinlik duyuruları ve diğer önemli bilgiler paylaşılır.

- **Finansal basın bültenleri:** Şirketler, finansal sonuçları, stratejik hamleleri, büyük anlaşmaları ve diğer önemli gelişmeleri duyurmak için basın bültenleri yayımlar. Bu bültenler, finansal medya ve yatırımcılar aracılığıyla geniş kitlelere ulaşmayı hedefler.

Kurumlar, faaliyet alanlarıyla ilgili çeşitli grupların olumlu ve olumsuz düşüncelerini dikkate almak zorundadır. Bu gruplarla iletişim kurmak için çeşitli finansal halkla ilişkiler yöntemlerini etkili bir şekilde kullanarak hedef kitlelerine en uygun iletişim kanallarında ulaşmayı hedeflemelidirler. Yatırımcı rehberleri, özel toplantılar, kurumsal reklamlar, yıllık raporlar gibi araçlarla iletişim sağlayarak bu gruplarla etkileşime geçmek önemlidir. Ancak günümüzde, kurumsal web siteleri finansal iletişimin en etkili ve önemli bir aracı haline gelmiştir (Karademirlidağ ve Yılmaz 2010). Gelecekte, kurumsal web sitelerinin finansal iletişimdeki rolü daha da önem kazanacaktır. Kurumlar, finansal halkla ilişkiler stratejilerini belirlerken, web sitelerinin potansiyelini tam olarak değerlendirmeli ve kullanıcı odaklı, bilgilendirici ve etkileşimli bir deneyim sunmaya odaklanmalıdırlar. Bu sayede, hedef kitlelerine en doğru ve güncel bilgileri sunarak şirketin finansal itibarı güçlendirir.

lebilir ve sürdürülebilir başarıya ulaşabilir.

Kim (2001) tarafından yapılan bir araştırmada, sağlıklı bir veri sistemi olan Fortune 500 şirketleri ile yapılan çalışma, halkla ilişkilere yapılan harcamalar ile finansal gelirler arasında pozitif bir nedensellik ilişkisi olduğunu ortaya koymuştur. Araştırma sonuçlarına göre, yapılan harcamalar işletmelerin sektörel itibarını artırarak gelirlerini de artırmaktadır (Özen ve Kılınç, 2015). Buradan hareketle halkla ilişkiler çalışmaları içerisinde yer alan finansal halkla ilişkilere ayrılan maliyetin, işletmelerin gelirlerini artırıcı bir etki yaratacağını söylemek mümkündür.

Literatürde finansal halkla ilişkili çalışmalar bulunmasına rağmen, havacılık sektörü üzerinde yapılmış finansal halkla ilişkiler çalışması oldukça sınırlı miktardır. Tunca (2020) tarafından yapılan araştırmada, KKTC'deki finansal halkla ilişkiler konusu incelenmiştir. Çalışmanın sonuçlarına göre, Kuzey Kıbrıs'ta faaliyet gösteren bankaların finansal halkla ilişkiler faaliyetlerinin sınırlı bir ölçekte yürütüldüğü ve özellikle devletin uğraş alanı içinde olduğu tespit edilmiştir. Koçyiğit ve Salur (2014) ise işletmelerin finansal halkla ilişkiler etkinliklerini stratejik kurumsal iletişimin bir aracı olarak nasıl kullandıklarını belirlemeyi amaçlamışlardır. Araştırma, Borsa İstanbul'da kayıtlı olan lokanta ve oteller sektöründe faaliyet gösteren kurumların finansal halkla ilişkiler etkinliklerini incelemiştir. Ancak, elde edilen sonuçlar işletmelerin finansal halkla ilişkiler uygulamalarının önemini tam olarak anlayamadığını göstermiştir. Yalın (2018), Borsa İstanbul'da ulaştırma sektöründe işlem gören şirketlerin yıllık faaliyet raporlarını finansal halkla ilişkiler açısından değerlendirmiştir. Araştırmada, faaliyet raporları Skorkart ölçeğindeki Faaliyet Raporu kategorisine göre incelenmiştir. Taşoğlu, Dondurucu ve Koca (2021) ise kripto para piyasası ve kripto paraların finansal halkla ilişkiler ve yatırımcı ilişkileri bağlamında değerlendirilmesine yönelik yapılan araştırmaları sınıflandırmıştır. Araştırma sonucunda, kripto para piyasasına yönelik çalışmaların sosyal medya platformlarında gerçekleştirilen duygu analizi, yatırımcı profili ve davranışlarının incelenmesi, yatırımcıların risk algısı, bireysel düzeyde ve sanal topluluklar içerisindeki finansal davranışları gibi konuları içerdiği belirlenmiştir. Yalın (2021), Borsa İstanbul 30 (BIST30) Endeksinde işlem gören şirketleri finansal halkla ilişkiler açısından değerlendirmiştir. Analiz sonucunda, erişim kategorisinde 11, açıklık kategorisinde 3, içerik kategorisinde 17, yatırımcı desteği kategorisinde 1, teknoloji kategorisinde 11 şirketin tam puan aldığı belirlenmiştir.

Yöntem

Bu çalışmada, havayolu işletmelerinin web siteleri ve yatırımcı ilişkileri bağlantıları içerik analizi yöntemi kullanılarak incelenmiştir. Bu yolla, BIST'de işlem gören havayolu işletmelerinin web sitelerinin finansal halkla ilişkiler noktasında hedeflerine ulaşma potansiyelini anlamak, eksik-

likleri belirlemek ve iyileştirme fırsatlarını tanımlamak amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda, literatürde kullanılan kategoriler incelenmiştir. Yalım (2021)'in çalışmasında yer alan kategorilerden yararlanılmış ve BIST'de işlem gören havayolu işletmelerine uyarlanarak kullanılmıştır. Analiz kapsamında web sitelerde yer alan bilgiler erişim, kurumsal kimlik ve yönetim, finansal içerik, yatırımcı desteği ve teknoloji bilgileri olmak üzere 5 grupta ele alınmış ve toplamda 44 madde üzerinden değerlemeye tabi tutulmuştur.

Erişim Bilgileri

İlk olarak 'erişim' kategorisi, işletmelerin web sitesine erişim sağlayan ziyaretçilerin ve kullanıcıların ilgili bilgilere erişimini kolaylaştırmak için sunulan bilgileri içermektedir. Finansal halkla ilişkilerde web site erişim bilgileri, şirketin yatırımcılar, analistler, medya ve diğer paydaşlarla iletişimini kolaylaştırmak ve etkili bir şekilde bilgi sağlamak için önem taşımaktadır.

Tablo 1. *Havayolu İşletmelerinin Web Sitesinde Yer Alan Erişim Bilgileri*

	THYO	PGSUS	CLEBI	TAVHL
Web Sitesi Yatırımcı İlişkileri Sayfası	✓	✓	✓	✓
Site Haritası	✓	✓	✓	✓
Dil Seçeneği	✓	✓	✓	✓
Yatırımcı İlişkileri Personeli İletişim Bilgisi	✓	✓	✓	✓
Sıkça Sorulan Sorular (SSS)	✓	✓	✓	✓

Tablo 1'de havayolu işletmelerinin web sitelerinde yer alan erişim bilgileri 5 maddede incelenmiştir. Tablo incelendiğinde 'erişim' kategorisinde yer alan yatırımcı ilişkileri sayfası, site haritası, dil seçeneği ve yatırımcı ilişkileri personel bilgileri maddelerinin tüm işletmelerin tamamında bulunduğu gözlemlenmiştir. Bu durum, havayolu işletmelerinin şeffaflık ilkesini yansıtmaktadır ve güvenilirlik sağlar. İşletmenin erişim bilgilerine kolaylıkla ulaşabilen taraflar, işletmenin açık ve dürüst bir iletişim kültürüne sahip olduğunu ve bilgi paylaşımına önem verdiğini görmektedirler.

Araştırma esnasında rastlanan ve vurgulanması gereken bir diğer husus da işletmenin ana web sayfasından 'yatırımcı ilişkileri' sayfasına erişim sürecidir. THY İşletmesi web sitesinde ana sayfanın en altında yer alan Türk Hava Yolları-Kurumsal-Yatırımcı İlişkileri sıralaması takip edilerek yatırımcı ilişkileri sayfasına erişim sağlanabilmektedir (Erişim tarihi: 20.06.2023). Pegasus Hava Taşımacılığı'nda da benzer şekilde ana web sayfanın en altında doğrudan bir bağlantı olan Bilgi Toplumu Hizmetleri / Yatırımcı İlişkileri bağlantısı yoluyla yatırımcı ilişkileri web sitesine erişim sağlanabilmektedir. TAV Havalimanları işletmesinde ise yatırımcı ilişkileri, web ana sayfasında en üstte doğrudan menüde yer almaktadır. Son olarak Çelebi Havacılık

işletmesi web sitesinde ana sayfada ‘hakkımızda’ menüsünün altında ‘yatırımcı ilişkileri’ kategorisine yer verilmiştir. Ancak bu bağlantı yoluyla ‘yatırımcı ilişkileri’ bağlantısına erişim sağlanamamaktadır (Son erişim tarihi: 20.06.2023). Ancak arama motoru yoluyla yatırımcı ilişkileri web sitesine ulaşabilmektedir.

Kurumsal Kimlik ve Yönetim Bilgileri

İkinci olarak ‘kurumsal kimlik ve yönetim’ kategorisi altında 12 madde incelenmiştir. Kurumsal kimlik ve yönetim bilgileri, işletmenin profesyonel, itibarlı ve güvenilir bir imaj oluşturmaya yardımcı olmaktadır. Bu da potansiyel müşterilerin, iş ortaklarının ve yatırımcıların işletmeye olan ilgisini ve güvenini artıran bir unsurdur.

Tablo 2. *Havayolu İşletmelerinin Web Sitesinde Yer Alan Kurumsal Kimlik ve Yönetim Bilgileri*

	THYO	PGSUS	CLEBI	TAVHL
Yönetim Kurulu	✓	✓	✓	✓
Şirket Tarihçesi	✓	✓	✓	✓
Yönetim Komiteleri	✓	✓	✓	✓
Kurumsal Yönetim Komitesi	✓	✓	✓	✓
Kurumsal Yönetim Uyum Raporu	X	✓	✓	✓
Kurumsal Yönetim Derecelendirme	X	✓	X	✓
Ortaklık Yapısı	✓	✓	✓	✓
Ana Sözleşme	✓	✓	✓	✓
Genel Kurul (Gündem, duyuru, vb.)	✓	✓	✓	✓
Ticaret Sicil Bilgileri	✓	✓	✓	✓
Etik İlkeler	✓	✓	✓	✓
Politikalar	✓	✓	✓	✓

Tablo 2’deki sonuçlar değerlendirildiğinde, havayolu işletmelerinin web sitelerinde ‘kurumsal kimlik ve yönetim’ kategorisinde ‘yönetim kurulu’, ‘şirket tarihçesi’, ‘yönetim komiteleri’, ‘kurumsal yönetim komitesi’, ‘ortaklık yapısı’, ‘ana sözleşme’, ‘genel kurul’, ‘ticaret sicil bilgileri’, ‘etik ilkeler’, ve ‘politikalar’ maddelerine ilişkin bilgilerin tamamı eksiksiz yer almaktadır. Bununla birlikte Türk Havayolları İşletmesi için, ‘kurumsal yönetim uyum raporu’ ve ‘kurumsal yönetim derecelendirme’ maddelerinin, web sitesinde veya yatırımcı ilişkileri bağlantısında ayrı bir madde olarak yer almadığı, ancak ‘yatırımcı ilişkileri’ bağlantısında ‘açıklamalar’ kategorisinin alt maddesi olan ‘borsa açıklamaları’ kısmında bu maddelerin bilgilerine yer verdiği gözlemlenmiştir. Benzer şekilde Çelebi Hava Servisleri İşletmesi’nde de kurumsal yönetim derecelendirme maddesine rastlanmamıştır. Genel olarak değerlendirildiğinde, BIST’de yer alan havacılık işletmelerinin web sitesinde

yer alan kurumsal kimlik ve yönetim bilgileri şeffaf şekilde yer almaktadır. Dolayısıyla havacılık işletmelerinin şeffaflık, güvenilirlik ve açıklık sağlamak için işletmenin yönetim ekibinin ve kurumsal değerlerinin net bir şekilde paylaşılması, itibarın korunması konusunda titizlik gösteren bir sektör olduğunu söylemek mümkündür.

Finansal İçerik Bilgileri

Çalışmada incelenen üçüncü kategori ‘finansal içerik bilgileri’ kategorisidir. İşletmelerin web sitesindeki finansal içerik bilgileri, yatırımcılar, hissedarlar ve finansal analistler gibi taraflar açısından önemlidir. Bu bilgiler, işletmenin finansal sağlığını, yönetim politikalarını ve gelecek planlarını anlamalarına yardımcı olur. Ancak, finansal bilgilerin doğruluğu, güncelliği ve bütünlüğü önemlidir ve işletme, bu bilgileri güvenilir bir şekilde sunmak için gerekli özeni göstermelidir.

Tablo 3. *Havayolu İşletmelerinin Web Sitesinde Yer Alan Finansal İçerik Bilgileri*

	THYO	PGSUS	CLEBI	TAVHL
Hisse Senedi Bilgileri	✓	✓	✓	✓
Temettü Verileri	✓	X	✓	✓
Sermaye Artırımı	✓	X	✓	✓
Yıllık Faaliyet Raporu	✓	✓	✓	✓
Finansal Raporlar/Tablolar	✓	✓	✓	✓
Özel Durum Açıklamaları	✓	✓	✓	✓
Sunumlar	✓	✓	✓	✓
İzahname/Halkla Arz Sirküleri	X	✓	X	X
Sosyal Sorumluluk/Sürdürülebilirlik	✓	✓	✓	✓
Son Ekonomik Gelişmeler	✓	✓	✓	✓
Haberler/Basın Bültenleri	✓	✓	✓	✓
Bağımsız Denetim Raporu	X	✓	X	X

Tablo 3’de BIST’de faaliyet gösteren havayolu işletmelerinin yatırımcı ilişkileri ve/veya web sayfalarında paylaştıkları finansal içerik kategorisinde 12 maddeye yer verilmiştir. Tablo sonuçları incelendiğinde ‘hisse senedi bilgileri’, ‘finansal raporlar/tablolar’, ‘özel durum açıklamaları’, ‘sunumlar’, ‘sosyal sorumluluk/sürdürülebilirlik’, ‘son ekonomik gelişmeler’ ve ‘haberler/basın bültenlerine ilişkin maddelerin tüm işletmelerde mevcut olduğu tespit edilmiştir. İzahname/halka arz sirkülerine ilişkin bilgiler ile bağımsız denetim raporları, Pegasus dışındaki havacılık işletmelerinde, web sitede veya yatırımcı ilişkileri bağlantısında yer almamaktadır. Pegasus’un ise temettü dağıtımı ve sermaye artırımına ilişkin bilgilerine web sitesinde rastlanmamıştır. Bir işletmenin halka açılması sürecinde yatırımcılara sunulan ayrıntılı bir belge olarak tanımlanan izahnameye (Sırma, 2016), işletme tarafından web sitede

yer verilmeyebilir. İşletmelerin izahname ve halka arz sirkülerine ilişkin detaylı bilgileri doğrudan web siteleri yerine, ilgili düzenleyici kurumların veya finansal piyasaların web siteleri vasıtasıyla paylaşmaktadır. Genel itibariyle BIST’de işlem gören hava yolu işletmelerinin finansal içerik bilgilerinin oldukça yeterli düzeyde olduğunu söylemek mümkündür.

Yatırımcı Desteği Bilgileri

Havayolu işletmelerinin finansal halkla ilişkiler faaliyetleri kapsamında incelenen kategorilerden bir diğeri de işletmelerin web sitelerinde yatırımcı desteği bilgileridir. Yatırımcı desteği bilgileri, hava yolu işletmelerinin yatırımcılarla etkileşim kurmalarını, şeffaf bir iletişim sağlamalarını ve yatırımcıların şirket hakkında bilgi edinmelerini sağlamayı amaçlayan bilgilerdir. Bu amaç doğrultusunda 6 madde incelenmiştir:

Tablo 4. *Havayolu İşletmelerinin Web Sitesinde Yer Alan Yatırımcı Desteği Bilgileri*

	THYO	PGSUS	CLEBI	TAVHL
Ayrıca Belirtilmiş Yatırımcı İlişkileri Birimi	✓	✓	✓	✓
Yatırım Hesaplayıcısı	X	X	X	X
Yatırımcı Bilgi Seti	✓	✓	✓	✓
Analist Bilgileri	✓	✓	X	✓
Yatırımcı Takvimi	✓	✓	X	✓
Site içi arama	✓	✓	✓	✓

Tablo 4’de yer alan sonuçlar incelendiğinde, havayolu işletmelerinin yatırımcı ilişkileri ve web sayfalarında ‘yatırım hesaplayıcısı’ bağlantısına rastlanmamıştır. Bunun nedeni stratejik bir tercih olabileceği gibi, teknik zorluklardan da kaynaklanıyor olabilir. Bununla birlikte ‘ayrıca belirtilmiş yatırımcı ilişkileri birimi’ ve ‘site içi arama’ bölümü tüm işletme web sayfalarında mevcuttur. ‘Analist bilgileri’ ve ‘yatırımcı takvimi’ ise Çelebi dışındaki işletmelerin tamamında mevcuttur. Genel olarak değerlendirildiğinde yatırımcı desteği amacıyla yer alan bilgiler havayolu işletmeleri açısından yeterli düzeyde görülmektedir.

Teknoloji Bilgileri

BIST’de işlem gören havayolu işletmelerinin finansal halkla ilişkiler faaliyetleri kapsamında incelenen son kategori ‘teknoloji bilgileri’ kategorisidir. Bu kapsamda 9 madde incelenmiştir.

Tablo 5. *Havayolu İşletmelerinin Web Sitesinde Yer Alan Teknoloji Bilgileri*

	THYO	PGSUS	CLEBI	TAVHL
Bilgi Toplumu Hizmetleri	✓	✓	✓	✓
Ticker	✓	✓	✓	✓
Faydalı linklere bağlanma	✓	✓	✓	✓
Mobil Uygulamalar	✓	✓	X	X
Sosyal Medya Yönlendirme (Anasayfa ve/veya YI)	✓	✓	✓	✓
E-Bülten	✓	✓	✓	✓
Mail listesine abone ol	✓	✓	X	✓
İnteraktif Hizmetler (İnteraktif grafik vb.)	✓	✓	X	✓
Geri Bildirim	✓	✓	X	X

Tablo 5’de yer alan bilgilere göre web sitelerde yararlanılan teknoloji, havayolu işletmelerinin faaliyetlerindeki farklılıklara bağlı olarak değişiklik göstermektedir. Örneğin, mobil uygulama konusunda THY ve Pegasus mobil uygulama sistemine sahiptir. Ancak Çelebi ve TAV bir mobil uygulama sistemine sahip değildir. THY ve Pegasus’un web sitelerinde teknoloji bilgileri kapsamında tüm maddelere yer verilmiştir. Çelebi ve TAV’da ise, teknoloji kısmi olarak web sitelerde kullanılmaktadır. Bu farklılık işletmelerin faaliyet alanlarındaki farklılıktan kaynaklanmaktadır. Bu bağlamda işletmelerin kendine özgü iş stratejileri, operasyonel süreçleri ve müşteri tabanlarının da teknolojiyi web sitelerinde kullanma tercihlerini etkilemektedir.

SONUÇ

Finansal halkla ilişkiler konusu, işletmelerin finansal performansını ve bununla ilişkili haberleri yatırımcılar, finansal analistler ve diğer ilgili taraflarla etkili bir şekilde iletişim kurmak için kullanılan önemli bir faaliyettir. Bu çalışma, BIST’de faaliyet göstermekte olan havayolu işletmelerinin finansal halkla ilişkiler uygulamalarını incelemek amacıyla gerçekleştirilmiştir. Bu amaç doğrultusunda BIST’de işlem görmekte olan dört adet havayolu işletmesinin resmi web siteleri içerik analizi yöntemi ile incelenmiştir. Web sitelerde yer alan finansal halkla ilişkileri amaçlayan bilgiler, literatürde en yaygın kullanılan kategoriler kapsamında incelenmiştir. Erişim, kurumsal kimlik ve yönetim, finansal içerik, yatırımcı desteği ve teknoloji bilgileri olmak üzere 5 grupta ele alınan ve toplamda 44 madde üzerinden değerlemeye tabi tutulan havayolu işletmelerinin hemen her kategoride etkin, açık ve şeffaf bilgilendirmeye sahip olduğunu söylemek mümkündür.

İlk olarak havayolu işletmelerinin web sitesinde yer alan erişim bilgileri kapsamında 5 madde incelenmiştir. İşletmelerin tamamında maddelerin hepsi mevcuttur. Bu sonuç Borsa İstanbul 30 (BIST30) Endeksinde işlem gören şirketlerin web sitelerinde yer alan finansal halkla ilişkiler faaliyetlerini incelemeyi amaçlayan Yalım (2021)’in çalışması ile karşılaştırıldığında olduk-

ça başarılı bir sonuç olarak değerlendirilebilir. İlgili çalışmanın sonuçlarına göre 30 şirketten yalnızca 11 tanesi erişim kategorisinde tam not almıştır. Bu sonuç, tarafların havayolu işletmenin erişim bilgilerine kolaylıkla ulaşabildiklerini, işletmenin açık ve dürüst bir iletişim kültürüne sahip olduğunu ve bilgi paylaşımına önem verdiği şeklinde yorumlanabilir.

İkinci olarak ‘kurumsal kimlik ve yönetim’ kategorisi altında 12 madde incelenmiştir. 4 işletme 12 kategorinin 9’unun tamamından tam not almıştır. Koçyiğit ve Salur (2014), 14 şirket üzerinde yapmış oldukları çalışmada 11 maddeden oluşan ‘kurumsal kimlik ve yönetim’ kategorisinde tam not alan tek maddenin ‘genel kurul tutanakları’ maddesi olduğu gözlemlenmiştir. Bu durum havacılık işletmelerinin şeffaflık, güvenilirlik ve açıklık sağlamak için yönetim ekipleri ve kurumsal değerlerinin net bir şekilde paylaşıldığı, itibarın korunması konusunda titizlik gösteren bir sektör olduğunu göstermektedir.

Çalışmada incelenen üçüncü kategori ‘finansal içerik bilgileri’ kategorisidir. Bu kapsamda incelenen 12 maddenin 8’i tüm işletmelerce tam puan almıştır. Ancak, işletmelerin web sitelerinde bağımsız denetim raporu, izahname/halka arz sirküleri gibi bilgilere görece daha az önem verdiği görülmektedir. Bu bilgilerin karmaşık ve uzun bilgiler içermesi nedeniyle düzenleyici kurumların veya finansal piyasaların web siteleri vasıtasıyla paylaştıkları tahmin edilmektedir. Genel itibarıyla finansal içerik konusunda bilgilendirmede de havayolu işletmelerinin başarılı bir veri paylaşımında bulunduğunu söylemek mümkündür.

Yatırımcı desteğini gösteren kategoriye ait maddeler incelendiğinde, işletmelerin tamamının yatırımcı ilişkileri birimi, yatırımcı bilgi seti ve site içi arama verilerine sahip olduğu görülmektedir. Yalın (2021)’in çalışmasında incelemiş olduğu şirketlerin bu kategoride tam puan alan işletmeye rastlanmadığı görülmektedir. Dolayısıyla havayolu işletmeleri yatırımcı desteğini web siteler üzerinden uygulanan bir sektör olarak değerlendirilebilir.

Son olarak teknoloji kategorisinde 9 madde incelenmiştir. Bu kategoride 4 işletmenin faaliyet alanlarındaki farklılığın, web site üzerinden kullandıkları teknoloji verilerine yansdığı gözlemlenmiştir. THYO ve Pegasus kategoride tüm maddelerde tam nota sahipken, Çelebi ve TAV’ın web sitelerinde mobil uygulama ve geri bildirim verilerini daha az önemseydiği gözlemlenmiştir.

Çalışma sonuçları değerlendirildiğinde BIST’de işlem gören havayolu işletmeleri finansal halkla ilişkiler faaliyetlerinde oldukça ileri düzeyde olduğu görülmektedir. Havayolu sektörü, büyük miktarda sermaye yatırımı gerektiren bir sektördür ve şirketlerin finansal sağlamlığını ve sürdürülebilirliğini doğru bir şekilde yönetmeleri önemlidir. İşletmelerim finansal başarılarını ve stratejilerini taraflara doğru bir şekilde ileterek şeffaflık ve güven oluşturmayı hedefleyen finansal halkla ilişkiler faaliyetlerinin BIST’de işlem gören 4 havayolu şirketi tarafından etkin olarak sürdürüldüğünü söylemek mümkün-

dür. İzahname/halka arz sirkülerine web sitelerde yer verilmeye çalışılması, yatırımcı ilişkileri kategorisinde yatırım hesaplayıcı bölümünün yer alması ve yatırımcı ilişkileri menüsünün ana sayfada ana menü içinde yer alması, finansal verilere yatırımcılar tarafından daha kolay erişim sağlama olanağı tanıyabilir.

KAYNAKÇA

- Bülbül, R., 2004. Halkla ilişkiler, 2.Baskı,Nobel Yayın Dağıtım Basımevi , İstanbul, 197s.
- Caber, M. (2019). Uçak-İçi Dergilerdeki Genel Müdür Söylemlerinin Halkla İlişkiler Açısından İncelenmesi. *Turizm Akademik Dergisi*, 6(1), 77-90.
- Capozzi, L., & Berlin Zipfel, L. (2012). The conversation age: the opportunity for public relations. *Corporate Communications: An International Journal*, 17(3), 336-349.
- Ercan, Ö. Z. E. N., & Kılınc, F. (2015). İşletmelerde Finansal Performansın Artmasında Halkla İlişkilerin Rolü Ve Halkla İlişkiler Algısı. *Optimum Ekonomi Ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 2(1).
- Karademirliadağ, İ., & Yılmaz, A. (2010). Yatırımcı İlişkileri Ve Finansal Halkla İlişkiler Bağlamında Şirketlerin Paydaşlarıyla İletişim Kurma Biçimleri: Web Siteleri Üzerinde Bir İnceleme. *Marmara İletişim Dergisi*, (16).
- Kim, Y. (2001). Measuring the Economic Value of Public Relations. *Journal of Public Relations Research*,13, 3-26
- Koçyiğit, M., & Salur, M. N. (2014). Stratejik Kurumsal İletişim Aracı Olarak Finansal Halkla İlişkiler: Bist'te Bir Uygulama. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (31), 241-250.
- Koçyiğit, M., & Salur, M. N. (2014). Stratejik Kurumsal İletişim Aracı Olarak Finansal Halkla İlişkiler: Bist'te Bir Uygulama. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (31), 241-250.
- Okay, A., Okay, A. (2002). Halkla İlişkiler ve Medya, MediaCat Kitapları, İstanbul.
- Okmeydan, S. B. (2020). Türkiye'deki Hava Yolu Şirketlerinin Sosyal Medyada Pazarlama Amaçlı Halkla İlişkiler (Mpr) Uygulamaları Üzerine Bir İnceleme. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (39), 255-279.
- Özen, Ercan ve Kılınc, Filiz (2015). "İşletmelerde Finansal Performansın Artmasında Halkla İlişkilerin Rolü ve Halkla İlişkiler Algısı". *Optimum Ekonomi ve Yönetim Bilimleri Dergisi*. 2 (1): 147-170.
- Özsali, A. (2012). İnternet Tabanlı Finansal Halkla İlişkiler Çalışmaları Ve Türkiye'deki Finans Kuruluşlarına İlişkin Bir Araştırma. *Karadeniz Teknik Üniversitesi İletişim Araştırmaları Dergisi*, 2(1), 2-18.
- Seitel, F.P. (2004). *The Practice of Public Relations*. (9th Ed.), Prentice-Hall, Upper Saddle River, Nj (2004)
- Sırma, İ. (2016). Sermaye Piyasası Araçlarının Halka Arzında İzahname Kapsamındaki Bilgilerin Yatırımcı Talebine Etkisi. *Uluslararası Yönetim İktisat Ve İşletme Dergisi*, 12(29), 163-179.
- Sjöberg, Göran. (1998), *Mesleki Uygulama İçin Bir Halkla İlişkiler Eğitim Modeli*, Çeviren: Nur Nirven, Altın Kitap Sayı: 4, İstanbul: Rota Yayınları.

- Şirzad, N., & Turancı, E. (2019). Dijital Halkla İlişkiler Ve Müşteri İlişkileri Yönetimi: Şikayet Yönetimi Bağlamında Memnuniyet Unsurlarının İncelenmesi. *Akdeniz İletişim*, (31).
- Tanyıldızı, N. İ., & Demirkıran, S. (2018). Bir Halkla İlişkiler Aracı Olarak Kurumların Twitter Kullanımı: Havayolu Şirketleri Örnek İncelemesi. *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8(15), 161-180.
- Taşoğlu, N. P., Dondurucu, A. G. D. Z. B., & Koca, A. G. İ. Kripto Para Borsasına Yönelik Araştırmaların Finansal Halkla İlişkiler Yaklaşımı Bağlamında Analizi Analysis Of Research On Crypto Currency Exchange In The Context Of Financial Public Relations Approach.
- Tunca, E. A. (2020). Finansal Halkla İlişkiler Bağlamında Kuzey Kıbrıs' ta Yürütülen Halkla İlişkiler Faaliyetleri. *İnsan Ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 9(1), 583-607.
- Yağmurlu, Aslı. (2011). Kamu Yönetiminde Halkla İlişkiler ve Sosyal Medya. *Selçuk İletişim*, 7(1), 5-15.
- Yalım, F. (2021). Finansal Halkla İlişkilerde Web Sitesi Kullanımı: Borsa İstanbul 30 (Bist 30) Şirketlerine Yönelik Bir Araştırma. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*.
- Yalım, F. Bir Finansal Halkla İlişkiler Aracı Olarak Yıllık Faaliyet Raporları: Borsa İstanbul'da İşlem Gören Ulaştırma Sektör Şirketleri Üzerinden Bir İnceleme. *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi*, 6(2), 1128-1154.
- Yılmaz, M. K. (2020). Havacılık İşletmelerinin Halkla İlişkiler ve Sponsorluk Uygulamaları Üzerine Stratejik Bir Değerlendirme: Türk Hava Yolları Örneği. *Journal Of Aviation Research*, 2(2), 142-167.

İnternet Kaynakları

- <https://www.flypgs.com/> (<https://www.flypgs.com/>) (Erişim Tarihi: 15.06.2023)
- <https://www.turkishairlines.com/tr-int/> (Erişim Tarihi: 16.06.2023)
- <https://www.celebiaviation.com/tr/turkiye> (Erişim Tarihi: 16.06.2023)
- <http://www.celebiyatirimci.com/tr/> (Erişim Tarihi: 17.06.2023)
- <https://tavhavalimanlari.com.tr/tr-TR> (Erişim Tarihi: 19.06.2023)

Bölüm 12

ULUSLARARASI İLİŞKİLER TEORİLERİNDE GÜVENLİK YAKLAŞIMLARI¹

Muhsin BARAN²

1 Bu çalışma; Muhsin BARAN'IN Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Bölümünde Prof. Dr. Muzaffer Ercan Yılmaz danışmanlığında hazırladığı “Türkiye-İrak Bölgesel Kürt Yönetimi İlişkilerinin Güvenikleştirme ve Güvenliksizleştirme Süreçlerinin Analizi” adlı Doktora tezinden üretilmiştir.

2 Dr. Öğr. Üyesi, Bandırma Onyediy Eylül Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, ORCID: 0000-0002-1560-3010, mbaran@bandirma.edu.tr.

Giriş

Güvenlik sözcüğü, Latince *se* (olmaksızın) ve *cura* (endişe) kelimelerinin bileşiminden oluşmuştur. Semantik olarak endişeden, korkudan ve tehditten uzak olma olarak ifade edilebilecek bu sözcük, ilk olarak din ile kurulan olumsuz ilişkilerin yarattığı bir kavram olarak ortaya çıkmıştır (Arends, 2012: 200). *Securitas* sözcüğünü ilk olarak kullanan Romalı filozof Cicero'nun Helenistik dönem filozofu Epikürüs'ün kullandığı Yunanca *ataraksia* sözcüğünden esinlenerek bu kavramı kullandığı kabul edilmektedir (2012:200-201).

Modern anlamda Batı dillerinde “güvenlik” kavramının karşılığını oluşturan tüm kavram ve sözcükler etimolojik olarak Yunan ve Roma döneminde oluşturulan bu kullanımlarla ilişkili olsa da, kavram ontolojik olarak çok daha eskiye dayanır. Modern toplumlarda güvenlik kavramına yüklenen anlam genellikle realist perspektiften etkilense de, kavramın gelişimi 17. yüzyılın hanedanlık devletinden bu yana başlamıştır.

Güvenlik kavramının tanımlanmasında ortaya çıkan farklı yaklaşımlar ve tanımlar bağlamında kavramın çerçevesi çizilirken, güvenliğin ne olduğu konusunda önemli yaklaşım farklılıkları sergilenmiş, temel değerlerin korunmasına yapılan vurguda belli bir ölçüde uzlaşma sağlanmış, fakat analizlerin temel odağının “bireysel”, “ulusal” veya “uluslararası” güvenlik mi olacağı konusunda farklı görüşler ileri sürülmüştür (Baylis, 2008: 73).

Güvenlik kavramı Amerikan anayasasında özgürlükle ilişkilendirilirken, Fransız İhtilali sürecinde yayınlanan yurttaş hakları bildirgesinde dört temel insan hakkından birisi olarak ilan edilmiştir (Brauch, 2008: 3). Modern dünyada kurulan tüm ittifak sistemleri, bloklaşmalar, birlikler ve savaşlar yine ağırlıklı olarak güvenlik temalı olmuştur. Güvenliği sağlamanın en iyi yolunun sürekli güçlü olmayı gerektirdiğini ileri süren görüşler ve teoriler olduğu gibi, insanlar ve devletler arasında işbirliği ve dayanışmayı esas alan ilişkilerin güvenliği sağlamak için en doğru yöntem olduğunu savunan görüş ve kuramlar da olmuştur.

Uluslararası İlişkiler disiplini içerisinde güvenlik konusu, farklı teorik yaklaşımlarla ele alınmaktadır. Pozitivist Uluslararası İlişkiler teorileri içinde güvenlik algılamaları incelendiğinde, özellikle realist teorilerin güvenlik konusuna odaklandığı görülmektedir. Uluslararası liberal teori, güvenlik konusunda uluslararası işbirliği ve kurumların inşa edilmesini önemli unsurlar olarak ele almaktadır. Bu teori, klasik liberalizmden kaynaklanan ve bireylerin özgürlüklerini koruyarak çıkarlarını gerçekleştirecekleri bir topluma ihtiyaçları olduğunu savunan felsefeden etkilenmiştir. Buna karşılık, Post-pozitivist uluslararası ilişkiler teorileri, geleneksel teorilere eleştirel bir yaklaşım getirerek güvenlik algılamalarını sorgulamıştır.

1. Pozitivist Uluslararası İlişkiler Teorilerinde Güvenlik Algılamaları

1.1. Realist Teoriler ve Güvenlik

Güvenlik olgusu realist teorilerin odağında yer alır. Realist Uluslararası İlişkiler teorisinde anarşik yapının dayattığı güvenlik ya da güvenli olmama sorunsalı, devletlerin ulusal bekalarını sağlamak için güç peşinde olmalarını gerektirir. Devletler arasındaki güç ve çıkar sağlama yarışı ile insan doğasındaki kötülük ve bencilik ön kabulüyle bir analogik bağlantı kuran teori, tarihsel arka planını Thucydides'in Atina-Sparta savaşındaki realpolitik gerçekçiliğine, İtalya prensliklerindeki ilişkileri irdeleyen Machiavelli'nin düşüncelerine ve 1600'lü yılların İngiliz düşünürü Thomas Hobbes'a dayandırır.

Thucydides'in Pleponeyza savaşlarının nedenlerini Spartalılar ile Atinalılar arasındaki güç dengesinin Atinalılar lehine değişmesi ve bu yeni durumun Spartalılarda yarattığı kaygı ile açıklaması, (Forde, 1992: 374) realist paradigmanın en önemli unsurlarından birisi olan güç dengesinin beka için varoluşsal bir önemde olduğunu gösteren en eski örneklerindedir. Devletlerin moral değerleri göz ardı eden güç-çıkarcı odaklı çatışmacı bir politikayı benimsediğini düşünen Thucydides, gücünün istediklerini yaparken görece olarak daha güçsüz olanın gücünün iradesi karşısında duramayacağını ve olanları kabullenmekten başka bir seçeneğinin olmadığını ileri sürmüştür (Aydın, 2004: 43). *Pleponeyza Savaşlarının Tarihi* adlı kitabında, gücün çekiciliğinden ve güce sahip olanın ayrıcalığından bahsederken konuşturduğu bir Atinalıya “yeteri kadar güce sahip olan hiçbir ülke, daha zayıf olan komşusunu yönetme dürtüsüne karşı koyamaz” cümlesini söylemiş ve güçlü olanın güvenliği gereği, istediği her şeyi yapmaya hakkı olduğunu belirtmiştir (Forde, 1992: 376).

Güçlü ve dirik olmanın tüm olumsuzluklarla başa çıkma ve ulusal bekayı sağlamanın en etkili yolu olduğunu belirten bir diğer düşünür Machiavelli'dir. *Prens* adlı kitabında, İtalya'daki prenslerin devletlerini kaybetme nedenleri arasında orduya yeteri kadar önem vermemelerini ve barış zamanındaki durağanlığın ilelebet süreceğine olan inançlarını sayar. Böylesi bir davranış, tıpkı sakın bir havada fırtınayı hesaba katmamaya benzer (Machiavelli, 2007: 174). Başarılı olmak için sonuca odaklı realist politikalar izlenmesi gerektiğini belirten Machiavelli, prenslerin verdikleri tüm sözleri tutmak zorunda olmadıklarını belirtmiş ve zarar görececeklerini anladıkları anda verdikleri sözlerden caymaları gerektiğini tavsiye etmiştir. Sözünde durmama tavsiyesinin gerekçesini ise insanların kötü oldukları için prensle verdikleri sözü tutamayacağından, prensin de aynı biçimde sözünü tutması için bir zorunluluk olmadığı şeklinde açıklamıştır (2007: 132).

Hobbes'un insanın doğal kötülüğü ve günahkarlığına karşı bir üst otoriteye olan ihtiyaca yaptığı vurgu (Arı, 2008: 178) anarşik ortamın güvenliğe yö-

neltiği tehditten kaynaklanmaktadır. Üst bir otorite olmadıkça herkesin herkesle daima savaş halinde olduğu tespitinde bulunan Hobbes, insan doğasında bulunan üç temel kavga nedeninden birisinin güvensizlik olduğunu ve bu etmenin insanları kendilerini korumak için mücadeleye ittiğini belirtmiştir (Hobbes, 2012: 101). İnsan doğasındaki saldırganlığın nedenleri arasında bulunan insanın kendini güvensiz hissetmesi nedeninden hareketle, uluslararası ortamın da benzer şekilde anarşik ve güvensiz olması, devletlerin rasyonel, bütüncül ve tek aktör olarak ulusal güvenliklerini sağlamaya odaklanması sonucunu doğurmuştur (Sandıklı ve Emeklier, 2012: 7).

Bu yaklaşım, uluslararası politikanın modern dönemde siyasal olaylara yaklaşımında baskın bir biçimde görülmüştür. Klasik realizmin 1940'dan 1970'lere kadar hakim bir Uluslararası İlişkiler paradigması olarak kendini kabul ettirmesi, güç kavramı ile bu bağlamda ulusal güç ve insan unsurunun önemine atfettiği önemle ilintilidir (Arı, 2008: 159). Bu önemin dönemin konjonktürüyle de yakından ilgili olduğu yadsınamaz bir gerçektir. Hobbes realizminden esinlenen ve bunu 20. yüzyılda devletler arasındaki ilişkilere uyarlayan siyasal gerçekçilik paradigması, dönemin siyasal aktörleri ve kuramcıları tarafından tercih edilmesinin en önemli nedeni, I. Dünya Savaşı sonrası düzenlemelerin yıkıcılığı ve sorunlara çözüm olamamasının yarattığı hayal kırıklığıdır. Carr, ağırlıklı olarak liberal aktörler tarafından yapılan savaş sonrası düzenlemelere "liberal ütopyacılığın iflasi" olarak tanımlayarak sert eleştiriler yöneltmiştir (2008: 159). Ütopyacı olarak nitelendirdiği dönemsel aktörlerin başvurduğu hukuk, düzen, kolektif güvenlik ve serbest ticaret gibi söylemlerin ayrıcalıklı bir grubun sloganı olmaktan öteye gitmediğini, bu tür söylemlerin ütopyacıların çıkarlarını korumak ve ideolojik amaçlarını gerçekleştirmeye hizmet ettiğini ileri sürmüştür (Wilson, 2009: 6) .

Ütopyacılar yönelttiği eleştiriler ışığında kendi yaklaşımını ortaya koyan Carr, realizmin temel unsurlarını reddetmemekle birlikte bazı konularda farklı yaklaşımlar geliştirmiştir. Gücü uluslararası politikanın ana unsuru olarak değerlendiren Carr, uluslararası arenadaki hiçbir etkileşimin ülkelerin bencil yapılarından, etki etme isteklerinden ve politikanın çelişkili karakterinden bağımsız olmadığını belirtmiştir. Gücü başta askeri olmak üzere, ekonomik ve ideolojik olarak kategorize eden Carr, diğer ekstrem realistlerin aksine ahlakı da ütopyacıların benimsediği şekliyle olmamak kaydıyla önemsemiştir (Tortola, 2005: 78-79).

Gücü ulusal çıkarla eşitleyen bir diğer realist kuramcı Morgenthau'dur. Morgenthau, tüm politikaların, dolayısıyla uluslararası politikanın da merkezinde çıkarın olduğunu ve tüm devletlerin genellikle "güç" olarak da tanımlanan ulusal çıkarın peşinde olması gerektiğini ifade eder (Pham, 2008: 258). Siyasal gerçekçilik teorisinin diğer savunucularıyla bir çok konuda aynı ya da benzer fikirler paylaştığı Morgenthau, güç unsurunun uluslararası barışı korumada çok önemli bir faktör olduğunu fakat barışı tesis etmek için uluslararası

konsensüsün sağlanması ve devletler arasında diplomatik ilişkilerin de kurulması gerektiğine dikkat çekmiştir (Arı, 2008: 186).

Güvenlik ve istikrarı devletler arasındaki güç yarışına endeksleyen ve barışın ancak böyle bir yarışta güçlerini ve kapasitelerini maksimize eden devletlerin olduğu ortamda sağlanacağını savlayan klasik realist paradigmaya kendi içinden bazı teorisyenlerce eleştiriler yöneltilmiş ve farklı yaklaşımlar ortaya atılmıştır. Söz konusu teorisyenlerden en önemlisi Kenneth Waltz'dır. Waltz, 1970'lerin sonunda yayınladığı bir makalesinde, realist Uluslararası İlişkiler teorisine farklı yaklaşımlar getirmiş ve teoriyi birçok açıdan revize etmiştir. Teoriye getirilen farklı yaklaşımlar ve yeni tanımlamalar, ortaya Neorealizm adında yeni bir Uluslararası İlişkiler teorisinin çıkmasına neden olmuştur.

Reelpolitiğin temel ilkelerini koruyarak araçlara ve sonuçlara farklı perspektiflerle bakan Neorealizm, bir araç olarak gördüğü gücün hem azlığına hem de gereğinden fazla olmasına eleştirel bir bakış geliştirmiştir. Devletlerin güçten çok fazla mahrum olmasının diğer devletlere saldırı davetiyesi çıkarabileceğini ileri sürerken, devletlerin çok fazla güç biriktirmesiyle doğru orantılı bir şekilde, karşı devletlerin de aşırı silahlanacağı iddiasında bulunmuştur. Bu bakımdan, devletlerin kabul edilebilir güce sahip olması gerekir. Devletlerin nihai kaygısı güç elde etmekten ziyade güvenlidir (Waltz, 1988: 616).

Devletler, güvenliklerini ve egemenliklerini hiçbir otorite ve hiyerarşik düzenin olmadığı anarşik bir uluslararası sistemde korumayı önceler (Arı, 2008: 189). Bu sistemde, devletleri birbirinden farklılaştıran yegane unsur sahip oldukları kapasiteleridir. Temel özellikleri bağlamında birbirine benzeyen devletler; kültürel, ideolojik, v.b. farklılıklarına rağmen aynı temel işlevleri yerine getirirler. Birimlerin sahip olduğu kapasitede güç dağılımından kaynaklanan bir değişim, sistemin yapısında da değişime neden olur. Waltz'un ifadesiyle, uluslararası sistemin devlet birimleri "benzer işlevleri yerine getirmedeki performans ve kapasiteleriyle ayırt edilebilirler" (Ayдын, 2004: 49).

Benzer işlevlerin yerine getirildiği yapı anarşik olduğundan, çoğu kez devletlerin davranışlarını yumuşatan bir ortam işlevi görür ve devletlerin benzer davranışlar göstermesine neden olur (Arı, 2008: 191). Anarşik yapıyı oluşturan birimler, yani devletler, güvenliklerini ve güvenliklerine yöneltilen tehditleri bertaraf etmek için önlemler alma çabası içerisine girerler. Bu çabalar, bazı durumlarda aşırı önlemlerin alınmasına yol açar ki bu da "güvenlik ikilemi" denen durumun ortaya çıkmasına neden olur (Waltz, 1988: 619).

Güvenliklerinin diğer bireyler ya da gruplar tarafından tehdit edildiği kaygısından hareketle söz konusu tehditleri önlemek amacıyla güçlerini arttıran gruplar, diğer grupların kendilerini güvensiz hissetmelerine ve buna bağlı olarak en kötüye hazırlıklı olmalarına neden olur. Karşılıklı güç artırımının olduğu ve birimler arasında bunca rekabetin olduğu bir dünyada, hiç kimse ya da grup kendini tam olarak güvenli hissetmeyeceğine göre güç artırımı ve

güvenli hissetme kısır döngüsü sürekli olarak devam eder (Herz, 1950: 157). Bu kısır döngü paralelinde askeri güç artırımının güvenliği sağlayacağı inancı, güvenliğe giden yolun sadece askeri güç artırımından geçtiği düşüncesiyle ilintilidir (Jervis, 1978: 182).

Güvenliğin güç bağlamında ne şekilde maksimize edileceği konusunda yapısal realistler tarafından farklı görüşler ortaya atılmıştır. Defansif realistlere göre devletler mevcut güç dengesini koruyarak güvenliklerini maksimize ederler. Uluslararası sistem, devletlerin bekalarını ve güvenliklerini sağlamaları için onları ılımlı davranmaya zorlar. Hegemonya ve baskı altına alma yoluyla gücü maksimize etme, karşı tarafın da güç elde çabası içerisine koyar. Ofansif realistler ise, uluslararası sistemin anarşik doğasının devletlerin kendilerini daha güvenli hissetmeleri için güçlerini maksimize etmeye yönelttiğini ileri sürer. Daha fazla güç ve daha güçlü devlet, daha zayıf olanın saldırma isteğini kıracaktır (Lobell, 2002: 169).

Gücün maksimize edilmesi güvenlik kaygısıyla ilintilidir. Bu bağlamda, güvensiz hissetme durumu devletler arasındaki işbirliğini de olumsuz etkiler. Güvenlik sınırlı olduğunda, devletler mutlak kazanç elde etmek yerine nispi kazanca yönelirler. İşbirliği neticesinde mutlak kazanç olacağını bilseler dahi buna yanaşmazlar, çünkü mutlak kazanç elde eden bir devlet, bu kazancı askeri güce devşirebilir ve sonraki dönemlerde daha büyük kazanımlar elde etmek uğruna baskı ve zorlamalara yönelebilir (Mearsheimer, 1990: 44).

Teorisyenler arasındaki küçük çaplı farklılıklara rağmen, yapısal realizmin güvenlik konusunu önceleyerek bunu nihai bir hedef olarak saptaması ve devletler arasındaki ilişkilerin parametrelerini bu hedef doğrultusunda belirlemesi, teoriyi güvenlik konusuna getirdiği perspektif bakımından Uluslararası İlişkiler yazınında önemli bir yerde konumlandırmıştır. Güvenliği anarşik uluslararası sistemde birbiriyle rekabet eden dengeleyici birimlerin rekabetinin bir sonucu olarak algılayan (Donnelly, 2005: 35) ve bu bağlamda sistemin, Waltz'ın deyişiyle, "devletleri mutlak kazanç yerine nisbi kazançla yetinmeye zorladığını" (2005: 38) vurgulayan teori, klasik realizmi önemli ölçüde revize ederek Uluslararası İlişkilerin bir çalışma alanı olan güvenlik konusuna önemli katkılarda bulunmuştur.

1.2. Liberal Teoriler ve Güvenlik

Güvenliğin sağlanmasında uluslararası işbirliği ve kurumların inşa edilmesini kolaylaştırıcı unsurlar olarak ele alan Uluslararası Liberal Teorinin esin kaynağı entelektüel kökleri 17. yüzyıla dayanan klasik liberalizmdir. Bu bakımdan teorinin güvenlik konusuna getirdiği yaklaşımları anlamak, klasik liberalizmin dayandığı felsefe ve geçirdiği dönüşümlerle yakından ilintilidir. Liberalizme göre bireylerin farklılıklarını koruyarak çıkarlarını gerçekleştirecekleri bir topluma ihtiyaçları vardır. Özgürlük, bireyler amaçlarına yönelir-

ken ihtiyaç duydukları en önemli unsurdur. Özgürlüğü de sağlayacak ve koruyacak unsur ise güvenlidir. Fakat, bu güvenlik realist perspektifin sunduğu anlayıştan farklıdır.

Önemli siyasal liberal kuramcılardan olan John Lock'a göre doğal yaşamda özgür, eşit ve bağımsız olan insanlar, ancak kendi istek ve iradeleri ile siyasal iktidara boyun eğler. Bu insanlar siyasi toplumu oluşturarak çoğunluğun iradesine uyarlar. Böylece meşru bir yönetim ortaya çıkar (Göze, 1995: 153). Tabiat halinde tam eşit ve özgür olan, mallarını istediği gibi kullanan insanın bu yaşam biçimine en büyük tehdit güvensizliktir. Bütün insanların eşit ve özgür olduğu bir sistemde adalet ve hakkaniyet ilkelerine bağlılık zor olduğundan dolayı insanlar siyasi bir toplum kurma ihtiyacı duyarlar. Korku ve yaşadıkları düzene gelen tehditler ve tehlikeler insanları 'güvenlik' aramaya yöneltmiş, böylece bir araya gelerek karşılıklı olarak hayatlarını, özgürlüklerini ve mal varlıklarını güvence altına alma konusunda uzlaşmışlardır. Toplum halinde birleşen ve ortak bir iktidar kuran insanların ana hedefi can güvenliklerine ve mallarına yönelebilecek tehditleri bertaraf etmektir (1995: 154).

Devlet-toplum ilişkisinin devletlerin uluslararası politikalarına önemli etkide bulunduğunu ileri süren Uluslararası Liberal Teori, toplumdaki görüşlerin, çıkarların ve kurumların devletlerin tercihlerini şekillendirdiğini vurgulamaktadır (Moravcsik, 1997: 513). Devletlerin davranışlarının şekillenmesinde iç kamuoyunun yadsınamaz etkisini savlayan teori üç temel varsayım ortaya koymaktadır. Buna göre, bireyler ve gruplar da uluslararası politikanın aktörleridir (1997: 516). Devletler ve siyasi kurumlar, uluslararası politika kararlarında iç kamuoyunun bir alt birimini temsil ederler (1997: 518). Birbirine bağımlı devlet tercihleri devletlerin davranışlarını belirler (1997: 520). Bu bağlamda, liberal uluslararası teorinin Uluslararası İlişkiler disiplinine en büyük katkısı; uluslararası aktörleri çoklaştırması, devletlerin uluslararası politikayla ilgili davranışlarında iç siyasetin ağırlığına vurgu yapması, uluslararası kurumların devletlerin davranışları üzerindeki etkisini göstermesi ve birçok farklı konuyu uluslararası çalışma konusu olarak ele alması olarak sıralanabilir (Erikson ve Giacomello, 2006: 229). Bu işbirliği ve ortaklık güvenliğinin tesis edilmesi bakımından da önemli sonuçlar doğurur.

Karşılıklı bağımlılık ve işbirliğine pozitif anlam yükleme Kant ve Wilson idealizminden kaynaklanmaktadır. Uyuşmazlıkların çözümünde uluslararası düzeyde kurumların inşa edilerek barışçıl araçların kullanımını önemlidir (2006: 230). Bu kurumlar, devletler arasındaki işbirliğinin güvenlik konusuna yansımaları bağlamında da son derece önemlidir. Viotti ve Kauppi'ye göre devletler arasında güvensizliğe neden olan yanlış algılamalar işbirliği sayesinde bertaraf edilip çatışma ve rekabet azaltılabilir (Sandıklı ve Emeklier, 2012: 13-14).

Çatışma ve rekabetin azaltılması bağlamında uluslararası liberal kurumların önemli rolü vardır. Kurumların bilgi sağlayıcı işlevleri yanında başka

önemli yararları da vardır. Liberal kurumlar, yapılacak herhangi bir eylemin ya da faaliyetin maliyetini azalttığı gibi devletlere kıyasla daha güven duyulan taahhütler verir. Ayrıca aktörler arasında işbirliği, yapılmasında yarar olan eylemleri belirleyerek üyeler arasındaki karşılıklı ilişkileri kolaylaştırır (Keohane ve Martin, 1995: 42). Bu kolaylaştırıcı etkinin bir sonucu olarak, devletler arasında bazen işbirliğine yönelik bir istek olmakla birlikte karşılıklı şüpheler ve güvensizlikler nedeniyle sağlanamayan işbirliği gerçekleşir (1995: 47).

Uluslararası liberal teoriye göre, kurumların güvenliği sağlamada önemli işlevleri vardır. Uluslararası hukuk ve normların şekillendirdiği bir kurumun sağlayacağı kolektif güvenlik, işbirliği ile sağlanabilir. Kolektif güvenlik anlayışı ilkeleri temelinde oluşturulan bir kurumsallaşmayla, ortak norm ve kurallar aracılığıyla devletlerin demokratikleşmesi sağlanacak ve devletler arasında oluşabilecek bir uyuşmazlık durumunda bir yaptırım aracı olan 'savaş' seçeneği devre dışı bırakılacaktır (Sandıklı ve Emekler, 2012: 14).

Devletlerin herhangi bir anlaşmazlık ya da tehlike karşısında bireysel saldırılara başvurması uluslararası alanda meşruiyet sorunları doğurduğu gibi, karşı saldırıların yaratacağı etki çatışmaların ve uyuşmazlıkların boyutunu artırabilir. Bu bağlamda, anlaşmazlıkların merkezi bir kurum tarafından çözüme kavuşturulması kolektif güvenlik kavramıyla ilgilidir. Bu anlayışın bir sonucu olarak, 20. yüzyılda iki büyük savaşın getirdiği büyük kitle ölümleri ve ekonomik çöküntüden ders alınarak kolektif güvenliği sağlayacak kurumların oluşturulmasına yönelik önemli teşebbüsler olmuştur. Bu girişimlerde bulunan en önemli figür, kolektif güvenliğin en büyük savunucularından birisi olan Wilson'dır. Wilson'ın barışın tesisi ve kolektif güvenliğin sağlanmasında ortak bir iradeye olan ihtiyaca yaptığı vurgu ve barışın korunmasında denetim işlevi görecektir merkezi bir organa atfettiği önem, Kant'ın ebedi barış retoriğinde devletler arasında savaşın önlenmesi için önerdiği işbirliği ile önemli benzerlik göstermektedir.

I. Dünya Savaşı sonrası Avrupa'sındaki güvensizliği sona erdirmek ve kalıcı barış tesis etmek amacıyla devletler arasında işbirliğini esas alan bir kuruma olan ihtiyaç Wilson'ın girişimleriyle Milletler Cemiyeti'nin kurulmasıyla bir sonuca ulaşmıştır. Böylece, Milletler Cemiyeti'ne üye olacak olan devletlere bazı yükümlülük ve sorumluluklar yüklenmek suretiyle savaşın önlenmesi, kalıcı barışın tesis edilmesi ve devletler arasında işbirliği kurulması amaçlanmıştır. Buna göre, devletler aralarında işbirliği yapmak ve geliştirmek, barış ve güvenliği sağlamak, savaşa başvurmamak konusunda bazı yükümlülükleri kabul etmek, adalet ve haysiyete dayalı uluslararası yükümlülükleri onaylamak ve giriştikleri eylemlerde devletler hukukunun hükümlerine uymak gibi önemli sorumluluklar yüklenmişlerdir (Milletler Cemiyeti Sözleşmesi Giriş Bölümü).¹

1 Milletler Cemiyeti Sözleşmesi Giriş Bölümü.

Bununla birlikte, Milletler Cemiyeti'nin kolektif güvenlik sağlama ve kalıcı barış tesis etmeye yönelik ilkeleri, ikinci bir dünya savaşının çıkmasını engellememiştir. I. Dünya Savaşı'nın en büyük mağlubu Almanya'ya Versailles ile çok ağır koşulların dayatılması, Fransa'nın Almanya'ya karşı güvenlik endişeleri, Sovyetler Birliği'nin Brest-Litovsk anlaşması ile kaybettiği toprakları geri alma isteği, Japonya'nın Uzak Doğu'da ABD ve İngiliz imparatorluğu arasında ezilmesi ve İtalya'daki ekonomik bunalım yeni bir kitle savaşına neden olan en önemli etkenler olmuştur (Sander, 1996: 102).

Bir kitle savaşı olarak II. Dünya Savaşı'nın insanlık tarihinin en ölümcül ve yıkıcı savaşı olması, barışın ve güvenliğin tesis edilmesinin ne derece önemli olduğunu ortaya çıkarmıştır. Savaş sonrası düzenlemelerle ilgili yapılan konferanslarda en fazla odaklanılan konu, yeni benzer savaşların önlenmesini sağlayacak düzenlemelerin yapılması olmuştur. Buna bağlı olarak, savaştan galip çıkan devletler, 1944 yılında *Dumbarton Oaks'ta* toplanarak kolektif güvenliği sağlayacak Birleşmiş Milletler anayasası üzerinde müzakerelerde bulunmuş ve Güvenlik Konseyi'ndeki oylama sistemi dışında diğer tüm konularda anlaşmaya varmışlardır (1996: 174).

Birleşmiş Milletler, anayasal yapısı birçok konuda Milletler Cemiyetine benzer olmakla birlikte daha karmaşık, daha büyük bir bütçe, daha yaygın bir yönetim kadrosu ve en önemlisi bir başarısızlık deneyiminin verdiği derslerle kuruldu (1996: 184). 1945 yılında yeni kurulan bu birliğin mümkün olduğu kadar çok sayıda devleti kapsamayı sağlanarak, dünya barışı ile güvenliğine gelecek tehditleri bertaraf edecek az sayıda güçlü büyük devletler grubu oluşturulmaya çalışıldı. Böylece, Genel Kurul ile bir çeşit yürütme organı olan Güvenlik Konseyi oluşturuldu (1996: 184-185). Uluslararası barış ve güvenliğin korunması görevi BM'nin 24.maddesi² ile kendisine tevdi edilen Güvenlik Konseyi, BM anlaşmasının 7. bölümünde belirtildiği üzere barışın tehdidi, bozulması ve saldırı fiili halinde kolektif savunmayı devreye koymakla yetkili kılındı.³

Uluslararası güvenliği kolektifleştirerek güvenliğin sürdürülebilirliğini kurumsal araçlarla sağlamaya yönelik liberal çaba ve girişimler, II. Dünya Savaşı sonrası dönemde artarak devam etmiş, daha sonraki süreçte Avrupa özetinde savaşların ortadan kaldırılarak yerine barış ve güvenliğin tesis edilmesine yardımcı olacak çeşitli uluslararası ve ulusüstü yapı ve kurumlar oluşturul-

2 BM anlaşmasının 24. maddesi üç alt maddeden oluşmaktadır. 1. Birleşmiş Milletler' in üyeleri, örgütün hızlı ve etkili hareket etmesini sağlamak için, uluslararası barış ve güvenliğin korunmasında başlıca sorumluluğu Güvenlik Konseyi' ne bırakırlar ve bu sorumluluk gereğince görevlerini yerine getirirken Güvenlik Konseyi'nin kendi adlarına hareket ettiğini kabul ederler 2. Güvenlik Konseyi, bu görevleri yerine getirirken Birleşmiş Milletler' in Amaç ve İlkelerine uygun hareket eder. Bu görevleri yerine getirebilmesi için Güvenlik Konseyi' ne verilmiş belirli yetkiler VI, VII, VIII ve XII. Bölümlerde gösterilmiştir 3. Güvenlik Konseyi, Genel Kurul' a incelenmek üzere yıllık raporlar ve gerektiğinde özel raporlar sunar.

3 BM anlaşmasının 7. bölümü 13 maddeden oluşmaktadır. Bu bölümde barış ve güvenliğin tehdidi ve fiili saldırı durumunda Güvenlik Konseyi'nin nasıl bir yol takip edeceği belirtilmektedir.

maya çalışılmıştır. Bu çabalar sonucunda, barış ve güvenliğin ancak işbirliği ile elde edileceğini savlayan Fonksiyonalizm ve Transnasyonalizm gibi liberal tandanslı kuramlar ortaya çıkmıştır.

Liberal öğelerin şekillendirdiği bir entegrasyon teorisi olan fonksiyonalizm, devletlerin ve ulusların güvenliği ile uluslararası boyutta oluşturulan işlevsel örgütlerde çeşitli alanlarda yapılan işbirliği sonucu birimler arasında yakın bir ilişki kurar. Entegrasyon sürecinde oluşturulan işbirliği sonucu oluşan farklı alanlardaki çıkar birliği, devletlerin savaş ve şiddet gibi negatif unsurları dışlamalarına ve bu türden eğilimlere taraf olan üyelere dolaylı baskı yapmalarına neden olur. Bu bağlamda, güvenlik çalışmalarını da fonksiyonel bütünleşme sürecinde ele alan fonksiyonalizme göre temel amaç, entegrasyon prosesiyle siyasi sektörün asimile edilmesi sonucu bir “Dünya Toplumu” oluşturmaktır (Akgül, 2004: 6).

Entegrasyonun teknik alanları aşarak ulusüstü yapılara doğru bir süreç evrilmeye başladığı süreçte mevcut varsayımların sorgulanması, sınanması ve değiştirilmesi gündeme gelerek, genellikle Avrupa Birliği entegrasyonunu konu alan çalışmalar ortaya çıkmış ve fonksiyonalizmin bir devamı olarak tanımlanacak Neo-fonksiyonalizm kavramı literatürde sıkça kullanılmaya başlanmıştır (Arı, 2008: 443). Ernst Haas’a göre, Neo-fonksiyonalizmde bir alanda oluşturulan kurumsallaşmanın sağladığı faydalar bir tür bütünleşmeye sebep olur. Ulusüstü bütünleşmenin merkezinde siyasetçiler, çıkar grupları, siyasi partiler ve hükümetler gibi bir çok aktör yer alır (Mercan, 2011: 71). Artırmacı genişleme olarak da adlandırılan bu süreçte, entegrasyonun temelinde fonksiyonel *spillover*, siyasi *spillover* ve ortak çıkarları arttırma ve geliştirme konseptleri vardır. Fonksiyonel *spillover* konsepti ile sektörlerin entegrasyonu, siyasi *spillover* ile ulusal çıkarların ulusüstü bir seviyede birleştirilmesi, ortak çıkarları arttırma ve geliştirme konsepti ile devletlerin karşılıklı tavizlerle ortak değerlerde buluşması hedeflenmektedir (Burley ve Mattli, 1993: 55-56).

Spillover kavramıyla sadece işlevsel örgütlenmelerle ortak faydanın arttırılması değil nihai amaç olarak siyasi birliğin de hedeflenmesi, öngörülen bütünleşmenin sunduğu sistematik işbirliğini güvenlik bağlamında da önemli kılmaktadır. Bu bakımdan, aktörlerin karşılıklı güven(lik) sorunsalına bütünleşme süreci içerisinde oluşturulmuş çoğulcu güvenlik topluluğu bağlamında çözüm sunmaları beklenir (Sandıklı ve Emeklier, 2012: 17).

Bir diğer liberal tandanslı kuram olan Transnasyonalizme göre devletlerin uluslararası politikadaki davranışları sadece kısa vadeli çıkarlarına odaklı değildir. Devletler ve toplumlar arasındaki uzun vadeli iyi ilişkiler, karşılıklı yardım ve işbirliğinin sonucudur. Teori, İnsan doğasına, realist teoride olduğunun aksine, iyimser yaklaşır. Barış ve istikrarı sağlayacak işbirliği, devletlerin birbirini rakip olarak değil, birbirlerini uluslararası toplumun bir parçası olarak görmeleri ile mümkün olabilir (Canestaro, 2007: 122).

Uluslararası İlişkilerde devleti önemli fakat tek aktör olarak görmeyen teori, dinsel topluluklar ve petrol şirketleri gibi kurumları da uluslararası politikayı etkileme güçlerinden dolayı uluslararası aktör olarak sayar. Bunun yanında, uluslararası örgütlenmeler ve çok uluslu şirketlerin oluşturduğu özel ve tüzel aktörler de uluslararası gündemi oluşturan askeri, güvenlik, ekonomik ve toplumsal konuların birer parçasıdır (Arı, 2008: 391-392).

Transnasyonalizmin güvenlik konusuna yaklaşımı diğer liberal teorilerle benzerlik gösterir. Buna göre, diğer tüm konularda yapılan işbirliği güvenlik bağlamında pozitif sonuçlar doğurur. Ekonomik ve siyasal alandaki işbirliğinin doğurduğu karşılıklı bağımlılığın savaşları ve uyuşmazlıkları engelleme gücü vardır. Savaşlar ve uyuşmazlıklar, insanların kötü niyetinden değil kötü kurumsallaşmalar ile iyi olmayan yapısal düzenlemelerden kaynaklanır. Bu bakımdan, savaşlar önlenemez değildir. Savaşların ve uyuşmazlıkların olma sıklığı uluslararası kurumsal yönetimlerin, serbest ticaret ve demokratik değerlerin yaygınlaştırılması ile azaltılabilir (Canestaro, 2007: 123).

2. Post-Pozitivist Uluslararası İlişkiler Teorilerinde Güvenlik Algılamaları

Geleneksel teorilere eleştirel bir yaklaşım getiren Post-pozitivist Uluslararası İlişkiler kuramları geleneksel teorilerin bireyi öncelemeyen ve edilgen konumda ele alan güvenlik yaklaşımlarına sert eleştirel getirmişlerdir. Söz konusu kuramlardan birisi güvenliğin sağlanmasında aktörlere önemli dönüştürücü roller atfeden ve Neo-Gramscian okul olarak da bilinen Eleştirel Teoridir.

Eleştirel Teorinin önemli kuramcılarında Cox'a göre geleneksel teoriler problem-çözücüdür. Yani mevcut sosyal ve güç ilişkileriyle ve bunların düzenlediği kurumlarla dünyayı analiz eder. Hareket noktası verili olan düzendir. Fakat Eleştirel Teori, yukarıdaki kavramları verili olarak kabul etmez ve daha çok temelleriyle ilgilenir ve değişim sürecinde olup olmadıklarını, eğer öyleyse bu sürecin nasıl olduğu ile ilgilenir (Yaramış ve Kolasi, 2014: 186-187). Gelenekselikten uzaklaşma, Uluslararası İlişkiler disiplininde merkezi bir konumda olan "güvenlik" konusu olunca da söz konusudur.

1990'larda geleneksel yaklaşımlardaki güvenlik anlayışını sorgulayan bir meydan okuma ile ortaya çıkan Eleştiriler Güvenlik Çalışmaları, Eleştirel Teorinin güvenlik alanına yansımalarının bir sonucudur. Buna göre, Realizm ve Neo-realizm yaklaşımlarındaki güvenlik anlayışı, güvensizliğin bizatihi kendisidir (2014: 22). Geleneksel güvenlik anlayışlarında verili olarak kabul edilen devlet ve güvenlik kavramları arasındaki ilişkiye eleştirel bir yaklaşım getiren Eleştirel Teori, bu yaklaşımların yerine tek bir alternatif sunmaktan kaçınarak çoğulcu bir yaklaşım benimsemiştir. Bu amaçla, "pozitif barış" kavramsallaştırması ile çatışmaların kaynağı olarak gördüğü sosyal ve ekonomik adaletsizliğin ortadan kaldırılmasına odaklanmıştır (2014: 22-23).

Eleştirel Teoriye göre güvenlik kavramının tanımı muğlaktır ve tüm zaman ve mekanları kapsamaktan uzaktır. Kişilerin ve toplumların güvenlik anlayışı onların siyasi ve felsefi dünya görüşleriyle ilintilidir. Bu görüşlerin oluşturduğu güvenlik anlayışında referans nesnesi bireydir. Bu bakımdan, daha özgür ve güvenli bir toplumun oluşması için toplumsal dönüşüm desteklenmelidir (2014: 24-25).

1990'larda yükselişe geçen tüm Eleştirel Güvenlik Çalışmaları gibi Feminist yaklaşım da geleneksel paradigmalardan güvenliği dar kalıplara sıkıştırıp devlet güvenliği ile eşdeğer tutmasını sorgulayan bir bakış açısıyla kadının ve devlet içi yapıların güvenlik alanındaki rollerini de ön plana çıkarmaya çalışmıştır (Aydın, 2012: 113). Bu kapsamda, özellikle Uluslararası İlişkiler disiplini ana akım bir kuram olan Realizme yöneltilen eleştiriler göze çarpmaktadır. Feministler, Realist teorinin güç bağlamında geliştirdiği bazı kavramsal tartışmaların olumlu özelliklerini maskülenliğe atfetmesini ve insan doğasına kötümser bir ön kabul ile yaklaşarak aslında insan doğası ile erkek doğasını özdeşleştirerek kadını göz ardı etmesini eleştirmiş ve güvenlik dahil Uluslararası İlişkilerdeki tüm konuların toplumsal cinsiyetçi bir bakış açısıyla tekrar ele alınması gerekliliğine vurgu yapmışlardır (Tür ve Koyuncu, 2010: 10-11).

Feminist yaklaşıma göre, Batı orijinli geleneksel Uluslararası İlişkiler disiplininin savaş ve reelpolitik gibi alanlara odaklanarak, güç ve siyaseti erkek egemen bir faaliyet alanı olarak öne çıkarırken, kadına geleneksel roller dayatması sorunludur (Tickner, 1992: 8). Bununla birlikte, geleneksel Uluslararası İlişkiler teorileri uluslararası sistemdeki devlet davranışlarını maskülen olarak tanımlayarak, devletlerarası ilişkilerde önemli bir araç olabilecek kadın tecrübesini ihmal etmişlerdir (1992: 14).

Feminist yaklaşımlar, geleneksel teorilerin kadını görmezden gelen, ihmal eden, öteleyen veya dışlayan yaklaşımlarına karşı bu teorilerdeki güç, egemenlik ve güvenlik gibi konseptlerin feminist bir bakış açısıyla yeniden formülize edilmesi gerektiğini ve ancak bu şekilde bu kavramların ürettiği güvensizlik sorununun ortadan kaldırılabileceğini ileri sürmektedir (1992: 15).

Feminist yaklaşımlara göre 20. Yüzyılda ilk yarısında meydana gelen dünya savaşları büyük güçlerin sınırları dışında çıkmış, ikinci yarısındaki çatışmaların çoğu da zayıf ülkelerin sınırları içinde gerçekleşmiştir. Ayrıca, Güney'in Kuzey tarafından verilen ya da satılan silahlarla silahlandırılması devletlerin vatandaşlarını dış tehditlere karşı koruma işlevlerini yitirerek sivil nüfusa bizzat tehdit olmalarının önünü açmıştır. Devletlerin güvenliği sağlamak yerine kendilerinin güvensizlik kaynağı oluşturmaları Soğuk Savaş döneminde iki süper gücün sahip olduğu kitle imha silahları söz konusu olunca da geçerlidir (1992: 16).

Feminizme göre, geleneksel Uluslararası İlişkiler teorilerinin erkek egemen konseptlerle tanımladığı güvensizlik doğuran güvenlik sorunu ancak

söz konusu teorilerin askeri konuları önelememesi ve kadın deneyimini de dikkate almasıyla çözülebilir. Bu varsayımın bir sonucu olarak, güvenlik konusu çok boyutlu olarak ele alınması gereken bir olgudur. Güvenlik geleneksel yaklaşımların ürettiği kavram ve yaptığı tanımlamalardan daha geniştir ve ekolojik, fiziksel ve yapısal şiddeti azaltmayı ifade eder. Güvensizlik ise başta cinsiyet, sınıf ve ırk temelinde ortaya çıkan eşitsizliklerin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır (Sandıklı ve Emekler, 21. Yüzyılda Yeni Güvenlik, 2011: 30).

Bir diğer Post-pozitivist yaklaşım olan Postmodernizm Post-westphalian devletin ürettiği güvenlik anlayışına önemli eleştirel getirmiştir. Söz konusu eleştirel perspektife göre, Westphalian sonrası oluşturulmuş modern devlet sorunlara çözüm getiremez ve bundan dolayı da devlet dışı aktörlerin uluslararası ilişkilerdeki rolleri önemli hale getirilerek egemen devletin alanı sınırlandırılmalıdır (Yılmaz, 2008: 261). Bu sınırlamalar, Postmodernizmin güvenlik anlayışı ile de yakından ilintilidir. Egemen devlete getirilecek kısıtlanmalarla birlikte postmodern bir saha ya da dünya ortaya çıkacaktır. Böylece geleneksel anlamdaki tehditler ortadan kalkarak 'güvenlik' sağlanacaktır (2008: 261-262).

Post-pozitivist kuram olan İnşacılık yaklaşımlarının güvenlik anlayışı da birçok açıdan rasyonel teorilerin güvenlik bakış açısından ayrılır. İlk olarak, inşacı yaklaşım uluslararası sistemi güç açısından ele almaz. Bunun yerine, normların, fikirlerin ve stratejik kültürlerin etkisinin daha yoğun olduğunu ileri sürer. İkincisi; inşacıların güç kavramına yaklaşımı da farklıdır. Buna göre, güç sadece maddi güce indirgenemez ve sosyal olarak inşa edilen bilgi bir güç faktörüdür. Üçüncüsü; inşacılar devletleri herhangi bir durumda en uygun davranışta bulunan aktörler olarak tanımlar. Devletler, bu hareket tarzını normlar belirler ve bu davranışları rasyonel teorilerin ileri sürdüğü gibi çıkar maksimizasyonundan dolayı değil, doğru ve makul oldukları için yaparlar. Dördüncüsü; inşacılar göre çıkarlar önceden belirlenmiş ya da değişmez değildir. Buna karşılık, çıkarlar yoğun etkileşim sonucu yeniden tanımlanır ve "Makullük mantığı" ile şekillenir. Beşincisi; rasyonalist teoriler düzenleyici kuralları ön plana çıkararak mevcut faaliyet ve davranışları düzenlemeye çalışırken, inşacılar inşa kurallarına vurgu yaparak yeni aktörler, yeni çıkarlar ve eylem kategorileri oluştururlar. Altıncısı; inşacıların tehdit algısı realist yaklaşımların tehdit algısından farklıdır. İnşacılar göre tehdit inşa edilir, dolayısıyla objektif değil sübjektiftir. Devletler objektif bir olgu karşısında kimlik, tarih, inanç, ideoloji ve normlar temelinde tepki verirler. Buna benzer olarak, güvenlik de politik olarak inşa edilmiş bir konudur. Yani güvenlik ve tehditler objektif olmadığı gibi sabit de değildirler. Sosyal olarak inşa edilmiş olan inşacı güvenlik yaklaşımına göre tehditlerin varlığı doğal ve kaçınılmaz değildir. Devletler, tehdit algılarını değiştirebilirler. Yedincisi; inşacılar göre anarşi, egemenlik, çıkarlar ve kimlikler sosyal olarak inşa edilmiştir ve statik değildirler. Son olarak, inşacılar güvenlik ikilemlerinin bilinmeyen niyetler-

den kaynaklandığını ve bu durumun kimliklerin bilinir kılınarak üstesinden gelinebileceğini ileri sürerler (Karacasulu ve Uzgören, 2007: 36-39).

İnşacılık yaklaşımına göre objektif olguların sahip oldukları sosyal anlamlar çok önemlidir. Devlet davranışlarını anlamaya yarayan bu anlam tarih, fikirler, normlar ve inançlardan oluşur. Bu bağlamda, Wendt'in Kanada ve Çin'in sahip olduğu nükleer kapasitelerin ABD için aynı derecede kaygı sebebi ve aynı anlama gelmediği örnekleme (Slaughter, 2011: 20) bir olgunun bir devlet için ürettiği sosyal anlamların o devletin davranışlarını ve tepkilerini etkilediğini göstermesi açısından dikkate değerdir.

Sonuç

Güvenlik kavramı uluslararası ilişkiler teorileri içinde büyük öneme sahiptir ve küresel sistem dinamiklerini anlamak ve analiz etmek için kilit bir rol oynar. Bununla birlikte, pozitivist ve post-pozitivist uluslararası teorilerinin güvenlik konusuna yaklaşımları birbirlerinden önemli ölçüde ayrılmaktadır.

Uluslararası ilişkilerin realizm teorileri, anarşik bir uluslararası sistem içinde devlet davranışını şekillendirmede güvenliğin önemini vurgular. Güç arayışı, insan doğasının anlaşılması ve anarşik yapı, devletlerin ulusal güvenliklerini sağlamak için eylem ve politikalarını etkiler. Uluslararası liberal teoriye göre, kurumlar güvenliğin sağlanmasında önemli bir rol oynar. Kurumlar, işbirliğini kolaylaştırır, maliyetleri azaltır ve daha güvenilir taahhütler sunar. Ayrıca, kurumlar çatışmaları çözme ve üyeler arasındaki ilişkileri kolaylaştırma potansiyeline sahiptir. Kolektif güvenlik anlayışı, uluslararası liberal teorisinin önemli bir bileşenidir. Uluslararası kurumlar ve normlar aracılığıyla kolektif güvenlik sağlanabilir. Bu anlayış, devletlerin demokratikleşmesini teşvik etmeyi, savaşın önlenmesini ve devletler arasında işbirliğini hedeflemektedir. Milletler Cemiyeti ve Birleşmiş Milletler gibi kuruluşlar, bu amaç doğrultusunda kurulmuş ve devletler arasında işbirliği ve güvenliği sağlamayı amaçlamaktadır.

Post-pozitivist uluslararası ilişkiler teorileri, güvenlik konusunda geleneksel teorilere eleştirel bir yaklaşım getirir. Bu teoriler, bireyi öne çıkarmayan ve edilgen bir konumda ele alan geleneksel güvenlik yaklaşımlarına eleştiriler getirir. Genel anlamda, Westfalya sonrası devletin ürettiği güvenlik anlayışına eleştirel bir bakış getirir. Postmodern perspektife göre, modern devlet sorunları çözme kapasitesine sahip değildir ve egemen devletin alanı sınırlanarak devlet dışı aktörlerin uluslararası ilişkilerdeki rolleri ön plana çıkarılmalıdır. Böylece geleneksel anlamdaki tehditler ortadan kalkar ve güvenlik sağlanır.

Küreselleşen dünyada gelişen teknolojinin toplumsal yaşam biçimlerinde oluşturduğu büyük değişiklik devlet davranışlarına yansımaları görülmektedir. Bu bağlamda, güvenlik kavramının başka yeni anlamlar ifade etmeye başlayacağı söylenebilir. Bu durumda devlet davranışlarında nasıl bir güvenlik

kaygısının devletlerarası ilişkilerde somut politikalara dönüştürüleceği birçok yeni çalışmanın konusu olacaktır. Pozitivist ve Post-pozitivist uluslararası ilişkiler teorilerindeki güvenlik yaklaşımlarının değişen dünyadaki değişen güvenlik algılamalarına nasıl bir bakış açısı geliştireceği bu anlamda cevaplanması gereken başka önemli bir soru olacaktır.

KAYNAKÇA

- Akgül, A. S (2004). Uluslararası İlişkiler Teorileri Işığında Avrupa Bütünleşmesi”. *Uluslararası İlişkiler*, C.. 1, Sayı 1, Bahar 2004, ss. 1-32.
- Arends, J. Frederik M. (2012). Homeros’dan Hobbes ve Ötesine: Avrupa Geleneğinde “Güvenlik” Kavramı. *Uluslararası İlişkilerde Çatışmadan Güvenliğe*, (ed.) Mustafa Aydın – Hans Günter Brauch – Necati Polat – Mitat Çelikipala – Ursula Oswald Spring, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 199– 221.
- Arı, T. (2008). *Uluslararası İlişkiler Teorileri*. Bursa: MKM Yayıncılık, 5.B.
- Aydın K. Ç. (2012). Feminist Uluslararası İlişkiler Yaklaşımları Açısından Güvenlik Konusunun Analizi. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi* , 67 (01) , 111-139 .
- Aydın, M. (2004). Uluslararası İlişkilerin ‘Gerçekçi’ Teorisi: Kökeni, Kapsamı, Kritiği”. *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 1 (1), 33-60.
- Baylis, J. (2008). Uluslararası İlişkilerde Güvenlik Kavramı. *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 5(18), 69-85.
- Burley, A.-M., & Mattli, W. (1993). Europe before the Court: A Political Theory of Legal Integration. *International Organization*, 47(1), 41–76.
- Brauch, G. H. (2008). Güvenliğin Yeniden Kavramsallaştırılması: Barış, Güvenlik, Kalkınma ve Çevre Kavramsal Dörtlüsü. *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 5(18), 1-47.
- Canestaro, A. N. (2007). Realism and Transnationalism: Competing Visions for International Security. *Boston University International Law Journal*, 25, 113-162.
- DONNELLY, J. (2005). Realism. *Theories of International Relations*, (ed.) Scott Burckhill-Andrew Linklater, New York: Palgrave Macmillan, Third edition, 29-54.
- Eriksson, J., & Giacomello, G. (2006). The Information Revolution, Security, and International Relations: (IR)relevant Theory? *International Political Science Review*, 27(3), 221–244.
- Forde, S. (1992). Varieties of Realism: Thucydides and Machiavelli. *The Journal of Politics*, 54(2), 372–393.
- Göze, A. (1995). *Siyasal Düşünceler ve Yönetimler*, İstanbul: Beta Basım ve Yayın Dağıtım, 7.B.
- Herz, J. H. (1950). Idealist Internationalism and the Security Dilemma. *World Politics*, 2(2), 157–180.
- Hobbes, T. (2012). *Leviathan*, (çev. Semih Lim), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları 10.B.
- Keohane, R. O., & Martin, L. L. (1995). The Promise of Institutional Theory. *International Security*, 20(1), 39–51.
- Jervis, R. (1978). Cooperation Under the Security Dilemma. *World Politics*, 30(2), 167–214.
- Karacasulu, N., & Uzgören, E. (2007). Explaining Social Constructivist Contributions to Security Studies. *Perceptions: Journal of International Affairs*, 12 (3), 27-48

- Lobell, E.S. (2002). War is politics: Offensive realism, domestic politics, and security strategies. *Security Studies*, 12(2), 165-195.
- Machiavelli, N. (2007). *Prens*, (çev. Harun Mutluay), İstanbul: Bordo Siyah Yayınları.
- Mearsheimer, J. J. (1990). Back to the Future: Instability in Europe after the Cold War. *International Security*, 15(1), 5-56.
- Mercan, S. S. (2011). Siyasal Bütünleşme Kuramları Işığında AB Genişlemesi. *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, 10(1), 67-83.
- Moravcsik A. (1997). Taking Preferences Seriously: A Liberal Theory of International Politics. *International Organization*, 51(4), 513-553.
- Pham, P. (2008). What Is in the National Interest? Hans Morgenthau's Realist Vision and American Foreign Policy. *American Foreign Policy Interests*, 30(5), 256-265.
- Sander, O. (1996). *Siyasi Tarih 1918-1994*, Ankara: İmge Kitabevi, 5. B.
- Sandıklı, A., & Salihi, E. (2011). İran, Şii Hilali ve Arap Baharı. *Bilgesam Raporu*, 35, <http://www.bilgesam.org/Images/Dokumanlar/0-175-2014040840iransiihilali.pdf>, Erişim tarihi: 15.04.2015.
- Slaughter, A. M. (2011). International Relations, Principal Theories, *Max Planck Encyclopedia of Public International Law*, Oxford University Press, https://www.princeton.edu/~slaughtr/Articles/722_IntlRelPrincipalTheories_Slaughter_20110509zG.pdf, Erişim tarihi: 30.10.2014.
- Tickner, J. A. (1992). *Gender in International Relations: Feminist Perspectives on Achieving Security*, New York: Columbia University Press.
- Tortola, P. D. (2005). The Twenty Years' Crisis by Edward H. Carr, *Crossroads*, 5 (1), 78-81.
- Tür, Ö., & Aydın Koyuncu, Ç. (2010). Feminist Uluslararası İlişkiler Yaklaşımı: Temelleri, Gelişimi, Katkı ve Sorunları. *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 7 (26), 3-24.
- Waltz, K. N. (1988). The Origins of War in Neorealist Theory. *Journal of Interdisciplinary History*, 18(4), 615-628.
- Wilson, P. (2009). E.H. Carr's The Twenty Years' Crisis: Appearance and Reality in World Politics. *London School of Economics Research Online*, http://eprints.lse.ac.uk/30047/1/EH_Carrs_The_Twenty_Years_Crisis_%28LSERO%29.pdf, 1-11. Erişim tarihi: 05.03.2015.
- Yaramış, V. & Kolasi, K. (2014). Eleştirel Teori, Hegemonya ve Güvenlik. *Uluslararası İlişkiler Teorileri: Temel Kavramlar*, (ed.) Mehmet Şahin-Osman Şen, Ankara: Kripto Yayınları, 171-208.

Bölüm 13

SAĞLIK HİZMETİ SUNUMUNDA KRİTİK BİR MESLEK: TIBBİ SEKRETERLERİN ROLÜ VE DEĞERLENDİRİLMESİ

Simge SAMANCI¹

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Hacettepe Üniversitesi Sağlık Hizmetleri Meslek
Yüksekokulu, Tıbbi Dokümantasyon ve Sekreterlik Programı, simge_atakli@
hacettepe.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-1284-381X

1. Giriş

Tıbbi sekreterler, hastaların sağlık kurumlarına başvurusundan taburcu oluncaya kadar olan süreçte, sağlık ekibinin önemli bir halkasını oluşturan sağlık personelidir. Sağlık hizmeti sunan kurumlarda, tıbbi sekreterler çeşitli görevleri başarıyla yerine getirerek hastaların tedavi sürecinin düzenli ve etkin bir şekilde ilerlemesine katkı sağlamaktadır.

Tıbbi sekreterlerin görevleri, sadece idari işlemleri yerine getirmekle sınırlı değildir. Hastalarla etkileşimde bulunarak onlara destek olmak da işlerinin önemli bir parçasını oluşturmaktadır. Hastaların kaygularını hafifletmek, randevuları düzenlemek, hastaneye yatış ve taburcu işlemlerini yapmak, hastaları bilgilendirmek, hasta ve hasta yakınlarının sorularını olabildiğince yanıtlamak gibi görevler, tıbbi sekreterlerin hastalar ile arasındaki bağı ve gücü destekleyici bir rol oynamaktadır. Hastaların, sağlık hizmet sunumundan memnun kalmaları için ihtiyaçlarının en etkin şekilde karşılanması beklenmektedir ve bu konuda tıbbi sekreterlere büyük görev düşmektedir. Özellikle tıbbi sekreterlerin, görevlerini yerine getirirken hasta ve hasta yakınlarıyla empati kurarak, duygularını anlamaya çalışmaları ve onlara güven veren bir yaklaşım sergilemeleri son derece önemlidir.

Günümüz tıbbi sekreterlik mesleğinin sunumunda tıbbi sekreterlerin etkin olarak kullandıkları bilgisayar teknolojisi, sağlık hizmet sunumunun daha hızlı ve etkili bir şekilde yürütülmesine katkı sağlamaktadır. Bu teknolojik gelişmeler sayesinde hasta kayıtları, yazışmalar ve diğer önemli belgelerin elektronik ortamda düzenlenmesi ve erişimi kolaylaşmaktadır, böylece süreçler daha verimli ve hatasız bir şekilde gerçekleştirilmektedir. Tıbbi sekreterler, bugün oldukça önemli bir sağlık meslek grubunu oluşturmakla beraber alan yazında bu gruba yönelik büyük bir akademik çalışma eksikliği mevcuttur. Tıbbi sekreterler konusunda yapılan bu çalışma ile alan yazına katkı sağlamak amaçlanmıştır.

2. Tıbbi Sekreterlik Mesleğinin Tanımı ve Sağlık Hizmeti Sunumundaki Roller

Sağlık kurumları, hizmet sektörü içerisinde faaliyet gösteren ve yoğun emek gerektiren bir çalışma ortamına sahip olduğu için nitelikli sağlık personeli olmadan varlığını sürdüremez. Sağlık sektöründe doktor, hemşire, eczacı, sağlık teknikeri gibi farklı meslek ve uzmanlık grupları bir arada sağlık hizmeti sunmaktadır. Sağlık teknikeri grubu içerisinde yer alan bir meslek de tıbbi sekreterlerdir.

Tıbbi sekreterlik mesleğinin, genel sekreterlik mesleğinden farklı olduğu ve kendine özgü görev ve sorumlulukları sebebiyle sağlık sektöründe önemli rol oynadığı ifade edilebilir. Tıbbi sekreterler, sağlık kuruluşuna başvuran hastanın tedavi süreci, hastanın takibinin yapılması ya da sağlık kuruluşuna

yapılan malzeme temini gibi kritik görevleri üstlenerek, yazışmaların yönetimi ve koordinasyonu gibi önemli sorumlulukları yerine getirmektedirler (Semercioğlu vd., 2012). Diğer bir ifadeyle tıbbi sekreterler, sağlık kurumlarında tıbbi iş ve işlemlere ilişkin yazışmaları, randevu hizmetlerini, hasta kayıtlarını tutmayı, dosyalamayı, klinik kodlama işlemlerini ve hastaların taburcu ve transfer işlemlerini yöneterek sağlık hizmetlerinin etkin bir şekilde yürütülmesini sağlayan sağlık personelidir (T.C. Mevzuat Bilgi Sistemi, 2023). Yapılan diğer bir tanımlamaya göre ise tıbbi sekreterler, hastane içerisinde belirlenen birimlerde görev yaparak hastalarla ilgilenen, hastaların kayıtlarını düzenleyen, takiplerini yapan ve diğer tedarik işlemlerini gerçekleştiren sağlık çalışanlarıdır (Ünalın, D. ve Çetinkaya, 2006).

Kamu ve özel kurumlarda çalışabilen tıbbi sekreterler, hasta ve hekim arasındaki iletişimi sağlayarak taraflar arasındaki koordinasyonu gerçekleştirmektedirler (Semercioğlu vd., 2012). Sağlık kurumunun her bölümünde görev yapmakla beraber ağırlıklı olarak poliklinikte, klinikte, yoğun bakımda, ameliyathanede, tetkik ve tanı merkezlerinde ve acil servis alanlarında çalışmaktadırlar (Yüksel, 2021). Bu sebeple tıbbi sekreterlerin etkili iletişim kurabilen, ekip çalışmasına uygun bireyler olmaları beklenmektedir. Diğer taraftan aldıkları genel sekreterlik ve yönetim eğitimlerine ek olarak tıbbi terminolojiye, sağlık kurumlarının hastalara sundukları sağlık hizmetini daha etkin ve verimli bir seviyede gerçekleştirebilmeleri için bünyelerinde barındırdıkları bilgisayar teknolojisine ve 10 parmak yazım kurallarına da genellikle hâkimdirler.

3. Tıbbi Sekreterlerin Eğitimleri ve Yetkinlikleri

Tıbbi sekreterlik eğitimi, üniversitelerin 2 yıllık meslek yüksekokullarında ve 4 yıllık sağlık meslek liselerinde verilmekte ve alınan bu eğitimlerin ardından mezunlar özel sağlık kurumlarında ya da Kamu Personeli Seçme Sınavına (KPSS) girerek devlet kurumlarında tıbbi sekreter unvanı ile çalışabilmektedirler (Erdoğan, 2018). Tıbbi sekreterlik mesleğine yönelik verilen eğitim programlarında teorik ve pratik dersler yer almaktadır. Öğrencileri iş hayatına hazırlayan, aldıkları teorik bilgileri uygulamaya dökerek onların mesleki becerilerini geliştirebilmelerine yardımcı olan dönem içi ya da yaz dönemi gibi farklı zamanlarda sağlık kurumlarında uygulama diğer adıyla staj da yapmaktadırlar. Öğrenciler, sağlık kurumlarında çalışarak aldıkları bu staj dersleri ile güncel teknolojileri yerinde öğrenebilmekte, iş hayatlarına daha kolay adapte olabilmekte ve teorik bilgilerini pekiştirebilmektedirler. Bu sebeple mesleğe yönelik tecrübe kazanmaları için yapacakları stajlar Ulusal Staj Programı ile de desteklenmektedir (T.C. Cumhurbaşkanlığı İnsan Kaynakları Ofisi, 2023).

Genel sekreterlik mesleğinden farklı olarak, tıbbi sekreterlik mesleğine özgü verilen eğitimlerden bazıları tıbbi terminoloji, anatomi, hastalıkların

uluslararası sınıflandırılması, sağlık hizmetleri yönetimi gibi sağlık temelli eğitimlerdir. Tıbbi sekreterler, eğitim süreçlerinde aldıkları bu tür eğitimler ile genel büro sekreterlerinden ayrılmaktadırlar. Tıbbi terminoloji, sağlık hizmetlerinin sunumu ve sağlık kayıtlarının tutulması süreçlerinde kullanılan özel terimlere, kısaltmalara ve ifadelere verilen isimdir ve tıbbi sekreterlerin, hastaların tıbbi ve idari kayıtlarını tutarken, tıbbi terminolojiye hâkim olmaları beklenmektedir (Şenel Tekin ve Ataş, 2018). Çünkü kaliteli ve yeterli tıbbi terminoloji eğitimi almış olan bir tıbbi sekreterden tıbbi raporları anlaması, doğru şekilde kayıt tutması ve bu kayıtları doğru bir şekilde yönetmesi beklenmektedir. Diğer taraftan alanda tıbbi terminoloji bilgisine sahip yeterli öğretim elemanının olmaması, eğitimde geleneksel öğretim metotlarının kullanılması, Türkçe kaynakların sınırlı olması, çoğunlukla sözlük niteliğinde hazırlanan kitapların kullanılması ve öğrencilerin bu terimlere çoğunlukla aşına olmaması kaliteli eğitim verilmesinin önündeki en büyük engellerden bir kaçını oluşturmaktadır (Babacan vd., 2016; Şenel Tekin ve Ataş, 2018). Hastalıkların uluslararası sınıflandırılması eğitimi ile bireye hastalıkların uluslararası sınıflandırılması ve kodlanmasına yönelik bilgi ve beceri kazandırmak hedeflenirken, anatomi eğitimi ile genel insan anatomisinin sistematik ve fonksiyonel olarak öğrenilmesi amaçlanmaktadır (Hacettepe Üniversitesi, 2023).

Sağlık kurumlarındaki yoğun çalışma ortamındaki verimliliği artırmak ve zaman yönetimini sağlayabilmek için tıbbi sekreterlerin işlerini hızlı ve doğru yapmaları, teknolojiyi etkin kullanmaları beklenmektedir. Böylece hastaların tedavi sürecinin etkinliğinde kritik rol oynadıkları bilinmektedir. Bu bağlamda, örneğin İzmir Ekonomi ve Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitelerinde olduğu gibi pek çok üniversitenin tıbbi dokümantasyon ve sekreterlik programı kapsamında on parmak yazım teknikleri, klavye kullanımı gibi hızlı yazımı temel alan eğitimler verilmektedir (İzmir Ekonomi Üniversitesi, 2023; Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, 2023). On parmak yazım teknikleri ile beraber sağlık kurumlarındaki sistemleri kullanan bir tıbbi sekreter, sağlık kuruluşlarına her gün başvuran yeni hastalarla beraber ortaya çıkan iş yükünü hafifletmesi ve ağır iş akışına yaptığı katkı açısından sağlık kurumları için oldukça önemlidir (Bossen vd., 2014). Bunun dışında tıbbi sekreterler aldıkları teorik ve uygulamalı eğitimlerle sağlık hizmet sunumunda, sağlık kurumlarının elektronik kayıt sistemlerini, randevu yönetim sistemlerini ve diğer pek çok sistemsel teknolojiyi kullanabilme becerisine de sahip olmaktadır (Alp, 2022).

Sağlık hizmeti sunumunun temelinde hasta merkezli iletişim vardır (Nørgaard vd., 2011). Bu sebeple tıbbi sekreterlerin mesleklerini etkin bir şekilde yerine getirmeleri için almaları gereken bir diğer eğitim, sağlık profesyonelleriyle, çalışma arkadaşlarıyla, yöneticileriyle ve hasta/hasta yakınları ile doğru iletişim kurma becerilerini geliştirmeye yönelik eğitim program-

dır. Bu sebeple, Ankara ve Hacettepe Üniversitesi örneklerinde olduğu gibi pek çok üniversitenin tıbbi dokümantasyon ve sekreterlik programında, tıbbi sekreterlerin iletişim becerilerini geliştirmelerine yönelik halkla ilişkiler, güzel konuşma, diksiyon, iletişim gibi derslerin müfredatlarında yer aldığı görülmüştür (Ankara Üniversitesi, 2023, Hacettepe Üniversitesi, 2023). Tıbbi sekreterler için yazılı iletişimde olduğu gibi telefonla ya da yüz yüze iletişim kurmak çok önemlidir.

Tıbbi sekreterlik mesleğinin temelinde, sağlık kurumuna başvuran hastaların tıbbi bilgilerini yönetmek olduğu için tıbbi sekreterlerin hasta mahremiyetine saygı duymaları ve korumaları büyük bir öneme sahiptir. Bu konuda tıbbi sekreterlerin eğitilmesi için verilen mesleki etiğine ve hukuka yönelik eğitimler, tıbbi sekreterlere hasta gizliliği ve mahremiyetine saygı gösterme konusunda bilinç kazandırmaktadır. Her sağlık personelinden beklenen, mesleki sorumluluklarını yerine getirebilmeleri için, etik ilkeler doğrultusunda hareket etmeleridir (Orr, 1988). Benzer şekilde tıbbi sekreterlerden de beklenen, etik ilkeler doğrultusunda görevlerini yerine getirmeleri ve hasta mahremiyetini koruyarak, hastanın gizli bilgilerini paylaşmamaları ve hasta haklarına saygı göstermeleridir. Aynı zamanda, hukuki düzenlemelere uyum sağlayarak yasalara uygun hareket etmeleri, tıbbi belgeleri hızlı ve doğru işlemleri beklenmektedir. Bu bağlamda tıbbi sekreterler, etik ilkelere ve hukuki sorumluluklara uygun davranışlarda bulunarak, kendilerinin ve yansıttıkları sağlık kuruluşlarının güvenilirliklerinin ve mesleki itibarlarının da sürdürülmesine yardımcı olmaktadır. Bu bağlamda meslek etiği dersi büyük önem taşımaktadır.

Tıbbi sekreterlik programlarında bu beceriler dışında tıbbi dokümantasyonun temel prensiplerini ve uygulamalarını irdeleyen tıbbi dokümantasyon eğitimi, çalışan sağlığını korumayı temel alan ve çalışanlara güvenli çalışma ortamı hakkında bilgi veren iş güvenliği eğitimi, etkili ve profesyonel yazılı iletişim becerisini kazandırmayı hedefleyen yazışma teknikleri gibi farklı eğitimler de verilmektedir (Hacettepe, 2023). Verilen tüm bu eğitimlerin temel amacı, bireyleri profesyonel iş hayatlarına hazırlamaktır.

4. Tıbbi Sekreterlik Mesleğinin Geçmişi, Bugünü ve Geleceği

Türkiye’de tıbbi sekreterlik mesleğinin başlangıç tarihine ilişkin kesin bir bilgi olmamasına rağmen, hastaların kaydını tutan, belgelerini düzenleyen, hasta ve hasta yakınlarıyla iletişim kuran görevli kişilere kurumsal sağlık hizmet sunumu ile beraber her zaman ihtiyaç duyulan bir meslektir. Bugünün tıbbi dokümantasyon ve sekreterlik mesleğinin şekillenmesinde, geçmişte yaşamış insanların mağara duvarlarına çizdikleri resimlerden, Hipokrat’ın hastalarına ait gözlemlerini kaydettiği kitaplara kadar geçmişten günümüze ulaşan kaynaklar etkili olmuştur (Esatoğlu ve Artukoğlu, 2000).

1956 yılında ilk tıbbi sekreterlik eğitimi Türkiye’de Amerikalı eğitimciler tarafından seçilmiş olan 30 adet kız öğrenciye verilmiştir (Özata ve Yorulmaz, 2020). Bu yıllarda Türkiye’de mesleğin tanınmış bir kimliği olmadığı için uzun yıllar tıbbi sekreterlerin görevlerini sağlık kurumlarındaki hemşireler ve diğer sağlık memurları gerçekleştirmiştir (Acar, 2014). 1970’lerden sonra Türkiye’de, sağlık kurumlarındaki tıbbi sekreter ihtiyacı daha fazla gündeme gelmiştir (Acar, 2014). 1974 yılında Hacettepe Üniversitesi Sağlık Teknolojisi Yüksekokulu açılmıştır (ASİD, 2023; Esatoğlu ve Artukoğlu, 2000) ve Türkiye’de tıbbi sekreterlik eğitimi ilk olarak burada verilmiştir (Esatoğlu ve Artukoğlu, 2000). Yüksekokulda bir yıl eğitim alan tıbbi sekreterlik öğrencileri, yüksekokulun kapanmasıyla beraber aynı yıl içinde yine Hacettepe Üniversitesi bünyesinde açılan Hastane İdaresi Yüksekokuluna geçirilerek, eğitimlerini tamamlanmışlardır (Esatoğlu ve Artukoğlu, 2000). Bu süreçte tıbbi sekreterlik işini yapacak kadrolara bu mesleğe yönelik eğitim almamış kişiler atanmıştır (Şenses, 2019). Profesyonel iş hayatındaki sekreterlik mesleğine olan ihtiyacın giderilememiş olması sebebiyle öncelikle 1979 yılında sekreterlik eğitimi veren liseler açılmış (Ataklı vd., 2005), 1985 yılında ise Hacettepe Üniversitesi Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulunda tıbbi dokümantasyon ve sekreterlik bölümü 2547 sayılı YÖK kanunu ile faaliyet göstermeye başlamıştır (Esatoğlu ve Artukoğlu, 2000). Türkiye’de tıbbi dokümantasyon ve sekreterlik programının açılmasıyla beraber tıbbi sekreterlik mesleği, sağlık sektöründe resmi bir mesleki kimlik ve statü kazanarak, sağlık hizmetlerinin yönetiminde kritik role sahip olan nitelikli tıbbi sekreterlerin yetiştirilmesinin önü açılmıştır.

Tıbbi sekreterlik mesleği, sağlık sektöründeki talep ve ihtiyaçlar doğrultusunda sürekli olarak gelişmektedir. Kamu ve özel sektöre tıbbi sekreter atamaları bu ihtiyaçlar doğrultusunda düzenli olarak yapılmaktadır. Sağlık bakanlığı 2023 yılında kamu sektöründe çalışması için 16.463 tıbbi sekreter alımı gerçekleştirmiştir (Sağlık Bakanlığı, 2023). Özel kurumlar ise tıbbi sekreter alımlarını ihtiyaçlarına göre, kendi özel işe giriş sınavlarını (mülakat ya da yazılı) yaparak gerçekleştirmektedirler. Tıbbi sekreterlik mesleğine olan bu yoğun ilgi bugün Türkiye’de birçok üniversite ve meslek yüksekokulunda, tıbbi dokümantasyon ve sekreterlik programlarının açılmasını teşvik etmiştir. 2022 verilerine göre, uzaktan öğretim yoluyla 4 üniversitede, ikinci öğretim olarak 42 üniversitede ve Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti’nde ise 3 üniversitede olmak üzere toplamda 151 devlet ve vakıf üniversitesinde tıbbi dokümantasyon ve sekreterlik programı bulunmaktadır (Yüksek Öğretim Kurulu, 2023a). Yalnızca Anadolu Üniversitesi Açık öğretim fakültesinden 2022 yılında mezun olan öğrenci sayısı 5.591’dir (Yüksek Öğretim Kurulu, 2023b). Bu rakamlar, tıbbi sekreterlik mesleğinin profesyonel olarak sürekli gelişim gösteren ve tercih edilen bir meslek olduğunu gösterebilir.

Diğer taraftan yapay zeka, otomasyon, dijitalleşme gibi teknolojilerde

yaşanan gelişmeler, gelecekte tıbbi sekreterlik mesleğinde teknolojinin daha ön planda olmasına ve tıbbi sekreterlerin işlerinin daha kolay ve hızlı ilerlemesine neden olabilir. Buna ek olarak gelecekte, ameliyathaneler ya da acil servisler gibi hasta ve hasta yakınıyla birebir iletişimi gerektiren durumlar dışında pek çok alanda tıbbi sekreterlik mesleğinin uzaktan da yapılabileceği de düşünülebilir. Diğer taraftan gelecekteki teknolojik gelişmelerle birlikte, tıbbi sekreterlerden daha teknoloji odaklı becerilere sahip olmaları ve gerçekleşen teknolojik gelişmelere hızlı adapte olmaları beklenebilir. Bugün öğrenci tercihlerine bakıldığında, tıbbi sekreterlik mesleğinin erkekler tarafından da tercih edilebilen bir meslek olmasına rağmen, genellikle kadın egemen bir meslek olduğu düşünülmektedir (Yüksek Öğretim Kurulu, 2023a). Bu durum gelecekteki teknolojik gelişmeler ile birlikte mesleğin erkeler tarafından da sıkça tercih edilen bir meslek haline gelmesine ve meslekte cinsiyet eşitliğinin tetiklenmesini sağlayabilir.

5. Tıbbi Sekreterlik Mesleğinde Tıbbi Sekreterlerin Karşılaştığı Bazı Olumsuz Durumlar

Tıbbi sekreterlerin mesleki hayatlarında karşılaştıkları zorluklar incelendiğinde aşağıdaki faktörlerin ön plana çıktığı görülmüştür:

1. Zaman Yönetimi: Tıbbi sekreterlerin zaman yönetimindeki başarısı, mesleki başarıları etkileyen önemli bir unsurdur. Görevlerini yerine getirirken, zamanı etkin kullanıp işlerini rasyonel ve verimli şekilde organize etmeleri beklenmektedir (Karlqvist vd., 1994). Bu süreçte tıbbi sekreterlerin takvim ve ajanda kullanarak günlük, haftalık ve aylık görevlerini planlamaları ve işler arasında acil olma durumlarına göre bir sıra oluşturmaları zamanı etkin kullanmalarında yardımcı olabilir.

2. Yoğun İş Yükü: Tıbbi sekreterlerin sahip olduğu çeşitli görevler, yoğun iş temposuna ve farklı sorunlarla karşılaşmasına neden olmaktadır (Özata ve Yorulmaz, 2020). Bazen günlük rutin işlerinin ötesinde plansız işleri de yönetmek durumunda kalabilmektedirler. Ayrıca sağlık çalışanları için sürekli yeni hasta taleplerini karşılamak da büyük bir iş yükü yoğunluğuna sebep olmaktadır (Neill, 2011). Yoğun iş yükü karşısında planlı çalışmalarını gerektirmektedir.

3. İletişim Problemleri: Tıbbi sekreterlerin mesleklerinde karşı karşıya kaldıkları bir diğer zorluk hasta ve hasta yakınları ile yaşadıkları iletişim problemleridir (Nørgaard vd., 2011). Hastalarla bire bir iletişim kuran ve onları gerekli konularda yönlendirerek, diğer sağlık profesyonelleri ile iletişimini düzenleyen tıbbi sekreterlerden etkili iletişim becerisine sahip olmaları beklenmektedir (Kaya vd., 2017).

4. Mobbing: Tıbbi sekreterlerin çalışma ortamları yoğun ve stresli olduğu için bazen yöneticilerin, diğer sağlık personellerinin ya da hastaların

gerçekleştirdiği mobbing davranışlarına hedef olabilmektedirler (Çakıroğlu ve Tengilimoğlu, 2014). Mobbing ile başa çıkmak için bu tür davranışları tanımak, sorunları açık bir şekilde ifade etmek ve destek almak önemlidir (Björklund, 2019).

5. Kas İskelet Sistemi Hastalıkları: Tıbbi sekreterler uzun saatler masa başında, hep aynı pozisyonda oturarak işlerini yapmaktadırlar. Ergonomik olmayan bu tür çalışma koşulları tıbbi sekreterde boyun ve omuz ağrıları (Larsman vd., 2013) ile bel ve sırt ağrıları (Karlıbel ve Aksoy, 2022) yaşamalarına neden olmaktadır. Çalışırken sürekli aynı pozisyonda kalması, omurga ağrısını tetiklediği bilinmektedir (Briggs vd., 2009). Bu konuda hareketsiz kalmamaları, kısa süre de olsa hareket etmeleri önerilebilir.

Bunların dışında tıbbi sekreterlerin meslekleriyle alakalı yaşadığı olumsuz durumlar arasında iş bulamama, atanamama kaygısı, kendilerine görev tanımlarının dışında iş verilmesi, diğerlerinin mesleği genel olarak bilmemesi, maaş yetersizliği, kariyer gelişimine yönelik fırsatların sınırlı olması gibi konular da bulunmaktadır (Şenses, 2019).

6. Tıbbi Sekreterlerin Öfkeli Hastalarla Çatışması

Özellikle gelişmekte olan ülkelerde ekonomik çalkantılar sebebiyle bireyler arasında gerçekleşen kişiler arası iletişim öfke duygusunu tetikleyebilmekte ve genellikle sözel, nadiren de fiziksel saldırganlık davranışı ile sonlanabilmektedir (Jatobá vd., 2020). Etkili bir sağlık hizmeti sunumu için sağlık kurumları tıbbi sekreterlerden, öfkeli hastalarla karşılaştıklarında nasıl davranmaları gerektiğini bilmelerini beklemektedir (CarTer ve CaMPbell, 2009).

Öfke, biyolojik, davranışsal ve duygusal durumlarını dengelemek için ortaya çıkardığı olağan ve olumsuz bir duygudur (Biaggio ve Maiuro, 1985; Greenwood vd., 2003). Öfke duygusu, kültürden kültüre ve bireyden bireye farklılık göstermektedir (Averill, 1993; Howells ve Day, 2003) Buna ek olarak öfkenin, toplumların kültürlerinin yanı sıra bireylerin sabır ve hoşgörü düzeyleriyle de bağlantılı olduğu da bilinmektedir (Jehn, 1997; Watson, vd., 1999).

Kişilerarası iletişimde, özellikle olumsuz süreçlerin sık ortaya çıkması çalışanların iş hayatlarında mutsuz olmalarına neden olabilmektedir (Roeder vd., 2020). Diğer taraftan sağlık kurumlarının ön safhasındaki bölümlerde çalışan personelin, iletişim kurdukları hasta ve hasta yakınının öfke duygusunu, sözel ya da fiziksel saldırganlığa ulaşmadan, vücut dillerinden ya da yüz ifadelerinden aldıkları ipuçlarıyla erken teşhis edebilmeleri, örgüt ve çalışanlar açısından olumsuz sonuçların ortaya çıkmasına engel olabileceği düşünülebilir.

Alan yazında yer alan “öfkeli hasta” kavramı ile “zor hasta” kavramları

birbirinden farklı kavramlardır. Zor hasta, oldukça genel bir kavramdır ve hastayı nelerin zor olarak tanımladığına dair net bir davranış kriterleri listesi yoktur (Fischer vd., 2019). Fakat genel olarak, sağlık personelinin hastaya yapmak istediği klinik tedavi uygulamasına izin vermeyip, yönlendirmelerine uymayan (Kelly ve May,1982), etik dışı davranışlar gösteremeye meyilli olup, sağlık personeline sürekli sorun yaratan (Fischer vd., 2019) ve kişilik bozukluğu olan (Sulzer, 2015) hastalar, zor hasta olarak tanımlanmaktadır. Öfkeli hasta kavramı ise alan yazında sürekli öfke ve durumluk öfke olmak üzere 2 şekilde kendini göstermektedir (Spielberger, 1988). Bazı hastalar (kronik ağrıya sahip olanlar, depresyonu ya da anksiyetesi olan bireyler vb.) hayatlarında genel olarak öfkeye meyillidirler ve çevrelerinde de öfkeli bireyler olarak tanımlanmaktadır (Bruehl vd., 2012; de Bles vd., 2019). Herhangi bir olumsuz olaya bağlı olmaksızın hastanın sürekli öfke eğilimi göstermesi, sürekli öfke olarak tanımlanmaktadır (de Bles vd., 2019). Durumluk öfke ise hastaların anlık gelişen olumsuz ve istenmeyen olaylar sonucunda istemsiz olarak öfkelenebilmesini ifade etmektedir (Simpson ve McDowell, 2019). Buna ek olarak hastanın ani bir olumsuz olaya karşı gösterdiği geçici bir tepkidir (de Bles vd., 2019) ve kişilerarası ilişkilerde sıkça görülmektedir (Shrand, J. ve Devine, 2013).

Tıbbi sekreterler, örgütsel ortamlardaki öfkeli hasta veya hasta yakınlarıyla olan çatışmaları yönetebilmek için sessiz kalmak, yardım istemek, empati kurmak, ilgili kişiye yönlendirmek gibi farklı davranış stillerini benimseyebilmektedirler. Alan yazında çatışma yönetim stillerini irdeleyen farklı çalışmalar yapılmıştır: Follett (1940) çatışma yönetim stillerini hâkimiyet kurma, uzlaşma ve bütünleşme olmak üzere üç ana, kaçınma ve bastırma olmak üzere iki de yardımcı gruba ayırmıştır. Rahim (1983) çatışma yönetim stillerini birleştirme, uyma, hükmetme, kaçınma ve uzlaşma olmak üzere beş gruba ayırmıştır. Deutsch (1973) ise rekabetçi ve işbirlikçi olmak üzere çatışma yönetim stillerini iki grupta toplamıştır. Blake ve Mouton (1964) çatışma yönetim stillerini zorlama, geri çekilme, yatıştırma, paylaşma ve problem çözme olmak üzere beş gruba ayırmıştır. Benzer şekilde Thomas (1976) da çatışma yönetim stillerine ilişkin uyma, kaçınma, işbirliği, rekabet etme ve uzlaşma olmak üzere beş grupta toplamıştır. Pruitt (1983) ise çatışma çözme yönetim stillerini teslim olma, problem çözme, eylemsizlik ve mücadele etme şeklinde dört grupta toplamıştır. Destekleme ya da problem çözme gibi olumlu davranış stilleri kadar öfke, çatışma, saldırganlık gibi olumsuz süreçler de bireyin iletişim becerisinin gelişmesinde etkilidir (Jämsen vd., 2022). Bu bağlamda etkili bir çatışma yönetimi için hangi davranış stiline ne zaman kullanılması gerektiğine karar vermek büyük önem arz etmektedir. Çünkü çatışma yönetim stilleri, kişisel çıkarlar (Basım vd., 2009), kültürel yapı (Jehn, 1997; Watson, vd., 1999), kişilik (Erkuş ve Tabak, 2009) ve ortam (Goldstein, 1999) gibi farklı değişkenlerden etkilenebilmektedir.

7. Sonuç

Tıbbi sekreterler, sağlık kurumlarında sağlık hizmeti sunumunu gerçekleştiren sağlık ekibinin önemli bir parçasını oluşturmaktadır. Temelde, hastaların aldıkları sağlık hizmetinin düzenli ve etkin bir şekilde ilerlemesine katkı sağlamakla görevlidirler. Tıbbi sekreterler hastaların kayıtlarını tutmak, idari yazışmaları yönetmek, hastaların randevu taburcu ve transfer işlemlerini yönetmek gibi çok çeşitli ve farklı görevleri yerine getirmektedirler. Bu çeşitlilik, onların iş yüklerinin daha da artmasına neden olmaktadır. Aldıkları eğitimler sonucunda sahip oldukları beceriler sayesinde, hastaların sağlık süreçlerinin yönetiminde önemli bir görevi yürütmektedirler ve sağlık ekibinin vazgeçilmez bir parçasını oluşturmaktadırlar. Bu bağlamda tıbbi sekreterlik mesleğinin, sağlık sektöründeki gelişmelere ve teknolojik ilerlemelere paralel olarak sürekli olarak güncellenmesi ve desteklenmesi önem arz etmektedir. Bunun için tıbbi sekreterlerden eğitimlerini ve becerilerini geliştirmeleri, işlerinde dikkatli ve detaycı olmaları, etkili iletişim becerilerine sahip olmaları, zamanı iyi yönetebilmeleri beklenmektedir. Böylece işinde uzman tıbbi sekreterlerin yetişmesi, sağlık hizmetlerinin kalitesini artırarak ve hasta memnuniyetini sağlama konusunda önemli bir rol oynayacaktır.

Diğer taraftan tıbbi sekreterler, mesleklerinde bir dizi olumsuz durumlarla karşılaşabilmektedirler. Zaman yönetimi becerisi, yoğun iş yükü, iletişim problemleri, mobbing, kas iskelet sistemi hastalıkları gibi faktörler bunlardan birkaçıdır. Bu bağlamda tıbbi sekreterlerin mesleklerinde karşılaştıkları olumsuz durumların farkında olmaları ve bu durumları çözmek için gerekli adımları atmaları gerekmektedir.

Diğer taraftan sağlık kurumlarında öfkeli hastalarla iletişimin tıbbi sekreterler için önemli bir konu olduğu söylenebilir. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde yaşanan ekonomik çalkantılar hasta ve hasta yakınlarında öfke duygusunu tetikleyebilir ve bu durum sözel veya fiziksel saldırganlık davranışlarına yol açabilir. Tıbbi sekreterlerin, hasta ve hasta yakınlarındaki öfke duygusunu erken teşhis ederek etkili iletişim stratejileri kullanmaları, hastaların güvenini kazanmaları ve sağlık hizmetlerinin kalitesini artırmaları önemlidir. Bu noktada, çatışma yönetimi becerileri ve farklı iletişim stillerini benimseme yetenekleri tıbbi sekreterlerin öfkeli hastalarla başarılı bir şekilde etkileşim kurmalarını sağlayabilir. Böylece tıbbi sekreterlerin bu alanda daha da yetkinleşerek sağlık kurumlarında daha etkili bir rol oynamaları mümkün olacağı söylenebilir.

KAYNAKÇA

- Acar, A. (2014). Kamu hastanelerinde tıbbi sekreterlerin iş doyum düzeyleri: Antalya Atatürk Devlet Hastanesi örneği. Master's thesis, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Alp, F. (2022). Sağlıkta Dijital Uygulamaların Tıbbi Dokümanlara Etkisi. Tüm Yönleriyle Tıbbi Dokümantasyon ve Sekreterlik, 1. Baskı, Akademisyen Kitabevi, 185-196.
- Ankara Üniversitesi, (2023). <http://shmyo.ankara.edu.tr/wp-content/uploads/sites/827/2023/04/TDS-1.pdf> Erişim Tarihi: 10.06.2023
- ASID. (2023). <https://www.asid.org.tr/saglik-idaresi-yuksek-okulu-tarihcesi/> Erişim Tarihi: 10.06.2023
- Ataklı, A., Ekinci, S. ve Kafadar, H. (2005). Tıbbi Sekreter Adaylarının Bellek, Dikkat, Öğrenme, Düşünme ve Zihinsel Faaliyet Hızının Değerlendirilmesi, Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi 8(2):190-192.
- Averill, J. R. (1993). Putting the social in social cognition, with special reference to emotion. *Advances in social cognition*, 6, 47-55.
- Babacan, S., Işıklar, S., Kafa, İ.M. ve Coşkun, İ. (2016). Tıbbi terminoloji hakkında öğrencilerin ve çalışanların görüşleri. *Uludağ Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi*, 42(2,3): 82-89.
- Basım, H. N., Çetin, F. ve Tabak, A. (2009). Beş Faktör Kişilik Özelliklerinin Kişilerarası Çatışma Çözme Yaklaşımlarıyla İlişkisi. *Türk Psikoloji Dergisi*, 24(63).
- Björklund, C., Hellman, T., Jensen, I., Åkerblom, C. ve Björk Brämberg, E. (2019). Workplace bullying as experienced by managers and how they cope: A qualitative study of Swedish managers. *International journal of environmental research and public health*, 16(23), 4693.
- Blake, R.R. ve Mouton, J.S. (1964). *The Managerial Grid*, Gulf Publishing, Houston, TX.
- Briggs, A. M., Bragge, P., Smith, A. J., Govil, D., ve Straker, L. M. (2009). Prevalence and associated factors for thoracic spine pain in the adult working population: a literature review. *Journal of occupational health*, 51(3), 177-192.
- Bruehl, S., Liu, X., Burns, J. W., Chont, M. ve Jamison, R. N. (2012). Associations between daily chronic pain intensity, daily anger expression, and trait anger expressiveness: an ecological momentary assessment study. *PAIN®*, 153(12), 2352-2358.
- Bossen, C., Jensen, L. G. ve Udsen, F. W. (2014). Boundary-object trimming: On the invisibility of medical secretaries' care of records in healthcare infrastructures. *Computer Supported Cooperative Work (CSCW)*, 23, 75-110.
- Biaggio, M. K. ve Maiuro, R. D. (1985). Recent advances in anger assessment. *Advances in Personality Assessment*, 5, 71-111.

- CarTer, M. ve CaMPbell, J. (2009). Using the gp patient survey to improve patient care. National Primary Care Research & Development Centre. https://gp-patient.co.uk/downloads/FINAL_GP_Handbook.pdf Erişim Tarihi: 20.06.2023
- Çakıroğlu, E. ve Tengilimoğlu, D. (2014). Mobbing (yıldırma) davranışlarının tıbbi sekreterlerin tükenmişliği üzerine etkisi. *Electronic Journal of Vocational Colleges*, 4(3), 167-188.
- de Bles, N. J., Ottenheim, N. R., van Hemert, A. M., Pütz, L. E., van der Does, A. W., Penninx, B. W. ve Giltay, E. J. (2019). Trait anger and anger attacks in relation to depressive and anxiety disorders. *Journal of affective disorders*, 259, 259-265.
- Deutsch, H. (1973). *Confrontations with myself: An epilogue*.
- Erdoğan, A. (2018). Tıbbi Sekreterlik Mesleği ile İlgili Nitel Bir Araştırma. *Akademia Sosyal Bilimler Dergisi*, 134-148.
- Erkuş, A. ve Tabak, A. (2009). Beş faktör kişilik özelliklerinin çalışanların çatışma yönetim tarzlarına etkisi: savunma sanayiinde bir araştırma. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 23(2), 213-242.
- Esatoğlu, A. E. ve Artukoğlu, A. (2000). Tıbbi dokümantasyon tarihi ve tıbbi dokümantasyon ile ilgili meslektaşının gelişimi. *Ankara Sağlık Hizmetleri Dergisi*, 1(1), 13-19.
- Fischer, C., Cottin, M., Behn, A., Errázuriz, P. ve Díaz, R. (2019). What makes a difficult patient so difficult? Examining the therapist's experience beyond patient characteristics. *Journal of clinical psychology*, 75(5), 898-911.
- Follett, M.P. (1940). Constructive conflict. In H.C.Metcalf ve L.Urwick (Eds.), *Dynamic administration: The collected papers of Mary Parker Follett* (pp. 30-49). New York: Harper & Row.
- Greenwood, K. A., Thurston, R., Rumble, M., Waters, S. J. ve Keefe, F. J. (2003). Anger and persistent pain: current status and future directions. *Pain*, 103(1), 1-5.
- Goldstein, S. B. (1999). Construction and validation of a conflict communication scale. *Journal of Applied Social Psychology*, 29 (9), 1803-1832.
- Hacettepe Üniversitesi, (2023). https://akts.hacettepe.edu.tr/ders_listesi.php?prg_ref=PRGRAM_0000000000000000000000064&birim_kod=544&submenu_header=2&prg_kod=544 Erişim Tarihi: 19.06.2023
- Howells, K. ve Day, A. (2003). Readiness for anger management: Clinical and theoretical issues. *Clinical psychology review*, 23(2), 319-337.
- İzmir Ekonomi Üniversitesi, (2023). <https://shs.ieu.edu.tr/tds/tr/syllabus/type/read/id/ADL+105> Erişim Tarihi: 15.06.2023.
- Jämsen, R., Sivunen, A. ve Blomqvist, K. (2022). Employees' perceptions of relational communication in full-time remote work in the public sector. *Computers in Human Behavior*, 132, 107240.
- Jatobá, A., Bellas, H. C., Bulhões, B., Koster, I., Arcuri, R. ve de Carvalho, P. V. R. (2020). Assessing community health workers' conditions for delivering care to

- patients in low-income communities. *Applied Ergonomics*, 82, 102944.
- Jehn, K. A. (1997). A qualitative analysis of conflict types and dimensions in organizational groups. *Administrative Science Quarterly*, 42(3), 530-557.
- Karlqvist, L., Winkel, J., Wiktorin, C. ve Stockholm MUSIC I Study Group. (1994). Direct measurements and systematic observations of physical workload among medical secretaries, furniture removers and male and female reference populations. *Applied Ergonomics*, 25(5), 319-326.
- Karlıbel, İ. A. ve Aksoy, M. K. (2022). The relationship between burnout syndrome and low back pain, neck pain and mood status in hospital workers in the COVID-19 pandemic. *The European Research Journal*, 8(2), 191-201.
- Kaya, Ş. D., Yüceler, A., Uludağ, A. ve Karadağ, Ş. (2017). Hasta ilişkilerinde tıbbi sekreterlerin duygusal emek ve iletişim becerilerinin nitel olarak değerlendirilmesi. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 8(19), 62-76.
- Kelly, M. P. ve May, D. (1982), Good and Bad Patients: A Review of The Literature and A Theoretical Critique, *Journal of Advanced Nursing*, Volume 7, p. 147-156.
- Larsman, P., Kadefors, R. ve Sandsjö, L. (2013). Psychosocial work conditions, perceived stress, perceived muscular tension, and neck/shoulder symptoms among medical secretaries. *International archives of occupational and environmental health*, 86, 57-63.
- Neill, D. (2011). Nursing workload and the changing health care environment: a review of the literature. *Administrative Issues Journal*, 1(2), 13.
- Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, (2023). <http://ects.nevsehir.edu.tr/ects/bilgi-paketi/dil/tr/bolum/355002/sayfa/1> Erişim Tarihi: 15.06.2023.
- Nørgaard, B., Ammentorp, J., Kyvik, K. O., Kristiansen, T. M. ve Kofoed, P. E. (2011). Health care professionals' experience of participating in a communication course in an orthopaedic department. *International Journal of Orthopaedic and Trauma Nursing*, 15(4), 202-211.
- Orr, C. J. (1988). The Hippocratic Oath-its relevance today. *Medico-Legal J.*, 56, 3.
- Özata, M. ve Yorulmaz, M. (2020). Tıbbi sekreterlerin çalışma koşulları ve iş stresi faktörlerinin araştırılması. *Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 1(1), 41-52.
- Pruitt, D. G. (1983). Strategic Choice In Negotiation. *American Behavioral Scientist*, 27(2), 167-194.
- Rahim, M.A. (1983). A measure of styles of handling interpersonal conflict. *Academy of Management Journal*, 26(2), 368-376.
- Roeder, A.C., Garner, J.T. ve Carr, K. (2020). Workplace Relationships, Stress, and Verbal Rumination in Organizations. *Southern Communication Journal*, 85(2), 63-72.
- Sağlık Bakanlığı, (2023). <https://www.resmigazete.gov.tr/ilanlar/eskiilanlar/2023/03/20230328-4-9.pdf> Erişim Tarihi: 20.06.2023

- Semerçioğlu, S., Tengilimoğlu, D. ve Semerçioğlu, M. G. (2012). Özel ve kamu hastanelerinde çalışan tıbbi sekreterlerin iş doyumu ve örgütsel güven düzeylerinin karşılaştırılmasına yönelik bir alan çalışması. *Gümüşhane Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 1(4), 225-238.
- Shrand, J. ve Devine, L. 2013. *Outsmarting anger: 7 strategies for defusing our most dangerous emotion*. 1st ed. Jossey-Bass, A Wiley Imprint, San Francisco, USA.
- Simpson, S. A. ve McDowell, A. K. (2019). Consider Fear When the Patient Is Angry: Assess What the Patient Might Be Afraid of When They Become Upset. In *The Clinical Interview* (pp. 44-46). Routledge.
- Spielberger, C. D. (1988). *State-trait anger expression inventory research edition*. Professional manual. Odessa, FL: Psychological Assessment Resources.
- Sulzer, S. H. (2015). Does “difficult patient” status contribute to de facto demedicalization? The case of borderline personality disorder. *Social Science & Medicine*, 142, 82– 89.
- Şenel Tekin, P. ve Ataş, A. H. (2018). Ters-Yüz Sınıf Yaklaşımıyla Tıbbi Terminoloji Öğretimine İlişkin Bir Durum Çalışması. *Hemşirelikte Araştırma Geliştirme Dergisi HEMAR-G*, 20(2/3), 46-61.
- Şenses, İ. (2019). Bilgi ve belge yönetimi bölümü öğrencileri ile tıbbi dokümantasyon ve sekreterlik programı öğrencilerinin gelecekteki benzer mesleki kaygıları, Master's thesis, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- T.C. Mevzuat Bilgi Sistemi, (2023). <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?Mevzuat-No=19696&MevzuatTur=7&MevzuatTertip=5> Erişim Tarihi: 17.06.2023
- T.C. Cumhurbaşkanlığı İnsan Kaynakları Ofisi, (2023). <https://kariyerkapisi.cbiko.gov.tr/ulusalstajprogrami#2> Erişim Tarihi: 19.06.2023
- Thomas, K.W. (1976), Conflict and conflict management, Dunnette, M.D. (Ed.), *Handbook of Industrial and Organizational Psychology*, Rand McNally, Chicago, IL, 889-935.
- Ünalın, D. ve Çetinkaya, F. (2006). Bir Üniversite Hastanesinde Çalışan Sekreterlerde İş Memnuniyeti, *Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi*, 9(1), Ankara, 1-48.
- Watson, D., Wiese, D., Vaidya, J. ve Tellegen, A. (1999). The two general activation systems of affect: Structural findings, evolutionary considerations, and psychobiological evidence. *Journal of personality and social psychology*, 76(5), 820.
- Yüksek Öğretim Kurulu, (2023a). <https://yokatlas.yok.gov.tr/onlisans-program.php?b=30098> Erişim Tarihi: 20.06.2023
- Yüksek Öğretim Kurulu, (2023b). <https://yokatlas.yok.gov.tr/onlisans-panel.php?y=101051261&p=2030&pr=1> Erişim Tarihi: 20.06.2023
- Yüksel, İ. (2021). Sağlık kurumlarında tıbbi sekreterlerin performanslarının değerlendirilmesi: Bir kamu hastanesinde örnek uygulama, *İstanbul Journal of Social Science*, 30, 1-30.

Bölüm 14

TÜRKİYE NÜFUSUNUN KURULUŞTAN 1975 YILINA KADAR DEĞİŞİMİ VE NÜFUSUMUZ ÜZERİNDE KÜRESEL KONJONKTÜREL ETKİLER

Salman ÖZÜPEKÇE¹

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Dicle Üniversitesi, Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi, Coğrafya Öğretmenliği A.B.D. Orcid: 0000-0003-1763-8011, salmanozu@gmail.com

Giriş

Diamond, Tüfek, Mikrop ve Çelik (2018) isimli eserinde “Önceleri yer-yüzündeki bütün insan toplulukları yabani hayvan ve bitkilerle geçiniyorlardı. Peki ne oldu da Bereketli Hilal adı verilen Akdeniz yerleşim yerindeki insanlar yaklaşık MÖ 8500 yıllarında tarım ve yerleşmeye geçtiler de iklim ve yapı bakımından benzerlik taşıyan Güneybatı Avrupa’nın Akdeniz kıyısındakiler 3000 yıl sonra geçtiler?” diye bir soruyu okuyucularının ilgisine sunar. Bu soru aynı zamanda ülkemizin bulunduğu coğrafyadaki nüfusun geçmişteki ikinci dönem sıçrama evresiyle ilgilidir. Bu soruyu Türkiye ve dünyanın geri kalanı için nüfusun üçüncü sıçrama dönemi bağlamında yeniden soracak olursak eğer, ne oldu da son yüzyılda küresel nüfus 1,5 milyardan 8 milyara ve Türkiye nüfusu 13,6 milyondan 85 milyona ulaştı? Bu nüfus sıçrama dönemini ülkemizde ve dünyada tetikleyen faktörler nelerdi?

Bu soruların cevapları elbette ki çeşitli değişkenlere bağlıdır. Şöyle ki, 1923 yılında cumhuriyetimizin kuruluşundan günümüze dek geçen bir asırlık dönemde gerek ulusal gerekse uluslararası düzeyde birçok jeopolitik değişim, ekonomik kalkınma, çatışma bölgeleri, teknolojik ilerlemeler olmuştur. Bunun gibi olgularla sadece ülkemiz değil aynı zamanda dünyanın diğer bölgeleri de önceki tarihsel dönemlerle kıyaslanamayacak ciddi yeniliklere şahit olmuştur. Bu yenilikler yıkıcı veya fütürist olasılıklar geleceğine kapı aralamıştır. İşte bu konjonktürel yapıda Türkiye’imizde de nüfusta ciddi farklılaşmalar oluştu ve Anadolu’nun tarihinde daha önce hiç görmediği insan sayısına ulaşıldı. Nüfus projeksiyonları bize gösteriyor ki bu değişim 21. yy. da sürecektir.

Eyles (1995) “Tekdüze gibi görünen günlük yaşam bile coğrafi araştırmayı hak eden bir çeşitlilikte ve değişim sürecine tabidir.” tespiti ile özellikle son iki yüzyılda insan nüfusu ve faaliyetlerinin çok boyutlu yapısı ile dünyamızı nasıl farklılaştırdığına bir gönderme yapmış gibidir. Coğrafyanın temel konusunun biricik evimiz dünya olduğunu anımsarsak eğer son yüzyılda onu en çok dönüştüren temel değişkenin gerek ülkemizde gerekse diğer ülkelerde nüfusun defalarca kez katlanmış olması olduğu kolaylıkla fark edilebilir.

Türkiye kuruluş aşamasında Osmanlı Devleti’nin demografik mirası olarak görülebilecek nüfusuna ve Kuvayi Milliye hareketinin nüfus üzerindeki etkisine tanık olmuştur. Sonrasındaki yakın dönemde ise Hatay’ın anavatanına katılmasından II. Dünya Savaşına varıncaya kadar içerideki ve dışarıdaki farklı gelişmeler belirleyici olmuştur. Kuruluş aşamasından bugüne kadar yapacağımız nüfus analizlerinde ise görülecektir ki dünyadaki ekonomik, siyasi ve demografik değişimlerden ülkemiz nüfusu da çoğu zaman doğrudan etkilenmiştir. Bu nüfus artışının etkisini daha iyi anlayabilmek için ülkemizde nüfusun kuruluş aşamasında 13,6 milyondan 2023 yılında 85,6 milyona çıktığını görmüş olmak yeterlidir. Farklı bir ifade ile cumhuriyetimizin ilk nü-

fus sayımından günümüze daha yüzyıl bile geçmemişken vatandaş sayımız yaklaşık % 630 artmıştır. Bu bağlamda son yüzyıldaki nüfus değişimlerinin dünya nüfus tarihine kıyasla neden anormal farklılaşmalar oluşturduğunun gerekçelerini tahlil edeceğiz.

1. Nüfus Kavramına Yönelik Teoriler ve Nüfus Sayımları

En basit düzeyde açıklamak gerekirse belli bir alanda ve belli bir zaman dilimindeki insan sayısı *nüfus* olarak tanımlanabilir. Dünya genelinde demografların karşılaştıkları güçlüklerin başında nüfus verilerinin farklı ülke ve bölgelerde gerek elde edilebilirlik gerekse nitelik bakımından zorluklar çikarmasıdır. Gelişmişliğe bağlı olarak ülkelerin *nüfus sayımları* bazen doğru ve güncel veriler sunarken bazen de tahmini istatistikler yoluna gidilebilmektedir.

Nüfusun artışı ile ilgili birçok teoriler vardır. Bunlar arasında en çok bilinen ve en çok çok tartışılanı şüphesiz 1789'da kaleme alınan Malthus'un temelde iki ilkeye dayanan ekonomik temelli nüfus teorisidir. Buna göre, *Malthus ilk ilkesine* göre herhangi bir kontrol olmazsa, nüfus potansiyel olarak geometrik şekilde büyüyecek ve her çeyrek asırda bir katlanacaktır. *İkinci ilkesi ise* en ideal koşullarda dahi bir üretim alanından elde edilen verimliliğin aritmetik olarak artacağına dair görüşüdür. Kolaylıkla anlaşılacağı üzere ikinci ilkedeki artış oranı ilk ilkedeki nüfusun ihtiyaçlarını karşılamaya yetmeyecektir.

Bir diğer düşünür olan *Karl Marx* sosyalist nüfus teorisinde Malthus'un aksine nüfus artışını potansiyel bir kıtlık ve yoksulluk vesilesi olarak görmemiştir. Üretimin halk arasında eşit paylaşımından söz etmiştir. Ancak sosyalizm ile yönetilen ülkelerde refah seviyesine bakıldığında bu teorinin tam olarak doğrulandığını söylemek güçtür. Örneğin Findlay (1996) yılında yerkürenin toplumsal, ekonomik ve çevresel sorunlarının çözümünde nihai başarının istikrarlı bir dünya nüfusuna kavuşmadan elde edilemeyeceğine inanıyoruz demiştir. Hedef, çocuklarımızın yaşam süreleri boyunca sıfır nüfus artışı olmalıdır görüşü Sosyalist görüş yerine Malthus'a destek mahiyetindedir. Boserup ise (1965) *The Conditions of Agriculturel Growth* kitabında bir sanayi öncesi toplumda oluşabilecek nüfus artışının tarımsal teknolojileri teşvik etmek suretiyle üretimi artırabileceğini öngörmüştür.

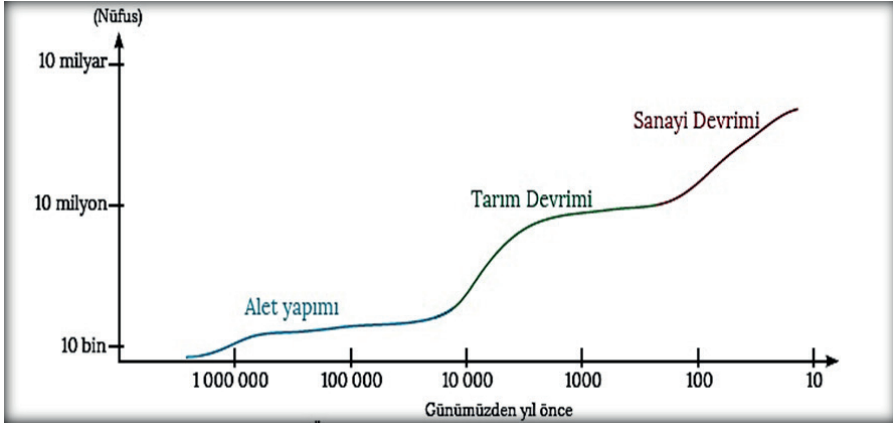
Şekil 1. İngiliz Nüfus Bilimci Thomas Robert Malthus (1766-1834) (https://tr.wikipedia.org/wiki/Thomas_Robert_Malthus)

Nüfus değişiminde en önemli değişkenler doğumlar, ölümler ve yer değiştirme sonucu oluşan göçlerdir. Dünya genelinde ve ülkemiz özelinde bakıldığında doğum artış hızı düzenli sayılabilecek şekilde düşmektedir.

Türkiye’de 2007 yılına kadar nüfus sayımları *De facto* olarak bilinen mevcut ikametgâhındaki tespitlere veya *De jure* olarak adlandırılan daimî ikametgâhtaki tespitine dayalı olarak yapılan yöntemle göre sürdürülmüştür. Bu yöntemlerde ülkenin tüm vatandaşları belli bir günde ikametgâhlarında sayıma tabi tutulurlar ve sayım işlemi bitinceye kadar sokağa çıkma yasağına maruz kalırlardı. 2007 yılına gelindiğinde ADKNS olarak bilinen adrese dayalı sistemle gelişen teknolojinin imkanlarından faydalanılmaya başlanmıştır. Bu nokta da 1997 nüfus sayımının ülkemizde farklı bir özellik taşıdığını vurgulamak lazımdır. Şöyle ki bu sayımda amaç nüfusun sosyal ve ekonomik özellikleri hakkında veri toplamak değildir. Toplanan veriler yapılması öngörülen genel seçimler için seçmen kütüklerinin güncellenmesi amacıyla yöneliktir (Şahin, 2016).

Günümüzde Afrika gibi belli kıtalarda veya Türkiye’nin Güneydoğusu gibi belli alanlardaki nüfus artış eğilimine rağmen, nüfusun artış hızındaki düşüş eğilimi küresel boyutta varlığını korumaktadır. 20. yy.’ın özellikle ilk yarısındaki nüfus politikaları karasal hakimiyet teorileri eksenindeydi. Bilhassa erkek nüfus güvenlik kaygıları sebebiyle gerekli görünüyordu. Ancak 20.yy’ın son çeyreğinden itibaren nitelikli nüfus ön plana geçmiş ve kontrolsüz artan nüfus birçok dünya ülkesi tarafından gelişmenin önünde engel ola-

rak görülmeye başlanmıştır. Türkiye'nin bu bağlamda 1960'lı yıllara kadar olan nüfus politikaları özellikle 1980'lerden sonra yerini sanayide gelişme ekseninde nitelikli nüfus oluşturmaya ve aile planlamasına doğru bırakmıştır.

Şekil 2. Dünya Nüfusunun Büyüme Eğrisi (<https://www.bilgipedia.com.tr/dunya-nufusunun-tarihsel-surecteki-degisimi/>)

Demografik dinamiklerin çevresel sonuçları zordur ve bazı zamanlarda çatışmalara neden olabilir. Kimi görüşlere bakarsak çevresel bozulmanın ve gerilemenin suçlusu, gelişmekte olan bölgelerdeki nüfus hareketleri iken diğerleri de gelişmiş toplumların aşırı tüketimini bozulmanın sorumlusu olarak göstermektedir. Bu bağlamda tüketim paternleriyle birlikte, ülkeler ve bölgeler arasındaki, aynı zamanda da ülkelerin içindeki nüfus dinamiklerini, farklı demografik yapıları ve mekânsallıklarını, sürdürülebilir gelişme çabalarının politik tartışmalarında ve uygulamalarında hesaba katmak yararlı olabilir. Bu noktada nüfus etmenlerinin ve eğilimlerinin gelişme süreçlerinde sadece dışsal etmenler olarak değil, aynı zamanda içsel etmenler olarak da görülmesi önemlidir. Bu sayede doğal çevrenin sürdürülebilir kullanımı sağlanırken; mevcut ve gelecek kuşakların gereksinimlerinin bir arada karşılanmasını başarmak mümkün olabilir. Böylece nüfus dinamikleriyle bağlantılı sürdürülebilir üretim ve tüketim süreçlerinin oluşturulmasını sağlayacak politikalar da çevresel baskıyı azaltabilir (Özgür, 2017).

2. Türkiye'de Nüfusun Yapısı (Kuruluştan (1923) II. Dünya Savaşı Sonuna (1945))

Ülkemizin nüfus özelliklerinin tespiti amacıyla farklı yöntemlerle 30 kez sayım yapılmış ve nüfusun tüm cumhuriyet tarihimiz boyunca hiç düşme eğilimi göstermediği anlaşılmıştır. Bazen dış göçler bazen de ulusal doğum oranları gibi sebepler ön plana geçerek ülke nüfusumuzun bugüne ulaşmasını sağlamıştır.

Osmanlı Devleti'nde ilk nüfus sayım girişimi II. Mahmut devrinde olmuştur (1826-1828). Esas itibariyle askeri potansiyeli tespit etmekten ibaret eden bu girişimler 1831 ve 1844 yılında da tekrar etmiş ve sadece amacı ile müsemma erkek nüfus sayılmıştır (Karal, 1943). Bilinen son Osmanlı nüfus sayımı olan 1907 sayımında öncekilerden farklı olarak nüfusun yaş, cinsiyet, medeni hal, etnik yapısı, meslek, doğum yeri ve hatta dini gibi çeşitli demografik bileşenlerinin tespiti yoluna gidilmiştir (Behar, 1996).

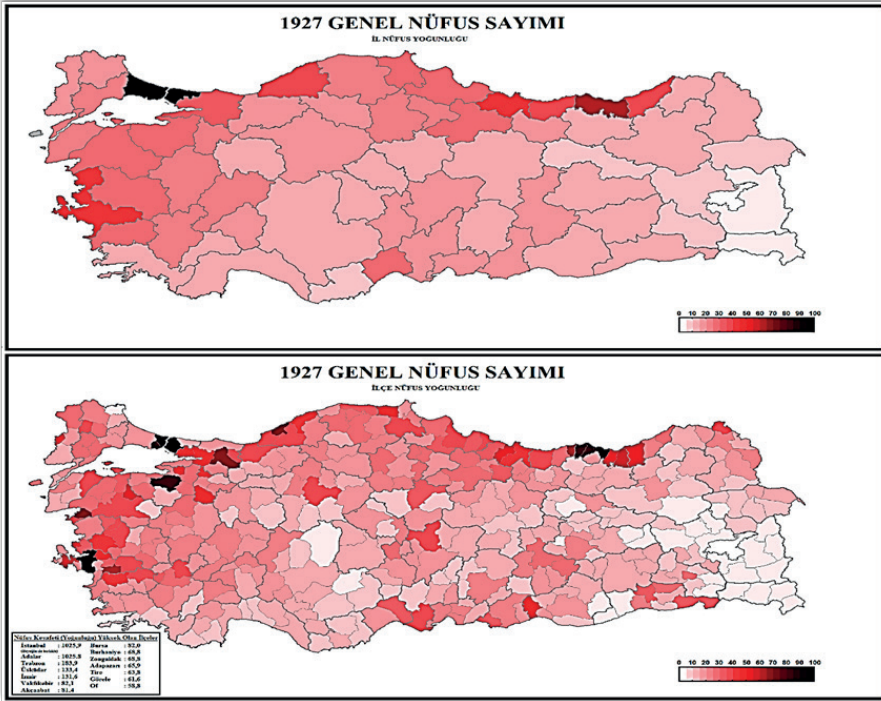
Şekil 3. Kurtuluş Savaşında Anadolu halkı

İstiklal savaşı (1919-1923) ve önceki dönem savaşlarda önemli miktarlarda insanımız kaybedilmiştir. Sadece savaşlar değil aynı zamanda yaşam koşulları da bu kayıplarda etkilidir. Adı geçen kayıpların 650-700 bin kişi olduğu düşünülmektedir. I. Dünya Harbine girmeden tahmini nüfusun 15,8 milyon olduğu buna mukabil bu nüfusun %13,9'unun yani 2,2 milyon kadarının azınlıklardan oluştuğunu söylemek mümkündür. Buna rağmen bu nüfus oranı komşularımızı (SSCB hariç) oluşturan tüm ülkelerden daha fazladır (Doğanay, 1995).

İlk nüfus sayımı yapılmadan önce bilindiği üzere Osmanlı Devletinden kalma bazı sorunlar vardı. Ebetteki bu sorunlar siyasi sorunları da içeriyordu ve azınlıklıkların göçü ile de ilgiliydi. O dönem ki adı ile Yunanistan Krallığı ile 1923 yılındaki Lozan antlaşmasına ek olarak bir anlaşma yapılmış ve bu anlaşma uyarınca her ülkenin kendi yurttaşların din esasları üzerine **tehcir ve zorunlu göçe** tabi olmasına yönelik bir ek sözleşme oluşturmuşlardır. Mübadele ile 1.200.000 Ortodoks Hristiyan Rum, Anadolu'dan Yunanistan'a; 500.000 Müslüman Türk'te Yunanistan'dan Türkiye'ye göç etmek zorunda kalmıştır (Evangelia, 2015).

2.1. Türkiye'nin İlk Nüfus Sayımı

Türkiye kuruluşundan bu yana kurumsal düzeyde doğru nüfus verileri sunma çabasıdadır. Ülkemizde düzenli istatistikler 1927 yılından beri sağlanırken, dünyada İskandinavyalı İsveç 1748 yılında bunu yapan ilk ülke olarak karşımıza çıkmaktadır (Tümertekin ve Özgüç, 2017).

Şekil 4. 1927 Yılı Nüfus Sayımına Göre Türkiye'nin İl ve İlçe Nüfus Yoğunlukları
(<https://archive.org/details/umumnfustahriri20004tu>)

Şekil 3'ten de anlaşılacağı üzere, Marmara bölgesi ve Ege sahil kentleri o dönemin en yoğun nüfuslu alanlarını ihtiva etmektedirler. İstanbul ise geçmişten günümüze nüfusumuzun en fazla olduğu şehir özelliğini hiç bırakmamıştır. Dikkat edilirse şekilde 1939 yılında anavatana katılan Hatay henüz yoktur. *Hatay'ın Türkiye'ye katılmasıyla* birlikte 1936 yılı nüfus istatistiğine göre 220.000 kişi olan bu vilayetimiz nüfusumuza dahil olmuştur. Bu nüfus içerisinde etnik yapı bakımından Türklerin oranı %39, Arapların %38, diğer etnik grupların toplamı ise %23 olmaktadır (Brandell, 2006).

Türkiye'nin ilk nüfus sayımından evvel gazetelerde kadın ve çocukları da içerecek şekilde ülke nüfusunu tespit etmenin önemi vurgulanırken, ilk sayıma göre kadın nüfusunun erkek nüfusundan biraz fazla oluşu (toplam nüfusun %51,91'i kadın) tartışılmıştır. Bu oranların net sayım karşılığı kadın

nüfusta 7.065.541 iken erkek nüfusta 6.584.404 kişi olmaktadır. Toplam nüfus Türkiye’de 1927 yılında 13.649.945 kişiyi bulmaktadır. Bu oranlar uzun savaş yıllarında erkek nüfusun savaşa katılması ile ilişkilendirilebilir (Tamer ve Bozbeyoğlu, 2004).

1927 yılı nüfus sayımının sonuçlarından birisi de vatandaşların %23,5’inin şehirlerde, %76,5’inin ise kırsalda hayatını sürdürdüğünün anlaşılmasıdır. Osmanlı döneminde ordu bile bir şekilde tımar sistemi ile tarım ile alakalıydı. Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren peyderpey azalacak olan kırsal nüfusun bu oranı hem tarihsel gerekçelere hem de sanayileşme yarışına henüz dahil olunamaması ile yorumlanabilir.

Ülkemizde nüfus bağlamında bu gelişmeler yaşanırken aynı yıllarda küresel nüfus ilk kez 2 milyarı aşmıştır. Dünyanın 1 milyar nüfustan (1802) 2 milyar nüfusa ulaşması (1927) sadece bir asırdan biraz fazla zamanı almıştır. Sanayi devriminin sonuçlarının hissedilmeye başladığı bu aralıkta şehirleşmenin arttığı ve işçi sınıfının oluşmaya başladığı bir çağa şahitlik edilmiştir. Batı Avrupa ülkeleri *I. Dünya Savaşı sonrası* yıkım ve toparlanma aşamasına geçerken bu nihayetinde silahlanma yarışına dönüşmüştür.

Bizim ülkemizde ilk nüfus sayımlarının yapıldığı yıllarda SSCB’nin nüfusu 1926 yılı itibarıyla yaklaşık 146 milyon kadardı. Tabi ki şimdiki Rusya Federasyonunun sınırlarının daraldığını dolayısıyla önemli bir nüfusun bu sebeple azaldığını belirtmek gerekir. Bu dönemde Avrupa’daki sınır komşularımızdan Yunanistan 6, Bulgaristan 5,5 milyon kadar nüfusa sahipken güney komşularımızdan Suriye 2,5 milyon, Irak ise 3 milyon kadar nüfusa sahiptiler.

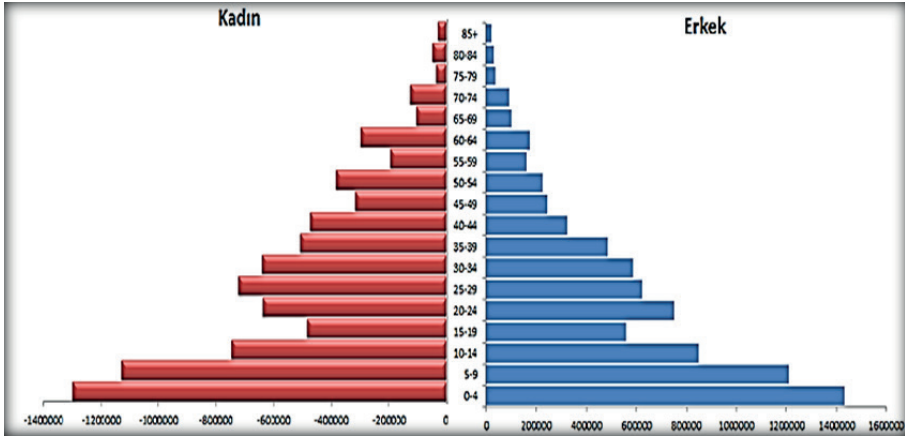
Bu dönemin küresel konjonktürdeki en önemli gelişmesi şüphesiz *büyük buhran* olarak adlandırılan ABD merkezli finansal çöküştür (1929). Bu büyük ekonomik bunalım Avrupa ülkelerini ve nihayetinde dünyanın geri kalanını özellikle sanayileşmiş ülkeleri tesiri altına almıştır. Bu depresyonu yenip refaha erişen ilk ülkenin Almanya olması ve bu ülkenin ciddi bir silahlanma yarışına girerek adeta II. Dünya savaşının hazırlıklarına başlamış olması dünya nüfusunun yakın gelecekte değişimine olanak tanıyacaktı. Büyük buhranın oluşumu, gelişimi ve sonuçları itibarıyla nüfusun bilhassa Avrupa’da büyük oranda yok oluşunu çeşitli boyutlarıyla hazırlaması bakımından önemli olduğunu söylemek gerçekçi olacaktır.

2.2. Türkiye’nin 1935 Nüfus Sayımı Sonuçları

Türkiye’nin ikinci nüfus sayımı olan *1935 yılı nüfus sayımının* sonuçlarına bakıldığında bir önceki nüfus sayım dönemine göre artış hızının %1,9 olduğu anlaşılmaktadır. Buna göre Türkiye nüfusu toplamda 16.158.018 olurken, bu oranın 12 milyondan fazlası kırsal nüfustan oluşmaktadır. Şehirlerde yaşayan nüfus 3 milyon civarındadır. Şehirleşme oranının cumhuriyetimizin ilk

yıllarında henüz sanayileşmenin istenen seviyede olamaması sebebiyle az olduğu görülmektedir (<https://kutuphane.tuik.gov.tr/pdf/0015557.pdf>)

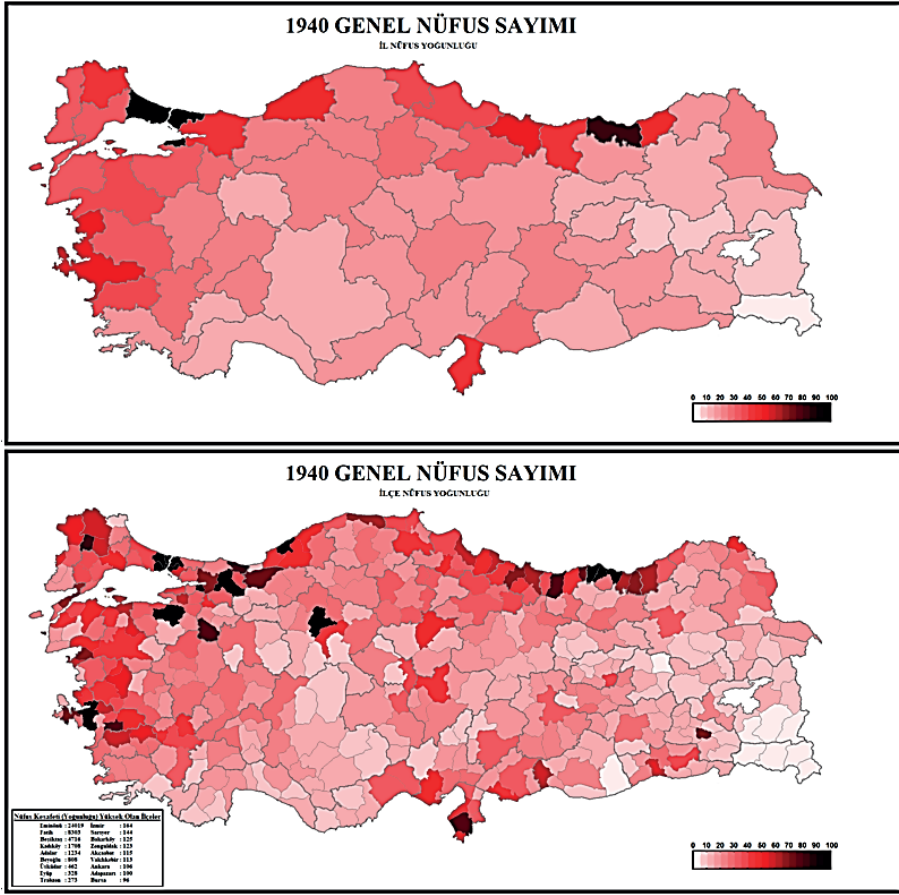
Şekil 5'e göre ülkemizin dönemin beslenme, sağlık koşulları, doğum oranları bağlamında çocuk nüfusun fazla olduğu, 65 yaş üzeri olgun nüfusun ise az olduğu geri kalmış ülke nüfus piramidini yansıttığı görülmektedir. 1930 ve 1940'lı yıllarda çoğu ülkenin nüfus piramidi benzer şekildedir. Dünya genelinde uygulanan nüfus politikaları bu dönemde daha çok güvenlik kaygılarına yönelik olarak nüfusun nitel özelliklerinden çok nicel özelliklerine odaklanmış vaziyettedir. Türkiye'de bu dönemde yol vergisinden muaf tutma hatta göçler yolu ile nüfusu artırma isteği hükümet politikaları şeklinde uygulanmaktaydı. O dönemde nüfus kıtlığı bir ülkenin başına gelebilecek bir felaket gibi algılanmaktaydı.

Şekil 5. Türkiye'nin 1935 yılı Nüfus Piramidi (<https://kutuphane.tuik.gov.tr/pdf/0015557.pdf>)

2.3. II. Dünya Savaşının Gölgesinde Türkiye'nin Demografik Özellikleri

Türkiye'nin 1940 yılı nüfus sayım istatistiklerine bakıldığında toplam nüfusun 17.820.950'ye ulaştığı ve nüfus artış hızının bu aralıkta %2 olduğu görülmektedir. Bu noktada şunu belirtmek lazımdır ki bu oran içerisinde %28'lik pay (620 bin kadar) sınır değişimleri sonucu ülkesine dönen Türklerden oluşmaktadır.

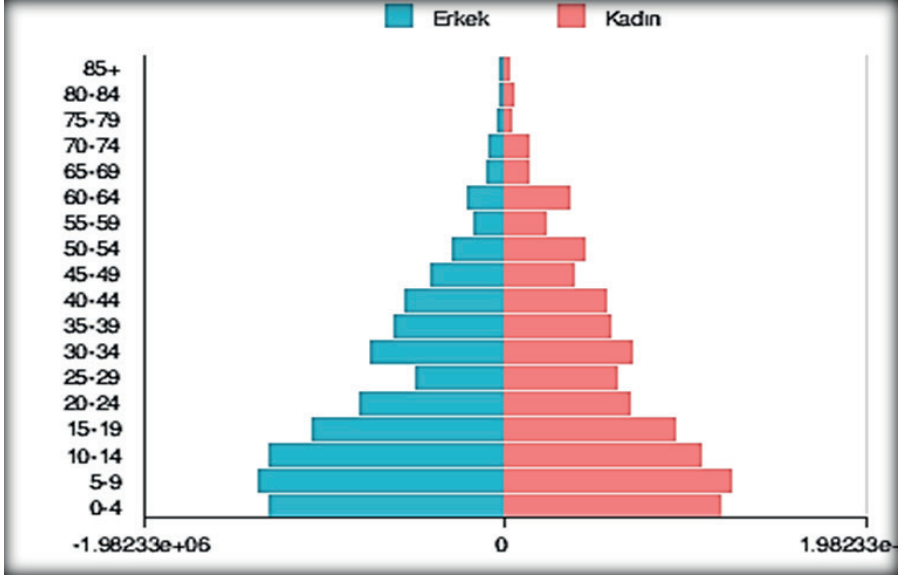
Şekil 6. Türkiye'nin 1940 Yılı Nüfus Sayımına Göre İl ve İlçe Nüfus Yoğunluğu (<https://kutuphane.tuik.gov.tr/pdf/0013482.pdf>)

Balkan ülkeleri başta olmak üzere nüfus mübadelelerinin nüfusa yansıdığı dönemler cumhuriyetin özellikle bu ilk yıllarıdır. Lozan barış antlaşmasının bir sonucu olan Türkiye-Yunanistan arasındaki nüfus mübadelesi bu dönemde nüfus transferi üzerinde etkili olmuş olan siyasi bir göç modelidir. Aynı zamanda Hatay anavatanına bu dönemde katılmıştır (1939). Toplamda bu süreçteki nüfus artışının %12,5'inin bu dış göçler sayesinde gerçekleştiği söylenebilir (Doğanay, 1995).

2.4. Küresel Yıkım Sonrası Türkiye'nin Nüfusu (1945)

1945 yılı nüfus sayımına gelindiğinde ülkemiz ve dünya açısından zorlu bir dönemden geçilmişti. Bu dönemde ülkemizin toplam nüfusunun 18.790.174 olarak gerçekleştiğini görmekteyiz. Bir önceki nüfus sayımı istatistiği baz alındığında artış hızı bakımından %1.05'lik bir artış ile cumhuri-

yetimizin dönemselsel olarak en düşük nüfus artış hızına işaret etmektedir ve 5 yıllık süreçte toplam nüfusa sadece 969.224 kişi eklenmiştir. Bu oranların oluşmasında elbette II. Dünya savaşının etkisi ön plandadır. Gerek silah altına alınan erkek nüfus, gerekse savaşın sosyo-ekonomik ve psikolojik etkileri bu şemanın oluşumunda belirleyici çarpanlardır.

Şekil 7. Türkiye'nin 1945 yılı Nüfus Piramidi (kutuphane.tuik.gov.tr/pdf/0014843.pdf)

Şekil 7'nin incelenmesinden geri kalmış ülkelere özgü ana hatların önceki nüfus sayım dönemlerine benzer şekilde korunduğu söylenebilir. Hala çocuk doğum oranı yüksektir ve buna bağlı olarak çocuk ölüm oranı da fazladır. Çalışan nüfus oranı göreceli düşük kalmıştır. Kentlerde ikamet eden 4 687 102 insanın %53,4'ü erkek, %46,6'sı kadınlardan ibarettir. Bu oran iç göç kavramına ve iç göçün yönüne işaret etmektedir. Şöyle ki şehirlerde erkek nüfusun kırsalda ise kadın nüfusun fazla olması özellikle ekonomik sebeplerle göçün oluştuğunu gösterir. Bu özellik göçün ekonomik nedenlerle yapıldığı tüm ülkelerde benzer yapıdadır (<https://kutuphane.tuik.gov.tr/pdf/0014843.pdf>).

2.5. İkinci Dünya Savaşının Küresel ve Ulusal Nüfusa Etkisi

Birinci dünya savaşı genel olarak bir kıta Avrupası savaşı görünümünde iken ikinci dünya savaşı bu kapsamı fazlasıyla aşmış ve tam bir dünya savaşına dönüşmüştür. Dolayısıyla yarattığı etki ve nüfus kayıpları bakımından farklı bir boyuta ulaşmıştır. Her iki savaşta da Almanya fitili ateşleyen ABD ise dünya sahnesindeki gücünü artıran taraf olmuştur. Polonya'nın Adolf Hitler tarafından fiili işgali ile başlayan süreç Berlin'e giren Sovyet ve Ameri-

kan birlikleri ile (1945) son bulmuştur. Türkiye insanlık tarihinin en büyük yıkımını getiren bu savaş boyunca askeri katılım göstermemiş ancak Fransa ve İngiltere ile ittifak antlaşması imzalamıştır (Sander, 2021). Bu açıdan değerlendirildiğinde Türkiye'nin sıcak çatışmalara bağlı insan kaybı yoktur.

II. Dünya Savaşı'nın gerçekte kaç insanın ölümüne yol açtığı kesin olarak bilinmemektedir. Ancak en yaygın tahminler 40 milyonu sivil 20 milyonu asker olmak üzere 60 milyon insan kaybına işaret etmektedir. En ağır kaybı 27 milyonu bulan insan sayısı ile Sovyetlerin yaşadığını görmekteyiz (Litchfield, 1984). Her iki dünya savaşını da başlatan Almanya'nın askeri kaybı 5 milyon civarı idi. Ayrıca ırkçı Nazi politikalarının bir sonucu olarak 17 milyona varan sivil kaybı tahminleri vardır.

Şekil 8. II. Dünya Savaşında Nazi Politikaları Sebepiyle Göçe Katılan ve İstanbul Üniversitesine Gelen Bilim İnsanları (1933)

İkinci dünya savaşının sonuçlarından biriside beyin göçüdür. Bu durum Avrupa'nın savaş yıllarında tersine göç şeklinde gerçekleşmiştir. Yani başta Almanya olmak üzere gelişmiş ülkelere farklı ülkelere sanatçı ve bilim insanlarından oluşan bir akım gerçekleşmiştir. Bu dönemde üniversite reformu ile, yabancı öğretim üyelerinin Türkiye'deki fakültelerde ders vermeleri temin edilmiştir (Namal, 2012). Buna karşın Atatürk'ün, eğitim politikasında izlenecek yol ile ilgili olarak üzerinde durduğu diğer bir nokta ise, yabancı ülkelere Türkiye'ye eğitim uzmanı ve öğretim üyesi getirilmesi olduğu kadar, yabancı ülkelere Türk öğrencilerin gönderilmesi olmuştur.

1924'te çıkarılan yasa gereğince ilk olarak 1927-1928 eğitim öğretim yılında, sekiz farklı ülkeye toplam 42 öğrenci gönderilmiştir. 1929-1930 eğitim

öğretim yılında yabancı ülkelerde eğitim gören öğrenci sayısı 288'e ulaşmış-ken, 1937-1938 yılına gelindiğinde bu sayı 204'e düşmüştür. Bu öğrencilerin 97'si Almanya, 44'ü Fransa, 21'i Belçika, 15'i Amerika, 13'ü İsviçre, 14'ü Avusturya, İtalya, İngiltere, Macaristan ve Rusya'ya gönderilmiştir (Demirtaş, 2008). Bu verilerden anlaşılacağı üzere II. Dünya Savaşı birçok boyutuyla ülkelerin demografisi üzerinde etkili olmuştur. Tabii şunu da eklemek gerekir ki bu etki sadece savaş yıllarıyla sınırlı kalmamış sonrasında yapılan antlaşmaların ve değişen sınırların etkisiyle milyonlarca insan göçe katılmak zorunda kalmıştır.

3. İkinci Dünya Savaşı Sonrası Küresel Kutuplaşma ve Türkiye'de Nüfusun Değişimi (1950-1975 Arası Dönem)

II. Dünya savaşı sonrası Avrupa'nın bir güç merkezi olma özelliği askıya alınmış ve ABD ile Sovyet Rusya'sı nükleerden uzay yarışlarına varıncaya kadar birçok alanda mücadeleye girişmiştir. Dünyanın bu yeni süper güçleri soğuk savaş dönemi olarak bilinen süreci yaratmışlardır. 1990'lı yılların başında Sovyetlerin dağılıp Berlin duvarının yıkılmasına kadar geçen bu zaman diliminde dünya yeni jeopolitik gelişmelere tanıklık etmiş ve nüfus bu dönemde çok daha hızlı şekilde ülkemizde ve dünyada artmaya devam etmiştir. **Üçüncü nüfus sıçrama** dönemi ile insanlar küresel ölçekte nüfus artış hızının zirve yaptığı yılları görmüş, dünya nüfusu artık yüzyıllar değil birkaç on yılda bir ikiye katlar hale gelmiştir.

Bu süreçte nüfus artışı özellikle doğum oranları çok sayıda ahlaki, mali, entelektüel ve toplumsal güdüler tarafından etkilenirken, çoğu zaman olduğu gibi nüfus politikaları ekseninde de şekillenmiştir. Hükümetler ülkemizin gelişim ve güvenlik hedefleri doğrultusunda bu dönemde de nüfus planlamalarına çeşitli araçlar yardımıyla devam etmiştir. Kadının sosyal statüsündeki değişimler, evlilik kurumu ve çocuklara karşı yeni tutumların geliştirilmesi ve sosyo-kültürel bakış açılarındaki değişimlerin Batı Avrupa'da farklılaşmaya başlaması Anadolu insanını da zamanla etkilemiştir. Böylelikle geleneksel toplum yapısı **küreselleşme öncesi** bu dönemde aile kavramı üzerinden değişime uğramaya başlamıştır. O dönem için dünyada doğum kontrolünü etkileyen en büyük faktör olarak inanç sistemlerini gösterirsek yanılmış olmayız (Tümertekin ve Özgüç, 2017).

Şekil 9. Birleşmiş Milletlerin Tahminlerine Göre, Hindistan, Nisan 2023 itibarıyla nüfus olarak Çin'i geride bırakarak "dünyanın en kalabalık ülkesi" haline Gelmiştir.

Nüfus siyasetleri bir dönem Sovyetlerde ve kültür devrimi ile boğuşan Çin'de **yayılmacı nüfus siyaseti** denilen özetle, büyük aile yapısını teşvik eden bir yapıdaydı. Hatta bu dönemde **ırk ayrımcılığına** dayanan nüfus politikaları da uygulanabilmiştir. Şöyle ki, bu politikaları uygulayan ülkeler nüfusun belli bir kısmına yönelik vergilendirme veya zorunlu yer değişikliği uygulamaları yapmışlardır. Sonrasındaki dönemlerde ise çoğu ülke **kısıtlayıcı nüfus siyasetleri** ile doğal artış oranlarını düşürmenin çarelerini aramaya girişmişlerdir. Ülkemizde bir dönem nüfusu azaltma siyasetine yönelmiştir. Bu noktada ülkeler farklı gelişmelere sahne olmaktadır. Örneğin 1947'de Irkı Koruma Programı ile Nüfusun artış hızını %034'ten ilk on yıl içinde %018'e düşüren Japonya'nın başarısı ile Hindistan'ın Nüfus politikaları arasındaki fark iki ülke arasındaki tutumdan ziyade ciddi gelişmişlik farkının hikayesidir (Tümertekin ve Özgüç, 2017).

Dünya nüfus artış hızında 1970'li yıllara kadar Güney Asya, Orta ve Latin Amerika ülkeleri başı çekiyor iken bu yıllardan itibaren tropikal dünyada yer alan Afrika ülkeleri %3'e varan artışlarla dünya sahnesine çıkmışlardır. Aslına bakılırsa nasıl ki kontrolsüz nüfus artışı altyapıdan eğitime ve sağlığa varıncaya kadar sorunlar yaratıyorsa Batı Avrupa sanayileşmiş ülkeleri örneğinde olduğu üzere nüfus azalması da ciddi sorunlar doğurabilmektedir. Örneğin Adı geçen sanayileşmiş ülkelerde doğum oranlarının nüfusun yenilenmesine yetmemesi nitelikli işgücü açığı yaratabilmektedir. Hatta süreç bu şekilde yüzyıllarca ilerlerse kendi ülkelerinde zamanla azınlık konumuna bile düşebileceklerdir. Bu açıdan bakıldığında nüfusta optimal bir seviye ihtiyacı iki yüzü keskin bıçak gibidir Fransa'nın 1995'de "Fransa'nın çocuğa ihtiyacı var." sloganıyla doğumları artırma çabası güzel bir başka örnek teşkil etmektedir.

Nüfusun yaşlanması 20.yy. sanayileşen toplumlarının 1960'lı yıllardan itibaren başlayan yeni sorunu olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunu sorun haline dönüştüren asıl olgu ortalama yaşam süresinin artmasının çocuk doğum oranlarındaki düşüşle birleşmesi sonucu medyan yaşta meydana gelen yükselmedir.

Bebek nüfus patlaması (baby boomer) olarak ifade edilen bir kavramda yine bu dönemde meydana gelmiştir. Özellikle 1945-1961 arasını kapsayan bir zaman aralığında dünya genelinde doğum oranlarında yüksek artış gerçekleşmiştir. Sadece ABD'de bu dönemde 65 milyon doğum gerçekleşmiştir. Bu durumu tetikleyen etkenler arasında II. Dünya Savaşı sebebiyle ertelenen evliliklerin gerçekleşmesi ve ABD gibi ülkelerin ekonomik durgunluğa çare ararken büyük aileleri teşvik eden nüfus politikaları izlemesi gibi sebepler göze çarpmaktadır. Bu bebek patlaması zamanla daha önceden değindiğimiz üzere yaşlı nüfus patlamasına dönüştü. Kitleleri yaşam zaman aralıklarına göre kuşaklara ayırma alışkanlığımızın ilk örnekleri olarak bunları görebiliriz.

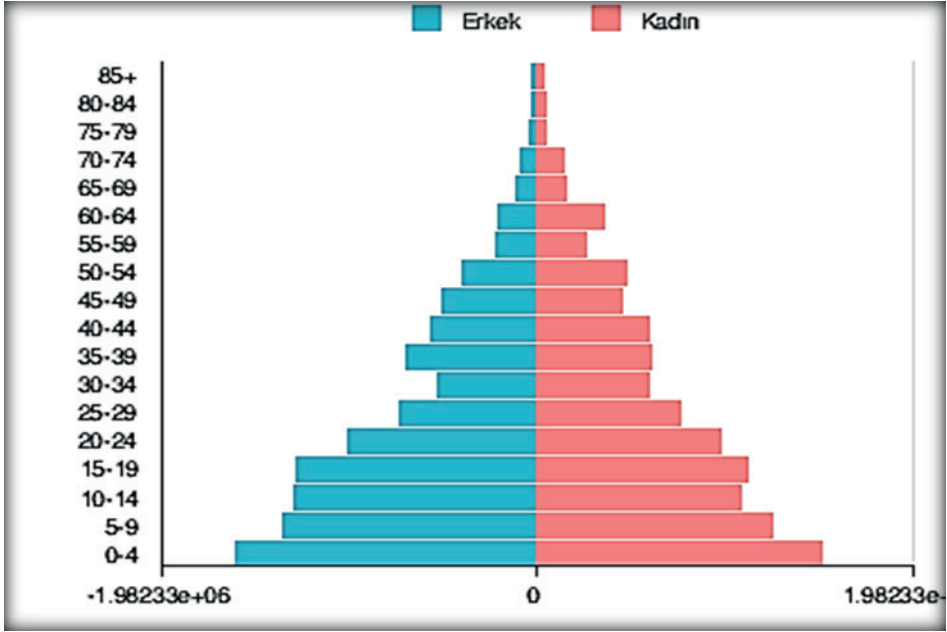

Şekil 10. Baby Boomer Kuşağı (ABD, 1945-1961)

Dünyanın etkilendiği bu kuşaktan doğal olarak Türkiye'de nasibini almıştır. İlerleyen kısımlarda detaylarını vereceğimiz verilerden anlaşılacağı üzere ülkemizde de nüfus artış hızının en yüksek seviyeye ulaştığı dönem budur. 1945'de doğal nüfus artış hızında dip yapan ülkemiz baby boom döneminde genel olarak doğum oranlarında yıllık %2 üzerinde kalarak nüfusunu katlamıştır.

3.1. 1950 Yılı Nüfus Sayımı Sonuçlarına Göre Türkiye Demografik Yapısı

1950 yılında gerçekleştirilen sayım, ülkemizde 63 il merkezi, 422 ilçe ve 34.252 köy ve beldede yapılmıştır. Türkiye'nin nüfusunun 20.947.188 olduğu belirlenmiştir. Bu sonuca göre nüfus 2.157.014 kişi artarken, yıllık artış oranı %2.17 olarak gerçekleşmiştir. Bir önceki sayıma göre oldukça yüksek olan bu artış dönemin küresel demografik özelliklerini yansıtmaktadır.

Şekil 11. 1950 Yılı Nüfus Sayımı Sonuçlarına Göre Türkiye'de Kadın ve Erkek Nüfusun Yaş Gruplarına Göre Dağılışı (https://www.tuik.gov.tr/yillik/Ist_gostergeler.pdf)

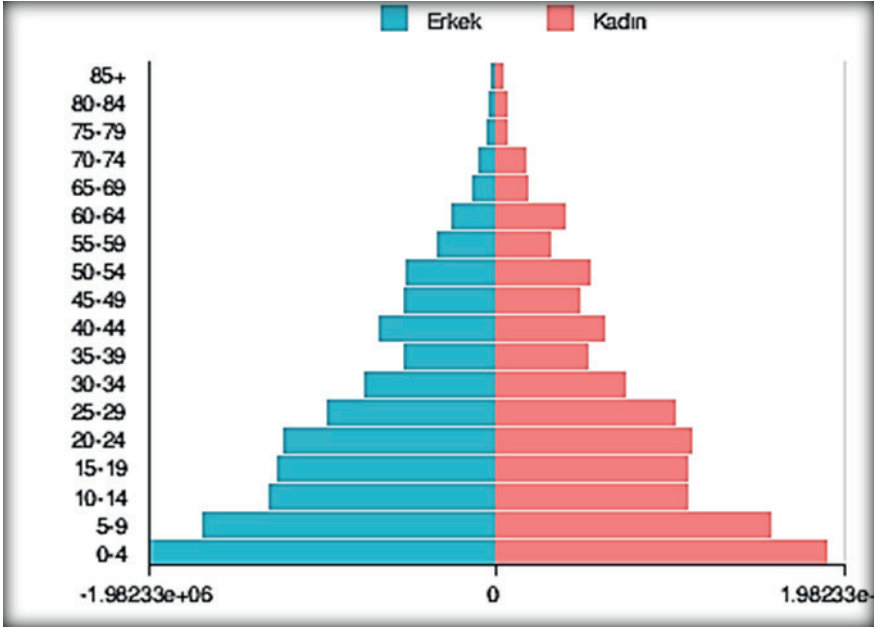
Şekil 11'den çıkarabileceğimiz ilk yorum çocuk doğum oranlarının oldukça yüksek olmasıdır. Gelişmekte olan ülke özellikleri de henüz bu nüfus piramidinde belirgin değildir. Yaş bağımlılık değerleri açısından bakıldığında, genç nüfusta bağımlılık %65,66 iken, yaşlı nüfusta %5,66 oranına düşmekte, toplam bağımlılık oranı ise %71,32 seviyesinde gerçekleşmektedir. Medyan yaş, erkek nüfusta 19,19, kadın nüfusta ise 21,34 olurken, ortalamada 20,14'tür. Sadece bu değere bakarak bile oldukça genç ve dinamik bir nüfus dönemi olduğu söylenebilir.

Bu dönemde okuryazarlık değerleri (6 yaş üstü) erkekler arasında %45,52, kadın tarafında ise %19,45'tir. Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren başlatılan harf devriminin belli bir olgunluğa ulaştığı bu verilerden anlaşılmaktadır. Ancak ortalama okuryazarlık oranının %32,51 olması istenilen seviyenin henüz çok altında kaldığına işaret etmektedir. Nüfus yoğunluğu

27 kişi/km²'dir (<https://kutuphane.tuik.gov.tr/pdf/0015040.pdf>). Türkiye'nin NATO'ya üye olduğu, Kore'ye asker gönderdiği bu zamanlarda hala nüfus artışının desteklendiği politikaların uygulandığı bir yaklaşım hakimdir. Bu etkenler birleşerek Türkiye tarihinin en fazla doğum istatistiklerinin başladığı yıllar olarak nüfus sayımları bu döneme gönderme yapmaktadır. Bu dönemde kısıtlayıcı herhangi bir nüfus politikasına gidilmemiş ve ülke göçler yoluyla kayda değer bir nüfus değişimine maruz kalmamıştır.

3.2. 1955 Türkiye Geneli Nüfus Sayım Sonuçları

1955 yılında gerçekleştirilen nüfus sayımı sonuçlarına göre Türkiye 23 Ekim 1955 tarihinde, 66 il merkezinde, 493 ilçede, 930 bucak ve 33.857 köyde istatistikler derlemiştir. Türkiye nüfusunun 24.064.763 kişiye ulaştığı belirlenmiştir. 1955 sayımında bir önceki sayım dönemi olan 1950 yılına göre 3.117.575 kişi nüfusa ilave olmuş, böylece artış oranı %2,77 olarak vuku bulmuştur (<https://kutuphane.tuik.gov.tr/pdf/005083.pdf>).

Şekil 12. 1955 Yılı Nüfus Sayım Sonuçlarına Göre Türkiye'de Kadın ve Erkek Nüfusunun Yaş Gruplarına Göre Dağılışı (https://www.tuik.gov.tr/yillik/Ist_gostergeler.pdf)

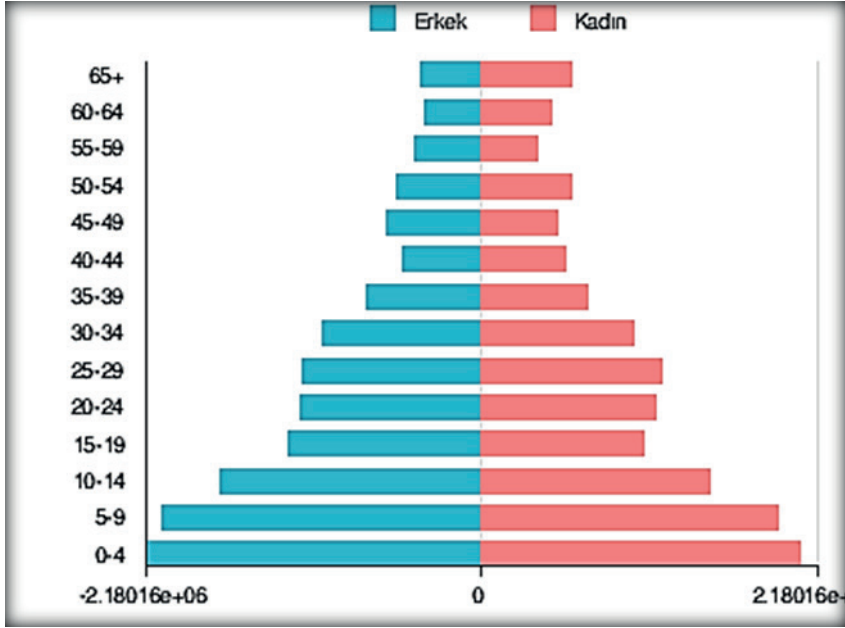
Bu dönemde erkek nüfusun 12.233.421' kişiye ulaşırken, kadın nüfusun 11 831 342 kişiden ibaret olduğu görülmektedir. Buna göre toplam nüfusun %50,8'i erkeklerden, %49,2'si kadınlardan hasıl olmuştur. Şehirlerde ikamet eden 6.927.343 vatandaşın %54'ü erkeklerden, %46'sı ise kadınlardan meydana gelmiştir. Kırsal sahalarda ikamet eden 17 137 420 kişiden %49,5'i erkek,

%50,5'i kadındır. Kırsal ve kentsel alanlardaki kadın erkek dağılım oranları iç göçün varlığına işaret etmektedir.

Yaş bağımlılık oranları sosyo-ekonomik yapı hakkında fikirler vermesi açısından önemlidir. Buna göre bağımlılık istatistikleri şöyledir: gençlerde bağımlılık oranı %69,01, yaşlı nüfusta bağımlılık oranı %5,99, toplam nüfus içerisinde bağımlılık oranı ise %75'tir. Medyan yaş, erkek nüfusta 19,64, kadınlarda ise 21,33, toplam oranlamada 20.44'tür. Okuryazarlık oranı (6 yaş üstü) erkeklerde bu sayım döneminde %55,94 iken, kadın nüfusta ise yarısı bile olmayacak şekilde %25,61'te kalmış, toplumun toplam okuryazarlık seviyesi ise sadece %40,99'a ulaşabilmiştir (https://www.tuik.gov.tr/yillik/Ist_gostergeler.pdf). Bu istatistikler bizlere sosyo-ekonomik, kültürel, sanayi gibi birçok alanda gelişmenin devam etmesi gerektiğini ve arzu edilen hedeflere uzak kalındığını anlatmaktadır. Bu veriler bize iyimser bir ihtimalle o dönem için gelişmekte olan bir ülkenin nüfus grafiği özelliklerini sunmaktadır.

3.3. 1960 Yılı Nüfus İstatistikleri Işığında Türkiye

Bu sayım döneminin temel göstergesi olarak çok hızlı nüfus artış döneminin devam ediyor olması vurgulanabilir. ‰o 29.3'lük artış ile yeni bir doğum zirvesi yaşanmıştır. Toplam nüfus 27.754.820 sayısına ulaşırken İstanbul'un o dönemki nüfusu 1.882.092'ye ulaşmıştır. Ülkemiz toplam nüfusu bu dönemde bir önceki sayım dönemi olan 1955 yılına oranla %15,3 oranında artış göstermiştir (TUİK, 2016). Şekil 13'ün incelenmesiyle gelişmekte olan ülke göstergelerinden olan çalışan veya aktif nüfus olarak değerlendirilen 15-64 yaş grubunda bir miktar artış olduğu anlaşılmaktadır. Bu değerler küresel düzeyde artışa geçen kentleşme kavramıyla da ilgilidir. Bu tarihlerden itibaren dünya ülkeleri uluslararası uçuşların artmaya başlamasıyla turizm kavramıyla da tanışmaya başlamıştır. Bizim ülkemiz açısından bu kavram özellikle 1980'lerden sonra gündeme girecektir. Turizm gerek ülke içinde gerekse uluslararası kapsamda önemli nüfus hareketliliğine neden olan bir sektördür.

Şekil 13. 1960 Yılı Nüfus Sayım Sonuçlarına Göre Türkiye'de Kadın ve Erkek Nüfusun Yaş Gruplarına Göre Dağılışı (<https://kutuphane.tuik.gov.tr/pdf/0015128.pdf>)

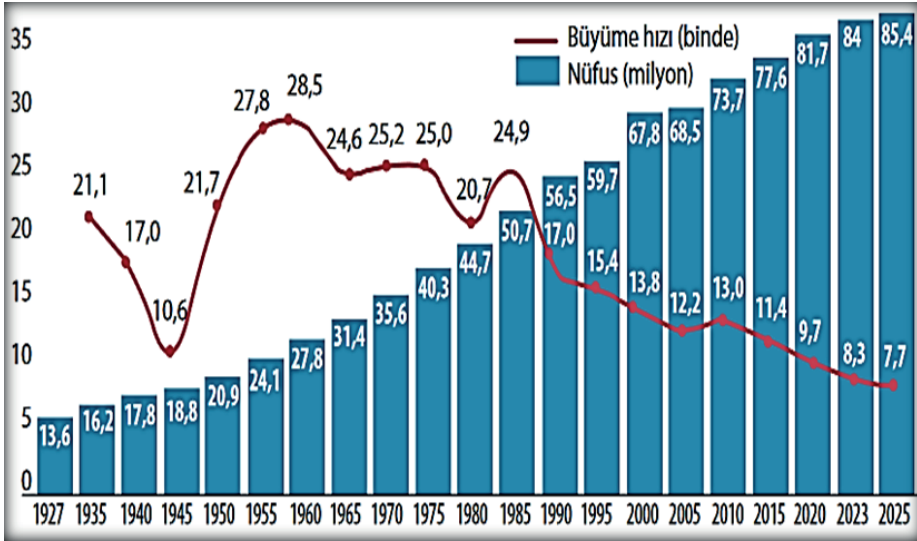
Az gelişmiş veya gelişmekte olan ülkelerde hızlı nüfus artışı, bir güç kaynağı olmaktan çıkar ve tam tersine kalkınmanın önündeki en büyük engeli oluşturmaya başlar. Afrika ve Güneydoğu Asya'daki ülkelerin çoğu bu duruma yaşayan örneklerdir. Çin, Hindistan, ABD, Endonezya, Nijerya ve Meksika kadar olmasa da Türkiye 85 milyonu yakalamış nüfusu ile dünyanın en büyük ülkeleri arasındadır (Bekdemir, 2014). Gelecekteki aşırı nüfus artışı bizde de bir gelişim riski doğurmaya aday olabilir. Yoğun dış göçlerin devam etmesi bu riski görünebilir hale getirmektedir.

Nüfus sayım dönemleri arasındaki farklılıklar bu istatistiklerde de göze çarpmaktadır. Bu dönem nüfus artışında 100 yıllık cumhuriyetimiz açısından bir zirve noktasıdır. Şu ana kadar hiçbir dönemde 1955-1960 yılları arasındaki artış hızına erişilememiştir. Son yıllarda nüfus artış hızının çeşitli sosyo-ekonomik gerekçelerle düşüş eğiliminde olduğunu görmekteyiz. Buna rağmen toplam nüfusumuzun yakın gelecekte 100 milyon sınırına dayanacağına dair nüfus projeksiyonları mevcuttur.

3.4. Nüfusumuzun 1965-1975 Yılları Sayımlarına Göre Özellikleri

1965 yılı nüfus sayımı topyekûn bir bakış açısı ile değerlendirildiğinde, gelenek bozulmamış ve Türkiye nüfusu artmaya devam etmiştir diyebiliriz.

Şöyle ki bir önceki sayım dönemine göre %13,1 oranında nüfus artmıştır. Buna göre 1965 yılında Türkiye'nin toplam nüfusu 31.391.421 kişiye ulaşmıştır. Daha kırk yaşına gelmemiş cumhuriyetimiz nüfusunu iki katından fazla arttırmıştır. Bu dönemde yıllık nüfus artış hızı %2,3 olarak gerçekleşmiştir. Nüfusun büyük kısmı hala kırsal alanda yaşarken, şehirleşme oranındaki artış bu dönemde de devam etmiştir.

Şekil 14. Kuruluştan Günümüze Türkiye'nin Nüfus Artış Hızının Seyri

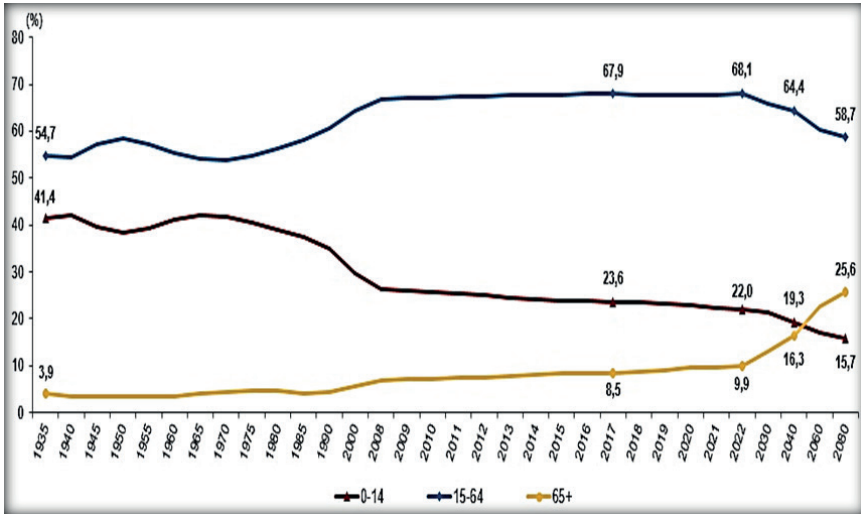
Yukarıdaki grafik incelendiğinde, 1945 yılı ile 1960 yılı arasında baby boomer kuşağı denilen doğum patlamasının yaşandığı dönemde, toplam nüfus yaklaşık 18 milyondan 28 milyona sadece 15 yıl gibi bir zaman zarfında ulaşarak en yüksek artış oranlarını kaydetmiştir. Bu dönemim 1965 nüfus sayımları ile beraber bir çizgiye ulaştığını söylemek mümkündür. 1965-1975 yılları arasındaki süreçte artış hızında bir dengelenme hissi oluşsa da bu yine de yıllık nüfus artış hızının %2'nin üzerinde kaldığı bir on yıllık periyoddur. 1975 yılının bebek patlaması döneminden çıkış olduğunu ortalama değer olarak söylemek çok yanlış olmasa da 1985 yılındaki sayımda yine kısa dönemli bir nüfus patlaması olduğu gözlerden kaçmamaktadır. Adı geçen bu nüfus sayım istatistiklerinden sonra nüfus artış hızının tedrici olarak düşüşe geçtiği gerçeği ülkemiz için üstteki grafikten kolayca anlaşılabilir bir olgudur. Sanayileşen ve kentleşmenin arttığı diğer dünya ülkelerinde de buna benzer bir nüfus grafiği görmek mümkündür.

Türkiye'nin 1970 yılındaki demografik istatistikleri incelendiğinde, toplam nüfusun 35.605.176 kişiye ulaştığını görmekteyiz. Buna göre bir önceki nüfus sayım dönemine nazaran nüfusumuz %13,4 oranında artış performansı sergilemiştir. İç göçe bağlı olarak çarpık şehirleşmenin etkisini iyice

hissetirmeye başladığı bu dönemde toplam kentli nüfus yaklaşık 13 milyon kişiyle toplam nüfusun sadece %38'ini oluşturmaktadır. Diğer taraftan nüfusun %62'sini barından kırsal arazilerde yaklaşık 22 milyon yurttaşımız bu dönemde yaşamaya devam etmiştir.

Bu sayım dönemi itibarıyla Türkiye artık 4 milyon civarı ilave kişiden oluşan bir nüfusa sahiptir. Ancak doğum oranlarının hala çok fazla, yaşlı nüfusun görece olarak az olduğu bu yıllarda, bu verilerin doğal bir sonucu olarak medyan yaş düşük ve bağımlılık oranı yüksektir. Okuryazarlık oranı bilhassa kadınlarda kültürel gerekçelerle hala alt seviyelerdedir. Sonuç olarak 70'lerin Türkiye'si sanayileşmenin, turizmin, eğitim seviyesinin istendik beklentilerine uzak seyrini sürdürmektedir. Bu dönemlerin jeopolitik gelişmeleri gerek içte gerek dışta sanayileşme sürecinin sekteye uğratarak dolaylı olarak nüfusun demografik özelliklerini olumsuz yönde etkilemiştir.

Türkiye nüfusu 1975 yılına gelindiğinde ise artık toplamda 40.347.719 kişiye ulaşarak 1970 nüfus sayımına göre %13,3'lük artış gerçekleştirmiştir. 16 milyondan fazla kişi yani toplam nüfusun yaklaşık %42'si bu sayım istatistiklerine göre şehirlerde yaşamaktadır. Bu oran şehirlerin peyderpey nüfusun çoğunluğu için yaşam alanı olmasının öncü göstergesi gibidir. Aynı zamanda ekonomik geçim kaynaklarında tarım sektörü ağırlıklı toplumdaki hizmet ve sanayi ağırlıklı toplum olmaya doğru geçişi simgelemektedir. Ancak yine de kırsal alanda toplam nüfusun %58'i ikamet etmektedir. Bu da rakam olarak yaklaşık 23 milyon vatandaşımız demektir. İlerleyen nüfus sayımlarında görülecektir ki bu oran hemen her yıl aşağı doğru ivmeleneyecektir. Günümüze gelindiğinde Türkiye'de birçok kent hızlı ve plansız bir şekilde büyümektedir. Bu büyümenin planlı ve kontrol edilebilir olması gerekir (Özüpekçe, 2021)

Şekil 15. Yaş grubuna göre nüfus oranı, 1935-2080 (TUİK, 2018 Nüfus Projeksiyonları, 2030-2080)

Şekil 15'in incelenmesi ile yaşlı nüfus nüfusun zaman içerisindeki değişimi belirgin hale gelmektedir. 65 ve daha üstü yaştaki nüfus, 1960-1970 yıllarındaki oranlarını katlayarak 2017 yılında 6 milyon 895 bin 385 sayısına ulaşmıştır. Son beş yıllık periyotta %22,6 artış ile 2022 sayımında 8 milyon 451 bin 669 kişiye erişmiştir. Yaşlı kişilerin toplam nüfus içindeki oranı 2017 yılında %8,5'e, 2022 yılında ise %9,9'a yükseldi. Yaşlı nüfusun 2022 yılında %44,4'ünü erkek nüfus, %55,6'sını kadın nüfus oluşturdu. Yani kadın nüfusun ortalama yaşam süresi daha fazladır. TÜİK'in hazırlamış olduğu nüfus projeksiyonlarına göre yaşlı nüfus oranınının 2030'da %12,9, 2040 yılında %16,3, 2060 yılında %22,6 ve 2080 yılında %25,6 olacağı öngörüldü. Yani 50 yıl sonrası Türkiye'nin nüfusunu çeyreğinden fazlasının yaşlılardan oluşması yüksek bir olasılık olarak karşımıza çıkmaktadır.

Nüfus projeksiyonları gelecek hakkında ciddi ipuçları sunmaktadır. Bu projeksiyonları ciddiye alarak gelecek yüzyıla dinamik ve nitelikli bir nüfus bırakabilmek için planlamalar yapmak durumundayız. Nüfus bağlamında özetle şu söylenebilir ki, hızlı nüfus artışının ağır bedelleri olduğu gibi durağan veya yenilenmeyen nüfusunda ağır bedelleri zamanla kendini gösterecektir.

Sonuç

Yeryüzünde nüfusun dağılışında; coğrafi faktörlerin yanında başta tarihi faktörler olmak üzere, ekonomik, sosyal, kültürel, politik, psikolojik gibi çok çeşitli diğer birtakım faktörlerin tesiri görülmekte yahut sezilmektedir (Tanoğlu, 1966). Avrupa kıtasında 19. yüzyılda ve 20. yüzyıl başlarında nüfus artış hızı tüm zamanların zirve noktasına erişmiştir. Kıtanın büyük sanayileşme atılımları sonucunda kıtaya yapılan dış göçler ve kıta içinde yaşanan nüfus hareketleri sebebiyle Avrupa ülkeleri aşırı nüfuslanmıştır. Dünyanın geri kalanı içinde genel bir bakışla durumun farklı olmadığı anlaşılmaktadır.

Aynı dönemde Osmanlı Devleti nüfusunun devamı niteliğinde olan ülkemizde de bilhassa 20. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren nüfus artışı ivme kazanmıştır. Bunun doğal sonucu olarak gerek ülkemizde gerekse dünyada nüfus kentlerde toplanmaya başlamıştır. Bu sürecin yorumlanması ile itibariyle dünya nüfusunun %60'a yakınının kentlerde yaşadığı anlaşılmaktadır. Bu oran 1950'de %30, 2010'da %50 civarında iken, aynı dönemde dünya nüfusuna dahil 3,3 milyar insanın kentli olduğunu açıklar. 2050'de ise kentleşmenin %70'ye ulaşacağına dair nüfus projeksiyonları vardır (Özüpekçe, 2021).

Türkiye nüfusu adeta yaşayan tek bir organizma misali evrilmekte ve yaşlanmaktadır. Bazıları için bu sanayi devriminin ve gelişen sağlık teknolojilerinin kaçınılmaz bir sonucu olarak görülmektedir. Bazıları ise bunun Türkiye ve dünyanın geri kalanı için zamanla demografik bir felakete dönüşecek distopyanın oluşum aşamaları olduğunu ileri sürmektedir. Ancak

zaman bizlere nüfusun, 1927-1975 yılları arasında anlattığımız bu dinamikler bağlamında gelecekte değişmeyeceğini hatta böyle geleneksel yollarla süremeyeceğini, belki de geleneksel doğum yollarının bile gelişen teknolojiyle terk edilebileceğini gösteriyor. 21. yy.'ın dünyasında birçok alanı derinden etkileyen teknolojik gelişmeler demografik özellikleri de Türkiye'de derinden şekillendireceğe benzemektedir.

Sonuç olarak, bu çalışmanın özünü oluşturan 1923-1975 arası dönemdeki Türkiye nüfusunun ana özelliği sürekli artış eğiliminde olmasıdır. Bu durum küresel konjonktürel değişimlerle genelde uyumlu bir süreç olmuştur. Bu eğilim son yıllarda azalmakla beraber hala varlığını korumaktadır. Gelecek yüzyıla 100 milyonu aşan nüfus ile girmemiz nüfus projeksiyonlarının güçlü bir tahminidir.

KAYNAKÇA

- Behar, C. (1996). *Osmanlı İmparatorluğunun ve Türkiye'nin Nüfusu 1500-1927, Tarihi İstatistikler Dizisi, Cilt 2*. Ankara: DİE Yayınları.
- Boserup, E. (1965). *The Conditions of Agricultural Growth: The Economics of Agrarian Change Under Population Pressure*, Londra and Chicago.
- Brandell, I. (2006). *State Frontiers: Borders and Boundaries in the Middle East (Culture and Society in Western and Central Asia)*. United Kingdom: I.B.Tauris
- Demirtaş, B. (2008). Atatürk Döneminde Eğitim Alanında Yaşanan Gelişmeler, *Akademik Bakış Dergisi*, 1(2), 155-176.
- Diamond, J. (2018). *Tüfek, Mikrop ve Çelik*. İstanbul: Pegasus Yayınları.
- Doğanay, H. (1995). *Türkiye Beşerî Coğrafyası*. İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Evangelia, B. (2015). *Nüfus Mübadelesi*. İstanbul: İnkılap Kitapevi.
- Eyles, J. (1995). The Geography of Everday Life. *Horizons of Human Geography*, (ed. D. Gregory and R. Walford), p. 102-117.
- Findlay, A. (1996). Population Crises: The Malthusian Specter? *Geographies of Global Change, Re-mapping world in the Late Twentieth Century*. (Ed. R.J.Johnsan and others), s.153,174. Oxford.
- Özgür, M. E. (2017). Nüfus Dinamikleri, *Çevre ve Sürdürülebilirlik. Coğrafi Bilimler Dergisi*, 15 (1), 1-26.
- Karal, E. Z. (1943). *Osmanlı İmparatorluğunun İlk Nüfus Sayımı 1831*. Ankara: Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü.
- Litchfield, Edward H. (1984). *Basic Knowledge and Modern Technology (Quick Reference Handbook Set)*. Rev Sub Edition.
- Namal, Y. (2012). "Türkiye'de 1933-1950 Yılları Arasında Yükseköğretime Yabancı Bilim Adamlarının Katkıları". *Yükseköğretim ve Bilim Dergisi*. 2 (1), 14-19.
- Özüpekçe, S. (2021a). *Türkiye'nin Büyükşehirlerinde Kentleşme*. İstanbul: Kriter Yayınevi.
- Özüpekçe, S. (2021b). Built-up İndeks Kullanılarak Türkiye'nin Yavaş Şehirlerinin (Cittaslow) Zamansal Değişimi. *Coğrafya Dergisi*. Advance online publication. <https://doi.org/10.26650/JGEOG2021-880191>
- Sander, O. (2021). *Saiyasi Tarih: 1914-1994*. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Şahin, C. (2016). Türkiye Nüfusu. Ed. Meryem Hayır Kanat. *Türkiye Coğrafyası ve Jeopolitiği*. 1. Baskı. ss. 219-249. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Tamer, A. & Bozbeyoğlu, A. Ç. (2004). 1927 Nüfus Sayımının Türkiye'de Ulus Devlet İnşasındaki Yeri: Basında Yansımalar. *Nüfusbilim Dergisi*, 26 (1), 73-88. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/nufusbilim/issue/22964/245734>
- Tümertekin, E., Özgüç, N. (2017). *Beşerî Coğrafya: İnsan Kültür Mekân*. Çantay Kitabevi Yayınları.

Tanoğlu, A. (1966). *Beşerî coğrafya: Nüfus ve yerleşme*. İstanbul: Baha Matbaası.

Bekdemir, Ü. (2014). Türkiye'nin Nüfusu, Ed. Yazıcı ve H. Koca, N. *Türkiye Coğrafyası ve Jeopolitiği* içinde (ss. 169-203). Ankara: Pegem Akademi.

İnternet Kaynakçası

<https://www.on4haber.com/hindistanin-nufusu-cini-gecti>

<https://iletim.istanbul.edu.tr/index.php/2019/11/29/dunya-degisiyor-toplumlar-donusuyor/>

https://tr.wikipedia.org/wiki/Bebek_patlamasi

https://commons.wikimedia.org/wiki/File:T%C3%BCrkiye_1935_n%C3%BCfus_piramidi.png

<https://dusunbil.com/ii-dunya-savasi-onesi-almanya-ve-siginmaci-bilim-insanlari/>

https://tr.wikipedia.org/wiki/D%C3%BCnya_n%C3%BCfusu

https://tr.wikipedia.org/wiki/B%C3%BCy%C3%BCk_Buhran

https://tr.wikipedia.org/wiki/1945_T%C3%BCrkiye_n%C3%BCfus_say%C4%B1m%C4%B1

<https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Dunya-Nufus-Gunu-2022>

<https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=%C4%B0statistiklerle-Ya%C5%9Fl%C4%B1lar-2022-49667&dil=1>

<http://fcit.usf.edu/Holocaust/people/victims.htm>

https://books.google.com.tr/books/about/28_te%C5%9Frinievvel_1927_umum%C3%AE_n%C3%BCfus_tahr.html?id=mdIcywAACAAJ&redir_esc=y

<https://web.archive.org/web/20111210123055/http://www.belgeler.com/blg/pwp/turkiye-ile-yunanistan-arasinda-mubadele-meselesi-1923-1930-questions-exchange-of-minorities-between-turkey-and-greece-1923-1930>

<https://web.archive.org/web/20221114125604/https://www.axios.com/2022/11/14/global-population-8-billion-data-world-humans-un>

<https://web.archive.org/web/20190815112717/http://kutuphane.tuik.gov.tr/pdf/0015128.pdf>

https://web.archive.org/web/20160129141153/http://www.tuik.gov.tr/yillik/Ist_gos-tergeler.pdf

https://web.archive.org/web/20160129141153/http://www.tuik.gov.tr/yillik/Ist_gos-tergeler.pdf

https://archive.is/20120721191400/http://rapor.tuik.gov.tr/reports/rwservlet?nufus80db2=&ENVID=nufus80db2Env&report=nfs80_il_koy_sehir_cinsiyet.RDF&p_kod=1&p_kod=1&p_yil=1965&desformat=html

<https://www.dunyaatlasi.com/turkiyede-nufus-artisi/>

Bölüm 15

GÜNÜMÜZ POSTMODERN YÖNETİM ÇAĞINDA ALTERNATİF LİDERLİK YAKLAŞIMLARI VE ETKİSİ

Hande KAFADAR¹

¹ Öğr. Gör. Dr., Aydın Adnan Menderes Üniversitesi,
kafadarhande@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-4179-8982>

1. Giriş

Günümüz örgütleri, iç ve dış çevrelerinin yarattığı koşullar nedeniyle küreselleşen dünyanın hızına ayak uydurma çabasıdadır. Teknoloji, finans ve enformasyonun dünya üzerinde tek bir küresel alan ortaya çıkaracak şekilde yaygınlaştığı görülmektedir. Örgütler buldukları çevrede tek başlarına değildirlir. Kendileri ile etkileşim halinde olan çevrenin ortaya çıkardığı koşullar, örgütlerin rekabet ortamlarını ve hangi yöne doğru şekilleneceğini etkilemektedir. Bu bağlamda, örgütlerin meydana gelen değişen süreçleri benimsemeleri ve süreçlerini iç ve dış çevrelerinin güncel gereksinimlerine cevap verecek şekilde tasarlamaları önemlidir. İşletme bu koşulların meydana getireceği olumlu durumların yanı sıra oluşan olumsuz durumları tespit edemez veya mevcut yönetim mekanizmaları aracılığıyla kendini sürekli bir yenileme sürecine adapte edemez ise bu durumda bir kriz durumu ile karşı karşıya kalarak kendi varlığının potansiyelini tehlikeye atmış olacaktır. Bu uyum süreci kapsamlı bir çevre analizi ile uygun hale gelmektedir. Çevre analizi; işletmenin iç çevresi ve genelinde bulunan dış çevresinin kendisine sunduğu fırsatları ve tehditleri analiz etme ve yorumlama süreci olarak ifade edilmektedir. Bu durum eksiklerin giderilmesi, çevresindeki diğer örgütlerle etkileşim içinde olunması ve örgütlerin yeniden yapılandırılması yani reorganizasyon olarak da ifade edilmektedir.

Her bir değişim süreci yeni ihtiyaçları beraberinde getirir. İyi bir lider; proaktif yenileşme ile çevresindeki değişimleri öngörerek, örgütünü değişimlerin bir adım önünde olmaya ve vizyoner çerçeveye hazırlama amacı taşımaktadır. Bu kavram yerini günümüz literatüründe yenileşme yani inovasyon terimine bırakmıştır. İnovasyonun yönü pozitifdir. Yani yenileşme süreçlerinde hem nicelik hem de nitelik olgusu ön plana çıkmaktadır. Günümüz örgütsel yapılarında yenileşme süreçleri oldukça hızlı bir şekilde devam etmektedir.

Küreselleşme döneminin hızlanması ile teknolojik gelişmeler ve kitle iletişim araçlarının örgütler üzerinde yaygınlaşması bireylere yepyeni dünyalar sunmaktadır. 20. yüzyılın son çeyreğinde belirginleşmeye başlayan bu süreç ile farklı sektör ve mekân birimleri arasında giderek artmakta olan karşılıklı bağımlılık ilişkileri ortaya çıkmıştır. Yeni düzen dönemlerinde artık her şeyi tek elden meydana getiren merkezi yönetim anlayışları yerine yetkilerin ortak paylaşımını esas alan yönetim anlayışları görülmektedir.

Farklı kültür, kuşak, ekonomik yapı, sosyal düzen, yönetim anlayışı gibi alanlarda birbirlerine bir yandan benzemeye, diğer yandan değişim göstermeye çalışan toplumların içerisinde var olan; birbirinden farklı yaş, inanış ve cinsiyetlere mensup olan ve kuşak olarak nitelendirilen bireyler, aktif kişiliği paylaşmaya devam eden insanlar bütünü olarak bu süreçte karşımıza çıkmaktadırlar. Bir düşünceye göre kuşaklar; doğum yılları ile ilişkilendirilerek

ortak bir bilinci paylaşmakta, kolektif sloganlar, fikirler ve kendilerine yeni deneyimler geliştirmektedirler.

Meydana gelen önemli olaylar, toplumsal yönelimler, liderlik seçimleri ve örgütlerin kültürleri ile şekillenen çalışma yapıları ve tarzları, kuşakların farklılıklarından meydana gelmektedir. Mevcut insan kaynağını oluşturan bu farklı yapılarıdaki bireyler sektör içerisinde işgören ve işveren konumlarında bulunmaktadır. Bu bağlamdan yola çıkılarak bu bölümün amacı; günümüz konjonktüründe yönetim ve organizasyon alanı içerisinde yer alan liderlik anlayışları tartışmaları üzerinde objektif bir araştırma çalışması yaparak, alan sahası içerisinde yer alan işveren ve işgörenlerin en çok tercih ettikleri liderlik yaklaşımları ve gelecek iş yaşam alanları süreçlerinde tercih edebilecekleri alternatif liderlik yaklaşımları ve liderlik yönelimleri üzerinden 1980 sonrası postmodern olarak ifade edilen dönemi, günümüz liderlik tercihleri uygulamalarına ışık tutacak şekilde örgütleri ve işletmeleri dönüştürücü biçimde çok yönlü gelişmeler ışığında ele almaktır.

2. Liderlik ve Liderlik Teorileri

Bu başlıkta genel olarak lider ve liderlik kavramının anlamı, teorileri, türleri, güç kaynakları, organizasyonel kavramlar ile ilişkisi ve katılımçılık kanalı ile insan kaynaklarını geliştirebilmek konularından bahsedilecektir.

2.1. Lider ve Liderlik Kavramı

Lider sözcüğü literatür kapsamında incelendiğinde birden fazla anlamda tanımlanmıştır. Lider; sözlük anlamı olarak; önder, şef anlamına gelmektedir. Kelime anlamı olarak ise önde giden, yöneten, sürükleyen anlamlarına gelmektedir. Lider; başkalarına, genel olarak işgörenlere belli amaçları kabul ettiren, etkileyen, işi yaptıran kişi olarak geçmektedir (Dangaç, 2007). Vizyonu, cesareti, bilgisi ve tecrübesi ile yerine göre kararlar vermeyi bilen, güçlü bir örgüt kültürü oluşturan kişi olarak da ifade edilmektedir. Örgüt faaliyetlerini belirli bir koordinasyon içerisinde devam ettiren, işgörenlerin rol dağılımlarını ve işletmeye olan bağlılıklarını dengede tutan kişiler genellikle liderlik sıfatı taşıyan lider kişi olarak tanımlanmaktadır (Aykan, 2004).

Maruyama ve Inoue'ye göre liderlik kavramı farklı bir bakış açısıyla ele alınmıştır. Örgüt içerisinde yer alan işgörenlerin düşünce ve duygularını hatasız, şeffaf bir şekilde anlayarak bu çerçevede karşısındaki işgörenler ile en uygun insani ilişkileri belirleyerek, belirlenen yol haritası üzerinden devam eden bir yetenek süreci olarak ifade edilmiştir. Onlara göre liderlik sadece belirli statüsel becerilere sahip kişiler için geçerli olan bir kabiliyet durumunu kapsamazken, herkes tarafından ortaya çıkarılabilen bir kabiliyet anlayışı olarak anlamlandırılmaktadır (Maruyama ve Inoue, 2016). Hollander'in (1978) liderlik görüşünde ise sosyal değişim teorisi bağlamında ödüllendirme durumu ön plana çıkmaktadır. Liderlerin ödüllendirme kapsamında eşitliği

gözetmesi halinde, adil bir değişim ve tanınma gibi ödüllerin sosyal değişim teorisi bağlamında sağlanan ve ön plana çıkan en temel ödül olduğunu ifade etmektedir (Podsakoff vd., 1982). Liderlik etme faaliyetinin temeli, bir bireyin başka bir bireyi etkisi altına alma becerisinden ibaret olarak ifade edilmektedir. Üstün olan bireyin diğerlerini etkileme becerisi ise kullandığı güç kaynakları ile ilişkili olarak ortaya çıkmaktadır (Koçel, 2011).

Literatürde yer alan kavramsal açılardan pek çok farklı ele alış şekilleri olmasına ve günümüzde herkes tarafından kabul gören bir tanımlamaya rastlanılmamasına rağmen pek çok araştırmacının üstünde durduğu liderlik; bireylerin örgütsel amaçları ve hedefleri gerçekleştirmek ve bunun sonucunda başarıyı elde etmek amacıyla diğer örgüt üyelerini yani işgörenleri etkiledikleri süreç olarak ele alınmaktadır (Lunenburg ve Ornstein, 2013). Örgütsel iletişimde lider bireyin etkinliği, olgusal gerçekliklerin ve bilimsel perspektifin çerçevesinde gelişim göstererek liderliğin tanımlanmasında bazı boyutları açığa çıkarmaktadır. Kabul edilen üç temel boyutu bulunmaktadır. Bu temel boyutlar gerekli değişimlerin ve öngörülerin tanımlanması süreci ile kolektif bir kimlik meydana getirmektedir (Avcı, 2015):

- **Etki:** Liderlik etme aynı zamanda bir etkileme süreci olarak görülmektedir. Bu süreçte liderler, örgüt içerisinde bulunan işgörenleri etkisi altına alarak gidişat, düşünce ve eylemlerde bir değişim meydana getirmektedirler.
- **Amaç:** Bir lider için en önemli unsurlardan birisi belirlemiş olduğu amaçlara ulaşma seviyesidir. Bu nedenle liderin, örgütün amaçlarına ulaşması için potansiyelinin yüksek olması ve hizmet etmesi gerekmektedir. Bir liderin amaçsız olarak örgütün yönetiminde hareket etmesi düşünülmemektedir.
- **Takipçi:** Liderin bir örgüt içerisinde mutlaka etkilemiş olduğu bir işgören kitlesi vardır. Bunun yanı sıra lider de işgörenlerden etkilenmektedir. Bu durum ise liderliğin karşılıklı olarak ilerleyen bir süreç olduğunu göstermektedir.

2.2. Liderlik Teorileri

Liderliğin varlık kazanması ile insanlığın varoluş sürecinin aynı zaman diliminde gerçekleşmesi liderliğin çok uzun yıllar öncesine dayandığı ve liderlikle ilgili birçok farklı teorinin ortaya atıldığını göstermektedir (Ceylan, 2014). 1948 yılında yeni liderlik çalışmalarının varlığı görülmektedir. Stogdill, liderlikle ilgili yapmış olduğu çalışmasında belirlemiş olduğu özellikleri (300'e yakın) belirli sınıflandırmalara almış ve bu sınıflandırmalar üzerinde çeşitli deneme yolları uygulamıştır (Erçetin, 2000). Liderlik çalışmaları 1970'lerin sonlarından itibaren ise örgütsel gelişim ve değişim davranışları üzerine ilerleme göstermektedir (Anders ve Einarsen, 1999). Araştırmalar sonucunda liderlikle ilgili olarak ürün ve insan odaklı olmak üzere iki boyutlu yaklaşımın varlığına rastlanmaktadır (Blake ve Mounton, 1982). Liderlik teo-

rileri incelenirken Zel'e (2001) göre üç ana başlık altında ifade edildiği görülmektedir. Bu başlıklar şunlardır: Özellikler Teorisi (M.Ö 450-1940), Davranışsal Liderlik Teorisi (1940-1960) ve Durumsal Liderlik Teorisi (1960-...)'dir.

2.2.1. Özellikler Teorisi

Liderlik alanında geliştirilen ilk teori olma özelliğini taşıyan özellikler teorisinin gelişiminde içerisinde bulunduğu çağda meydana gelen sanayi devrimi etkili olmuştur. Özellikler yaklaşımı kapsamında yürütülen çalışmalarda liderlik tanımlaması ele alınırken güç ve kontrol mekanizmalarının, mensup olunan örgütler veya grupların standartları ne olursa olsun bazı bireylerin kendi kişisel yeterlilikleri kapsamında doğal lider oldukları, bunun sonucunda kendilerini diğer bireylerden ayıran bazı zihinsel ve fiziksel özelliklere sahip oldukları düşüncesi görülmektedir (Tabak, 2001).

1900'lü yıllardan itibaren işletmeler üzerinde hangi liderlik tarzlarının uygulanması başarıyı getirir tarzında araştırma ve uygulamalar başlamıştır. Liderlik teorileri içerisinde isimlendirilen özellikler teorisi, liderlik niteliklerini kendi bünyesinde taşıyan ve bunları açığa çıkaran bireylerin liderlik statüsüne ulaştıkları takdirde daha başarılı olacaklarına dair bir düşünciyi temsil etmektedir (Akşit, 2008). 1940'lı yıllara gelindiğinde üzerinde daha fazla durulan bir yaklaşım haline gelen özellikler teorisi ilk geliştirilen liderlik teorisi olarak karşımıza çıkarken, bir bireyin bulunduğu örgüt içerisinde lider olarak kabul edilebilmesi için çeşitli özellikleri bünyesinde barındırması gerektiğini öngören bir yaklaşımdır (Rost, 1993). Bu teoriye göre; lider olmayan bireylerden lider olan bireyleri ayıran en temel özellik karakteristik ve kişisel özelliklerdir (Robbins ve Judge, 2013). Bu temel özellikler; kişilik ve fiziksel, zekâ ve yetenek, iş ve sosyal özellikler olarak üç ana grup üzerinde sıralanır. Bunlar; yaş, boy, kilo, cinsiyet, ırk, fiziki görünüm, zekâ, bilgi, girişkenlik, kararlılık, yaratıcılık, objektif olma, strese dayanıklı olma gibi lideri diğer bireylerden ayıran fiziksel ve kişisel özellikler olarak ön plana çıkmaktadır (Zel, 2011).

2.2.2. Davranışsal Liderlik Teorisi

Davranışsal liderlik teorisi, liderlik konusunda geliştirilen ikinci yaklaşımdır. Bireylerin sahip oldukları liderlik düzeylerini, bünyelerinde barındırdıkları bireysel özellikler üzerinde durmak yerine göstermiş oldukları davranışlar üzerinde durarak açıklamaya çalışan yaklaşıma davranışsal yaklaşım denilmektedir. Bu liderlik yaklaşımı, liderin işgörenler ile ilişkilerinde girdiği tavır, motivasyon tarzı, iletişimde anlayış, çatışma durumlarına yaklaşımı, organizasyonlarda yer alan grupların etkin yönetilmesi veya yönetilememesi gibi hususlar, çeşitli farklı davranışsal tepkiler üzerinden karşımıza çıktığı için söz konusu olan davranışların, o davranışı gösteren bireyin liderlik düzeyini açıklamak üzere bilgiler vereceği varsayımı üzerinden hareket etmektedir (Genç, 2017). Davranışsal liderlik teorisi iki tür liderlik tarzının

ortaya çıkmasına öncül olmuştur. Bunlardan ilki insana dönük olan işgören merkezli liderlik tarzıdır. Burada işgören merkezli liderler astları tarafından yüksek saygıya sahiptirler. İkinci liderlik tarzı ise göreve dönük olan üretim merkezli liderlik tarzıdır. Bu liderlik tarzında ise liderler, işgörenler yerine işlerin teknik yönüne önem vermişlerdir. Yapılan çalışmalar genelinde insana dönük olan işgören merkezli liderlik tarzının daha çok başarı getirdiği hipotezi doğrulanmıştır. Fakat buna rağmen; örgüt kültürlerinde meydana gelen farklılıklar itibariyle net bir sonuca ulaşılamamıştır (Dereli, 1982). Davranış teorisyenleri için doğuştan gelen özellikleri araştırmaktan ziyade, meydana gelen farklı durumlara ilişkin davranışları ele alarak liderin başarısı ve etkisi değerlendirilmektedir (Cyert ve March, 1963).

1950 yılı itibari ile ortaya çıkmaya başlayan bu liderlik teorisi 1970’li yılların başına kadar kabul görmüştür. Liderlik anlayışları içerisinde kabul görmüş olan çalışmalar arasında Ohio State Üniversitesi, Michigan State Üniversitesi, Blake ve Mouton Yönetim Matrisi çalışmaları ön plana çıkmaktadır. Bu çalışmalarda liderliği ele alırken farklı isimlendirmelerin kullanıldığı görülmektedir (Ülgen ve Mirze, 2010).

Koçel’e (2011) göre; davranışsal liderlik yaklaşımıyla hareket eden bir lideri ön plana çıkaran ve başarılı kılan husus, genel liderlik özelliklerinin bulunmasından farklı olarak liderlik görevini ortaya koyarken meydana getirdiği davranışların nitelikleri ve örgüt içerisinde yer alan takipçileri ile arasında kurmuş olduğu diyalogların içeriğidir. Liderin genel olarak tanımlanabilir ve öğrenilebilir davranışları odak nokta olarak görülmektedir (Alan, 1997). Liderle bağlı olan işgörenler, ihtiyaç ve isteklerinin lider kişi tarafından dikkate alındığının farkındadırlar. Bu durum işgörenlerin motivasyonunu artırdığı gibi, organizasyon bağlantılarını kuvvetlendirerek takım ruhunu oluşturmalarına katkı sağlayarak personel devir hızında bir düşüş meydana getirmektedir. İnisiyatif durumu ise, birey odağından çok işin ön plana çıkarılması davranışıdır. İşgörenler arasındaki ilişkileri etkileyen iş yapma süreçlerinin planlanmasında, doğru iletişimin sağlanmasında, iş hedeflerine planlamalar dahilinde ulaşılması için gereken prosedürlerin hazırlanmasını benimseyen bir liderlik davranışı olarak ifade edilmektedir. Bu davranış tamamen iş performansını artırmaya yönelik uygulanmaktadır (Genç, 2017).

2.2.3. Durumsal Liderlik Teorisi

Durumsal liderlik teorisi, liderlik konusunda geliştirilen üçüncü yaklaşım olarak yer almaktadır. 1960’lı yıllar itibari ile yönetim alanında ciddi varyasyonlar meydana gelmiş, bununla birlikte liderlik teorilerinde birtakım değişimler görülmüştür. 1960’tan sonra araştırmacılar liderlerin ve beraberinde olan işgörenlerin içerisinde olduğu çevreler üzerinde incelemeler yapmaya başlamışlardır (Serinkan, 2008). Liderliğin ve süreçlerinin geliştiği şartları dikkate alan yaklaşımların genel olarak isimlendirilmesi durumsal

yaklaşım olarak ifade edilmektedir. Bir yaklaşımın kabul ettiği temel önerme, liderliğin oluşan şartları içerisinde bağımlı olarak gelişeceği yönünde ise bu durumda durumsal bir tutumdan söz edilmektedir (Genç, 2017). Liderlik olayının meydana geldiği koşullar üzerinde duran ve koşul-bağımlılık teorisi olarak da ifade edilen bu yaklaşımın en temel noktası, meydana gelen farklı koşulların duruma uygun değişik liderlik tarzları gerektirdiğidir. Her koşulda tercih edilecek alternatif türlerin varlığı önem arz etmektedir (Gray ve Starke, 1977). Bu teoride liderliğin hem direktifler veren hem de destekleyici boyutlarının olduğundan söz edilmektedir. Bu direktiflerin her birinin verilen durumlar karşısında en uygun şekli ile uygulanması gerektiği ifade edilmektedir (İbicioğlu, Taş ve Özmen, 2009). Elde edilmek istenen amaç, liderin ve ona bağlı bireylerin ulaşılmış oldukları rasyonel birikimler, mevcutta içinde bulunulan örgütün fiziki, psikolojik ve sosyal yapısı, lideri takip eden işgörenlerin beklentileri, bilgi ve yetenekleri liderlik sürecini etkileyen önemli faktörler olarak görülmektedir (Genç, 2017).

2.3. Liderlik Türleri

Literatür kapsamında karşımıza çıkan liderlik türleri ve yeni dönemde realitesi yükselen vizyoner liderlik ile ilgili yapılan araştırmalar günümüz yönelimleri kapsamında oldukça önemli bir konumda yer almaktadır. Postmodern yönetim çağının (1980 sonrası) hâkim olduğu bir dönem içerisinde eski düzen ve anlayışlar ortadan kalkmaya, yerini yeni yapısal düzenler ve işlevsel düşünceler almaya başlamaktadır. Bu kapsamda işletmeler üzerinde uygulanan liderlik anlayışları çağın gereklerine uygun şekilde değişim süreci içerisine girmektedir. Klasik liderlik yaklaşımlarının yerini ortaya çıkan modern liderlik yaklaşımları almaktadır. Örgütsel başarıya giden yolda lider bireyler tarafından seçilen ve yönetim anlayışlarını yansıtan liderlik türleri önemli bir konuma sahiptir. Liderlik türleri, örgütsel amaçların gerçekleşmesi sürecinde, meydana gelen problemlerin giderilmesinde, işgörenlerin motivasyonu ve iş ortamı göz önüne alınarak seçilen davranış biçimleridir (Hicks ve Gullert, 1981; Bakan ve Büyükbeşe, 2010). Liderlik teorilerinin literatürde belirli bir döneme kadar geçerlilik göstermesi ile çağdaş yani alternatif yaklaşımlar olarak ifade edilen liderlik türleri zaman içerisinde ortaya çıkmaya başlamıştır (Keklik, 2012).

2.3.1. Yeni Dönem Vizyoner Liderlik

1980'li yıllarda postmodern yönetim anlayışının hâkim olduğu dönemlere gelindiğinde Burns (1978) tarafından meydana getirilen dönüşümcü liderlik, Bass'ın (1985) yaptığı çalışmalar ile daha fazla ilerleme sağlamıştır. Conger (1987) tarafından meydana getirilen karizmatik liderlik teorisi ve tipolojisi, kendisinden sonra gelen birçok çalışmaya alt yapı oluşturmuştur. Vizyoner liderlik teorisi ise Sashkin (1988) tarafından meydana getirilmiş olup, ilerleyen yıllarda farklı araştırmacılar tarafından geliştirilerek günümü-

ze kadar ulaşmıştır (Bennis ve Nanus, 1994; Kouzes ve Posner, 1997).

Vizyoner liderlik günümüze yakın bir dönem olan 1990'lı yıllar itibari ile ön plana çıkmaya başlamıştır. Meydana gelen hızlı gelişim ve değişim süreçlerinin örgütler üzerinde yaygın olarak görülmesi, örgütlerin gelecek planlamaları ve yönetim sistemleri üzerinde oldukça etkili olmuştur. Bu dönem içerisinde örgütleri geleceğe taşıma yükünü üstlenen lider bireyler günümüz yönetim anlayışlarında aktif olarak yer almaktadırlar (Erçetin, 2000).

Vizyon, sözlük anlamı itibari ile görünüm, ileriye görüş anlamına gelmektedir. Geleceği görmek olarak da literatürde yer alan bu kavram toplumların ilerleyen yıllarda meydana gelecek olan sistemlerini tasarlamaktadır. Bu liderlik tarzı bir ufuk liderliği olarak da ifade edilmektedir. Geçmişten günümüze olan süreci içerisine alarak geleceği çok iyi bir şekilde tasarlayan bir düşünce tarzını temel alan bu tarz, strateji ve planlamalarını en doğru şekilde yapmaya özen gösteren bir anlayış çerçevesinde şekillenmektedir. Geleceği tasarlayan lider birey örgütü için en doğru yolu belirlemek istemektedir. Örgüt içerisinde varlık gösteren işgörenlerin mevcut potansiyellerini ölçerek geleceğe dair bir rota oluşturmak isteyen lider birey, işgörenlerini daha iyisini ortaya koyma konusunda teşvik etmektedir (Aksu, 2009). Vizyoner liderlik şeffaf ve etkileyici bir vizyon anlayışının meydana getirilmesi, gerçekleşmesi ve kabul ettirilmesi açısından ikna edici bir tarzda tebliğ edilerek uygulanmasıdır. Vizyoner liderliğin üç temel yapı taşı bulunmaktadır: Vizyon geliştirme, güçlü iletişim ve ikna etme. Bu üç temel yapı taşı esas alınarak ortaya koyulan model içerisinde güçlü bir iletişim kanalı ile hedef uyumu sağlayan lider birey, işgörenler üzerinde örgüt etkinliğini aktif hale getirebilmektedir. Lider birey, vizyonu örgüt içerisinde bulunan işgörelere aktararak inovasyon üzerindeki etkiyi olumlu yönlere çekerek hedeflediği sürece ulaşımı tamamlamak için çalışmaktadır (Mascareno, Rietzschel ve Wisse, 2020). Stuart Wells değerleri ile eş zamanlı olarak hareket etmekte olan lider bireylerin vizyoner olarak aktif yaşamda gerçekleşmesi zor olan durumlarda hedeflemeler yaptıklarını ve bu hedefleri gerçekleştirebilecek birer olasılık hali olarak ifade ettiklerini söylemektedir. Wells'e göre lider kişiler, örgütün tümünü kapsayacak şekilde geleceğe yönelik güçlü bir hareket etme stratejisini sade bir anlayış ile ortaya çıkartarak yenilik doğuran bir süreci meydana getirmektedirler (Wells, 1998). Yeni dönem vizyoner liderlik anlayışında değişim ve dönüşüm süreçleri ile lider birey, küresel piyasalar içerisinde aktif olarak yer alan işletmelerin kültür ve yapısal planlamalarına farklı perspektiflerden bakmakta ve global çapta öngörülere sahip olmaktadır. Alan başarısını elde etmek için yüksek seviyede oluşan görüş açıları, uyum ve dönüşüm süreçleri, kontrol dışı gelişen sorunların hızlı çözümleri bu anlayışın önemini ortaya koymaktadır (Bloch and Whiteley, 2005). Vizyoner lider her zaman geleceğe farklı ve yenilikçi bir noktadan bakmayı bilmelidir (Chong, 2004).

2.4. Liderlik Güç Kaynakları

Güç kavramı, diğer bireylerin davranışlarını etkileme yeteneği olarak karşımıza çıkmaktadır. Başka bir tanımlamaya göre, etkinliği ve önemi büyük olan, şeklinde ifade edilir (Tdkterim, 2023). Bireyleri ve olayları etkileyerek, süreç içerisinde var olan şeyleri bir bütün olarak yönlendirme yeteneğidir (Mimaroğlu ve Özgen, 2008). Güç ve yetki kavramları birbiri ile karıştırılan kavramlardır. Bu kavramlar arasındaki ayrım anlamsal olarak net bir şekilde bellidir. Yetki bireye sonradan verilir, fakat güç birey için kendi yeteneklerinin doğal sonucu olarak meydana gelmektedir. Güç, günümüz örgütleri içerisinde varlığın devamlılığı için yaygın bir gerçek olarak görülmektedir. Lider birey, iş hedeflerine ulaşmak ve kendi liderlik vasıflarını kuvvetlendirmek için örgüt içerisinde güce başvurmak veya bu gücü zamanla kazanmak zorundadır (Michelson, 2003).

Örgütsel amaçlara ulaşmanın yolu başka bireyleri etkileme ile mümkün olmaktadır. Güç kavramında iki farklı boyut ele alınmaktadır. Bunlardan ilki pozitif durumları içeren, bir araya gelme, faaliyete geçme ve işlerin tamamlanması durumlarını içermektedir. İlk boyuta göre güç, bireylerin ilişkilerinin, özellikle birbiri ile bağlantılı olan görev ve yetkilerin bulunduğu örgütler içerisinde, belirli hedef odaklı işlerin yürütüldüğü, bütünleştiği durumlarda işletmeler içerisinde varlık gösteren ve istenilen bir boyuttur. İkinci boyut ise, diğer bireylere istenilen şeyleri yaptırabilme, davranışlarını kontrol ederek bir üstünlük mekanizması kurma gibi negatif bir durumu içermektedir. Bu durumda ilk boyuta nazaran ikinci boyut için istenmeyen bir olgu ortaya çıkmaktadır (Şahin, 2004). Güç özelinde yapılan literatür çalışmalarında en çok üzerinde durulan konu gücü oluşturan kaynakların hangileri olduğudur. Bu çalışmalar içerisinde en fazla kabul göreni ise French ve Raven'in 1959 yılında yapmış olduğu beşli sınıflamadır. Bu ikiliye göre güç; ödüllendirme, cezalandırma, meşruiyet, karizma ya da bilgiye dayanmaktadır. Gücün dayandığı bu özelliklere göre meydana gelen güç kaynakları ise; yasal güç, ödüllendirme gücü, zorlayıcı güç, uzmanlık gücü ve karizmatik güç olarak ifade edilmektedir (French and Raven'den aktaran Mimaroğlu ve Özgen, 2008).

2.4.1. Yasal Güç

Yasal güç kaynağı, lider bireyin örgüt içerisinde bulunduğu resmi konumundan dolayı meydana gelen otoritesinin bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Lider bireyin örgüt içerisindeki konumu gereği işgörenleri yönetme yetkisinin olduğuna dair inancın ifade ediliş şekli olarak açıklanmaktadır (Aslan, 2013). Yasal güç hiyerarşik özelliği ile aynı zamanda ödüllendirme ve cezalandırma güçlerini de bünyesinde barındırmaktadır. Fakat yasal güç, bu iki güç kaynağından, daha geniş bir kapsam alanı içerisinde yer almaktadır (Bedük, 2014). Yasal güç, seçim veya atama yolu ile belirli bir mevki kazanan bireye verilen resmi yetki durumu olarak ifade edilmektedir. Lider birey

mevcutta bulunduğu pozisyonundan dolayı işi meydana getirtme ve kendisinin karar verici olarak sürece dahil olma gücünü kullanmaktadır. Bu durum yönetsel gücü kazanmasına sebep olmaktadır (Zafer, 2008). Bu durumdan sonra lider birey işgörenlere karşı mevcut pozisyonunu kaybettiği zaman liderlik gücünü yitirmiş olacaktır. Yasal güç kaynağında, işgören konumunda bulunan bireylerin lider birey tarafından verilecek olan hiyerarşik talimatlara uyma noktasını kendileri için bir zorunluluk hali olarak görmeleri de mevcut güç durumu kapsamına girmektedir (Zafer, 2008).

2.4.2. Ödüllendirme Gücü

İşgörenlerin lider bireyin talimatları doğrultusunda yerine getirdikleri iş borcundan kazanç elde etme, tanınma, ödül alma beklentisiyle talimatlara uyma sürecini ifade etmektedir. Lider birey ödüllendirme kaynaklarına sahip ise bu durumu bir güç aracı olarak kullanacaktır. Ödüllendirme gücü genellikle yasal gücün etkinliğini desteklemek amacıyla işgörenlere karşı iş kalitesini artırmak için kullanılmaktadır (Gibson vd., 1991). Ödüllendirme işgörenlere çeşitli şekillerde sunulabilir. Liderin birçok yaptırım gücü olduğundan dolayı ücret artışı, örgüt içerisinde terfi, daha iyi iş olanakları sağlama, sorumluluk artırma, övme gibi ödüllendirme çeşitleri işgörenlerin motivasyonlarını artırmak için lider tarafından elindeki kaynakları kullanarak etkilendirme süreci içerisinde işgörenlere sağlanmaktadır (Yıldız, 2015). Ödüllendirme sürecinde lider için denge durumunu sağlamak oldukça önemlidir. İster biçimsel örgütler içerisinde ister doğal örgütlerde gerçekleşecek olan ilgisel temasın hızına bağlı olarak tevdi edilen ödüllerin etkisinin ortaya çıkan davranışların ardından ne denli hızlı bir süreç içerisinde verildiğine bağlı olarak etkisinin artabilmesi de söz konusudur (Beck, 2004).

2.4.3. Zorlayıcı Güç

İşgörenler kendilerine verilen talimatlara karşı gelmeleri durumunda ortaya çıkacak iş feshi, başka göreve atanma, mobbing uygulamaları gibi olumsuz sonuçlardan çekinmeleri nedeniyle zorlayıcı gücü benimsemektedirler (Bağcı, 2009). Zorlayıcı gücün temelinde korku bulunur. Bu durum lider bireyin korkudan beslenme durumunu ortaya çıkarmaktadır. Örgütte yer alan işgörenleri korkutan her durum bu gücün kaynağını oluşturmaktadır. Zorlayıcı güç, lider bireyin işletme içerisinde uygulamaya alabileceği ceza durumlarının tümünü kapsamaktadır (Ünüşan, 1997). Zorlayıcı gücün çok fazla kullanımı ile doğası gereği olumsuz etkiler ortaya çıkmaktadır. Zorlayıcı gücün aşırı kullanımı mevcut işgörenlerin işten soğumasına ve iş bırakmalarına dahi neden olmaktadır. Bu nedenle lider birey bu gücü kullanırken belirli ölçüler içerisinde kalarak son çare olarak zorlayıcı güce başvurmalıdır (Daft, 2003).

2.4.4. Uzmanlık Gücü

Uzmanlık gücü, lider bireyin belirli bir alan özelinde sahip olduğu beceri ve bilgisine dayanmaktadır (Yıldız, 2015). Lider bireyin uzmanlığı, iş ile alakalı olan bilgi ve yetenekleri yönetsel anlamda işgörenleri etkileme gücü meydana getirmektedir. Uzmanlık gücü, lider bireyin işin teknik yönleri üzerinde sahip olduğu yeterliliğine dayanırken, ihtiyaç duyulacak olan bilgi ve beceri birikimlerini yönetmesi olarak da ifade edilmektedir. Bu nedenle uzmanlık gücü kişisel yani öz kaynaklı olarak ifade edilmektedir (Jones vd., 2000). Uzmanlık gücü, tecrübe edinmenin ve özünde içermenin yanı sıra formal eğitim yolu (planlı ve programlı eğitim) ile de kazanılmaktadır. Aynı zamanda kontrol, analiz, uygulama özelliklerini de temelinde barındırmaktadır. Lider bireyin uzmanlık gücü ne kadar fazla olsa dahi bu gücün işgörenler tarafından algılanması oldukça önemlidir. Uzmanlık gücü ile lider bireyin tecrübe düzeyi esas olarak ortaya çıkabilmekte, doğru kullanıldığında işgörenlerin lider bireyin tecrübesi konusunda ikna olabilmeleri ve motive düzeylerindeki artış daha kolay meydana gelmektedir (Meydan ve Polat, 2010). Bir işletme içerisindeki liderin uzmanlık gücünü sahada benimsetmesi ile işgörenler lider bireyi daha yüksek motive ile takip edecek, rekabet ortamlarında daha fazla güven duygusu ortaya çıkacak, marka değeri de bunlara bağlı olarak bir hayli yükselecektir. İşgörenlerin, lider bireydeki uzmanlık, bilgi, deneyim ve stratejileri yeterli görmeleri halinde lider birey uzmanlık gücü etkinliğini daha fazla yansıtacaktır (Gibson vd., 1991).

2.4.5. Karizmatik Güç

Karizmatik güç doğrudan lider bireyin kişiliğini kapsamaktadır. Lider kişinin işgörelere ilham verebilmesi, etkileyen kaynak olarak sosyal odak noktası olması, etkilenen işgörenin özdeşleşme isteğini yukarı yönlü artırmaktadır (Gürüz ve Gürel, 2006). Lider bireyin karizmatik gücünün en temel belirtisi kendisinin sahip olduğu doğuştan gelen kalıtsal karizmasıdır (Gibson vd., 1991). Lider bireyde bu gücün mevcut olması işgörenlerde güven, bağlılık, takipçilik ve lideri onaylama duygusunu meydana getirmektedir. Lider birey işgörenler tarafından bir rol model olarak kabul edilirken, bu güç özelliğini taşıyan liderler örgüt içerisinde yer alan bütün işgörenleri etkilemektedirler (Serinkan, 2008). İşgörenler lideri kendileri için bir rol model olarak kabul ettikleri andan itibaren lider birey kendisinden beklenen davranışı otomatik olarak meydana getirirken, işgörenler bu kabul edişten sonra başarıya daha sağlam adımlarla ulaşmaktadırlar (Aykan, 2004). Lider birey bu sayede işgörelere rol model bir durum teşkil ederek, bünyesinde barındırdığı karizmatik gücünü açığa çıkarmış olmaktadır (Gökçe, 2005).

2.5. Liderlik ve Organizasyonel Kavramlar ile İlişkilendirilmesi

Liderlik teorileri kapsamında 20. yüzyılın başlarından itibaren çok sayıda literatür çalışması ortaya çıkarılmış, lider birey ve takipçileri olan işgö-

renler arasındaki ilişkiler ele alınmıştır. Bunun yanı sıra yapılan çalışmalar çerçevesinde liderliğin birden fazla organizasyonel kavram ile ilişkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Liderlik; örgütsel kültür (Schein, 2010; Jaskyte, 2004); örgütsel inovasyon ve performans (Noruzy ve diğ., 2013); örgütsel kimlik ve örgütsel yapı (Vondey, 2010; Kanungo ve Conger, 1987) gibi çok fazla sayıda organizasyonel kavram ile ilişki halindedir. Bu kavramlar arasında ön sıralarda örgütsel bağlılık yer almaktadır. Örgütsel bağlılık en geniş tanımı ile örgüt ve işgörenler arasındaki bağlılığı ifade etmektedir. Bu durum hem bireysel hem de örgütsel performans yapısının merkezinde yer almaktadır. İşgörenlerin kişisel yatırımları sebebiyle de örgüt içerisinde yer alma ve devamlılık sağlama istekleri görülmektedir. Literatürde, liderlik türleri ile örgütsel bağlılığın duygusal, normatif ve devam bağlılığı boyutlarının her biri açısından incelendiğinde, lider bireyin işgörenlerin örgütsel bağlılığını her boyut açısından etkilediği görülmüştür. Bu bağlamda lider bireyin seçeceği liderlik türü ile işgörelere yaklaşımı örgütün insan kaynaklarını da etkilemektedir.

2.6. Liderin Katılımcılık Kanalı ile İnsan Kaynaklarını Geliştirebilmek

İşgörenlerin örgüt içerisindeki görevleri; eğitimleri, yetenekleri, motivasyonları, bilgi birikimleri ve deneyimlerine göre şekillenmektedir. Tüm işgörenlerin zihinsel yeteneklerinden faydalanmak ve işgörenleri örgütün yönetim süreçlerine dahil edecek bir atmosferi meydana getirmek, insan kaynakları yönetimlerinde yapılması zorunlu olan bir liderlik tutumu olarak görülmektedir (Akdemir, 1996). Katılımcı liderin meydana getireceği örgüt ortamını bu temel dinamik üzerine inşaa etmesi gerekmektedir.

3. Alternatif ve Postmodern Liderlik Yaklaşımları

Alternatif liderlik yaklaşımları hızla gelişen küresel düzen içerisinde varlığın devamı ve sahaya uyum süreçleri için oldukça kullanıma açık ve tercih edilme olasılığı yüksek olan önemli liderlik türlerini kapsamaktadır. Bu kapsamda alternatif liderlik yaklaşımları olarak, karizmatik liderlik, etkileşimci liderlik, dönüşümcü ve işlemsel liderlik yaklaşımlarından söz edilmektedir.

3.1. Karizmatik Liderlik

Karizma kavramına bakıldığında zaman ayırıcı bir unsur olarak anlam kazandığı görülmektedir. Bu durum örgüt içerisinde yer alan sıradan bireyleri doğru liderlik yapacak bireylerden ayıran bir unsur olarak ifade edilmektedir (Bass, 1985). Karizma alanında yapılan teori ve literatür araştırmalarında iki temel yaklaşım bulunmaktadır. Bu yaklaşımlardan ilki ve en eski olanı Max Weber'in sosyolojik durumları içeren yaklaşımıdır (Jacobsen ve House, 2001).

Weberian yaklaşım çerçevesinde, liderlik yetkilerini tasnif ederek karizmatik yetkinin ön plana çıkarılması söz konusudur. Lider birey ve örgüt içerisinde yer alan takipçileri arasında genel olarak doğuştan gelen ve ayırt edici unsurları ön planda olan özelliklerin var olduğu görülmektedir. Bu bağlamda

karizmatik liderler sıradan bireylerden ayrı tutulmaktadır (Genç, 2017).

Karizmaya ikinci yaklaşım ise, psikolojik temele dayalı olan neo-karizmatik liderliktir. Bu yaklaşım liderin kişisel özellikleri çerçevesinde takipçilerini hem etkilemesine hem de takipçileri tarafından etkileniyor olmasına dayanmaktadır (Jacobsen ve House, 2001). Psikolojik yaklaşımın öncüsü ise House olmuştur. House yaklaşımı karizmatik lideri, karizmatik olmayanlardan ayırt etmeye yarayan kişisel özellikleri açık bir şekilde belirterek ön plana çıkarmaktadır. Bu kapsamda karizmatik liderler, yüksek düzeyde özgüven sahibi olan, sözlü iletişimin dışında sözsüz iletişimlerini de kullanan, vizyon ve misyonun ne olduğunu açık bir şekilde ortaya koyan ve örgüt içerisinde ihtiyaç duyulan etkinin oluşmasını sağlayan kişilerdir (House, 1992). Karizmatik liderlik yaklaşımının diğer liderlik yaklaşımlarına göre usul ve esas çerçevesinde biraz daha karmaşık olduğunu söylemek mümkündür. Bunun sebebi ortaya çıkan davranışların nedenlerinin, bazı durumları kolay bir şekilde takipçilere izah edilebilecek ve kabul görebilecek nedenler olmamasıdır (Genç, 2017).

3.2. Etkileşimci Liderlik

Etkileşimci liderlik, liderin takipçilerinin devam eden çalışmalarını daha etkin hale getirerek fayda getirisini yukarı yönlü hareket ettirmek için farklı motivasyon teknikleri uygulayarak, başarıyı ve etkiyi mevcut durum üzerinde hâkim kılmak isteyen bir liderlik teorisi (Genç, 2017). Judy Rosener'in (1990) etkileşimli liderliği ele alırken, katılımcı yönetim teorilerine olan ilişkisel bağlantıları oldukça açık bir şekilde ifade edilmektedir. Etkileşimci liderlik anlayışında en temel özelliklerden bir tanesi, mevcut sistemleri kökten değiştirip daha güçlü sistem arayışları içerisine girmek yerine, mevcut sistemi geliştirme yollarına giderek daha yüksek başarıları elde etme yolunu benimsemesi olarak görülmektedir. Bu kapsamda etkileşimci liderlik bir ufuk, bir vizyon liderliği olmaktan ziyade daha çok mevcudun başarılı olma durumlarında tercih edilen bir teori olarak ifade edilmektedir (Genç, 2017).

3.3. Dönüşümcü Liderlik

Son yıllarda ön plana çıkarak etkisini gösteren liderlik yaklaşımlarından birisi olan dönüşümcü yani transformasyonel liderlik, 1980'li yıllardan sonra postmodern anlayışın hâkim olduğu yönetim çağı içerisinde ilgi odağını artırmaya başlayarak çok sayıda araştırma ile desteklenmiştir. Genel olarak liderin takipçileri üzerinde oluşturduğu üst düzey etki gücü kapsamında karizmatik liderliği andıran bu yaklaşımın en belirgin özelliği bireyleri ve sistemleri dönüştürebilen sonuçları ortaya çıkarmasıdır (Genç, 2017). Liderliğin karizmatik ve duyuşsal unsurlarını ön plana çıkaran yeni liderlik paradigmasının bir parçası olarak görülmektedir (Bryman, 1992). Takipçileri üzerinde etkileyici bir vizyon belirleyerek heyecanı üst seviyelerde tutan yaklaşım, radikal kararları içerisinde bulundurduğu için belirli bir albeniye

sahiptir (Genç, 2017). Yukl dönüşümcü liderlik anlayışını, örgütün tüm pozisyonlarında, en alt seviyeden en üst seviyeye kadar tüm işgörenleri kapsamına alacak şekilde geliştirmiştir. Yukl'a göre, eşit statülere sahip olan farklı lider bireyler veya işgörenler dönüşümcü liderlikten etkilenme potansiyelini taşımaktadırlar. Yukl, dönüştürücü liderlik anlayışının örgütler üzerinde uygulanması için açık bir vizyon anlayışının gerekliliğini vurgulamaktadır (Celep, 2004; Hunt, 1999). Bennis ve Nanus'un (2001) dönüşümcü liderlik çalışmalarında ise temel amaç, örgütün güçlü ve zayıf yönlerini tespit etmeye yöneliktir. Yapılan kamu ve özel sektör çalışmalarında dönüşümcü liderlik için dört temel stratejik özellik ortaya çıkarmışlardır:

- Dönüşümcü liderin net bir vizyon sahibi olması gerektiği ve örgütün geleceğini açık bir biçimde ifade etmesini,
- Liderin sosyal bir mimar olarak örgütün değerlerine yön vererek yeni bir kimlik oluşturmak için takipçileri harekete geçirmesi gerektiği,
- Takipçilere örgüt içerisindeki konumlarını net bir şekilde tebliğ etmesi gerektiğini ve dürüstlük duygusunu meydana getirmesini,
- Kendisinin güçlü ve zayıf yönlerini belirleyerek, güçlü yanlarını ön plana çıkartarak uygulaması,

durumlarını dönüşümcü liderlik anlayışı kapsamında stratejik unsurlar olarak ifade etmişlerdir.

Tichy ve Devanna ise çoğunluğu büyük şirketlerden oluşan bir grup üzerinde yapmış oldukları liderlik çalışmasında, dönüşümcü liderlerin örgütün dönüşüm sürecini üç hareket ile yönettiğini ortaya çıkarmışlardır. Tichy ve Devanna'ya göre dönüşüm süreci, değişim ihtiyacının tamamlanmasından başlayarak, yeni bir vizyon yaratılması süreci ile devam eder ve en son eski yapılanma anlayışının yerine yenisi getirilerek değişim sürecinin kurumsal hale getirilmesiyle tamamlanmaktadır (Janssen, 2004). Dönüşüm süreçlerinde örgütlerin değişime uğrama sorumluluğu sadece tek bir liderde değil, organizasyon içerisinde yer alan ve farklı seviyelerde bulunan bireylerin hepsine ait olarak meydana gelmektedir (Burns, 1978). Burns (1978), dönüşüm sürecinin örgüt içerisinde herhangi bir pozisyonda yer alan herhangi bir birey tarafından ortaya çıkarılabileceğini ifade etmektedir. Bu süreç içerisinde belli statüde yer alan bireyler, liderlerini de işgörenler gibi etkileyebilmektedirler. Bu durumda lider ve takipçileri arasında karşılıklı olarak bir heyecan duygusu oluşturma ve gelişim süreci ortaya çıkmaktadır. Burns'tan sonra dönüşümcü liderlik üzerine çok sayıda literatür çalışması yapılmış olup bunların arasından ön plana çıkan Bernard M. Bass olmuştur (Keleş, 2009). Bass, lider bireyin takipçileri üzerindeki dönüşüm etkisini; takipçilerin yaptıkları görevlere ait önem ve anlam bilincinin yükseltilmesi, bireysel ilgilerin örgüt hedeflerine yönlendirilmesi, takipçilerin ihtiyaç ve taleplerinin anlaşarak üye-

rinde çalışılması olarak ifade etmektedir (Bass, 1990). Bass'a göre dönüşümcü liderlik anlayışı dört alt boyuttan meydana gelir: Karizma (İdeal Etki), İlham Verici Motivasyon, Zihinsel-Entelektüel Uyarım, Bireysel İlgi.

4. Postmodern Liderlik Modelleri

Değişim ve dönüşüm süreçlerinin ortaya çıkardığı yeni yönetim sistemlerine uyum sağlayabilecek yeni liderlik modelleri geliştirilmektedir. Postmodern liderlik modelleri, gerçeğin ve olması gereken yönetim anlayışı yapılarının düzenlenerek ortaya koyulması gerektiği üzerinde durmaktadır. Bununla birlikte klasik liderlik modellerine karşı eleştirel bir yaklaşımda bulunarak, bu modellerin yeniden yapılanmasını da ele almaktadır.

4.1. Spiritüel Liderlik

Literatürde ruhsal liderlik olarak da ifade edilen spiritüel liderlik modeli, liderin ve takipçilerinin ruhsal ihtiyaçlarına odaklanmaktadır. Ruhsallık süreci evrensellik ve birleştiricilik değerleri ile bir bütün olarak ifade edilmektedir. Bu model temelinde şu durumları barındırmaktadır: Benmerkezcilik, Belirsizlik, Psikolojik Sorunlar, Ruhsal Boşluk, İzolasyon, Bunalım ve Yalnızlık ile Anlamsızlık. Liderler, takipçilerinin kişisel sorunlarının örgüt içerisinde meydana gelebilecek olumsuz yansımalarına çözüm bulma gayreti içerisinde yer almaktadır (Baloğlu ve Karadağ, 2009). Fry, Kurtar, Ingersoll ve Baver, Blackaby gibi araştırmacılar; ruh, ruhsallık, ruhsal lider, ruhsal liderlik gibi temel kavramları ele alarak spiritüel liderlik modeline ilk katkıları yapmış araştırmacılar olarak karşımıza çıkmışlardır (Korkut, 2012; Ardıç, 2013). Genel olarak bu liderlik anlayışı içerisinde Fairholm (1998) ve Fry (2003) modelleri ön plana çıkmaktadır.

Fairholm'e (1998) göre spiritüel liderliğin öne çıkan bazı unsurları bulunmaktadır. Spiritüel liderlik; örgüt kültürünü çevreleyen dikkatli bir biçimde tasarlanmış bir örgütsel vizyon, işgörenlerin kendilerini en iyi seviyeye getirecek kişisel değerler ve gelişim ortakları, karşılıklı güven ve etkileşim hissi, açıklık, adalet, yaratıcılık, dürüstlük ve tutarlılık, ortak değerlere bağlılık, sürekli gelişim, örgüt sistemi ve yapısının basit ve esnek olması gibi öncül değerleri içeren holistik bir modeldir (Fairholm, 1996). Fairholm (1998) bu unsurları kullanarak spiritüel liderlik modelini sekiz boyut altında oluşturmaya çalışmıştır. Ona göre bu boyutlar bir bireyin neredeyse bütün yönlerini içerisine dahil eden yapısal bir küme şeklindedir. Fairholm'e (1998) göre bireyler, çalıştıkları işletmelerin kendilerinden bekledikleri sadece bilgi ve beceri ile değil bireyi oluşturan ve o an içinde buldukları tüm ruhsal yönleriyle çalışma ortamında var olmaktadır.

Spiritüel liderlik ile ilgili literatürde ifade edilen ortak görüş, 21. yüzyıl için güçlü ve cesur bir yenilikçi yönetim yaklaşımı olarak kabul görme potansiyeline sahip olduğu yönündedir (Fry, Latham, Clinebell ve Krahnke, 2017).

Ruhsal liderler, vizyon algılarını birlikte hareket etme, ortak dikkat ve işe adanmışlığın artırılması üzerine yoğunlaştırmışlardır. Bu amaçla liderin hedefi her zaman daha iyisine ulaşmaktır. Lider, örgütü için bir değerler kümesi oluşturarak takipçilerine rol model olmaktadır. Liderler, zıt anlayışlara sahip birey ve sistemleri uyumlaştırarak, bireylerin tüm yönleri üzerine eğilerek, belirli bir ahlaki seviyede, görev yetkinliklerini takipçilerine de aktararak, yüksek iş birliği ortamı içerisinde birlikte hareket eden örgüt modelini meydana getirmektedirler (Fairholm, 1998). Liderler yer aldıkları örgütlerdeki bireylerden hareketle oluşturdukları modeller sonucunda liderlik tarzlarını örgüt içinde bir bütün olarak uygulamaya başlarlar. Bu bütünlük yerine getirildiğinde liderliğin ana hedefine ulaşmak için gerekli şartlar tamamlanmış olur.

Bir diğer spiritüel liderlik modeli ise Fry'nin modeli olarak görülür. Fry (2003); değerleri, tutumları ve davranışları örgüt içerisindeki bireylerin gereken motivasyonlarının ortaya çıkma aracı olarak tanımlamaktadır. Bireylerin içsel anlamda motive olmaları onların değerleri ile beslendikleri bir ortamda, rahat tutumları ve istedikleri tarzdaki davranışlarıyla mümkün olmaktadır. Bunun neticesinde bireysel ihtiyaçlar karşılanır ve örgütsel bağlılık artar. Bireyler ruhsal değerlerini rahatlıkla yaşayabildikleri iş ortamlarında alçakgönlü, dürüst iletişim ile bir bütünlük içerisinde hareket etmektedirler. Bununla birlikte örgütte daha etik bir iklim ve istekli çalışanlar görülmektedir.

4.2. Paternalist Liderlik

Paternalizm düşüncesinin temel noktasında, devletin vatandaşlarını koruma görevi ve yardımda bulunma faaliyetlerini üstlendiği refah ideoloji sistemi yer almaktadır. Bu liderlik modeli içerisinde ast-üst ilişkisinin kendine göre sorumlulukları bulunmaktadır. Üste düşen görev astını korumak, yönlendirmek, yol gösterici kararları onun adına almaktır. Bununla birlikte asttan beklenen davranış ise koşulsuz olarak üstten gelecek talimatlara bağlılık göstermesidir (Köksal, 2011). Literatür içerisinde en sık karşılaşılan iki tip paternalizm olduğu görülmektedir. Bunlar “çıkarıcı” ve “iyi niyetli” paternalizm anlayışlarıdır (Kim, 1994). Bu iki anlayışın birbirlerinden ayrılmasını sağlayan en önemli durum astın ve üstün davranışlarını motive eden güç olarak görülmektedir. Çıkarıcı paternalizm anlayışında yapılan iş ön plana çıkarken, iyi niyetli paternalizm anlayışında işgörenin iyiliği ön plana çıkmaktadır (Enloe, 1989). Paternalizm anlayışının kökenleri Max Weber'in yapmış olduğu ilk çalışmalara dayanmaktadır. Max Weber'e göre paternalizm anlayışı meşru yani yasal otoritenin bir yansıması niteliğindedir. “Ekonomi ve Toplum” isimli kitabında Weber, meşru otoriteyi üç kısımda ele almaktadır. Bu kısımlar; geleneksel, karizmatik ve bürokratik yaklaşımlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Weber'e göre geleneksel yaklaşım köklerini ataerkil görüşe sahip aile yapısından almaktadır. Bu nedenle geleneksel otoriteye olan yaklaşımı, paternalizm yaklaşımına oldukça benzemektedir (Köksal, 2011).

Paternalist liderlik modeli, otoriter ve disiplinli davranış ile yardımsever ve ahlaki dürüstlüğü bir bütün olarak ele alan liderlik tarzını oluşturmaktadır. Bu sebeple işgörene karşı lider birey tarafından hem ilgi ve alakalı hem de denetim sistemine dayalı bir davranış meydana gelmektedir (Kurt, 2013; Şendoğdu ve Erdirençelebi, 2014).

4.3. Toksik Liderlik

Geçmişten bugüne yapılan literatür çalışmalarında örgütsel yaşamı olumsuz yönde etkileyen liderlik davranışları üzerinde pek fazla durulmadığı görülmektedir. Bu sebeple zaman içerisinde örgütsel yaşamı olumsuz yönde etkileyen liderlik davranışları üzerine çalışmalar yürütülmüş ve ortaya çıkan çalışmalar “Toksik Liderlik” adı altında toplanarak literatüre yeni bir liderlik tarzı daha eklenmiştir (Kırbaç, 2013; Çelebi, Güner ve Yıldız, 2015; Reyhanoğlu ve Akın, 2016). Toksik lider kavramını ilk kez kullanan Whicker (1996), bu kavramı genel olarak işlevsiz olan birçok liderlik kavramı ile ilişkili olarak işlemiştir (Kırbaç, 2013). Whicker (1996) toksik liderlik anlayışını, huzursuzluk ortamı meydana getiren, örgüte ve lidere karşı uyumsuz davranışlar sergileyen, kötü niyetli bir anlayış olduğunu ifade etmektedir. Bu kötü davranış kalıplarını benimseyerek hareket eden toksik lider, örgütünü ve işgörenleri olumsuz durumlar içerisine çekme açısından başarılı olmaktadır. Toksik liderlik anlayışını benimsemiş olan lider bireyler, kişisel olarak eksik kaldıkları durum ve olayları gizleme konusunda oldukça başarılı bir süreç yönetmektedirler. Değer sistemlerinde ortak paylaşım yerine bencillik anlayışı ön plana çıkmaktadır. Takipçilerine karşı oldukça sorumsuz davranışların yanı sıra bencil, açgözlü ve çıkarıcı tavırları ile örnek bir rol model olmaktan çıkmaktadırlar. Yazılı ve sözlü kurnaz ifadeleriyle örgüt ve örgütlerindeki organizasyonların dağılımını hızlandırırılar (Gilbert, Carr-Ruffino, Ivancevich ve Konopaske, 2012; akt. Reyhanoğlu ve Akın, 2016).

4.4. Otantik Liderlik

Otantik liderler derinden bağlı oldukları bireysel değerlerin ve fikirlerin ışığında hareket etmektedirler. Bu sayede takipçilerinin güvenlerini kazanarak onlar için bir rol model haline gelmektedirler. Takipçileri ile kurdukları iş birliği düzenleri örgüt içi sadakat ve dengenin temelini oluşturmaktadır (Tabak, Şeşen ve Türköz, 2012). Otantik liderler, süreç içerisinde takipçilerin katkı ve katılımlarını sağlamaktadırlar. Eğer ki lider bireyin otantik özellikleri örgüt içerisinde yeterli değilse yönetimsel vizyon bireysel çıkarları ön plana çıkaran bir aldatmaca sürecine dönüşebilmektedir. Bu durumun varlığını fark eden takipçiler ise uzun dönemli planlamalarda vizyonun dışına çıkabilir, performans değerleme sistemlerinde gözle görülür şekilde düşmeler meydana gelebilmektedir (Yaşbay, 2011). Otantik liderlik anlayışı diğer pozitif liderlik anlayışlarının da kaynağını oluşturmaktadır. Bununla birlikte diğer liderlik tarzlarından daha sosyal bir yapıda olduğu görülmektedir (Gardner

and Katie, 2005). Otantik liderliğin odak noktası liderlik davranışlarıdır. Takipçilerin tepkileri ile liderlik davranışları arasındaki ilişkinin incelenmesi dönüşümcü ve karizmatik liderlik anlayışlarında yer alan eksiklerin giderilmesi noktasında katkı sağlamaktadır. Diğer liderlik anlayışları ile de arasında bir bağlantı oluşturmaktadır. Otantik liderlik, yeni süreçlerin ve bağlantıların ortaya çıkmasında önemli bir rol oynamaktadır (Yaşbay, 2011).

4.5. Koç Stili Liderlik

İşgörenlerin fikirlerini ve tutumlarını önemseyen, beklentilerini analiz ederek belirlemiş oldukları amaç ve hedeflerini bu beklentiler doğrultusunda yönlendiren, işi meydana getirme süreçlerinde hedeflerine ulaşmaları noktasında yol gösteren, son kararı işgörelere bırakan ve cesaret aşılayan liderlik anlayışı koç stili liderlik olarak ifade edilmektedir (Sabuncuoğlu, 2013). Günümüzde iş dünyası içerisinde karşılaşılan sorunlardan birisi, işgörenlerin bilgi düzeylerinin hedeflemiş oldukları işlere karşılık gelmemesidir. İşgörenlerin sahip oldukları bilginin sürekli olarak geliştirilmesi onların alansal eğitimlerine, doğru bir biçimde yönlendirilmelerine, motivasyon süreçlerinin canlı tutulmasına ve geri besleme yolu ile gelişimlerinin takip edilmesine dayalı bir yaklaşım olarak görülmektedir. Tüm bu içeriklerin gerçekleştirilmesi koçluk kavramı ile özdeşleşir şekilde karşımıza çıkmaktadır (Özby, 2008). Özby'a (2008) göre, yüksek zeka seviyesine sahip olmak, iyi düzeylerde eğitimsel süreç yaşamış olmak, iş alanında aktif deneyimlere sahip olmak lider bireyin sahip olduğu özelliklerdendir. Fakat belirtilen bu özellikler tek başına yeterli bulunmamaktadır. Liderin özünü çok iyi bir şekilde analiz ederek güçlü ve zayıf yönlerini belirlemesi, bu yönlerin başka yönetim ve organizasyon girdileri üzerinde nasıl yansıdığı ve kendisine nasıl bir geri bildirim olarak döndüğünün analiz edilmesi açısından koçluk faaliyeti önem arz etmektedir.

Liderlik ile koçluk arasında belirlenen amaçlara ulaşılması ve problemlerin ortadan kaldırılması, yüksek kalite standartlarına ulaşılması, verimliliğin yükseltilmesi, iletişim ağlarının geliştirilmesi ve korunması, yetenek ve kariyer süreçlerinin planlı bir şekilde geliştirilmesi, sürekli iyileştirme stratejisinin benimsenmesi, kişisel ahlaki değerlere ve iş standartlarına uygun olarak hareket edilmesi açısından birbirine benzer anlayış bulunmaktadır (Özby, 2008).

Koç stili liderlik anlayışını benimseyen lider birey, bu anlayışı aktif ve başarılı bir şekilde örgüt ve takipçilere aktarmak istediğinde belirli özelliklere süreç içerisinde dikkat eder. Bu özelliklerden birkaçı; takipçilerin güçlü ve zayıf yönlerinin belirlenerek, geliştirilmesi gereken yönlerinin üzerinde durulmasına imkanlar sağlanması, performanslarının yükselmesi için gerekli geri bildirimler ile takipçilerin beslenmesi ve örgüt içerisindeki etkili iletişim ortamlarının sağlanması sayılabilmektedir.

Sonuç ve Öneriler

Günümüz işletmeleri ve örgütlerinde liderlik konusu üzerinde duranlar, liderin karşısındaki statü sahibi bireyleri veya işgörenleri olumlu ve olumsuz yönden nasıl etkiledikleri konusunda araştırma yapmaya, tartışmaya ve önerilerde bulunmaya devam etmektedirler. Liderlik kavramı, toplumların dünya üzerinde meydana gelmeye başlamasından itibaren oluşmaya başlayan, belirli şartlar altında mevcut olan örgütlerin hedeflerini belirleme ve bu hedeflerin gerçekleşmesi için örgütlerin yönetilmesi süreci olarak ifade edilmektedir. Liderlik, astların görev ve sorumluluklarını bağlı oldukları örgütler içerisinde özenle ve istekle yapmaya yönlendirme sanatı olarak da ifade edilebilmektedir. Liderlik bu bağlamda geniş bir yönetim tablosu içerisinde yer alan etkileşim süreci olarak karşımıza çıkmaktadır (Bedük, 2014). Liderlik, lider olan kişinin belirlenen bir amaç doğrultusunda bir örgütün yapısını mevcut durumlara uygun şekilde yönlendirmesidir (Avcı, 2015). Liderlik kavramı, yöneticiden çalışana sosyal etkileşim süreci olarak ortaya çıkmakta ve bir şirket içerisinde çalışanları etkileyen bir durum olarak gözlemlenmektedir. İşletmelerde meydana gelen performans değerlendirme sürecinin arkasındaki başlıca etkenin liderlik kaynaklı olduğu görülmektedir. Liderin, karşısında bulunan işgörenler ve diğer statülerde yer alan bireyler ile arasındaki bu etkileşim süreci dinamik bir süreç olarak ifade edilmektedir. İşletme içerisinde daha yüksek seviyelere ulaşan motivasyon ve teknik kalkınmada yaşanan değişimler bu dinamik sürecin bir etkisi olarak ortaya çıkmaktadır (Asaari vd., 2016).

Günümüz konjonktürü içerisinde hızla artan rekabet ortamlarında kendine yer edinmek isteyen işletmeler, kendi bünyeleri özelinde değişim ve dönüşüm yolları ile mevcut küresel çağa ayak uyduracak yeni stratejik planlar geliştirmektedirler. Bu bağlamda örgütleri yönlendirecek ve mevcut rekabetlere katılacak liderlik anlayışları ön plana çıkmaktadır. Stratejik liderlik anlayışının önemi bu noktada anlaşılmaktadır. 1980'li yıllarda postmodern yönetim anlayışlarının gelişmesi ile örgütler stratejik liderlik anlayışına yönelmeye başlamışlardır. Stratejik yönetim, küresel piyasalar içerisinde yer alan örgütlerin mevcut gelişim ve değişim süreçlerine uyum sağlamalarına, geleceğe yönelik sürdürülebilir amaç ve hedeflerin belirlenmesine ve ortaya çıkarılmasına imkân sağlayan bir yönetim süreci olarak ifade edilmektedir (Güney, 2020).

Stratejik yönetim anlayışını klasik yönetim anlayışlarından ayıran en temel nokta geleceğe yönelik uzun soluklu bir yönetim anlayışı benimsemesidir. Bununla birlikte klasik yönetim anlayışları örgütlerin iç bünyesine yönelik anlayışlar olarak görülürken, stratejik yönetim anlayışı, örgütü dış çevresiyle uyumlu hale getirmeyi hedeflemektedir (Hatiboğlu, 1993). Stratejik liderlik anlayışını benimseyen lider bireyde ön plana çıkan özellik, insan kaynaklarını verimli ve etkin bir şekilde yönetebilmesidir. Bilgi yönetiminin

kullanımı ile örgüt üzerinde etkinliğini artıran lider birey, yeni ve dönüşümcü hizmetlerin ortaya çıkarılmasında önemli bir pay sahibidir. Bu bağlamda insan kaynağı, örgütlerin diğer örgütlerle rekabet alanları içerisinde fark yaratabileceği en önemli alanlardan biridir. Stratejik liderlik anlayışını benimseyen bireylerin insan kaynakları bilincini strateji oluşturma süreci içerisine dahil etmeleri ve insan kaynaklarına değer yaratma bilincini ortaya çıkarmaları gerekmektedir (Besler, 2004).

Yapılan çalışma sonucunda şu önerilerde bulunulabilmektedir:

Postmodern yönetim çağında uygulanan liderlik davranışlarının, işgörenlerin kurum kimliği ve liderlik tercihleri algı düzeylerinin artırılması için insan kaynakları yöneticileri tarafından örgüt ve organizasyonlar üzerinde gerekli çalışmalar yapılmalıdır.

Liderler, popüler literatür ışığında her kuşağın istediği ve tercih ettiği liderlik davranışlarını ve ihtiyaçlarını bilmelidir. Çalışanlarının hangi nesil çalışanlara ait olduğunu ve neye ihtiyaçları olduğunu bilerek davranmalıdırlar.

Alternatif liderlik yaklaşımları ile lider bireylerin de kendilerini sürekli gelişim ve değişime açık tutarak, işgörenlerle etkin iletişim sağlanması ve sürekli gelişimin örgütün tüm bölümlerine yayılması için gerekli çalışmaları yürütmelilerdir.

Özel-kamu kurum ve kuruluşlarında ayırım yapılmaksızın bütün mesleki kıdem ve yaş grupları, işveren ve işgörenlerin liderlik tercihlerine bakış açısı algılarının değişmesi ve gelişmesi için gereken çalışmalar toplum odaklı insansız teknolojiler ve bilgi bilinci ile desteklenmelidir.

KAYNAKÇA

- Aksu, A. (2009). Kriz Yönetimi ve Vizyoner Liderlik. *Journal of Yaşar University*, 4(15), 2435-2450.
- Akşit, H. (2008). *Yönetim ve Yöneticilik*. İstanbul: Kum Saati Yayıncılık.
- Alan, P. (1997). *Human Resource Management In A Business Context*, International Thomson Business Press, London.
- Anders, S., & Einarsen, S. (1999). The Importance of a Change-Centered Leadership Style in Four Organizational Cultures. *Scandinavian Journal of Management*, 15, 289-306.
- Ardıç, T. (2013). Ortaokullarda Görevli Öğretmenlerin Ruhsal Liderliğe İlişkin Algıları (Diyarbakır İli Örneği). T.C. Dicle Üniversitesi. Diyarbakır: Eğitim Bilimleri Enstitüsü Eğitim Bilimleri Eğitimi Anabilim Dalı Eğitim Yönetimi, Teftişi, Planlaması ve Ekonomisi Bilim Dalı.
- Asaari, M.h.a.h., Dwivedi, A., Lawton, A., & Desa, N.M. (2016). Academic Leadership And Organizational Commitment In Public Universities Of Malaysia. *European Scientific Journal*. 12(16), 329-344.
- Aslan, Ş. (2013). *Geçmişten Günümüze Liderlik Kuramları*. Konya: Eğitim Yayınevi.
- Avcı, A. (2015). Örgütsel Vatandaşlık Davranışları. Kavramsal Gelişimi ve Eğitim Örgütleri Açısından Etkileri. *Hasan Ali Yücel Eğitim Fakültesi Dergisi*, 12(24), 11-26.
- Aykan, E. (2004). Kayseri’de faaliyet gösteren girişimcilerin liderlik özellikleri. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(17), 213-224.
- Bağcı, Z. (2009). Örgütlerde Çalışanların Algıladıkları Güç Kaynaklarının Örgüte Bağlılıkları Üzerine Etkisi: Bir Araştırma. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Dokuz Eylül Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü. İzmir.
- Bakan, İ., & Büyükbeşe, T. (2010). Liderlik Türleri ve Güç Kaynaklarına İlişkin Mevcut- Gelecek Durum Karşılaştırması: Eğitim Kurumu Yöneticilerinin Algılarına Dayalı Bir Alan Araştırması. *KMÜ Sosyal ve Ekonomi k Araştırmalar Dergisi*, 12(19), 73-84.
- Baloğlu, N., & Karadağ, E. (2009). Ruhsal Liderlik Üzerine Teorik Bir Çözümleme. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 15(58), 165-190.
- Bass, B.M. (1985). Leadership: Good, Better, Best, *Organizational Dynamics*, 13 (3), 26-40.
- Bass, M. Bernard. (1990). From Transactional to Transformational Leadership: Learning to Share The Vision. *Organizational Dynamics*, 18(3), 19- 31.
- Beck, R. C. (2004). *Motivation: Theories and principles*, New Jersey: Prentice Hall.
- Bedük, A. (2014). *Örgüt Psikolojisi*. Konya: Atlas Akademi Yayınları.
- Bennis, W., & Nanus, B. (1994). *Leaders: Strategies for Taking Charge*. San Francisco:

Jossey-Bass.

- Besler, S. (2004). *İşletmelerde Stratejik Liderlik*. İstanbul: Beta Yayıncılık.
- Blake, R.R., & Mounon, J.S. (1982). Theory and Research for Developing a Science of Leadership. *Journal of Applied Behavioural Science*, 18(3), 275-291.
- Bryman, A. (1992) *Charisma and Leadership in Organization*. Sage Publications, London.
- Burns, J.M. (1978) *Leadership*. New York. Harper & Row.
- Celep, C. (2004). *Dönüşümsel Liderlik*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Ceylan, A. (2014). X ve Y Kuşağı Öğretmenlerin İdeal Liderlik Algıları: Fatih İlçesi İlköğretim Okullarında Bir Uygulama (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Haliç Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Chong, J.K.S. (2004). Six Steps to Beter Crisis Management. *Journal of Business Strategy*. 25(2), 43-46.
- Cyert, R. M., & March, J. G. (1963). A behavioral theory of the firm. Englewood Cliffs, NJ, 2, 169-187.
- Çelebi, N., Güner, H., Yıldız, V. (2015). Toksik Liderlik Ölçeğinin Geliştirilmesi, 4(1).
- Daft, R. L. (2003). *Management*. Canada: South Western.
- Dangaç, G. (2007). *Örgütlerde Psikolojik Yıldırma (Mobbing) ve Bir Araştırma*. Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir.
- Dereli, T. (1982). *Organizasyonda Davranış*, Ar Yayıncılık, İstanbul, s.45-47.
- Enloe, C. (1989). *Gender Makes The World Go Around*. In: Enloe, C., Ed., *Bananas, Beaches and Bases: Making Feminist Sense of International Politics*, Pandora Press, London, 1-18.
- Erçetin, Ş. (2000). *Lider Sarmalında Vizyon*, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Fairholm, G. W. (1998). *Perspectives on Leadership: From the Science of Management to its Spiritual Heart*. United States of America: Greenwood Publishing Group.
- Fairholm, Gilbert W. (1996). *Spiritual Leadership: Fulfilling Whole-Self Needs at Work*, *Leadership & Organization Development Journal* 17/5, ss. 11-17.
- French, J. R. P ve B. H. Raven. (1959). *Studies in Social Power*. Ann Arbor: University of Michigan Press.
- Fry, L. W. (2003). *Toward a Theory of Spiritual Leadership*. *The Leadership Quarterly*, ss. 693-727.
- Fry, L., Latham, J. R., Clinebell, S. K., & Krahnke, K. (2017). *Spiritual Leadership as a Model for Performance Excellence: a Study of Baldrige Award Recipients*, *Journal of Management, Spirituality & Religion*, 14(1), 22-47.
- Gardner, H. & Katie, D. (2013). *The App Generation*. Yale University.

- Genç, N. (2017). *Yönetim ve Organizasyon. Çağdaş Sistemler ve Yaklaşımlar*, Ankara: Seçkin Yayıncılık. 5.baskı. s. 69-262.
- Gibson, J. L., Ivancevich, J. M., Donnelly, J. H., Konopaske, R. (1991). *Organizations: Behavior, structure, processes*. Homewood, IL: Irwin.
- Gilbert, A. Jacqueline., Carr-Ruffino. Norma., Ivancevich. M. John., Konopaske. Robert. (2012). *Toxic Versus Cooperative Behaviors At Work: The Role of Organizational Culture And Leadership in Creating Communitycentered Organizations*. *International Journal of Leadership Studies*, 7(1), 29-47.
- Gökçe, Z. (2005). *Spor Yönetiminin Farklı Boyutlarında Yer Alan Spor Yöneticilerinin Liderlik Tipleri Araştırması, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Celal Bayar Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Manisa*.
- Gray, Je, & Starke, F. (1977). *Organizational Behaviour Concepts and Applications*, Charles Merrill Pub.Co.
- Güney, S. (2020). *Yönetim ve Organizasyon El Kitabı*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Gürüz, D., & Gürel, E. (2006). *Yönetim ve Organizasyon (Bireyden Örgüte, Fikirten Eyleme)*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Hatiboğlu, Z. (1993). *Temel Yönetim ve Organizasyon*. 1.Baskı. İstanbul: Beta Basım.
- Hicks, H. G., & Gullet, C.R. (1981). *Organizasyonlar: Teori ve Davranış*, Çev. B. Baykal, Bilim Teknik Yayınevi, İstanbul, s.340.
- Hollander, D. (1978). *Beta-Carotene İntestinal Absorption: Bile, Fatty Acid, pH, and Flow Rate Effects on Transport*.
- House, R.J. (1992). *Charismatic Leadership in Service-Producing Organizations*, *International Journal of Service Industry Management*, 3(2), 5-16.
- Hunt, J.G. (1999). *Transformational/Charismatic Leadership's Transformation of The Field: An Historical Essay*. *Leadership Quarterly*, 10(2), 129-144.
- İbicioğlu, H., ÖZMEN, Ö. G. D. H. İ., & Sebahattin, T. A. Ş. (2009). *LİDERLİK DAVRANIŞI VE TOPLUMSAL NORM İLİŞKİSİ: AMPİRİK BİR ÇALIŞMA*. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 14(2), 1-23.
- Jacobsen, C., & House, R.H. (2001). *Dynamics of charismatic leadership a process theory, simulation model, and tests*, *The Leadership Quarterly*, 12, ss. 75-112.
- Janssen, O. (2004). *How Fairness Perceptions Make Innovative Behavior More or Less Stressful*.
- Jaskyte, K. (2004). *Transformational Leadership, Organizational Culture, and Innovativeness in Nonprofit Organizations*. 163.
- Jones, G. R., George, J. M., Hill, C. W. (2000). *Contemporary management*. Boston, MA: Irwin/McGraw-Hill.
- Kanungo, N., R., & Conger, A., J. (1987). *Toward a Behavioral Theory of Charismatic*

Leadership in Organizational Settings. 12(4).

- Keklik, B. (2012). Sağlık Hizmetlerinde Benimsenen Liderlik Tiplerinin Belirlenmesi: Özel Bir Hastane Örneği. Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi. 14(1), 73-93.
- Keleş, G.Ö. (2009). “İlköğretim Okulu Müdürlerinin Dönüşümcü Liderlik Özelliklerini Gösterme Düzeylerine İlişkin Öğretmen Görüşleri (Muğla İli 460 Örneği) (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Muğla.
- Kırbaç, M. (2013). Eğitim Örgütlerinde Toksik Liderlik. Malatya: T.C. İnönü Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Eğitim Bilimleri Ana Bilim Dalı Eğitim Yönetimi ve Denetimi Bilim Dalı.
- Kim, U. M. (1994). Significance of Paternalism and Communalism in the Occupational Welfare System of Korean Firms: A National Survey. U. Kim, H.C. Triandis, C. Kagitcibasi, S. Choi, ve G. Yoon (Der.), Individualism and Collectivism: Theory, Method, and Applications: 251-266. London: Sage Publications.
- Koçel, T. (2011). İşletme Yöneticiliği. İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş.
- Korkut, A. (2012). Ruhsal Liderliğe İlişkin Kuramsal Bir İnceleme. İnönü Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Malatya.
- Kouzes, J. M. & Posner, B. Z. (1997). Leadership Practices Inventory: Participant's Workbook. San Francisco: Jossey-Bass.
- Köksal, O. (2011). Bir Kültürel Liderlik Paradoksu: Paternalizm. Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 8(15), 101-122.
- Kurt, İ. (2013). Paternalist Liderlik ile Çalışanların İşlerine Yaratıcı Katılım Algıları Arasındaki İlişkiyi Araştırmaya Yönelik Bir Çalışma. Sosyal ve Beşerî Bilimler Dergisi, 5(1), 321- 330.
- Lunenburg, F.C. & Ornstein A.C. (2013). Eğitim Yönetimi (çev. G. Arastaman). Ankara: Nobel Yayınları.
- Maruyama, T. & Inoue, M. (2016). Design and Validation of Leadership Education Integrating Simulation Protect Based Learning. Management Studies, 4(3), 104- 110.
- Mascareño, J., Rietzschel, E. & Wisse, B. (2020). Envisioning Innovation: Does Visionary Leadership Engender Team Innovative Performance Through Goal Alignment? Creativity and Innovation Management, 29(1). 33-48.
- Meydan, C., H., ve Polat, M. (2010). Örgüt Kültürü, Örgütsel Güç ve Örgütsel Adalet Algılarının Bireyin İş Tatmini ve Örgüte Bağlılığı Üzerine Etkisi: Kamuda Bir Araştırma. KHO Savunma Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Michelson, B. J. (2003). Leadership and Power Base Development: Using Power Effectively to Manage Diversity and Job-Related Interdependence in Complex Organizations, AU-24 Concepts for Air Force Leadership, 193-199.
- Mimaroğlu, H. & H. Özgen. (2008). “Örgütlerde Güç Eşitsizlikleri ve Cinsel Taciz,”

Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 17(1). 321-334.

- Noruzi, A., Dalfard, V.M., Azhdari, B., Nazari-Shirkouhi, S., Rezazadeh, A. (2013), Relations between transformational leadership, organizational learning, knowledge management, organizational innovation, and organizational performance: An empirical investigation of manufacturing firms. *International Journal of Advanced Manufacturing Technology*, 64, 1073-1085
- Özbay, Ö. (2008). Koçluk Yaklaşımının Yönetici Üzerine Etkileri ve Bir Araştırma. İşletme Anabilim Dalı. T.C. Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Podsakoff, P.M., Todor, W.D. & Skov, R. (1982). Effects of Leader Contingent and Non-contingent Reward. *Journal of Applied Psychology*, 67(4), 422-430.
- Rew Van Dyne, L., Graham, W.J., & Dienesch, M.R. (1994). Organizational Citizenship Behavior: Construct Redefinition, Measurement and Validation, *Academy of Management Journal*, 37(4). 765-802.
- Punishment Behaviors on Subordinate Performance and Satisfaction, *Academy of Management Journal*, 25(4). 810-821.
- Reyhanoğlu, M., & Akın, Ö. (2016). Toksik Liderlik Örgütsel Sağlığı Olumsuz Yönde Tetikler Mi? *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 5(3), 442-459.
- Robbins, S. P., & Judge, T. A. (2013). *Organizational Behavior* (15th Edition). Pearson.
- Rost, C., J. (1993). *Leadership Development in the New Millennium*.
- Sabuncuoğlu, Z. (2013). *İnsan Kaynakları Yönetimi (Uygulamalı)*, 7. Baskı, İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım.
- Schein, E. H. (2010). *Organizational Culture and Leadership* (4th ed.). San Francisco, CA: Jossey-Bass.
- Serinkan, C. (2008). Liderlik ve Toplam Kalite Yönetiminin Algılanma Boyutu: Üniversite Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma. *ISGUC The Journal of Industrial Relations and Human Resources*, 10(1). 144-158.
- Stogdill, R. M. (1948). Personal Factors Associated With Leadership: A Survey of the Literature. *The Journal of Psychology*, 35-71.
- Şahin, A. (2004). Yönetim Kuramları ve Motivasyon İlişkisi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*.
- Şendoğdu, A. A., & Erdirençelebi, M. (2014). Paternalist Liderlik ile Örgütsel Vatandaşlık Davranışı Arasındaki İlişkiye Yönelik Bir Araştırma. *T.C. Selçuk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi* (27), 253-274.
- Tabak, A. (2001). Tarihsel Gelişimi İçerisinde Liderlik Tanımları ve Liderlik Kavramının Günümüzdeki Yeri, *KHO Bilim Dergisi*, 11(2), 1-13.
- Tabak, A., Şeşen H., & Türköz T. (2012). *Liderlikte Güncel Yaklaşımlar*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Ülgen, H., & Mirze, S. K. (2010). *İşletmelerde Stratejik Yönetim*. İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım.
- Ünüsân, Ç. (1997). *Günümüz İşletmelerinde Lider ve Güç Kavramının Pazarlama Da-*

ğitim Kanalı Yönetimi Açısından Önemi. Eskişehir Anadolu Üniversitesi İİBF Dergisi. 131(2). 81-87.

Vondey, M. (2010). An Aesthetic of İmagination and Creativity For Leaders. Regent University Press, 1, 1-12.

Wells, S. (1998). Choosing the Future: The Power of Strategic Thinking.

Whicker, M. (1996). Toxic leaders: When Organizations Go Bad, Quorum Books, Westport, ABD.

Yaşbay, H. (2011). Otantik Liderlik ve Örgütsel Bağlılık İlişkisi. Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi. Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

Yıldız, S. (2015). Lider-üye Etkileşimi, İşyerinde Mobbing ve Mesleki Tükenmişlik İlişkisi. Ankara: Detay Yayınevi. 3-81.

Yukl, G. (1989). Managerial Leadership: A Review of Theory and Research. Journal of Management, 15(2). 251-290.

Zafer, D. (2008). İlköğretim Okulu Yöneticilerinin Kullandıkları Örgütsel Güç Kaynaklarına İlişkin Öğretmen Görüşleri, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.

Zel, U. (2011). Kişilik ve Liderlik, Nobel Yayıncılık, Ankara.

Bölüm 16

İSKİLİP EVLERİNDE AHŞAP SÜSLEMELER¹

Doğan KOŞAN²

1 Bu çalışma, Prof. Dr. Halit Çal danışmanlığında, Doğan Koşan tarafından Nisan 2019 tarihinde tamamlanan “İskilip Şehri Ev Mimarisi” başlıklı ve 548413 numaralı doktora tezinden üretilmiştir.

2 Hitit Üniversitesi, İskilip Meslek Yüksekokulu, Mimarlık ve Şehir Planlama, Çorum, Türkiye. dogankosan@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-1506-7246

Giriş

Geleneksel Türk evleri çok uzun yıllar gelişerek kendine has mimari özellikler kazanmıştır. Bu özellikler sonucunda Anadolu'da ve Balkanlar'da geniş alanda benzer mimari biçimler oluşturmuştur. Benzer özelliklerle birlikte dönemsel, yöresel farklılıklar ile büyük bir kültür mirasını oluşturmuştur. Türk evleri malzeme, tasarım ve teknik açıdan gelişerek kullanıcılar için üstün konfor koşulları sağlamıştır. Teknik özelliklerin yanında estetik başarı da Türk evinin özelliklerindedir.

İskilip şehri, çok eski tarihsel kimliği ile kendine has özelliklerinin yanında, Türk evinin genel unsurlarını taşımaktadır. Evlerin yapıldığı Osmanlı son dönemi ve Cumhuriyet döneminde şehrin önemli göç yolları üzerinde bulunmaması ve kendine yeten ekonomisi, özgün bir yapı yaratmıştır. Evlerin özgün biçimleri korunmuş ve restorasyon geçirmemiş olması bakımından ender taşınmaz kültür varlığı eserler arasındadır. Evlerle birlikte incelenen ahşap süslemelerin hiçbiri restore edilmemiştir. Her biri özgün eserlerdir.

İskilip'te günümüzde bine yakın geleneksel özellik gösteren ev vardır. Fakat eski evlerin günümüz işlevlerini karşılayamaması, şehrin sürekli göç vermesi ve koruma bilincinin gelişmemiş olmasından dolayı evlerin sayısı gitgide azalmaktadır. İskilip evlerindeki tavan göbeği, dolap, kapı ve sandık gibi zengin süslemeli yapı elamanları antika meraklılarının hedefi haline gelmiş, çok sayıda eser kaybolmuştur. Bu çalışma ile eserlerin belgelenip İskilip kültür varlıkları arasına kalıcı kayıtları sağlanacaktır.

İskilip evlerindeki süslemeler malzeme, teknik, mekân ve kompozisyon açısından incelenmiştir. Evlerde kullanılan ahşap malzemenin temin edilmesi, taşınması, yapıda ve süslemede kullanılma aşamaları ele alınmıştır. Geleneksel özelliklerini korumuş toplam 90 ev değerlendirmeye alınmıştır. İçerisinde girilen 74 ev iç mekân özellikleri, 90 ev ise cephe özellikleri açısından değerlendirilmiştir. Evlerin kimliğini içeren bilgiler tablo içerisinde katalog şeklinde verilmiştir. Ayrıca farklı bölge evlerindeki ahşap süslemeler ile karşılaştırmalar yapılmıştır.

1. İskilip Evlerinin Genel Özellikleri

Tarihsel süreç içerisinde İskilip ve çevresinde Hititler, Yunanlılar, Romalılar, Bizanslar eserler bırakmıştır (İlter, 1992, s. 2). Danışmentliler döneminde Türklerin eline geçen şehir, Selçuklu Emiri Caca Bey'in kurduğu vakıflarla büyümüştür (Bayburtluoğlu, 1995). Osmanlı döneminde yeni vakıflarla şehrin nüfusu ve yerleşim alanları genişlemiştir (Kılıcı, 2014).

İskilip'in geç Osmanlı ekonomisi içerisindeki yeri, 'kapalı çevre ekonomisi' olarak tanımlanmaktadır. Orman ürünleri, kerestecilik, marangozluk, semercilik, hayvana bağlı ürünler dükkanlık, dokumacılık; dericilik, mutafılık şehirdeki ekonomik faaliyetleri oluşturmuştur (İlter, 1992, s. 8). İskilip evle-

rin oluşturulmasında dikkate alınan her öge, ailenin yaşam biçimine ve ekonomik faaliyetlerine göre tasarlanıp üretilmiştir. Bu nedenle işlevsellik, biçim ve estetiğin önünde yer almaktadır. İskilip'in yarı kırsal özelliği halk mimarisinin gelişmesini sağlamıştır. Gösterişten uzak, işlevsel ve gerçekçi çözümler üreten bir halk mimarisi özellikleri ağır basmaktadır.

İskilip şehri, İç Anadolu ile Karadeniz geçiş noktasında bulunmaktadır. Etrafı yüksek tepelerle çevrili iki derenin birleştiği yerde bulunan korunaklı bir kale etrafındadır. Evler, eğimli arazi üzerinde dar, kıvrımlı, çıkmaz ve merdivenli sokaklar üzerine kurulmuştur. Geleneksel sokak, bahçe ve ev bütünlüğünü koruyabilmiş ender şehirlerdendir. Geleneksel Türk evleri genel özellikleri göstermesinin yanında kendine has özellikler de barındırmaktadır. Şehrin önemli göç yolları üzerinde bulunmamış olması kendine has özellikler bulundurmasını sağlamıştır. Üstelik geleneklerini uzun süre muhafaza etmesinde etkili olmuştur (H.Yürekli ve F. Yürekli, 2005, s. 49).

İskilip evleri genellikle iki katlıdır. Evlere sonradan bir ara kat eklenmiştir. Her evin mutlaka bahçesi vardır. Şehrin çarşısı noktasına yakın evlerde zemin katlar dükkân olarak kullanılmıştır. Şehrin kenar mahallelerinde evlerin zemin katlarında tarım ve hayvancılık için mekânlar yapılmıştır. Çantı tekniği ile yapılmış büyük ambarlar içerisinde tahıllar muhafaza edilmiştir.

Evler, Kuzey Anadolu ev geleneğinin bir parçası olarak ahşap çatıklı, kerpiç dolguludur. Üst kat çıkmalarında bağdadi sistem kullanılmıştır. Sıva malzemesi olarak kullanılan alçıya şehirde 'tatlı kireç' adı verilir. İnce kumla karıştırılarak cephe üzerinde de kullanılmıştır. Tatlı kireç, sıva malzemesi olduğu kadar iç ve dış duvarlarda süsleme amacıyla kullanılarak şehirdeki evlere özellik kazandırmıştır. Evlerde taş ve tuğla kullanımı azdır. Taş sadece temelde, tuğla ise ocaklarda görülmektedir.

İskilip evlerinde üst katlarda çok geniş çıkmalar yoktur. Makul ölçülerde çıkmalar bulunmaktadır. Çıkmaları katlardaki girişler taşımış, payanda kullanılmamıştır. Evlerin saçakları geniştir. Çatılar iki ya da üç yüzevidir. Çatının oturduğu girişler ahşap direklerle yükseltilmiştir. Böylece çatı arasında geniş kullanılabilir alan oluşturulmuştur. Bu özellik sadece İskilip'e özgüdür.

Evlerin zemin katında bahçeye bakan yüzü açık hayatlıdır. Zemin katında bulunan ahır, kiler, mutfak, samanlık gibi mekânlar hayata açılmaktadır. Evlerin üst katları sofa (çardak) etrafına dizilen odalardan oluşmaktadır. Üst katlardaki her oda bir ailenin yaşaması için kışlık oda olarak planlanmıştır. Yazın içerisinde ocak da bulunan sofa kullanılmıştır. Evlerin eski örneklerinde sofa açık ve direklidir. Zamanla kapalı iç sofaya dönüşerek sofanın yazlık işlevi sonlandırılmıştır.

İskilip evlerinde odaların kuruluşu benzerdir. Üst kattaki bütün odalar kış odası olarak planlanmıştır. Odanın bir duvarında ocak ve iki yanın-

da gömme dolap bulunur. Odanın ikinci duvarında yüklük dolabı bulunur. Odanın üçüncü duvarın pencere ve önünde sedir bulunur. Odanın dördüncü duvarında ise sadece üst bölüme raf yerleştirilmiştir. Her evde görülen bu kuruluş düzeni süsleme tercihlerine de yansımıştır. Odaların az değişken kuruluş süslemede de benzerdir.

2. İskilip Evlerinde Ahşap Kullanımı

Türk evinin kendine has temel özellikler kazandığı ev tipleri ağacın bol olduğu yerlerde gelişmiştir (Kuban, 1995, s. 206). Ahşap işlenmesi ve taşınması kolay bir malzemedir. Doğada bulunduğu şekle yakın ya da az işçilik ile yapıda kullanılabilir. Ağacın esnek özelliği sayesinde çıkmalar, geniş açıklıklar, hareketli mekânlar elde edilebilir. Ayrıca ahşap, yapıya mekân ekleme ve çıkarma kolaylığı sağlamaktadır (Günay, 1998, s. 30). Tüm bu özellikler ahşap malzemenin hemen hemen bütün yapı elemanında kullanılmasını sağlamıştır. İskilip evleri de Kuzey Anadolu ahşap ev geleneğinin bir parçası olarak benzer özellikler göstermektedir.

İskilip evlerinin kuruluşunda kullanılan ahşap, şehir merkezinin kuzeyine doğru zengin orman alanlarından sağlanmaktadır. 1894 yılında İskilip'e uğrayan V. Cuinet, şehirde sivil mimaride ya da yakacak olarak kullanılması için yılda on bin ahşap kesildiğini belirtmektedir (İlter: 1992, s. 5). Ahlatçık, Akpınar gibi yüksek bölgelerde köknar, sarıçam; şehrin merkezine yakın daha düşük rakımda karaçam yer almaktadır. Yivlik, İkipınar, Beyoğlan, Sakarözü, Devci bölgelerinden getirilen sarıçam, karaçam, köknar ahşaplar ev inşaatında kullanılmıştır (Akçam, 1947).

İskilip evlerinde ahşap malzeme, kabaca yontulmuş olarak temel taşları arasında hatıl, duvarlarda çatki, çatılarda iskelet ve katlar arasında kiriş olarak kullanılmıştır. Dilimlenmiş ahşaplar, tavan, taban ve cephelerde kaplama malzemesi; kapı, pencere, sedir, sergen, merdiven, yüklük, dolap gibi yerlerde detay malzeme olarak uygulanmıştır.

Eski ustaların ifadesiyle; "Ahşap ormandan kaçak yollarla gelirdi. İskilip, orman bakımından zengin olmasına rağmen araç yolu olmadığından insanlar kendi çabaları ile ahşap kesim işlemleri yapıyordu. Özellikle kasım ve şubat arası kesim yapılırdı. Bu zamanlarda kesilen ahşaplar sonrada kurtlanmazdı. İnşaatla kullanılmak üzere kesilen ahşap yerinde soyulup el baltası ile yontuluyordu. Öz adı verilen ana taşıyıcılar ve kirişlerin uçlarına halat bağlamak sürgü delikleri açılmaktaydı (Fotoğraf 1). Bu deliklere bağlanan halatlar at ya da öküz yardımıyla çekiliyordu" (Ahmet Küyük, Kişisel Görüşme, Kasım 2018). Ağacın kesildiği yer aynı zamanda işlendiği yerdir. Taşıma kolaylığı olması için kesildikten sonra yerinde biçilmiştir. Baltayla dört köşe yapıldıktan sonra ormanda hızarla dilimlenip şehre getirilmiş, taşıyıcı sistemde kullanılan ahşaplar bütün halinde getirilip yapıda kullanılmıştır (Fotoğraf 2). İşçiler, içerisinde bistüri, planya, el rendesi gibi çeşitli aletlerin bulunduğu

zembil adı verilen, deriden yapılmış çanta kullanırlardı. Ev yapıldıktan sonra merdiven, döşeme ve tavan işçiler tarafından siliniyordu. Silme işlemi iki, üç gün sürmekteydi. Pencere, kapı ve dolaplar ise hazır getirilirdi” (Mustafa Halıcı, Kişisel Görüşme, Aralık 2018).

3. İskilip Evlerinde Süsleme

19. yüzyıla kadar geleneksel Türk evleri küçük şehirlerde ve kırsal mimaride genel olarak sadedir. Aşırı süsleme anlayışı yoktur. 19. yüzyılda batı kaynaklı süsleme anlayışı Anadolu’da süslü bir ev mimarisi yaratmıştır (Kuban, 1995, s. 184). Yaratıcılıktan uzak kalıplaşmış tekrarlar şeklinde farklı coğrafyalarda bile benzer biçimlerde kendini göstermektedir. Bunun yanında bölgesel olarak malzeme, biçim ve teknik farklılıklar ile kendine özgü, sınırlı alanda uygulanmış örnekler de vardır.

İskilip evlerinin en eski örnekleri sade ve süslemesi azdır. Bu evler 19. yüzyıl ve öncesine tarihlenmektedir. 20. yüzyıldan itibaren evlerde süsleme anlayışının yaygınlaştığı görülmektedir. İskilip’te süslemenin uygulandığı yerler, kullanılan motifler belirli bir beğenin tekrarıdır. Zamanla bu alışkanlığa dönüşerek evlerin tamamında benzer şekilde uygulanmıştır.

Süslemede kullanılan malzemeler; ahşap, alçı, metal, boya ve çinidir (Fotoğraf 3). En yaygın süslemeler alçı ve ahşap malzeme ile yapılmıştır. Cephe-ler genellikle sadedir. Fakat, 1940’dan sonra alçı kabartma cephe üzerinde saçaklar, alınlıklar ve çıkma altlarında rağbet görmüştür. Çorum genelinde yaygınlaşarak evlere karakteristik özellikler kazandırmıştır. İç mekânda ise ocaklarda ve duvarlarda alçı süslemeler kendisine yer bulmuştur. Ahşap süslemeler ise iç mekânda tercih edilmiştir. Süslemeler üst katta odalar içerisinde yoğunlaşmaktadır.

3.1.İskilip Evlerinde Ahşap Süsleme

Türk evinde ahşap oymacılığı köklü bir sanattır. İran’da alçı işçiliği daha önemli iken, Türklerde göçerlerin ahşap işçiliğini iyi tanımaları yüzünden daha çok tercih edilmiştir. Ahşap malzemenin doğasına uygun geometrik desenler ağırlıktadır (Kuban, 1975, s. 219). Orta Asya’da Atilla’yı ziyaret eden Bizans elçisi saraydaki odalardaki eşyaların ahşaptan yapılmış olduğu, sarayın her tarafının ahşap oyma süslemelerle donatıldığını yazmıştır (Ersoy, 1993, s. 2). İslam sanatında ahşap oymaları ise Helenistik ve Sasani geleneğinden etkilenecek yeni bir üslup meydana getirerek devam etmiştir. 11. yüzyıldan itibaren Selçuklu sanatında mühim bir noktaya getirilmiştir. Selçuklu devrinde oyma ve şebekeli oyma tekniğiyle minber, pencere, kapı kanatlarında geometrik ve rumi süsleme dekoratif bir unsur olarak uygulanmıştır (Kerametli, 1962, ss. 6-7). Günümüzde bu örneklerin büyük bir kısmı çeşitli müzelerde teşhir edilmektedir (Ögel, 1957, ss.199-235).

Selçuklu devri ahşap işçiliği XV. yüzyıla kadar Erken Osmanlı Devrine hâkim olmuşsa da bundan sonraki yıllarda bazı yeni teknik ve bezemelerle daha başka karakterde eserler meydana getirilmiştir. Selçuklular tarafından ahşap işlerinde kullanılan oyma tekniği, Osmanlılar zamanında yerini geçme tekniğine «Kündekâri» bırakmıştır. Buna rağmen oyma tekniği, XV. yüzyıl içerisinde bir süre devam etmişse de geçme tekniği ahşap işlerine yavaş yavaş hâkim olmakta gecikmemiştir. Bu teknik küçük ölçüde çeşitli geometrik parçaların birbirine geçmesiyle temin edilmiş olup yapıldıkları tarihten günümüze kadar da zaman ve doğal etkilerden bozulmayarak gayet iyi şekilde gelebilmişlerdir (Yücel, 1978, ss. 22-26). 18. ve 19. yüzyılda ahşap işçiliği özellikle odalarda, duvar dolaplarında eşsiz örnekler yaratmıştır. Ahşap kapı, pencere ayrıntılarında yapı teknolojisinde önemli aşamalara ulaşmıştır (Bektaş, 1996, s. 56).

İskilip evlerinde ahşap, malzeme olarak bolca kullanılmıştır. Cephelerde süs unsuru olmaktan çok işlevseldir. İç mekânda ise işlevsellik ve estetik bir aradadır. En zengin örnekler tavanlarda bulunmaktadır. Kapılar, dolaplar ve yüklükler birbirinin tekrarı şeklinde oymalarla bezelidir. Teknik olarak boyama, oyma, geçme, delme, çıta (çivileme) ve eğmeç kullanılmıştır (Fotoğraf 4). Boyama tekniği ahşap tavanlarda uygulanan bir tekniktir. Tavanda göbek yüzeyine kök boyalarla bitkisel bezemelerin uygulandığı görülmektedir. En yaygın kullanılan teknik ise oymadır. Bu teknikte ahşap ucu keskin bir kalemle ahşap yüzeyini oymak suretiyle yapılan bir işlemdir.

İç mekânda ahşap süslemenin bulunduğu yerler tavanlar, kapılar, dolaplar, yüklüklerdir. Bitkisel ve geometrik olmak üzere iki tip hâkimdir. Bitkisel süsleme olarak; üsluplaştırılmış kıvrık dal, yaprak, gülbezek, rumi, palmet ve çeşitli çiçek motifleri vardır. Geometrik motiflerde en çok kullanılan baklava dilimleridir. Daire, çokgen, yıldız, madalyon, dişler (dendan), çarkıfelek uygulanan diğer geometrik motiflerdir. Ayrıca, güneş, ay ve yıldız motifleri, yelpaze motifi, S ve C kıvrımları işlenmiştir. Süslemede kullanılan motifler, İskilip'teki cami, çeşme gibi yapılarda, benzer malzeme ve teknikle uygulanmıştır.

3.1.1. Tavanlarda Ahşap Süsleme

Türk evinin en süslü yeri tavanlarıdır (Eldem, 1987, s. 106). Tavanlarda kirişlerin altına kaplanacak ahşapların birleşim yerleri ince çıtalarla kapatılmıştır. Zamanla bu çıtalar daha özenli şekilde çeşitli el işleri; oyma, geçme, kakma, nakış ve benzeri tekniklere değerlendirilmiştir (Küçükerman, 1995, s. 131). Ayrıca çarkıfelek tavan ve tekne tavan gibi farklı tavan tasarımları da odaya ve sofaya gösteriş veren ahşap işçiliğidir.

İskilip evlerinde 19. yüzyıl sonuna kadar sofa tavanlarında süsleme görülmez. Bu tarihten önce yapılan evlerde sofanın bir yüzü açık ve direklidir. Tavanlar ise kaplamasızdır. Bu yüzden tavan süslemesi yoktur. 20. yüzyılın

başlarından itibaren sofanın açık yüzü kapatılmış tavanlar süslenmeye başlanmıştır. Odalarda ise en eskiden en yeniye tavanlarda ahşap işçiliği yaygındır.

İç mekânda en çok özen gören yerler tavanlardır. En basit örneklerde bile çitalarla geometrik biçimler verilmiştir. Daha zarif olanlarda şişli orta kısım, oyma ve boyamalarla zengin desen hazinesi oluşturmuştur. Çoğunlukla tavanın orta kısmında çitalarla, daire ve çokgen şekillidir. Tavan süslemeleri kapı ve dolaplara göre daha çeşitlidir. Birçok farklı teknik (boyama, oyma, delme, çıta (çivileme) ve eğmeç) bir arada uygulanmıştır.

Tavan süslemelerinin tamamı evlerin üst katında bulunmaktadır. Üzerinde çalışılan yetmiş dört evin yirmi birinde tavanlar süslüdür. Süslü tavanlar on dört örnekte oda içerisinde, kalan yedi örnek ise sofa içerisinde bulunmaktadır (Tablo 1). Çalışılan altı örnekte sofa tavanları çatı arasına doğru yükselterek tekne tavan oluşturulmuştur (No 1, 40, 43, 50, 56, 67). Sofa içerisindeki 1 ve 40 numaralı evde, etrafı karelere bölünmüş ortada göbek yer almaktadır. Diğer örneklerde göbeğin etrafında süsleme bulunmaz.

Tablo 1. Tavanlarda kullanılan motifler

Motif	Oda İçerisinde		Sofa içerisinde	Toplam
	Katalog No		Katalog No	
Göbek çevresinde	Yelpaze	40, 47, 54, 60, 81, 82, 86,		7
	Baklava	40, 47, 60, 63, 81, 82,		6
	Kare ya da dikdörtgen	30, 50, 60, 63, 81, 82,	1, 40	7
	Bitkisel	40, 81, 82,		3
Göbekte	Yıldız	40, 47, 50, 54, 60, 63, 77, 81, 82, 86, 89,	40, 43, 56, 63, 89	13
	Güneş	1, 50, 63, 89,	1, 50,	4
	Bitkisel	40, 47,		2

İskilip'te çalışılan evlerdeki tavan süslemelerinin hepsi tavan şişesi adı verilen çitaların tavan tahtalarının altına çakılmasıyla oluşmaktadır. Oda içerisindeki örnekler tavanın tamamını kaplamaktadır. Birbirini dik ya da çapraz kesen çitalarla baklava dilimi, kare ya da dikdörtgen form oluşturmaktadır. Kenar süslemesi olarak baklava dilimlerinin uçları palmet motifiyle geçilmiştir. Dikdörtgen çerçeveler köşelerden üçgenler, ortadaki göbeklerle birlikte kubbe motifini andırmaktadır. Kare alanı kubbesel bir tavırla, dairesel bir motifle vurgulamak simgesel bir tavırdır (Kuban, 1995, s. 220). Benzer uygulamalar Akseki (Yarar, 2001, s. 78), Düzce (Naldan, 2014) Kayseri (Tali, 2005), Sivas (Şenol, 2007, s. 107), Kastamonu (Çal, 2008), Tokat (Çal, 1987), Giresun (İltar, 2011, s. 214), Elazığ (Karakas, 2008, s. 73), Bilecik (Yargıcı, 2007, s. 74), Düzce (Naldan, 307), Yozgat (İlgün, 2007, s. 105) evlerinde uygulanmıştır. Ev dışında ahşap tavanlı camilerde de benzer kullanımlar görülmektedir.

Tavan göbeklerinde uygulanan formlar kare, daire, sekizgen, ongen, onikigen, onaltıgen ve onsekizgendir. Tavan süslemelerinde tavan göbeğinde daire ya da çokgen içerisine alınmış yıldız ve güneş motifi en çok tekrar edilen motiflerdir (Tablo 1). Göbeğin etrafı ok ucu, kare, baklava dilimi, palmet, yelpaze uygulanmıştır. Ayrıca çıtaların üzerinde son derece ince işçilik gösteren oyma çiçek motifleri işlenmiştir (Fotoğraf 20).

Tavan göbeklerinin içerisi beş örnekte, ahşap üzeri boyama tekniğiyle süslenmiştir (No 1, 43, 50, 86). Bu örneklerin içerisinde en dikkat çekici olan Meydan Mahallesinde tarih olarak daha yeni bir evin tavanında bulunmaktadır. Bu yüzden katalogda yer almamaktadır. Daha önce eski bir evde sökölüp getirilmiştir. Tavan göbeği, kök boyalarla dal, çiçek ve yaprak motifleri işlenmiştir. Ortada eğri kesim çubukların birleştirilmesiyle oluşmuş kabara bulunmaktadır. Etrafı ongen bir çerçeve içerisine alınmış sonsuza giden beş kollu yıldız geçmelidir. Yıldızın dışında kalan alanlarda kırmızı, sarı, yeşil, mavi renklerin kullanıldığı çiçekler bezenmiştir (Fotoğraf 7-8). Selçuklulardan beri kullanılan çok kollu yıldız geçmesi Osmanlı'dan beri anıtsal mimaride ve evlerde çok kullanılan bir düzendir (Çal, 2008). Yıldız motifi 16. ve 17. yüzyılda Osmanlı şehirlerinde yaygın olarak uygulanmıştır (Eldem, 1987, s. 112). İskilip'te evlerde ve camilerde uygulanmıştır. Evlerde kullanılan örnekler camilerden esinlenerek yapılmıştır. Tavan göbeğinin büyük oranda benzeri İskilip Yukarı Taslı Cami'sinde vardır (Fotoğraf 9). Aynı ustanın elinden çıktığını ya da biri diğerinden esinlenerek yapıldığını düşündürecek kadar benzerdir.

Bahabey Mahallesinde bulunan diğer örnek bugün mevcut değildir. Merkez kabaranın çevresini kuşatan dairesel çarkıfelek yüzey altı kollu yıldızdaya dayanmaktadır. Yıldızın çevresini saran dairelerle göbek sonlanmaktadır. Sarı, yeşil, mavi, kahve renklerle yıldız kolları arasında çiçek bezelidir (Fotoğraf 11, İlter, 1992, s. 79).

3.1.2. Kapılarda Ahşap Süslemeler

İskilip evlerinde cephe ve oda kapıları birbirinden farklıdır. Cephe kapıları iki kanatlı ve tablasızdır. Genellikle sade ve süslemesizdir. Cephe üzerinde sadece tablalı yapılmış altı kapı ahşap oymalıdır (No 1, 16, 50, 81, 84, 89). 1 numaralı örnekte kapının üst bölümü eğri kesim çivi ile tutturulmuş sütunceler ile işlenmiştir (Fotoğraf 22). Diğer kapılarda iç bükey yuvarlatılmış panoların ortasında baklava dilimleri, içerisinde gülbezek ve iki ucunda palmet motifi ile sonlandırılmıştır (Fotoğraf 23-24). Cephe kapıları üzerindeki kabaralı çiviler, halka, tokmak ve mandallar meta işçilik olsa da ahşap kapılara estetik görümümü kazandırmaktadır.

İskilip evlerinde ahşap süslemenin en çok tercih edildiği yer oda kapıdır. Oda kapıları tek kanatlı ve çoğunlukla tablalıdır. Çalışılan evlerin içerisinde en eskiden en yeniye hepsinin kapıları süslüdür. Oda kapılarında,

yüklük ve dolaplarda cephe kapılarına benzer şekilde küçük ve büyük baklava dilimleri, gülbezek ve palmet motifleri uygulanmıştır (Fotoğraf 25-31, Şekil 3). Oda kapılarında süslü örnek fazla olsa da, motif zenginliği yoktur. Aynı motifler farklı biçimlerde tekrarlanmıştır (Şekil 5-7). Bu tekrar zamanla rutin bir uygulamaya dönüşmüş ve atölye ortamında hazırlanan bu işlemler evlere hazır olarak getirilip uygulanmıştır. Fakat bununla birlikte özgün tasarımlar da vardır.

İskilip evlerinde iki kapı örneğinde geçme tekniği kullanılmış ve üzeri oymalarla süslenmiştir (54 no'lu ev). Bu örneklerden birisi özgün yerinden sökülüp Hacıpıri Mahallesi'nde bulunan bir evde kullanılmıştır. Bu yüzden katalogta yer almamaktadır (Fotoğraf 25, 26). İki örnekte de benzer şekilde her bir geçmenin üzeri ortada gül bezek, iki ucunda palmet motifi ile süslenmiştir.

19. yüzyıl öncesinde yapılan evlerin oda kapılarında üst bölüm kemerlidir. Tabla sayısı tektir. Kapı kasalarının kemer bölümünde de süslemeler vardır (Fotoğraf 27, Şekil 5). Kullanılan motif aynı olsa da teknik ve boyutlarda değişiklikler gözlemlenmektedir. Fakat zamanla kapı oymaları tek elden çıkmış gibi benzer tekrarlar süslenmiştir. Bilinçli bir kalıplaşmaya doğru gitmiştir (Fotoğraf 28-31).

3.1.3. Dolap, Yüklük ve Merdivenlerde Ahşap Süsleme

İskilip evlerinde her oda içerisinde mutlaka ocak ve yüklük duvarı bulunmaktadır. Ocak duvarında ortada alçı ocak, iki yanında farklı boyutlarda ahşaptan gömme dolap vardır. Yüklük duvarında ise ahşaptan yapılmış iki gözlüdür. Bir gözde ondanın en büyük ahşap dolabı, diğeri ise ocak duvarının birleştiği yerde bulunan gusülhane dolabıdır. Odanın kuruluşunda dolapların yeri belirlenmiştir. Kerpiç ve tuğla örgüleri yapıldıktan sonra çoğunlukla standart ölçülerde dolap yerine yerleştirilir.

Süslemeler ahşap dolap ve yüklük kapaklarında bulunmaktadır. Hemen hemen bütün evlerin dolapları ahşap oymalar ile süslenmiştir. Dolap ve yüklükte bulunan süslemeler oda kapılarındaki örneklere benzemektedir. Baklava dilimleri içerisine çiçek motifi işlenmiştir. Baklavalar tezgah işi; çiçekler ise el işi oymadır (Fotoğraf 32,36). Ahşap oyma dışında dolap kapakları, porselen kulplar ve kabaralı çiviler ile süsleme zenginliği kazanmıştır.

Yaygın olarak kullanılan süslemeler dışında farklı örnekler de vardır. 54 numaralı evde gömme dolaplar yalancı künde kari tekniği ile yapılmış üzerine üçgen oymalar hareketlendirilmiştir. (Fotoğraf 33). 78 numaralı evde yüklük dolabı üzerinde diğer süslemelerden farklı olarak çıta işi baklava dilimi içerisinde ay yıldız motifi işlenmiştir (Fotoğraf 35, Şekil 8).

3.1.4. Pencere ve Kafeslerde Ahşap Süsleme

Kafesler sokaktan evin içerisinin görülmesini engellemek içindir. Bu kafesler dikdörtgen bir çerçeve içerisine iki ya da üç santimetrelik aralıkla çapraz yerleştirilmiş çıtalarla yapılmıştır (Arseven, 1984, s. 111). İskilip evlerinde bu kafeslere gözenek adı verilir. Doksan evin on birinde gözenek vardır. İki örnekte giriş holünü aydınlatan camsız pencerelerde yer almaktadır (Bkz. Ek-1. Katalog 53, 81). Katalog 30'daki örnekte ara kat odasında, sokaktan içerisinin görüntüsünü engellemek için kullanılmıştır (Fotoğraf 38). Diğer örneklerde ise, açık sofalı evlerin sokağa bakan cephelerindedir (Bkz. Ek-1. Katalog 3, 7, 17, 36, 48, 49, 59, 73, Fotoğraf 38).

Evlerin sokağa bakan cephesinde, genellikle kapı üstündeki pencere önünde kim geldi kafesleri bulunmaktadır. Kafesler eve gelen misafirleri görmek için tasarlanmıştır. Kafesin alt tarafı sokağa doğru bombe yapmaktadır. Buradan gelen kişiye bakılır. Ayrıca serin tutulmak istenen yiyecekler buraya konulmaktadır. İskilip'te bu kafeslere göz deliği denilmektedir. Birbirine dik yerleştirilmiş eşit aralıklı ahşap çıta ya da çubuklardan oluşmaktadır (Fotoğraf 39). Sayıları oldukça azalmış olan kim geldi kafesleri sadece beş örnekte günümüze ulaşabilmiştir (Bkz. Ek-1. Katalog 12, 32, 44, 48, 50). Katalog 32 ve 50'deki örneklerde kafes, orta çıkmanın yanlarındaki pencerelerin önüne yerleştirilmiştir. Katalog 12, 44 ve 48'deki örneklerde ise giriş kapısının üstünde bulunan pencere üzerindedir. Kafesler işlevsel özellikleri ile ön plana çıkmış olsa da, cephe görünümünü bakımından evlere estetik değer kazandırmıştır.

SONUÇ

Ağacın mimaride kullanımı işlevsel sebeplerle olsa da görünen yüzlerin süslenmesi alışkanlığa dönüşmüştür. Bu süsleme anlayışının zengin örnekleri Selçuklu devrinde oyma, boyama işi, Osmanlı devrinde ise künde-kari, kakma gibi tekniklere gelişerek devam etmiştir.

İskilip'in coğrafi konumu sebebiyle ahşap malzeme, ev mimarisinde temel yapı malzemesi olmuştur. Evlerde iç dekorasyonda taşınabilir mobilyanın olmayışı, sabit ahşap mobilyaları süsleme alışkanlığına dönüşmüştür. Şehre yakın Yivlik, İkipınar, Beyoğlan, Sakarözü, Deveci noktalardan sarıçam, karaçam, köknar cinsi ahşaplar ev yapımında kullanılmaktadır. Ahşap, evlerde temelden çatıya kadar, taşıyıcı ve detay sistemde uygulanmıştır. Kabaca yontulmuş olarak temel taşları arasında hatıl, duvarlarda çatki, çatılarda iskelet ve katlar arasında kiriş olarak kullanılmıştır. Dilimlenmiş ahşaplar, tavan, taban ve cephelerde kaplama; kapı, pencere, sedir, sergen, merdiven, yüklük, dolap gibi yerlerde detay malzeme olarak kullanılmıştır.

Evlerde zengin ahşap kullanımını süsleme olarak da kendini göstermektedir. Cephelerde süs unsuru olmaktan çok işlevseldir. Gösteriş hoş karşılanmadığı için cepheler sadedir. 1930'lardan itibaren cephelerde süs unsuru olarak alçı kabartmalar tercih edilmiştir. İç mekânda ise işlevsellik ve estetik bir aradadır. En zengin örnekler tavanlarda bulunmaktadır. Kapılar, dolaplar ve yüklükler birbirinin tekrarı şeklinde oymalarla bezelidir. Teknik olarak boyama, oyma, geçme, delme, çita (çivileme) ve eğmeç kullanılmıştır.

İç mekânda süslemeler oda ve sofa içerisinde yoğunluk kazanmaktadır. Üst kat odaların iç düzeni kalıplaşmış bir tekrarın ürünü olarak tüm evlerde aynıdır. Buna süsleme düzeni de eşlik eder. Süslemenin kullanıldığı yapı elemanları; tavanlar, kapılar, dolaplar, yüklüklerdir. Bitkisel ve geometrik olmak üzere iki tip hâkimdir. Bitkisel süsleme olarak; üsluplaştırılmış kıvrık dal, yaprak, gülbezek, rumi, palmet ve çeşitli çiçek motifleri vardır. Geometrik motiflerde en çok kullanılan baklava dilimleridir. Daire, çokgen, yıldız, madalyon, dişler (dendan), çarkıfelek uygulanan diğer geometrik motiflerdir. Ayrıca, güneş, ay ve yıldız motifleri, yelpaze motifi, S ve C kıvrımları işlenmiştir.

İskilip evlerinde 19. yüzyıl sonuna kadar tavanlarda süsleme görülmez. Erken tarihli evlerde sofanın bir yüzü açık ve direklidir. Tavanlar ise kaplamasızdır. 20. yüzyılın başlarından itibaren sofa kapatılmış tavanlar süslenmeye başlanmıştır. Bu tarihten sonra tavan süslemesi yaygın beğeni ile tercih edilmiştir. Tavan süslemeleri kapı ve dolaplara göre daha çeşitlidir. Birçok farklı teknik (boyama, oyma, delme, çivileme ve eğmeç) bir arada zengin örnekler oluşturmuştur.

Evlerde kullanılan süslemeler sanatçıların kişisel becerilerinin yanında alışkanlıkların getirdiği benzer uygulamalara dönüşmüştür. Evlerde geniş kullanım alanı bulmuş benzer teknik ve motifler beğenilerek alışkanlığa dönüşüp kuşaklarca tekrarlanmıştır. Tekrar uygulamaların yanında sanatçısının imzasını taşıyan ender işler de vardır. Sanatçıların atölyelerin değişmesine rağmen eserlerin yapılışı, süslenmesi ve kullanılan araç- gereç ve tekniğin benzer oluşu alışkanlıkların değişmesindeki zorluğu göstermektedir. Yaygın tekrar sadece ağaç işlerinde değil alçı, metal gibi malzemeye yapılan süslemelerde de kendini göstermektedir. Buna rağmen benzer alışkanlıkları dışına çıkmak, farklı uygulama denemek varlıklı insanların tercihi olmuştur. Örneğin 1 numaralı ev şehir dışarısından getirilen ustalar tarafından yapılmıştır. Bu evin ahşap süslemelerinde farklılıklar göze çarpmaktadır.

İskilip evlerindeki süslemeler cami, çeşme gibi yapılarda, benzer malzeme ve teknikle kullanıldığı görölmektedir. Örneğin Meydan Mahallesi'nde bulunan evin tavan göbeği, Ulaştepe Mahallesi Yukarı Taslı cami tavan göbeği ile birebir aynı teknik ve biçimde yapılmıştır. Benzer uygulamalar şehirdeki diğer camilerde de vardır. Ahşap üzerine uygulanan motiflerle alçı, metal ve taş üzerine uygulanan motifler arasında benzerliklerden yola çıkılarak bir üslup birliği oluştuğu söylenebilir.

KAYNAKÇA

- Bayburtluoğlu, Z. (1995). Caca Oğlu Nureddin'in Vakfiyesinde Adı Geçen Yapılar. *Vakıflar Dergisi*, (25), 5-8.
- Bektaş, C. (1996). *Türk Evi*, İstanbul: Yem Yayınları,
- Çal, H. (1987). Tokat Evleri. Türk Tarihinde ve Kültüründe Tokat Sempozyumu, s. 365- 418.
- Çal, Ö.A. (2008). Kastamonu Evlerinde Süsleme. Üsküdar'a Kadar Kastamonu, İstanbul
- Ersoy, A. (1993). *XV. Yüzyıl Osmanlı Ahşap İşçiliği*, İstanbul: Marmara Üniversitesi Yayınları
- Eldem, S. H. (1987). Türk Evi Osmanlı Dönemi III. İstanbul: Türkiye Anıt Çevre Turizm Değerlerini Koruma Vakfı, 292.
- İlter, F. (1992). Bir Anadolu Şehri İskilip. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları
- Naldan, F. (2014). Akçakoca Evlerinde Süsleme. *Zeitschrift Für Die Welt Der Türken*, 6, s. 299-310
- Günay, R. (1998). *Türk Ev Geleneği ve Safranbolu Evleri*. İstanbul: Yem Yayınevi
- İlgün, Ş (2007). *Geleneksel Yozgat Evleri*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü
- İltar, G. (2011). Giresun İli Kentsel Konut Mimarisi. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Karakaş, S. (2008). *Elazığ Geleneksel Konut Kültürü*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Kerametli, C. (1962). Osmanlı Devri Ahşap İşleri, Tahta Oyma, Sedef, Bağ ve Fildiği Kaktmalar, *Türk Etnografya Dergisi*, Sayı 9, s. 5-13
- Kılıcı, S. (2014). Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı Devrinde İskilip Mahalleleri ve Bu Mahallelerdeki Vakıf Yapılar. Her Yönüyle İskilip: Dünü, Bugünü, Yarını, İskilip, s. 302-324.
- Kuban, D. (1975). *Türk Ev Geleneği Üzerine Gözlemler, Sanat Tarihimizin Sorunları*. İstanbul: Çağdaş Yayınları, 192-211
- Kuban, D. (1995). *Türk "Hayat"lı Evi*. İstanbul: Eren Yayıncılık
- Küçükerman, Ö., Güner, Ş. (1995). *Anadolu Mirasında Türk Evleri*, İstanbul, Kültür Bakanlığı Yayınları
- Ögel, B. (1957). Selçuk Devri Anadolu Ahşap İşçiliği Hakkında Notlar, *Yıllık Araştırmalar Dergisi*, 1, s. 199-235.
- Şenol, S. (2007). *Anadolu Türk Konut Mimarisinde Divriği Evleri*. Sivas: Sivas Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü

- Tali, Ő. (2005). Geleneksel Kayseri evlerinde Süsleme. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6 (2), s. 61-85.
- Yürekli, H. (1977). Türk Evi: İskilip'ten rnekler. *Mimarlık Tarihi ve Restorasyon Enstitüsü Bülteni*, 3 (9-10), s. 2-11.
- Yarar, S. (2001). Geleneksel Akseki Evlerinde Tavan Süsleme. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yargıcı, A.E. (2007). *Bilecik-Osmaneli (Eski Luekai, LeŐke) Keskinzade Muhtar Konağı ve evresi İncelemesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Yücel, E. (1978). Türk Mimarisinde Ahşap İŞleri, *Arkitekt*, 87, s. 21- 26)
- Yürekli, H., Yürekli, F. (2005). *Türk Evi Gözlemler-Yorumlar*. İstanbul: Yapı Yayın.

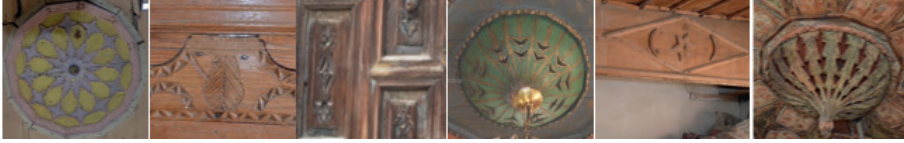
FOTOĞRAFLAR

Fotoğraf 1. Halat bağlayıp sürüklemek için **Fotoğraf 2.** Ormanda hızarla ahşap kesen
özlerde açılmış delikler, Kaleboğazı Mahallesi insanlar (A.Kılıcı, kişisel arşivi, 2014)

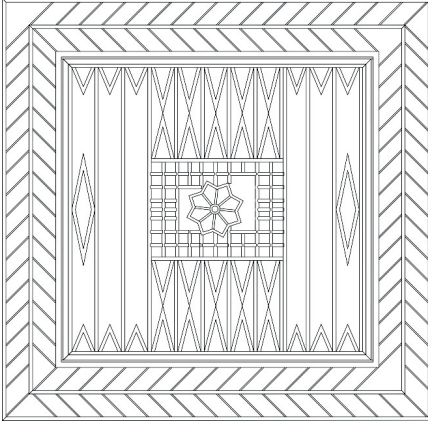
Fotoğraf 3. Süsleme çeşitleri sırasıyla; ahşap, alçı (tatlı kireç), kalemişi, metal, çini

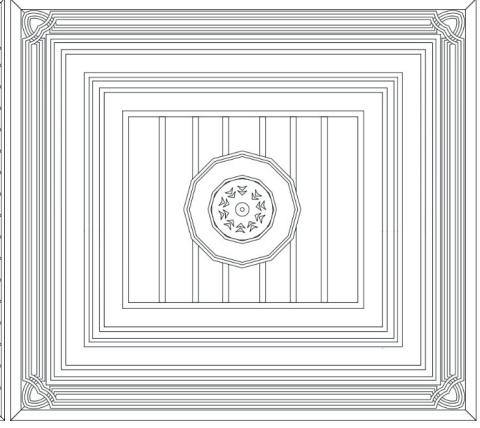
Fotoğraf 4. Ahşap süsleme teknikleri sırasıyla; boyama, oyma, geçme, delme, çita, eğmeç

Fotoğraf 5. 47 numaralı ev oda tavan süslemesi **Fotoğraf 6.** 40 numaralı ev tavan süslemesi

Şekil 1. 81 numaralı ev tavan çizimi

Şekil 2. 1 numaralı ev tavan çizimi

Fotoğraf 7. Tavan gobeği, Meydan mahallesi

Fotoğraf 8. Tavan gobeği detay

Fotoğraf 9. Yukarı Tash cami tavan gobeği

Fotoğraf 10. 40 numaralı ev sofa tavan gobeği

Fotoğraf 11. Tavan göbeği (İlter, 1992)

Fotoğraf 12. 50 numaralı ev tavan göbeği

Fotoğraf 13. 1 no'lu ev göbek

Fotoğraf 14. 43 no'lu ev göbek

Fotoğraf 15. 47 no'lu ev göbek

Fotoğraf 16. 89 no'lu ev göbek

Fotoğraf 17. 86 no'lu ev göbek

Fotoğraf 18. 60 no'lu ev göbek

Fotoğraf 19. 56 no'lu ev göbek

Fotoğraf 20. 81 no'lu ev tavan detay

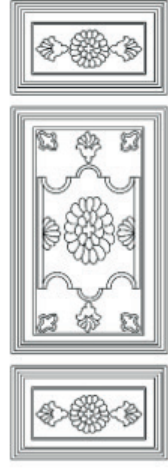
Fotoğraf 21. 60 no'lu ev tavan detay

Fotoğraf 22. 1 numaralı ev **Fotoğraf 23.** 89 numaralı ev **Fotoğraf 24.** 84 numaralı ev
ana giriş kapısı ana giriş kapısı ana giriş kapısı

Fotoğraf 25. Kündekari **Şekil 3.** Kapı çizimi **Fotoğraf 26.** 54 no'lu ev **Şekil 4.** 54 no'lu ev
kapı, Hacıpiri Mah. Hacıpiri Mah. Oda kapısı kapı çizimi

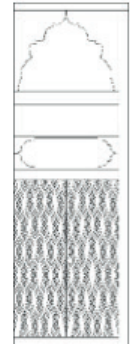
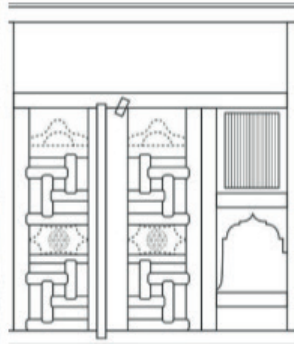
Fotoğraf 27. 61 no'lu ev **Şekil 5.** 61 no'lu ev **Fotoğraf 28.** 60 no'lu ev **Şekil 6.** 60 no'lu ev
oda kapısı kapı çizimi oda kapısı kapı çizimi

Fotoğraf 29. 68 no'lu ev **Fotoğraf 30.** 17 no'lu ev **Fotoğraf 31.** 63 no'lu ev **Şekil 7.** 63 no'lu ev
oda kapısı oda kapısı oda kapısı oda kapı çizimi

Fotoğraf 32. 50 no'lu ev yüklük **Fotoğraf 33.** 78 no'lu ev yüklük **Fotoğraf 34.** 24 no'lu ev yüklük

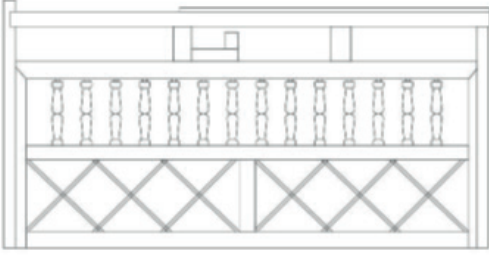

Fotoğraf 35. 54 no'lu ev dolap süsleme

Şekil 8. 54 no'lu ev dolap çizimi

Fotoğraf 36. 7 no'lu ev dolap süsleme

Şekil 9. 7 no'lu dolap çizimi

Fotoğraf 37. 54 no'lu ev merdiven

Şekil 10. 54 no'lu ev merdiven çizimi

Fotoğraf 38. Açık sofa pencerelerinde bulunan kafes örnekleri a) Katalog 48 b) Katalog 36 c) Katalog 73

Fotoğraf 39. Göz deliği (kim geldi kafesi) örnekleri a) Katalog 50 b) Katalog 44 c) Katalog 12

Bölüm 17

İKİNCİ CİLDİN İZİNDE: TANPINAR'IN XIX. ASIR TÜRK EDEBİYATI TARİHİ'NİN DEVAMI NASIL OLABİLİRDİ?¹

Erol GÖKŞEN²

1 Bu yazı daha önce Tarih Vakfı'nın ev sahipliğini yaptığı "Ahmet Hamdi Tanpınar ve XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi'ni Yeniden Okumak" adlı çalıştayda sunulmuş; ardından yazının kısa şekli *Gazete Duvar Kitap* edebiyat dergisinin Eylül 2019 tarihli 76. sayısında yayımlanmıştır. Burada yazının gözden geçirilmiş ve genişletilmiş hâli yayımlanmaktadır.

2 Öğr. Gör. Dr. Erol Gökşen, Hacettepe Üniversitesi Türkçe ve Yabancı Dil Öğretimi Uygulama ve Araştırma Merkezi (HÜ TÖMER)
Beytepe Ankara, erolgoksen@gmail.com, ORCID: 0000-0001-7051-5825.

Bu yazıda, Ahmet Hamdi Tanpınar'ın *XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*¹ kitabının tamamlanamamış ikinci cildinde hangi konuların, kişilerin nasıl ve ne şekilde yer alabileceği üzerinde durulacaktır.² İkinci cildin yayımlanmaması, Türk edebiyat tarihi açısından büyük bir eksiklik olmakla birlikte çeşitli kaynakların yardımıyla ikinci cildin olası içeriği, hangi yazarları ve eserleri kapsayabileceği hakkında çıkarımlarda bulunmak mümkündür. Tanpınar'ın 1959 yılında yayımlanan "Türk Edebiyatında Cereyanlar" başlıklı yazısı, *Yahya Kemal* adlı kitabındaki Yahya Kemal öncesi edebiyatımızı değerlendirdiği bölüm, öğrencileri tarafından tutulan ders notları *Edebiyat Tarihi*'nin ikinci cildine neler ekleyebileceği konusunda önemli ipuçları vermektedir. Öğrencileri tarafından tutulan notlar üzerinde daha ayrıntılı durmak gerekirse Tanpınar'ın bugüne kadar 6 öğrencisinin notları derlenmiştir. Bu notlar arasında en eski tarihli olan Ahmet Miskioğlu'na aittir. 1952 yılındaki dersleri kapsayan notlar, *Tanpınar'dan Notlar-Yeni Türk Edebiyatı Tezli Sertifika Ders Notları (1952)* adıyla kitaplaştırılmıştır. Tanpınar'ın diğer öğrencileri olan Gözde Sağnak, Ali F. Karamanlıoğlu ve Mehmed Çavuşoğlu'nun ders notlarını Abdullah Uçman bir araya getirmiştir. Gözde Sağnak'ın notları, 1953-1956 yıllarında; Ali F. Karamanlıoğlu'nun notları 1951-1953 yıllarında; Mehmet Çavuşoğlu'nun notları 1961-1962 yıllarında tutulmuştur. Tanpınar'ın bir başka öğrencisi Güler Güven'in ders notları ise 1956-1957 yıllarına aittir. Turan Alptekin, Tanpınar'ın hem öğrencisi hem de asistanı olduğu için 1953-1961 yılları arasında tuttuğu notlar, diğer öğrencilere nazaran daha geniş bir zaman aralığını kapsamaktadır. Bu bağlamda, öncelikle Tanpınar'ın İstanbul Üniversitesi XIX. Asır Türk Edebiyatı Kürsüsü'ne profesör olarak atanma süreci ve *Edebiyat Tarihi*'nin birinci cildinin yazılış hikâyesi üzerinde durulduktan sonra yazılması planlanan ikinci ciltte hangi yazarların, şairlerin olabileceği ve bu isimlerin nasıl sınıflandırılabilirliği açıklanacaktır.

Tanpınar'ın Kürsünün Başına Geçmesi

Fuat Köprülü'nün 4 Mart 1939 tarihinde İstanbul Üniversitesi'ndeki görev süresinin dolmasının ardından kürsüye kimin atanacağı konusu gazetelerde spekülasyonlara yol açar. Bu spekülasyonlarda sıklıkla İsmail Habip Sevük ile Mustafa Nihat Özön'ün adları geçer. Ancak aynı günlerde İsmail Habip Sevük, Mustafa Nihat Özön'ün liselerde okutulan *Metinlerle Muasır Türk Edebiyatı Tarihi* kitabını *Cumhuriyet* gazetesinde "Yanlış Kitap" başlıklı bir dizi yazıyla eleştirmiştir (Bıyıklı, 2015: 81). Bu eleştirilerden hareketle Marif Vekâleti 13-14-15 Kasım 1939 tarihlerinde Mustafa Nihat Özön'ün kiti-

1 Tanpınar'ın *XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi* kitabı, yazıda bu noktadan sonra *Edebiyat Tarihi* olarak anılacaktır.

2 Tanpınar Merkezi'nin kurucusu Prof. Dr. Handan İnci, Tarih Vakfı tarafından düzenlenen "Ahmet Hamdi Tanpınar ve XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi'ni Yeniden Okumak" adlı çalıştayda "Tanpınar Arşivindeki Belgelere Göre XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi'nin İkinci Cildi" başlıklı bir bildiri sunmuştur. Prof. Dr. Handan İnci, Tanpınar'ın arşivinde yaptığı çalışmalardan hareketle Tanpınar'ın ikinci cildi yazmayı planladığını gösteren ve müsvedde hâlinde kalan pek çok yazısının olduğunu belirtmiştir.

bını değerlendirmek için toplanmıştır. Toplantının son günü olan 15 Kasım 1939'da Tanpınar'ın "Tanzimat'ın 100. Yılı" dolayısıyla İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde kurulacak XIX. Asır Türk Edebiyatı Kürsüsü'nün başına getirilmesi kararı, büyük bir şok etkisi yaratacaktır. Şaban Bıyıklı'ya göre Tanpınar'ın göreve getirilmesi bir bayram gününe denk gelmiş ve bu durum ya gazetelere yansımamış ya da bilinçli olarak göz ardı edilmiştir. 15 Kasım 1939 tarihli atamadan üç gün sonra Vâlâ Nurettin, *Akşam* gazetesindeki köşesinde "Kitabın İtibarı" adlı bir yazı kaleme alacaktır. Vâlâ Nurettin'e göre İsmail Habip Sevük ve Mustafa Nihat Özön arasındaki tartışmanın asıl galibi, kitabı bile olmayan Tanpınar'dır. Her ne kadar Tanpınar'ın muarızları, "Hele o da bir kitap yazsın... Yanlışlarını seyret..." şeklinde itirazda bulunsalar da Vâlâ Nurettin, Tanpınar'ın nitelikli bir edebiyatçı olduğunu, henüz bir eser yazmamış olmasının titizliğinden kaynaklandığını vurgulamıştır (*Akşam*, 18 Teşrinisani [Kasım] 1939: 3). Tanpınar'ın XIX. Asır Türk Edebiyatı Kürsüsü'nün başına getirilmeden önceki çalışmalarının eksikliği, Vâlâ Nurettin tarafından Tanpınar'ın titizliği bağlamında yorumlanır. Bu durum Tanpınar'ın, eserlerini yazarken gösterdiği dikkat ve hassasiyetin de yansımasıdır. Bu yıllarda henüz herhangi bir kitabı olmamasına rağmen Tanpınar'ın edebiyatta önemli bir isim olarak kabul edilmesi, yazılarında kullandığı dilin zenginliği ile düşüncelerindeki derinlik ve incelikten kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla Vâlâ Nurettin'in değerlendirmelerinden hareketle Tanpınar'ın kürsünün başına getirilmeden önce yazdığı yazılarla, sonraki çalışmalarını karşılaştırmak büyük önem taşır. Tanpınar'ın kürsü başkanlığına atanmadan önce *Edebiyat Tarihi*'nin ilk cildinde ele aldığı konularla ilgili yazıları şunlardır:

-Abdülhak Hâmit (*Her Ay*, nu. 2, Mayıs 1937).

-Namık Kemal'e Dair Düşünceler (*Oluş*, nu. 1, 1 Ocak 1939).

-*Makber*'in Son Tab'ı Münasebetiyle (*Oluş*, nu. 23, 4 Haziran 1939).

Ayrıca Tanpınar'ın kürsünün başına geçtikten sonra Halkevlerinde ve İstanbul Üniversitesi'nde konferanslar vermiş, süreli yayınlarda çeşitli yazılar yayımlamıştır. Bu faaliyetler içinde dikkat değer olanlar aşağıda belirtilmiştir:

-Eminönü Halkevi'nde 30 Nisan 1940'ta "Tanzimat Edebiyatı" isimli konferans verir (*Vakit*, 30 Nisan 1940; *Akşam*, 1 Mayıs 1940).

-Namık Kemal'in Doğumunun Yüzüncü Yılı Münasebetiyle *Cezmi*'ye Dair (*Tasvir-i Efkâr*, 22 Kasım 1940).

- İstanbul Üniversitesi'nde Namık Kemal'in 100. Doğum Yılı çerçevesinde "Namık Kemal'in Hayatı ve Edebî Sanatı" isimli bir konferans verir (*Ulus*, 22 Aralık 1940). Konuşmanın konusu, "Namık Kemal'in Mefkûresi ve Bu Uğurda Katlandığı İstiraplar"dır (*Akşam*, 22 Aralık 1940).

-Namık Kemal'in Muhtelif Simaları (*Tasvir-i Efkâr*, 22 Aralık 1940).

-Beyoğlu Halkevi'nde 6 Mart 1941'de Mithat Paşa hakkında konferans verir (*Akşam*, 5 Mart 1941).

-Ahmet Hikmet Müftüoğlu maddesi (*İslam Ansiklopedisi*, 1941).

-Ahmet Vefik Paşa maddesi (*İslam Ansiklopedisi*, 1941).

-Akif Paşa maddesi (*İslam Ansiklopedisi*, 1941).

-Aziz Efendi maddesi (*İslam Ansiklopedisi*, 1942).

-Namık Kemal Antolojisi (1942).

-Beyoğlu Halkevi'nde 26 Kasım 1942'de "Garplılaşmamızın Tarihi" isimli bir konferans verir (*Akşam*, 25 Kasım 1942).

-Cevdet Paşa Hakkında Düşünceler I, II, III (*İstanbul*, 1 Haziran, 1 Temmuz, 15 Temmuz 1944).

-Garplılaşma Hareketimize Umumi Bir Bakış (*İstanbul*, 1 Şubat 1945).

-1789-1807 Arasında Garplılaşma Hareketlerimiz (*İstanbul*, 15 Temmuz 1945).

-Recaizade Ekrem Bey maddesi (*İslam Ansiklopedisi*, 1946).

-Tanpınar'a Göre Ahmet Nedim Efendi (*Şadırvan*, 1 Haziran 1949).

-Türk Şiirinde Büyük Ürperme: Hâmid (*Şadırvan*, 15 Haziran 1949).

-Hâmid'in ve Kemal'in Sanatına Dair (*Büyük Yol*, 1949).

-*Vatan yahut Silistre, Makber, Rübab-ı Şikeste*, Birer Ferdî Mahsul Müdürler? (*Şadırvan*, 1949).

Görüldüğü üzere kürsüye atanmadan önce Tanzimat dönemi üzerine üç yazı kaleme alan Tanpınar; göreve geldikten sonra dört konferans vermiş, Namık Kemal üzerine bir antoloji hazırlamış, *İslam Ansiklopedisi* için beş madde yazmış ve süreli yayınlarda on bir adet yazı yayımlamıştır. Bu kapsamlı çalışmalar, Tanpınar'ın kürsünün başına geçtikten sonra özellikle Tanzimat döneminin ve XIX. Yüzyıl Türk edebiyatının zeminini hazırlayan sosyo-kültürel dinamikleri geniş bir tarihsel ve kültürel bağlamda inceleme hazırlığında olduğunu ortaya koyar.

Tanpınar'ın kürsünün başına geçmesinden sonra yoğun bir araştırma ve yazı faaliyetine giriştiği bir gerçektir. Bu yazıları incelerken öne çıkan başka bir husus, 1937 yılında *Tevfik Fikret Hayatı, Şahsiyeti, Şiir ve Eserlerinden Parçalar* adlı çalışması ve Halit Ziya'nın ölümü üzerine yazdığı yazı dışında, 1939-1949 yılları arasındaki on yıllık süre zarfında Edebiyat-ı Cedide ve Ara Nesil konularına odaklanmamış olmasıdır. Bu durum, onun belirli bir amaç dâhilinde sınırlarını çizerek çalıştığını göstermektedir. Özetle, Tanpınar'ın

kürsüye atanmasından sonraki süreç içerisinde onun hem araştırmacı hem de yazar olarak kapsamlı ve titiz bir çalışma yürüttüğü anlaşılmaktadır.

Edebiyat Tarihi'nin Birinci ve İkinci Cildinin Hazırlıkları

Edebiyat Tarihi'nin ilk basımı için hazırlanan beş formanın tamamlanması 1942 yılında gerçekleşmiştir. Bu durum, Tanpınar'ın 1939'dan 1942'ye kadar hem üniversitede hem de Halkevlerinde konferanslar verirken, dergilerde yazılar yayımlarken, o yıllarda tamamlanıp tamamlanmayacağı üzerine çokça konuşulan *Edebiyat Tarihi'nin* ilk beş formasını hazırlayıp matbaaya gönderdiğini ortaya koymaktadır. Bu kitabın basımıyla ilgili en önemli bilgi, Tanpınar'ın Cevat Dursunoğlu'na gönderdiği mektupta bulunmaktadır. Tanpınar; milletvekili olmayı istediğini ifade ettiği bu mektubunda, böylece daha rahat bir çalışma ortamı oluşturabileceğini belirtir. *Edebiyat Tarihi'nin* üzerinde ağırlık yarattığını vurgulayan Tanpınar, yine aynı "Bu ayın sonunda ilk cildini bitirmiş olacağım. Şimdiye kadar aranızda bir şöret-i kazibe hâlinde dolaştım. Hepiniz üzerimde bahse girdiniz. Ümit ederim ki sizi mahcup etmeyeceğim. Fakat çok yoruluyorum" ifadeleriyle duygularını paylaşır (Kerman, 2001: 59). Tanpınar, 1943-1946 yılları arasında milletvekilliği yaptığı süre boyunca yukarıda isimleri verilen yazıları üzerinde çalışmalarını devam ettirir. 1946 yılında milletvekilliği süresi dolan Tanpınar'ın 8 Ekim 1948'de Güzel Sanatlar Akademisi'ne atanıncaya kadar geçen iki yılda yaptığı görevlere dair kaynaklarda pek fazla bilgi bulunmamaktadır. Orhan Okay, konuyla ilgili olarak "Evvvelâ o yılın sonuna doğru tayin edildiği Millî Eğitim Bakanlığı Ortaöğretim müfettişliği göreviyle iki yılını daha (1946-1948) Ankara'da veya Ankara merkez olmak üzere teftiş için gittiği şehirlerde geçirmiş olmalıdır" cümlesini kullanmıştır (Okay, 2010: 183). Tanpınar, Güzel Sanatlar Akademisi'ndeki görevinin ardından 1 Temmuz 1949 tarihinde İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'ne dönmüştür. Atanma sürecinin yavaş ilerlediği bu günlerde edebiyatla ilgili bir kitabının olmadığı yönündeki söylentilere karşı *Edebiyat Tarihi'nin* Mart 1949'da yayımlanmaya başlar.

Nitekim Tanpınar, göreve başladıktan sonra *Edebiyat Tarihi'nin* birinci cildin ikinci baskısına yönelik çalışmaları sürdürür. Bu noktada Orhan Okay, *Bir Hülya Adamının Romanı Ahmet Hamdi Tanpınar* adlı çalışmasına bakmak gerekir. Okay, Tanpınar'ın İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'ne yazdığı bir dilekçe üzerinde durur. Tanpınar, 14 Ocak 1952 tarihli bu dilekçede "Türk Edebiyatı Tarihi Metodu" ve "Fetihten İtibaren Garp Dünyası ile Kültür-Sanat Münasebetlerimiz" adlı iki kitap için gerekli belge ve bilgilere ulaşmak, müzelerde ve kütüphanelerde araştırma yapmak amacıyla Fransa ve İtalya'ya gitme talebini dile getirmiştir (Okay, 2010: 211). Akademik olarak kendi metodunu geliştirmeyi amaçlayan Tanpınar, bu yurt dışı ziyaretini 30 Mart 1953'te gerçekleştirebilmiştir.

Ömer Faruk Akün, Tanpınar'ın Nisan 1954'te *Edebiyat Tarihi*'nin yeni basımı için çalışmalarına başladığını belirtir (Akün, 1962: 15). Bu duruma kanıt olarak piyasada bulunmayan *Edebiyat Tarihi*'nin yeni baskısının yapılmasının gerekliliğini 21 Haziran 1954 tarihinde dekanlığa gönderilen dilekçesinde açıklamıştır (Okay, 2010: 215). Tanpınar'ın asistanı Turan Alptekin ise *Edebiyat Tarihi*'nin yeniden basılma sürecine dair bilgi verirken 30 Mayıs 1955 tarihli notunda Tanpınar'ın Rezaizade Mahmut Ekrem bölümünün hazırlıklarıyla yoğun bir şekilde meşgul olduğunu söylemiştir (Alptekin, 2015: 72). Bu bilgiler ışığında, yaklaşık iki yıllık bir çalışmanın sonucunda *Edebiyat Tarihi*'nin genişletilmiş ve yeniden düzenlenmiş ikinci baskısının Mart 1956'da gerçekleştiği sonucuna varılabilir.

Ahmet Hamdi Tanpınar, *Edebiyat Tarihi*'nin ilk cildinin ikinci baskısından sonra eserin ikinci cildi için çalışmalara başlamıştır. Tanpınar'ın 18 Ocak 1956 tarihli dilekçesinde *Edebiyat Tarihi*'nin ikinci cildi üzerinde çalışabilmek için Fransa ve İngiltere'ye gitmek istediğini vurgular. “Edebiyat Tarihi ve Edebiyat Tetkiklerinde Yeni Usuller” adını verdiği eseri tamamlama niyetinde olan Tanpınar, edebiyat tarihinin içeriğini oluşturmak ve metodolojisini belirlemek için araştırmalar yapmayı planlamıştır. Bu durum, ikinci cildin taslağını kendi zihninde belirlendiğini gösterir. Tanpınar'ın metodoloji üzerinde bu denli titizlikle durması ve hatta *Edebiyat Tarihi*'nin birinci cildinde bu konular etrafında geniş çaplı araştırmalar yapması, daha önce yayımlanan edebiyat tarihlerine göre farklı bir içerik ve yeni bir kurguyla ilerlemeyi hedeflediğini ortaya koyar. Tanpınar'ın *Edebiyat Tarihi*'nin ikinci cildi için yaptığı hazırlıkların izlerine yine öğrencilerinin ders notlarından ulaşmak mümkündür. Güler Güven'in 1956-1957 yılları arasında tuttuğu notlara baktığında Tanpınar'ın bu dönemdeki ilgilendiği konular başlıca şunlardır: “Edebiyat Tarihi Tenkit-Tetkik”, “Edebiyat Tarihi ve Metot”, “Servet-i Fünun Şiiri”, “Servet-i Fünun Romanı”. Bununla birlikte Ahmet Hamdi Tanpınar, 7 Haziran 1959 tarihinde *Edebiyat Tarihi*'nin ikinci cildi için çalışırken Batı edebiyatıyla ilgili kaynakları toplamak ve Türkiye'nin Batılılaşma sürecini detaylı bir şekilde incelemek amacıyla Haziran 1959 tarihinde Rockefeller Foundation desteğiyle bir yıl süreyle Avrupa'ya gitmiştir. Tanpınar'ın bu Avrupa seyahatinin merkezi Paris olmuş, bu gezi kapsamında Fransa'nın yanı sıra İngiltere, İsviçre ve Portekiz'i de ziyaret etme fırsatı bulmuştur (Okay, 2010: 210-213). Ömer Faruk Akün'ün değerlendirmelerine göre 1960 yılında Avrupa'dan dönen Tanpınar, 1960-1961 öğretim yılında *Edebiyat Tarihi*'nin ikinci cildinin hazırlıklarına yoğunlaşarak bu süreçte özellikle Tefik Fikret ve Halit Ziya üzerinde durmuş, Ara Nesil'den Beşir Fuat'ın ve Nabizade Nâzım'ın tüm eserlerini kütüphaneden evine getirerek söz konusu yazarlar üzerine derinlikli şekilde çalışmaya başlamıştır (Akün, 1962: 17).

Görüldüğü üzere Tanpınar, *Edebiyat Tarihi*'nin ilk baskısının 1949 yılında yayımlanmış olmakla birlikte 1956 yılına dek birinci cildin çalışmalarını

sürdürmüştür. 1956 yılındaki baskı, içerik bakımından 1949'daki baskıdan çok daha zengindir. 1956 yılındaki bu baskı yeniden düzenlenmiş ve ardından *Edebiyat Tarihi*'nin ikinci cildinin hazırlıklarına başlayarak çalışmalarını ve derslerinde anlattığı konuları ikinci ciltte ele alacağı isimler üzerine yoğunlaştırmıştır.

***Edebiyat Tarihi*'nin İkinci Cildinde Yer Alacak Konular**

Edebiyat Tarihi'nin ikinci cildinde kronolojik akış gereği Ara Nesil ve Edebiyat-ı Cedide'nin önde gelen yazarları ve şairlerinin olacağı muhakkaktır. Bununla birlikte Mehmet Kaplan'ın edebiyatımıza kazandırdığı ve günümüzde de genel olarak kabul gören Ara Nesil adlandırması için Tanpınar "İntikal" kelimesini kullanmıştır. Tanpınar'a göre Edebiyat-ı Cedide'nin hemen öncesini kapsayan 1885-1895 yıllarında ortaya çıkan dönem, "dağınık ve küçük şeyler edebiyatıdır" (2013: 62). Dolayısıyla ikinci ciltte yazacağı bölümde Ara Nesil için "İntikal Devresi" nitelendirmesini kullanacağı düşünülmektedir. Bu dönemi ele alırken Nabizade Nâzım, Samipaşazade Sezai ve Beşir Fuat'a öncelik vermesi beklenmektedir. Nabizade Nâzım'a ikinci ciltte özel bir yer ayıracağı muhakkaktır. Zira Gözde Sağnak'ın notlarından anlaşıldığı üzere Tanpınar, Nabizade Nâzım'ın eserlerinde "teessürün izahını" yaptığını, fakat "aventure" unsurunu veremediğini belirtmiş ve onun eserleri hakkında konuşmuştur (Tanpınar, 2013: 63). Nitekim Tanpınar, *Edebiyat Tarihi*'nin ilk cildinde Şinasi'den sonra 1851-1885 yılları arasında edebî türlerin gelişmesi üzerinde durduğu bölümde Nabizade Nâzım'ı realizm ve natüralizmin edebiyatımızdaki önemli temsilcisi olarak kabul etmektedir:

Nabizade'ye gelince Karabibik hikâyesiyle realist, hatta natüralist bir köylü edebiyatının -tabii çok iptidai- bir numunesini veren bu muharrir bazı eserlerinde, bilhassa Zehra'da içtimai muhitte irsiyeti, insan kaderinde başlıca amiller olarak gösterecek kadar ileridir (Tanpınar, 2012: 294).

Görüldüğü üzere Tanpınar, Nabizade Nâzım'ın edebî eserlerine yaptığı değerlendirmede Nabizade'yi, *Karabibik* hikâyesiyle henüz tam gelişmemiş bir realist ve "natüralist köylü edebiyatının" öncüsü bir yazar olarak kabul etmiştir. Nabizade Nâzım, özellikle *Zehra* adlı eserinde toplumsal çevre ve irsiyeti insanın kaderini belirleyen başlıca etmenler olarak göstermiştir. Bu da Nabizade'nin, karakterlerinin iç dünyalarını derinleştirerek onların davranışlarını toplumsal çevreyle ilişkilendirme noktasında başarılı bir yazar olmasını sağlamıştır. Tanpınar'ın yorumları da Nabizade'nin eserlerinin yüzeysel hikâyeler olmadığını, bu eserlerin karmaşık psikolojik unsurları ve çok yönlü toplumsal ilişkileri barındırması sebebiyle derin bir analize muhtaç olduğunu göstermektedir.

Tanpınar'dan Ders Notları adlı kitapta Ara Nesil yazarlarından Samipaşazade Sezai'nin *Sergüzeşt* adlı romanı da kapsamlı şekilde ele alınmaktadır.

Öyle ki Tanpınar; *Sergüzeşt*'i Namık Kemal ve Victor Hugo'nun etkisi altında, "zararsız bir romantik eser" olarak tanımlamış; böylece *Sergüzeşt*'i onu oluşturan geniş kültürel ve edebî çerçeve içinde değerlenmiştir. Aynı zamanda *Sergüzeşt*'in evi, aile ortamını ve aile ilişkilerini anlatması bakımından önceki romanlardan ayrıldığına dikkat çekmiştir. *Sergüzeşt*'in bu özelliğinin Edebiyat-ı Cedide'yi etkilediğini vurgulayarak eserin etkisinin geniş bir alana yayıldığını ve yazıldığı dönemden itibaren Türk edebiyatının gelişimine önemli bir katkı sağladığını ifade etmiştir (Güven, 2014: 32-36). Bununla birlikte Turan Alptekin'in 8 Kasım 1961 tarihli ders notunda Tanpınar, *Sergüzeşt*'teki dört temel meseleyi şu şekilde belirlemiştir: "Üslup", "çocuk kahraman", "erkek kahramanın sanatkâr olması" ve "bir 'milieu'yü vermesi" (Alptekin, 2015: 169). Tanpınar, *Sergüzeşt*'i bu meseleler üzerinden ele alırken başka bir dersinde "burjuvazi"yi de listeye eklemeyi ihmal etmez (Uçman, 2013: 41). Bu durum, Tanpınar'ın *Sergüzeşt*'i hem form hem de içerik açısından dikkatlice incelediğini gösterir.

Tanpınar'ın Edebiyat-ı Cedide'den önce incelediği bir diğer Ara Nesil yazarı Beşir Fuat'tır. 1860'tan sonra doğan Ara Nesil yazarları ve şairleri, Fransız realistlerinin ve natüralistlerinin etkisi altında kalmıştır. Beşir Fuat da Victor Hugo ve Voltaire hakkındaki denemeleri ile Türk edebiyatına natüralizmi tanıtmıştır. Tanpınar'a göre son anlarına kadar ölümünü kaydeden Beşir Fuat'ın intiharı, 19. yüzyılın sonunda Türk aydınının içinde bulunduğu psikolojik durumu yansıtması açısından ilginç bir örnektir (Tanpınar, 2000: 107-108). Dolayısıyla Tanpınar'ın tüm ders notları incelendiğinde Ara Nesil'i Nabizade Nâzım, Samipaşazade Sezai ve Beşir Fuat üzerinden değerlendirdiği ve ardından Edebiyat-ı Cedide'ye geçtiği görülür. Tanpınar'ın Edebiyat-ı Cedide'ye daha geniş şekilde yer ayırmış olması, bu dönemin Türk edebiyatındaki öneminin ve etkisinin altını çizer niteliktedir. Tanpınar'ın yazmayı tasarladığı ikinci ciltte; Edebiyat-ı Cedide'yi, "Edebiyat-ı Cedide'nin Teşekkülü ve Vasıfları", "Edebiyat-ı Cedide Romanı" ve "Edebiyat-ı Cedide Şiiri" başlıkları altında inceleyeceği düşünülmektedir.

Edebiyat-ı Cedide'nin Teşekkülü ve Vasıfları

Derslerine giren öğrencilerin tuttuğu notlara bakıldığında Tanpınar'ın İstibdat döneminin edebiyatına Servet-i Fünun'dan çok Edebiyat-ı Cedide adlandırmasını tercih ettiği görülür. Tanpınar'a göre 1895'ten 1901'e kadar *Servet-i Fünun* dergisi etrafında bir araya gelen yazarlar, farklı karakterlere sahip olmalarına karşın ortak bir düşünce ve sanat anlayışı etrafında birleşmişler, böylece kendilerine özgü bir anlatım tarzı yaratmışlardır. Bu doğrultuda Tanpınar, Edebiyat-ı Cedide'nin "topluluk" olarak nitelendirilmesinin doğru, fakat yanıltıcı olduğunu söyler. Bu yazarlar; topluluk oluşturmak amacıyla bir araya gelmedikleri gibi, edebiyata yaklaşımları açısından dağınıklık göstermelerine rağmen, birbirlerine eklenerek ortak bir paydada buluşmayı başarmışlardır (Yahya Kemal, 2011: 77). Halit Ziya, Tefik Fikret,

Cenap Şahabettin gibi isimler; Edebiyat-ı Cedide döneminden önce de eserleriyle kendilerini kanıtlamış, edebiyat çevrelerince tanınmışlardır ancak asıl şöhretlerini *Servet-i Fünun* dergisinde yakalayacaklardır.

Tanpınar, Edebiyat-ı Cedide'nin en belirgin özelliğinin hayata karşı tahammülsüzlük, can sıkıntısı, mevcut durumdan ve otoriteden duyulan şikâyet olduğunu belirtmiştir. Tanpınar'a göre kadına ve kadın psikolojisine eğilen Edebiyat-ı Cedide, ev ve aile içi ilişkilerin detaylarını Türk edebiyatına dâhil etmiştir. Aile kavramı; sadakat, dayanışma ve yardımlaşma gibi düşünceleri beraberinde getirdiği için Edebiyat-ı Cedide toplumun ahlaki yapısına da dikkat çekmiştir. Tanpınar, Edebiyat-ı Cedide'yi "kapalı bir ada edebiyatı" ifadesiyle tanımlayarak bu edebiyatın İstibdat döneminin huzursuzluk ve baskı atmosferinde nasıl geliştiğini inceleme konusu yapar. Bu "ada edebiyatı"nın zemini eve, hayallere veya başka dünyalara kaçışa dayanmaktadır. Halit Ziya'nın eve, Tevfik Fikret'in Âşiyân'a sığınması da bu noktada önemlidir.

Tanpınar, *Yahya Kemal* kitabında şairi "kuru bir Yahya Kemal portresi değil, büyük şairin içinde yetiştiği ve eserlerini verdiği devir dolayısıyla bütün bir divan şii, Tanzimat sonrası yenileşme dönemi Türk edebiyatıyla beraber" ele alarak 1860-1920 arasındaki önemli düşünce ve edebiyat hareketlerinin yol haritasını çıkarmıştır (Uçman, 2007: 504-505). Dolayısıyla kitapta Yahya Kemal'e gelirken Edebiyat-ı Cedide bölümünde bu edebî topluluğu "zihni çalışma, çağrılar, ümitler ve nihayet davranışlarıyla insanın kendisi, belki zaruri şekilde yerli, fakat bizden uzaktırlar" şeklinde değerlendirmiştir (Tanpınar, 2011: 79). Tanpınar'ın bu tespiti, Edebiyat-ı Cedide'nin Türk edebiyatındaki konumunu ve etkilerini anlamak adına önemli bir noktaya işaret etmektedir. Tanpınar, Edebiyat-ı Cedide'yi "bizden uzak" olarak nitelendirerek bu topluluğun, o dönemde Türk toplumu ve kültürü ile olan karmaşık ilişkisine de dikkat çekmiştir.

Edebiyat-ı Cedide Romanı

Tanpınar, Edebiyat-ı Cedide romanına dair değerlendirmelerinde Halit Ziya'nın *Mai ve Siyah*, *Aşk-ı Memnu* ve Mehmet Rauf'un *Eylül* isimli romanlarına özel bir yer ayırır. Bu romanların Edebiyat-ı Cedide'nin özünü en doğru şekilde yansıttığını düşünmektedir. Bu bağlamda Halit Ziya'ya değer atfeden Tanpınar, Halit Ziya'ya kadar edebiyatımızda romancılık yeteneği ve dehasıyla doğmuş başka bir yazarın olmadığını vurgulamaktadır (Uçman, 2013: 279). Bu görüşü destekler biçimde Gözde Sağnak'ın Tanpınar'a ait 1953 tarihli ders notlarına bakılabilir. Bu notlara göre Tanpınar; Halit Ziya'nın *Mai ve Siyah* isimli romanına dair uzun bir tahlil yapar. Ayrıca Turan Alptekin ve Güler Güven'in ders notlarında da *Aşk-ı Memnu* ve *Mai ve Siyah* adlı romanların detaylı tahlilleri yer almıştır. Bu durum, Tanpınar'ın Halit Ziya'nın eserlerine verdiği önemin beğeni düzeyinde kalmadığının kanıtıdır.

Zira derslerinde öğrencilerine uzun uzun Halit Ziya'yı anlatarak ona verdiği değeri göstermekten çekinmemiştir.

Tanpınar'ın *Edebiyat Üzerine Makaleler* adlı eserinde yer alan “Halit Ziya (*Mai ve Siyah, Aşk-ı Memnu*)” başlıklı yazı, söz konusu eserlerin detaylı bir tahlilini sunmaktadır. Derslerinde ve yazılarında eserleri incelemek için belirgin bir yöntem izleyen Tanpınar'ın bu tahlil yöntemini, Güler Güven ders notlarında “Eserin Tetkiki ve Planı” adıyla verilen bölümde detaylı olarak aktarmıştır. Buna göre öncelikle eserin adı, yazarı, yayımlandığı yer ve yıl, eğer hikâye içeriyorsa kaç hikâye barındırdığı üzerinde durarak eseri tanıtan Tanpınar, sonrasında eserin kısaca konusunu ele alır. Ardından karakterlerin geçmişi ve psikolojisini inceledikten sonra mekân ve dekorun tahlili, eserin kompozisyonu ve üslubu üzerinde durur (Güven, 2014: 120-121). Tanpınar'ın bu kapsamlı tahlil yöntemi, onun yazılarında ve *Edebiyat Tarihi* kitabında da kullanılmıştır. Bu yöntem, Tanpınar'ın eserleri ele alırken ne kadar sistemli ve çok yönlü ilerlediğinin kanıtıdır. Dolayısıyla Tanpınar'ın bu tahlil metodu, eserlerin geniş çerçeveli değerlendirilmesine olanak sağlamaktadır.

Tanpınar'ın *Mai ve Siyah* hakkındaki tahlilleri oldukça kapsamlı olduğu için bunları bir kenara bırakarak romana dair genel görüşlerine odaklanmak daha verimli olacaktır. Böyle bir yaklaşım, Tanpınar'ın bu eserlerle ilgili genel değerlendirmelerine ulaşmaya ve bu romanları nasıl algıladığına dair yorumlarını tespit edebilmeye olanak sağlayacaktır. Zira Tanpınar, *Mai ve Siyah* romanındaki kişileri ve mekânları öne çıkararak eserin nasıl bir toplumsal ve kültürel çerçeve içerisinde şekillendiğini şu şekilde göstermiştir:

Fakat unutulmamalıdır ki *Mai ve Siyah*, bir sanat çevresini anlatır ve bu çevre, mektep, matbaa, kitapçı dükkânı, Bâb-ı Âli Caddesi arasındadır. Şahıslar, ancak arkalarındaki perspektifle asıl hayata bağlanabilirler. Zaten romanın güzel tarafları da buraları, yani Ahmet Cemil'in yetişmesi, kız kardeşinin hikâyesi, Râci ile karısıdır. Halit Ziya yer yer bir nevi beşeriliğe erişir (Tanpınar, 2000: 285).

Tanpınar, *Mai ve Siyah*'ı analiz ettiği bölümlerde odağını *Aşk-ı Memnu*'ya kaydırarak iki eser arasındaki ilişkiyi de gündeme getirir. Tanpınar, *Aşk-ı Memnu*'yu “küçük bir aile cehennemi” olarak nitelendirerek eserde kan bağlarının, aşkın, iradesizliğin ve günahın tüm karakterleri birbirine bağladığını vurgulamıştır. Ayrılığın ve hatta ölümün bile çözemediği bir sarmal içinde bulunan bu iki romanın sonunun benzer şekilde tamamlandığını belirtmiştir. *Mai ve Siyah*'ta Ahmet Cemil ve annesi, *Aşk-ı Memnu*'da ise Nihal ve babası “iki çöküntü hâlinde kal[mıştır]” (Tanpınar, 2000: 286). Bu ifade, her iki romanda aile bağlarının bireysel iradeyle çatışma kurarak karakterler üzerinde derin bir etki yarattığını göstermektedir.

Tanpınar, Halit Ziya'nın romanlarını ele aldıktan sonra Edebiyat-ı Cedit'e'nin bir diğer önemli eseri olarak kabul ettiği Mehmet Rauf'un *Eylül* roma-

nını incelemiştir. Tanpınar'a göre romandaki kişilerin birbirlerinden kopuşlarının ana nedeni, onların içinde buldukları psikolojik durumdur. Buna ek olarak Abdülhamit döneminde aydın sınıfın, kendini işe yaramaz olarak algılama eğiliminde olmasının intihar düşüncesini beslediğini, bu durumun da *Eylül*'ün konusunu oluşturduğunu vurgulamıştır. Bu yorumdan hareketle *Eylül*'ün, Edebiyat-ı Cedide'nin ruh hâlini ve dönemin aydınının çıkmazlarını en net şekilde aktaran eserlerden biri olduğu sonucuna ulaşılabilir. Tanpınar'ın bu analizleri, dönemin toplumsal dinamiklerini anlamak için değerli olduğu gibi Edebiyat-ı Cedide romancılığının kültür tarihindeki yerini değerlendirmek için de önemli bir kaynak teşkil eder.

Edebiyat-ı Cedide Şiiri

Tanpınar, Edebiyat-ı Cedide şiirinin Tanzimat şiiri ve Batı şiiri ile olan bağlantısını incelerken dikkat çekici değerlendirmeler yapmıştır. Tanzimat dönemi edebiyatı, eskiyi referans alarak şekillenmiş, romantizm temelli bir yapıya sahip olmuşken Edebiyat-ı Cedide şiiri, parnasyenlerin ve sembolistlerin etkileşimiyle oluştuğu için dilin imkânları, resim sanatının hâkimiyeti altında gelişmiştir. Tanpınar'ın vurguladığı bir diğer önemli nokta, Edebiyat-ı Cedide şiirinin kendine özgü bir melankoliye sahip olmasıdır.

Tanpınar, Edebiyat-ı Cedide'nin, şiirin konusunu genişlettiğini belirterek bu dönem şiirini özellikle Tefik Fikret üzerinden irdelemiştir. Derslerinde bir akademik dönem boyunca Tefik Fikret'i anlatan Tanpınar, Fikret'in "Hâb", "Hemşirem İçin", "Sis", "Halûk'un Defteri", "Gökten Yere", "Âveng-i Şühûr" gibi şiirlerini Freud ve Gaston Bachelard'ın görüşleri ışığında yorumlamıştır (Güven, 2014: 5). Batı edebiyatının çeşitli akımları da Tanpınar'ın analizlerinde belirli aralıklarla ele alınmış; parnasyenler, sembolistlere, realistlere, natüralistlere vs. göndermeler yapılarak Batı şiiri ile Türk şiiri arasındaki ilişki karşılaştırılmalı bir şekilde incelenmiştir. Tefik Fikret'in güçlü, asabi, alıngan, hiddetli ve kuşkucu bir kişilik yapısına sahip olduğuna inanan Tanpınar, Fikret'te dil üzerine düşünen ve dile mükemmel derecede hâkim olan bir "intizam" fikrinin bulunduğunu öne sürmektedir. Ona göre bu "intizam" hassasiyeti, Fikret'in "kompozisyon" fikrini benimsemesini sağlamıştır (Güven, 2014: 53-55).

Tanpınar ne yazılarında ne de ders notlarında Cenap Şahabettin ya da Edebiyat-ı Cedide'nin diğer şairleri hakkında benzer bir yaklaşım sergilememiştir. Dolayısıyla bu durum akıllara çeşitli soruları getirmektedir. Acaba Tanpınar, Cenap Şahabettin'e ya da bu edebiyatın diğer şairlerine hak ettikleri ilgiyi neden göstermemiştir? Bu durumun temelinde, onların dilini beğenmemesi mi yatmaktadır, yoksa onlara şair olarak değer vermemekte midir? Bu sorular, Tanpınar'ın Edebiyat-ı Cedide içerisindeki diğer şairlere karşı tutumunun daha iyi anlaşılması için bir hareket noktası oluşturabilir. Elbette bu soruları cevaplandırmaya yönelik bir inceleme, kapsamlı bir araştırma-gerektirmektedir ve bu da başka bir yazının konusudur.

Edebiyat-1 Cedide'den Sonrası

Ahmet Haşim, Ömer Seyfettin, Yahya Kemal, Rıza Tevfik, Mehmet Emin Yurdakul, Ziya Gökalp, Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Halide Edib Adıvar gibi yazarları ve şairleri, Tanpınar yazılarında Edebiyat-1 Cedide sonrası olarak değerlendirmektedir. Tanpınar'ın Türk edebiyatının kuşbakışı resmini çizen "Türk Edebiyatında Cereyanlar" başlıklı yazısında bu önemli yazarların çarpıcı ifadelerle tanımlandığı görülür. Bunun yanı sıra Turan Alptekin'in *Bir Kültür Bir İnsan* ve Güler Güven'in *Tanpınar'dan Ders Notları* adlı eserlerinde yer verilen başlıklardan yola çıkarak Tanpınar'ın üzerinde çalıştığı konuların yanı sıra çalışmayı arzu ettiği isimlerin ve eserlerin bilgisine ulaşmak da mümkündür. "Edebiyatımızda Dönemler Problemi", "Edebiyatımızda Tesirler Meselesi", "Şiir ve Nesir", "Roman ve Meseleleri", "Tiyatro: Tür ve Terminoloji", "Edebiyat Tarihi Tenkit-Tetkik", "Edebiyat Tarihi ve Metot" gibi başlıklar, Tanpınar'ın *Edebiyat Tarihi*'nin ikinci cildinin hazırlığındayken hangi konuları düşündüğünü gösterir. Bu detaylar, Tanpınar'ın kitabın hazırlık aşamasında olmasına rağmen teorisine dair düşündüğünü ve okumalar yaptığını, analitik ve kapsamlı bir perspektifle kitabı yazmayı planladığını gösterir.

Sonuç

Bu yazıda Ahmet Hamdi Tanpınar'ın edebiyatımız açısından önemli bir eseri olan *Edebiyat Tarihi*'nin yayımlanmamış ikinci cildinin muhtemel içeriği hakkında bir değerlendirme yapılmıştır. *Edebiyat Tarihi*'nin ilk cildinin Muallim Naci ile son bulması, ikinci ciltte hangi yazarlara ve şairlere öncelik verileceğine dair bazı ipuçlarını barındırmaktadır. Dahası Tanpınar'ın birinci ciltte benimseyerek derinleştirdiği inceleme yöntemi, ikinci ciltte olması beklenen yazarlar, şairler ve eserlerin ne şekilde ele alınacağına dair bir öngörü sunmaktadır. Tanpınar'ın Yahya Kemal üzerine yazdığı eserinde Yahya Kemal'in öncesine yer ayırdığı bölümler, "Türk Edebiyatında Cereyanlar" adlı yazısı, öğrencileri tarafından tutulan ve sonrasında yayımlanan ders notlarının içeriği Tanpınar'ın *Edebiyat Tarihi*'nin ikinci cildini ele alma biçimini, öne çıkaracağı isim ve konuları belirlemek adına dikkate değerdir. Bilhassa Tanpınar'ın öğrencileri tarafından tutulan ders notları değerlendirildiğinde bu notların 1951 yılından başlayarak 1962 yılına kadar olan geniş bir süreci kapsadığı, bu zaman diliminde Tanpınar'ın üzerinde çalıştığı eserlere ve isimlere uzun uzadıya değindiği söylenebilir. Bütün bunlar, Tanpınar'ın bu zaman zarfında hangi konulara yoğunlaştığını tespit edebilmek için araştırmacılara önemli bir fırsat sunmaktadır. Nitekim derslerinde 1951-1956 yılları arasında dil, dil meseleleri, şiir, modern şiir, Tanzimat nesri, Tanzimat tiyatrosu, düşünce hareketleri gibi konulara odaklanan Tanpınar; 1956-1962 yılları arasında ise Edebiyat-1 Cedide şiiri, Edebiyat-1 Cedide romanı, Halit Ziya'nın eserleri, Tevfik Fikret'in eserleri, Yakup Kadri'nin eserleri, Yahya Kemal'in eserleri gibi konularla ilgilenmeye başlamıştır. Dolayısıyla Tanpınar'ın

1956 yılından sonra *Edebiyat Tarihi*'nin ikinci cildi için ciddi bir mesai harcadığı ortadadır ve o dönemde ilgilendiği, çalıştığı konular üzerine değerlendirmelerini öğrencilere aktarmaktan çekinmemiştir.

Tanpınar'ın ders notlarından ve bir dizi yazısından çıkarılan bilgiler ışığında, Tanpınar'ın *Edebiyat Tarihi*'nin ikinci cildine "İntikal Devresi" olarak adlandırdığı Ara Nesil ile başlayacağını, bu süreçte Nabizade Nâzım, Samipaşazade Sezai ve Beşir Fuat'a yoğunlaşacağını söylemek mümkündür. Edebiyat-ı Cedide romanını temsil eden Halit Ziya ve Mehmet Rauf'un eserleri, Tanpınar'ın bu dönemdeki metinlerinde ve ders notlarında ayrı bir yerdedir. Tanpınar, bu eserlerin döneminin atmosferini başarıyla yansıttığını ve Türk edebiyatını yeni bir evreye taşıdığını vurgulamıştır. Bu tespitler, Tanpınar'ın Edebiyat-ı Cedide şiiri üzerine yaptığı yorumlarla paralellik gösterir. Tefik Fikret üzerinde yaptığı analizler, Fikret'in dilini ve şiir anlayışını detaylı bir biçimde ele almasına olanak sağlamıştır. Tanpınar'ın diğer Edebiyat-ı Cedide şairlerine gösterdiği ilginin Fikret'e göre daha sınırlı olması, *Edebiyat Tarihi*'nin ikinci cildine özellikle belirli isimlere odaklanacağını göstermektedir.

Sonuç olarak Tanpınar'ın *Edebiyat Tarihi*'nin 1956'daki genişletilmiş baskısı ve ardından anlattığı derslerde tutulan notlar, ikinci cildin olası içeriğine dair önemli veriler sunmaktadır. Tanpınar'ın ömrü vefa etmediği için bu kıymetli çalışmayı tamamlayamaması edebiyat ve kültür tarihimiz açısından büyük bir talihsizliktir.

KAYNAKÇA

- Akşam (21 Mart 1941). Beyoğlu Halkevi'nden. *Akşam*, 3.
- Akşam (25 Kasım 1942). Beyoğlu Halkevi'nden. *Akşam*, 3.
- Akşam (22 Aralık 1940). Namık Kemal'in yüzüncü yılı. *Akşam*, 4.
- Akşam (1 Mayıs 1940). Tanzimat edebiyatı hakkında istifadeli bir konferans. *Akşam*, 8.
- Akün, Ö. F. (1962). Ahmet Hamdi Tanpınar. *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*. XII, 1-32.
- Alptekin, T. (2015). *Bir kültür bir insan*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bıyıklı, Ş. (Temmuz 2015). Tanpınar'ın profesörlüğe atanması: farklılaşan anlatılar. *Toplumsal Tarih*, 259, 80-84.
- Güven, G (2014). *Tanpınar'dan ders notları*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Kerman, Z. (2001). *Tanpınar'ın mektupları*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Miskioğlu, A. (2015). *Tanpınar'dan notlar/Yeni Türk Edebiyatı tezli sertifika ders notları (1952)*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Tanpınar, A. H. (2000). *Edebiyat üzerine makaleler*. (Zeynep Kerman, Haz.). İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Tanpınar, A. H. (2012). *On dokuzuncu asır Türk edebiyatı tarihi*. (Abdullah Uçman, Haz.). İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Uçman, A. (2006). Değişen değerler karşısında Ahmet Hamdi Tanpınar. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 7, 479-509.
- Uçman, A. (2013). *Edebiyat dersleri*. (Gözde Sağanak, Ali F. Karamanlıoğlu ve Mehmed Çavuşoğlu'nun Ders Notları). İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Ulus (22 Aralık 1940). Namık Kemal dün yurdun her yerinde heyecanla anıldı. *Ulus*, 4.
- Vakit (30 Nisan 1940). Eminönü Halkevi'nde konferans. *Vakit*, 2.
- Vâlâ Nurettin (18 Teşrinisani [Kasım] 1939). Kitabın itibarı. *Akşam*, 3.

Bölüm 18

DOĞU AKDENİZ'İN JEOPOLİTİĞİ: TÜRKİYE'NİN ÇIKARLARI VE MAVİ VATAN¹

Lütfi TUTUŞ²

1 Bu kitap bölümü yazarın 2023 yılında Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı'nda Doç. Dr. Merve Suna ÖZEL ÖZCAN danışmanlığında hazırlamış olduğu "Jeopolitik Rekabet Bağlamında Doğu Akdeniz'de Enerji Güvenliği" başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

2 Öğr. Gör. Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi:
tutus.lutfi@gmail.com, ORCID. 0000-0002-4920-0092

GİRİŞ

Beşerî sermayenin gücü devletlerin coğrafyalarını imar eden fikirlere kaynaklık etmesi bakımından soyut unsurlarıdır. Bu fikirler ülkelerin stratejilerine etki etmesi ve dünyaya şekil veren olaylara kaynaklık etmesi bakımından oldukça önemli izler barındırmaktadır. Bu bağlam jeopolitik kavramı üzerinden ve üretilen teoriler üzerinden de rahatlıkla görülebilmektedir. Mackinder'in teorisi İngiliz çıkarlarının devamlılığı için İngiliz siyasi karar alıcılarına önemli bir yol haritası sunmuştur. Aynı şekilde Spykman'ın ya da Mahan'ın jeopolitik üzerine fikirlerini ABD'nin dış politika anlayışı ve uygulamalarında görmek hiç de zor değildir. Söz konusu teoriler ve jeopolitik kavramı üzerinden Doğu Akdeniz'i okumak da oldukça zengin bir içerik sunmaktadır.

Doğu Akdeniz jeopolitik kavramı ve teoriler için kullanışlı bir laboratuvar işlevi görmektedir. Bu tarih boyunca Doğu Akdeniz üzerinde yaşanan mücadelelerle kendini açık etmiştir. Öte yandan aynı jeopolitik mücadelenin bugün de varlık gösterdiği görülmektedir. Rekabet öncelikle Doğu Akdeniz havzasına komşu ülkelerde kendisini göstermektedir. Bu aktörler içerisinde Türkiye özel bir konumdadır. Doğu Akdeniz'de en uzun kıyı şeridinde sahip olması ve bölgeye güç yansıtma kapasitesi yönüyle bu konumu açığa çıkarmaktadır. Bir bakıma Doğu Akdeniz jeopolitiğinin en iddialı uygulayıcısı olarak kabul görmesini de mümkün kılmaktadır.

Bölge, içinde bulunduğumuz yüzyılın başından itibaren hızlı bir gündemin içerisinde kendisini bulmuştur. Bu gündem Arap Baharı devamında baş gösteren devlet otoritesinin sarsıldığı iç savaşlar, buna bağlı göç hareketleri gibi bir dizi sorundan hareket ederken, enerji kaynaklarının varlığı gibi bir gündem daha eklenmiştir. Özellikle potansiyel enerji kaynaklarının jeopolitik rekabete etkisi bugün diğer meselelerden daha güçlü hissedilmektedir. Ülkeler arasındaki enerji rekabeti olarak hareket eden bu jeopolitik daha geniş anlamda güç mücadelesi, egemenlik yetkisi gibi konuları da tetiklemiştir. Bu etkileri en çok hisseden ülkelerin başından da Türkiye gelmektedir.

Doğu Akdeniz coğrafyası üzerinde son yirmi yılda yaşanan süreçler adeta Türkiye'yi bu jeopolitik alanda boşluğa düşürme şeklinde icra edilmiştir. Bu ise aynı zamanda Türkiye'nin egemenlik yetkilerinden soyutlanması, deniz alanları ile bağının olabildiğince kopartılması amacına gitme gayretindedir. Bu bakış açısında Doğu Akdeniz Türkiye için bir egemenlik mücadelesi gösterilen alana dönüşmüştür. Mavi Vatan kavramı ise Türkiye karşıtlığına bir cevap olarak güçlü bir bağlama yerleşmiştir. Zira Mavi Vatan Türkiye'nin denizci bir devlet olarak kendisini yeniden yorumlaması ve gelecek perspektifi sunması açısından oldukça önemlidir. Bu bir yönüyle Türkiye merkezli jeopolitik bir okuma olarak kendisini göstermektedir.

1. DOĞU AKDENİZ'İN JEOPOLİTİĞİ

Coğrafyanın sınırları içerisinde uzamsal bir alanın tarif edilmesi bir yönüyle coğrafyanın da komşularını ortaya çıkartmaktadır. Zihnimizde canlanan siyasi haritalar aynı coğrafyadaki farklı dinleri, dilleri, kültürleri belleğimizin ön sıralarına taşımaktadır. Bu bağlamda Doğu Akdeniz'de uzamsal düzlemde tanımlandığında bir mozaığın parçalarını andıran görüntüyü ortaya çıkarttığını görmekteyiz.

Uluslararası Hidrografi Kurumu (IHO)'nun 1953 tarihli yayını Doğu Akdeniz'deki siyasi sınırları çizmektedir. Tunus'un Akdeniz içlerine uzanan Bon Burnu'ndan Sicilya Adası'nın batı ucundaki Lilibeo Burnu'na kadar uzanan sınırdan doğuya doğru açılan havza Doğu Akdeniz'in sınırlarını çizmektedir. Adriyatik Denizi, İyon Denizi ve Ege Denizi ise Doğu Akdeniz'e derinlik katan alt bölgeleridir (IHO, 1953).

Şekil 1. Doğu Akdeniz'in Sınırları (İnsamer, 2016)

Başka bir açıdan bakıldığında Doğu Akdeniz söz konusu alt havzaları geniş bir coğrafyanın farklı dillerini, dinlerini, ırklarını da bir araya getirmektedir. Bu bakımdan Akdeniz havzası etrafında konumlanan İtalya, İsrail, Arnavutluk, Libya, Hırvatistan, Bosna-Hersek, Tunus, Slovenya, Lübnan Filistin, Türkiye, Suriye, Mısır, Karadağ gibi ülkeleri bir araya getirerek (Yaycı, 2012, s. 2) kültür mozağini tamamlamaktadır. Dilleri, dinleri, kültürleri birbirinden farklı bu toprakların insanları Akdeniz'in engebesiz sularında harekete geçerken aynı zamanda ticari, kültürel, dini ve hatta siyasi bağlar kurarak birbirlerinden etkilenmişlerdir (Abulafia, 2003, s. 13). Daha geniş anlamda Akdeniz'i besleyen insan unsuru farklı kıtalardan hareket eden atlı göçebe toplumlarca da desteklenmiştir (Mackinder, 1904, s. 299). Tarihin farklı dönemlerinden beri kimi zaman göçlerle, kimi zaman ticaretle, kimi

zamansa savaşlarla hareket eden insan unsuru Doğu Akdeniz'in tarihinde var olan jeopolitik değerini ifade etmektedir.

Diğer taraftan Doğu Akdeniz'in bugün içinde barındırdığı değerlerin onu çok aktörlü bir denkleme dahil ettiğini görmekteyiz. Politik, ekonomik, enerji, jeopolitik gibi dünyanın gündeminde yer alan bölge Rusya ve Çin gibi doğunun aktörleri için önemli bir güç projeksiyonu sunmaktadır. Aynı konumu Avrupa güvenliğinin bir parçası olarak da batıya hitap etmektedir (Shlykova ve Koldunova, 2023, s. 49). Güç yansımalarına uğradığı bağlamı Rusya'nın ABD ve NATO ile ilişkilerinde bir oyun alanı olarak da karşımıza çıktığında görmekteyiz (Gönenç, İşeri ve Huang, 2023, s. 44-45).

2. COĞRAFYANIN ULUSLARARASI İLİŞKİLERE YANSIMASI: JEOPOLİTİK KAVRAMI ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Jeopolitik kavramının temeli coğrafyanın zemininde ortaya çıkmaktadır. Siyasi coğrafya ve devlet arasındaki ilişkinin boyutlarını ele alan Frederic Ratzel jeopolitiğin de atası sayılmaktadır. Ratzel'in görüşlerinden aldığı ilhamla kavramın isim babası olan Rudolf Kjellen'dir. Jeopolitik devletlerin uluslararası ilişkilerdeki güç mücadelesinin bugünü ve gelecekte alacağı yönelimler hakkında coğrafyanın etkisini ortaya koymaktır (Özey, 2014, s. 2) Başka bir açıdan jeopolitiğin devlet ilişkilerinin geleceğine dair açıklayıcı gücünü ortaya koyması açısından Tuathail (2006, s. 1)'in jeopolitik tanımı önemlidir. Tuathail jeopolitiği, devletler arasındaki ilişkileri ve dünya siyasi haritasının alacağı şekli zamanın ötesine geçerek görmek adına üretilen bilgi olarak görmektedir. Öte yandan jeopolitik uluslararası sistemde güç konumuna ulaşan aktörlerle bu konumunu kaybeden aktörler arasındaki ilişkiye ve bu ilişki üzerindeki coğrafyanın etkisine odaklanmaktadır (Giray, 1988, s. 4). Daha kestirme bir ifade ile İlhan (1989, s. 15), jeopolitiği coğrafyanın bütün türevleri ile aktifleştirilmesi olarak tanımlamaktadır.

Bu tanımlamaların bize gösterdiği henüz 1800'lü yıllarda ortaya atılan kavram uluslararası ilişkilerde güç arayışı içinde olan birimler için önemli bir bilgi üretme aracı olmuştur. Yani esasında jeopolitik teoriler dünya üzerinde yürütülmekte olan hakimiyet mücadelelerinin yönünü coğrafya üzerinde şekillendirmişlerdir. Bu kapsamda jeopolitik üzerine ortaya atılan teorileri incelemek konunun bütünlüğünün sağlanması ve Doğu Akdeniz'in jeopolitik değerinin ortaya konması adına kıymetlidir.

3. JEOPOLİTİK TEORİLER VE DOĞU AKDENİZ

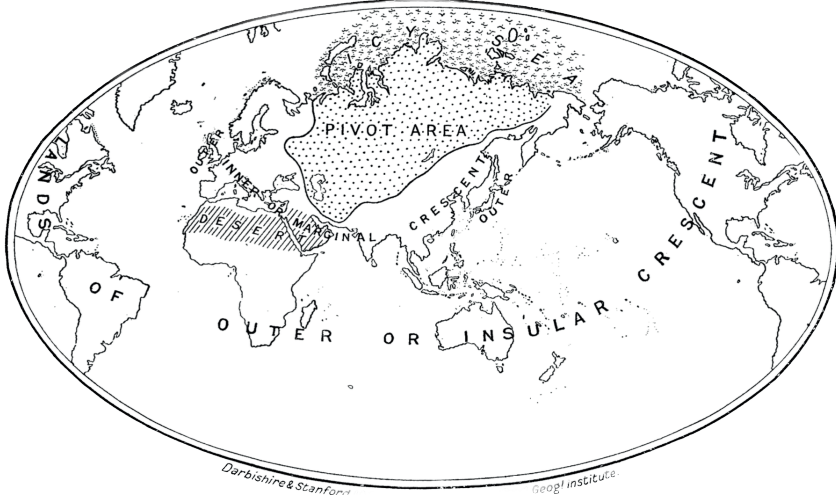
Akdeniz tarih boyunca birbirinden farklı kültürlerin karşılaşma alanı olarak ön plana çıkmıştır. Bu karşılaşma ekonomik, kültürel, siyasi olduğu kadar askeri olarak da kendini göstermiştir. Öyle ki Doğu Akdeniz sahip ol-

duğu bu konumda tarihe yön veren olayların başlangıcına da zemin olmuş bir coğrafyadır. İngiltere-Fransa mücadelesinin galibi olarak İngiltere'nin öne çıkması deniz gücünde üstünlüğün getirdiği bir konumdur. Bugünün ifadesiyle İngiliz hegemonyası denizlere hâkim olmakla başlamıştır (Defay, 2005, s. 23). İngiltere'yi dünya liderliğine yükselten denizlerdeki üstünlük aynı zamanda İngiliz çıkarlarının atar damarı olarak öne çıkmıştır. Öyle ki Kissinger'ın ifadesiyle "Hiçbir şey İngiltere'yi, denizler üzerindeki egemenliğinin tehdit edilmesi kadar amansız bir düşmana dönüştüremez." (Kissinger, s. 179). Ortaya konan bu jeopolitik çıkar algısı Birinci Dünya Savaşı'na giden süreçte Alman-İngiliz çıkarlarının önemli bir karşılaşması olarak zemini oluşturmaktadır. Bu karşılaşmanın zemininde ise yine Doğu Akdeniz vardır. Alman Şansölye Wilhelm'in Fas'a yaptığı panzer çıkartmasını İngiltere kendisine yönelik bir göz dağı olarak görmüştür (Vitol, 2021. s. 62). İngiltere'yi gücünün zirvesine çıkartan ve bu gücün devamlılığını sağlayan Hindistan sömürgesi ve İngiltere arasındaki ticaretin güvenliği aynı jeopolitik değerle harekete geçmektedir. Bu bağlamda İngiltere'nin sömürgelerini tehdit etmekle bu ticaretin güvenliğini tehdit etmek aynı meydan okuma olarak görülmüştür (Bıyıklı, 2008, s. 102). İşte bu tehdidin gerçekleştiği ve neredeyse Birinci Dünya Savaşı'na giden olayların şekillendiği coğrafyada yine Doğu Akdeniz olmuştur. İngiltere'nin çıkarları üzerinden ortaya konulan Doğu Akdeniz jeopolitiğinin reel politik yansıması, hakimiyet teorilerinde de önemli bir karşılık barındırmaktadır.

3.1. Kara Hakimiyet Teorisi ve Doğu Akdeniz:

Doğu Akdeniz'in jeopolitik teorilerde adı doğrudan anılmasa bile genel anlamda dünya hakimiyetinin amaç olduğu, bu amaca ulaşmak içinde bölgenin önemli bir kavşak teşkil ettiğini söylemek zor değildir. Bu noktada Halford Mackinder tarafından ortaya atılan Kara Hakimiyet Teorisinde Doğu Akdeniz'in kavşak konumunu görmek mümkündür. Mackinder'e göre uygar dünyayı şekillendiren fikirlerin kaynağını Akdeniz ve Avrupa ırkları oluştururken bu temel Orta Asya'da başlayan ve bölgeye kadar ulaşan büyük göçlerin etkisinde şekillenmiştir (1904, s. 300). Dolayısıyla Doğu Akdeniz'de bu bağlamda göçlerin hedefindeki önemli bir coğrafyayı oluştururken geçmiş dönemlerden beri var olan jeopolitiğinin yansımasını göstermesi açısından önemlidir. Bu jeopolitik Doğu Akdeniz'in doğulu-batılı, bireyci-komünal, kara gücü-deniz gücü, anakaraya karşı-kenar kuşak gibi karşılaşmalarına zemin hazırlamıştır (Moisio, 2015, s. 286). Bu bağlam esasında Mackinder'in dünya adası olarak nitelediği Afrika, Asya, Avrupa kıtalarının insan unsuru ve göç hareketleri üzerinden birbirine bağlandığı tarihsel arka planı da ifade etmektedir. Dünya adasının çekirdeğini Sibiryaya ve Doğu Avrupa'yı içine alan Heartland oluşturmaktadır. Heartland'ı bir kemer şeklinde çevreleyen dünya adasının içerisinde Batı Avrupa kıyılarından Çin'e kadar uzanan alan ise İç ve

Kenar Hilal olarak nitelenmektedir (Karabulut, 2005, s. 57). Bu şekilde harita üzerinden dünyayı ayırıştırın Mackinder jeopolitik teorisindeki özü şu şekilde ifade etmektedir: “Doğu Avrupa’ya hükmeden Heartland’a hükmeder, Heartland’ı yöneten dünya adasına ve dünya adasına hükmeden Dünya’ya hükmeder” (Mackinder, 1919: 113).

Şekil 2. Mackinder’in Dünyası (Mackinder, 1904)

Bu bağlamda Doğu Akdeniz’in önemini görebilmekteyiz. Zira bölge İç ve Kenar Hilal’i doğu-batı yönünde birbirine bağlayan eksenin ortasında kalmaktadır. Heartland’ı elinde bulunduran gücün ikinci adımda Kalpgah’ın dışına çıkmaya yöneleceği dünya hakimiyeti amacı için kaçınılmaz bir hareket olacaktır. Doğu Akdeniz’de bu çıkışta kara ve deniz geçişlerini içinde barındıran bir bölge olarak önemli bir stratejik hedeftir.

Jeopolitik teorisinde Rusya’ya önemli bir yer ayıran Mackinder için Rusya, dünya hakimiyeti stratejisini harekete geçirme kabiliyetine sahip en önemli güç olarak öne çıkmaktadır. Zira Rusya Kalpgah’a nüfus ve askeri yetenekleri bakımından hakimiyet potansiyeline sahip aktördür (Mackinder, 1904, s. 313). Nitekim Rusya bu potansiyelini tarih boyunca harekete geçirmekten geri durmamıştır.

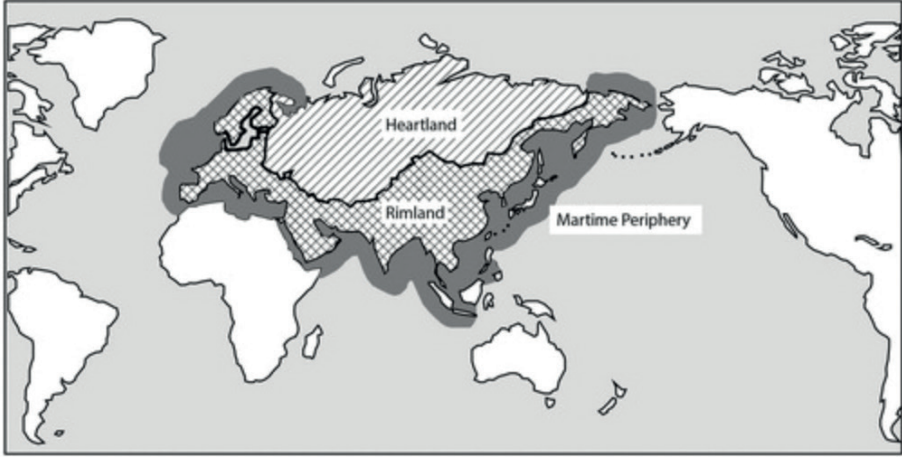
Kalpgah’ın dışına çıkış stratejisini Rusya’nın tarihi süreç içerisinde politikalarında rahatlıkla görebilmekteyiz. İlk olarak Rus genişlemesinin ve dünya hakimiyetinin en önemli rotasını oluşturan tarihi sıcak denizlere inme politikası Rusya’da 17. yüzyılda Çar Petro tarafından ortaya atılmıştır. Bu kapsamda ilk olarak Azak Kalesi’nin alınmasına odaklanan Rus stratejisi ilk denemede başarısız olsa da tarih içerisinde sürekliliğini korumuştur (Keleş, 2009, s. 90). Zira bu süreklilik özellikle Kırım’ın 2014 yılında ilhakı ile önemli bir eşğin aşılması olarak kendini göstermiştir. Aynı zamanda Doğu Akdeniz

havzasında Suriye topraklarında varlık göstermesi ile de bugün bu devamlılığı rahatlıkla görebilmekteyiz (Özel Özcan, 2019, s. 193). Bölgede donanma gücünü konuşlandırmaya özel bir önem atfeden Rusya 2015 yılında Hmeymim Hava Üssü'nü yaparken, Tartus Deniz Üssü'nü genişletmiş ve 2017 yılında 49 yıl gibi uzun bir süre kendisine tünek sağlayacak antlaşmayı da Suriye hükümeti ile imzalamıştır. Konuşlandığı hava savunma sistemleri ile de Doğu Akdeniz'i ve bölge üzerinden yakın coğrafyayı menziline almış bulunmaktadır (Ozan, 2020, s. 170). Mackinder'in teorisinde dikkat çeken aktör olarak Rusya'nın önce çıkması, teori üzerinden Doğu Akdeniz'in ve Rus stratejisinin bir okumaya dahil edilmesini önemli ölçüde kıymetli kılmaktadır.

Rusya stratejisinin hayata geçirilmesinin önemli bir boyutunu oluşturmanın yanında Doğu Akdeniz farklı aktörlerin de fazlasıyla ilgisini çekmektedir. Ekonomik, siyasi, askeri ve diplomatik yeteneklerin yansıtıldığı bir alan olarak bölgedeki rekabet Doğu Akdeniz'e sınırı olan ülkelerin dışından NATO, ABD, AB, Çin gibi küresel güç merkezlerinin de rekabetinde ilerlemektedir (Kısacık ve Helvacıköylü, 2020, s. 138-139).

3.2. Kenar Kuşak Teorisi ve Doğu Akdeniz:

Nicholas John Spykman'ın ortaya attığı Kenar Kuşak Teorisi Mackinder'in teorisinden izler barındırmaktadır (Blouet, 2005, s. 6). Spykman Heartland'ın coğrafi olarak işaretlendiği haritayı kabul etmektedir. Ancak Balkanlar'dan Çin'e kadar olan İç Hilal'i Kenar Kuşak ya da Rimland olarak isimlendirmiştir. Kenar Kuşak, Kalpgah'ı çevreleyen deniz otoyoluna benzetmektedir (Spykman, 1944, s. 36). Dahası Rimland'ı, Heartland'ın aksine dünya jeopolitiğinin çekirdeği olarak görmektedir. Bu noktada Mackinder'den ayrılarak teorisini "Kenar Kuşak'ı yöneten Avrasya'yı yönetir, Avrasya'yı yöneten Dünyayı yönetir" şeklinde formüle etmektedir (Spykman, 1944, s. 43). Kenar Kuşak Teorisi bağlamında bölgeye hâkim olmanın önemli bir güç üretim aracı olduğu gerçekliği karşımıza çıkmaktadır. Roma İmparatorluğu'nun gücünün zirvesinde olduğu dönemle, tüm Akdeniz'i bir iç deniz haline getirdiği zaman dilimi örtüşmektedir. Aynı bağlamı Osmanlı İmparatorluğu'nun gücünün zirvesinde olduğu dönemle Akdeniz'de gücünün zirvede olduğu dönemde de görmek mümkündür (Öztürk ve İrfanoğlu, 2021, s. 20).

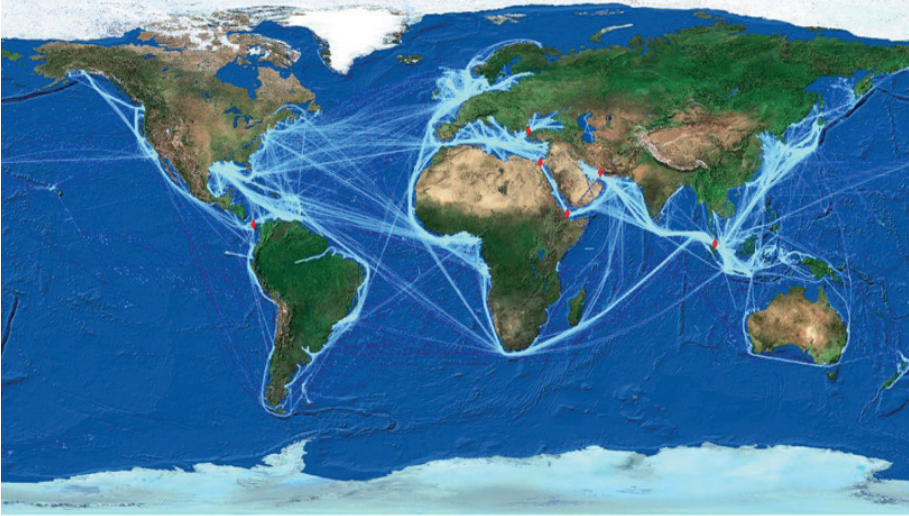
Harita 2: Kenar Kuşak (Rimland) (Spykman, 1944)

Spykman dünyanın merkezini ve hegemon olma iddiasındaki gücün asıl konsolidasyonunun Kenar Kuşak'a hâkim olmakta görmektedir. Bu bölgeyi Avrupa'nın kıyı Bölgesi, Arap-Ortadoğu coğrafyası ve Asya-Muson olmak üzere üç alt birime ayırmaktadır (Spykman, 1944, s. 40-41). Harita üzerinden ele aldığımızda da bu üç birimi birbirine bağlayan bölge olarak da Doğu Akdeniz Rimland'ın kalbine yerleşmektedir. Bu bakış açısından ilerlediğimiz zaman ABD stratejisi için önemli bir hareket tarzı geliştirildiği söylenebilir. Spykman'ın işaret ettiği noktada ABD için donanmayı tıpkı İngiltere'nin denizlerdeki üstünlüğünün simgesi olan donanması gibi üstün hale getirmeyi önemli bir güç aracı olarak göstermektedir. Bu güç ise tıpkı Spykman'ın Kenar Hilal'i böldüğü alt birimlere yani Orta Doğu, Batı Avrupa kıyıları ve Pasifik bölgesinde tüneler elde ederek ve bölgelerde varlık göstererek sağlanacağına işaret etmektedir (Ibonye, 2018, s. 255). Bu bakış açısı Soğuk Savaş sonrası Rusya'nın çevreleme politikasının harita üzerindeki yansıması olarak belirginleşmektedir. Zira Batı Avrupa'nın ve Akdeniz havzasının bu stratejideki öne çıktığını bugün bile görebilmekteyiz (Mitchell, 2020, s. 411). ABD bölge dışından Doğu Akdeniz'e en fazla askeri gücü yansıtan ülke konumundadır. İtalya'daki dört deniz üssünün yanında İspanya'da Rota Limanı'nda, Yunanistan Girit Adası'nda ve özellikle İsrail'in Hayfa Limanı'nda önemli bir konumlanmaya sahiptir (Zou ve Işık, 2023, s. 122). ABD'nin yürüttüğü bu çevreleme politikasının bir karşılığı olarak Rusya'nın bugün Doğu Akdeniz'deki askeri varlığı ile önemli bir mücadele ve rekabet alanına dönüştüğü görülmektedir.

3.3. Deniz Hakimiyet Teorisi ve Doğu Akdeniz

Mahan'ın denizlere yaptığı vurgu coğrafi bir gerekliliğin ötesinde klasik anlamda bir gücün olmazsa olmazını ifade etmektedir. Zira ona göre deniz-

lerde güçlü olmanın en büyük kazanımı düşmana korku salan caydırıcılıktır. Çünkü donanma savaşmak için değil savaşı önlemek içindir (Rofe, 2008, s. 734). Diğer taraftan denizlerde güçlü olmanın karşılığı sadece militarist unsurların desteklenmesinin ötesinde bir anlam ifade etmektedir. Bu noktada da karşımıza ekonomik gelişmişlik ve ülkesel refah gelmektedir. Sürdürülebilir refah için denizaşırı kolonilerin varlığı, pazarların ulaşılabilir kılınması yani ticaretin devamlılığının arka planını güçlü bir donanma doldurmaktadır. Deniz gücü bu refahın temel parametreleri olan hammadde ve pazara ulaşmanın ve aynı zamanda bunları güvende tutmanın hizmetkarı olarak görmektedir (Holmes, 2010, s. 29). Bu aynı zamanda çatışma olasılığının da göz önüne alındığı bir ekonomik ve güvenlik unsurlarının kol kola gezdiği deniz jeopolitiğine vurgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Zira Mahan'a göre güçlü bir donanma hem devletin ticaret filolarının korunması bu sayede ulusal ticarete alan açılmasını getirecekken hem de rakip güçlerin ticaretini sınırlamanın en önemli unsuru olacaktır (Sumida, 2008, s. 39). Bu stratejinin ipuçlarını ise yeterli ve caydırıcı bir donanma ile dünyanın deniz alanlarına serpiştirilmiş deniz üsleri, deniz geçiş alanlarının kontrolünü elinde tutan bir konuşlanma ve adeta rakip kuvvetlerin denizler üzerinde boğulması şeklinde ifade etmektedir (Russel, 2006, s. 126). Mahan'ın denizlere özellikle ticari anlamda yaptığı vurgunun dönemin şartları içerisinde çağın ötesinde bir perspektif sunduğunu da bize göstermektedir. Bugün ticaretin %90'dan fazlasının deniz alanları üzerinden yapılıyor olması ile dikkate değer bir öngörüdür. Bu da elbette deniz gücünün ne denli önem arz ettiğinin göstergesi olarak karşımıza çıkmaktadır (Lutterbeck, 2019, s. 730).

Şekil 4. Dünyanın en önemli deniz geçiş alanları (Komiss ve Huntzinger, 2011)

Öte yandan Mahan'ın dünyayı algılama biçimi de tıpkı kendisinden önceki jeopolitikçiler gibi Avrasya merkezli olduğunu görmekteyiz. Öncelikli olarak dünyanın en önemli coğrafyasının Panama ve Süveyş Kanalı ile güneyden ayırarak kuzey yarımkürede görmektedir. Kuzey yarım kürenin ise Avrasya kara kütlesi jeopolitik olarak odaktadır (Cohen, 2015, s. 23). Bu jeopolitik hat üzerinden bakıldığında Doğu Akdeniz'in önemi diğer jeopolitik teorilerden daha fazla belirginleşmektedir. Zira Mahan jeopolitiğinin merkezini Süveyş Kanalı'ndan itibaren başlatırken göstermiştir.

Doğu Akdeniz'in jeopolitik olarak okumasını Mahan'ın Deniz Haki-miyeti Teorisi üzerinden ele aldığımızda en dikkat çekici noktanın stratejik deniz alanlarının kontrolüne yaptığı vurgu ile öne çıkartmak mümkündür. Bu kapsamda Süveyş Kanalı'nın önemine yaptığı vurgunun yanı sıra Türk Boğazları bir diğer stratejik deniz alanları olarak karşımıza çıktığını söyleyebiliriz. Aynı zamanda Kıbrıs Adası'nın bölgenin adeta kalbindeki konumu da başka bir önemli alan olarak karşımıza çıkmaktadır (Atay, 2016. s,102). Bu haliyle denizlerin jeopolitiğine ticaret yolları, askeri stratejiye uygun alanların varlığı ile Doğu Akdeniz dünyanın güç yansıtma merkezi olarak nitelendirilebiliriz. Zira bu değer farkında olan İngiliz politikacıları için Akdeniz dünyanın orta alanı olarak görülmüştür. İngiliz stratejisi, bölgenin farklı ticaret güzergahlarını ve emperyal yayılma alanlarını birbirine bağlayan öneminin farkında olmuştur. Doğu Akdeniz'in dünya jeopolitiğinde bu ağırlığı Güney Avrupa, Afrika, Orta Doğu limanlarının ötesinden Kuzey Amerika'dan Hindistan'a kadar geniş bir ticaret ve yayılma ağının düğüm noktası olarak belirginleşmektedir (Chase-Levenson, 2022. s, 27). Bu bakış açısından hareketle İngiltere'nin Cebelitarık'taki varlığı ya da halen Kıbrıs Adası'nın güneyindeki üslerinin anlamı netleşmektedir. Adeta Britanya İmparatorluğu'nun devamlılığını yansıtan bölgedeki izleri olarak düşündürmektedir.

4. TÜRKİYE'NİN ÇIKARLARI BAĞLAMINDA DOĞU AKDENİZ

Davutoğlu (2011, s. 170) Türkiye'yi tanımlarken Adriyatik'ten İskenderun Körfezi'ne oradan Süveyş Kanalı'na kadar geniş bir coğrafyayı içine alan Doğu Akdeniz ülkesi olarak ifade etmektedir. Bu bağlamda Türkiye'nin Doğu Akdeniz'in en geniş ülkesi olarak deniz alanlarının da önemli bir bölümünde söz sahibi olma iddiası en doğal hakkıdır. Bu hakları uluslararası hukukla bir zemine otururken aynı zamanda Türkiye'nin ulusal stratejisinin de bir parçasıdır. Diğer taraftan Türkiye'nin uluslararası hukuktan kaynaklı hakları ile ortaya çıkan egemenlik alanı birtakım engellemelerle de karşılık bulduğunu görmekteyiz. Özellikle Yunanistan ve GKRY'nin bu bağlamda önemli bir Türkiye karşıtlığı söz konusudur. Bu karşıtlık arka planda ABD ve AB desteği ile de hareket etmektedir (Gingeras, 2020).

Doğu Akdeniz'de 2000'li yılların başından itibaren gözlemlediğimiz

enerji kaynakları üzerinden başlayan mücadele bölgeyi jeopolitik rekabete açmıştır. Potansiyel kaynak alanları üzerinde deniz yetki alanlarının belirlenmesi mücadelesi ilk etapta ekonomik bir karşılık gibi görünse de daha fazlasını ifade etmektedir. Ortaya çıkan bu jeopolitik güç oyunu adeta bir egemenlik alanlarının belirlenmesine dönüşmüştür (Proedrou, 2021, s 4). Bu noktada Doğu Akdeniz’de hayat bulan üstü örtülü egemenlik mücadelesinde önemli bir arka planda ilerlediğini de görmek zor değildir. Bu arka planın Seville Haritası fikri alt yapısını oluşturulurken aynı zamanda fiziki sınırları da çizilmeye çalışılmıştır (BBC, 2020). Bu planın uygulayıcıları olarak GKRY ve Yunanistan ileri aktör olarak sahada aktif rol aldığını da söylemek zor değildir. Bu kapsamda Türkiye bir kuşatma ile karşı karşıya kalırken Libya ile 2019 yılında varılan deniz yetki alanlarının sınırlandırılması antlaşması bu sürece set çeken önemli bir diplomasi hamlesi olarak sahaya sürülmüştür (Özşahin ve Çakmak, 2022, s. 2). Bu antlaşma aynı zamanda Türkiye’nin Mavi Vatan doktrini ile de örtüşen bir diplomasi hamlesidir.

4.1. Ulusal Egemenliğin Denizleri: Mavi Vatan

Mavi Vatan kavramı ilk olarak Cem Gürdeniz tarafından ortaya atılmıştır. 14 Haziran 2006 tarihinde Deniz Kuvvetleri Komutanlığı’nda icra edilen Karadeniz ve Deniz Güvenliği Sempozyumu’nda ilk kez Karadeniz, Akdeniz ve Ege Denizi’nin karasuları, kıta sahanlığı ve MEB alanlarını kapsayan vatanın adı olarak nitelenmiştir (Gürdeniz, 2013). Mavi Vatan kavramı Türkiye’nin denizler üzerindeki jeopolitik çıkarlarına önemli bir katkı sunmaktadır.

Mavi Vatan kavramsallaştırmasının ileri bir boyutu bir başka Türk deniz subayı Cihat Yayıcı tarafından ortaya konulmuştur. Mavi Vatan Doktrini olarak işlevsel bir hale getirilen kavram denizlerdeki hakların ve menfaatlerin belirlenmesi, bu hakların korunması ve geliştirilmesi şeklinde üç saç ayağı üzerinden Türkiye’nin denizlerdeki politikasının genel çerçevesini oluşturmuştur (Yayıcı, 2021, s. 185). Bu kapsamda 2019 yılındaki Mavi Vatan tatbikatı deniz gücünün Karadeniz, Ege ve Akdeniz’de ortaya konduğu en büyük tatbikat olarak icra edilmiştir. Seville Haritası ile gün yüzüne çıkan, GKRY ve Yunanistan’ın aktör olarak oynatılmaya çalışıldığı, Doğu Akdeniz’de icra edilen Türkiye’nin egemenliğine karşı plana bir cevap niteliğindedir. Bu bir yönüyle Doğu Akdeniz’de Türkiye’nin köşe sıkıştırılması, boğulmaya çalışılması ile Sevr Antlaşması’nın farklı bir formda uygulanmaya çalışıldığı tarihi sürekliliğe karşı koymaktır (Milliyet, 2019). 2019 yılında Mavi Vatan tatbikatı sadece bir deniz harekât planı olmanın ötesinde Türkiye’nin denizlerdeki egemenlik sınırlarını çizen jeopolitik bir kavramsallaştırma olarak görülmelidir. Bu jeopolitik bağlamda Türkiye’nin ekonomik, askeri, ulusal güvenlik ve en başta vurguladığımız üzere bir egemenlik çıkarlarına odaklanmaktadır (Özşahin ve Çakmak, 2022, s. 6-7).

GKRY ve Yunanistan'ın adımları Türkiye'nin egemenlik yetkilerine kastedildiği ve Doğu Akdeniz'de dışlandığı gerçeğine ışık tutmaktadır. Zira GKRY 2004'te KKTC'nin varlığını yok sayarak Ada'nın tek temsilcisi gibi MEB ilan etmiştir. 2003 yılından itibaren Mısır, Lübnan ve İsrail ile MEB antlaşmaları imzalamıştır. 2007 senesinde Ada'nın güneyinde yer alan 13 parseli petrol arama faaliyetlerine açarken, Türkiye'nin kıta sahanlığı ve muhtemel MEB alanlarını da gasp edildiği bir eylemi uygulamaya koymuştur (Yaycı, 2020).

Şekil 3. Mavi Vatan (Gingeras, 2020)

Yunanistan'ın tutumu ise Ege'de 1973 yılından itibaren gösterilen yayılmacı siyasetin 2003 yılından itibaren Doğu Akdeniz'e taşındığı bir tarihi kırılma ile hareket etmektedir (Gürdeniz, 2013). Bu kapsamda Yunanistan; Girit, Kaşot, Kerpe, Rodos ve Meis Adaları'nı birleştiren hattın üzerinden sözde esas çizgi çekilerek Mısır ve Libya ile MEB antlaşmaları yapma gayreti içerisinde olmuştur (Yaycı, 2020). Buna karşılık Türkiye'nin ve Libya'nın bölgede karşılıklı kıyıları olduğu, Libya'nın Derne, Tobruk ve Bordiya kıyısı ile Türkiye'nin Marmaris, Fethiye, Kaş kıyı hatları esas alınarak deniz yetki alanları sınırlandırılması antlaşmasının yapılabileceği çalışması ortaya atılmıştır (Yaycı, 2011, s. 38). Nitekim Yunanistan, GKRY ve Mısır ekseninde şekillenecek kötü senaryonun önü bu bakış açısında alınarak Türkiye-Libya antlaşması 27 Kasım 2019 tarihinde gerçekleşmiştir (Yaycı, 2020). İşte bu minvalde Mavi Vatan Doktrini'nin ilk aşaması yani Doğu Akdeniz'deki hakları ve menfaatleri ortaya konulmuştur. Türkiye ilerleyen süreçte doktrini bir devamlılıkla dış politikasına yansıtarken askeri kabiliyetlerini, arama ve sondaj çalışma gemilerini de aktif bir şekilde Mavi Vatan sularında sahaya sürmüştür. Mavi Vatan bir kavramın ötesine taşınarak doktrin niteliği kazanmıştır (Aydın, 2022, s. 172). Bu doktrin Türkiye'nin denizlerdeki egemenliğinin Yunan ve GKRY eliyle gasp edilmesi çalışmalarına ve aynı zamanda AB destekli Seville Haritası'nın geçersizliğine kuvvetli bir cevap niteliğinde olmuştur (Denizeau, 2021, s. 8).

Türkiye denizlerdeki sınırlarını ulusal çıkarları için savunulması gereken bir alan olarak Mavi Vatan ile deklare etmiş, ulusal politikasının belgesi olarak resmileştirmiştir (Özşahin ve Çakmak, 2022, s. 11). Türkiye'nin Doğu Akdeniz politikasını Mavi Vatan Doktrini'nin ağırlık merkezi olarak görebiliriz. Zira Ege Denizi üzerindeki Türk-Yunan mücadelesinin yeni rekabet alanı olarak Doğu Akdeniz jeopolitik bir kırılmaya uğramıştır. Bununla birlikte Ege'de anlaşmazlığın tarafı olarak sadece Yunanistan'ın fiili varlığını gösterebiliriz. Türkiye Yunanistan'ın Ege Denizi üzerindeki yayılcı girişimlerine “casus belli” ile en üst perdeden tepki koyacağını deklare etmiştir (Çelikkol ve Karabel, 2017, s. 18). Ancak Doğu Akdeniz'de Türkiye'nin mücadelesi çok aktörlü ve çok boyutlu bir rekabete açılıyor olması ile Mavi Vatan Doktrin'i dünyaya Doğu Akdeniz'de savunulacak ve kabul ettirilecektir. Türkiye'nin denizci bir devlet vizyonuna önemli bir kavramsal boyutu oluşturan “Mavi Vatan” kavramı ile ortaya konulurken (Grigoriadis, 2022, s. 809) bu yönü kavramın Türkiye için siyasi bir haritalandırmadan daha fazlasını temsil ettiğine işaret etmektedir (Gingeras, 2020). Zira Türkiye Karadeniz, Akdeniz ve Ege Denizi'nin ötesinde Kızıldeniz, Arap Denizi, Basra Körfezi gibi alanlara açılan bir jeopolitiğin temel çıkış noktası olmuştur (Mens, 2022, s. 377).

SONUÇ

Jeopolitik kavramı üzerinden yapılan okumalar coğrafyanın dış politika ile etkileşimine odaklanmaktadır. Türkiye sahip olduğu coğrafyası ile doğuyu batıya, kuzeyi güneye bağlayan ve dahası kıtaları birbirine aktaran bir salıncak konumundadır. Türkiye'nin denizleri bu jeopolitiğin en önemli uzantısını oluşturmaktadır. Bu bağlam içerisinde de Doğu Akdeniz en önemli deniz alanlarına ev sahipliği yapmaktadır. Ancak Yunanistan'ın öteden beri yürütmekte olduğu yayılcı siyaset adeta Türkiye'nin bütünlüğüne yönelik bir tehdit boyutunda gerçekleşmektedir. Özellikle Ege Denizi üzerinden başlattığı maksimalist yaklaşımlarına Doğu Akdeniz'de de devam etmektedir. Enerji kaynaklarının varlığı Doğu Akdeniz'de son yıllarda önemli bir gündem maddesi olmuştur. Bu kaynaklar aynı zamanda Doğu Akdeniz havzasında deniz alanlarının sınırlandırılarak potansiyel kaynak alanlarında devlet egemenliğini tanımlama amacıyla aktörleri harekete geçirmiştir. Yunanistan söz konusu kaynakların ekonomik rolünü kullanarak GKRY ile bölgenin diğer ülkelerini de dahil ederek kendi yayılcı siyasetini uygulamaya koymuştur. Türkiye bu konuda Yunanistan'ın uluslararası hukuku hiçe sayan yaklaşımlarını diplomasi yeteneği ve uluslararası hukuk çerçevesinde cevap vermekten geri durmamaktadır. Zira Türkiye için bu karşılık denizlerdeki egemenlik haklarının korunması gibi güçlü bir nedensellik taşımaktadır. Bu doğrultuda Mavi Vatan kavramı Türkiye'nin stratejisinin kavramsal boyutunu oluşturmuştur.

Mavi Vatan kavramı üzerinden, Türkiye'nin deniz alanlarındaki çıkarlarına ve haklarına yaptığı vurgu, 2019 yılında gerçekleştirilen “Mavi Vatan”

deniz tatbikatı ile önemli bir boyuta taşınmıştır. Türkiye'nin çıkarlarına karşı atılacak her adıma verilmiş en net ve sert cevap olmuştur. Mavi Vatan kavramı başka bir açıdan Türkiye'nin jeopolitiğine önemli bir kavramsallaştırma olarak bakmak yerinde olacaktır. Zira Türkiye bu sayede denizcilik yeteneğini yeniden formüle ederek bölgesinde coğrafyayı bir güç üretim alanı olarak kullanabilecektir. Türkiye'nin yakın çevresindeki Orta Doğu, Kuzey Afrika gibi görece istikrarsız alanların varlığı Türkiye'yi güçlü aktör yapmaya zorunlu kılmaktadır. Bu bağlamda gücünü konsolide etmek için Doğu Akdeniz Türkiye için önemli bir zemin Mavi Vatan ise bu zeminin jeopolitik yaklaşımı olmuştur.

KAYNAKÇA

- Abulafia, D. (2003). *Tarih boyunca Akdeniz uygarlıkları*. (Çev. N. Elbüseyini). İstanbul: Oğlak Yayıncılık.
- Atay, S. Ö. (2016). Dış politika açısından deniz gücünün jeopolitik önemi. *Balkan Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(10), 98-105.
- BBC, (2020). “Sevilla Haritası nedir?: Yunanistan’ın tezini dayandırdığı, ABD’nin ‘Hukuki önemi yok’ dediği harita”, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-54244760>.
- Bıyıklı, M. (2008). *Batı işgalleri karşısında Türkiye’nin Ortadoğu politikaları-Atatürk dönemi*. Gökkuşbuca Yayınları.
- Blouet, B. W. (2005). Halford Mackinder and the pivotal heartland. Brian W. Blouet (Edt.) in, *Global: Mackinder and the defence of the West* (pp. 1-27). Oxon: Frank Cass.
- Cohen, S. B. (2015). *Geopolitics, the geography of international relations*. Third edition. Maryland: Published by Rowman & Littlefield.
- Chase-Levenson, A. (2022), The Maltese fulcrum: strategy and fantasy in the early nineteenth-century British Mediterranean. *The Journal of Imperial And Commonwealth History*, 50(1), 25–51. doi.org/10.1080/03086534.2021.1985214.
- Davutoğlu, A. (2011). *Stratejik derinlik*. (74. baskı). İstanbul: Küre Yayınları.
- Defay, A. (2005), *Jeopolitik*. Ankara: Dost Kitapevi.
- Denizeau, A. (2021). Mavi Vatan, the “Blue Homeland” the origins, influences and limits of an ambitious doctrine for Turkey. https://www.ifri.org/sites/default/files/atoms/files/denizeaumavi_vatan_turkey_2021.pdf
- Gürdeniz, C. (2013), Neden Mavi Vatan, <https://www.aydinlik.com.tr/haber/cem-gurdeniz-neden-mavi-vatan-tamami-158669>.
- Giray, C. S. (1988), *The geopolitics of super power*, Lexington: The University Press Of Kentucky
- Gingeras, R. (2020). Blue Homeland: The Heated Politics Behind Turkey’s New Maritime Strategy, <https://warontherocks.com/2020/06/blue-homeland-the-heated-politics-behind-turkeys-new-maritime-strategy/>.
- Gök, A. ve Cavlak, Ç. M. (2022). Türkiye-Yunanistan arasında güvenlik ikilemi ve silahlanma yarışı: Kardak ve Doğu Akdeniz krizleri. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9(2), 973-993. doi: 10.30798/makuiibf.914007.
- Grigoriadis, I. N. (2022). Between escalation and détente: Greek-Turkish relations in the aftermath of the Eastern Mediterranean crisis. *Turkish Studies*, 23(5), 802-820. doi.org/10.1080/14683849.2022.2087509.
- Gürdeniz, C. (2013), Neden Mavi Vatan, <https://www.aydinlik.com.tr/haber/cem-gurdeniz-neden-mavi-vatan-tamami-158669>.

- Holmes, J. (2010), Mahan, a place in the sun and Germany's quest for sea power, *Comparative Strategy*, 23(1), 27-61. doi.org/10.1080/01495930490274490.
- Ibonye, V. (2018). Strategic wisdom in the new greater Middle Eastern game? a de-escalatory rethinking of the Syrian conflict. *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, 20(3), 251-272. doi.org/10.1080/19448953.2018.1385268.
- IHO, (1953). International Hydrographic Organisations, Limits of Oceans and Seas, 3.ed., Monte Carlo, pp. 15-18.
- İlhan, S. (1989). *Jeopolitik Duyarlılık*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Karabulut, B. (2005). *Uluslararası ilişkilerde anahtar kavramlar serisi 1. strateji, jeostrateji, jeopolitik*. Ankara: Platin Yayınları.
- Keleş, E. (2009). Rusya'nın sıcak denizlere inme politikası (Alman deniz yüzbaşısı Stenzel'e göre İstanbul'a en kısa yol). *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 28(46), 89-142. doi 10.1501/Tarar_0000000442.
- Kısacık, S. ve Helvacıköylü, G. (2020). Doğu Akdeniz'deki enerji temelli askeri güvenlik gelişmelerinin Türkiye'nin Doğu Akdenizli komşuları ve küresel güçlerle olan ilişkilerine yansımaları. *UPA Strategic Affairs*, 1(1) 85-145.
- Kissinger, H. (2008). *Diplomasi* (Çev. İbrahim H. Kurt). 7. Baskı, İstanbul: İş Bankası Kült.
- Komiss, W. ve Huntzinger, L. (2011), The Economic Implications of Disruptions to Maritime Oil Chokepoints. <https://www.cna.org/reports/2011/D0024669.A1.pdf>
- Lutterbeck, D. (2021). Blue vs green: the challenges of maritime migration controls. *Journal of Borderlands Studies*, 36(5), 727-743. doi.org/10.1080/08865655.2019.1652672.
- Mackinder, H. J. (1904). The geographical pivot of history. *The Geographical Journal*, 4(XXIII). 298-321.
- Mens, J. (2022). Blue homelands and red strongholds: the Libyan civil war in Turkish and Russian strategy. *Comparative Strategy*, 41(4), 370-387. doi.org/10.1080/01495933.2022.2087425.
- Mitchell, M. D. (2020). Using the principles of Halford J. Mackinder and Nicholas John Spykman to reevaluate a twenty-first-century geopolitical framework for the United States. *Comparative Strategy*, 39(5), 407-427.
- Milliyet, (2019). Erdoğan'dan Libya anlaşması değerlendirmesi: Süreç Kaddafi'nin döneminde başladı. <https://www.milliyet.com.tr/siyaset/erdogandan-libya-anlasmasi-degerlendirmesi-surec-kaddafinin-doneminde-basladi-6104033>.
- Moisio, S. (2015). Geopolitics/critical geopolitics. in John Agnew, Virginie Mamedouh, Anna J. Secor, and Joanne Sharp (Edt.), *Political geography*, (285-304). Massachusetts: The Wiley Blackwell Companion.
- Ozan, E. (2020). Doğu Akdeniz'de ABD-Rusya rekabeti ve Türkiye'nin güvenliği. *Uluslararası Kriz ve Siyaset Araştırmaları Dergisi*, 4 (1), 159-188.

- Özey, R. (2014). *Dünya ve Türkiye ölçeğinde siyasi coğrafya*. İstanbul: Aktif Yayınları.
- Özcan, M. S. Ö. (2019). 2000 yılı sonrası Rusya Federasyonu'nda büyük güç statüsünün sorgulanması. *Güvenlik Çalışmaları Dergisi*, 21(2), 177-196.
- Özşahin, M. C. ve Çakmak, C (2022), Between defeating the warlord”and defending theblue homeland”: a discourse of legitimacy and securityin Turkey’s Libya policy. *Cambridge Review of International Affairs*, doi.org/10.1080/09557571.2022.2089545.
- Öztürk, T. & İrfanoğlu, E. (2021). Amerikan dış politikasında jeopolitiğin önemi. *Akdeniz İİBF Dergisi*, 21(1), 17-27. doi: 10.25294/auuibfd.809368.
- Proedrou, F. (2021). A geopolitical account of the Eastern Mediterranean conundrum: sovereignty, balance of power and energy security considerations. *Cambridge Review of International Affairs*, 1-18. doi: 10.1080/09557571.2021.1897088.
- Russel, G. (2006), Alfred Thayer Mahan and American geopolitics: the conservatism and realism of an imperialist. *Geopolitics*, 11(1), 119-140. doi: 10.1080/14650040500524137.
- Rofe, J. S. (2008), “Under the Influence of Mahan”: Theodore and Franklin Roosevelt and their understanding of American national interest. *Diplomacy & Statecraft*, 19(4), 732-745. doi: 10.1080/09592290802564536.
- Shlykova, P. ve Koldunova, E. (2023). Russia and China in the Eastern Mediterranean: on parallel tracks?. *Journal Of Balkan And Near Eastern Studies*, 25(1), 48–64. doi.org/10.1080/19448953.2022.2129319.
- Sumida, J. (2008), Alfred Thayer Mahan, geopolitician. *Journal of Strategic Studies*, 22(2-3), 39-62. doi.org/10.1080/01402399908437753.
- Spykman, J. N. (1944), *The Geography of the Peace*, San Diego: Harcourt Brace Press.
- Taş, H. (2022), The formulation and implementation of populist foreign policy: Turkey in the Eastern Mediterranean. *Mediterranean Politics*, 27(5), 563–587. doi.org/10.1080/13629395.2020.1833160.
- Tuathail, G. (2006). Thinking critically about geopolitics, In Gearóid Ó Tuathail, Simon Dalby and Paul Routledge (Edts). *The geopolitics reader*. (1-12) Canada: Routledge and Taylor & Francis.
- Vitol, A. (2021). I. Dünya Savaşı'nda itilâf devletleri'nin boğazları ve İstanbul'u işgâl planları. *Rusya Araştırmaları Dergisi*, 57-73.
- Yaycı, C. (2011). Doğu Akdeniz'de deniz yetki alanlarının sınırlandırılmasında Libya'nın rolü ve etkisi. *Güvenlik Stratejileri*, 7(14), 17-41.
- Yaycı, C. (2012). Doğu Akdeniz'de yetki alanlarının paylaşılması sorunu ve Türkiye. *Bilge Strateji*, 4(6), 1-70.
- Yaycı, C. (2020). Türkiye-Libya arasında imzalanan münhasır ekonomik bölge anlaşmasının sonuç ve etkileri. *Kriter Dergi*, 4(42).
- Yaycı, C. (2021). Türkiye'nin denizlerdeki politikası ne olmalı?. *Türkiye Siyaset Bilimi Dergisi*, 4(1), 185-204.

Zoua, Z. ve Isik, A. F. (2023). China's seaport investment in the mediterranean region and EU's interrogative approach. *Journal Of Balkan And Near Eastern Studies*, 25(1), 118-135. doi.org/10.1080/19448953.2022.2129323.

Bölüm 19

BALIKESİR KUVA-Yİ MİLLİYE MÜZESİ'NDEKİ PIŞMIŞ TOPRAK KANDİLLER

Ufuk ELYİĞİT^{1}*

1 Dr. Öğr Üyesi, Bandırma Onyeddi Eylül Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, ORCID NO: 0000-0002-3839-3896

* Çalışma esnasında göstermiş oldukları kolaylıktan ötürü, Balıkesir Kuva-yi Millîye Müzesi Müdürlüğüne ve müze çalışanlarına teşekkür ederim.

Giriş

İnsanoğlu, doğada var olduğu ilk dönemlerden günümüze değin çeşitli aşamalar kaydetmiştir. İyi bir gözlemci olması neticesinde, yaşadığı çevreyi ihtiyaçları doğrultusunda şekillendirmeyi başarmıştır. Sahip olduğu koşulları kendi yararına kullanmayı öğrenmiş ve kazandığı becerileri daha da geliştirmeyi amaçlamıştır. Günlük yaşamını sürdürmesine yardımcı olabilecek araç ve gereçlerin icadı ise hayat standartlarını büyük ölçüde değişime uğratacak bir sürecin başlamasına yol açmıştır. Zaman içerisinde elde ettiği kazanımları geliştirmek için çeşitli teknik ve yöntemler uygulamış ve böylece deneyimlerini daha da ilerletmeye çalışmıştır. Gerçekleşen bütün bu süreçler, beslenme, barınma ve korunma gibi en temel ihtiyaçların sağlanmasının yanı sıra teknolojik açıdan da yeni aşamaların kaydedilmesine zemin hazırlamıştır. Nihayetinde gereksinim duyduğu malzemeyi temin etmek adına içinde bulunduğu doğal koşulları kendi lehine çevirebilmeyi başarmıştır. Doğada var olan taş, maden, ahşap gibi malzemeleri sahip olduğu el becerilerini kullanarak biçimlendirmiş ve dış dünyayı daha iyi tanıma yolunda büyük bir adım atmıştır.

Tarihin akışına yön veren ve dolayısıyla da insanın yaşam serüveninde köklü değişikliklere sebep olan unsurlar arasında, yukarıda saydığımız ilerlemelere de yön vermiş olan ateşin keşfi gösterilebilir. Karanlık ortamların aydınlatılabilmesine olanak sağlayan yapısı dışında tahribata neden olabilecek özellikler barındırıyor olması, ateşin birçok alanda kullanılmasına olanak sağlamıştır. Kontrol altında tutulduğunda faydalı işler için imkân sunabileceği tecrübe edildikten sonra, insanoğlunun üretici kimliğinin ön plana çıkmasını hızlandırmıştır. Doğada var olan madenlerin yanı sıra toprak gibi temel bileşenlere sahip bir malzemeye form kazandırılması noktasında temel bir işlev görmüştür. Günlük ihtiyaçlara paralel olarak ortaya çıkan araç ve gereçlerin yaygınlaşmasını sağlamış ve böylelikle daha kapsamlı bir üretim modeli gerçekleşmiştir. Savaş aletleri, mutfak araç ve gereçleri, takı gibi el sanatı ürünleri çeşitli yapım ve süsleme teknikleri kullanılarak şekillendirilmiştir.

Söz konusu objelerin bazıları günlük yaşamda olduğu kadar dinsel amaçla da tercih edilmiştir. İşlev açısından her iki amaca da hizmet eden eserler arasında aydınlatma araçları gösterilebilir. Ateşin aydınlatma işlevinden yararlanmak amacıyla kontrol altında tutulmasına imkân sunan gereçler, birden fazla malzeme kullanılarak şekillendirilmiştir. Aydınlatma amacıyla şekil verilmiş olan ve yaygın bir kullanıma sahip olan el sanatı ürünleri, antik dönem insanının hayatında önemli bir yer teşkil etmektedir. Farklı tekniklerden yararlanarak form kazandırılan kandillerin ham maddesi, taş, toprak ve maden olmuştur. Malzeme çeşitliliği form ve teknik özelliklere de yansımıştır. Çalışmamız dahilinde ele aldığımız kandil örneklerine geçmeden önce, kandilin genel anlamda tanımının yapılması ve tarihi süreç içerisindeki gelişim aşamalarına değinilmesi, incelemiş olduğumuz örnekler açısından daha derin bir analiz yapma imkânı sunacaktır.

Kandilin Tanımı ve Tarihsel Gelişimi

Günümüzde olduğu gibi geçmiş dönemde de aydınlatma insan hayatı için oldukça önem arz etmekteydi. Şu anda modern aletlerin sağladığı bu görevi geçmişte kandiller yerine getirmekteydi. Bu nedenle etkileyici sayılabilecek ışığından yararlanan kandiller, insanoğlunun hayatında önemli bir yer tutmuş ve en temel ihtiyaçlarından biri olmuştur. Kandiller aydınlatmanın yanı sıra mezar hediyeleri, adak eşyaları, kehanet gibi çok çeşitli alanlarda kullanım imkânı bulmuştur (Tavukçu, 2018: 2316).

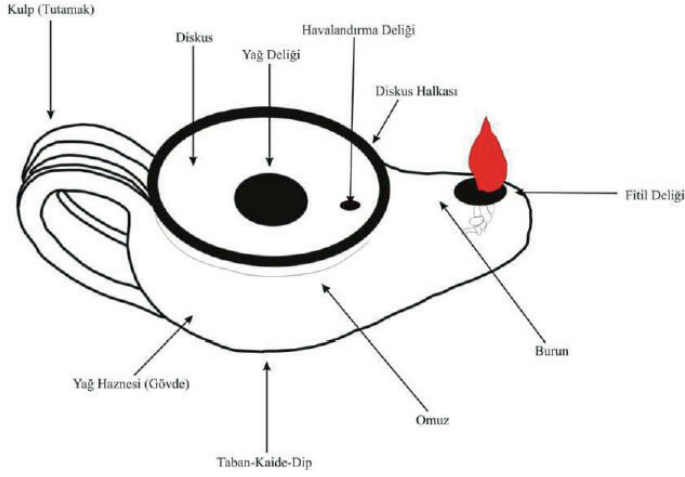
Kandilin en eski versiyonu kâse şeklinde olmuştur. Bu iş için doğal yollarla oyulmuş olan taşlara hayvansal yağlar doldurulmuş ve bir fitil yardımıyla aydınlatma sağlanmıştır. Donyağı lambası olarak kullanılan bu doğal kandiller, Akdeniz bölgesinde kilden yapılmış olan kandiller için bir örnek teşkil etmiştir. Kullanım açısından daha pratik hale getirmek amacıyla kâse şeklindeki kandillerin kenar kısımları katlanmıştır. Daha sonrasında sıkı bir görünüm kazandırılarak fitillerin içerisine konulacağı bir veya daha fazla burun eklenmiştir (Menzel, 1969:9).

Kandiller Antik Çağ'ın önemli bir aydınlanma aracı olarak karşımıza çıkmaktadır. Günümüzde hemen hemen tüm müzelerde ve kazısı sürdürülen antik yerleşimlerde rastlanan kandil, kelime olarak Latince'den alınmış ve aydınlatan, parlayan anlamına gelen "Candelae" kelimesinden türemiştir. Grekçe'de "λύχνος", Latince'de "Lychnus" ve "Lucerna" olarak isimlendirilmiştir. Kandiller, genellikle günlük yaşamda aydınlatma aracı olarak kullanılmıştır. Ancak bunun yanı sıra kandillere farklı sembolik anlamlar da yüklenmiştir. Örneğin ölümden sonraki yaşamda ve kişilerin öbür dünyaya geçişte aydınlanmaya ihtiyaç duyacağı düşüncesi, mezarlara ölü hediyesi olarak kandillerin bırakılmasına neden olmuştur. Ayrıca kutsal alanlara tanrı ve tanrıçalar için adak malzemesi olarak kandillerin bırakıldığı da belirlenmiştir. Yaygın olarak kilden yapılan kandillerin bronz, cam, taş ve altın gibi farklı türdeki malzemelerden de üretilmiş örnekleri de bulunmaktadır. (Tüysüz, 2022: 2538)

Kelime karşılığı sıvı yağ ve fitil konularak yakılan aydınlanma kabı olan kandilin bir hazneden oluşan gövdesine eklenen iki önemli eleman yağ ve fitildir. Romalılar, yağ doldurulan hazneye "in- fudibulum", fitil takılan emzik kısmını "rostrum" şeklinde adlandırmıştır. Kandilin içine önce yağ konulmuş, daha sonra üzerine fitil yerleştirilmiştir. Yağı emen fitil ise yanarak aydınlanmayı sağlamıştır (Saraçoğlu, 1997: 307).

Kandilin meydana getiren bölümler, yağ haznesi (İnfundibulum-İnfundibulum), fitilin yerleştirilip yakıldığı burun (Rostrum, Nasus, Myxus), iki burunlular (Bilychnis), çok burunlular (Polymyxus), bezekli veya bezeksiz ayna (Diskus), diskusu çeviren bezekli veya bezeksiz bölüm omuz (Margo), kandili tutmaya yarayan kısım kulp-tutamak (Ansa, Manubrium) kandilin

yere oturmasını sağlayan taban-kaide-dip şeklinde tanımlanabilir (Metin, 2010: 7).

Çizim 1: Kandilin bölümleri (Hüseyin Metin).

Paleolitik döneme ait bulunan taş örneklerden anlaşıldığı kadarıyla, kandiller Avrupa’da antik dönemlerden beri kullanılmıştır. Akdeniz bölgesinde ise M.Ö. 2000’lerde çanak çömlek parçaları ve lambalar ortaya çıkarılmıştır (Bailey, 1972: 17). Ateşi taşınabilir hale getirip ışığından yararlanabilmek için küçük ölçekte çeşitli malzemelerin bir araya getirilerek kullanılmasıyla elde ettikleri kandiller, günlük yaşamda gün batımından sonraki zaman dilimini değerlendirebilmek amacıyla icat ettikleri önemli bir etmen olmuştur. İlk zamanlarda yalnızca, herhangi bir estetik kaygı taşımadan bireysel gereksinimlerin giderilmesi yönünde yapıldıkları anlaşılan kandiller, zamanla estetik duyarlılıklarla şekillendirilmiş ve bireysellikten çıkıp ihtiyaç fazlası üretilerek ticari bir ürün olarak değerlendirilmiştir. Yapılan çalışmalarda elde edilen binlerce örnek, toplumun her kesiminin alım gücüne bağlı olarak farklı özelliklerde üretiminin gerçekleştiğini ve ilk ortaya çıkışından itibaren değişik bölge örneklerinden, süreç içinde yaşadığı değişim anlaşılmaktadır (Altun, 2021:507).

İşlevi açısından oldukça rağbet gören kandiller, teknoloji ilerledikçe form ve teknik özelliklerinin yanı sıra kullanılan malzeme yönünden de çeşitli aşamalar kaydetmiştir. İhtiyaç doğrultusunda üretilen bu aydınlatma gereçleri, zamanla sanatsal birer objeye dönüşmüştür. Şekillendirildikleri bölgenin coğrafik özelliklerine, sosyo-kültürel yapısına ve inanç bütünlüğüne göre zengin sayılabilecek bir tipolojiye sahip olmuştur.

Sanatın ilerlemesiyle kandiller, kullanıldıkları dönemlerin geleneklerine bağlı kalarak çeşitli motifler ya da figürlerle bezenmişlerdir. Kandiller çok eski dönemlerden beri Ön Asya Medeniyetlerinde kullanılıyordu. Mısır’da,

İ.Ö. III. binde Eski Krallık Dönemi'ne ait hiyeroglif işaretler arasında kandil resimleri bulunmuştur. Orta Krallık Dönemi'nde ise pişmiş toprak kandillere rastlanmıştır. Anadolu'da II. binde Kültepe, Acemhöyük ve Alişar'da üzüm salkımı şeklinde yapılmış ve asılarak kullanılan kaplar bulunmuş, dolayısıyla bu kapların kandil olabileceği düşünülmüştür. Bu düşüncenin sebebi ise; Konya Karahöyük kazılarında bulunan üzüm salkımı şeklindeki kaplar ile kol ve bacak şeklindeki kaplar üzerindeki yanık izleridir. Hititlerin kandil kullandığına dair yazılı belgelerin olmasına rağmen, bu durum arkeolojik verilerle kesin olarak henüz doğrulanmamıştır (Fırat-Metin, 2011:143-144).

Teknolojinin gelişimine bağlı olarak kandillerin yapımında elle şekillendirme, çark ve kalıp gibi farklı yapım teknikleri kullanılmıştır.¹ Elle kandil yapımı erken dönemlerde yaygın olmakla birlikte Hellenistik Dönem'de de karşımıza çıkmaktadır. Çark ile kandil yapımı İlk Tunç Çağı'ndan itibaren, kalıp ile kandil yapımı ise MÖ 3. yüzyıldan itibaren görülmeye başlamıştır (Tüysüz, 2022: 2538). Helenistik dönemde (MÖ 332-63), çark yapımı kandillerin yerini kalıplardan yapılan kandiller aldı. Bu yeni teknoloji, zanaatkarların büyük ölçüde üretim yapmasına ve kandillerin üzerine karmaşık dekorasyonlar işlemesine izin verdi. Kandillerin yüzeyleri çeşitlendikçe üreticiler genellikle dini sembollere yer verdi. (Gardner, 2014:284).

Çarkla kandil yapımında seramiğin yüzeyindeki çark izlerinden bu tekniğin uygulandığı anlaşılmaktadır. Kandilin gövdesi çarkla şekillendirildikten sonra burun ve kulp kısımları ayrı yapıp kandile eklenmiştir. Kalıpla kandil üretiminde iki ayrı kalıp uygulanmıştır. Bunlardan ilkinde, kalıp tam bir kandil formunda tek parça ve pozitif olarak hazırlanmış, sertleşinceye kadar pişirilmiştir. İkinci teknikte ise alçı ya da topraktan kalıp, kandilin alt ve üst kısımlarını meydana getirecek şekilde negatif olarak hazırlanmıştır. Kalıp üretiminde iki farklı yöntem uygulanmıştır. Birinci yöntem hamur henüz ıslak iken negatiflere elle yayılmış ve iki parça birleşerek kurumaya bırakılmıştır. Kandil üzerinde yer alan delikler metal yardımıyla açılmıştır. Kulpun ekleneceği yer pürüzlenmiş ve daha sonra birleştirilmiştir. İkinci yöntemde ise iki ayrı kalıp içindeki hamur, iyice kuruduktan sonra kalıplardan çıkarılmış ve delikler açılmıştır. Daha sonra iki yarım parça birbirine eklenmiştir (Güler, 2016:277).

Kullanıldıkları her devirde, günlük yaşamın en önemli malzemelerinden biri haline gelen pişmiş toprak kandillerin seri üretimi düşünüldüğünde, en yaygın üretim malzemesi olan kalıplardan çok az sayıda örnek günümüze ulaşmıştır. Bu durumun en önemli sebebi kalıp yapımında kil dışında alçının da kullanılmış olmasıdır. Alçı kalıp kil kalıptan çok daha kolay hazırlanabil-

1 Prehistorik Dönemlerden itibaren çeşitli formlarda kullanılan kandillerin form ve teknik özellikleri ile ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Dominique Kassab Tezgör, Tahsin Sezer, (1995). İstanbul Arkeoloji Müzeleri Pişmiş Toprak Kandiller Kataloğu" Cilt 1. Protohistorik, Arkaik, Klasik ve Hellenistik Dönemler, Fransız Anadolu Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.

mektedir, fırınlanması gerekmez ayrıca kolayca yeniden üretilip birçok kez kullanılabilir özelliğe sahiptir. Ancak kilden daha kolay yıpranabilen bir malzeme olması nedeniyle, deseni uzun süre koruyamaz. Kil kalıplar ise deseni daha uzun süre koruyabildiği için, üretimde çok daha fazla kopya vermeye imkân sağlar. Alçı, nemli toprakta eridiğinden ve dayanıksız olduğundan, günümüze gelen kalıplar daha çok kilden yapılmış örenlerden oluşmaktadır (İnanan, 2007: 55).

Arkeolojik verilerden anlaşıldığı kadarıyla doğu kültürlerinde ortaya çıkan kandil Mezopotamya ve Mısır üzerinden farklı coğrafyalara yayılmıştır. Bu bağlamda ilk kandil formlarının bir yandan Mezopotamya'dan Filistin, Suriye ve Kıbrıs'a; diğer taraftan da Mısır üzerinden Kuzey Afrika, Yunanistan, adalar ve Güney İtalya'ya yayıldığı ön görülmektedir. Antik Çağ'da geniş bir coğrafyada yayılım gösteren kandiller, bu yayılım sonucunda bölgesel farklılıklarla birlikte sürekli gelişim göstermiştir. Sığ kâse formu erken örneklerin yerine MÖ 7. yüzyılın son çeyreğinden itibaren üst kısmı daha kapalı yağ haznesine sahip kandiller yapılmaya başlanmıştır. Köprülü burunlu ve boru askı delikli kandiller olarak isimlendirilen bu yeni tipler Batı Anadolu'da ortaya çıkmıştır. Zamanla bu örnekleri Atina ve Korinth kandilleri takip etmiştir. M.Ö. 1. ve M.S. 1. yüzyıllarda İtalya kandil üretimiyle ve ürettiği yeni tiplerle ön plana çıkmıştır. İtalya tipleri arasında MS 1. yüzyıllarda ortaya çıkan basık ve yayvan formu kandiller oldukça yaygınlaşmış zamanla da Küçük Asya, Mısır, Kıbrıs ve Kuzey Afrika gibi farklı coğrafyalara yayılmıştır. Ayrıca bu dönem ile birlikte bezemeler çeşitlenmiş, kandiller üzerinde kabartmalar görülmeye başlamıştır. MS 3. yüzyılda İtalya'da kandil üretimi azalmış bunun yerine Yunanistan, Anadolu ve Kuzey Afrika'da üretimler devam etmiştir. MS 4. yüzyıldan itibaren de Afrika kandilleri önem kazanmıştır. MS 5. ve 6. yüzyıllarda yoğun olarak kullanılan Afrika kandilleri üzerinde, sıklıkla Hıristiyanlık ile ilgili betimlemeler taşımıştır. Bu dönemde Batı Anadolu'da da Ephesos başta olmak üzere Smyrna, Miletos ve Sardeis'te üzerinde Hıristiyanlık sembolleri bulunan kandiller yoğun olarak üretilmiştir (Tüysüz, 2022: 2538-2539).

Anadolu kandil üretiminde kendine özgü bir tip meydana getirmiştir. "Anadolu Tipi" olarak tanımlanan kandillerin tarihlendirilmeleri genellikle 4. yüzyılın sonlarından 7. yüzyıla kadar uzanmaktadır. Söz konusu kandiller içbükey halka kaide üzerinde bikonik formda yükselmektedirler. Omuz kısımları küçük baskı noktacıklar, ışın motifleri, iç içe daireler ya da üzüm salkımları ile bezenmiştir (Uzbek, 2021: 283).

Günlük yaşamda ve kilisede sahip olduğu işlev ve taşıdığı sembolik anlamlar nedeniyle önemli bir yer teşkil eden ışık yani güneş İsa olarak betimlenir. İsa, "Dünyada olduğum sürece dünyanın ışığı benim" (Yahya 9:5) der. Bu nedenle ışığın yanı sıra aydınlatma araçlarının da sembolik anlamları bulunmaktadır (Acara,2022:23). Hristiyanlığın yayılmasından sonra Bizans

döneminde doğal olarak kandiller üzerinde haç gibi Hıristiyanlıkla ilgili be-timlemeler yer almıştır. Roma dönemi sanatından büyük oranda etkilenen Bizans sanatı, onun geleneğini sürdürerek, sanat eserlerine yeni eklemeler gerçekleştirmiştir. Kandil kulplarının haç şeklini alıp, uzadığı örnekler görülmeye başlanır. Hıristiyanlık inancının kandiller üzerindeki etkisi de açık-ça görülür. Bu dönemde kandillerin kaideleri tekrar yükselmeye başlar. Bi-zans kandilleri teknik açısından daha erken dönemlerde Akdeniz bölgesinde kullanılan kandillerden farklı değildir. Yağ haznesi, fitilin konduğu burun kısmı ve kulptan oluşan kandiller, kalıpta alt ve üst gövde olmak üzere iki bölüm halinde yapılır. 7. yy.'dan sonra pişmiş toprak kandillerin çarkta yapıldığı ifade edilebilir (Bağbaşı, 2018:197).

Tarihi süreç boyunca çeşitli teknikler uygulanarak üretilen kandiller, iş-levi açısından geniş bir kullanım olanağına sahip olmuştur. Ait olduğu top-lumun sosyo-kültürel yapısı ve inanç özelliklerine göre şekillenebilen bu el sanatı ürünleri, form ve teknik özelliklerinin yanı sıra kullanılan malzeme yönüyle de çeşitlilik arz etmektedir. Araştırma dahilinde ele aldığımız kandil örnekleri, pişmiş topraktan üretilen aydınlatma gereçleri olarak nitelendirilebilir. Balıkesir Kuva-yi Milliye Müzesi'nin bünyesinde bulunan söz konusu eserlerin ayrıntılı bir şekilde tanımlanması, konu bütünlüğünün sağlanması-na ve benzer örnekler ile karşılaştırılma yapılmasına yardımcı olacaktır.

Teknik açıdan bakıldığında, kandiller diğer çanak ve çömleklerden daha az önemli değildir. Çeşitli dönemlerde büyük farklılıklar gösteren ve genel-likle şekillendirilen kandillerin türünü belirleyen üretim yöntemi, diğer çan-ak çömlüklerin yapımında kullanılan yöntemle örtüşür ve böylece biri diğere-ri ışık tutar. Ayrıca, farklı türlerin gelişiminin ve her türün yaratılmasında kullanılan teknik becerinin dikkatli bir şekilde incelenmesiyle, genel olarak geçmişteki sanatsal faaliyetlerin gelişimine ve gerilemesine ilişkin bir kanıya varmak mümkün hale gelebilir. Sadece tüm antik çağ boyunca kandiller gibi belirli ortak ürünlerin izini sürerek zanaatkarlığın bir dönemden diğerine nasıl farklılaştığını anlayabiliriz. Kandillerin kullanımı ve genel özelliklerine bakıldığında, M.Ö. altıncı yüzyıldan M.S. beşinci yüzyıla kadar tüm klasik dönem boyunca benzer kaldığı ifade edilebilir. Ancak kullanım şekli, uygu-lanış biçimi ve sanatsal dekorasyon açısından değişkenlik arz ettiği vurgula-nabilir (Brooner, 1930: 4).

Balıkesir Kuva-yi Milliye Müzesi'ne Ait Pişmiş Topraktan Kandil Örnekleri

Müzenin bünyesinde yer alan sekiz adet kandil, form ve teknik özelliklere göre tanımlanmaya çalışılmıştır. Kandillerin yapım ve süsleme özellik-lerinin yanı sıra üretilmiş olabilecekleri tarih aralığı da benzer örnekler ile yapılacak olan karşılaştırmalara göre değerlendirilecektir.

Örnek No 1: (Görsel 1- 2)**Envanter No:** 2013/2657**Müze Geliş Tarihi:****Müzedeki Yeri:** Arkeolojik eser deposu /G-4 rafı/Sele 67**Müze Geliş Şekli:** Bağış- Tunay ÖZBAY**Ölçüleri:** U.11,2 cm – G. 6 cm – Y: 4,8 cm**Hamur:** 5YR 6/4 light reddish brown (açık kırmızımsı kahverengi)

Tanım: Kalıp yapımı kandil, günümüze sağlam durumda ulaşmıştır. Dip kısmından gövdeye doğru genişlemekte olan kandilin omuz kısmı, discusa doğru daralmaktadır. Kandilin kulpu haç formunda şekillendirilmiştir. Kalıp yapımı kandilin gövde kısmı yuvarlaktır. Gövdeden omuza geçiş dik bir şekildedir. Discus kısmı üst gövdenin üzerinde etrafı ince bir kanal ile belirgin hale getirilmiştir. Bu kanalı oluşturan dış hat, alt kısımda discusu çevrelemiş ve yukarı doğru kulpun formuna göre şekillenmiştir. Kanalın iç hattı ise discusu sararak aşağı doğru ikinci bir kanal oluşturulmuştur. Kandilin omuz kısmı ise kazıma benzeri kısa çizgiler ile bezenmiştir. Kandilin yağ deliği, fitilin yerleştirileceği delik ile benzer boyutlara sahiptir. Ayrıca eserin burun kısmı uzun sayılabilecek bir yapıdadır ve hafif yanık izleri görülmektedir.

Görsel 1: 2013/2657 no'lu kandilin genel görünümü (U. Elyiğit, 2023)

Görsel 2: 2013/2657 no'lu kandile ait Çizim (E. A. Öztürk, 2023)

Örnek No 2: (Görsel 3- 4)**Envanter No:** 2014/19**Müze Geliş Tarihi:****Müzedeki Yeri:** Arkeolojik eser deposu /H-1 rafı/Sele 75

Müze Geliş Şekli: Satın alma- Mustafa VAROL

Ölçüleri: U.11,1 cm – G. 6,5 cm – Y: 5,2 cm

Hamur: 5YR 6/4 light reddish brown (açık kırmızımsı kahverengi)

Tanım: Kalıp yapımı kandil, günümüze büyük oranda sağlam şekilde ulaşmıştır. Dip kısmından gövdeye doğru genişlemekte olan eser, omuz kısmından discusa doğru daralan bir yapıdadır. Kandilin kulpu haç formunda şekillendirilmiştir. Haçın merkezine denk gelecek şekilde yerleştirilmiş nokta benzeri bir kabartma bulunmaktadır. Kalıp yapımı kandilin gövde kısmı oval bir formdadır. Gövdeden omuza geçiş dik bir şekildedir. Discus kısmının etrafı ince bir kanalla çevrelenmiştir. Bu kanalı oluşturan dış hat, alt kısımda discusu çevrelemiş ve yukarı doğru kulpun formuna göre şekillenmiştir. Kanalin iç hattı ise discusu sararak aşağı doğru ikinci bir kanal oluşturulmuştur. Kandilin omuz kısmı, basit geometrik şekiller ile süslenmiştir. Yanık izleri seçilebilen burun kısmı, uzun ve dışa doğru genişleyen oval bir yapıdadır. Yağ deliği ve fitil deliği aynı boyutlara sahiptir. Kandil, hafif yüksek bir kaideye sahiptir.

Görsel 3: 2014/19 no'lu kandilin genel görünümü (U. Elyiğit, 2023)

Görsel 4: 2014/19 no'lu kandile ait Çizim. (E. A. Öztürk, 2023)

Örnek No 3: (Görsel 5- 6)

Envanter No: 2022/83

Müze Geliş Tarihi: 2017

Müzedeki Yeri: Arkeolojik eser deposu /J-5 rafı/Sele 110

Müze Geliş Şekli: Müsadere

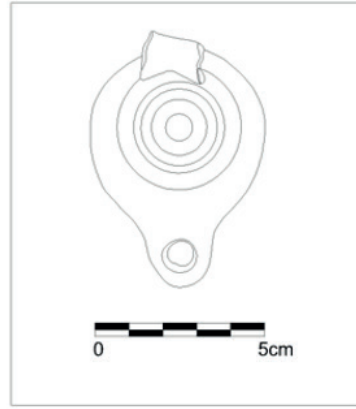
Ölçüleri: U.9,3 cm – G. 6,5 cm – Y: 6,1 cm

Hamur: 5YR 6/4 light reddish brown (açık kırmızımsı kahverengi)

Tanım: kalıp yapımı kandil, kaide kısmından gövdeye doğru genişleyen oval bir görünüm sergilemektedir. Discus ve omuz kısmı kabartma bir hat yardımıyla ile birbirinden ayrılmıştır. Discusun merkezinde yer alan ikinci bir halkayla yağ deliği çevrelenmiştir. Discus hafif içe çökük vaziyettedir. Omuz kısmı, kazıma şeklinde ışın benzeri çizgisel bezemeler ile hareketlendirilmiştir. Kandilin tutamak kısmı, omuz üzerine dikey bir şekilde konumlandırılmıştır. Sarmal şeklinde bükümlü kulp, makarayı andırmaktadır. Eserin burun kısmı, gövdeden dışa doğru “u” şeklinde hafif uzamaktadır. Fitolin konulduğu delik, yağ deliği ile benzer boyutlara sahiptir. Kandilin kaidesi düz bir yapıdadır. Ayrıca burun kısmın da yanık izleri seçilebilmektedir.

Görsel 5: 2022/83 no'lu kandilin genel görünümü (U. Elyiğit, 2023)

Görsel 6: 2022/83 no'lu kandile ait Çizim. (E. A. Öztürk, 2023)

Örnek No 4: (Görsel 7- 8)

Envanter No: 2022/84

Müzeye Geliş Tarihi: 2017

Müzedeki Yeri: Arkeolojik eser deposu /J-5 rafı/Sele 110

Müzeye Geliş Şekli: Müsadere

Ölçüleri: U.7,2 cm – G. 4,7 cm – Y: 3,6 cm

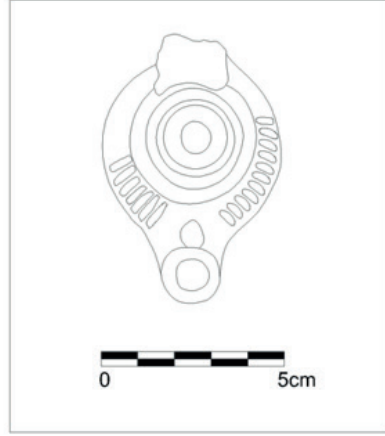
Hamur: 5YR 6/4 light reddish brown (açık kırmızımsı kahverengi)

Tanım: Kalıp yapımı kandil, devetüyüne benzer bir astarla kaplanmıştır. Kaide kısmından gövdeye doğru genişleyen oval bir forma sahiptir. Düz kaideli kandilin discus ve omuz kısmı kabartma bir hat yardımıyla ile birbirinden ayrılmıştır. Discusun merkezinde yer alan ikinci bir halka ile yağ deliği çevrelenmiştir. Discus hafif içe çökük vaziyettedir. Omuz kısmı, kazıma şeklinde ışın benzeri belirgin çizgiler ile süslenmiştir. Burnun gövde ile bir-

leştığı kısımda nokta benzeri bir kabartma yer almaktadır. Kandilin tutamak kısmı, omuz üzerine dikey bir şekilde konumlandırılmıştır. Sarmal şeklinde bükümlü kulp, makarayı andırmaktadır. Eserin burun kısmı, gövdeden dışa doğru “u” şeklinde uzamaktadır. Fitolin konulduğu delik, yağ deliği ile benzer boyutlara sahiptir. Ayrıca burun kısmın da yanık izleri seçilebilmektedir.

Görsel 7: 2022/84 no'lu kandilin genel görünümü (U. Elyiğit, 2023)

Görsel 8: 2022/84 no'lu kandile ait Çizim. (E. A. Öztürk, 2023)

Örnek No 5: (Görsel 9- 10)

Envanter No: 2022/85

Müze Geliş Tarihi: 2017

Müzedeki Yeri: Arkeolojik eser deposu /J-5 rafı/Sele 110

Müze Geliş Şekli: Müsadere

Ölçüleri: U.7,3 cm – G. 4,9 cm – Y: 4 cm

Hamur: 5YR 6/4 light reddish brown (açık kırmızımsı kahverengi)

Tanım: Kalıp yapımı kandil, devetüyü rengine benzer bir astarla kaplanmıştır. Kaide kısmından gövdeye doğru genişleyen oval bir yapıdadır. Discus ve omuz kısmı kabartma bir hat yardımıyla ile birbirinden ayrılmıştır. Discusun merkezinde yer alan ikinci bir halka ile yağ deliği çevrelenmiştir. Discus hafif içe çökük vaziyettedir. Kandilin omuz kısmında, kazıma şeklinde ışın benzeri belirgin çizgiler ve nokta benzeri kabartmalara yer verilmiştir. Kandilin tutamak kısmı, omuz üzerine dikey bir şekilde konumlandırılmıştır. İri sayılabilecek kulp, sarmal şeklinde bükümlü bir yapıda ve makarayı andırmaktadır. Eserin burun kısmı, gövdeden dışa doğru hafif “u” şeklinde uzamaktadır. Fitolin konulduğu delik, yağ deliği ile benzer boyutlara sahiptir. Ayrıca burun kısmın da yanık izleri görülebilmektedir.

Görsel 9: 2022/85 no'lu kandilin genel görünümü (U. Elyiğit, 2023)

Görsel 10: 2022/85 no'lu kandile ait Çizim. (E. A. Öztürk, 2023)

Örnek No 6: (Görsel 11- 12)

Envanter No: 2022/86

Müze Geliş Tarihi: 2017

Müzedeki Yeri: Arkeolojik eser deposu /J-5 rafı/Sele 110

Müze Geliş Şekli: Müsadere

Ölçüleri: U.7,1 cm – G. 4,8 cm – Y: 3,8 cm

Hamur: 5YR 6/4 light reddish brown (açık kırmızımsı kahverengi)

Tanım: Kalıp yapımı olan kandil, kaide kısmından gövdeye doğru genişleyen oval bir görünüme sahiptir. Devetüyü benzeri bir renge sahip astar ile kaplanmıştır. Discus ve omuz kısmı kabartma bir hat yardımıyla birbirinden ayrılmıştır. Discusun merkezinde yer alan ikinci bir halka ile yağ deliği çevrelenmiştir. Discus hafif içe çökük vaziyettedir. Kandilin omuz kısmında, kazıma şeklinde ışın benzeri belirgin çizgiler ile bezenmiştir. Burnun gövde ile birleştiği kısma nokta benzeri bir kabartma yerleştirilmiştir. Kandilin tutamak kısmı, omuz üzerine dikey bir şekilde konumlandırılmıştır. Kandilin Kulpu, sarmal şeklinde bükümlü bir yapıda ve makarayı andırmaktadır. Eserin burun kısmı, gövdeden dışa doğru hafif “u” şeklinde uzamaktadır. Kandilin yağ deliği ile omuz kısmında tahribatlar meydana gelmiştir. Ayrıca burun kısmın da yanık izleri görülebilmektedir.

Görsel 11: 2022/86 no'lu kandilin genel görünümü (U. Elyiğit, 2023)

Görsel 12: 2022/86 no'lu kandile ait Çizim. (E. A. Öztürk, 2023)

Örnek No 7: (Görsel 13- 14)

Envanter No: 2022/87

Müze Geliş Tarihi: 2017

Müzedeki Yeri: Arkeolojik eser deposu /J-5 rafı/Sele 110

Müze Geliş Şekli: Müsadere

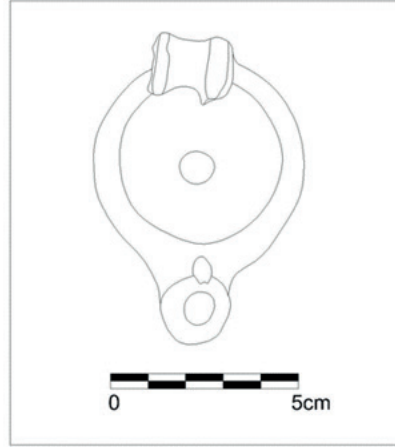
Ölçüleri: U,7,4 cm – G. 5 cm – Y: 4,1 cm

Hamur: 5YR 6/4 light reddish brown (açık kırmızımsı kahverengi)

Tanım: Devetüyü rengine yakın bir astar ile kaplanmış olan kandilin gövdesi yuvarlak olup, kaide kısmından gövdeye doğru genişleyen bir yapıdadır. Discus ve omuz kısmı kabartma bir hat yardımıyla ile birbirinden ayrılmıştır. Discus hafif içe çökük vaziyettedir. Kandilin tutamak kısmı, omuz üzerine dikey bir şekilde konumlandırılmıştır. Makarayı andıran tutamak kısmı, sarmal şeklinde bükümlü bir yapıdadır. Kandilin burun kısmı, gövdeden dışa doğru hafif “u” şeklinde uzamaktadır. Kandilin yağ deliği oldukça düzgün dairesel bir formda ve fitil deliği benzer boyutlarda biçimlendirilmiştir. Süsleme açısından genel anlamda sade tutulan kandilin burnunun gövde ile birleştiği alanda nokta benzeri bir kabartma yer almaktadır.

Görsel 13: 2022/87 no'lu kandilin genel görünümü (U. Elyiğit, 2023)

Görsel 14: 2022/87 no'lu kandile ait Çizim. (E. A. Öztürk, 2023)

Örnek No 8: (Görsel 15- 16)

Envanter No: 2022/88

Müze Geliş Tarihi: 2017

Müzedeki Yeri: Arkeolojik eser deposu /J-5 rafı/Sele 110

Müze Geliş Şekli: Müsadere

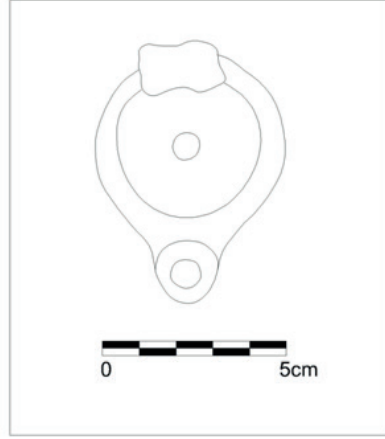
Ölçüleri: U.7,2 cm – G. 5 cm – Y: 3,8 cm

Hamur: 5YR 6/4 light reddish brown (açık kırmızımsı kahverengi)

Tanım: Kandilin gövdesi yuvarlak olup, kaide kısmından gövdeye doğru genişleyen bir yapıdadır. Discus ve omuz kısmı kabartma bir hat yardımıyla birbirinden ayrılmıştır. Discus hafif içe çökük vaziyettedir. Kandilin tutamak kısmı, omuz üzerine dikey bir şekilde konumlandırılmıştır. Makarayı andıran tutamak kısmı, sarmal şeklinde bükümlü bir yapıdadır. Kandilin burun kısmı, gövdeden dışa doğru hafif “u” şeklinde uzamaktadır. Kandilin yağ deliği oldukça düzgün dairesel bir formdadır. Kandil süsleme açısından oldukça sade tutulmuştur.

Görsel 15: 2022/88 no'lu kandilin genel görünümü (U. Elyiğit, 2023)

Görsel 16: 2022/88 no'lu kandile ait Çizim. (E. A. Öztürk, 2023)

Kullanım açısından oldukça geniş bir zaman aralığına yayılan kandiller, form ve teknik özellikler açısından da çeşitli sınıflara ayrılarak tanımlanmaya çalışılmıştır. Üretim modeli, kullanılan malzeme ve dönemsel farklılıklardan kaynaklı olarak kategorize edilmiş olan bu el sanatı ürünleri, insanoğlunun ateşi kullanmaya başladığı dönemden itibaren sıklıkla kullanılmıştır. İhtiyaç doğrultusunda şekillendirilen kandiller, teknolojinin ilerlemesine bağlı olarak ortaya çıkan çeşitli üretim tekniklerinin de etkisiyle farklı bir forma bürünmüştür. Günlük kullanıma ek olarak dini işlev yönüyle de değerlendirilen kandiller, çeşitli uygarlıklar tarafından kullanılmıştır. Bu açıdan ele alındığında farklı coğrafyalarda çok fazla sayıda örneğin günümüze ulaşma şansı olmuştur. Günümüzde gerçekleştirilen araştırmalar neticesinde, Anadolu coğrafyasının yanı sıra dünyanın birçok yerinde yer alan müzelerde kandillerin muhafaza edildiği ifade edilebilir.

Balıkesir Kuva-yi Milliye Müzesi bünyesinde bulunan kandiller ile form ve teknik özellikler yönüyle benzerlikler arz eden çeşitli örnekler karşılaştırılarak gerekli tanımlamalar yapılmaya çalışılmıştır. Araştırma dahilinde incelenen kandillerin gövde yapıları, discus, kulp, burun gibi özelliklerinin yanı sıra bezemeler de gerekli tanımlamaların yapılmasına katkı sağlamıştır. İncelediğimiz örnekler ile gövde ve burun yapısının yanı sıra tutamak yönüyle de benzerlik arz eden örnekler çeşitli müzelerde rastlamak mümkündür. Kuva-yi Milliye Müzesi'nde bulunan 2022/83 2022/84, 2022/85, 2022/86, 2022/87, 2022/88 envanter numarasına sahip örnekler ile gövde yapısı, discus ve tutamak şeklinden dolayı benzer özellikler gösteren kandillere Güray Müze koleksiyonunda bulunan 268 ve 273 envanter numarasına sahip kandiller örnek olarak verilebilir (Tüysüz, 2022: 2561, G. 17-18), Ayrıca omuz kısmında çizgisel bezemeler bulunan 2022/83 2022/84, 2022/85, 2022/86 envanter numarasına sahip kandiller ile Hadrianoupolis Surları kurtarma kazısında ele geçirilen kandil örnek-

leri benzerlikler sergilemektedir (Dağlı, 2008:Levha 60, G. 248a-248b). Kibyra antik kentinde gerçekleştirilen kazılar neticesinde ulaşılan kandiller arasından bazı örnekler incelemiş olduğumuz eserler ile gövde formu, discus ve burun yapısı itibariyle benzeşmektedir. Söz konusu kandillerden K.465.124.87 ve K.498.124.87 müze envanter numarasına sahip buluntuların, 2022/87, 2022/88 envanter numarasına sahip örneklerimiz ile benzer özelliklere sahip olduğu ifade edilebilir (Metin, 2012: 835, G.626-628). 2013/2657 ve 2014/19 envanter numarasına sahip eserler dışında kalan diğer kandillere form açısından benzerlik gösteren bir diğer örnek ise 2252 envanter numarası ile Tekirdağ Müzesi envanterine kayıtlı olan kandildir (Kepçe, 2005:161, G.13).

Balıkesir Kuva-yi Milliye Müzesi'ne müsadere ve bağış yoluyla kazandırılmış olan eserlerin asıl buldukları bölge ile ilgili net bilgilere ulaşılamamış olsa da kulp ve burun yapılarına ek olarak üzerlerinde barındırdıkları bezemeler dikkate alındığında, Kyzikos ve civarında ele geçirilen buluntular arasında yer alan kandiller ile benzer özellikler sergiledikleri ifade edilebilir. 2022/83 2022/84, 2022/85, 2022/86 envanter numarasına sahip kandiller, Çapa kulplu, kabartma noktalı ve çizgi bezemeli şeklinde tanımlanan kandil grubunda yer alan örneklerle benzerlikler sergilemektedirler. (Öztürk, 2003: 53-74, Levha 42d, 43a-b). Ayrıca Kyzikos antik kentine ait 2013 yılında gerçekleştirilmiş olan kazılarda Hadrianus Tapınağı'nın güneybatısında bulunmuş olan kandiller arasında gövde ve burun kısmı 2022/88 envanter numarasına sahip kandili andıran bir örnek bulunmuştur (Koçhan, Meral, 2014: 202, G.11).

Sahip oldukları form itibariyle farklı özelliklere sahip olan 2013/2657 ve 2014/19 envanter numarasına sahip kandillerin benzerlerine çeşitli müze ve koleksiyonlarda rastlamak mümkündür. Doğu Trakya'da Bulgaristan'da bulunmuş olan ve günümüzde British Museum'da sergilenmekte olan kandil örneği, form ve bezemeler itibariyle 2013/2657 ve 2014/19 envanter numarasına sahip her iki kandil ile benzer özelliklere sahiptir (Buckton, 1994: 111, G. 122). Kayseri Arkeoloji Müzesi'nde yer alan ve 2013-1548 envanter numarasına sahip olan kandil, form ve süsleme özellikleri açısından her iki örneğimizle de uyuşmaktadır (Altun, 2021:528, G. 7a-7b). Histria antik kentine ait akropolde bulunmuş olan kandil parçası, söz konusu eserlerin kulp kısımları ile benzeşmektedir (Badescu-Bottez, 2014:238, G. 13). Bolu Arkeoloji Müzesi envanterine kayıtlı 3112 numaralı örnek, form ve süsleme özellikleri bakımından 2013/2657 ve 2014/19 envanter numaralı kandiller ile bağdaşmaktadır (Barış, 2011: 242-243, G. 78-80). Haç şeklinde kulpa sahip kandiller ile benzer özellikler sergileyen bir diğer örneğimiz ise Hadrianoupolis surları kurtarma kazısı esnasında bulunmuştur (Dağlı, 2008:142, G.211a-211b). Bergama Müzesi'nde bulunan 567.877 envanter numarasına sahip kandil, 2013/2657 ve 2014/19 envanter numaralı kandiller ile benzer özellikler taşıyan bir diğer örnek olarak gösterilebilir (İnanan, 2004: 87, G. 47-48). Küçükçekmece Göl Havzası (Bathonea) kazıları ve İznik Roma tiyatrosu kazılarında ele

geçirilen kandil parçaları, haç şeklinde tutamak kısmına sahip örneklerimiz ile aynı forma sahiptir (Kaya, 2019: 41, G. 14), (Alper, 2020: 73-74, G. 11-12-13-14-15-16-17-18).

Araştırma kapsamında ele aldığımız kandiller, form ve teknik özelliklerine göre değerlendirildiğinde, farklı coğrafyalarda da aynı amaç doğrultusunda kullanım olanağına sahip benzer örneklerin çeşitli müze ve koleksiyonlarda muhafaza edildiği ifade edilebilir.

Sonuç

Kullanım amacı göz önüne alındığında, köklü bir geçmişe sahip olduğunu ifade edebileceğimiz el sanatı ürünleri arasında yer alan kandiller, üretim tekniklerinin yanı sıra şekilleniş yönüyle de oldukça farklı aşamalardan geçmiştir. Tarihi süreç içerisinde çeşitli coğrafyalarda değişik formlarda üretilen bu aydınlatma araçları, günlük hayatın bir parçası haline gelmiştir. Dinsel amaçlı olarak da işlev kazandırılan kandillere yapılış amaçlarına göre form kazandırılmıştır. Taş, toprak, maden, cam gibi malzemelerden üretilmiş olan kandiller, kullanılan malzeme açısından da zengin sayılabilecek bir alanda değerlendirilebilir. Kandil üretiminde başvurulan teknikler dışında, işlevli hale gelmesini sağlayan yağ haznesi ve deliği, tutamak, burun, fitil deliği gibi ana aksamlar da sınıflandırmaya yardımcı olan etkenler olarak tanımlanabilir. Kandillerin bezemesinde kullanılan desen ve motifler de ayrıca tipoloji oluştururken başvurulan yöntemler arasında değerlendirilmektedir. Kandillerin kullanılış itibarıyla geniş bir tarih aralığına sahip olmaları, kronolojik açıdan belirli bir şemaya oturtulmaları için uygulanan yöntemlerin çeşitlilik ve farklılık arz etmesine yol açmıştır. Bu bağlamda ele alındığında zengin bir tipolojinin de ortaya çıkması kaçınılmaz hale gelmiştir.

Balıkesir Kuva-yi Milliye Müzesi envanterine kayıtlı olan kandil örnekleri, yukarıda belirtilen ölçütler göz önüne alınarak değerlendirilmeye çalışılmıştır. Söz konusu kandiller form ve teknik özelliklerine göre tanımlanırken, benzer özelliklere sahip örnekler ile karşılaştırma yoluna gidilmiştir. Tipoloji ve tarihlendirmenin yapılabilmesine olanak sağlayacak gerekli tanımlamalar bu doğrultuda temellenmiştir. Araştırmaya konu olan kandiller arasında benzer form ve süsleme teknikleri kullanılarak şekillendirilmiş olan 2022/83 2022/84, 2022/85, 2022/86, 2022/87, 2022/88 envanter numarasına sahip örnekler, gövde, burun, tutamak ve discus yapıları ön planda tutularak benzer örnekler ile karşılaştırılmıştır. Genel yapı itibarıyla bahsi geçen eserlerin 4.-6. yy.'lar arasına tarihlendirilebileceği sonucuna varılmıştır. Geriye kalan 2013/2657 ve 2014/19 envanter numaralı iki örnek için de benzer ölçütler dikkate alınmıştır. Her iki kandilin ait olduğu tarih aralığının ise 6. ve 7. yy.'lar olabileceği kanısına ulaşılmıştır. Hristiyanlık ve dolayısıyla da Bizans dönemine ait olduklarını düşündüğümüz bu aydınlatma araçlarının, ait oldukları dönemin sosyo-kültürel yapısını ve sanatsal özelliklerini yansıttıkları ifade edilebilir.

KAYNAKÇA

- Acara, M. (2002). "Bizans Döneminde Maden Aydınlatma Araçlarının kullanımı ve Orta Bizans Dönemi Polykandilionları", *Ortaçağ'da Anadolu Prof. Dr. Aynur Durukan'a Armağan*, 23-37.
- Altun, S. (2021). "Kayseri Arkeoloji Müzesi'nden Pişmiş Toprak Kandil Örnekleri," *Arkeolojik Küçük Buluntular Pişmiş Toprak, Metal, Kemik, Cam ve Taş Eserler*, Ankara: Doruk Yayımcılık, 510-534.
- Alper, G., E. (2020). "İznik Roma Tiyatrosu Kazılarında Ele Geçen Bir Grup Plastik Kandil Kulpu", *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 10(19), 61-74.
- Bailey, D., M. (1972). *Greek and Roman Pottery Lamps*, Boston Public Library,
- Barış, Ş. (2011). Bolu Müzesi Bizans Dönemi Eserleri, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Bădescu, A.- Bottez, V. (2014). Lamps discovered at Histria, in the Acropola Centru-Sud Sector in 2014, *Pontica XLVII Supplementum III Histria, Histoire et Archéologie en Mer Noir*, 223-238.
- Bağbaşı, T. (2018). "Kayseri Selçuklu Uygarlığı Müzesinde'ki Bizans Dönemi Seramik Kandilleri", *The Journal of Social Science* 2(4), 195-206.
- Broneer, O. (1930). "Terracotta Lamps", *Corinth*, 4, (2), 29-340.
- Buckton, D. (1994). *Byzantium Treasures of Byzantine Art and Culture from British Collections*, British Museum Press.
- Gardner, E. G. (2014), "City Of Lights: The Lamps of Roman and Byzantine Jerusalem", *Near Eastern Archaeology* 77:4, 283-290.
- Dağlı, G. (2008). Hadrianoupolis Surları Kurtarma Kazısında Bulunan Roma ve Bizans Dönemi Kandilleri, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- İnanan, F., (2007). İzmir Arkeoloji Müzesi'nden Bir Grup Pişmiş Toprak Kandil, *Sanat Tarihi Dergisi*, S. XVI (1), 49-65.
- Menzel, H. (1969). "Antike Lampen Im Romisch-Germanischen Zentralmuseum Zu Mainz Zaberndruck", *Philipp Von Zabern Mainz · Germany-RGZM Mainz*.
- Metin, H. (2010). Kibyra Kandilleri, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- Fırat, M.- Metin. H. (2011). Isparta Arkeoloji Müzesi Envanterinde Yer Alan Bir Grup Kandil, *Arkeoloji Dergisi* XVI, 143-154.
- Kaya, Ö., (2019), Küçükçekmece Göl Havzası (Bathonea) Kazılarında Bulunan Kandiller, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kocaeli.
- Kepçe, Ç., S. (2005). "Tekirdağ Arkeoloji Müzesi'nden Bir Grup Pişmiş Toprak Kandil", *Anadolu Araştırmaları*, 18(1), 125-176.

- Koçhan, N., Korkmaz, M., (2014). Kyzikos 2013, 36. *Kazı Sonuçları Toplantısı I*, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları. Ankara.
- Öztürk, N. (2003). Kyzikos Kandilleri, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- Saraçoğlu, A. (1997). Erzurum Müzesi'nden Bir Grup Kandil, *Türk Arkeoloji Dergisi* S. XXXI, 307-330.
- Tavukçu, A., Z.- Gülünay, E. (2018). "Afyonkarahisar Arkeoloji Müzesi'nden Bir Grup Plastik Kulplu Kandil", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 22(4), 2315- 2332
- Tezgör, D., K.- Sezer, T., (1995). *İstanbul Arkeoloji Müzeleri Pişmiş Toprak Kandiller Kataloğu" Cilt 1. Protohistorik, Arkaik, Klasik ve Hellenistik Dönemler*, Fransız Anadolu Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.
- Tüysüz, B. (2022). Güray Müze Koleksiyonu'nda Bulunan Pişmiş Toprak Kandiller, *Neşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12(4), 2537-2561.
- Uzbek, Ç. Ö. (2021). "Bizans Dönemi'nde Anadolu'da Seramik", *Bizans Dönemi'nde Anadolu*, (Ed. E. Akyürek- K. Durak), 278-295, Yapı Kredi Yayınları.
- Yılmaz, G. (2016). Hasankeyf Kazılarında Bulunan Seramik Kandiller, *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi (GSED)*,36, 275-288.

Bölüm 20

PETRARCH VE DANTE: KISKANÇ İNSANLARIN SUÇLAMALARINA KARŞI SAVUNMA¹

Onur AKDOĞAN

¹ Öğr. Gör. Onur AKDOĞAN, Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi, Erdek Meslek Yüksekokulu, onur@bandirma.edu.tr
ORCID: 0000-0001-5523-2384

Giriş

Dante'nin eskinin sonuncusu ve Petrarç'ın ise yeninin ilki olduğu ifadesi biraz abartılı olsa da bu iki yazarı birbirinden ayırmak mümkün değildir. Petrarç'ın eserlerinde Dante'nin varlığı açıkça hissedilir. Dante'nin edebi mirası, Petrarç'ın yazılarında etkili bir şekilde yansır ve onun eserlerini derinden etkiler. Bu durum kötü bir olgu olarak görülmemelidir; aksine, bir yazarın önce gelenlerden etkilenmesi ve onların izlerini taşıması edebi gelişimin doğal bir parçasıdır. Dante'nin ve Petrarç'ın eserleri arasındaki bağlantılar, edebi geleceğin sürekliliğini ve birbirini besleyen bir döngüyü gösterir.

Petrarch ve Dante, İtalyan Rönesansı'nın en önemli iki şairidir ve edebiyat tarihinde büyük bir etki bırakmışlardır. Her ikisi de klasik edebiyatın yeniden canlanmasına ve antik dönem eserlerinin takdirine önem vermiştir. Petrarç ve Dante'nin çalışmaları sadece İtalyan edebiyatını değil, aynı zamanda Avrupa edebiyatını da derinden etkilemiştir. Onların şiirsel üslubu, duygu ve düşünce derinliği, doğal ve akıcı dil kullanımı, diğer şairler ve yazarlar üzerinde büyük bir etki yaratmıştır. Bu etkiler, Rönesans dönemi boyunca yayılmış, 16. ve 17. yüzyıllarda Avrupa edebiyatının gelişimine katkıda bulunmuştur. Bugün bile Petrarç'ın ve Dante'nin eserlerinin etkileri devam etmektedir. Onların sanatsal mirası, şiir, edebiyat ve kültür çalışmalarında hala önemli bir kaynak olarak kabul edilmektedir.

Petrarch'ın Dante'nin eserleri hakkındaki yorumları, o dönemde tartışmalara yol açmış ve o zamandan bu yana araştırmacılar tarafından tartışılmaya devam etmiştir. Bazı araştırmacılar Petrarç'ın sadece mütevazı davrandığına inanırken, diğerleri ise onun Dante'nin eserini gerçekten eleştirdiğine inanmaktadır. Petrarç'ın gerçek duyguları ne olursa olsun, Dante'nin çalışmalarından etkilendiğine şüphe yoktur.

Dante'nin başlıca odak noktası insan değil, ilahi olandır ya da insanın ilahi olanla nasıl ilişki kurması gerektiğidir. Petrarç'ın ele aldığı ise ilahi ihtişamdandır çok insanın öyküsüdür (Colli, 2020). Bu iki önemli şahsiyet arasında pek çok benzer özellik bulunmaktadır. Örneğin Petrarç'ın Canzoniere'deki şiirleri, Dante'nin Vita Nuova'sundakilere benzer bir anlatı formundadır. Dante'nin Beatrice'nin yerinde de Petrarç'ın sevgili Laura'sı vardır, Araf Dağı'na çıkışına karşılık, Petrarç ise benzer şekilde, Mont Ventoux Dağı'na tırmanmıştır. Bu yüzden "Modern" bir Petrarç'la "Ortaçağlı" bir Dante'yi birbirinden ayırmak mümkün değildir (Burke, 2016:57). Ancak Petrarç, Dante'nin etkisini gizlemek ve kodlamak için elinden gelenin en iyisini yapmış ve böylece saygısının görünürlüğü azaltmıştır. Boccaccio, Petrarç'ın bu tavrından rahatsız olmuş ve Petrarç'ı ziyaretinden dönüşünde Dante'nin İlahi Komedya'sının bir kopyasını, bir Latince şiirle birlikte Petrarç'a göndermiştir. Boccaccio, Petrarç'tan bu eseri okumasını ve seçkin vatandaşının çalışmalarını değerlendirmesini ve diğer kitaplarının arasına koymasını istemiştir. Petrarç, bu hediyeyi

kabul etmiş ve Boccaccio'ya bir mektup yazarak Dante'ye olan duygularını, isim vermeden ifade etmiştir.

Bu çalışmada, Petrarch'ın Dante'ye gönderdiği mektup üzerinden Dante'ye ilişkin düşüncelerin analizi yapılmıştır. Mektubun çözümlenmesiyle birlikte, Petrarch'ın Dante'yi nasıl değerlendirdiği ve ona yönelik duygularının neler olduğu daha iyi anlaşılmasına çalışılmıştır. Mektubun analizi, Petrarch'ın Dante'ye duyduğu saygı ve hayranlık ile kendi duygusal karmaşasını göstermekte ve onun edebi kimliği üzerindeki etkilerini aydınlatmaktadır. Petrarch'ın Dante'ye olan düşünceleri, onun edebi mirasına ve edebi gelişimine derin bir bakış sunmaktadır. Bu çalışma, Petrarch'ın mektubu üzerinden Dante'ye ilişkin düşüncelerin daha iyi anlaşılmasını sağlamayı hedeflemiştir. Petrarch ve Dante, İtalyan edebiyatının ve Rönesans döneminin önemli figürleri olarak kabul edilmektedir. Bu analiz, edebiyat tarihinde bu iki büyük şairin etkisini ve ilişkisini daha iyi anlamamıza katkıda bulunmayı amaçlamaktadır.

Yazarların Biyografileri

Francesco Petrarca (1304-1374)

Francesco Petrarca ya da İngilizce adıyla Petrarch, İtalya'nın merkezindeki küçük bir kasaba olan Arezzo'da 20 Temmuz 1304 tarihinde doğmuştur. Floransalı bir noterin oğlu olan Petrarch'ın hayatı, çocukluğundan itibaren sürgünde geçmiştir. Bu durum onun edebi kişiliğini etkileyerek, sevgisini belli bir kente değil, tüm İtalya'ya yöneltmesine yol açacaktır (Bondanella ve Musa, 1987:1).

Petrarch, 1312 yılında dönemin seçkin hocalarından Convevole da Prato'dan dilbilgisi dersi almış, 1316 yılında ise babasının isteğiyle birlikte Montpellier Üniversitesi'nde hukuk öğrenimine başlamış ve (Petrarca, 2021:7) 1320 yılında da hukuk eğitimini tamamlamak üzere Bologna'ya gitmiştir (Petrarca, 1898:82). 1320'den 1326 yılına kadar Bologna Üniversitesi'nde -istemeyerek hukuk çalışmalarını sürdüren Petrarch'ın o yıl babası ölmüş ve Avignone dönmüştür. Babasının ölümü Petrarch'ın hayatında değişimlere neden olmuş ve istediği hayatı yaşamaya başlamıştır. Halk dilinde şiirler yazan Petrarch, bu şekilde her kapıyı açıp, yüksek sınıfın ilgi ve sevgisini kazanmıştır (Öncel, 1997:70).

Petrarch'ın hayatının dönüm noktalarından birisi de 1327 Nisan ayında Santa Clara Kilise'sinde Laura'yı görmesiyle başlamış ve bundan sonra birçok eserinin ilham kaynağı Laura olmuştur. (Petrarca, 1898:88). Petrarch'ın Laura'ya olan aşkı, bazı mektuplarında ve özellikle de Canzoniere adlı şiir kitabında görülmektedir (Öncel, 1997:70). Laura'ya olan aşkı dışında Petrarch, pek çok seyahat gerçekleştirmiş ve gittiği yerlerdeki bilginleri ziyaret edip, kütüphaneleri dolaşmıştır. Her geçen gün ünü yayılan Petrarch, Eylül 1340'ta Paris

ve Roma'dan şair olarak taç giymesi için davet almıştır. Bu iki davetten Petrarch Roma'yı seçerek, 8 Nisan 1341 tarihinde Capitoline Tepesi'nde taç giymiş ve ardından defne çelengini Aziz Petrus Bazilikası'ndaki Havarî'nin mezarına yerleştirmiştir (Whitfield, 2022).

1345 yılının şubat ayında Gonzagaların ve Viscontilerin kuşattığı Parma'dan kaçan Petrarch, Verona'ya sığınmış (Petarca, 2021:8) ve burada Cicero tarafından yazılan mektuplardan oluşan bir koleksiyon keşfetmiştir. Bu gelişme neticesinde Petrarch da kendi mektuplarından oluşan bir koleksiyon oluşturma çalışmalarına başlamış ve kendi derlemesini oluşturmuştur (Sadlon, 2007). Petrarch, kariyerinde önemli mihenk taşları oluşturan çalışmalarına devam ederken, 1361 yılının başlarında Padua'ya gitmiş ve oğlu Giovanni'nin vebadan öldüğünü öğrenmiştir. (Petarca, 2021:10) Petrarch, vebanın en sert dönemlerinde yaşamış ve neredeyse tanıdığı herkesi bu salgına kaptırmıştır. Annesi ve babası küçük yaşlarda ölmüştü ama oğlu, torunu, sayısız arkadaşı ve tabii ki onun yazılarında sonsuza dek yaşayacak olan Laura, hepsi hastalığın kurbanları olarak ölmüştür (Sadlon, 2007).

1370 yılında Roma'ya çağrılan Petrarch, büyük bir hevesle yola çıkmış, ancak Ferrarâda felç geçirmesi nedeniyle planları değişmiş ve Padova'ya geri dönmek zorunda kalmıştır. Bu sağlık sorunu, Petrarch'ı yıldırmamış ve yazmaya olan tutkusunu sürdürmüştür. Hayatının geri kalanında, kalemini elinden bırakmadan çalışmalarına devam etmiştir (Whitfield, 2022). Hayatı boyunca elinden biran olsun bırakmadığı kalemle Temmuz 1374 sabahı hayata gözlerini kapatana kadar Petrarch, pek çok eser yazmıştır. Petrarch'ın eserlerinin çeşitliliği oldukça geniştir. En bilinen eseri olan "Canzoniere" başta olmak üzere, şiir koleksiyonları, mektuplar, tarih çalışmaları, edebiyat eleştirileri ve felsefi denemeler içeren birçok kitap yazmıştır. Petrarch'ın yazıları, edebiyat ve entelektüel düşünce üzerinde derin bir etki bırakmıştır. Onun çalışmaları, Rönesans döneminin edebi ve entelektüel hareketlerine ilham kaynağı olmuştur.

Dante Alighieri (1265-1321)

İlahi Komedyanın¹ yazarı Dante, 1265 mayıs ayında Floransa'da bir hukukçunun oğlu olarak dünyaya gelmiştir ve asıl adı Durantedir (Croizat, 2011:4). Dante, -pek çok yaşıtı gibi- gençlik yıllarında retorik, mantık ve dil bilgisi öğrenmiş ve pek çok düşün adamıyla dostluklar kurmuştur (Alighieri, 2011:9). Bologna ve Padova'da üniversite eğitimine devam eden Dante felsefe, tarih, gökbilim ve fizik konularında kendini geliştirmiş ve derin bir kültür kazanmıştır (Korkmaz, 2001:61). Genç yaşta şiire karşı büyük bir merak duyan Dante, yapmış olduğu incelemelerin neticesinde "kafiyeli sözler söyleme sanatı" diye nitelediği şiir sanatını kendi başına öğrenmiştir (Öncel, 1997:35). Dan-

1 İlahi Komedyâ, 14.233 dizeden oluşan bir epik şiirdir. Terzina denilen üçlüklerden oluşan bu şiir, ilk kez Dante'nin kullandığı tarzına düzeninde yazılmıştır. Dizeler on bir hecelidir. Her bölüm, otuz üç canto veya manzumeden oluşmaktadır (Uçar ve İshakoğlu, 2019:84).

te'nin manzum eserlerinin esin kaynağı Beatrice karşı duymuş olduğu manevi aşk olmuş ve bu aşkın yüksek tesiri altında kalmıştır (Crozat, 2011:4). Ancak Beatrice'in erken yaşta ölümü, Dante için büyük bir yıkım olmuştur (Öncel, 1997:35). Bu yıkım üzerine uzun bir süre kendi iç dünyasına kapanan Dante, ardından ilk kitabı olan Vita Nuova'yı yeniden ele almış ve Beatrice'yi melekler düzeyine çıkarmıştır (Alighieri, 2011:13-14). Daha sonra da "Yeni Hayat" ile insanların dünyasına ve sonra da "İlahi Komediya" ile Tanrısal dünyayı yansıtmıştır (Korkmaz, 2001:62).

1295 yılından itibaren politik yaşamda etkin rol oynamaya başlayan Dante, Doktorlar ve Eczacılar loncasına girmiş, Mayıs-Eylül 1296 arasında Yüzler Konseyi'ne katılmıştır (Çetin, 1994:281). 1300 yılında da altı Priore'dan² biri olmuştur. Ancak 1301 yılının sonlarına doğru gerçekleştirilen hükümet darbesi neticesinde, Dante için sürgün dönemi³ başlamıştır (Öncel, 1997:37). Hayatının yaklaşık 19 yılını sürgünde geçiren Dante Verona, Luigiana, Lucca ve Ravenna gibi pek çok kente zorunlu ikamet etmiş ve böylece İtalyan yarımadasının değişik kültür yapılarını ve toplum geleneklerini tanıma imkânı bulmuştur (Ayyıldız, 2016:51). Bu arada genel bir af çıkmış ancak Dante bu affın koşullarını kabul etmeyerek sürgün hayatına devam etmiştir (Korkmaz, 2001:61). 1315 yılında yeniden çıkan genel af da Dante'yi Floransa'ya döndürmeye yeterli olmamış ve ardından Dante için bir daha ölüm cezası verilmiştir (Alighieri, 2011:13). 1318 yılında Ravenna'ya giden Dante, kısa yolculuklar dışında ömrünün sonuna kadar burada kalmıştır (Korkmaz, 2001:69).

Dante'nin sürgün yılları, onun hayatının en zorlu dönemlerinden biri olmuştur. Sürgün yıllarında, Dante birçok mektup kaleme alarak dostlarına ve siyasi figürlere hitap etmiştir. Bu mektuplar, dönemin politik olaylarına ve Dante'nin iç dünyasına dair önemli bilgiler sunmaktadır. Dante'nin mektupları, içerik ve üslup bakımından çeşitlilik göstermektedir. Bazı mektuplarında özlem ve hüznün yüklü olduğu görülürken, bazılarında öfke ve eleştiri de yer almaktadır. Mektuplarında, sürgün edilmesinin haksızlığını ve acısını dile getiren Dante, aynı zamanda siyasi liderlere meydan okuyarak adaleti savunmuştur.

Dante'nin mektupları, dönemin edebi ve siyasi atmosferine ışık tutar. Floransa'nın siyasi çalkantıları, İtalya'nın bölünmüşlüğü ve Dante'nin ken-

2 Baş rahiplik.

3 1302 yılı ocak ayında çıkarılan bir kararname ile Dante kamu görevini kötüye kullanmak, yasal olmayan kazançlar sağlamak, papaya ve onun temsilcisi Charles de Valois'ya karşı gelmekle suçlanıyor, gıyabında mahkûm ediliyordu: beş bin florin para cezası ödeyecek, iki yıl sürgünde kalacak ve kamu görevlerine ebediyen alınmayacaktı. Dante bu haberi kentine dönmek üzere yolculuk yaptığı sırada, Siena'da iken duydu. Suçlamayı kabul etmediği için para cezasını ödemedi, kendini savunmak üzere kente dönmek gereğini de duymadı. İki ay sonra çıkarılan yeni bir kararname Ozani ölüm cezasına çarptırıyordu: kente girdiği ve comune'nin eline düştüğü takdirde diri diri yakılacaktı. Bu andan itibaren ölümüne değin Dante bir daha yurduna ayak basamayacak, diyar diyar dolaşarak el kapılarında ömür sürecektir. Böylece Dante'nin yaşamında ıstıraplı ama bir bakıma da verimli olan sürgün dönemi başlamıştır (Öncel, 1997:37).

di sürgün hayatı, mektuplarının temel unsurlarını oluşturur. Aynı zamanda, Dante'nin mektupları, edebi bir üsluba sahiptir ve onun şiirsel yeteneğinin bir yansımasıdır.

13 Eylül 1321 tarihinde hayata veda eden Dante, sürgün yıllarında kaleme aldığı mektuplarla bir iz bırakmıştır. Bu mektuplar, Dante'nin düşünce dünyasını ve sürgün hayatının zorluklarını anlamamıza yardımcı olur. Dante'nin mektupları, edebiyat ve siyaset tarihinde önemli bir kaynak olarak kabul edilir ve onun büyük edebi mirasının bir parçasıdır. (Alighieri, 2011:13).

Mektup ve Analizi

Fam. XXI, 15

Giovanni Boccaccio'ya kıskanç insanların suçlamalarına karşı bir savunma.

Kısa bir süre önce yüz yüze görüştüğümüz için mektubunuzda yanıtlanması gerekmeyen pek çok şey var. Ancak gözden kaçmaması gereken iki tanesini seçtim ve onlar hakkındaki düşüncelerimi kısaca aktaracağım. İlk olarak, şiirsel üslubuyla popüler ama konusuyla şüphesiz asil olan bir hemşerimizi gereksiz yere övüyormuş gibi görüldüğünüz için biraz hararetli bir şekilde özür diliyorsunuz; ve sanki onu ya da başka birini övmenin kişisel şerefimi azaltacağına inanıyordum gibi bunun için özür diliyorsunuz. Onun hakkında ne söylerseniz söyleyin, yakından incelendiğinde benim şanımlı artırdığımı iddia ediyorsunuz. Övgülerinize gerekçe olarak onun sizin ilk rehberiniz ve gençlik çalışmalarınızın ışığı olduğunu açıkça ekliyorsunuz. Bu yerinde, minnettar, doğru ve açık konuşmak gerekirse uygun bir teşekkürdür; çünkü her şeyimizi bedenlerimizin yaratıcılarına ve pek çok şeyi hayırseverlerimize borçluysak, zihinlerimizin ebeveynlerine ve biçimlendiricilerine neler borçlu değiliz ki? Zihinlerimizi geliştirenlerin, bedenlerimizle ilgilenenlerden ne kadar daha fazla minnettarlığımızı hak ettiğini, her ikisine de adil bir bakış açısına sahip olan herkes fark edecektir; çünkü birini ölümsüz bir armağan, diğerini ise fani ve ölümlü bir armağan olarak görecektir. Bu nedenle, sadece benim acımla değil, benim onayım, görkemli bir hedefe doğru dev adımlarla yürüdüğünüz bu yolda size şevk ve ışık veren aklınızın o fenerini onurlandırmaya ve beslemeye devam edin; hem size hem de ona layık samimi övgülerle o meşaleyi yükseltin ve diyebilirim ki, kalabalığın rüzgarlı alkışlarıyla uzun süre hurpalandı ve yoruldu (Petrarch, 2005: 202).

Petrarch, Boccaccio'nun göndermiş olduğu mektupta Dante'ye ilişkin aşırı övgülerde bulunulduğunu belirterek mektuba sert bir giriş yaptığı görülmektedir. Dolayısıyla bu tavır, Petrarch'ın Dante'ye ilişkin kıskanç tutumunun ilk emaresini göstermektedir. Devamında ise Boccaccio'nun Dante'ye dair övgülerinin, kendisinin görkemini azaltacağına yönelik yanlış bir intibanın oluştuğunu ifade ederek bu durumu gizlemeye çalışmaktadır.

Petrarch'ın bu tutumu, Dante'ye karşı kıskançlık duygusunun bir yansıması olabilir. Kendi sanatsal başarısını ve önemini korumak için Dante'yi küçümsemek veya övgülerini gölgelendirmek isteyebilir. Bu, Petrarch'ın Dante'ye duyduğu hayranlığı gizlemeye çalıştığı ve kendi değerini koruma çabasıyla ilgili olabilir.

...Tüm bu övgülere ben de katılıyorum, çünkü o böyle bir övgüyü hak ediyor, siz de söylediğiniz gibi bu dostane görevi yerine getirmek zorunda hissediyorsunuz. Bu nedenle övgü şiirinizi takdir ediyor ve onu yüceltme konusunda size katılıyorum. Bu nedenle özür dileyen mektubunuzda, beni çok iyi tanıdığımı düşündüğüm sizin tarafınızdan hala çok az anlaşılma dışında beni rahatsız eden bir şey yok. Öyleyse, seçkin insanların övgülerinden zevk almıyor ve onları yüceltmeye katılmıyor muyum? İnanın bana, hiçbir şey bana kıskançlık kadar yabancı ve hiçbir lanet kadar yabancı değildir; böyle bir lanetten ne kadar uzak olduğumu size göstermek için, zihinleri okuyan Tanrı'yı tanıklığa çağırıyorum, hayatta neredeyse hiçbir şey beni değerli adamların şöhret ve ödülünden mahrum kaldığımı görmekten daha fazla üzmez. Bana verilen zarardan şikâyet ettiğimden ya da kazanç umduğumdan değil, ama asil sanatlara verilen ödülün müstehcen olanlara verildiğini gördüğümde halkın zevkine neler olduğuna üzüliyorum. Şunun farkındayım ki, hak eden insanların ihtişamı zihinde böyle bir ihtişam için bir coşku uyandırır da, filozofların dediği gibi, gerçek erdem kendi teşvikidir ve kendi ödülüdür, kendi yolu ve kendi hedefidir (Petrarch, 2005: 202-203).

Bocaccio'nun ilk rehberi ve gençlik çalışmalarının ışığı olarak belirtilen Dante'ye, Bocaccio'nun borçlu hissettiği için bu övgülerde bulunduğunu ifade eden Petrarch, aslında burada Dante'nin kendisi için önemli dokunuşlarda bulunmadığı ve sadece arkadaşı için yaptıklarından dolayı övgüyü hak ettiğini ifade etmektedir. İfadelerdeki hissiyata bakıldığında, Petrarch'ın üstü kapalı bir şekilde Dante'den etkilenmediğini vurgulamaya çalıştığı ve onun övülmesinden de hoşnut olmadığı hissedilmektedir. İşte bu durum, Petrarch'ın biranda kıskançlık konusuna girmesiyle birlikte daha anlaşılır olmaktadır. Çünkü kıskançlık konusundaki ifadelerle bakıldığında, Petrarch'ın Dante'ye yönelik kıskanç tutumunun⁴ bilindiği, konuşulduğu ve son zamanlarda bu tutumun oldukça arttığı, bundan dolayı da Petrarch'ın kendini savunmaya çalıştığı görülmektedir.

...Benden nefret edenler, ondan nefret ettiğimi ve onu küçümsediğimi söyleyerek halkı bana karşı kışkırtmaya çalışıyorlar, çünkü o halk arasında son derece popüler. Bu, başkalarını incitmek için olağanüstü bir yetenek gösteren yeni bir sapkınlık türüdür. Benim adıma onlara gerçeğin kendisi cevap versin.

Her şeyden önce, sadece bir kez, o da çocukluğumun ilk yıllarında gördüğüm bir adama karşı kötü niyet beslemem için hiçbir neden olamaz. Büyükbabam ve babamla birlikte yaşıyordum, ilkinden daha gençti ama aynı gün ve aynı iç karışıklığım sonucu olarak ülkesinden sürgüne gönderildiği ikincisinden daha

4 Petrarch'ın kıskanç tutumunu Dante'yi kabul etmeme ya da -bilinçli olarak- tanımama şeklinde de yorumlayabiliriz.

yaşlıydı. Böyle zamanlarda, benzer sıkıntıların kurbanları arasında genellikle hızlı arkadaşlıklar gelişir ve bu özellikle onlar için geçerliydi, çünkü benzer bir kadere ek olarak, ortak ilgi alanlarını ve çalışmalarını paylaşıyorlardı. Ancak babam, başka meseleler ve ailesi için duyduğu kaygılar nedeniyle sürgüne boyun eğerken, arkadaşı direndi ve kendisini daha da güçlü bir şekilde edebi uğraşlarına adamaya başladı, diğer her şeyi ihmal etti ve sadece şan şöret arzuladı. Hiçbir şey - ne yurttaşlarının uğradığı haksızlıklar, ne sürgün, ne yoksulluk, ne kıskançlık, ne karısının sevgisi, ne de çocuklarına olan bağlılığı - bir kez yola çıktıktan sonra onu yolundan saptırmamışken, diğer pek çok büyük yetenek, amaçları zayıf olduğundan, en ufak bir rahatsızlıkla dikkati dağılırken, bu konuda onu ne kadar takdir etsem ve övsem azdır. Bu durum genellikle huzur ve sessizliğe diğer insanlardan daha fazla ihtiyaç duyan şiir yazarlarının başına gelir, çünkü onlar öz ve sözcüklerin yanı sıra üslup konusunda da endişelenmek zorundadırlar. Böylece, bu adama duyduğum nefretin birilerinin iğrenç ve gülünç bir uydurması olduğunu anlayacaksınız, çünkü gördüğünüz gibi, nefret için hiçbir neden yok ve sevgi için birçok neden var; vatanımız, ailemizin dostluğu, onu her zaman aşığılamanın çok ötesine yükseltmesi gereken türünün en iyisi olan yeteneği ve üslubu dahil (Petrarch, 2005: 203).

Bu pasajda bir kereden fazla görmedim dediği Dante'ye ilişkin, düşmanları tarafından ondan nefret ettiğine yönelik bazı yalan ifadelerin olduğunu belirtmektedir. Hatta devamında, babası ve büyükbabası ile aynı dönemde yaşadığını, ülkesinden sürgüne gönderildiğini, ancak babasının bu sürgün hayatına yenik düştüğünü, Dante'nin ise direnmeye devam ettiğini, her şeyi ihmal ederek tek başına şöreti arzuladığını ifade etmektedir. Şöhret için her şeyden vazgeçen bir Dante anlatan Petrarch, çocukluğunun ilk zamanlarında gördüğüm dediği kişi için pek çok şey bildiği ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla bu durum, Petrarch'ın Dante'ye ilişkin gizli bir hayranlık olgusudur. Bu durum, Petrarch'ın Dante'ye olan hayranlığını ve onun başarılarına duyduğu saygıyı gizlice taşıdığını düşündürebilir.

Bana yöneltilen ikinci bir suçlama daha var: Onun kitabının bir kopyasına hiç sahip olmadım, oysa insanın genellikle böyle şeylere özlem duyduğu ilk gençlik yıllarımdan beri kitap toplamaktan zevk alırdım. Her zaman tutkuyla başka kitapların peşinde koşarken ve onları bulma umudum çok azken, yeni ve kolayca bulunabilen bu kitaba karşı garip bir şekilde kayıtsızdım. Bunun böyle olduğunu kabul ediyorum, ancak belirttikleri nedenlerden dolayı olduğunu reddediyorum.

O zamanlar ben de gücümü yerel dilde yazmaya adadım; Hiçbir şeyin daha iyi olamayacağına ikna olmuşum ve daha yükseğe bakmayı henüz öğrenmemiştim. Bununla birlikte, gençliğin etkilenebilirliği ve her şeye hayran olmaya hazır olması nedeniyle korktum ki, kendimi onun veya başka bir yazarın mısralarıyla doldurursam, belki bilinçsizce ve iradem dışında bir taklitçi olabilirim. Gençliğin şevki içinde bu düşünce içimi tiksintiyle doldurdu. Kendime olan güvenim ve coşkum o kadar yüksekti ki, uğraştığım üretim türünde tamamen kendime ait

özgün bir üslup üretmek için herhangi bir ölümcül yardım olmaksızın kendi güçlerimin oldukça yeterli olduğunu düşündüm (Petrarch, 2005: 203-204).

İkinci bir suçlama olan, Petrarch'ın İlahi Komedyayı okuyup, okumadığına değinilen bu pasajda çelişkili ifadelerin olduğu görülmektedir. Kitap toplamaktan zevk aldığını belirten Petrarch, İlahi Komedyaya karşı garip bir şekilde kayıtsız kaldığını, devamında ise bu durumun nedenini, kitabı temin ettiği takdirde ondan etkilenebileceğinden korkmasına ve mısralarını başka bir yazarın mısralarıyla doldurabileceği ihtimaline bağlamaktadır. Ancak, bu ifadeler, Petrarch'ın İlahi Komedyayı hiç okumamış olduğu varsayımını doğrulamaz.

...O zamanlar ben de kendimi yerel dilde aynı tür yazılara adamıştım; hiçbir şeyi daha zarif bulmuyordum ve daha yükseğe bakmayı henüz öğrenmemiştim, ama kendimi onun ya da bir başkasının yazılarına kaptırırsam, gelişigüzel hayranlık duyacak kadar etkilenebilir bir yaşta olduğum için, isteksiz ya da bilinçsiz bir taklitçi olmaktan zor kurtulacağımdan korkuyordum. Gençliğin verdiği cesaretle bunu değersiz buldum; kendime olan güvenim ve coşum öylesine fazlaydı ki, kendi yeteneğimi kimsenin yardımı olmadan bu tür yazılar yazmak için yeterli görüyordum. Bu konuda haklı olup olmadığımı başkaları karar verir. Şunu açıklığa kavuşturmak isterim ki, eğer yerel yazılarımdan herhangi biri onun ya da bir başkasınınkine benziyor ya da aynıysa, bu hırsızlık ya da taklitle açıklanamaz, ki özellikle yerel eserlerde bundan kayalıklar gibi kaçındım, ama Tullius'un dediği gibi, farkında olmadan bir başkasının ayak izlerini takip etmeme neden olan saf şans ya da zihin benzerliği ile açıklanabilir. Eğer bana herhangi bir konuda inanacaksanız, şimdi inanın; bundan daha doğru bir şey olamaz. Ve eğer durum böyleyse, bunu utançtan ya da alçakgönüllülüğünden değil, gençlik kibrinden dolayı yapmış olmalıyım. Bugün bu kaygıları çok geride bıraktım; ve bu tür üretimlerden tamamen vazgeçmemle ve önceki korkularımın azalmasıyla, artık diğer tüm şairleri, özellikle de onu gönül rahatlığıyla karşılayabilirim. Eskiden eserlerimi başkalarının yargısına teslim ederdim, oysa şimdi başkalarını sessizce yargılıyor, onlar hakkındaki görüşlerimi değiştiriyor, ancak onu yerel belagat için kolayca avuç vereceğim biri olarak görüyorum. Öyleyse, onun şöhretine iftira attığımı iddia edenler yalan söylüyorlar; oysa belki de bu zevksiz ve ölçüsüz hayranların çoğundan daha çok ben, zeka yolları onlara kapalı olduğu için zihinlerine nüfuz etmeden kulaklarını büyüleyen o bilinmeyen niteliğin doğasını biliyorum. Onlar gerçekten de Cicero'nun Rhetorica'sında "Güzel söylevler ya da şiirler okuduklarında, neden bu kadar etkilendiklerini anlamadan hatipleri ve şairleri alkışlarlar, çünkü onları bu kadar memnun eden şeyin nerede, ne olduğunu ya da nasıl olduğunu bilmekten acizdirler" diye damgaladığı sürüdümler (Petrarch, 2005: 204).

Eserlerinin özgün olduğunu ancak yine de diğer yazarlarla benzerliklerin olabileceğini ifade eden Petrarch, daha sonra zamanla birlikte fikirlerinin değiştiğini ve Dante'ye karşı olan tutumunda bir dönüşüm yaşadığını belirtir.

Petrarch, artık Dante'ye karşı kayıtsız şartsız bir hayranlık duyabileceğini ifade ederek, burada bir ironi durumu sezildiğini söyleyebiliriz. İlahi Komedyaya kayıtsız kaldığını belirten Petrarch, şimdi ise Dante'ye olan hayranlığından bahsetmektedir. Bu durum, bir önceki pasajda bahsedilen gizli hayranlık düşüncesini güçlendirmektedir.

...Bana gelince, onun çalışmalarını küçümsemek şöyle dursun, ona hayranlık ve sevgi besliyorum ve kendi adıma şunu ekleme cüretinde bulunabilirim ki, bu zamana kadar yaşamasına izin verilseydi, karakterinin dehasına uyması koşuluyla, daha dostça davranabileceğim çok az kişi olurdu. Öte yandan, neden övdüklerini ya da kınadıklarını asla bilmeyen, bir şaire daha büyük bir zarar veremeyecekleri şekilde mısralarını yanlış telaffuz eden ve çarpıtan bu aptal hayranlardan daha fazla sevilmeyen kimse yoktur. Onu kurtarmak için elimden gelenin en iyisini yapmaya bile çalışabilirdim. Olduğu gibi, dizelerinin asil güzelliğini aptal ağızlarıyla kirletmelerini duymaktan duyduğum tiksintiyi ancak ifade edebilirim. Genç bir adam olarak kendimi adadığım kompozisyon tarzını terk etme nedenlerinden en azının bu olmadığını belirtmek için uygun yer olabilir, çünkü yazılarım için, gördüğüm kaderin başkalarımın, özellikle de sözünü ettiğimiz şairinkilerin başına geldiğini gördüm. Kendi durumumda, sıradan insanlar arasında, tiyatrolarda ve meydanlarda uzun süredir iyilik ve alışkanlıkla popüler olan yazarların yorumlarında fark ettiğimden daha fazla müzik dili veya daha esnek zihinler arayamazdım. Gençlik kaleminden dökülen birkaç parça, kalabalığın ezberden okunmasıyla sürekli olarak ezildiğinden, olaylar korkularımın haklı olduğunu kanıtladı, bu beni bir zamanlar sevdiğim şeyden nefret ettirecek kadar can sıkıcı bir şey. Her gün pasajlarda isteksizce ve kendime kızgın bir şekilde dolaşırken, her yerde çok sayıda cahil ve sokak köşelerinde kendi Damoetas'ımı mahvediliyor şekilde buluyorum (Petrarch, 2005: 204-205).

Dante'ye olan -sözde- hayranlığına devam eden Petrarch, ironi dolu bir ifade kullanarak, eğer Dante yaşasaydı en iyi dostunun kendisi olacağını ve onun mısralarını yanlış telaffuz edenlerden kurtarmak için elinden geleni yapacağını belirtmektedir.

Ama şimdi, asla bu kadar ciddiye almamam gereken önemsiz bir mesele hakkında yeterince şey söyledim, çünkü bir daha asla geri dönmek üzere bu saatten sonra başka meselelere adanmalıydım. Ama senin bahanen onların suçlamalarına benziyordu; çünkü daha önce de söylediğim gibi, bazıları sürekli olarak bu kişiden nefret ettiğimi, bazıları hor gördüğümü iddia ediyor, -adını bile bile vermekten kaçındığım- Her şeyi anlamadan yakalayan kalabalık, onu karaladığımı haykırmasın. Yine de başkaları beni kıskançlıkla suçluyor ve beni ve itibarımı gerçekten kıskananlar bunlar. Nadiren kıskanılacak biri olmama rağmen, hayatımın sonlarında, bana karşı bu duyguyu besleyenlerin olduğunu fark ettim, bir zamanlar mümkün olduğuna inanamayacağım bir şey. Bana yöneltilen bu kıskançlık suçlamasına cevaben, yıllar önce, gençliğim şevki içinde ve bir vicdanla, bunu sıradan bir şekilde değil, bir şiirde iddia etmeye kalkıştığımı söyleyebilirim. Ama bazılarının göre inanmaya değer olmadığını varsayalım. Yine de, o zaman bile, benim için gençliğimin çiçeği ve ilk meyvelerinden başka

bir şey olmayan şeylere bütün hayatını adayan bir yazarı kıskanma ihtimalim nedir? Onun için tek mesleği olmasa da, kesinlikle hayatının en büyük amacı olan şey, benim için sadece spor, eğlence, güçlerimin ilk denemesiydi. Kıskançlığın ya da güvensizliğin hangi zemini olabilir diye soruyorum (Petrarch, 2005: 205).

...Onu överken, eğer isteseydi başka bir tarz kullanabileceğini söylüyorsunuz; yeteneğine büyük saygı duyduğum için, üstlendiği her şeyi yapabileceğine yürekten katılıyorum; ama denemeyi seçtiği şey çok değerli. Diyelim ki başarılı olduğu başka bir şeye yöneldi - o zaman ne olacaktı? Bu neden memnuniyet değil de kıskançlık kaynağı olsun? Ya da Virgil'i kıskanmayan biri başka birini nasıl kıskanabilir? (s.205)

...Cahil kalabalığın saygısının bilgili insanlar için ne kadar az önem taşıdığının tamamen farkındayım; ya da bir Mantuan'ın benim için bir Floransalıdan daha değerli olduğuna inanıyorlarsa, kıskançlığın komşular arasında en güçlü şekilde geliştiğini inkar etmesem de, başka herhangi bir faktör olmaksızın kökenin tek başına saygı için yeterli bir neden olmadığı gerçeği kalır. Bu söylediklerimin yanı sıra, aramızdaki yaş farkı da bu tür suçlamaları desteklemektedir, zira belagatten yoksun hiçbir şey söylemeyen birinin zarif sözleriyle, ölümlerden "ne nefret edilir ne de kıskanılır." Şairimizin yeteneğinden ve yazdıklarından büyük bir zevk aldığımı ve ondan büyük bir hayranlık dışında hiçbir zaman bahsetmediğimi kabul edersiniz. Zaman zaman kesin düşüncelerimi öğrenmek isteyenlere tek bir şey söyledim: üslubu eşitsizdi, çünkü yerel dilde Latince şiir veya düzyazıdan daha asil ve daha yüce zirvelere yükseliyordu. Bunu siz bile inkar edemezsiniz, ne de mantıklı yargıçların zihninde onun övgüsü ve şanından başka bir şeye yol açmaz (Petrarch, 2005: 206).

Bu pasajda, *adımı bile bile vermekten kaçındığım* dediği Dante'ye ilişkin, yine kıskançlık iddialarına cevap veriyor. Ancak burada Dante'nin hayatının en büyük amacının, kendisi için bir eğlenceden ibaret olduğunu ifade etmesi, Dante'nin sanatını küçümseyen bir algı ortaya çıkarmaktadır. Dolayısıyla bu tavrı, Petrarch'ın kıskançlık duygularının etkisiyle hareket ettiği şeklinde yorumlayabiliriz. Kıskançlık, bir kişinin başkasının başarılarından dolayı duyduğu rahatsızlık, öfke veya haset hissi olarak tanımlanır. Petrarch'ın Dante'ye yönelik küçümseyici ve kıskanç bir tavır sergilemesi, Dante'nin başarılarına duyduğu rahatsızlığı ve kendi başarısını yüceltmeye çalışmasını gösterebilir. Bu tür kıskançlık durumlarında, kişi kendini üstün göstermeye, başkalarını küçümsemeye veya aşağılamaya yönelebilir. Petrarch'ın Dante'nin sanatını küçümseyici ifadeler kullanarak, onun başarısını gölgelemeye çalışması, kıskançlık duygularının bir yansıması olabilir. Petrarch'ın bu tavrını, kıskanan bir insanın halet-i ruhiyesine uygun bir davranış olarak yorumlayabiliriz.

Petrarch'ın Dante konusundaki genel anlamda suskunluğu, yaşadığı dönemde ve günümüzde de bir şaşkınlık ve kafa karışıklığı kaynağı olmuştur. Petrarch, Dante'den doğrudan bahsettiği nadir pasajlarda, Commedia'yı hiçbir zaman ciddi olarak okumadığını ve Dante'nin popüleritesini biraz şüpheli

bulduğunu ima etmekle yetinmiştir. Bu ilgisiz duruşu ister küçümsemeye ister kıskançlığa ister basit bir yanlış anlamaya bağlayalım, Petrarch'ın selefının biçimlendirici etkisini kabul etmeyi reddetmesi rahatsız edici bir durum olarak belirmektedir. Petrarch'ın artık efsaneleşmiş sessizliği, masum bir kayıtsızlıktan ziyade, özellikle çağdaş eleştirilerin ışığında, neredeyse saplantılı bir kaygının ürünü gibi görünmektedir. (Vickers, 1981:1-2)

Sonuç ve Öneriler

Petrarch'ın Boccaccio'ya yazdığı mektup, Dante'ye karşı karmaşık ve çelişkili bir tutum sergilediğini ortaya koymaktadır. Petrarch, bir yandan Dante'nin eserlerini övmekte ve onu "büyük bir şair" olarak nitelendirmekte, diğer yandan da Dante'nin sanatını küçümseyen sözler sarf etmektedir. Bu çelişkili tutum, araştırmacılar tarafından muhtelif şekillerde yorumlanmaktadır. Bazı araştırmacılar, Petrarch'ın sadece mütevazı davrandığına inanmaktadır. Onlara göre, Petrarch, Dante'nin çalışmalarından o kadar etkilendi ki kendi başarılarını küçümseme ihtiyacı hissetmiştir. Bu nedenle, Dante'yi öven sözlerle birlikte kendi sanatsal değerini gölgelemeye çalışmış olabilir. Diğer taraftan, bazı araştırmacılar Petrarch'ın Dante'nin çalışmalarını gerçekten eleştirdiğine inanmaktadır. Onlara göre, Petrarch, Dante'nin eserinin karmaşık ve anlaşılmaz olduğunu düşünmüş ve geniş bir kitleye hitap etmediğini savunmuştur. Bu nedenle, Dante'nin eserlerinin belirli bir entelektüel kesime hitap ettiğini ve genel okuyucuların anlamakta zorluk çekebileceğini düşündüğü için kendi sanatsal anlayışını ve dilini öne çıkarmış olabilir. Bu çelişkili tutum, Petrarch'ın Dante'ye olan saygısını ve aynı zamanda eleştirel yaklaşımını yansıtmaktadır. Farklı yorumlar, bu mektubun ardındaki gerçek nedenleri ve Petrarch'ın niyetini anlamaya çalışmaktadır.

Mektubun içeriğine ilişkin yapılan kritikte, Petrarch'ın Dante'yi tanımadığını iddia etmesine rağmen onun hakkında pek çok şey bildiği ve hatta sanatını küçümseyecek kadar bilgi sahibi olduğu görülmektedir. Bu tutum, Petrarch'ın Dante'yi tanımak istemediği ve kendi sanatını Dante'nin sanatından daha üstün gördüğü düşüncesini ortaya çıkarmaktadır. Petrarch'ın Dante'nin adını bile kullanmak istememesi, mektubun bazı yerlerinde övgü sözleri kullanmasına rağmen, bu övgülerin düşünülenin aksine ironiyle karışık ve samimi düşüncelerden uzak olduğunu göstermektedir. Petrarch'ın Dante'yi küçümseyen tavrı ve sanatına kısmen alaycı bir bakış açısı sergilerken, diğer yandan onu öven ve yücelten sözlerde bulunması, tutarsız ifadeler sergilemektedir. Bu tutum, Petrarch'ın övgülerinde yeterince samimi olmadığını göstermektedir.

Sonuç olarak, Petrarch'ın Dante'ye yönelik hayranlığını gizlemeye çalıştığı ve bunu yapmak için övgü ve eleştiriyi karışık bir üslupla kullanarak çelişkili ifadelerde bulunduğu yorumu yapılmaktadır. Bu tutum, Dante'yi kıskanmasının bir tezahürü olarak değerlendirilebilir ve Petrarch'ın bu çelişkili yaklaşımı, Dante'nin sanatsal başarısından duyduğu kıskançlığın bir yansıması olabilir.

KAYNAKÇA

- Alighieri, D. (2011). *İlahi Komedyâ* (Çev. Rekin Teksoy), Oğlak Yayıncılık: İstanbul.
- Ayyıldız, B. (2016). Dante Alighieri ve Sürgün. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 56(1), 46-62.
- Bondanella, J. C., & Musa, M. (Eds.). (1987). *The Italian Renaissance Reader*. Plume.
- Burke, P. (2016). *Avrupa'da Rönesans* (Çev. Uygur Abacı), İslık Yayınları: İstanbul.
- Colli, I. (2020). *Dante and Petrarch: Last of the old, first of the new* (20 Nisan 2020. [Erişim: 15.12.2022, <https://www.thoughtgymnasium.com/articles/dante-and-petrarch-the-last-of-the-old-the-first-of-the-new>]
- Crozat, C. (2011). Dante Alighieri'nin Devlet Nazariyesi. *Journal of Istanbul University Law Faculty*, 10(1-2), 1-76.
- Çetin, Z. (1994). Dante ve Boccaccio'nun İnsana ve Aşka Bakışı. *Marmara İletişim Dergisi*, 7(7), 279-308.
- Korkmaz, Ö. (2001). Dante Alighieri-Yaşamı ve Eserleri. Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 3(2), 46-93.
- Öncel, S. (1997). İtalyan edebiyatı tarihi. Ankara: İtalyan Kültür Heyeti.
- Petrarca, F. (1898). Petrarch, the first modern scholar and man of letters: A selection from his correspondence with Boccaccio and other friends, designed to illustrate the beginnings of the renaissance. New York: GP Putnam's Sons.
- Petrarca, F. (2005). Letters on Familiar Matters: Books I-VIII (1). Italica Press.
- Petrarch, F. (2016). *Utku Şiirleri* (Çev. Kemal Atakay), Yapı Kredi Yayınları: İstanbul.
- Sadlon, P. (2007). *Francesco Petrarch: Father of Humanism*. PeterSadlon.com.
- Uçar, A. & İshakoğlu, Ö. (2019). Dante'nin İlahî Komedyasında Ebü'l-'Alâ el-Ma'ârî'nin İzleri. *Istanbul Journal of Arabic Studies*, 2 (1), 77-114.
- Vickers, N. J. (1981). Re-membering Dante: Petrarch's "Chiare, fresche et dolci acque". *Mln*, 96(1), 1-11.
- Whitfield, J. Humphreys (2022, December 16). Petrarch. *Encyclopedia Britannica*. <https://www.britannica.com/biography/Petrarch>

Bölüm 21

6638 SAYILI KANUNUN GETİRDİĞİ DEĞİŞİKLİKLERİN MODERN POLİSLİK BAĞLAMINDA KOLLUĞUN GÖREV VE YETKİLERİNE ETKİSİ¹

Yasin TURNA

¹ Dr. Öğr. Üyesi Yasin TURNA, Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi, yturna@bandirma.edu.tr, ORCID: 0000-0003-2153-2797.

Demokratik Katılım ve Güvenlik Özgürlük Dengesi: Anayasal Demokrasilerde Güvenlik Politikalarının Riskleri

Güvenlik güçleri, devletin varlığını sürdürmesi ve politikalarının uygulanmasını denetlemede etkin bir rol oynayarak, devlet aklı ve mantığının toplumsal alana yansımalarının önemli bir aracıdır. Bu güçler, devletin temel amacı olan güvenliği sağlama ve koruma görevini yerine getirirken, aynı zamanda politikaların etkili bir şekilde hayata geçirilmesini sağlamak için faaliyet gösterirler. Devletin güvenlik güçleri, toplumun huzurunu ve güvenliğini temin etme, suç önleme, kamu düzenini sağlama ve iç tehditlerle mücadele gibi önemli görevleri yerine getirerek, devletin varlığını ve işleyişini desteklemektedirler.

Kamusal alanın sağlıklı bir biçimde işleminde güvenli bir saha yaratılmasının zarureti devletin varlığının yegâne sebeplerinden biridir. Ancak, güvenlik temel hak ve hürriyetlerin önünün açılmasında mühim bir öneme sahipken, aynı zamanda yaşama hakkının bile sınırlandırılmasında meşruluk bulabilen bir kaynağı teşkil edebilmektedir. Güvenlik politikalarının oluşturulmasında hangi tercih üzerinden gidileceğinde devlet aklının mühim bir etkisi vardır. Devlet aklını ihtiva edenler, güvenlik politikalarını devletin ve milletin varlığını korumak için inşa edebildiği gibi iktidarı elde tutmanın da bir aracı haline de getirebilmektedir.

Katılımcı demokrasilerde, iktidar genellikle çoğunlukçu bir demokratik rejimi yansıtırken, her zaman çoğulcu olmasa da otoriter ya da totaliter rejimlerde iktidarın paylaşılmadığı gözlenmektedir. Öyle ki, başlangıçta ılımlı söylemlerle iktidara gelen yöneticilerin zamanla totaliter-otoriter bir yapıya doğru kayma eğilimi göstererek, ülkede tam anlamıyla totaliter-otoriter bir rejimin hüküm sürdüğü durumlar ortaya çıkabilmektedir (Özbudun, 2012). Bu otoriterleşme veya totaliterleşme sürecinde, iktidar bürokratik aygıtlar aracılığıyla yönetimini sürdürür. Bu süreçte, bürokrasi ideolojik olarak tek tip bir yapı oluşturma çabası içerisinde iktidar aygıtına bürünerek toplumsal alana yayılabilme riskini beraberinde taşır.

Güvenlik politikalarının oluşturulmasında ve tatbik edilmesinde devlet kavramına atfedilen değer, söylem ve bilinç her ne kadar iktidar elitlerinin tercihlerine göre şekil alsın da siyasal alanı oluşturan tüm paydaşların bunda etkisi bulunmaktadır. Aynı zamanda, devlet politikalarının sağlıklı bir biçimde işleyecek şekilde değiştirilebilmesi, sorgulanması ve denetlenmesi de gene bu paydaşların etkin katılımı ile sağlanabilir. Bir başka deyişle, Demokratik katılım imkanları ne kadar genişse, kamu politikaları da Rawls (2009: 266)'ın ifade ettiği gibi, "herkes için eşit özgürlük sistemiyle uyumlu olan en geniş kapsamlı eşit temel özgürlükler sisteminin eşit hakka sahip" şeklinde uygulanacaktır. "Özgürlük" kavramının en meşru sınırlayıcısının "güvenlik" olduğu düşünüldüğünde, demokrasinin karşılaştığı en netameli husus güvenlik politikalarının niteliği olacaktır.

Demokratik katılımın belirleyici göstergeleri arasında iyi yapılandırılmış bir anayasal devlet yapısı ve karar alıcıların niyeti ve rıza arayışı yer almaktadır. Yönetim, meşru sınırlar içinde olsa bile bilinç oluşturarak ve hazırlanan ortamla gizli gündemini devreye sokabilir. Bu noktada, iyi bir düzeni ve genel refahı sağlama iddiasını taşıyan güvenlikleştirme politikası ile bilinçli bir şekilde hareket etmek en etkili araçtır. Bu yaklaşımın özgürlük ve güvenlik dengesini aşan çizgileri ise, mevzuatı belirlediği sınırların içerisinde kalınmasına rağmen meşru olmayan uygulamaların önün açma riski bulunur. Nitekim Russell (1990)'ın "perde arkasındaki iktidar" kavramsallaştırmasında ifade ettiği gibi elitlerin, dolaylı olarak iktidarı elde tutmak isteyenlerin siyasal hayatı sınırlayıcı bir aktör olarak dahil olması anayasal demokrasilerde dahi önemli bir tehdidi beraberinde taşır. Gerçekten de Osse (2015: 21)'nin de belirttiği gibi gündelik hayatta en fazla hissedilen güvenlik birimi polise yönelik pejoratif bakışına konu olan unsurlar da bu durumu destekler mahiyettedir. Zira polis, güvenliği öncelikli kılmak adına yaşamı, temel hak ve hürriyetleri kısıtlamada olumsuz bir algıya maruz kalır. Bu bakımdan polisin toplumsal düzenin işleyişine yönelik tehditleri bertaraf etmek için kanuni güvence vazifesi olarak da kabul edilebilecek şekilde demokratik hesapverilebilirlik ilkesine uygun hareket etmesi beklenir.

Anayasal demokrasinin benimsendiği toplumlarda güvenlik uygulamalarının doğası gereği beraberinde taşıdığı pek çok risk faktörünü bertaraf edecek mekanizmalar bulunur. Toplumun kanunlara ve düzene gösterdiği riayet, polisin topluma yaklaşımı ve suçla mücadele yöntemlerini farklı kılar. Bu bakımdan polis, toplumun düzen anlayışı ve özgürlük talepleri arasındaki dengeyi gözeterek hareket etmek zorunda kalır (Fosdick, 2006: 4). Çok sesli siyasal hayatla birlikte, devlet yönetimindeki tüm belirsizlik alanlarının şeffaflaşması ve politika yapımında çoğulcu bir yaklaşım benimsenmesi; devlet güvenliğini sağlamada istihbarat, casusluk ve direniş faaliyetlerindeki gizlilik ilkesi gibi kaderimizi uzmanların eline teslim etmemizi gerekli kılan hususlarda mesleki etik ilkelerine riayet edilmesi ve ülkedeki demokratik katılımın engelleyen keyfi uygulamaları engelleyecek unsurların güçlendirilmesi ile güvenlik özgürlük dengesi tesis edilir.

Sorumluluklar, Yetkiler ve Toplumsal Etkiler Bağlamında Türk Polis Teşkilatı

İyi bir düzenin devamı için de devlet tarafından toplumun idaresi ve polis mevzuatlarının kullanılması gereklidir. Bunun sonucunda ortaya çıkacak polis devleti (Polizeistaat), iyi düzenlemiş bir polis devleti (well-ordered police state) halini alacaktır (Neocleous, 2000: 1). Bu sebeple polis görev ve sorumlulukları mevzuatlarda geniş bir içeriğe sahip tanımlamalarla yüküldür. Yasaları uygulama, halkı koruma, suçu önleme, kamu düzenini sağlama, bireylerin refahını temin etme ve toplumsal norm ve değerleri koruma gibi görevleri yerine

getirmekle sorumludur. Bu sorumluluklar, polis memurlarına geniş bir yetki alanı sunduğu gibi yüksek bir beceri kapasitesine sahip olunması gerekliliğini yükler. Polislerin sahip olması beklenen nitelikler; kanun bilgisi, fiziksel dayanıklılık, sorun çözme yeteneği, etkili iletişim kurma ve ani karar alabilme iradesini içerisinde barındır.

Polisin karmaşık iş yükünün ardında toplumsal alanda iyi bir düzeni inşa etme ve devamlılığı sağlama sorumluluğu bulunur. Nitekim Drenth ve Steden (2020: 3)'in de belirttiği gibi polisin, toplumsal normlar ile değerleri koruma gibi geniş bir toplumsal rolü vardır. Rol model ve eğitmen olarak hareket ederek, halka kabul edilebilir davranışları öğretir ve suç teşkil eden eylemlerin sonuçları hakkında bilinçlendirme sağlar. Bu sayede polis, genel toplumsal düzene ve uyum sağlanmasında teşvik edici olur.

Dünyanın her yerinde polisin geniş kapsamlı görevlerini yerine getirmesinde ve kurumsal gelişiminde personeli biçimlendiren örgütsel kültürü ülke polisliğinin ayırt edici bir unsuru olarak kendini gösterir. Bayley'e göre (2006:63) örgütsel kültür dört açıdan ayırt edici bir fonksiyona sahiptir: (1) Dedektiflerin imtiyazları, (2) Yönetimin karakteri, (3) mesleğin özellikleri ve (4) polis görevlilerinin statüleridir.

“Dedektiflerin imtiyazları”, polisin suçla mücadele fonksiyonunu temsil eder. Batı polisliğinde dedektifle suçla mücadele etmesindeki ayrıcalığı bakımından birtakım imtiyazlara sahiptir. Bir kere bu işi yapmanın özel bir yetenek gerektirdiğine dair bir inanç vardır. Bu yüzden diğer polislerden üstün bir pozisyonda olduğu kabul edilir (Bayley,2006:64). Türk Polis Teşkilâtı'nda ise bu durum oldukça farklıdır. Suçu aydınlatma görevi ağırlıklı olarak asayiş polisliği tarafından icra edilir ve bu rutin bir görev olarak algılanır. Bu bakımdan Batı'daki dedektiflerin sahip olduğu ayrıcalıklı konuma karşılık gelecek kadroya Türk Polis Teşkilâtı'nda en çok istihbarat birimi denk düşer. Bu durum aynı zamanda Türkiye'de polislik faaliyetlerinin ruhunu da anlamlandırır. İstihbarat, bir ülke için en önemli güvenlik araçlarında biridir. Ancak, istihbarat gücü sağladığı faydanın yanında tersi biçimde de bir rol ihtiva edebilir. Bilhassa perde arkasındaki iktidarın oluşabilmesi ve güç devşirmesini sağlayabilmesinde en işlevsel araç istihbarattır. Bununla birlikte devlet akılının kamusal alanı kontrol altında tutması için de istihbarata muhtaçtır. Bu bakımdan iktidar elitlerinin belki de en çok istifade ettiği güçlerden birisi de istihbarattır. Şüphesiz kamu gücünün kullanımı belirli yasalar çerçevesindedir. Bu güç kullanımının derecesi olağan ve olağanüstü hallere göre farklılık arz etse de muhakkak insan hak ve hürriyetlerini gözetecek ölçüde olacaktır. Lakin gücün kullanımı ya da şiddetini tespit etmek çoğu zaman kolay değildir. Üstelik istihbarat kaynaklı faaliyetlerin ölçütünü hesap edip gözlemlemek ise neredeyse imkânsızdır. Bu durum devlet otoritesine neredeyse sınırsız bir keyfiyet bahşeder. İstihbarat kullanımının sınırlarını tespit edecek yegâne güç gene bu faaliyetten sorumlu olanlar olacaktır. Üstelik, modern zamanın Leviathan'ı olarak ifade edeceğimiz

bu gücün kontrolünün meşru iktidar tarafından mı, yoksa yalnızca bürokratik aygıtın kendisi tarafından mı olacağı ise kuşkuludur. Böyle bir şiddet tekelinin sağladığı imkânlar hiç şüphesiz kendini mutlak biçimde vazgeçilmez bir güç kaynağı olarak perçinler. Bu yüzden de istihbarat birimleri –bilhassa polis devleti uygulamalarının çok sık olduğu ülkelerde– en önemli güç olarak karşımıza çıkar. Türkiye’de de istihbarata verilen vazifelere bakıldığı zaman, Türk Polis Teşkilâtı’nın hem karakteristiğini hem de Türkiye’de güvenlik politikalarının mahiyetine dair fikir sunmaktadır. Bu bakımdan Bayley’in (2006:68), Batıda dedektiflerin sahip olduğu ayrıcalıklarından doğan hususi duruma karşılık “Dedektifler statükoyla ilgili güçlü bir çıkar gurubudur.” şeklinde yapmış olduğu teşbih, Türk Polis Teşkilâtı’nda istihbarat birimi için de kabul edilebilir.

Polislikte örgütsel kültürü belirleyen “yönetimin karakteri” emir komuta zinciri biçiminde teşkilatlanması neticesinde şekillenmektedir. Bu şekilde inşa edilen polis teşkilâtları kendilerini sorumlu kılacak yanlışları yapmaktan alıkoyar. Detaylı kurallar ve cezalandırıcı denetim mekanizmaları sürekli olarak bir otokontrol sağlamaktadır. Yukarıdan aşağı zincirleme biçiminde emir komuta sistemi hem bir denetim faaliyeti hem de bir eğitim aracıdır. Bununla birlikte kararların tepeden alınması, katılımcılığı engellemektedir. Keza, “Üst rütbeliler astlarına yetki vermekten nefret ederler ve astlar onu kabul etmekte isteksizdirler.” der Bayley (2006:68) ve devam eder: “Polis, içinde otoritenin rütbelere göre dağıtıldığı üniformalı bir hizmettir.” Gerçekten de polis teşkilâtları dünyanın her yerinde bu şekilde inşa edilmiş bir örgütlenmeye sahiptir. Bu durum tarihsel olarak polisin asker içinde ayrışarak zaman içerisinde uzmanlaşmış bir kolluk gücü olmasıyla doğrudan alakalıdır. Lakin rütbe, polisin militarize olması olmasından çok daha ciddi sorunları da beraberinde taşır. Rütbe yapıları nicel anlamda denetimi arttıran ama nitel anlamda sağladığı fayda bakımından kuşkuludur. Bir kere ciddi yasa ve meslek kuralları ihlalleri yapılmadığı müddetçe rütbe terfi sürekli. Ehliyet ve performansın bir etkisi olmaksızın rütbelere adeta mesleki bir garantidir. Üst daima astına emir verip dilediği gibi hitap ederken, ast ise üstüne daima saygı belirten ifadelerle birlikte ifade eder (Bayley,2006:70-1). Türk Polis Teşkilâtı’ndan bu durum aynıyle geçerlidir. Rütbelere ETK’da geçtiği şekilde, herhangi bir cezası bulunmayanlara belirli yıl periyodlarına göre verilir. Rütbe terfiinin alınamaması için tek engel, rütbe almaya engel olacak ölçüde bir ceza almış olmaktır. Bu bakımdan bir liyakat sisteminin bütünüyle sağlandığını söylemek mümkün değildir.

Polislik her ne kadar emir komuta zincirine bağlı olsa da bu durum uygulamada sanıldığı kadar işlevsel değildir. Çünkü sahada çalışan polisin her daim kontrol edilmesi mümkün değildir. Üstelik işler yolunda gittiği sürece buna gerek de yoktur ve çalışanlar yaptıkları faaliyetlerde geniş bir serbestliğe sahiptir. “Diğer bir deyişle, örgüt bir dereceye kadar yapar görüldüğü kontrole sahip değildir ki bunun çeşitli düzen bozucu etkileri vardır (Bayley,2006:73). Bu durum polisin uygulamalarında denetimin dışına çıkabildiği bir alanı

yaratır ki, polisin her yaptığı işte kanuna riayet etmesi gerektiği ilkesinin de kontrolünün güçleştiği bir durum söz konusu olabilir. “Güvenlik ve özgürlük” sorunsalındaki hassas dengeye benzer bir durum burada “denetim ve ceza” olgularının illiyet bağında da kendini gösterir. Özgürlük ve güvenlik kaygısı çağımızın en netameli konularından biridir. Keza hemen hemen her toplumda bireyler hem diğer devletlerden hem de tehlikelerden devletin kendilerini korumalarını istedikleri gibi, kendi devletlerinden de güvence beklerler (Ullman, 1983: 130-131).

Bayley’in belirttiği gibi (2006:74) “Yasalar, rütbelere, denetim ve ceza, demokratik sorumluluk istemine polisin cevabıdır. Bu, polisin kanun düzenine olan taahhüdünü göstermesinin bir şeklidir/yoludur/yöntemidir.” Bu bakımdan, polisin hakiki vazifesinin dışına çıkmaması için modern hukukun bir fren-denge mekanizması şeklinde dizayn ettiği bu enstrümanlara ihtiyaç vardır. Ancak, bu enstrümanlar tersi bir durumu kuvvetlendirici bir mahiyette de rol üstlenebilir. Üstelik bu hâl çok hızlı biçimde değişkenlik göstererek ortaya çıkar.

Buraya kadar kolluğa yönelik eleştirel kuram perspektifli yaklaşımda, kimi zaman adeta Hobbesçu bir bakış açısıyla kurgulanmış devlet aklının nasıl sistematik bir biçimde toplumsal alanı zapturapt altına alabileceğine dair çekincelerle birlikte, modern polise yüklenen fonksiyonlara değinerek polislik mesleğinin güçlüğüne de işaret edilmiştir. Genel olarak polisliğe ilişkin tanımlamalar modern bir polis kurumu olan Türk Polis Teşkilatı için de geçerli olduğuna ileri sürebiliriz. Bu polislik teorilerinden hareketle 2015 yılında yürürlüğe giren 6638 sayılı “Polis Vazife ve Salahiyet Kanunu, Jandarma Teşkilat, Görev ve Yetkileri Kanunu ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun” ile Türk Polis Teşkilatının genel sorumluluk alanındaki genişlemeye ve toplumsal hayata olası yansımaları tartışılacaktır.

“İç Güvenlik Paketi”nin Gerekçesi ve 2559, 2911 Ve 5271 Sayılı Kanunlarda Yapılan Değişiklikler

Türkiye’de kolluğun varlık nedeni hiç şüphesiz suçu önlemek ve aydınlatmaktır. Bunu yaparken de kolluğun suçu önlemede rehber edindiği ve meşruiyetini dayandırdığı 2559 Sayılı Polis Vazife ve Salahiyet Kanunu (PVSK) ile suçu aydınlatmada Ceza Muhakemesi Kanunu başvuru birincil öneme haiz kanunlardır. Bununla birlikte kolluk; 3713 Sayılı Terörle Mücadele Kanunu, 5237 Sayılı Türk Ceza Kanunu, 2911 Sayılı Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Kanunu gibi pek çok kolluğun sorumluluk sahasını ilgilendiren kanun yolları üzerinden hareket eder. Bununla birlikte, sonraki bölümlerde de tartışılacağı üzere, aynı zamanda sahada hızlı karar alıp uygulayacağı yasal olarak tanımlanmamış görevleri yerine getirirken karşılaştığı karmaşık meselelere kazuistik yasalar üzerinden soyut yorumlar türeterek hareket etme zarureti de söz konusudur.

Kamuoyunda “İç Güvenlik Paketi” olarak tartışılan, 6638 sayılı “Polis Vazife ve Salahiyet Kanunu, Jandarma Teşkilat, Görev ve Yetkileri Kanunu ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun”, TBMM’de yoğun tartışmalara sebebiyet vererek 27/3/2015 tarihinde kabul edildi ve 4 Nisan 2015 Tarihli ve 29316 Sayılı Resmî Gazete’de yayımlanarak yürürlüğe girdi.

İlgili kanun çerçevesinde birçok kanunda değişikliğe gidildi. Güvenlik ve özgürlük tartışmalarını beraberinde getiren ilgili kanun; toplumsal huzuru ve kamu otoritesini tesis etmek için kolluk kuvvetlerine bir takım yeni haklar kazandırdığı gibi, toplum için de geriye dönük bir takım hak kayıplarının da önünü açmıştır.

İlgili kanun paketi, çok geniş bir düzenleme sahasına tekabül ettiği için bu çalışmada yalnızca 2559, 2911 ve 2571 sayılı kanunlarda yapılan değişiklikler incelenecektir.

“İç Güvenlik Paketi”nin Genel Gerekçesi

“İç Güvenlik Paketi”nin genel gerekçesine¹ bakıldığında zaman, paketin oluşumuna kaynaklık eden toplumsal olayların en önemli etken olduğu iddiası göze çarpmaktadır. 2015’ten hemen iki yıl önce Türkiye tarihinin en geniş katılımlı ve kapsamlı protesto hareketlerinden, kamuoyunda adlandırıldığı ismiyle, Gezi Olayları gerçekleşmiş ve ertesi yıl da bir miktar bu protesto hareketinin sonuçları ve yıl dönümü hasebiyle gösterilere devam edilmiştir.

Paketin oluşumuna kaynaklık ettiği iddia edilen bir diğer toplumsal olay, gerekçede daha spesifik biçimde “terör örgütlerinin propagandasına dönüşmesi” olarak da kastedildiği üzere, 2014 yılında başlayan ve “6-7 Ekim Kobani Olayları” olarak adlandırılan eylemlerdir. Bu eylemler, HDP Merkez Yürütme Kurulu’nun 6 Ekim 2014 yılında aldığı kararlar,² DAESH terör örgütünün Suriye’nin Kobani şehrindeki saldırılarını protesto etmek için halkı sokağa davet etmesiyle başlamıştır. Anadolu Ajansı’na göre³, 35 ilde bölücü terör örgütü yandaşlarının gerçekleştirdiği, 2 polislin şehit olduğu ve 31 kişinin yaşamını yitirdi; 1113 bina da hasar gördü. Gelişen bu olaylar ışığında, ilgili kanunlarda yapılacak değişikliklere ilişkin genel gerekçede “kamu düzeni ve güveninin korunması”, “suç işlemenin önlenmesi”, “mülki idari amirlerinin ve güvenlik güçlerinin yetki ve sorumluluklarının daha belirginleştirilmesi” ve “cezaların daha caydırıcı hale getirilmesi” gibi nedenler üzerinden kanun maddelerine atıflar yapılmaktadır.

1 Gerekçenin tam metni için bkz. <http://web.tbmm.gov.tr/gelenkagitlar/metinler/354189.pdf>

2 HDP’nin resmi twitter hesabından yaptığı çağrı: “Kobanêde durum son derece kritiktir. IŞİD saldırılarını ve AKP iktidarının Kobanêye ambargo tutumunu protesto etmek üzere halklarımızı sokağa çıkmaya ve sokağa çıkmış olanlara destek vermeye çağırıyoruz.” Bkz. <https://twitter.com/hdpgenelmerkezi/status/519175390443474944>

3 <http://aa.com.tr/tr/turkiye/6-7-ekim-olaylarinin-bilancosu/436002>

Belirtilen ihtiyaçlar ve kamu düzenini bozan olayların nedeniyle, bu düzenlemenin genel gerekçesi dört ana başlık altında açıklanmıştır. Bu açıklamalarda, son zamanlarda meydana gelen toplumsal olayların terör örgütlerinin propagandasına dönüşmesi ve göstericilerin vatandaşların can ve mal güvenliğini tehdit etmesi sebebiyle özgürlük-güvenlik dengesini bozmadan yeni tedbirlerin alınmasının zorunlu hale gelmesi gerekçe olarak sunulmuştur. Bu kapsamda ilgili düzenlemeler tablodaki gibidir:

KANUN MADDE NUMARALARI	DEĞİŞİKLİK YAPILAN KANUNLAR	DEĞİŞEN MADDELER
MADDE: 1-2-3-4-5	2559 Sayılı Polis Vazife ve Salahiyet Kanunu	(4/A, 13, 15, 16, Ek 7)
MADDE: 6	2803 Sayılı Jandarma Teşkilat, Görev ve Yetkileri Kanunu	(Ek 5)
MADDE: 7-8-9	2911 Sayılı Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri K.	(23, 33, Ek 1)
MADDE: 10	3713 Sayılı Terörle Mücadele Kanunu	(7)
MADDE: 11-12	5237 Sayılı Türk Ceza Kanunu	(188, 191)
MADDE: 13-14	5271 Sayılı Ceza Muhakemesi Kanunu	(91, 100)
MADDE: 15-16	5542 Sayılı İl İdaresi Kanunu	(11, 66)
MADDE: 17	5233 Sayılı Terör ve Terörle Mücadeleden Doğan Zararların Karşlanması Hakkında Kanun	(13)
MADDE: 18-19-20	1174 Sayılı Kimlik Bildirme Kanunu	(1, Ek 3, Geçici 4)

2559 Sayılı Polis Vazife ve Salahiyet Kanunu'nda Yapılan Değişiklikler ve Değerlendirme

2559 sayılı Polis Vazife ve Salahiyetleri Kanunu'nun 2. maddesi ile polis, “kanunlara, tüzüklere, hükümet emirlerine ve kamu düzenine uygun olmayan eylemlerin işlenmesinden önce bu kanun hükümleri çerçevesinde önlem almak” göreviyle yükümlüdür. Bu polislik faaliyeti, suçun oluşumundan önce, kamusal düzenin ve toplum vicdanının zarar görmesini önlemek amacıyla tedbirlerin alınmasını sağlama amacını güder. Literatürde proaktif polislik olarak adlandırılan bu polislik uygulaması, ilgili kanunda yapılan değişikliklerle çok daha etkin birtakım yöntemlerin uygulanmasına olanak tanımıştır.

Yukarıda da ifade edildiği üzere, önleyici polislik faaliyetlerinden biri olan aramaya ilişkin olarak genişletilen bu kanun maddesi kapsamında, “kişinin üzerindeki elbisenin çıkarılması veya aracın, dışarıdan bakıldığında içerisi görünmeyen bölümlerinin açılması” kanun tarafından sınırlandırılmışken, “İç Güvenlik Paketi” kapsamında 2559 sayılı PYSK 4/A maddesine şu cümleler eklenmiştir:

“Ancak, el ile dıştan kontrol hariç kişinin üstü ve eşyası ile aracının dışarıdan bakıldığında içerisi görünmeyen bölümlerinin aranması; İçişleri Bakanlığı tarafından belirlenecek esaslar dahilinde mülki amirin görevlendireceği kolluk amirinin yazılı, acele hallerde sonradan yazıyla teyit

edilmek üzere sözlü emriyle yapılabilir. Kolluk amirinin kararı yirmi dört saat içinde görevli hâkimin onayına sunulur. Bu fıkra kapsamında yapılan araç aramalarına ilişkin olarak kişiye, arama gerekçesini de içeren bir belge verilir.”

İlgili maddede, “durdurma yetkisinin kullanılabilmesi için polisin tecrübesine ve içinde bulunulan durumdan edindiği izlenime dayanan makul bir sebebin bulunması” gerektiği ifade edilmiştir. Düzenlemeden önceki duruma atıfta bulunan gerekçede; “şüpheli kişinin üstü, eşyası ve aracının dışarıdan bakıldığında görünmeyen yerlerinin aranabilmesi için hâkim kararı veya gecikmede sakınca bulunan hallerde Cumhuriyet savcısının yazılı emri alınmaya çalışıldığında, aranılmak istenen kişi daha uzun süre bekletilerek mağdur edilmekte ve arama⁴ kararının verilmediği takdirde de suçun önlenmesinin önüne geçilemediği” ifade edilmiştir.

İlgili kanunda yapılan bir diğer değişiklik ise, PVSK 13. maddenin birinci fıkrasına H bendi⁵ eklenmiş ve aynı fıkra da yer alan “Yakalar ve gerekli kanuni işlemleri yapar” ifadesi “eylemin veya durumun niteliğine göre; koruma altına alır, uzaklaştırır ya da yakalar ve gerekli kanuni işlemleri yapar” şeklinde değiştirilmiştir. Değişikliğin gerekçesi olarak polisin, kendisinin ve başkalarının can güvenliğini alabilmesi için bir koruma tedbiri olduğu belirtilerek, bu sınırlamanın Anayasanın 23. maddesine de uygun olduğu ifade edilmiştir.

2559 sayılı kanunda yapılan bir diğer değişiklik de 15. maddeye⁶ eklenen “Polis; müşteki, mağdur veya tanık ifadelerini, talepleri halinde ikamet ettikleri yerlerde veya işyerlerinde de alabilir. Bu fıkranın kapsamı ile uygulanmasına ilişkin usul ve esaslar İçişleri Bakanlığı’na belirlenir.” fıkrasıdır. İlgili maddenin gerekçesinde, “bu sayede müşteki, mağdur veya tanıklıkların polis merkezlerine kadar iş gücü ve zaman kaybetmelerinin önlenmesi amaçlanmıştır.” denilmektedir. Ancak, çağdaş ve hak kayıplarının önüne geçecek olan bu uygulamanın hayata geçmesi, cürüm ve personel sayılarının personel aleyhine orantısızlığı yüzünden kanımızca pek mümkün görünmemektedir.

2559 sayılı kanununun 16. maddesinde yapılan değişiklik ise, kamuoyunda en fazla gündeme gelmiş ve tartışmalara neden olmuştur. İlgili maddenin üçüncü fıkrasının (b) bendine “basınçlı” ibaresinden sonra gelmek üzere “ve/veya boyalı” ibaresi ve aynı maddenin yedinci fıkrasına aşağıdaki bent eklenmiştir:

4 Önleme aramasının yapılabileceği haller için bkz. PVSK Md. 9; Adli Önleme Arama Yönetmeliği Md.14.

5 PVSK Madde 13/H: “Başkalarının can güvenliğini tehlikeye düşürenleri, eylemin veya durumun niteliğine göre; koruma altına alır, uzaklaştırır ya da yakalar ve gerekli kanuni işlemleri yapar.” Kolluğun; yakalama, gözaltına alma veya muhafaza almaya dair işlemleri için bkz. Yakalama, Gözaltına Alma ve İfade Alma Yönetmeliği Md. 4.

6 PVSK Madde 15 – “Polis; yaptığı tahkikat esnasında ifadelerine müracaat lazım gelen kimseleri çağırır ve kendilerine lüzumu olan şeyleri sorar.”

“Kendisine veya başkalarına, işyerlerine, konutlara, kamu binalarına, okullara, yurtlara, ibadethanelere, araçlara ve kişilerin tek tek veya toplu halde bulunduğu açık veya kapalı alanlara molotof, patlayıcı, yanıcı, yakıcı, boğucu, yaralayıcı ve benzeri silahlarla saldıran veya saldırıya teşebbüs edenlere karşı, saldırıyı etkisiz kılmak amacıyla ve etkisiz kılacak ölçüde,”

silah kullanım yetkisi tanınmıştır. Yapılan düzenlemenin gerekçesinde ise, polislin silah kullanma yetkisindeki soyut ifadelerden dolayı, “kanuni şartları gerçekleşmesine rağmen polislin silah kullanamaması” öne sürülerek, bilhassa toplumsal olaylarda eylemciler tarafından kullanılan ne tür silahlara silahlara karşı polislin silah kullanabileceği belirtilmiştir. “Boyalı su” kullanımı⁷ ile ilgili gerekçede ise, toplumsal olayların cereyanı içerisinde yakalama işleminin güçlüğü sebebiyle “kalabalıklar dağıldıktan sonra yakalama işleminin yapılabilmesine yönelik” bir düzenleme olduğu savunulmuştur.

Polisin suçu önlemede yönelik tedbirlerden bahsederken değinilen hususlardan “istihbarat faaliyetleri” ilgili kanun değişikliği kapsamında ele alınan bir diğer düzenlemedir. Düzenlemeden önce kamuoyunda sıkça tartışılan konulardan olan usulsüz dinlemeler ve bu kapsamda yapılan yargulamalar yüzünden, bu konuda içeriğinde yapılan düzenlemeleri önemli bir konuma getirmiştir. Kanunun gerekçesinde, istihbarat faaliyetleri daha ziyade önleyici polislik kapsamında değerlendirilmektedir. Bu kapsamda yapılan değişikliğe göre, 2559 sayılı Kanunun ek 7. Maddede yer alan “yirmi dört saat” ibaresi “kırk sekiz saat” şeklinde değiştirilmiştir.⁸ Değişiklik sonrası, dinleme yapabilmek için gecikme bulunması halinde dinleme yapılabilmesi, sinyal bilgilerinin alınabilmesi ve kayda alınması gibi işlemleri Emniyet Genel Müdürü veya İstihbarat Daire Başkanı’nın yazılı emriyle yapılabilmesi ve kırk sekiz saat içerisinde de yetkili ve görevli hâkim onayına sunulmaktadır. Onay süresinin uzatılmasının gerekçesi olarak yazılı emrin tatil günlerine denk gelme ihtimali yüzünden karar almanın mümkün olamamasına dikkat çekilmiştir. Ayrıca, “dinleme kararını verecek olan yetkili ve görevli hâkim, 4. Ankara Ağır Ceza Mahkemesi üyesi” olarak belirlenmiştir. Bu düzenlemenin yapılmasında da gerekçe olarak “istihbarat faaliyetlerindeki gizliliğin korunması ve karar mekanizması ile denetiminde etkinliği sağlama amacı” ileri sürülmüştür.

Geçmiş yıllardan kalan şüphelerin giderilmesi ve dinleme faaliyetlerindeki esneklikle ilgili endişeleri ele alan bir diğer önemli düzenleme, dinleme faaliyetlerinin denetimini içermektedir. Bu çerçevede, ilgili kurumların üst düzey yetkilileri, mülki idare amirleri, Emniyet Genel Müdürlüğü ve ilgili bakanlığın denetim elemanları tarafından yılda en az bir kez denetim yapılacağı belirtilmiştir. Ayrıca, denetim sonuçlarının rapor halinde Türkiye Büyük Millet Meclisi Güvenlik ve İstihbarat Komisyonu’na sunulacağı düzenlemesi getirilmiştir.

⁷ Zor ve silah kullanımı ve meşru savunma ve zorunluluk hali ile ilgili bkz. PVSK Md.16; TCK Md.25.

⁸ PVSK ek 7. maddesine yapılan değişikliklere uyumlu olacak şekilde 2803 sayılı kanunda da değişiklikler yapılmıştır.

2559 Sayılı Polis Vazife ve Salahiyet Kanunu'nda yapılan değişikliklere genel hatlarıyla bakıldığında, değişikliklerin anayasanın ruhuna uygunluğu, özgürlükçü veya güvenlikçi bakış açısına göre çelişen durumlar seyretmektedir. Özgürlük-güvenlik dengesi bağlamında bu konu ilerleyen bölümlerde ele alınacaktır. Ancak, değişiklik yapılan maddelerin gerekçelerinde güvenlikçi bir bakış açısının olduğu –ki yasal düzenlemenin yapılış nedenleri ve oluşturuluş biçimi göz önüne alındığında da güvenlikçi bir yaklaşımın ortada olduğu– düşünüldüğünden bu ve sonraki değerlendirme bölümlerinde daha özgürlükçü bir taraf gözüyle ve şüpheyle değerlendirmeler yapılacaktır.

Özgürlükçü bakış açısıyla değerlendirildiğinde; PVSK 4/A'da yapılan değişikliğin, 2005 yılında inşa edilen ceza hukuku sistemiyle çeliştiği değerlendirilmektedir. Kolluk kuvvetlerince bir türlü yeterince işletilemeyen idari ve adli polislik sistemine geçiş 2005 yılındaki ceza hukuku düzenlemesiyle sağlanmaya başlandıysa da iç güvenlik paketiyle birlikte bu durum idare lehine adli görevlerin güçlendirilmesiyle tersi bir istikamete bürünmüştür. Güvenlik paketi sonrasında ortaya çıkan durum şu şekildedir: Kolluk, önleme aramasını yapma yetkisini hem Polis Vazife ve Salahiyet Kanunu'nun 4/A maddesi, hem de aynı kanunun 9. maddesine dayanarak gerçekleştirebilecektir. Bu durumda, keyfiyetin önlenmesi ve herhangi bir hukuka aykırılığın oluşmaması için hakim kararının şart koşulduğu bu işlem, hakim kararına ihtiyaç duyulmayan sadece kolluk amirinin yazılı, hatta acil durumlarda sözlü emrinin yeterli olduğu önleme aramasına dönüşecektir. Nitekim bu durum kolluk amirinin adli polisliğin eş amiri konumuna getirecek ölçüde bir düzenlemedir. Ayrıca PVSK madde 4/A'nın 6. fıkrasında yer alan önleme aramasına ilişkin ölçülü olmayan bu düzenleme Anayasanın 13. maddesine aykırılık teşkil etmektedir. Ayrıca, aramaya ilişkin olan düzenleme de Anayasanın 20. maddesinde yer alan özel hayatın gizliliği hakkını ihlal ettiği değerlendirilebilir (Baytaç, 2015: 31-34).⁹

PVSK'nın 4/A maddesinde yapılan düzenleme ile kimliğin belirlenmesi amacıyla yapılan kısıtlamaların belirli kurallara uygun olarak uygulanması gerektiğini vurgulamaktadır. Yasal düzenlemeye göre kimlik sorma işlemi, polisin deneyimine ve mevcut durumdan edindiği makul bir sebep üzerine dayanmalı ve keyfiyet oluşturacak nitelikte olmamalıdır. Ayrıca durdurma süresi, işlem için zorunlu olan süreden fazla olmamalıdır. Sözü edilen tedbirlere rağmen uygulamada sorunların ortaya çıkması muhtemeldir (Gürühan, 2015: 171-172).

Son olarak meşru müdafaa hallerinin spesifik olarak belirlenerek artırıldığı PVSK 16. maddede yapılan düzenlemeler risklidir ve işin doğasına aykırıdır. Meşru müdafaa hali karmaşık ve çoğunlukla olayın her yönüyle bi-

9 Nitekim Anayasa Mahkemesi, 22 Şubat 2006 tarihinde verdiği kararda, Anayasa'nın 20. maddesinin özel yaşama müdahale oluşturan tüm aramalarda uygulanabileceğini ve bu nedenle önleme aramalarının hâkim kararı güvencesinden istisna tutulmasının düşünülmeyeceğini belirtmiştir. AyMK, 22.02.2006 tarih, 2003/29 E., 2006/24 K. No'lu Kararı (R.G. Yay. T.27.07.2006)

çimine göre değişkenlikte olan bir durumdur. Bu gibi durumların kazuistik bir biçimde belirlenmesi kolluk kuvvetlerini güç duruma düşürmektedir. Çok hızlı bir biçimde muhakeme yaparak ani kararlar verilmesi gereken durumlar karşısında bu gibi kıstaslar konulması kolluğun cesaretini kırmakta ve muhakeme gücünün önüne geçmektedir. Bu bakımdan sadece yapılan düzenlemede değil, tümünden ilgili maddenin polislik mesleğinin ruhuyla tezatlıklar barındırdığı açıktır.

2911 Sayılı Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Kanunu'ndan Yapılan Değişiklikler ve Değerlendirme

“İç Güvenlik Paketi” kapsamında yapılan kanun değişikliklerinden bir diğeri de 6/10/1983 tarihli ve 2911 sayılı Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri kanununun 23., 33. ve ek madde 1’de yapılan düzenlemelerdir. Kanununun 23. maddesinde “Ateşli silahlar veya” ifadesinden sonra “havai fişek, molotof ve benzeri el yapımı olanlar dâhil” ibaresi ve “zincir” ibaresinden sonra gelmek üzere, “demir bilye ve sapan” ibaresi eklenmiştir.

2911 sayılı Kanununun 33. maddesinde yapılan değişiklikle belirlenen suçlar tutuklama nedeni olarak kabul edilmiştir. Buna göre, Toplantı gösteri ve yürüyüşlerde zarar verici unsurlar ayrı ayrı belirtilmekte ve bu aletlerin kullanımı sırasında kimliklerini gizleyecek şekilde yüzlerini kapatanlara dört yıla kadar; yasadışı örgütlere ait amblem veya işaretlerle ilgili suç sayılacak nitelikte afiş veya slogan söyleyenler üç yıla kadar hapis cezası ile cezalandırılacaklardır.¹⁰

2911 sayılı kanuna eklenen ek madde ile toplumsal olaylar sırasında kamu, gerçek ve tüzel kişilerin mallarına karşı işlenen zararın devlet tarafından tazmini arından sorumlulara rücu edebilecektir. İlgili ek maddenin gerekçesinde, toplumsal olaylarda kişilerin ve kamu mallarına zarar verenlerden, zararın bedelini tanzim için sorumlulardan ilgili maliyetin rücu edilmesi sürecinde; sorumluların tespitinde yaşanan güçlükler yüzünden yaşanan zamanaşımı sorununun önüne geçmek için bu sürenin¹¹ iki katına çıkarıldığı belirtilmiştir.

2911 Sayılı Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Kanunu’nda yapılan değişikliklere bakıldığında, bilhassa yukarıda polisin silah kullanımını gerektiren hallerde görülen tezatlıklara benzer düzenlemelerin burada da yapıldığı görülmektedir. İlgili kanunun 23. maddesindeki detaylı izahlar Baytaç (2015: 45)’ın da belirttiği gibi kanun tekniği açısından oldukça sorunludur. Tek tek belirtilen hususlar, bu kapsamda ele alınmayan diğer unsurların dikkate alınmayacağı anlamına gelir. Bu bağlamda, “demir bilye” ifadesi ilgili maddede kullanılmıştır. Ancak, bilyenin demirden farklı bir maddeden yapılması durumunda

¹⁰ İç Güvenlik Paketi kapsamında yapılan değişiklikle kabul edilen bir diğer tutuklama nedeni oluşturacak yeni suç tanımları için bkz. 3713 Sayılı Terörle Mücadele Kanunu’nun madde 7/3.

¹¹ Türk Borçlar Kanunu’nun 73. maddesine göre rücu istemi tazminatın ödenmesinin ardından sorumlu kişinin öğrenildiği tarihten iki yılın sonuna kadar, her hâlükârda ise on yılın sonunda zamanaşımına uğramaktadır.

ilgili kanun değerlendirme dışında kalacaktır.

2911 sayılı kanun kapsamında gerilen olumlu bir düzenleme olarak değerlendirilebileceğimiz “rücu” işlemine ilişkin zamanaşımı süresinin bir kat artırılması kamu vicdanını destekler mahiyettedir. Ancak, bu olumlu görünen gelişme hukuk sistemimizdeki önemli bir sorunu açığa çıkarmaktadır. Zira kamu düzenini bozan ve zarara uğratanların kısa sürede tespitinin yapılması ya da faillerin yakalanamaması gibi durumlar neticesinde dava sürelerinin bu denli tedbirler almayı gerekli kılacak kadar uzun sürmesi kamu vicdanı açısından olumsuz bir durumdur.

5271 Sayılı Ceza Muhakemesi Kanunu’nda Yapılan Değişiklikler ve Değerlendirme

“İç Güvenlik Paketi” çerçevesinde yapılan önemli düzenlemelerden biri ve bu kanun kapsamında, hiç şüphesiz polise verilen en önemli yetkilendirmeler 5271 sayılı Ceza Muhakemesi Kanunu’nda yapılan düzenlemelerdir. CMK’nın 91. maddesine yapılan değişiklik dikkat çekicidir. Bu değişiklikle birlikte, kolluk tarafından savcıya haber vermeden gözaltına almanın yolu açılmıştır. Ancak bu şekilde gözaltına almak suçüstü hallerinde mülki amirlerce belirlenecek kolluk amirleri tarafından 24 saate kadar, şiddet olaylarına sebep olarak kamu düzenini bozabilecek toplumsal olaylar sırasında ve toplu olarak işlenen suçlarda ise 48 saate kadar gözaltına alınma kararı verilebileceği ifade edilmektedir. Gözaltı sürelerinin ardından, gözaltına alınan kişi, en geç kırk sekiz saat içinde bireysel suçlarda, toplu olarak işlenen suçlarda ise dört gün içinde hâkim karşısına çıkarılır. Kolluğa verilen bu gözaltı yetkisi ilgili düzenlemede belirtilen liste (katolog) suçlarına¹² karşı ilişkin bir sınırlamaya tabidir.

CMK 91. maddede yapılan bu değişikliğin gerekçesinde; mevcut düzenlemede (eski kanununa atıfla) suçüstü halinde dahi savcılığın gözaltı kararın gerekmekte olduğu ve kolluğa hiçbir inisiyatif verilmediği vurgulanmaktadır. Acele işlemlerin yapılmasında engelin ortadan kalkması ve faillerin sadece ifadelerinin alınıp serbest bırakılmalarından dolayı oluşan toplumsal infiallerin önün geçilmesine dair bir düzenleme olduğu savunulmuştur.

5271 Sayılı CMK’da yapılan değişikle kolluğa verilen gözaltı yetkisi ile adli sürecin hızlı ve etkili bir şekilde yürütebilmesi bakımından olumlu yönünü

12 Liste (katolog suçları): “A) *Toplumsal olaylar sırasında işlenen cebir ve şiddet içeren suçlar*, B) 5237 Sayılı TCK’da yer alan; Kasten öldürme (m.81, 82), Taksirle öldürme (m.85), Kasten yaralama (m.86, 87), Cinsel saldırı (m.102), Çocukların cinsel istismarı (m.103), Hırsızlık (m.141, 142), Yağma (m.148, 149), *Uyuşturucu veya uyarıcı madde imal ve ticareti* (m.188), Bulaşıcı hastalıklara ilişkin tedbirlere aykırı davranma (m.195), Fuhuş (m.227), Kötü muamele (m.232), C) 3713 Sayılı *Terörle Mücadele Kanununda* yer alan suçlar,

D) 2911 Sayılı *Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Kanununun* 33. maddesinin birinci fıkrasının (a) bendinde belirtilen suçlar,

E) 5442 Sayılı *İl İdaresi Kanununa* dayanılarak ilan edilen sokağa çıkma yasağını ihlal etme ve

F) 5607 Sayılı *Kaçakçılıkla Mücadele Kanununun* 3. maddesinde belirtilen suçlardır.”

ifade etmek gerekir. Lakin polise verilen gözaltı yetkisi pek çok çekinceyi de beraberinde taşımaktadır. 5271 sayılı kanuna göre polisin gözaltı karar verebilmesi öncelikle güçler ayrılığı ilkesine uygun bir dengeyi koruması bakımından pek çok sorunu beraberinde taşıyabilmektedir.

İlgili düzenleme ile keyfi müdahalelerin önüne geçmek adına ve bireylerin özgürlüklerini güvence altına almak için bir hukukçu olan savcıya ait bir hakkı kısmen polise bırakılmıştır. Bu yetki, halihazırda her biri farklı uzmanlıklar gerektiren mevzuatlara hâkim olması beklenen polisin sorumluluk alanına hukuki standartlara da tam olarak uygulayabilecek bir karar mercii olarak değerlendirmek anlamı taşır. Halbuki polislik mesleğinin doğası gereği öngörülmesi güç hadiselerle maruz kalıp kimi zaman ani karar alabilme zorunluluğu prosedüre uygun hareket etmeyi güç kılabilir. Gerçekten de polisin toplumsal olaylara müdahalesi sırasında uyguladığı gözaltı işlemlerinde yaşana ihlallere ilişkin verdiği örnek olay bu durumu kanıtlar niteliktedir. Yavuz (2016: 622)'un belirttiği gibi polisin toplumsal olaylara müdahaledeki önleyici ve bastırıcı rolü, adli kolluk görevinin önüne geçtiği için, hukuka aykırı davranışları ispatlamak için yeterli delillerin toplanamadığı ve bazı masum kişilerin de şüpheli konumuna düşebildiği durumlar ortaya çıkabilmektedir.

Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin 5/1-b ve Anayasamızın 19/2. maddelerinde gözaltına alma veya tutuklama işlemlerinin “hukukun öngördüğü bir yükümlülüğü yerine getirmesini sağlamak için hukuka uygun olarak” yapılmasını önerir. Bu hususta Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi de “demokratik bir toplumda taşıdığı önem ile özgürlük hakkını önemi arasında bir denge kurulması gerektiğine işaret etmiştir (Akt. Gürühan, 2015: 178)”. Gerçekten de gözaltına alma, ilk bölümde tartıştığımız güvenlik ve özgürlük dengesinin gündelik hayatta en yakıcı biçimde hissedildiği bir durumdur. Bu bakımdan Sokullu-Akıncı (1990: 91)'nın da önerdiği gibi polis, profesyonelce davranır, tarafsızlığı sağlar ve herhangi bir parti veya ideolojiyle ilişkililenmeden, insan haklarını temel referans alarak faaliyet gösterirse, gerçek anlamda etkili olacaktır.

Sonuç ve Öneriler

Güvenlik güçleri, devletin varlığını sürdürmesi ve politikalarının uygulanmasında önemli bir rol oynamaktadır. Ancak güvenlik politikalarının belirlenmesi ve uygulanması sürecinde, demokratik katılımın sağlanması, şeffaflık, hesap verilebilirlik ve temel hak ve özgürlüklerin korunması gibi unsurlar da önemlidir. Anayasal demokrasinin benimsendiği toplumlarda, güvenlik önlemleri ile özgürlükler arasında bir denge kurulması ve güvenlik uygulamalarının hukuk çerçevesinde gerçekleştirilmesi önemlidir. Bu sayede, devletin güvenliği sağlanırken bireylerin hak ve özgürlükleri de korunmuş olur. Demokratik katılımın genişletilmesi, şeffaflığın artırılması ve keyfi uygulamala-

rın engellenmesi, güvenlik politikalarının sağlıklı bir şekilde işleyebilmesini ve güvenlik-özgürlük dengesinin korunmasını sağlar.

Polis görev ve sorumlulukları yasaları uygulama, halkı koruma, suçu önleme gibi geniş bir içeriği kapsar. Polisler, kanun bilgisi, fiziksel dayanıklılık, sorun çözme yeteneği gibi niteliklere sahip olmalıdır. Örgütsel kültür, polis teşkilatının karakterini belirler ve emir komuta zinciri şeklinde teşkilatlanır. Rütbe sistemi ve denetim mekanizmaları polisin sorumluluklarını yerine getirmesini sağlar. Ancak, kontrolün tam olarak sağlanamadığı durumlar da olabilir. Yasalar, rütbeler, denetim ve ceza, polisin kanuna uyumunu gösterir ve demokratik sorumluluk gerektirir.

İç Güvenlik Paketi, Gezi Olayları ve 6-7 Ekim Kobani Olayları gibi toplumsal olayların etkisiyle oluşturulmuştur. Bu olaylar, terör örgütlerinin propagandasına dönüşmesi ve kamu düzenini bozan eylemler olarak gerekçelendirilmektedir. Bu nedenle, yeni tedbirlerin alınması ve cezaların caydırıcı hale getirilmesi gerekliliği vurgulanmaktadır. Bu düzenlemenin amacı, özgürlük-güvenlik dengesini korurken vatandaşların can ve mal güvenliğini sağlamaktır. Ancak ilgili yasal düzenlemelerin bir kısmında güvenliğin sağlanabilmesi için özgürlüklerin bir kısmının güvenlik güçlerinin inisiyatifi nispetince daralabilme ihtimalini de kuvvetlendirmiştir. Bu bakımdan “İç Güvenlik Paketi” kapsamında 2559 ve 5271 sayılı kanunlarda yapılan değişiklikler, özgürlükçü ve güvenlikçi bakış açıları arasında çelişkili durumlar içermektedir. Değişikliklerin güvenlikçi bir yaklaşımla yapıldığı görülmektedir. Özgürlükçü bakış açısıyla değerlendirildiğinde, değişikliklerin ceza hukuku sistemiyle çeliştiği düşünülmektedir. Bu doğrultuda 2559 sayılı kanunda yapılan değişikliklere yönelik ilke eleştiri idari ve adli polislik sistemindeki denge, güvenlik paketiyle idari görevlerin güçlendirilmesiyle bozulmuş olmasıdır. Bir diğer husus önleme araması yetkisi ile kolluğa daha geniş yetkilerin tanınmasıdır, ki bu durum Anayasa’ya aykırılık ve özel hayatın gizliliği hakkının ihlali olarak değerlendirilebilir. Son olarak meşru müdafaa hallerinin spesifik olarak belirlenmesi ve kolluğun muhakeme gücünün kısıtlanması riskli bir durum olarak değerlendirilmektedir.

5271 Sayılı CMK’da yapılan değişikliklere getirilen eleştiri ise polise verilen gözetim yetkisi ile adli sürecin hızlı ve etkili bir şekilde yürütülmesini sağlasa da bazı sorunları beraberinde getirmesidir. Bu yetki, savcının hukuki standartlara uygun bir şekilde karar verebileceği düşünülen alanı kısmen polise bırakmıştır. Ancak polislik mesleğinin doğası gereği prosedüre uygun hareket etmek bazen zor olabilir. Bu durumda, polis müdahalelerinde hukuka aykırı davranışlar ve masum kişilerin şüpheli duruma düşebildiği durumlar ortaya çıkabilir. Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Anayasa, gözetim altına işlemlerinin hukuka uygun olarak gerçekleştirilmesini önermektedir. Polisin tarafsızlık ve insan haklarına saygı çerçevesinde faaliyet göstermesi durumunda etkili olabileceği belirtilmektedir.

KAYNAKÇA

- Bayley, D. (2006). Gelecek İçin Polis. (Çev. Fethullah Eraslan), Ankara: Emniyet Genel Müdürlüğü
- Baytaç, A. B. (2015). 6638 Sayılı Kanun İle Pvsk Ve Cmk'da Yapılan Değişikliklerin Değerlendirilmesi . Journal of Istanbul University Law Faculty , 73 (2) , 29-47. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/iuhfm/issue/25015/264122>
- Drenth, A., Steden, R. (2020). Everyday Patrol Work For a Data-driven Flying Squad: Advancing Theoretical Thinking On Police Craftsmanship In Interacting With Civilians. Journal of Crime and Justice, 4(43), 486-501. <https://doi.org/10.1080/0735648x.2020.1722202>.
- Fosdick, B. Raymond (2006). Avrupa Polis Sistemleri 1914, Çev. Feyzullah Eraslan, Ankara: EGM Basımevi.
- Gürühan, C. (2015). Kimliği Bildirmeme Kabahatinin Özgürlük Ve Güvenlik Hakkı Bağlamında Değerlendirilmesi . Uyuşmazlık Mahkemesi Dergisi , 0 (6) , 163-184 . Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/mdergi/issue/16886/175837>.
- Neocleous, Mark (2000). The Fabrication Of Social Order A Critical Theory Of Police Power, London: Pluto Press.
- Osse, A. (2015). Polislik Faaliyetlerini Anlamak, (Çev. Zeynep Başer, Banu Dökmeci-başı, Fatih Gençkal, Zeyneb Gültekin, Nagehan Gürbüz, İlknur Urkun). İstanbul: Bion Matbaacılık Ltd. Şti.
- Rawls, J. (2009). A Theory of Justice. Harvard University Press.
- Russel, B. (1990). İktidar. (Çev. Mete Ergin). İstanbul: Sabaha Gazetesi Yayınları.
- Sokullu-Akıncı R.F. (1990) Polis: Toplumsal Bir Kurum Olarak Gelişmesi, Polis Alt-Kültürü ve İnsan Hakları. İstanbul: Gümüş Basımevi.
- Ullman, H. Richard (1983) "Redefining Security", International Security, Vol. 8, No. 1, The MIT Press, pp. 129-153.
- Yavuz, H. A. (2016). Yeni Bir Kolluk Tedbiri Olarak Önleyici Gözaltı: İç Güvenlik Paketi Kapsamında Düzenlenen Koruma Altına Alma Ve Uzaklaştırma Tedbirleri Üzerine Bir İnceleme . Türkiye Adalet Akademisi Dergisi , (27) , 609-666 . Retrieved From <https://dergipark.org.tr/tr/pub/taad/issue/52666/694167>.

Bölüm 22

YAŞAM MENUNİYETİ VE MUTLULUK EŞİTSİZLİĞİ: TÜRKİYE'DE EĞİTİM ÖRNEĞİ

Zeynep AKYÜREK¹

¹ Öğrt. Grv. Dr., Yalova Üniversitesi, Yalova Meslek Yüksek Okulu, Pazarlama Bölümü, Yalova, Türkiye, zeynep.akyurek@yalova.edu.tr, Orcid ID: 0000-0002-8981-9623

GİRİŞ

Geleneksel olarak, bir ülkenin refahı ve gelişimi ekonomik göstergelerle ölçülmüştür. Ancak, bu yaklaşımın yetersizliği ve bir bireyin gerçek mutluluğunu ve yaşam memnuniyetini yansıtmada sınırlamaları olduğu giderek daha fazla kabul edilmektedir. Bu nedenle, son yıllarda araştırmacılar ve siyaset yapıcılar, mutluluğu ve yaşam memnuniyetini anlamak için daha geniş ölçümlere odaklanmaya başlamışlardır (Diener ve Ryan, 2009). Birçok çalışma, mutluluğun belirli faktörlerle ilişkili olduğunu ve bu faktörlerin toplumsal yaşamda önemli bir rol oynadığını göstermektedir. Bu faktörler arasında sosyal ilişkiler, sağlık durumu, gelir düzeyi, iş tatmini ve eğitim düzeyi gibi değişkenler bulunmaktadır. Özellikle eğitim düzeyi, bireyin hayatta başarılı olma ve daha iyi bir yaşam sürdürme şansını artırmasıyla mutlulukla ilişkilendirilmiştir.

Birçok araştırma, eğitimin mutlulukla istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki içinde olduğunu göstermektedir. Eğitim, bireyin bilgi ve becerilerini geliştirerek kişisel gelişimine katkı sağlar ve sosyal fırsatları artırır. Ayrıca, eğitilmiş bireyler genellikle daha iyi işlere erişme ve ekonomik güvenceye sahip olma şansına sahiptir. Bu nedenle, eğitilmiş bireylerin genellikle daha yüksek bir yaşam memnuniyetine sahip olduğu gözlemlenmektedir (Yang vd, 2022, s.3). Bununla birlikte, yaşam memnuniyeti ile eğitim arasındaki ilişki konusunda bazı farklılıklar bulunmaktadır. Araştırmalar, yaşam memnuniyetinin eğitim düzeyiyle istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki içinde olmadığını göstermektedir. Yani, eğitim düzeyi artsa bile, bireylerin yaşam memnuniyetinde belirgin bir artış gözlenmemektedir. Bunun nedeni, yaşam memnuniyetinin karmaşık bir yapıya sahip olması ve birçok farklı faktörün etkili olması olabilir.

Bu çalışmanın amacı, Türkiye'deki mutluluk, yaşam memnuniyeti ve eğitim arasındaki ilişkiyi istatistiksel olarak analiz etmektir. Veri olarak Türkiye Mutluluk Anketi ve Ulusal Yaşam Memnuniyeti Veri Seti kullanılacak ve regresyon analizleri gerçekleştirilecektir. Bu çalışmanın sonuçları, eğitim ile mutluluk arasındaki ilişkiyi desteklerken, yaşam memnuniyeti ile eğitim arasında belirgin bir ilişki olmadığını gösterebilir. Bu bulgular, mutluluk ve yaşam memnuniyeti üzerine yapılan araştırmalara katkı sağlayacak ve siyaset yapıcılarının karar alma süreçlerinde daha geniş ölçümlere dayalı verilere odaklanmalarını teşvik edecektir.

Ancak, yapılan çalışmalarda belirlenen mutluluk ve yaşam memnuniyeti belirleyicilerinin zaman testini geçip geçemeyeceği veya sadece analiz edilen örnekleme sınırlı olup olmadığı konusunda hala belirsizlikler bulunmaktadır (Caner, 2016, s.364). Mutluluğu etkileyen faktörlerin farklı kültürler, toplumlar ve bireyler arasında değişebileceği kabul edilmelidir. Bu nedenle, mutluluk ve yaşam memnuniyetini anlama çabalarımızın güncel ve çeşitli popü-

lasyonlara uygulanabilir olması için sürekli araştırma ve veri toplama çabalarına ihtiyaç vardır. Bu alanda yapılan araştırmaların birikimi, akademik dergilerde yayınlanan makalelerin sayısı ile de desteklenmektedir. Ancak, belirlenen mutluluk ve yaşam memnuniyeti belirleyicilerinin zaman içinde geçerliliğini koruyup korumadığı veya sadece analiz edilen örnekleme sınırlı olup olmadığı konusunda belirsizlikler hala mevcuttur. Mutluluğu etkileyen faktörlerin kültürlere, toplumlara ve bireylere göre farklılık gösterebileceği kabul edilmelidir.

Bu nedenle, mutluluk ve yaşam memnuniyetini anlama çabalarımızın güncel ve çeşitli popülasyonlara uygulanabilir olması için sürekli araştırma ve veri toplama çabalarına ihtiyaç vardır (Veenhoven ve Dumludağ 2015). Bu çalışmanın amacı, Türkiye’de son yıllarda mutluluk ve yaşam memnuniyetinin belirleyicilerini en son ulusal temsili mikro veri setleri kullanarak araştırmaktır. Araştırma, Türkiye için 2017 ve 2021 yıllarında gerçekleştirilen Dünya Değerler Araştırması (WVS) anketi verilerini regresyon ve sıralı lojistik analizlerle değerlendirmek için kullanmıştır. Bu anket tarafından toplanan geniş veri çeşitliliği, mutluluk ve yaşam memnuniyetinin ilişkili faktörlerinin kapsamlı bir analizine olanak sağlamaktadır. Çalışmanın temel sorusu, eğitimin mutlulukla veya yaşam memnuniyetiyle ilişkili olup olmadığını belirlemektir.

Bu araştırma, literatüre iki şekilde önemli katkılarda bulunmaktadır. İlk olarak, mutluluk ve yaşam memnuniyeti farkının kapsamlı bir şekilde analiz edilmesini sağlamaktadır. İkinci olarak, eğitimin mutluluk veya yaşam memnuniyeti ile ilişkisini belirleyerek, gelecekteki mutluluk çalışmaları için öneriler sunmaktadır. Bu çalışma, mutluluk ve yaşam memnuniyetinin anlaşılması ve iyileştirilmesi konusunda politika yapıcılarına rehberlik edecek değerli bilgiler sağlamayı amaçlamaktadır

1. MUTLULUK KAVRAMI TEORİK ÇERÇEVE

Mutluluk, insanlık tarafından yaygın olarak bilinen, ancak tam olarak tanımlanması zor olan bir kavramdır. Bazı akademisyenlere göre, mutluluk hayatın temel hatta tek amacıdır (Ng, 1996, s.1). Mutluluk terimi, en geniş anlamıyla, tüm değerleri içeren bir kavram olarak kullanılmaktadır. Bu bağlamda, “iyilik hali” veya “yaşam kalitesi” gibi terimlerle de eşanlamlıdır ve hem bireysel hem de toplumsal refahı ifade etmektedir. Ayrıca, bu terim, yaşamın genel olarak subjektif bir değerlendirmesini ifade etmek için daha spesifik bir şekilde kullanılmaktadır (Veenhoven, 1996, s.3) ve kısaca “bireyin yaşadığı yaşamdan ne kadar memnun olduğunu” tanımlamaktadır.

Tarih boyunca, “mutluluk” kavramının tanımı, zamanın koşullarına ve toplumların inançlarına göre değişiklik göstermiştir. Fakat 21. Yüzyıldan itibaren, mutluluk ile ilgili akademik çalışmaların sayısı artış göstermiştir

(Kahneman ve Krueger, 2006, s.6). Ortaçağdaki acı çekme felsefesinden sonra, 1900’li yıllardan itibaren mutluluğun sadece ölümden sonraki hayatta kazanılmayacağı, bu dünyada da bireylerin mutlu olabileceği ifade edilmiştir. Bu şekildeki zihniyet anlayışı ile mutluluğa ulaşma bireylerin amacı haline gelmiş ve mutluluğun akıl ile çoğalabileceği ortaya konmuştur (Veenhoven ve Dumludağ, 2015, s.229).

Bu yeni perspektif, hükümetlerin kamu politikalarını belirlerken mutluluk üzerine istatistiksel verilerden yararlanmaya başlamalarına yol açmıştır (Veenhoven ve Dumludağ, 2015, s.228). Ulusal ve uluslararası düzeyde, mutluluğun ölçülmesi için kuruluşlar oluşturulmuş ve bu verilerin toplanması önemli bir hale gelmiştir. Bu sayede, toplumların mutluluğunu artırmak ve refahlarını iyileştirmek için daha etkili politikalar geliştirme amacı güdülmektedir. Bu sebeple, mutluluk kavramı zamanla değişmiş ve gelişmiştir. 21. yüzyılda yapılan araştırmalar, mutluluğun önemini vurgulayarak, mutluluğa ulaşmanın mümkün olduğunu ve akıl yürütmeye artırılabilirliğini göstermektedir (Kahneman ve Krueger, 2006, s.7). Hükümetler ve akademisyenler, mutluluğun ölçülmesi ve toplumların refahını iyileştirmek için bu alanda çalışmalar yapmaktadır. Bu çalışmalar, insanların daha mutlu ve tatmin edici bir yaşam sürdürebilmelerine katkıda bulunmayı hedeflemektedir.

Mutluluk, çeşitli bileşenlerin birleşimiyle ortaya çıkar. Bu bileşenler, farklı teorik yaklaşımlar tarafından farklı şekillerde tanımlanmıştır. Hedonik yaklaşıma göre, mutluluk zevk, memnuniyet ve olumlu duygularla ilişkilidir. Eudaimonik yaklaşıma göre ise mutluluk, anlam, amaç ve kişisel gelişimle ilişkilidir. Bireyin yeteneklerini kullanması, potansiyelini gerçekleştirme ve değerlerine uygun bir yaşam sürdürmesi mutluluğun önemli bileşenleridir (Ellison, 1991, s.80).

Mutluluk konusu, akademik araştırmaların odak noktalarından biridir. Psikoloji, felsefe, sosyoloji ve ekonomi gibi disiplinler mutluluğun doğasını ve etkileyen faktörleri anlamak için kapsamlı çalışmalar yürütmüştür. Genetik yatkınlık, kişilik özellikleri, sosyal ilişkiler, ekonomik durum, sağlık durumu ve kültürel faktörler gibi birçok etken mutluluğu etkileyebilmektedir. Ayrıca, pozitif psikoloji alanındaki çalışmalar, mutluluğu artıran faktörleri araştırarak kişisel ve toplumsal refahı geliştirmeyi hedeflemektedir.

Ng (1997), “mutluluğu” refah olarak ifade ederken, Oswald (1997), mutluluğu “zevk” ve “memnuniyet” olarak ifade etmiştir. Mutluluk kavramı ile ilgili karışıklık tüm sosyal bilimler alanını kapsamaktadır. Psikologlar, mutluluk ve yaşam memnuniyeti kavramını öznel iyi oluş çerçevesinde değerlendirirken, iktisatçılar bu kavramların birbiri yerine kullanılabilirliğini ifade etmişlerdir. (Bruni, 2007, s.17) bundan dolayıdır ki; Veenhoven (1984), mutluluğu bireyin yaşam kalitesini bir bütün olarak değerlendirerek tanımlanabileceğini vurgulamıştır (Veenhoven 2016; akt. Gül 2017).

Felsefede ise, duygusal veya öznel mutluluk tanımı ‘hedonik’ olarak adlandırılır (Veenhoven,1996). Ancak, genel olarak halk arasında, hedonizm terimi yanlış bir şekilde yalnızca anlık zevklere odaklanma ve gelecek veya başkalarını önemsememe anlamında yorumlanma eğilimindedir. Felsefi anlamıyla doğru bir şekilde yorumlandığında, hedonizmde bir sorun yoktur. Yanlış olan, başkalarına zarar vermek değil, kendini mutlu etmektir. ‘Mutluluk’, en yaygın ve en açık anlama sahip olan kelime olarak kullanılır. ‘Mutluluk’ kelimesinin anlamı net ve kesindir ve yanlış anlama riski minimumdur. ‘İyi olma’, çeşitli anlamlara gelebilir, bunlar arasında fiziksel iyi olma veya ekonomik refah da bulunabilir (Acar, 2019, s.148). ‘Öznel iyi olma’ gibi bir ek sıfat eklense bile, bu hala ‘mutluluk’tan daha az kesin bir anlam taşır. Hala genel mutluluk anlamına gelebileceği gibi, daha çok psikiyatrik anlamda zihinsel hastalıktan uzak olma anlamına da gelebilir.

Mutluluk, yaşamın genel olarak subjektif bir değerlendirmesini ifade eder (Bentham, 2017). Bireyin yaşadığı hayattan ne kadar memnun olduğu, mutluluğun ölçümünde önemli bir faktördür. Kişinin kendi yaşamını nasıl değerlendirdiği, mutluluğun öznel bir deneyim olduğunu ve her bireyin mutluluğu farklı şekillerde deneyimlediğini gösterir (Diener ve Ryan, 2009, s.397). Akademik çalışmalar ayrıca pozitif psikoloji alanında odaklanarak mutluluğu artırmaya yönelik müdahaleler ve stratejiler üzerinde de durmuştur. Pozitif psikoloji, insanların güçlü yönlerini kullanarak anlamlı hedefler belirlemelerini, pozitif duyguları deneyimlemelerini ve yaşamın anlamını keşfetmelerini teşvik eder.

Sonuç olarak, mutluluk üzerine yapılan akademik çalışmalar, mutluluğun karmaşık bir kavram olduğunu ve birden çok faktörün etkilediğini göstermektedir (Tağ ve Çetinkaya, 2019,s.860). Mutluluğun tanımı ve ölçümü konusunda daha fazla araştırma yapılması gerekmektedir. Ayrıca, bireylerin ve toplumların mutluluğu artırmak için hangi faktörlerin önemli olduğunu anlamak ve bu alanda politika ve müdahaleler geliştirmek önemli bir hedef olmalıdır. Bu çalışmalar, insanların daha mutlu ve tatmin edici bir yaşam sürmelerine katkıda bulunabilir.

2. YAŞAM MEMNUNİYETİ KAVRAMI TEORİK ÇERÇEVE

Literatürde farklı teorik çerçevelerde yaşam memnuniyetinin kavramsallaştırılması ile ilgili çalışmalar mevcuttur. Bazı araştırmacılar yaşam memnuniyetini mutluluğun bir alt kategorisi olarak görürken, diğerleri mutluluk ve yaşam memnuniyetini psikolojik iyi olmanın farklı boyutları olarak değerlendirir (Dumludağ vd, 2016, s.957). İlk yaklaşım mutluluğu, yaşamda pozitif ve negatif olaylar ve deneyimler tarafından üretilen bir duygusal durum olarak kavramsallaştırırken; yaşam memnuniyeti ise daha çok bilişsel bir değerlendirme olarak görülmekte ve sosyal karşılaştırmalar, bireyin istekleri, beklentileri ve umutları gibi faktörlere bağlıdır.

Davis ve Fine-Davis (1991) tarafından ortaya atılan bir perspektife göre, yaşam memnuniyeti mutluluğun daha geniş bir kavramının bir parçası olarak değerlendirilebilir. Bu yaklaşım, yaşam memnuniyetini, bireyin genel olarak yaşam koşulları, başarıları ve hedeflerine yönelik değerlendirmesini kapsayan daha geniş bir mutluluk kavramının alt bileşeni olarak görür. Yaşam memnuniyetinin ölçümü genellikle bilişsel değerlendirmeler ve bireyin yaşamının bütününe ilişkin öznel değerlendirmeleri içerir. Buna karşın, Dieter (2002) mutluluk ve yaşam memnuniyetini psikolojik iyi olmanın farklı boyutları olarak değerlendirmiştir. Bu yaklaşımda mutluluk, yaşamda pozitif ve negatif olaylar ve deneyimler tarafından üretilen bir duygusal durum olarak kavramsallaştırılırken; yaşam memnuniyeti ise sosyal karşılaştırmalar, bireyin beklentileri, istekleri ve umutları gibi faktörlere dayalı olarak daha çok bilişsel bir değerlendirme olarak görülür. Bu perspektif, bireyin alguları ve değerlendirmelerinin yaşam memnuniyetini belirlemedeki rolünü vurgular.

Kişisel başarılar, yaşam memnuniyeti üzerinde önemli bir etkiye sahip olabilir. Bireyler, hedeflerine ulaşma, kendini geliştirme, yeteneklerini kullanma ve kişisel tatmin elde etme gibi kişisel başarılarla ilişkilendirilen deneyimlerden memnuniyet duyabilirler. Bunun yanı sıra, sosyal ilişkiler de yaşam memnuniyetini etkileyen önemli bir faktördür. Yakın ilişkiler, aile bağları, arkadaşlıklar ve sosyal destek ağları, bireylerin kendini anlaşılmış hissetmesini, sevgi ve destek görmesini ve toplumsal bağlantılarını artırmasını sağlayarak yaşam memnuniyetini olumlu yönde etkileyebilir (Aydın, 2020).

Maddi durum da yaşam memnuniyetinin bir diğer önemli belirleyicisidir. Finansal güvenlik, yeterli gelir, maddi kaynaklara erişim ve ekonomik refah, bireylerin temel ihtiyaçlarını karşılamasına ve yaşamlarında güvenlik hissi oluşturmaya yardımcı olarak yaşam memnuniyetini etkileyebilir (Venhoven ve Dumludağ, 2015). Sağlık durumu da yaşam memnuniyetini etkileyen kritik bir faktördür. İyi bir fiziksel ve zihinsel sağlık, bireylerin enerji seviyelerini artırabilir, günlük aktivitelere katılımlarını sağlayabilir ve genel yaşam kalitesini iyileştirebilir (Andrews ve Withey, 1976). Ayrıca, kültürel etkiler de yaşam memnuniyetini etkileyen önemli bir faktördür. Bireylerin kültürel değerlerine uyum sağlama, kimlik benimseme, toplumla ilişkileri ve kültürel bağlılık, yaşam memnuniyetini etkileyebilir. Kültürel etkiler, bireylerin değerlerini, inançlarını, geleneklerini ve toplumsal normları yansıtan bir ortamda yaşadıklarında daha fazla memnuniyet duymalarını sağlayabilir (Cummins, 2013, s.187).

Bu faktörlerin yaşam memnuniyeti ile etkileşimi karmaşık olabilir ve bireyden bireye değişebilir. Örneğin, bazı bireyler için maddi durumun yaşam memnuniyetinde belirleyici bir faktör olduğu görülürken, diğerleri için sosyal ilişkiler veya kültürel bağlılık daha önemli olabilir (Easterlin, 2008, s.467). Bu nedenle, yaşam memnuniyetini etkileyen faktörlerin anlaşılması, bireysel farklılıkların ve çeşitliliğin göz önünde bulundurulmasını gerektirir

(Kahneman ve Deaton, 2010). Sonuç olarak, kişisel başarılar, sosyal ilişkiler, maddi durum, sağlık ve kültürel etkiler gibi faktörlerin yaşam memnuniyetini etkilediği gözlemlenmektedir. Bu faktörlerin karmaşık etkileşimi, bireylerin yaşam memnuniyetini belirlemede önemli bir rol oynamaktadır. Araştırmaların bu faktörlerin etkileşimini daha iyi anlamaya yönelik olarak devam etmesi, yaşam memnuniyetini artırmaya yönelik stratejilerin geliştirilmesine katkı sağlayabilir

Farklı teorik çerçevelerde olsa da, yaşam memnuniyetini etkileyen çeşitli faktörler bulunmaktadır. Bu faktörler, bireylerin yaşam deneyimlerine, değerlerine ve toplumsal bağlaamlara bağlı olarak değişiklik gösterebilir. Literatürde, yaşam memnuniyetini etkileyen faktörlerin kavramsallaştırılmasını ve bu faktörlerin nasıl etkileşim içinde olduğunu araştırmayı amaçlayan çalışmalar mevcuttur (Cummins,2013; Bruni, 2007; Diener ve Ryan, 2009). Yaşam memnuniyetinin kavramsallaştırılması, bireylerin subjektif yaşam değerlendirmelerine ilişkin önemli bilgiler sunmaktadır. Yaşam memnuniyetini mutluluk kavramının bir alt kategorisi olarak gören veya farklı boyutlar olarak değerlendiren perspektifleri dikkate alarak, araştırmacılar ve uygulayıcılar bireylerin genel yaşam memnuniyetini ve psikolojik iyi olma düzeyini artırmak için etkili stratejiler tasarlayabilirler.

3. YAŞAM MEMNUNİYETİ VE MUTLULUK ARASINDAKİ PARADOKSAL İLİŞKİ

Günümüzde, mutluluk ve yaşam memnuniyeti konuları, psikoloji, sosyoloji ve ekonomi gibi birçok disiplinde büyük ilgi görmektedir. Mutluluk ve yaşam memnuniyeti arasında beklenmedik bir paradoksal ilişki olduğunu gösteren birçok araştırma bulunmaktadır (Kahneman ve Deaton,2010). Bu paradoksal ilişki, mutluluk ve yaşam memnuniyeti arasındaki ilişkinin karmaşık ve çok boyutlu olduğunu göstermektedir. Mutluluk ve yaşam memnuniyeti arasındaki paradoksal ilişki, geleneksel olarak kabul edilen pozitif korelasyonun aksine, bazı durumlarda negatif veya karmaşık bir ilişkiyi ifade eder. Yani, bazı insanlar yüksek düzeyde mutlu olmalarına rağmen yaşam memnuniyeti düşük olabilirken, diğerleri düşük mutluluk düzeyine rağmen yüksek bir yaşam memnuniyetine sahip olabilir (Kahneman ve Deaton,2010).

Paradoksal ilişkinin nedenleri ve mekanizmaları konusunda çeşitli açıklamalar öne sürülmüştür. Bunlar arasında adaptasyon teorisi, karşılaştırma teorisi, psikolojik örgütlenme teorisi ve kültürel faktörler gibi farklı yaklaşımlar yer almaktadır. Adaptasyon teorisi, insanların belirli bir düzeyde mutluluğa adaptasyon gösterdiğini ve yeni koşullara uyum sağladığını öne sürer (Akerlof, 2002). Karşılaştırma teorisi ise bireylerin mutluluklarını çevrelerindeki diğer insanlarla karşılaştırarak belirlediğini savunur (Kahneman, 2003). Psikolojik örgütlenme teorisi, bireylerin farklı yaşam alanlarında farklı değerlendirmeler yaptığını ve mutluluklarının bu değerlendirmelere bağlı ol-

duğunu ileri sürer. Kültürel faktörler ise bireylerin mutluluk algısını etkileyen önemli bir rol oynar (Davis ve Fine-Davis, 1991). Genel olarak mutluluk ve yaşam memnuniyeti arasındaki paradoksal ilişkiyle ilgili birkaç önemli çalışma mevcuttur.

Richard Easterlin tarafından 1974 yılında ortaya atılan paradoks, gelir artışının mutluluğu artırmadığını, yani gelirin belirli bir düzeyden sonra mutluluk üzerinde sınırlı bir etkisi olduğunu öne sürmektedir (Easterlin 2008). Bu paradoks, gelirin mutlulukla ilişkisini açıklamak için referans çerçevesi yaklaşımını kullanır. İnsanların mutluluklarını çevrelerindeki insanlarla karşılaştırarak belirlediğini ileri süren, göreceli gelir hipotezi (Relative Income Hypothesis), insanların gelir düzeylerini diğer insanlarla karşılaştırarak mutluluklarını belirlediğini ifade etmektedir (Ackley, 1951) . Yani, daha yüksek gelire sahip olmak, ancak diğer insanlarla karşılaştırıldığında daha yüksek bir gelir elde etmek mutluluğu artırabilir. Adaptasyon teorisinde, insanların mutluluklarını geçmiş deneyimleri ve referans çerçeveleriyle karşılaştırarak belirlediğini öne sürer (Ersoy Yılmaz ve Çetinel, 2015, s.213). İnsanlar yeni koşullara hızla uyum sağlarlar ve bu nedenle mutluluk düzeyleri geçici olaylardan etkilenebilir, ancak zamanla eski mutluluk seviyelerine geri dönebilirler.

Sonuç olarak, mutluluk ve yaşam memnuniyeti arasındaki paradoksal ilişki, bireylerin algılarının ve değerlerinin karmaşıklığına işaret etmektedir (Aydın 2020). Bu alandaki araştırmalar, bu paradoksal ilişkinin nedenlerini daha iyi anlamak ve bireylerin mutluluklarını etkileyen faktörleri belirlemek için önemlidir. İleri araştırmalar, bu paradoksal ilişkinin sosyoekonomik faktörler, kültürel etkiler ve bireysel özellikler gibi çeşitli değişkenler üzerindeki etkilerini daha detaylı bir şekilde incelemeyi hedeflemelidir. Bu şekilde, mutluluk ve yaşam memnuniyeti arasındaki paradoksal ilişki daha kapsamlı bir şekilde anlaşılabilir ve bireylerin refahını artırmak için daha etkili stratejiler geliştirilebilir.

4. YÖNTEM

Bu çalışma, Dünya Değerler Araştırması'nın 2017-2022 yıllarında elde ettiği verileri analiz ederek eğitim ile mutluluk ve yaşam memnuniyeti arasındaki ilişkiyi incelemektedir. Araştırmanın temel sorusu şu şekildedir: "Eğitim ile mutluluk ve yaşam memnuniyeti arasında hangi düzeyde bir ilişki bulunmaktadır?" Çalışmanın hipotezleri ise aşağıdaki gibidir:

H1: Eğitim ile bireylerin mutluluğu pozitif bir ilişki içerisindedir.

H2: Eğitim ile bireylerin yaşam memnuniyeti pozitif bir ilişki içerisindedir.

H3: Eğitim, bireylerin yaşam memnuniyeti ve mutluluğu ile pozitif bir

ilişki içerisinde, bu ilişki kontrol değişkenleri göz önünde bulundurularak analiz edilecektir

4.1. ARAŞTIRMADA KULLANILAN ÖLÇEKLER

Bu çalışmada eğitim düzeyi, tek maddelik kapalı uçlu bir soru kullanılarak ölçülmüştür. Katılımcılara “En yüksek eğitim düzeyiniz nedir?” şeklindeki soru sorulmuş ve yanıt seçenekleri (0) Erken çocukluk eğitimi/ Eğitim-sizlik, (1) İlköğretim, (2) Ortaöğretim, (3) Lise, (6) Yükseköğretim şeklinde kodlanmıştır. Yaşam memnuniyeti ise, tek bir kapalı uçlu bir soru kullanılarak ölçülmüştür. Katılımcılara “Genel olarak bugünlerde hayatınızdan ne kadar memnunsunuz?” şeklinde bir soru yöneltilmiş ve yanıt kategorileri 1’den (hiç memnun değilim) 10’a (son derece memnunuz) kadar değişen aralıkta belirlenmiştir. Mutluluk ise, “Tüm şeyleri bir araya koyduğunuzda, kendinizi nasıl tanımlarsınız?” sorusuyla ölçülmüş ve yanıt seçenekleri (1) Çok mutlu, (2) Oldukça mutlu, (3) Çok mutsuz, (4) Hiç mutlu değil şeklindedir.

4.2. ARAŞTIRMADA KULLANILAN VERİLERİN ANALİZİ

Veri analizi için üç adım izlenmektedir. İlk adımda, eğitim ve yaşam memnuniyeti ve eğitim ve mutluluk arasındaki ilişkinin gücünü ve yönünü araştırmak amacıyla regresyon analizi uygulanmıştır. İlk adımda, eğitim düzeyi ile yaşam memnuniyeti ve mutluluk arasındaki ilişkinin gücünü ve yönünü belirlemek amacıyla regresyon analizi uygulanmıştır. Bu analiz, eğitim düzeyinin yaşam memnuniyeti ve mutluluk üzerindeki etkisini istatistiksel olarak değerlendirmek için kullanılmıştır. Regresyon analizi, bağımsız değişken olan eğitim düzeyinin, bağımlı değişkenler olan yaşam memnuniyeti ve mutluluk üzerindeki etkisini tahmin etmek için kullanılan bir istatistiksel yöntemdir. Bu adımda, regresyon analizi sonuçlarına dayanarak eğitim düzeyinin yaşam memnuniyeti ve mutluluk üzerindeki etkisi istatistiksel olarak değerlendirilmiştir.

İkinci adımda, İkinci adımda, eğitim düzeyi ile yaşam memnuniyeti ve mutluluk arasındaki ilişkileri ayrı ayrı değerlendirmek için basit sıralı regresyon analizleri gerçekleştirilmiştir. Bu analizlerde, eğitim düzeyi bağımsız değişken olarak kullanılmış ve yaşam memnuniyeti ile mutluluk bağımlı değişkenler olarak ele alınmıştır. Basit sıralı regresyon analizi, bir bağımsız değişkenin tek bir bağımlı değişken üzerindeki etkisini incelemek için kullanılan bir istatistiksel yöntemdir. Bu adımda, eğitim düzeyinin yaşam memnuniyeti ve mutluluk üzerindeki etkisi, basit sıralı regresyon analizi sonuçlarına dayanarak istatistiksel olarak değerlendirilmiştir.

Üçüncü adımda, , yaş ve eğitim gibi kontrol değişkenlerinin dikkate alındığı çoklu sıralı regresyon analizi, kadınların çalışması ve yaşam memnuniyeti arasındaki ilişkiyi daha kapsamlı bir şekilde değerlendirmek amacıyla

gerçekleştirilmiştir. Bu analiz, kadınların çalışma durumunun yaşam memnuniyeti üzerindeki etkisini, yaş ve eğitim gibi diğer faktörlerin etkisini kontrol ederek incelenmesini sağlamıştır. Çoklu sıralı regresyon analizi, kadınların çalışması ile yaşam memnuniyeti arasındaki ilişkinin karmaşıklığını ve bu ilişkide rol oynayan diğer değişkenlerin etkisini anlamayı hedeflemiştir. Bu adım, araştırmada elde edilen bulguların daha derinlemesine ve detaylı bir şekilde analiz edilmesine olanak sağlamıştır.

H1 hipotezi doğrultusunda yapılan istatistiksel analiz, eğitim ile bireylerin mutluluğu arasında pozitif bir ilişki olduğunu öne sürmüştür. Ancak, elde edilen sonuçlar bu hipotezi desteklememektedir. Yapılan regresyon analizinde (Tablo 1), mutluluk ile eğitim arasındaki ilişki istatistiksel olarak anlamlı değildir. P değeri (Prob > F) 0.1421 olarak hesaplanmıştır ve genellikle kabul edilen anlamlılık düzeyi olan 0.05'ten büyüktür. Bu sonuç, eğitim düzeyi ile mutluluk arasındaki ilişkinin tesadüfi bir ilişki olabileceğini veya diğer faktörlerin daha büyük bir etkiye sahip olabileceğini düşündürmektedir. Ayrıca, R-kare değeri 0.0011 olarak hesaplanmıştır. Bu da modelin, mutluluğun varyansının çok küçük bir kısmını açıkladığını göstermektedir. (Adjusted R-squared) değeri ise 0.0006 olarak hesaplanmıştır, bu da modeldeki kontrol değişkenlerinin eklenmesinin açıklama gücünü çok az bir miktar artırdığını göstermektedir. Sonuç olarak, bu analiz sonuçları, eğitim düzeyi ile mutluluk arasında anlamlı bir ilişki tespit edilemediğini göstermektedir. Basit sıralı regresyon analizi sonuçlarına göre (Tablo 2), sıralı lojistik regresyon analizi sonucunda mutluluk ile eğitim arasındaki ilişki istatistiksel olarak anlamlı bulunmamıştır (Estimate = -.0412, SE = .0242, Wald = 1, p = 0.088). Eğitim değişkeninin katsayısı (-0.0412201) istatistiksel olarak anlamlı olmayan bir değere sahiptir (p > 0.05). Bu analiz sonuçlarına dayanarak, eğitim değişkeninin mutluluk üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkisi olmadığı sonucuna varılabilir. Bu bulgular, mutluluğu etkileyen diğer faktörlerin veya değişkenlerin daha büyük bir rol oynadığını düşündürmektedir.

Hipotez 2, eğitimin bireysel yaşam memnuniyeti ile pozitif bir ilişkisi olduğu öne sürmüştür. Yapılan regresyon analizi sonucunda da (Tablo 2), eğitim düzeyi ile yaşam memnuniyeti arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunduğu görülmüştür. Eğitim değişkeninin katsayısı (.0511838) istatistiksel olarak anlamlı bir değere sahip olduğu için (p < 0.05), eğitim düzeyinin yaşam memnuniyeti üzerinde belirgin bir etkisi olduğu söylenebilir. Ayrıca, R-kare değeri 0.0026 olarak hesaplanmıştır. Bu değer, modelin yaşam memnuniyetinin varyansının sadece çok küçük bir oranını açıkladığını göstermektedir. Adjusted R-squared değeri ise 0.0021 olarak hesaplanmıştır, bu da modeldeki kontrol değişkenlerinin eklenmesinin açıklama gücünü az miktarda artırdığını gösterir. Sonuç olarak, bu regresyon analizi sonuçlarına göre, eğitim düzeyi ile yaşam memnuniyeti arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir. Eğitim düzeyi arttıkça yaşam memnuniyeti

de artma eğiliminde olabilir. Bununla birlikte, belirtilmelidir ki bu ilişki oldukça zayıf bir ilişkidir ve diğer faktörlerin de yaşam memnuniyeti üzerinde etkili olduğu göz önünde bulundurulmalıdır.

Hipotez 2'ye yönelik gerçekleştirilen sıralı lojistik regresyon analizi sonuçlarına göre, yaşam memnuniyeti ile eğitim arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmaktadır (Estimate = .0578, SE = .022, Wald = 2.60, $p = .009$). Bu bulgular, eğitim seviyesinin bireylerin yaşam memnuniyetini etkilediğini göstermektedir. Analiz sonuçlarına göre, eğitim değişkeninin katsayısı .0578 olarak hesaplanmıştır, bu da eğitim seviyesinin artmasıyla birlikte bireylerin yaşam memnuniyetinin odds değerine göre 0.0578 oranında arttığını göstermektedir. Ayrıca, %95 güven aralığı 0.014 ile 0.101 arasında bulunmaktadır, yani eğitim seviyesindeki artışın yaşam memnuniyetini %95 güven düzeyinde 0.014 ile 0.101 arasında değiştirdiği söylenebilir. Bu bulgular, daha yüksek eğitim seviyelerine sahip bireylerin genel olarak daha yüksek yaşam memnuniyetine sahip olma olasılığının daha yüksek olduğunu göstermektedir. Yüksek eğitim seviyesinin bireylerin yaşam koşullarını, sosyal ilişkilerini, iş olanaklarını ve kişisel gelişimlerini olumlu yönde etkileyebileceği düşünülmektedir.

Son olarak çalışmada (hipotez 3) mutluluk ve yaşam memnuniyetinin eğitim, yaş, cinsiyet ve medeni durum düzeyi ile olan ilişkisi çoklu sıralı regresyon analizi kullanılarak incelenmiştir. Araştırmanın temel amacı, bu faktörlerin mutluluk ve yaşam memnuniyeti üzerindeki etkilerini kontrol etmek ve ilişkilerini anlamak için bir model oluşturmaktır. Elde edilen sonuçlarda, mutluluk modelinde (Tablo4) "Prob > chi²" değeri 0.0318 ve yaşam memnuniyeti modelinde ise (Tablo5) 0.0103 olarak belirtilmiştir. Bu değerler, modellerin genel uyumunun istatistiksel olarak anlamlı olduğunu göstermektedir. Bu sonuçlar, modelin veri setiyle uyumunun rastlantısal olmadığını ve verilerin modelle uyumlu olduğunu göstermektedir.

Bu bulgular, çalışmanın ana hipotezini desteklemektedir. Bu da, eğitim, yaş, cinsiyet ve medeni durum düzeyi değişkenlerinin mutluluk ve yaşam memnuniyeti üzerindeki etkilerinin istatistiksel olarak anlamlı olduğunu göstermektedir. Sonuç olarak, bu çalışmada gerçekleştirilen çoklu sıralı regresyon analizi, eğitim, yaş, cinsiyet ve medeni durum düzeyinin mutluluk ve yaşam memnuniyeti arasındaki ilişkiyi kontrol ederek incelenmiştir. Elde edilen sonuçlar, modellerin genel olarak veriye uyumunun istatistiksel olarak anlamlı olduğunu göstermektedir. Bu bulgular, çalışmanın hipotezini destekleyen önemli bulgular olarak değerlendirilebilir.

TABLO 1. MUTLULUK VE EĞİTİM REGRESYON ANALİZİ

Değişken	Katsayı	Standart Hata	P-değeri
Eğitim	-0.0118183	0.0080471	0.142

TABLO 2. YAŞAM MEMNUNİYETİ VE EĞİTİM REGRESYON ANALİZİ

Değişken	Katsayı	Standart Hata	P-değeri
Eğitim	0.0511838	0.02248	0.023

TABLO 3. MUTLULUK VE EĞİTİM MODELİ

Değişken	Katsayı	Standart Hata	P-değeri
Eğitim	-.0317851	0.0250408	0.023
Cinsiyet	-.0831534	0.0901267	0.356
Yaş	.0114211	.0044492	0.010
Evlilik	0.280535	0.022892	0.220

TABLO 4. YAŞAM MEMNUNİYETİ VE EĞİTİM MODELİ

Değişken	Katsayı	Standart Hata	P-değeri
Eğitim	0.0579211	.021757	0.008
Cinsiyet	0.0295862	0.0786221	0.707
Yaş	-.0030923	0.0038243	0.419
Evlilik	-.0517889	-.0198467	0.009

5. SONUÇ

Bu çalışmanın sonuçlarına dayanarak, eğitim düzeyi ile yaşam memnuniyeti ve mutluluk arasında karmaşık bir ilişki olduğu sonucuna varabiliriz. İlk olarak, eğitim düzeyi ile mutluluk arasında anlamlı bir ilişki tespit edilememiştir. Bu bulgu, mutluluğu etkileyen diğer faktörlerin veya değişkenlerin daha büyük bir rol oynadığını düşündürülebilir. Öte yandan, eğitim düzeyi ile yaşam memnuniyeti arasında pozitif bir ilişki bulunmuştur. Bu bulgu, eğitim seviyesinin artmasıyla birlikte bireylerin yaşam memnuniyetinin artma eğiliminde olduğunu göstermektedir. Yüksek eğitim seviyesinin bireylerin yaşam koşullarını, sosyal ilişkilerini, iş olanaklarını ve kişisel gelişimlerini olumlu yönde etkileyebileceği düşünülmektedir.

Ayrıca, çoklu sıralı regresyon analizi sonuçlarına göre, eğitim, yaş, cinsiyet ve medeni durum düzeyi gibi kontrol değişkenleri mutluluk ve yaşam memnuniyeti üzerinde istatistiksel olarak anlamlı etkilere sahiptir. Bu bulgular, bu faktörlerin mutluluk ve yaşam memnuniyeti üzerindeki etkilerini kontrol etmek ve ilişkilerini anlamak için bir model oluşturmanın önemini vurgulamaktadır. Bu çalışmanın sonuçları, eğitim düzeyi ile mutluluk arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki tespit edilemediğini göstermiştir.

Bu durum, mutluluğun daha karmaşık bir yapıya sahip olabileceğini ve diğer faktörlerin mutluluğu etkileyen daha baskın etkenler olabileceğini düşündürmektedir. Öte yandan, eğitim düzeyi ile yaşam memnuniyeti arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki saptanmıştır. Bu da eğitimin, bireylerin yaşam memnuniyetini olumlu yönde etkileyebileceğini göstermektedir.

Bu çalışma, eğitim politikalarının ve diğer yaşam kalitesi faktörlerinin belirlenmesi açısından önemli bir adım atarak, bu alanda daha kapsamlı bir anlayışın geliştirilmesine katkıda bulunmuştur. Veri analizi yöntemleri kullanılarak gerçekleştirilen regresyon analizleri, eğitim düzeyi ile yaşam memnuniyeti ve mutluluk arasındaki ilişkinin gücünü ve yönünü belirlemeye yönelik istatistiksel olarak güvenilir sonuçlar ortaya koymuştur. Sonuç olarak, bu çalışmanın bulguları, eğitim düzeyinin yaşam memnuniyeti ve mutluluk üzerindeki etkisini anlamamıza ve eğitim politikalarının bu faktörleri nasıl şekillendirebileceğine dair daha fazla bilgi edinmemize yardımcı olmuştur. Ancak, bu alanda daha fazla araştırma yapılması ve farklı değişkenlerin etkilerinin daha ayrıntılı bir şekilde incelenmesi gerekmektedir. Bu çalışma, gelecekteki çalışmalara bir temel oluşturarak, yaşam kalitesini iyileştirmek için etkili politika ve müdahalelerin geliştirilmesine katkıda bulunabilecektir.

KAYNAKÇA

- Diener, E., Emmons, R. A., & Larsen, R. J. (1985). The Satisfaction With Life Scale . *Journal of Personality Assessment*, 49(1), 71-75., DOI: 10.1207/s15327752jpa4901_13 adresinden alındı
- Kahneman, D., & Krueger, A. B. (2006). Developments in the Measurement of Subjective Well-Being . *The Journal of Economic Perspectives*, 20(1).
- Tağ, M. N., & Çetinkaya, B. (2019). Öznel İyi Oluş Hali, Başkasına Güven Ve İş Motivasyonu Arasındaki İlişki: Beklenti Teorisi Çerçevesinde Çok Düzeyli Analiz. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 15(3), 858-888.
- Acar, Y. (2019). Türkiye’de Yaşam Memnuniyetinin Belirleyicileri: İller Üzerine Bir Yayıncı Kesit Analizi . *Maliye Araştırmaları Dergisi*, 5(2), 145-157.
- Ackley, G. (1951). Review of Income, Saving, and the Theory of Consumer Behavior by J. S. Duesenberry. *The Review of Economics and Statistics*, 33(3), 255–257. <https://doi.org/10.2307/1926590> adresinden alındı
- Akerlof, G. A. (2002). Behavioral Macroeconomics and Macroeconomic Behavior. *The American Economic Review*, 90(3), 411–433. <http://www.jstor.org/stable/3083349> adresinden alındı
- Andrews, F. M., & Withey, S. W. (1976). *Social Indicators of Well-Being*. New York: Plenum Press. <https://doi.org/10.1007/978-1-4684-2253-5> adresinden alındı
- Aydın, H. İ. (2020). Mutluluk ve Ekonomi: Yaşam Memnuniyeti Araştırması Üzerinden Bazı Dikkatler . *Current Research in Social Sciences*, 6(2), 135-148.
- Bentham, J. (2017). *Ahlaki Yaşama İlkeleri*. (Ö. Saruhanlıoğlu, & U. K. Boyacı, Çev.) Litera Yayıncılık.
- Bruni, L. (2007). *Handbook on the Economics of Happiness*. . Cheltenham: Edward Elgar Publishing.
- Caner, A. (2016). Happiness and Life Satisfaction in Turkey in Recent Years. *Soc Indic Res*, 127, 361–399. <https://doi.org/10.1007/s11205-015-0948-z> adresinden alındı
- Cummins, R. A. (2013). Measuring Happiness and Subjective Well Being. *Oxford University Press*, 185-200.
- Davis, E., & Fine-Davis, M. (1991). Social Indicators of Living Conditions in Ireland with European Comparisons. , 25., *Social Indicators Research*, 25, 103-365.
- Diener, E., & Ryan, K. (2009). Subjective well-being: a general overview. *South African Journal of Psychology*, 39, 391-406.
- Dieter, Z. (2002). Emotion work and psychological well-being: A review of the literature and some conceptual considerations. *Human Resource Management Review*, 12, 237-268.
- Dumludag, D., Gokdemir, O., & Giray, S. (2016). Income comparison, collectivism and

- life satisfaction in Turkey. , . *Qual Quant* 50, 955–980. <https://doi.org/10.1007/s11135-015-0185-1> adresinden alındı
- Easterlin, R. A. (2008). Income and Happiness: Towards a Unified Theory. *The Economic Journal*, 111, 465-484.
- Ellison, C. G. (1991). Religious İnvolment and Subjektive Well Being. *Journal of Health and Social Behavior*, 32, 80-99.
- Ersoy Yılmaz, S., & Çetinel, E. (2015). . (2015). Örgütsel Ölüm: Adaptasyon Teorileri Bağlamında Bir Değerlendirme . , 6 (1) , . Retrieved from. *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6(1), 211-230. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/jiss/issue/25890/> adresinden alındı
- Gül, S. (2017). Mutluluk Ekonomisi ve Göç Üzerine Bir İnceleme. *Doktora Tezi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü.
- Kahneman, D. (2003). A Psychological Perspektive on Economics. *The American Economic Review*, 93(2), 162-168.
- Kahneman, D., & Deaton, A. (2010). High income improves evaluation of life but not emotional well-being. *Center for Health and Well-being*, 107(38), 16489–16493.
- Ng, Y. K. (1996). . Happiness surveys: Some comparability issues and an exploratory survey based on just perceivable increments. *Social Indicators Research*, 38, 1–27.
- Oswald, A. J. , A. (1997). Happiness and Economic Performance. *The Economic Journal*, 107(445), 1815–1831. <http://www.jstor.org/stable/2957911> adresinden alındı
- Veenhoven, R. (1996). The study of life satisfaction. W. Saris, R. Veenhoven, & A. C. Scherpenzeel içinde, *A comparative study of satisfaction with life in Europe* (s. 11-48). Budapest: EÖtvOs University Press.
- Veenhoven, R., & Dumludağ, D. (2015). İktisat ve Mutluluk: Bugün Daha Mutlu muyuz? D. Dumludağ, Ö. Gökdemir, L. Neyse, & E. Ruben içinde, *İktisatta Davranışsal Yaklaşımlar*.
- Yang, D., Zheng, G., & Wang, H. (2022). Education, Income, and Happiness: Evidence From China. *Frontiers in Public Health*, 10, 855327. <https://doi.org/10.3389/fpubh.2022.855327> adresinden alındı

Bölüm 23

BİLİMSEL ARAŞTIRMA ETİĞİ¹

Hamza Kaya BEŞLER²

1 Bu çalışma yüksek lisans sürecinde yazar tarafından ödev olarak yapılmıştır.
Yazar tarafından güncellenerek kitap bölümü haline getirilmiştir.

2 <https://orcid.org/0000-0002-5317-8991>

hamzakayabesler@gmail.com, Pamukkale Üniversitesi

Giriş

Bilimsel araştırmalarda intihal ve türleri son zamanlarda çok yaygın şekilde görülmeye başlamıştır. Bilimin tarafsızlığı, doğruluğu, gerçeği ve dürüstlüğü temsil ettiğini göz önünde bulundurulduğunda akademik dünyada emek hırsızlığını kabullenmek mümkün değildir. İntihalin bilim insanlarında görülmeye ise, üzerinde durulması gereken ayrı bir konudur. İntihalle ilgili örnek olayları incelediğimizde ülkemizde geçmişten günümüze intihal vakalarına çok rastlamaktayız. Teknolojinin de sağlamış olduğu imkânlar sayesinde intihalin daha kolay ve çabuk olduğu çağımızda insanları bilinçlendirme amacıyla bu kitap bölümü yazılmıştır. Unutmamak gerekir ki intihaller bilerek isteyerek ve kötü niyetli yapılmanın yanında bilgi eksikliğinden farkında olmadan da yapılabilmektedir. Ülkemizde üniversite sayılarının artması doğal olarak akademisyen sayılarında da bir artışa neden olmuştur. Ayrıca birçok lisans öğrencisinin tez yazma zorunluluğu olması, yüksek lisans ve doktora öğrencileri sayısındaki artış bilimsel araştırmalara olan ilgiyi daha da artırmaktadır. Lisans, yüksek lisans ve doktora ders müfredatlarında genel olarak “araştırma yöntemleri” veya “bilimsel araştırma etiği” gibi derslerin zorunlu olduğu görülmektedir. Ancak bu zorunlu dersler verimli geçmediği takdirde öğrencilerin veya araştırmacıların farkında olmadan etik olmayan yöntemlere başvurduğuna şahit oldum. Dolayısıyla yüksek lisans dönemimde ödev olarak yapmış olduğum bu derleme çalışmayı kitap bölümü olarak araştırmacılarla paylaşmak istedim.

Bilim Nedir?

“Bilim, gerçeğin bir kısmıyla kanıtlamaya dayalı bağ kurma süreci ve bu sürecin sonunda elde edilen dirik bilgiler bütünü olarak tanımlanabilir” (Sönmez ve Alacapınar 2013). Başka bir şekilde bilimi tanımlayacak olursak, bilim doğruluğu kanıtlanmış bilgiler bütünüdür (Seyidoğlu 2009). Daha kısa bir tanım yapmak gerekirse “bilim bilmenin yöntemidir” (Fraenkel ve Wallen, 2000; Akt, Erkuş 2013). “Bilim gibi sürekli bir değişme halinde olan, yapısı karmaşık bir süreci, kesin açık ve herkesin kabul edeceği bir tanımla belirlemek ise bütünü güç bir iştir.” (Yıldırım ve şimşek, 2008).

Yukarıda belirtildiği gibi bilim genelgeçer bir tanımını yapmak mümkün değildir. Bunun sebebi ise bilimin sürekli gelişmekte ve ilerlemekte olmasıdır. Bilim insanın varoluşundan beri vardır fakat asırlar önceki bilim ile çağımızdaki bilim arasında ciddi farklar vardır. Ancak bu fark çağımızla geçmiş arasında bağlantı olmadığı anlamına gelmez unutmamak gerekir ki geçmişteki bütün bilgiler günümüzdeki bilgilerin temelini oluşturur ve bilim için bilgiler bütünüdür denmesinin sebebi budur. Bir diğer gerçek ise bilimin insanın merak duygusu, evreni anlama ve ihtiyaçlarından ortaya çıktığı ve geliştiğidir (Fraenkel ve Wallen, 2000).

Bilimin gerçekleşebilmesi için birtakım ölçütler vardır Karakaş (1988) Akt, Erkuş (2013) bunları beş başlık altında toplamıştır.

I. *Gözlenebilirlik*: Bilimsel bilgi görülebilmelidir; gözlenemeyen olgu bilimin konusu olamaz. Fakat bazı olgular gözle gözlenemez akıl ve kişilik gibi, psikoloji bilimi bunları organizmanın tepkileriyle ölçer.

II. *Ölçülebilirlik*: Doğadaki her şeyin miktarı vardır. Gözlenebilen olgular sayılır ve ölçülebilir.

III. *İletilebilirlik*: Gözlenebilen ve ölçülebilen olgu ve süreçler, başka bilim kişilere ve bilim adamlarına iletilebilmesi gerekir ki ortak genelgeçer bilgilere ulaşılabilmesi mümkün olsun. Kısacası bilgi hiç bozulmadan daha uzaktaki kişilere bile iletilebilir olmalıdır.

IV. *Tekrarlanabilirlik*: Ölçülen ve gözlenen bir bilginin diğer bilim adamları tarafından da tekrar edilebilmesi gerekir. Bilgi tekrar edildikçe test edilmiş olur veher seferinde sonucunun aynı olması onun güvenilirliğini artırır.

V. *Sağdanabilirlik*: Araştırmalar tekrarlandıkça ve doğruluğu kanıtlandıkça bilimsel yasa durumunda bilgi niteliği kazanır.

Etik ve Bilimsel Araştırma Etiği

Etik kavramı ahlak ile eş anlamda kullanabilmektedir (TDK, 2023). Açıklamak gerekirse etik; yaşantımızdaki yazılı veya sözlü kurallara uyma, doğru ile yanlış ayırt etme, iyi ile kötüyü algılayabilme ve bütün bunların sonucunda doğru olanı yani etik olanı yapmak olarak algılanır (Akbaba, 2018).

Fakat bilimsel araştırma etiği dendiği zaman bilim dünyasında farklı bir konu söz konusudur. Bilim birikerek ilerleyen bir olgu ve bütün bilgilerin birbirine bağlı olarak geliştiği bir süreç olduğu için bilim insanlarının birbirinden faydalanması ve başkalarının çalışmalarının incelemesi gayet normaldir. Fakat bunu yaparken belli başlı kurallar ve yöntemler vardır. Bu kurallara uyulmadığı zaman başkalarının emeğine saygı gösterilmemiş ve bunun sonucunda bilimsel araştırma etiğine uyulmamış olur. Daha da kötüsü yapılan yanlışın sonucu emek hırsızlığına kadar gidebilir (Markham, 2007).

Bilimsel Araştırmada Etik Sorunlar, Dünyadan ve Türkiye'den Örnek Olaylar

Son zamanlarda bilimsel araştırmalarda sorunlar gittikçe artmıştır. Özellikle teknolojinin gelişerek hayatı kolaylaştırması ve hızlandırması bu durumun en önemli etkenlerindedir. Bu sorunların başında ise intihal ve türleri gelmektedir. İntihalbazen kasıtlı bazen ise bilgi eksikliğinden yapılmaktadır. Özellikle bilgisayarların kopyalama ve yapıştırma gibi bir imkân sunması emek hırsızlığını daha da üst seviyelere taşımıştır. Bu sorunlar çerçevesinde insanları bilinçlendirme adına ciddi adımlar atmak gerekir (Al-Allaf 2011).

Etik dışı olaylar yapıldığı zaman o an ortaya çıkmasa bile seneler sonra insanın hayatının en önemli anlarında ortaya çıkabilir. Bu duruma örnek eski Macaristan Cumhurbaşkanı Pal Schmit gösterilebilir. Olimpiyat şampiyonluğu bulunan Pal Schmit'in 215 sayfalık doktora tezinin 200 sayfasının başka çalışmalarla kısmen ya da tamamen aynı olduğunu ya da doğrudan başka tezlerden tercüme edildiği Budapeşte'deki Semmelweis Üniversitesi tarafından bildirildi. Akademik unvanı elinden alınan cumhurbaşkanı istifa çağrılarını üzerine başkanlık görevinin intihalle ilişkisi olmadığını savunsa da artan baskılar sonucu istifa etmek zorunda kalmıştır (Habertürk, 2012).

Yukarıda verilen örnek olayı incelediğimizde intihalin yapıldığı anda sorun olmasa bile seneler sonra hayatımıza mal olacak bir konumda karşımıza çıktığına şahit olmuş bulunmaktayız. Sayın Schmit her ne kadar "*Cumhurbaşkanı halkın birliğini temsil eder. Mevcut durumda kendimi görevimi iade etmekle yükümlü görüyorum*" dese de normal şartlarda intihalle veya bilimsel çalışmalarla alakası olmayan halk bile sokağa dökülerek başkanı istifaya çağırmıştır.

İntihal vakalarının çok yaygın olarak görüldüğü yerlerden birisi de üniversitelerdir. Özellikle lisans düzeyindeki öğrencilerin tez yazım kuralları konusunda iyi eğitilmedikleri ve bu hususta etişin önemi kendilerine anlatılmadığı için intihale ve türlerine yönelikleri görülmektedir. Bu duruma güzel bir örnek Avustralya'da gerçekleşmiştir. Avustralya'nın en eski akademik enstitüsü olan Sydney Üniversitesi 200'den fazla öğrencinin intihal şüphesinden sonra katı önlemlerle duruma müdahale etmiştir. Anti İntihal tespit programı ile alıntılarının çoğunun internet ortamından olduğu ortaya çıkarılmıştır. Üniversitenin birden çok fakültesinde gerçekleşen olay sonucunda çalışması geçersiz sayılanların yanında birçok öğrencinin de çalışmalarını tekrar düzenlemesi istenmiştir. Ülkede gündeme oturan bu olay sonucunda 25 tane üniversite anti intihal tespit programını lisanslı olarak satın almıştır (The Guardian, 2005).

Ülkemizde intihal konusunda da birçok olaya rastlamaktayız. Bunlardan birisi de "Ondokuz Mayıs Üniversitesi'nde bazı öğretim üyelerinin uluslararası dergilerde yayımlanan makaleleri, "intihal (bilimsel aşırma)" ve "gereksiz, mükerrer yayın" gerekçesiyle etik bulunmayıp bilimsel yayınlar arasından geri çekildi." şeklinde haberlere yansımıştır (egeninsesi.com, 2011).

Türkiye'de ne yazık ki bu tür olaylara çok rastlanmaktadır. Ülkemizden bazı akademisyenler çalışmalarını öğrencilerine yaptırarak altlarına sadece imzalarını attıkları için bu tür olumsuzluklarla karşılaşabildikleri görülmektedir. Bunun tam tersi ise öğrencinin bir çalışma yaparak hocasının ismini çalışmasında görmek istemesi üzerine hocanın çalışmayı kontrol etmeyerek imzalaması sonucu da olabilmektedir. Bunun yanında intihali bilinçli ve kasıtlı yapanlar da yok değildir. Sebebi ne olursa olsun intihal tespit edildiği zaman yapan kişinin kendini savunacağı hiçbir dayanağı yoktur. Bu şekilde unvanını yitiren birçok akademisyen mevcuttur.

Bilim gerçekleri ortaya koyan ve doğruluğu hakikati temsil ettiği için bilim insanının da dürüst ve güvenilir olması beklenir. Bu sebepten dolayı bilim adamları bir çalışma yaparken çok titiz davranmalı ve özellikle başka kaynaklardan yararlandığı zaman bunu usulünce yapmalı en önemlisi ise alıntı yaptığı durumlarda bunu uluslararası standartlara uygun şekilde belirtmelidir. Fakat bilimsel çalışmada farkında olmadan veya hata yaparak kısmen de olsa intihal yapma riski vardır. Böyle bu durum ortaya çıktığında bilim adamının ilk yapması gereken şey hatasını kabul etmek olmalıdır. Aksi takdirde ciddi itibar kaybına uğrayabilir. Özetlemek gerekirse bilim dünyasında böyle bir durum yaşandığında etik dışı bir davranış olarak algılanır(Ertekin, 2002).

İntihal ve Türleri

A. Disiplinsiz Araştırma

Bu çalışmada yazarın kötü bir niyeti yoktur fakat araştırmayı ciddiye almayarak sorumsuzca davranır bunun sonucunda araştırmada hatalar ortaya çıkar. Ancak bu durumun aynı kişide sürekli meydana gelmesi de itibarı sarsabilir. Özellikle de dünyaca tanınan yayın kuruluşları bu tür çalışmaları yayınlamama konusunda ciddi tutum sergilemektedirler. Bir araştırmacıdan beklenen ciddi ve titiz çalışmasıdır (Ertekin, 2002).

B. Yinelenen Yayın (Duplication)

Bir çalışma birden fazla yayına yollanarak yayınlatılırsa buna yinelenen yayın denir. Bu durum yayıncı kuruluşların en çok dikkat ettiği durumlardandır. Bir başka terimle **salam dilimleme** (salami slicing) olarak ifade edilen bu intihal türü özellikle tercüme yayınlarda görülebilmektedir. Kişilerin aynı çalışmayı bir farklı dile tercüme etmesi veya ettirmesi çalışmasını başka bir yayında yayınlayabilme hakkı vermez bu ancak çalışmanın verildiği ilk yayın kuruluşunun editörünün izniylegerçekleşebilir (Ertekin, 2002; Gündüz, 2020).

C. Sahtecilik, Saptırma (Falsication)

İsminden de anlaşılacağı gibi bilimsel verilerin sistemli olarak değiştirilmesine ve üzerinde düzenlemeler yaparak kendi çalışmanmış gibi sunulmasına sahtecilik denir. Bu durumun bir kişinin arabasını çaldıktan sonra boyasını değiştirip, modifiye edip kullanmaktan veya satmaktan hiçbir farkı yoktur. Hatta maddi bir karşılığı olmadığını düşünürsek manevi anlamda daha etik dışı olduğu da söylenebilir. Bu türlü bir sahteciliğin kanıtlanması zordur bu sebepten dolayı ciddi bilim dergileri bu hususta teknolojiye yararlanarak araştırmacıların çalışmalarının detaylarıyla anlatmalarını istemektedir (Ertekin, 2002; Wager, 2011).

D. Uydurmacılık (Fabrication)

Masa başı aşırma (desk research) ve **kuru laboratuarcılık** (dry labbing) uydurmacılık için kullanılan başka kelimelerdir. Bu türde kişi hiç araştırma

yapmadığı halde ya da eksik verileri uygun yöntemlerle elde etmiş gibi göstererek uydurma bir makale yazar (Ertekin, 2002).

Yukarıda bahsedilen intihal türünü incelediğimizde profesyonel bir hırsızlık operasyonu olarak nitelendirebiliriz. Bunun sebebi insanların inanacağı şekilde veri uydurmak ciddi zekâ isteyen bir uğraştır. Ertekin (2002)'nin kitabında belirttiği gibi bu tür çalışmalar çok önemli araştırma merkezlerinden çıkabilmektedir ve para ile makale basan dergilerde bu intihal türü daha çok görülebilmektedir. Bu sebepten dolayı para ile yayın yapma konusunda titiz davranıp ücret talep eden dergilerde “*kabul şartı aranmaksızın*” olmasına dikkat etmekte fayda vardır. Özellikle doçentlik başvurularında bu durum birçok adayın sorun yaşamasına sebep olabilmektedir.

E. *Aşırmacılık (İntihal) (Plagiarism)*

Başkasının düşüncelerini, görüşlerini ve fikirlerini kendininmiş gibi kaynak göstermeden ve atıfta bulunmadan kullanmaya aşırmacılık denir (Helgeson ve Eriksson, 2015).

Ertekin (2002), kitabında aşırmacılığı *haksız kullanma, kendi adına geçirme, yağmacılık ve korsanlık* gibi kelimelerle ifade etmiştir. Bu kelimelerden yola çıkarak biz de aşırmacılığı ***bilim hırsızlığı, emek hırsızlığı ve bilimde yolsuzluk*** olarak tanımlayabiliriz. Hiçbir şekilde açıklaması olmayan bu intihal türünün çok yaygın olmasında teknoloji en büyük etkenlerdendir. Örnek olaylarda incelediğimiz üzere bu tür intihali yapan kişilerin hayatlarının dönüm noktalarında nasıl itibar kaybettiklerine şahit olduk. Unutmamak gerekir ki yapılan çalışmada kaynak göstermek araştırmayı küçültmez aksine çalışmanın daha güvenilir ve bilimsel olmasına katkı sağlar.

Bilimsel Araştırmada Etik Dışı Davranış Sebepleri

Erkuş (2013) kitabında bilimsel araştırmalarda etik dışı davranışların sebeplerini üçbaşlık altında toplamıştır.

a. Eğitim eksikliği ve bilgisizlik: Bilimsel araştırmalarda yöntem ve uluslararası standartlar hakkında eğitim verilmemesi ve bilimsel araştırma etiği bilincinin araştırmacılara verilememesi buna ek olarak bunların uygulamalı olarak gösterilmemesi en başta gelen sebepler olarak nitelendirilebilir.

b. Ekonomik ve yönetsel baskılar: Para için yapılan çalışmalarda paranın çekiciliği veya çalışılan kurumda patronun gözüne girme isteği en kötüsü ise bilim yuvası olan üniversitelerde kıdemli öğretim elemanlarının kıdemsizlere iş yüklemesi ve onlardan kapasitesinden fazla iş beklemesi intihal yapılmasına sebep olabilmektedir. Kanıtlanması zor olan bu etik dışı davranış özellikle hiyerarşinin olduğu yerlerde fazlaca görülebilmektedir.

c. Psikolojik etmenler: Bilim insanın çevresinde itibar görmemesi ve yetersiz olduğu hissine kapılarak fazla yayın yaparak bu eksikliği kapatmak dü-

şüncesiyle intihale başvurması söz konusu olabilir. Unutmamak gerekir ki bir şeyleri başarmak için hırs gerekir fakat aşırı hırs insanoğlunu gayrimeşru yollara itebilir. Özellikle akademik camiada rekabet ve çatışmalar göz önüne alındığında bu bağlamda daha sağduyulu ve sakin olunması gerekmektedir.

İntihale Karşı Alınabilecek Önlemler

Daha önce de bahsettiğimiz gibi intihalin çok yaygın bir biçimde görülmesinde teknolojinin etkisi yadsınamaz özellikle internetin bizlere sunduğu imkânlar intihali daha çabuk ve kolay hale getirmiştir. Teknolojinin büyük etken olduğu intihale teknoloji ile engel olmak mümkündür. Bu sebepten dolayı intihal ve türlerini tespit edebilme adına ciddi şekilde anti intihal yazılımları geliştirilmiştir. Bunun yanında intihale engel olma ve insanları bilinçlendirme anlamında çeşitli sivil toplum kuruluşları ve internet siteleri mevcuttur. Committee on Publication Ethics (COPE) ise bunlardan bir tanesidir.

1997 yılında ufak bir tıpçı grubu tarafından kurulan (COPE)'un şu an dünya genelinde farklı alanlardan 9000'i aşkın üyesi mevcuttur. Organizasyonun amacı bilim dünyasında yer alan herkesi bilimsel araştırma teknikleri, etiği ve yayın hakları gibi konularda bilinçlendirmek ve etik dışı davranışlara engel olmaktır. Editörleri dahi bilinçlendirme adına eğitim veren bu organizasyonun yapmış oldukları örnek alınarak değişik ülkelerde uygulanabilir.

Bilimsel araştırmalarda etik dışı davranışların en çok görüldüğü yer aslında lisans düzeyindeki öğrencilerdedir. Öğrencilerin bir an önce mezun olma istekleri ile bu hususta yeterli eğitim almamaları bu duruma sebep olabilmektedir. Bu sebepten dolayı öğrencileri lisans düzeyinde eğitmek ve etik bilincini aşılacak daha faydalı olacaktır. Bu doğrultuda ODTÜ Uygulamalı Etik Araştırma Merkezi intihali engelleme yollarını altı başlık altında toplamıştır.

1. Öğrencileri aşırma konusunda eğitmek: öğrenci bu konuda eğitimsiz ve bilinçsiz olduğu zaman iyi niyetli olsa dahi intihal yapma olasılığı yüksektir. Bu yüzden öğrencilere bu hususta ciddi ders vermek gerekir.

2. Verilecek ödevlerin konuları liste halinde vermek: öğrencilere konu vererek yapabilecekleri çalışmalarını onlara vermek daha faydalı olacaktır. Özellikle her sene öğrencilere farklı ödev vermek gerekir ki öğrenci kendinden önce mezun olan arkadaşlarının ödevlerine tenezzül etmesin.

3. Ödevlerin konu ve kapsamlarını çok açık anlatmak: öğrencilere kapasitelerine göre ödev vererek onlardan ne istediğinizi çok iyi açıklamanız gerekir bunun yanında öğrenciden iki kitap, iki dergi, iki internet sayfası ve son beş yıl içerisinde yayınlanmış beş çalışma gibi kısıtlamalar getirerek kaynak kullanmasını isterseniz öğrenciyi kısmen araştırmaya teşvik etmiş olursunuz.

4. “Güncelleme” işlemi için bir dizi tarih belirlemek: Bu yöntem aşırmayı engellemede çok etkilidir. Dönem boyunca belirli aralıklarla öğrencilerinize

ödevleriyle ilgili tartışma ve soru-cevap saatleri yapmaya hazır olmalarını söylemeniz halinde çalışmalarını adım adım izleyebilirsiniz. Hazırladıkları ödevlerin belirli aşamalarında tartışma ve görüşme saatleri koyabilirsiniz. Örneğin, konuyu veya problemi belirleme, ilk kaynakları bulma ve okuma, yazının temelini oluşturma, yazının ilk halini yazma vb. gibi. Bu şekilde, öğrenciler hazırladıkları yazının her aşamasını adım adım izlemek durumunda kalacak ve teslim tarihine bir gün kala kaynaklardan kopyalamaya başvurmayacaklardır.

5. Ödevleri hakkında sözlü bir sunum veya bir yorum deneme yazısı istemek: öğrencilerden çalışmalarını konusunda sunum yapmalarını istemek veya rapor yazdırmak onların konuya hâkim olup olmadıkları hususunda ipucu verebilir.

6. Cezaların ne olduğunu açıklamak: Aşırma sonucunda alabilecekleri cezaları kendilerine bildirmek ve özellikle aşırma yapıp da hayatın manevi anlamda biten kişilerden örnekler vererek öğrencilere intihalin ne kadar büyük bir suç olduğu anlatılabilir. Bu süreçte özellikle kanunda geçen maddeleri kendilerine sunmak etkiyi daha da artıracaktır.

Çağımızda bilim ve teknoloji ciddi anlamda ilerlemiş bulunmaktadır. Her türlü bilgiye kolay ve hızlı ulaşabilme imkânı beraberinde birtakım sorunlar ve etik dışı davranışlara zemin hazırlamıştır. Bu kitap bölümünde intihal ve türlerini tanımlamaya ve tanımaya çalıştık yapılan incelemeler sonucu intihalin yani bilim ve bilgi hırsızlığının hiçbir toplumda hoş görülmediğine, intihale teşebbüs etmiş kişilerinde hayatlarında çok önemli anlarda bu yanlışlarıyla yüzleşerek itibar kaybettiklerini şahit olduk. “*İntihal yapıldığı anda ortaya çıkmasa bile senelerce insanın peşinden gelir ve yakalar*”. Emek hırsızlığı bir insanın maddi değeri olan bir şeyini çalmaktan daha etik dışı bir durumdur çünkü emeğin maddi karşılığı yoktur ve paha biçilemez. Bu çerçevede düşündüğümüzde intihali önleme adına ciddi adımlar atmalı insanlar bilinçlendirilmeli ve lisans düzeyinde zorunlu ve uygulamalı örneklerle ders olarak verilmelidir.

KAYNAKÇA

1. Al-Allaf, M. (2011) Modern Technology, Preventive Ethics, And The Human Condition. International Journal Of Arts & Science, Issue:29.S.161- 168.
2. Cope, (Committee On Publication Ethics). <http://Publicationethics.Org/> (Erişim Tarihi:15.03.2023)
3. Erkuş, A. (2013) Davranış Bilimleri İçin Bilimsel Araştırma Süreci. Mersin: Seçkin Yayıncılık
4. Fraenkel, J. R., & Wallen, W. E. (2000). How to design and evaluate educational research.
5. Ertekin, C. (2002). *Bilimsel Araştırmada Etik ve Sorunlar*. Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi
6. İntihalci Başkan İstifa Etti (2012 Nisan 3). Gazete Habertürk. <https://www.haberturk.com/dunya/haber/730570-intihalci-baskan-istifa-etti> (Erişim Tarihi: 15.03.2023)
7. Markham, A.N (2007). Ethic As Method, Method As Ethic. Journal Of Information Ethics.
8. ODTÜ, Uygulamalı Etik Araştırma Merkezi. *İntihal*. <http://Ueam.Metu.Edu.Tr/Intihal> (Erişim Tarihi: 15.03.2023)
9. Seyidoğlu H. (2009) Bilimsel Araştırma Ve Yazma El Kitabı. İstanbul:Güzem Can Yayınları.
10. Sönmez V, Alacapınar F.G. (2013) Örneklendirilmiş Bilimsel Araştırma Yöntemleri. Ankara: Anı Yayıncılık.
11. University Cracks Down On Plagiarism (2005 Mart 22). The Guardian. <https://www.theguardian.com/world/2005/mar/22/international-education-news-higher-education> (Erişim Tarihi: 15.03.2023)
12. http://egeninsesi.com/haber/53472_omude_ogretim_uyelerinin_makaleleri_geri_cekildi (Erişim Tarihi: 14.03.2023).
13. Wager, E.(2011) How Should Editors Respond To Plagiarism? Cope Discussion Paper.
14. <https://sozluk.gov.tr> (Erişim Tarihi: 14.03.2023)
15. Akbaba, A. N. B. (2018). Muhasebede Etik, Mesleki Değerler, Etik Ve Tutum, İes 4 Kapsamında İnceleme. Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi, 20, 762-778.
16. Gündüz, T. (2020). Akademik Yazımda Bir Araştırmadan Birden Fazla Yayın Üretmek: Etik Bir Problem (mi?). Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 29(1), 45-80.
17. Helgesson, G., & Eriksson, S. (2015). Plagiarism in research. Medicine, Health Care and Philosophy, 18, 91-101.
18. Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2008). Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri (6.Baskı). Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Bölüm 24

OSMANLI HÂKİMİYETİNİN SON DÖNEMLERİNDE FİLİBE

Resül NARİN¹

¹ Dr., Sakarya Büyükşehir Belediyesi, Daire Başkanı,
ORCID: 0000-0003-3702-6880, e-mail: resulnarin@gmail.com

Coğrafya

Filibe Trakya-Istranca bölgesinde Yukarı-Trakya Ovası ile Filibe-Pazarcık ovası içerisinde, Meriç Nehri'nin iki yakasında kurulmuş bir şehirdir. Şehir 42° 9'kuzey paraleli, 24° 45'doğu meridyenleri arasında yer alır. Deniz seviyesinden 160 m yüksektedir. Filibe ve yakın çevresinin yüz ölçümü 5.972.891 hektardır. Bu rakam Bulgaristan yüz ölçümünün (110.910 km²) %5,4'ine eşittir. Filibe şehrinin yüzölçümü 10.198 km² dir. Çevresinde Bulgaristan'ın en yüksek dağlarının uzantıları olan Stara Planina (Koca Balkan Dağları), Sredna Gora (Orta Dağlar) ve Rodoplar yer almaktadır. Kuzeyinde Loveç, Batısında Pazarcık, kuzeybatısında Sofya, güneyinde Smolyan, doğusunda Stara Zagora, güneydoğusunda Kırcaali ve Haskovo illeri yer alır.¹

Filibe, milâttan önce 341-342 tarihinde Makedonya Kralı II. Filip tarafından, Kalkolitik zamanından beri iskâna açık bulunan ve Traklar döneminde meskûn durumda olan bir tepede Pulpudeva adıyla kurulmuştur. Kral II. Filip üç dağ etrafında bu şehri kurduğu için daha sonraları bu yerleşim yerine üç dağ şehri anlamına gelen Trimontium adı verilmiştir. Romalılar zamanında şehir dağların güney tarafındaki doğru genişletilmiştir. 1945'ten sonra şehir ve çevresinde yapılan kazılarda kaleler, su kanalı, bir tiyatro binası ve ev kalıntıları ortaya çıkarılmıştır.²

Günümüzdeki adı Plovdiv olan ve Bulgaristan'ın güney kesiminde yer alan Filibe, günümüzde Bulgaristan'da Sofya'dan sonra ikinci büyük merkezdir. Filibe, Osmanlı hâkimiyeti zamanında Balkanlardaki önemli şehirlere arasında olan, aynı zamanda medrese, cami gibi önemli yapılarıyla ve şehirde yetişen ilim adamlarıyla birlikte önde gelen İslâm merkezlerinden biridir. Şehrin eski merkezi, kayalıklardan oluşan geniş bir alanın ortasında ve beş tepenin üzerinde yer alır.

Osmanlı Hâkimiyetine Girişi

Aşıkpaşazâde, Hoca Sâdeddin, Neşri, Oruç Bey gibi bazı Osmanlı yazarlarına göre, Lala Şahin Paşa komutasındaki Osmanlı askerleri Edirne şehrinin fethinden sonra 1361 tarihinde Filibe'yi fethettiler. Fakat bu tarih kesin değildir. Fetih tarihinin 1360'lı yılların sonlarına rastladığı düşünülmektedir. Osmanlılara halk güçlük çıkartmadan teslim olmuş bu nedenle de herkesin yerinde kalmasına izin verilmişti. Filibe'yi fetheden ve ilk Rumeli Beylerbeyi olan Lala Şahin Paşa, Meriç Nehri üzerine bir köprü yaptırmıştı. Bununla birlikte pirinç yetiştirmeye elverişli olan şehrin kuzeyindeki araziye çeltik ektirerek bölgeye bu ürünü tanıtmıştır. Yıldırım Bayezid'in çocukları arasında oluşan savaşlar esnasında 1412'de Şehzade Musa Çelebi Filibe'yi ele geçirerek şehrin surlarını yıktırıştır.

1 Reyhan Rafet Mustafa, *Bulgaristan Filibe (Plovdiv) ve Yakın Çevresinin Coğrafi Etüdü*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2010, s.5.

2 Michel Kiel, "Filibe", *Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt:13, s.79; Pars Tuğlacı, *Osmanlı Şehirleri*, İstanbul, 1985, s.344.

XV. yüzyılda Filibe yeniden imar edilerek Anadolu'dan getirilen Türk aileler buraya yerleştirildi. Bunan sonra burası Rumeli beylerbeyliğinin merkezi haline getirildi.³

Ömer Lütfi Barkan, Rumeli'deki fetihleri müteakip bu bölgeye bir hayli göçebe unsurların sevk edilmeye devam edildiğini, Anadolu'dan bilhassa Saruhan'dan «göçer evler» den sürülmesi için Murat I. ve oğlu Bayezit'in birçok emir verdiklerini, bu göçlerin önce Serez taraflarına ve Vardar ovasına doğru yapılmış olduğunu ve özellikle Filibe ve çevresinin tamamen göçer evlerle doldurulduğunu belirtmektedir.⁴

Filibe, XX. yüzyılın ilk yarısına kadar farklı dinlere ait ibadethaneleri ve farklı din ve etnik grupları içerisinde barındıran nüfus yapısıyla oldukça kozmopolit bir yapı arz etmekte olup Bulgaristan bölgesinde bir nevi Akdeniz-Levanten üslûbu yansıtan özelliğe sahipti.⁵

Nüfus Hareketleri

XV. yüzyılda Filibe, fiziki açıdan büyük gelişme göstermiştir. Buna bağlı olarak şehir, nüfus yönünden de yıllar geçtikçe kalabalık bir merkez haline gelmiştir. XV. yüzyılın son çeyreğine gelindiğinde burada % 2.5'u yerli ahaliden oluşan 796 Müslüman, 78 Hıristiyan Rum ve 33 Çingene evi mevcuttu. Bu rakamlara göre toplam 4.000-5.000 civarındaki nüfus ile Filibe, Bulgaristan'ın Niğbolu'dan sonra ikinci büyük şehri durumundaydı.

XV. yüzyılın ikinci yarısında Rumeli beylerbeyinin merkezinin Sofya'ya geçişi Filibe'yi olumsuz yönde etkilemiştir. Dolayısıyla XVI. yüzyıl süresince Filibe'nin nüfusu 1.000 hane yani yaklaşık 5000 kişi civarında kalmıştır. XVI. yüzyıl boyunca Hıristiyan nüfusu da yıllar geçtikçe artmaya başlamıştır.⁶

1485'de Filibe, 26 Müslüman, 4 gayrimüslim nüfusun yaşadığı 30 mahalle ile 1 Çingene cemaatinden ibaretti. 1516 yılında şehirde 29 Müslüman, 4 gayrimüslim olmak üzere 33 mahalle mevcuttu. Yine aynı tarihte, eskiden beri var olan Çingenelere ek olarak, şehre 1485 sonrasında gelen Yahudi Cemaati'ni de bünyesinde barındırıyordu. Şehrin nüfus potansiyeli de çeşitlilik de kazanmış bulunuyordu. Şehirdeki mahalle sayısı 1570 yılında 34 ve 1595'te ise 36 mahalleye çıkmıştır. 1613-1614 yıllarına ait olan son tahrir defteri, bu dönemde şehrin mahalle yapısı ve nüfusunda önemli değişiklik eğilimlerinin olduğunu göstermektedir. Buna göre, şehirdeki mahalle sayısı 27'si Müslüman ve 4'ü Hıristiyan olmak üzere, toplamda 31 mahalleye düşmüş olmasına karşın, yeni bir gurup olarak, Ermenilerin Filibe nüfusuna dâhil edilmesi dikkate değer gelişmelerden biri olmuştur.⁷

3 Kiel, *a.g.m.*, s.79-80.

4 Ömer Lütfi Barkan, "Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, C. XIII, 1953, s.67.

5 Kiel, *a.g.m.*, s.79.

6 Kiel, *a.g.m.*, s.80.

7 Turan Gökçe, "1695 tarihli Mufassal Avarız Defterine Göre Filibe Kazasında Nüfus ve yerleşme Düzeni", *Tarih İncelemeleri Dergisi* Cilt XXII, Sayı 2 Aralık 2007, s.56-57.

Filibe'deki gayrimüslim nüfus 1489'da toplam 111 haneden 1568 yılında 153 haneye, 1610 yılında 231 haneye yükseldi. Müslüman nüfus ise 800 hane civarındaydı. Filibe'de 1568 yılında burada İspanya'dan gelen 54 Yahudi ailesi bulunuyordu. 1633-1634 tarihli cizye defteri şehirdeki 213 Hıristiyan hane ile birlikte 68 hane Ermeni tüccar ve tekstil üreticisinden bahseder. Bu son grup, 1610'dan sonra İran'dan kaçarak Osmanlı ülkesine gelen Ermeni tacirlere mensuptur.⁸

Filibe'de 1621-1622 tarihlerinde 25'i Müslüman, 5'i Hıristiyan, 1'i Yahudi ve 1'i de Kıptî mahallesi olmak üzere 32 mahalle bulunmaktaydı. Evliya Çelebi, İlk defa 1652 tarihinde şehri ziyaret etmiştir. Kendisi Filibe'nin 23 Müslüman ile Bulgar, Latin, Sırp, Ermeni ve Rumların bulunduğu 7 Hıristiyan ve 1 Yahudi mahallesi olmak üzere 31 mahalleden oluştuğunu belirtmektedir. 1668 tarihini taşıyan avarız defterine göre Filibe, 26 Müslüman, 5 Hıristiyan, 1 Yahudi ile 1 Kıptî mahallesi olmak üzere 33 mahalleden oluşmaktadır.

Günümüzde Sofya'da bulunan 1652 tarihli bir deftere göre Filibe'de 310 Ortodoks Hıristiyan, 75 Ermeni ve 16 Yahudi hanesi vardır. Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunan ikinci cizye defterinde hane sayısı verilmeyerek yetişkin erkek nüfusu neferan olarak gösterilmiştir. Bu deftere göre 2.290 nefer, yaklaşık 1700 hane Hıristiyan, bununla birlikte birçok ırgat ve 1.340 civarında da geçici nüfus mevcuttu. Bu dönemde şehirde olan gayrimüslimlerin meslek gurupları: dokumacı, terzi, ayakkabıcı, kuyumcu, meyhaneci; Müslümanların meslek kolları ise halıcı, terzi, debbâğ, duvarcı, merdivenci, berber, ayakkabıcı ipek tüccarı, kuyumcu, kürkçü sayılabilmekte idi. XVII. yüzyılın ilk yarısında Filibe'de bir kilisesi olan ve Roma Katolik Kilisesi'ne bağlı bir Bulgar cemaati de mevcuttu.⁹

1831 yılında yapılan Osmanlı nüfus sayımında sadece erkekler sayılmıştı. Bu sayımda Filibe'de 10.920 Müslüman, 44.959 reaya, 2.021 Çingene, 344 Yahudi, 344 Ermeni olmak üzere toplam 58.588 erkek nüfus sayılmıştı. Bu sayı Filibe'nin bağlı olduğu Rumeli Eyaleti içerisindeki en kalabalık sayım bölgesini oluşturuyordu.¹⁰

1874 tarihli Edirne Vilâyeti Salnamesinde Filibe'de 24 camiinin yanı sıra 9 mescit, 13 kilise, 1 sinagog, 12 hamam, 1.770 dükkân ve 161 ambar bulunduğu kayıtlıdır. 1876 tarihinde yapılan Osmanlı nüfus sayımında Filibe kazasında 40.874 Müslüman erkek nüfus ve 85.373 Hıristiyan nüfusu vardı. Bu sayımda Müslümanlar genel nüfusun %32'sini oluşturmaktadır. XVI. yüzyılın ilk çeyreğinde nüfusun dinî durumu yarı yarıya idi.¹¹

Hicri 1294 (1877-1878) tarihinde yapılan nüfus sayımına göre Edirne vi-

8 Kiel, *a.g.m.*, s.80.

9 Kiel, *a.g.m.*, s.80-81.

10 Kemal H. Karpat, *Osmanlı Nüfusu (1830-1914) Demografik ve Sosyal Özellikleri*, Çev. Bahar Tırnakçı, İstanbul, 2003, s.149.

11 Kiel, *a.g.e.*, s.81.

layeti dahilinde bir sancak merkezi olan Filibe'de 8.600 ev ve 266.088 nüfus bulunuyordu.¹²

93 Harb'inden (1877-1878) sonra Filibe idari olarak önce yeni oluşturulan Şarkî Rumeli vilâyetine bağlandı, sonrasında da 1885'te kurulan Bulgar Prensiği tarafından işgal edildi. Bu olaylar sonrasında Filibe'deki Türk nüfusunun büyük çoğunluğu göç etmek zorunda kaldı. Akabinde de şehirde büyük bir çöküş yaşandı. 1887 yılında yapılan Bulgar nüfus sayımına göre Filibe nüfusu 33.000 civarına düştü. Nüfusun 19.542'si Bulgar, 5.615'i Türk, 3.930'u Yunan. 2.202'si Yahudi ve 1.395'i de diğer gruplardan oluşmaktaydı. Pavlikanlar Bulgar nüfusuna dahildi. Filibe, Bulgar yönetimindeyken kısa süreli bir gerileme sürecinden sonra tekrar gelişmeye başladı. 1934 yılında Filibe'nin nüfusu 99.000'i geçmiştir. Bu nüfusun 80.035'ini Bulgar, 8.826'sını Müslüman, 4.030'unu Yahudi ve 6.738'ini diğerleri teşkil etmekteydi. Zaman geçtikçe Osmanlı Devleti'nin son dönemindeki şehrin kozmopolit yapısı kaybolmaya başladı. XX. yüzyılın ilk yıllarında Rumlar dışarı atıldılar. Müslüman nüfusu da % 9'a kadar geriledi.¹³

İdari Yapı

Osmanlı Tahrir Defterleri, Rumeli'nin iskân, idari yapısı, yerleşim ve nüfus yapısı hakkında en önemli defterlerden birisidir. Başbakanlık Arşiv Dairesi tarafından yayınlanan bu kaynak sadece transkripsiyondan ibaret değildir. Bu yayının giriş kısmındaki 167, 370 ve 367 numaralı defterler referans alınarak Rumeli eyaletine bağlı olan sancak ve kazaların bir dökümü yapılmıştır. Buna göre, Filibe 1530 tarihinde Rumeli Eyaleti'ne bağlı Paşa Livası Sağkol içerisinde yer alıyordu. Paşa Livası Sağkol'un Filibe'den başka diğer kazaları: Edirne kazası, Ferecik kazası, Dimetoka kazası, Kızılağaç kazası, Keşan kazası, Zağra-i Eskihişar kazası, İpsala kazası, Tatarbazarı kazası, Üsküp kazası, Kalkandelen kazası, Samakov-ı İvlayçov kazası, Kırçova kazası, Pirlepe kazası ve Köprülü kazası idi.¹⁴

Tanzimat'ın ilk yıllarında Osmanlı Devleti idari açıdan eyalet ve livalara bölünmüştür. 1846 yılında ilk defa yayınlanan Devlet Salnamesine göre, Filibe Livası Edirne Eyaleti dâhilinde idi. Edirne Eyaleti'nin Filibe'den başka diğer livaları ise; Vize, Kırkkilise ve Gelibolu idi. 1867 İdare-i Vilayet Nizamnamesine göre Filibe sancak statüsünde idi ve yine Edirne vilayetine bağlı idi. Edirne vilayetinin Filibe'den başka diğer sancakları ise; Edirne, Gelibolu, Tekirdağ ve İslimye sancakları idi.¹⁵

12 Karpat, *a.g.e.*, s.158.

13 Kiel, *a.g.m.*, s.81.

14 T. C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, 370 Numaralı Muhasebe - i Vilayet - i Rumili Defteri (937/ 1530), I, Dizin ve Tıpkıbasım, Ankara 2001, s. 4-6.

15 Okan Yaşar, "Edirne İli'nin Nüfus Hareketleri Bakımından İncelenmesi ve Son Dönemde Göçlere Katılanların Sosyo-Ekonomik Nitelikleri", *Doğu Coğrafya Dergisi*, Cilt:14, Sayı:21, 2009, s.198.

1877-1878 Osmanlı Nüfus sayımında Edirne vilayeti sınırları içerisinde yer alan Filibe’de 7 kaza mevcuttu. Bu kazalar: Ahiçeşlebi, Pazarcık, Çırpan, Hasköy, Kızanlık, Zağraiatik ve Sultanyeri idi.¹⁶

Tahir Sözen, Başbakanlık Osmanlı Arşivleri tarafından yayınlanan “Osmanlı Yer Adları” kitabında Filibe’nin Osmanlı Hâkimiyeti içerisinde geçirdiği idari yapılanmayı şöyle vermektedir:¹⁷

İdari birimin yeni harflerle adı	Eski harflerle adı	Unvanı	Bağlı olduğu nahiye, kaza, sancak, eyalet veya vilâyet
FİLİBE (Plovdiv) (Makedonya Kralı II. Filib’in adına Filipopol, Türkler tarafından Filibe denildi. 18. yy’da Bulgarlar da Plovdiv dediler. 1362 yılında Rumeli eyaletinin ilk merkezi oldu.	فيلبة	1362- Eyalet Mrk. 1520- Sancak 1865- Sancak 1878- Vilâyet Mrk. 1908- Vilâyet	Rumeli eyaleti Edirne eyaleti Edirne vilayeti Rumeli-i Şarkî vilayeti Bulgaristan

Yukarıdaki tabloda da görüldüğü gibi önceleri Osmanlı Devleti için önemli bir eyalet merkezi olan Filibe, zamanla idari yapılanmada vilayet statüsüne bürünmüştür. Daha sonrasında ise Osmanlı topraklarından ayrılmış ve bugün Bulgaristan sınırları içerisinde bu ülkenin ikinci büyük şehri halini almıştır.

Doğu Rumeli’nin Başkenti Filibe

Rus askeri güçleri 1877 yılında Tuna Nehri’ni geçerek askeri faaliyetlerine hız kazandırmışlardı. Rus askeri kuvvetlerinin başında General Gurko bulunmaktaydı. Süleyman Paşa komutasındaki Osmanlı ordusu ise Filibe şehrinde toplanmış bulunmaktadır. Rus-Osmanlı askeri güçlerinin çarpışması sonucunda 16 Ocak 1878 tarihinde Süleyman Paşa komutasındaki ordu yenilerek bu şehirden çekilmiştir. Bu tarihten sonra şehrin yönetimi Ruslara geçmiştir.

1 Temmuz 1878 Berlin Antlaşmasınının 13. ve 22. maddelerine göre Doğu Rumeli’nin baş şehrinin Filibe olması kararlaştırılmıştır. Stara Planında, Rodoplar ve Karadeniz arasındaki toprak parçasına Doğu Rumeli adı verilmiştir. Şehrin yöneticisi Rus Knyazı Dondukov – Korsakov olmuştur.

26 Aralık 1878 tarihinde yapılan seçimlerde 50 ev kendi temsilcisini seçmek için sandık başına gitmiştir. Yapılan seçim sonucunda 41 Bulgar, 5 Türk, 13 Yunan, 2 Musevi, 2 Ermeni olmak üzere toplam 63 kişi meclise girmiştir. Şehrin ilk seçilmiş belediye başkanı ise Kostaki Peev idi. 1880 tarihinde belediye başkanı İvan Stefan Geçov, 27 Nisan 1883 tarihinde Petko Karavelov olmuştur. Şehrin ilk ve tek Türk olan belediye başkanı ise Hafız Ahmet Efendi (13 Ocak 1884-8 Mayıs 1884)’dir.

¹⁶ Karpat, *a.g.e.*, s. 158.

¹⁷ Tahir Sezen, *Osmanlı Yer Adları (Alfabetik Sırayla)*, Ankara, 2006, s.183.

Berlin Antlaşmasına göre Bulgaristan toprakları çeşitli bölümlere ayrılmıştır. Bu durum tüm halkta olumsuzluk yaratmıştır. Bulgaristan'ın kuzey ve güneyinde yaşayanlar bağımsızlığa giden yol için Filibe'de örgütlenmişlerdir.

Örgütlenmenin kurulmasında diğer bir amaçta Bulgar Prensiği ve Doğu Rumeli sorununa çözüm aramaktır. 19 Mayıs 1885 tarihinde 300 kişinin katıldığı mitingde Makedonya'nın bağımsızlığı ve Kuzey-Güney Bulgaristan'ın birleşmesi için miting yapılmıştır. "Borba" gazetesi yazılı basın aracılığıyla propaganda yapmıştır. Bunların sonucunda 06 Eylül 1885 tarihinde Filibe, Doğu Rumeli eyaletine bağlı başkent olmayı reddetmiştir. 08 Eylül 1885 tarihinde Knyaz I. Aleksandır kuzey-güney Bulgaristan arasındaki birleşmeyi kabul etmiştir. Birleşmeden sonra yeni başkent Sofya olmuştur.¹⁸

Müslüman ahalinin büyük bir kısmı 1877-1878 Osmanlı-Rus harbinden sonra bölgeden göç etmek zorunda kalmışlardı. Bölgede yaşayan ahali ise korku içerisinde yaşamlarına devam etmişlerdi. Bulgaristan Komiserliğinden 22 Temmuz 1903 tarihinde gelen belgede bölgede yaşayan köylülerin korku halleri şöyle anlatılıyordu:

"Filibe kitabetinden bu kere varid olan tahriratda saye-i kadr-tevaye-i hazreti hilafet-penahide hükümet-i imareti daire mutavelet ve ikiyada irca buyrulmuş ve el-yevm bir iki hafta evvelki ahval bertaraf olmuş ise de Filibe ve Karlova ve Kızanlık kazalarındaki kura İslamları arasında haf ve hirasın devam etmekte olduğu ve Karlovaya tabi Hisar karyesindeki kaplıcalara azimet mecburiyetinde bulunan bazı fukarayı hastagan bile cesaret edememekte ve azimet edmiş olanlarında fevkal had endişnak bir halde bulduklarını istihbar eylediği ve su sırada kendisinin birkaç gün için mezkûr Hisar baniyelerine azimet eylemesi beynel İslam pek güzel bir tesir hâsıl edeceği ve Hisara keyfiyet-i azimetin Karlova ve Kızanlık fukarayı İslamiyesince de istihbar olunarak teskini ezhanı mucip olacağı ve bir aralık muhtel olan istirahat-ı İslamın avdet eyleyeceği beyanı ile Filibeye dört beş saat budu mesafede vaki olan mezkur Hisar karyesine bu perşembe günü badez-zeval azimetle Pazar günü akşamı avdet etmek üzere mezuniyeti itası talep ve istizan idilmiş olduğu ve mahali mezkura azimet ve ahaliyi İslamiyeyi bir kat daha teskin ve sayeivel'i nimet-i bi minnet-i azami de mucibi endişe bir hal olmadığını beyan etmesi zimmında mahalli mezkura azzimeti mezun olduğunun kitabeti muma-ileyhaya cevaben bildirildiği li-ecl'l-malumat maruzdur. Aruzdur ol-babda emru fer-man hazreti veliyyül emrindir."¹⁹

Osmanlı Devleti Filibe ile ilgisini sürdürmüş ve bölgedeki etkinliğini kaybetmemeye çalışmıştı. Burada yapılan belediye seçimlerini de dikkatlice izlemişti. Bu belediye başkanlığı seçimlerinden biri de 1903 yılında gerçekleşmişti. Bulgaristan Komiserliği'nden 26 Kasım 1903 tarihinde gelen belgede

18 Mustafa, *a.g.t.*, s.46-47.

19 BOA. A. MTZ. 4/100-64.

“Şehrihalin 9. günü Filibede belediye intihabatının sessizce intihab edildiği ve İslamlardan Hocazade saadetli Hasan Efendi ile Vehbi Efendi zade Mehmet Bey’in 22 Bulgar ile beraber aza intihab olunduklarını mahallinden bildirilmekle berayı malumat maruzdur ol-babda emru ferman hazreti menlehül emrindir” denilmektedir.²⁰

Filibe’de Ekonomik Yapı

Rumeli’de Arda ve Tunca nehirlerinin oluşturduğu ve Filibe’nin de içerisinde yer aldığı Meriç havzası, coğrafi koşulları nedeniyle tarihte önemli tahıl merkezlerinden biri olmuştur. Dolayısı ile coğrafi koşullar Filibe’de tarımın en önemli geçim kaynağı olmasını sağlamıştır.

Filibe’den İstanbul’a kadar uzanan Rumeli eyaletleri bazı imtiyazlara sahiptiler. Buralar çoğu zaman yemyeşil olan topraklara ve münbit ovalara sahiptir. Tatarpazarı ve Filibe civarı çeltik tarlalarıyla bezenmişti. Pirinç üretimi de yapılıyordu. Bu coğrafya, Osmanlı Devleti’nin tahıl ambarı olarak da anılıyordu. İstanbul’dan Avrupa’ya giden yollar buradan geçiyordu. Dolayısıyla da ticarî ve askerî yönden stratejik bir coğrafyadır.²¹

Filibe önemli ticari yolların üzerinde bulunmasından dolayı, stratejik bakımdan önemli bir yere sahip olmuştur. Eski Roma ticaret yolunun Filibe’den geçmesi nedeniyle Osmanlı öncesinde de burası birçok saldırı ve yağmalama olaylarına maruz kalmıştır. Osmanlı Devleti’nin Filibe ve çevresini fethetmesinden sonra bu bölge rahat yüzü görmüştür. Osmanlıların iskan politikası doğrultusunda büyük yatırımlar alan bu yöredeki neredeyse bütün köy, otlak ve tepe gibi yerlere Türkçe adlar verilmiştir.

XVI. yüzyılda yaklaşık 4.000 olan nüfusuyla Rumeli bölgesinin en büyük şehirlerinden biri Filibe’dir. Zengin bir iktisadi hayata sahip olan, tarım ürünleri ve farklı alanlardaki imalatı ile şehir, uluslararası düzeyde ticaretin önemli bir merkezidir.

Filibe’nin XVII. yüzyıldaki iktisadi hayatı ile ilgili en ayrıntılı bilgiyi şehri ziyaret eden Evliya Çelebi vermektedir. Şehir hakkında:

“Tahtakale Çarşısı dahi mamurdur, Balık Pazarı, Gazzazlar Pazarı, Bezzazlar Pazarı, Attarlar Pazarı gayet mamurlardır. Kargir binalı, kavi kapılı bir bedesteni var. Cemi diyarın zil kıymet malları anda bulunur. Bir çarşı daha karşı varoшта var ki, 300 dükkanlıdır. Rumeli şehrinde on adet benzer şehirlerinin evvelkisi ikinci hükümet merkezi Edirne’dir, sonra Selanik şehridir. Sonra Yenişehir’dir. Sonra Serez’dir. Sonra Sofya şehridir. Sonra cennet gibi büyük Belgrat şehridir. Sonra Budin Kalesi’dir. Sonra mamur şehir Bosna Sarayı’dır. Sonra acayip şehir Üsküp Kalesi’dir. Sonra bu Filibe şehridir ki hepsinden şirin ve

20 BOA. A. MTZ. 4/107-17.

21 Mehmet Karagöz, “17. Asrın Sonunda Filibe ve Çevresinde Evliyalık Hareketleri (1680-1700),” *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt:16, Sayı:2, Elazığ, 2006, s.37.

hepsinden bolluk bir büyük şehirdir ki her gün binlerce yükler çözü-
lür, denkler bağlanır, tüccar oğlu tüccar yeridir. Günden güne mamur
olmaktadır” demiştir.

Şehirde Şahabettin Paşa Hanı, Zal-Paşa Hanı, Dede Hanı, Orta Pazar Hanı
Çarşı içindedir. Varoş Hanı köprüünün karşı başında bulunmaktadır. Evliya Çele-
bi, bu yapıların hepsinde kurşun örtü olduğunu yazmıştır. Çarşıdan bahsederken
80 dükkânın ve 1060 adım uzunluğunda döşeli geniş bir cami olduğunu kaydet-
miştir. Evliya Çelebi Filibe'nin tam bir tüccar şehri olduğunu kaydetmiştir.²²

XVIII. yüzyılda 40-50.000 nüfusa sahip olan Filibe canlı bir ticaret mer-
kezidir. Bu dönemde Türk nüfus azalırken Hıristiyan nüfus artmıştır. Rodop'tan ve Sredna Gora dağlarından gelen Bulgarlar şehirdeki zanaatların bü-
yük bir kısmını ele geçirdiler. Filibe'ye sonradan gelen Rumlar ile diğer bazı
Hıristiyan gruplar şehre yerleşerek buradaki ticarî hayata katıldılar.

1846 yılında Filibe'de çıkan bir yangın neticesinde şehir çok büyük zarar
görmesine rağmen şehirdeki gelişim durmadı. 1847'de Balkanlar'ın ilk mo-
dern tekstil fabrikası Filibe'de kurulmuştur. Osmanlı Devleti zamanında Fi-
libe'nin zenginliği konak ve evlerin yapılış tarzlarından da anlaşılmaktadır.²³

Osmanlı Devleti'nde abacılığın karakteristik merkezlerinden biri de Fili-
be idi. Filibe abaları, 16. yüzyılın ortalarında yaygın bir ün ile yurt dışına da
ihraç edilmiştir.1652'de Filibe'ye gelen Evliya Çelebi, abacıların çok iyi usta
olduklarını yazarak, abacılar hakkında güzel sözler söylemiştir.

18. yüzyılda aba üretimi Filibe'de daha fazla artmışsa da giderek büyü-
yen ihtiyaçları karşılayamamıştır. Osmanlı Devleti'nde pazarların gelişmesi,
Kopriviştitsa, Tatarpazarcık ve Pirdop gibi yeni şehirleri üretim alanına kat-
mıştır. Ayrıca, 19. yüzyılın başında abacılıkta yeni ihtisas bölgeleri oluşmuş-
tur. Filibeli abacılar, hazır elbise dikimi ile uğraşırken, Rodop köyleri aba
üretimine başlamışlardır.

18. yüzyılın son çeyreğinde makinelerin üretime girmesiyle, Filibe ve
çevresinde kaytarıcılığı tekstil endüstrisinin en önemli kolu durumuna ge-
tirmiştir. Bu kol Karlova, Kalofer, Kızanlık ve Sopot'un iktisadî gelişiminde
önemli bir etken olmuştur. Böylece, Filibe ve çevresi, 18. yüzyıl sonlarında
yerel ihtiyaçlardan fazla, Osmanlı Devleti'nin birçok pazarı için üretim yapan
bir tesis durumuna gelmiştir.²⁴

17. ve 18. yüzyılda Filibe bölgesi ekonomisinin gelişmesinde en karakte-
ristik olan nokta her şeyden önce Osmanlı Devleti pazarlarına üretim yapan
tekstil üreticilerinin ve onunla ilgili ticaretin gittikçe büyümesidir.

22 Nurullah Karta, “XV. ve XVI. Yüzyıllarda Filibe Şehrinde İktisadi Hayat ve Meslek Grupları”,
Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt:8, Sayı:2, 2008, s.145-148.

23 Kiel, *a.g.m.*, s.81.

24 Nikolay Todorov, 19. Yüzyılın İlk Yarısında Bulgaristan Esnaf Teşkilatında Bazı Karakter
Değişmeleri, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, Cilt:27, Sayı:1-2, 1967, s.2-3.

Zanaat erbabı ve perakendeciler arasından, feodal sınırlamalara rağmen yollar bularak Devletin en uzak bölgelerini pazarlarla buluşturan yeni müteşebbisler doğmuştur. Özellikle Filibe bölgesinde, millî ölçüde ticarî ilişkiler doğmaya başlamıştır. Böylece sadece Osmanlı tüccarlarının değil, Avrupa'nın her tarafından gelen tüccarların karşılaştığı Ortak Pazar rolünü oynayan, büyük panayırlar ortaya çıkmıştır.

1830 yıllarında, devlet siparişlerinin uygulanması hakkındaki kaynaklar, Filibe bölgesi aba üretimi hacmine dair bize fikirler vermektedir. Genellikle, İstanbul, Anadolu ve Suriye'ye gönderilen abalar, bununla birlikte büyük panayır merkezi olan Filibe ve Pazarcık şehirlerinde imal edilmektedir. 1830 yıllarında Osmanlı Hükümeti Rodop köylerinde imal edilen Filibe ve Pazarcık abalarından ve hazır elbise olmak üzere 70.000 top satın almıştır.

Osmanlı Devleti 1830'lu yıllara doğru düzenli bir ordu kurduktan sonra, aba üretimine özel bir önem göstermeye başlanmıştır. İstanbul'dan bir temsilci Filibe'ye gönderilerek orduya 1828 yılında 10.000 kat elbise dikilmesi konusunda, yerli abacılarla bir anlaşma yapılmıştır. İmalâtın, devamlılığını sağlamak ve hazırlanan ürünleri de teslim alabilmek için bu temsilci, İslimye'ye yerleşmiştir. Ayrıca buradaki imalât için, gereken yünü ülkenin diğer bölgelerinden de temin edebilmek konusunda, birçok önlemler alınmıştır. Böylece, Osmanlı Ordusuna aba ve abadan üretilen mamul elbiseler sağlayan şehirlerden biri Filibe ile birlikte İslimye olmuştur.

18. yüzyılın sonu ve 19. yüzyılın ilk yarısında Filibe abacı esnaf defteri, esnaf teşkilâtı üyelerinin şahsi faaliyetlerini arttırdıklarına ve esnaf teşkilâtının eşitlikçi düzenleme prensiplerini savunmak babında çeşitli problemlerini çözmek için giderek muhtariyetini genişlettiğine dair birçok örneği kapsamaktadır.²⁵

1856 yılında Filibe Kaymakamı Maşuk Paşa'ya gönderilen emirde, Pazarcık'ta askerlerin kışlık ihtiyaçları için aba imal eden Abacı Mehmed'in masraflarının ve hizmetine karşılık ödenecek meblağın kendisine verilmesi emrediliyordu.²⁶

1864 yılında Filibe'de pamuk ipliği eğirmek ile birlikte pamuklu bezler dokumak üzere bir pamuk fabrikası kumpanyası kurulmuştu. Bu fabrikayı Yovan Yakorof kurmuştu. Kurmuş olduğu fabrika için 25 yıllığına da ruhsat almıştı. 29 Haziran 1864 tarihinde almış olduğu ruhsat şöyleydi:

“Filibe Pamuk Fabrikası Kumpanyasının Mukavele-name layihasıdır
Birinci Madde: Saltanat-ı Seniyye tarafından tertib ve tasdik buyrulmuş olan nizam-ı dâhiliye layihası ahkâmına tevfikeyen pamuk ipliği eğirmek ve pamuklu bezler dokumak üzere Filibe'de fabrika ihdası ve tesisi için teşkil kılınacak kumpanyanın müessisi Yovan Yakorof nam

25 Todorov, *a.g.m.*, s.5-15.

26 BOA. A. DVN. 119/5.

kimesneye yirmi beş sene müddetle ruhsat iti buyrulmuştur.

İkinci Madde: Mezkûr fabrikanın inşası için kumpanyanın hariçten celb edeceği makineler bir defaya mahsus olmak üzere gümrük resminden muaf olacaktır.

Üçüncü Madde: Kumpanya fabrikasının tesisi hususunda vapur makineleri hakkında olan nizam-name ahkâmına tamamıyla Tevfik-i hareket etmeğe mecbur olacak ve mezkûr fabrika sair bu misilli fabrikalar hakkında el-an cari olan ve bundan böyle yapılması muhtemel olan kaffe-i kavanin ve nizam-ı zabıtaya dahi tabi bulunacaktır.

Hâtime

İşbu mukavele-name layihası Meclis-i Vala-yı Ahkâm-ı Adliye Kavanin Dairesi'nde bi'l-etraf mütalaa ve tedkik olunarak taraf-ı eşref-i Hazret-i Padişahî'ye dahi arz ile lede'l-istizan ber-minval-i muharrer icrası hususuna irade-i seniyye-i cenab-ı Hilafet-penahi müteallik ve şeref-sudur buyrulmuş olmağla iki nüsha olarak tahrir ve Nafia Nezaret-i Celilesi ile kumpanya tarafından imza ve tahtim olunarak bir nüshası Divan-ı Humayun Kalemî'nde hıfz olunmak üzere bi't-tevkif diğer nüshası kumpanya canibine ita olundu tahriren fi'l-yevmi el-hamisve'l-işrînmin-şehri Muharrremi'l-Haram li-sene ihdâ ve semânin ve mieteyn ve elf (1281)

Nazır-ı Umur-ı Nafia-i Devlet-i Aliyye²⁷

Eşkîyalık Olayları

Filiba ve civarındaki eşkıyalarının ortaya çıkmasında, Viyana Kuşatmasından sonra ortaya çıkan şartlar etkili olmuştur. Osmanlı Devleti'nin merkezindeki sıkıntıları çözmek için acil tedbirler alınmıştır. Fakat alınan tedbirleri uygulamakta olan yöneticiler halka karşı vazifelerini yerine getirirken yanlış ve haksız davranmışlardır. Bu durum ise eşkıyalığın kısa sürede artmasına ve giderek yayılmasına sebep olmuştur.

Eşkîyalar, bir kişinin önderliğinde yirmili, kırklı, ellili bazen de daha fazla sayıya sahip topluluklar halinde gezen silahlı topluluklardı. Bunlar halka korku vermekle birlikte halkın devlete olan güvenini zayıflatmış ve bunlara maruz kalan bölgelerde tedirginliği artırmıştır. Eşkîyaların hem atlı hem de piyade olmaları onlara, zaman ve güç üstünlüğü sağlamıştır. Devlete ait kuvvetlerin bölgeye gelmeleri durumunda kolayca dağlara çıkıp mağaralarda saklanabilmekteydiler. Böylece eşkıyalar; ülkede korku ve endişe meydana getirmekteydiler.

Nitekim 1697 yılının Ağustos ayı ortasında, Filiba ve çevresindeki eşkıyalık olayları ile ilgili bir belgede bu konuya dikkat çekici bir örnek bulunmaktadır. Filiba'ye bağlı olan Pavlosga, Diranova, Bugut, Derecik Bilicesi ve

Çukur köyleri çevresinde 12 yıldan beri eşkıyaların çevre dağlarda saklandığı ve bu köylerdeki zeametın sahibi olan Veli Satır adındaki şahsın bu durumu da gizlediğini yazmaktadır.²⁸

III. Selim döneminde Şubat 1794 tarihinde Filibe'ye bağlı İstanımaka köyü ahalisi Divan-ı Hümayun'a bir dilekçe sunmuşlardı. Bu dilekçede, dağlı eşkıyasının köylerine saldırdıklarından bahsetmişler ve yapılan çatışmalar neticesinde onları kovalayamadıklarından bahsetmişlerdi. Eşkıyalar sonuçta köyü ateşe vermişler ve ahalinin mal ve paralarını zorla almışlardı. Köylüler bunun üzerine köyü terk ettiklerini ve kendilerine yeni bir yurt edinmek istediklerini söylemişlerdi. Bu doğrultuda da vergiden muaf olmak istediklerini söylemişlerdi. Konu değerlendirilmiş ve köylüler 1 seneliğine vergiden muaf tutulmuşlardı.²⁹

Filibe ve çevresinde oluşan eşkıyalık olaylarından en çok etkilenenler köylüler ve kır merkezlerindekiydiler. Buralarda yaşayanlar şehir merkezlerine göre daha az korundukları için daha fazla eşkıyalık olaylarına maruz kalmaktaydılar. Köy ve kır bölgelerinden Filibe şehir merkezine göçlerin yaşanmasında bu durumun önemli bir etkisi olmuştur. İstanbul'un tahıl ambarı olarak kabul edilen Filibe'de eşkıyalık olaylarından ziraî hayatın az da olsa zarar gördüğü kabul edilirse bunun İstanbul'un iaşesine kısmen de olsa olumsuz etkilediği muhakkaktır.³⁰

Filibe'de Basın Yayın

1864'te Osmanlı Devleti yerel yönetimlerle ilgili düzenlemeler yapmıştı. Bunun sonucunda eyalet sistemi kaldırılmış ve yerine vilayet sistemi getirilmişti. Vilayetler kurulduktan sonra buraların kalkınmaları ve gelişmeleri için her vilayette birer matbaa kurulmasına karar verilmişti. Bu çerçevede matbaalar kurularak vilayet salnameleri ve vilayet gazeteleri yayınlanmıştır. Bu gazeteler Türkçenin yanında bölgenin yaygın olan ikinci bir dille de yayınlanmıştır.³¹

XIX. yüzyılda Filibe'de birçok kitabevi, edebiyat cemiyetleri ve beş dilde yayın yapabilen matbaalar vardı. Papa Konstantin tarafından 1819 yılında yazılan Descripüon of the Eparchi of Philipopolis adlı eserinde şehri Türk, Ortodoks Hıristiyan, Ermeni, Pavliken (Katolik) ve Yahudi olmak üzere beş gruba ayırır. Filibe'nin 15 mahallesinden 11'inde Türkler, 3'ünde Ortodoks Hıristiyanlar ve 2'sinde diğer gruplar yaşamaktaydı. Türklerin birçok okulu vardı ve çoğunluğu okur yazardı. Ermeniler genellikle Türkçe, Pavlikenler Bugarca ve İtalyanca, Yahudiler eski İspanyolca konuşuyorlardı. Filibe ve civarında hemen herkes Türkçeyi anlardı.³²

28 Karagöz, *a.g.m.*, s.381-382.

29 BOA. C. DH. 117/5812.

30 Karagöz, *a.g.m.*, s.390.

31 Orhan Koloğlu, *Osmanlı'dan 21. Yüzyıla Basın Tarihi*, İstanbul, 2006, s.31-33.

32 Kiel, *a.g.m.*, s.81.

Filibe’de 40 Türk gazetesi yayınlanmıştır. İlk çıkan Türk gazetesi Rumca Ediseis tu Aynu gazetesidir (1.1.1874-30.12.1888). Türkçe olarak yayınlanan ilk gazete ise Hilâl’dir (1.3.1884). Filibe’de çıkan Türkçe gazete ve dergiler zamanın siyasetine göre, Osmanlı Devleti ve İslâm çıkarlarını korumak, II. Abdülhamid lehinde veya aleyhinde propaganda yapmak; Türkiye Cumhuriyeti lehinde veya aleyhinde yayın yapmak için yayınlanmışlardır. Çıkan gazetelerin adları şunlardır:

Emniyet (29.10.1896-15.1.1908), Malûmat (21.9.1898-1.8.1908), Müsade-me-i Efkâr (12.12.1899-25.2.1901), Nadas (1.5.1898-8.6.1898), Rağbet (Ocak 1896-16.2.1904), Resimli Emniyet (1.11.1896-27.2.1898) (Bu gazeteler, İslâm’ın çıkarları ve Osmanlı’nın hukukunu koruyan bir gazetelerdir); Kamer (7.3.1899-31.7.1908), Macera-ı Efkâr (11.12.1898-1.5.1907) (II. Abdülhamid’in aleyhtarı ve Jön Türkler aleyhtarı Türkçe gazetelerdir), Ahali (23.3.1905-1.8.1908), Balkan (15.3.1919-14.12.1920), Bedreka-i Selâmet (15.1.1896-30.9.1896) Doğru Yol (1.1.1898-22.2.1898), Eyyam (1.8.1912-30.9.1912), Gayret (1898), Hamiyet (30.12.1897-31.1.1898), Muvazene (20.8.1896-27.5.1905) (Jön Türklerin yayın organı), Resimsiz Emniyet, Rumeli, Rumeli Telgrafları, Sada (Bu gazeteler II. Abdülhamid aleyhtarı), Şam Sada-i Millet, İrfan, Türk Sadası, Tunca ve Türk Sözü (Bulgaristan Türklerinin çıkarlarını koruyan Türkçe gazetelerdir), Balkan (Bulgaristan Çiftçi Partisi’nin çıkarlarını koruyan gazete), Güneş, Hurşid, Şark Muhbiri, Şems (Bu gazeteler, Hıristiyanlık propagandası yapan Türkçe gazetelerdir), Medeniyet, Koca Balkan, Açık Söz, (Türkiye Cumhuriyeti Aleyhtarı gazetelerdir), Rodop ve Balkan Postası, (Türkiye Cumhuriyeti lehine yayın yapan gazetelerdir). Dergi olarak ise 1.10.1931-15.2.1932 tarihleri arasında yayınlanan İrfan ve 1.3.1932-30.6.1933 tarihlerinde yayınlanan İhtişam dergileri yayınlanmıştır.³³

Filibe’de Eğitim

Filibe’de rüştiye mektebi 1858 tarihinde açılmıştı. 19 Eylül 1858 tarihli belgeden anlaşıldığına göre bu okulun açılışı bu tarihte yapılmıştı.³⁴ Filibe Rüştiyesi’nde 1863 yılında 1 öğretmen görev yapmakta idi.³⁵ 1866 yılında Filibe sancağının Kızanlık kazasında bir okul yapılmıştı. Bu okul için 11 Mart 1866 tarihinde öğretmen ve kitap talebi ilgili belgede şöyle isteniyordu:

“Maarif Nezaret-i Behiyyesi’ne

Filibe Sancağı’na mülhak Kızanlık Kazası’nda inşa olunan mekteb için bir muallim-i evvel ile icab eden kütüb ve resailin tayin ve irsali ve muallim-i sanilikle yazı hocalığına mahallince intihab edilen Zühdü ve Mestan Efendilerin icra-yı memuriyetleri ifadeini havi Filibe mutasarrıfı sabık Saadetli Hasan Paşa hazretleri tarafından mevrud tahrirati

33 Tuğlacı, a.g.e., s.345.

34 BOA. İ. DH. 414/27422.

35 Mehmet Ö. Alkan, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Modernleşme Sürecinde Eğitim İstatistikleri 1839-1924*, Ankara, 1997, s.19.

melfufatıyla beraber irsal kılınmış olmanın iktizasının icra ve ifadesi menut-ı himmet-atufileridir”³⁶

1873 tarihinde Filibe Rüştüyesi’nde yine bir öğretmen görev yapmakta idi. Bu okulda bahsi geçen tarihte 89 öğrenci eğitim görmekte idi.³⁷

1876 yılında Filibe’de açılan iptidai mektebi için istenen cüz ve risalelerin gönderilmesi emrediliyordu. 160 nüsha cüz ve risalenin postaya verilmesi 4 Nisan 1876 tarihli ilgili belgede şöyle anlatılıyordu:

“Edirne Vilayet-i Celilesi’ne

Filibe’de küşad olunmuş olan mekteb-i iptidaiye için lüzumu olan ecza-i şerife ile resailin irsali Adliye Nazırı devletli Cevdet Paşa hazretleri tarafından ba-telgrafname işar buyrulmuş maarif kütüphanesinde mevcudu olan envadan melfuf pusula mucebince yüz altmış nüsha ecza ve resail bu kere postaya teslimen savb-ı düsturilerine irsal kılınmış bumisilli ecza-yı şerife ve resailağniya etfaline esmanıyla ve fukara çocuklarına meccanen ita ve tezzii usul-i müttehaze icabından bulunmuş olmasıyla mahalline bu yolda icra-yı vesaya ile vusulünün işarı mantuk-ı himem-i aliyye-i müşirileridir ol babda”³⁸

93 Harbi’nden (1877-1878) sonra da Osmanlı Devleti Filibe’deki Müslüman okulları ile ilişkisini kesmemiş ve istenilen kitap ve malzemeyi mümkün mer-tebe bu okullara göndermişti. 1 Ağustos 1892 tarihinde Filibe Müslüman öğrencileri için gönderilen kitap ve risaleler ile ilgili belgede şöyle bahsediliyordu:

“Hülasa Filibe Mekteb-i İslamiyesi Şakırdanı İçin Taleb Olunan Kütüb ve Resail Gönderildiğine Dair

Rumeli-i şarkî cemaat-i İslamiyyesi Nezaret-i Aliyyesi’ne

8 Haziran sene 1308 tarihli tezkire-i aliyye-i semmühilerinde işar buyrulduğu veçhile Filibe Mekatib-i İslamiyyesi şakırdanı için meccanen tehye olunan kütüb ve resail bir sandık derununa dahi ve üzeri muhasebe mührüyle tahtim olunarak memur-ı mahsusuna teslim edildiği muhasebeden ba-müzekkere ifade kılınmış olmağla”³⁹

Filibe’deki Konsoloslar

Balkan coğrafyası içerisinde önemli bir yere sahip olan Filibe, özellikle Avrupalı devletlerin ilgisini çekmiş ve bu devletlerin konsoloslarına ev sahipliği yapmıştır. Filibe’de İtalya, Avusturya-Macaristan, Rusya, Belçika, Fransa, İngiltere, Yunanistan, İspanya ve Amerika devletleri birer konsolosluk açmışlardı. Bu dokuz devletin konsolosluklarının Filibe’de mevcut olması bu devletlerin bu kente verdikleri önemi göstermektedir.

36 BOA. A. MKT. MHM. 350/57.

37 Alkan, *a.g.e.*, s.23.

38 BOA. MF. MKT. 34/147.

39 BOA. MF. MKT. 146/53.

Bu bölgeye özel bir önem veren Rusya, bölgedeki konsolosunu kendi menfaatleri doğrultusunda elinden geldiğince faal tutmuştur. Hicri 1273 (1856-1857) yılında Rusya tarafından Filibe'ye konsolos vekili olarak Mösyö Kirak tayin edilmişti. Osmanlı devlet yetkililerinden buraya gelebilmek için aldığı emirnamede Rusya Devleti'nden Filibe'ye gelen tüccar ve vatandaşın işlerini takip etmek için gönderildiği ilgili arşiv vesikasında şöyle anlatılıyordu:

“Tezkire-i Samiye

Rusya devleti tebasından Filibe'ye avdet eden tebaa ve tüccarın umur ve hususlarını iktiza eylemek üzere mösyö Kirak'a konsolos vekili tayin kılınmış olduğu beyanıyla ol babda iktiza eden bir kıta' emri âlinin itası iltimasına dair canibi sefaretten varid olan bir kıta takrir mantukı âli buyrulmak için arz ve takdim kılınan mukteza derkenarında gösterildiği vechle mûmâ-ileyhin vekâletini mübeyyen bir kıta emri âlinilinisdar ve itası hakkında her ne vachle emru fermanın cenabı mülükane müteallik ve şeref sudur buyrulur ise mantukı celili infaz kılınacağı beyanıyla tezkiredir.”⁴⁰

Rusya'nın Filibe'deki konsolosu bölgedeki iç işlere de karışmakta idi. 2 Kasım 1868 tarihinde Filibe mutasarrıfı olan Ahmed Ata Bey, Rusya konsolos vekilinin tavsiye ettiği Doktor Rasko'nun buraya tayinini sakıncalı görmüştü. Bu nedenle bu tayin olayını engellemek istemişti.⁴¹

Aşağıdaki tabloda 1885 ile 1908 yılları arasındaki Filibe'de görev yapan Konsolosların unvan, isimleri ve bağlı oldukları ülkeler bir tablo olarak verilmiştir.

40 BOA. A. AMD. 78/64.

41 BOA. A. MKT. MHM. 425/41.

Yıl	İtalya	Avusturya-Macaristan	İngiltere	Fransa	Rusya	Yunanistan	Belçika	İspanya	ABD
1301/ 1885	Konsolos Kavalyer Civalyo Malmuzi	General Konsolos Retcaret Franski			General Konsolos Pornis Çatnik	General Konsolos İristomanis Derakapulo			Konsolos Vekili Con Keşof ⁴²
1318/ 1900	Konsolos Vekili Kavalyer Monako	Konsolos Mösyö Victor dö Ştatınac	Konsolos Vekili Mistur Cems Mac Gregor	Konsolos Vekili Povase	General Konsolos Prens Çelendef	General Konsolos Mösyö Vilhelm Fontana	Konsolos Mösyö Bartelemi Poçiti	Konsolos Mösyö Zavbiye Dikden Krose	Konsolos Vekili Con Keşof ⁴³
1320/ 1902	Konsolos Mösyö Cozepe Çaki	Konsolos Mösyö Victor dö Ştatınac	Konsolos Kapiten Henri Maifal	Konsolos Mösyö Yuvasse Konsolos Vekili Mösyö Povase	General Konsolos Prens Çelendef	General Konsolos Mösyö Vilhelm Fontana	Konsolos Mösyö Debende	Konsolos Mösyö Zavbiye Dikden Krose	Konsolos Vekili Con Keşof ⁴⁴
1321/ 1903	Konsolos Mösyö Cozepe Çaki	Konsolos Mösyö Victor dö Ştatınac	Konsolos Vekili Mistur Cems Mac Gregor	Konsolos Vekili Mösyö Povase	General Konsolos Prens Çelendef	General Konsolos Mösyö Vilhelm Fontana	Konsolos Mösyö Debende	Konsolos Mösyö Zavbiye Dikden Krose	Konsolos Vekili Con Keşof ⁴⁵
1322/ 1904	Konsolos Mösyö Cozepe Çaki	Konsolos Mösyö Victor dö Ştatınac	Konsolos Vekili Mistur Cems Mac Gregor	Konsolos Vekili Mösyö Povase	General Konsolos Prens Çelendef	General Konsolos Mösyö Vilhelm Fontana	Konsolos Mösyö Debende	Konsolos Mösyö Zavbiye Dikden Krose	Konsolos Vekili Con Keşof ⁴⁶
1323/ 1905	Konsolos Mösyö Cozepe Çaki	Konsolos Mösyö Victor dö Ştatınac	Konsolos Vekili Mistur Cems Mac Gregor	Konsolos Vekili Mösyö Povase	General Konsolos Prens Çelendef	General Konsolos Mösyö Vilhelm Fontana	Konsolos Mösyö Debende	Konsolos Mösyö Zavbiye Dikden Krose	Konsolos Vekili Con Keşof ⁴⁷
1324/ 1906	Konsolos Mösyö Cozepe Çaki	Konsolos Mösyö Victor dö Ştatınac	Konsolos Vekili Mistur Cems Mac Gregor	Konsolos Vekili Mösyö Povase	General Konsolos Prens Çelendef	Konsolos Mösyö Yorgi Dufos	Konsolos Mösyö Debende	Konsolos Mösyö Zavbiye Dikden Krose	Konsolos Vekili Con Keşof ⁴⁸
1325/ 1907	Konsolos Mösyö Cozepe Çaki	Konsolos Mösyö Victor dö Ştatınac	Konsolos Vekili Mistur Cems Mac Gregor	Konsolos Vekili Mösyö Povase	General Konsolos Prens Çelendef	Konsolos Mösyö Yorgi Dufos	Konsolos Mösyö Debende	Konsolos Mösyö Zavbiye Dikden Krose	Konsolos Vekili Con Keşof ⁴⁹
1326/ 1908	Konsolos Mösyö Cozepe Çaki	Konsolos Mösyö Victor dö Ştatınac	Konsolos Vekili Mistur Evalon Şipli	Konsolos Vekili Mösyö Povase	General Konsolos Prens Çelendef	Konsolos Mösyö Yorgi Dufos	Konsolos Mösyö Batos	Konsolos Mösyö Zavbiye Dikden Krose	Konsolos Vekili Con Keşof ⁵⁰

42 Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye, sene.1301, s.586-605.

43 Salname-i Nezâret-i Umûr-ı Hâriciye, sene.1318, s.292-311.

44 Salname-i Nezâret-i Umûr-ı Hâriciye, sene.1320, s.155-172.

45 Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye, sene.1321, s.927-939.

46 Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye, sene.1322, s.946-957.

47 Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye, sene.1323, s.930-942.

48 Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye, sene.1324, s.935-947.

49 Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye, sene.1325, s.932-937.

50 Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye, sene.1326, s.930-942.

Görüldüğü gibi bu dokuz devlet içerisinde Filibe'ye üst düzey ilgi gösteren devletler "Ceneral Konsoloslar" vasıtası ile Rusya ve Yunanistan devletleri olmuştur. Avusturya-Macaristan Devleti de bir süre burada ceneral konsolos bulundurmuştur. Sonrasında ise konsolosluk seviyesine indirmiştir. Burada sürekli ceneral konsolos bulunduran Rusya ve Yunanistan devletleri olmuştur. Bu durumun nedeni olarak Rusya ve Yunanistan devletlerinin Filibe'ye yakınlığı, millet ve din olarak buradaki azınlıkları kendilerine çekme düşüncesi ön plana çıkmaktadır.

1877-1878 Osmanlı Rus Harbinin yıldönümü münasebetiyle Filibe'de bir grup gönüllü gösteriler yapmıştı. Rusya Konsolosluğu'nun önüne kadar gelmişler ve Rusya lehine sevgi gösterilerinde bulunmuşlardı. Bu durum 26 Ağustos 1897 tarihli belgede şöyle ifade ediliyordu:

"Maruz-ı çakeri keminelidir.

10 Ağustos sene 313 tarih ve yüz doksan beş numaralı arıza-i kemteranemle icra-yı nümayiş ve ayin ettikleri arz olunan gönüllülerden Filibe'de olanlar dahi yevm-i mezkûrda ellerinde bayrak olduğu ve Filibe tulumbacı reisi Kanarof dahi beraberlerinde bulunduğu halde sokak sokak dolaştıktan sonra Rusya konsoloshanesi önünde durarak "hora" sadalarıyla nümayişlerde bulunmaları ve ileri gelenlerden birkaçının konsoloshaneye girmesi üzerine konsolos da balkona çıkarak teati-i kelimeteksizin lisan-ı hal ile bade'l-mukabele cümlesini konsoloshanesine davet eylediği ve iki üç dakikadan sonra haşerat-ı merkumenin çıkıp dağıldıkları ve mamafih fevkalade bir nümayiş icra olduğu gibi cemiyetin azlığıyla beraber azasının hal ve şanı pek de şayan-ı ehemmiyet bulunduğu ikinci kitabetten bildirilmekle arz-ı malumat olunur ol babda ve her halde emr ü ferman hazret-i veliyyü'l-emrindir"⁵¹

1911 yılı Osmanlı Devleti için önemli bir savaş yılı idi. İtalya ile başlayan Trablusgarp Savaşı birçok bölgede olduğu gibi Filibe'de de yankı uyandırmıştı. 30 Kasım 1911 tarihli bir belgeden anlaşıldığına göre Filibe İtalya Konsoloshanesi'nde bir resmi kabul vuku bulmuştu. İtalya Konsolosunun buradaki beyanı Osmanlı yetkililerince tepki ile karşılanmıştı. Konu ile ilgili belgede şöyle deniliyordu:

"Maruzı çakeri keminelidir.

İtalya kralının yevmi mahsusu münasebetiyle Filibe İtalyan konsoloshanesinde vuku bulan resmî kabulde İtalya konsolosu tarafından İtalya ordusunun muvaffakiyatı hakkında temmenniyatı havi iradî nutuk edileceğini hisseden huzzarın her biri bir tarafa savuştu ve ortada kalan bazı zabitan ile Bulgar fırka kumandanı konsolos mahiyeti siyasiye-i havi nutkuna "Kralın yevmi mahsusu münasebetiyle beyanı tebrikat ederiz" yolunda cevap vermiş ve İtalya konsolosunun şu hareketi

51 BOA. A. MTZ. 4/47-73.

Filibedeki icabının mücibi hayreti olmuş idüğü mahalli baş şehben-derliğinin işarına atfen Sofya sefaretı seniyyesinden izbar olunmuştur. Ol-babda emru ferman hazreti menleh-ül emrindir.”⁵²

Sonuç

1878’den günümüze Plovdiv olarak isimlendirilen Filibe, günümüzde yaklaşık 350.000 nüfusun yaşadığı bir sanayi ve ticaret merkezi haline gelmiştir. Bulunduğu coğrafi konum gereği Filibe, tarih boyunca birçok devlet gibi, Osmanlı Devleti zamanında da ehemmiyet verilen bir merkez olmuştur.

Lala Şahin Paşa komutasındaki Osmanlı kuvvetleri Edirne’nin fethinden sonra Filibe’yi ele geçirdi. Özellikle Osmanlı Devleti’nin bu kenti almasından sonra şehir mimari yönden de son derece gelişti. Osmanlı’nın burada bıraktığı mimari eserlerin küçük bir kısmı günümüze kadar gelebilmiştir.

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı Filibe’nin kaderini değiştirmiştir. 1 Temmuz 1878 Berlin Antlaşmasınının 13. ve 22. maddelerine göre Doğu Rumeli’nin baş şehrinin Filibe olması kararlaştırılmıştır.

Osmanlı Devleti için önemli bir eyalet merkezi olan Filibe, zamanla idari yapılanmada vilayet statüsüne bürünmüştür. Daha sonrasında ise Osmanlı topraklarından ayrılmış ve bugün Bulgaristan sınırları içerisinde bu ülkenin ikinci büyük şehri halini almıştır. Osmanlı yönetiminden Bulgar yönetimine geçişte şehir bir gerileme dönemi yaşasa da ticari ve kültürel önemini sürekli korumuştur.

52 BOA. A. MTZ. 4/75-5.

KAYNAKÇA

- BOA. A. AMD. 78/64.
- BOA. A. DVN. 119/5.
- BOA. A. DVN. 5/8.
- BOA. A. MKT. MHM. 350/57.
- BOA. A. MKT. MHM. 425/41.
- BOA. A. MTZ. 4/100-64.
- BOA. A. MTZ. 4/107-17.
- BOA. A. MTZ. 4/47-73.
- BOA. A. MTZ. 4/75-5.
- BOA. C. DH. 117/5812.
- BOA. C. DH. 263/13134.
- BOA. HRT. H. 221.
- BOA. HRT. H. 250.
- BOA. İ. DH. 414/27422.
- BOA. MF. MKT. 146/53.
- BOA. MF. MKT. 34/147.
- *Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye*, Otuz Dokuzuncu defa Maarif Nezaret-i Celilesinin Eser-i Tertibidir, Matbaa-i Osmaniyede Tab Olunmuştur, sene: 1301.
- *Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye*, Âlem Matba'ası, sene.1321.
- *Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye*, Matba'a-i Ahmed İhsan, sene.1322.
- *Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye*, Matba'a-i Ahmed İhsan, sene.1323.
- *Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye*, Matba'a-i Ahmed İhsan, sene. 1324.
- *Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye*, Matba'a-i Ahmed İhsan, sene. 1325.
- *Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye*, Matba'a-i Ahmed İhsan, sene. 1326.
- *Salname-i Nezâret-i Umûr-ı Hâriciye*, Matbaa-i Amire, Dersaadet, sene.1318.
- *Salname-i Nezâret-i Umûr-ı Hâriciye*, Matbaa-i Amire, Dersaadet, sene.1320.
- Emruhan Yalçın, "Türk-Bulgar Ortak Kültürü", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı: 43, Bahar 2009.
- Haşim Kapuz, "Balkanlardaki Mevlevihanelerden Günümüze Kalanlar", *Dünyada Mevlana İzleri Uluslararası Sempozyumu*, 13-15/12/2007, Konya.

- Kemal H. Karpat, *Osmanlı Nüfusu (1830-1914) Demografik ve Sosyal Özellikleri*, Çev. Bahar Tırnakçı, İstanbul, 2003.
- Mehmet Karagöz, “17. Asrın Sonunda Filibe ve Çevresinde Evliyalık Hareketleri (1680-1700)”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt:16, Sayı:2, Elazığ, 2006.
- Mehmet Ö. Alkan, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Modernleşme Sürecinde Eğitim İstatistikleri 1839-1924*, Ankara, 1997.
- Mehmet Z. İbrahimgil, “Bulgaristan’daki Türk Eserlerinde Duvar Süslemelerinden Örnekler”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaşî Veli Araştırma Dergisi*, Sayı:43, Yıl:2007.
- Michel Kiel, “Filibe”, *Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt:13.
- Nikolay Todorov, “19. Yüzyılın İlk Yarısında Bulgaristan Esnaf Teşkilatında Bazı Karakter Değişmeleri”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, Cilt:27, Sayı:1-2, 1967.
- Nurullah Karta, “XV. ve XVI. Yüzyıllarda Filibe Şehrinde İktisadi Hayat ve Meslek Grupları”, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt:8, Sayı:2, 2008.
- Okan Yaşar, “Edirne İli’nin Nüfus Hareketleri Bakımından İncelenmesi ve Son Dönemde Göçlere Katılanların Sosyo-Ekonomik Nitelikleri”, *Doğu Coğrafya Dergisi*, Cilt:14, Sayı:21, 2009.
- Orhan Koloğlu, *Osmanlı’dan 21. Yüzyıla Basın Tarihi*, İstanbul, 2006.
- Ömer Lütfi Barkan, “Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskan ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, C. XIII, 1953
- Pars Tuğlacı, *Osmanlı Şehirleri*, İstanbul, 1985.
- Reyhan Rafet Mustafa, *Bulgaristan Filibe (Plovdiv) ve Yakın Çevresinin Coğrafi Etüdü*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2010.
- Sadık Emre Karakuş, *270 Nolu Edirne Şer’iyye Sicili (H.1216-1217/M.1801-1803)*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Elazığ, 2011.
- T. C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, *370 Numaralı Muhasebe – i Vilayet – i Rumili Defteri (937/ 1530)*, I, Dizin ve Tıpkıbasım, Ankara 2001.
- Tahir Sezen, *Osmanlı Yer Adları (Alfabetik Sırayla)*, Ankara, 2006.
- Turan Gökçe, “1695 tarihli Mufassal Avarız Defterine Göre Filibe Kazasında Nüfus ve yerleşme Düzeni”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, Cilt XXII, Sayı 2, Aralık 2007.

EKLER

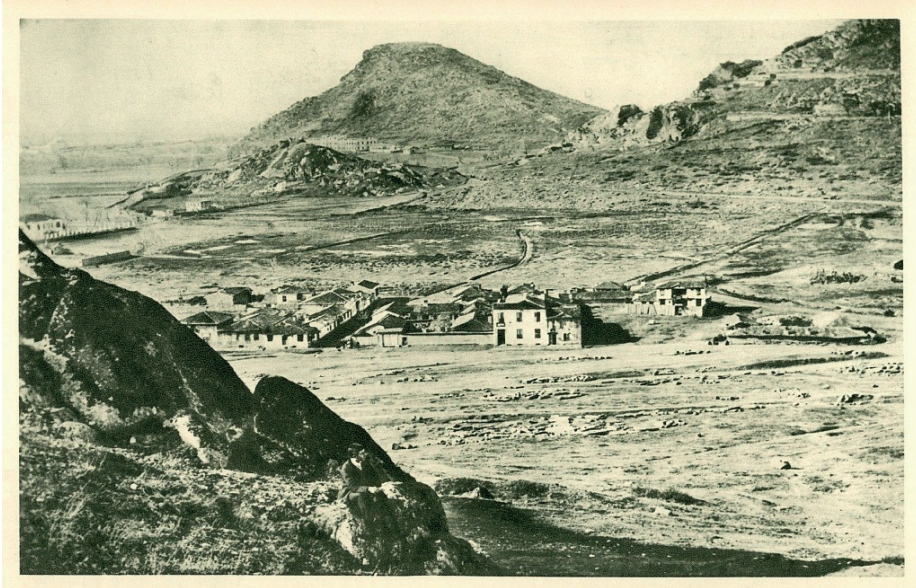
T.C. BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ DAİRE BAŞKANLIĞI (BOA) ©

1923 yılında Osmanlı Devleti Avrupası-Güney, Filibe'nin Rabçoz ve Stanimaka bölgesi haritası. (BOA. HRT. H. 221)

1923 tarihli, Osmanlı Avrupası-Güneybatı, Marmara Bölgesi-İstanbul'dan Edirne'ye inşa edilen askeri yolları ve Filibe'ye kadar olan demiryolu hattını gösterir harita. (BOA. HRT. H. 250)

20. Yüzyılın başında Filibe'nin batısı

19. Yüzyılda Filibe, sağda Hüdavendigar Camii görünmekte

Filibede İmaret Cami

Bölüm 25

NÖTROSOFİK BULANIK KÜME VE UZANTILARI

Şule BAYAZİT BEDİRHANOĞLU¹

¹ Arş. Gör. Dr. Bitlis Eren Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi,
İşletme Bölümü. ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7545-7222>.
E-mail: sbbedirhanoglu@beu.edu.tr

1. GİRİŞ

Gerçek yaşamda gerek kurumsal gerekse bireysel düzeyde birçok belirsiz durumla karşı karşıya kalırız. Kesin olarak kabul edilmeyen, kesin olarak bilinmeyen şüphe beraberinde karar verememize veya kararlarımıza güvenememeye neden olabilir. İnsanlar durum ve duyguları ifade ederken hava sıcak, Ahmet Mehmet'ten daha kısa, araba çok hızlı gibi dilsel ifadeler kullanırlar. Çok, az soğuk, kısa, gibi dilsel ifadeler sayısal olarak tanımlanamayan belirsiz ifadeler için kullanılır.

Belirsizlik, bilginin eksikliği, insan düşünce ve yargılarındaki değişkenlik ve kesin olarak ifade edilemeyen durumları ifade eden göreceli, soyut bir kavramdır. Türk Dil Kurumuna göre belirsizlik, belirsiz olma, belgisizlik, müphemiyet, vuzuhsuzluk gibi kavramlarla ifade edilmiştir¹. Zimmerman (1996), sistemin açık olduğu, parametrelerin tam olarak bilindiği durumları kesinlik olarak nitelendirmiştir. Kesinliğin aksi yönünde belirsizlik, belirgin sınırları ve değerleri olmayan durumlar için kullanılmaktadır. Kesinliğin sağlanamadığı belirsizlik durumları bulanık sistemlerle ifade edilmiştir.

Bulanık kavramı Zadeh (1965) tarafından literatüre sunulmuştur. Zadeh mantığın temelini insana dayandığı ve kişiden kişiye değişen durumların bulanık kümeler ile ifade edilebileceğini savunmuştur. Bulanık küme teorisinde 1 ve 0, var-yok gibi kesin değerler yerini az-çok, kısmen, sıcak, ılık gibi ara değerler almaktadır. Klasik kümelerde bir ögenin varlığı üyelik derecesi ile ifade edilmiştir. Ögenin varlığı 1, yokluğu 0 üyelik derecesi ile derecelendirilmektedir. Bulanık kümeler teorisinde ise kısmi üyelik söz konusudur. Üyelik derecesi üyelik fonksiyonu ile gösterilmektedir. Üyelik fonksiyonu kümenin elemanlarının kümeye üyelik derecesini gösteren fonksiyondur. Klasik kümelerdeki üyelik fonksiyonu $\mu_A: X \rightarrow \{0,1\}$ ile gösterilirken, bulanık kümelerde üyelik fonksiyonu $\mu_{\tilde{A}}: X \rightarrow [0,1]$ olarak gösterilir.

\tilde{A} : bulanık A kümesi

$\mu_{\tilde{A}}(x)$: bulanık A kümenin üyelik derecesi olmak üzere, bulanık kümeler eşitlik 1'de verildiği gibi gösterilmektedir.

$$\tilde{A} = \{ (x, \mu_{\tilde{A}}(x)) : x \in A \} \quad (1)$$

¹ <https://sozluk.gov.tr/> Erişim Tarihi: 01.05.2023

x ögesinin üyelik derecesi 0 ise x ögesi kümeye ait değil, 1 ise tam üye, 0 ve 1 arasında ise kısmi üyedir (Özkan, 2003). $\mu_{\tilde{A}}(x)$ 'in değeri 1'e yaklaştıkça x elemanının \tilde{A} kümesine üyeliği artmaktadır.

Gelişen dünya koşulları ve karmaşıklığın artması ile birlikte bulanık kümeler belirsizliği belirgin kılmada yetersiz kalmıştır. Atanassov 1986 yılında sezgisel bulanık küme teorisini bulanık kümelerin genellemesi olarak literatüre sunmuştur. Sezgisel bulanık küme teorisine göre derece belirlemede veya karar verme durumunda şüphe duyulma ihtimali mümkündür. Atanassov, belirsizliği üye olma ve üye olmama üyelik fonksiyonlarına ek olarak şüphe durumlarını ifade eden tereddüt derecesi ile belirtmiştir. X boş olmayan bir küme olmak üzere A sezgisel bulanık kümesi eşitlik 2'de gösterilmiştir.

$$A = \{ \langle x, \mu_A(x), \sigma_A(x) \rangle : x \in X \} \quad (2)$$

$\mu_A : X \rightarrow [0,1]$ ve $\sigma_A : X \rightarrow [0,1]$ olmak üzere her $x \in X$ için;

$0 \leq \mu_A(x) + \sigma_A(x) \leq 1$ şartı sağlanır. Burada μ_A ve σ_A fonksiyonları sırasıyla üye olma ve üye olmama fonksiyonlarıdır. Ek olarak tereddüt derecesi π_A , ($0 \leq \pi_A(x) \leq 1$) üye olma ve üye olmama derecelerinin 1'den farkının alınması ile kararsız kalma durumlarını ifade etmeyi sağlamıştır. Tereddüt derecesi eşitlik 3'te gösterilmektedir.

$$\pi_A(x) = 1 - \mu_A(x) - \sigma_A(x) \quad (3)$$

Smarandache, 1995 yılında nötrosifik kavramı ile nötr düşünce yapısına dikkat çekmiştir. Sezgisel bulanık kümelerin genellemesi olarak sunulan nötrosifik küme teorisine göre belirsizlik, doğruluk (T), belirsizlik (I) ve yanlışlık (F) olmak üzere üç üyelik derecesi ile temsil edilmektedir.

Çalışma şu şekilde yapılandırılmıştır: İkinci bölümde nötrosifik bulanık kümeler tanıtılmıştır. Üçüncü bölümde nötrosifik bulanık küme türleri yer almaktadır. Dördüncü bölümde nötrosifik bulanık küme uygulamalarına yer verilmiştir. Çalışma sonuç bölümü ile sonlandırılmıştır.

2. Nötrosifik Bulanık Küme

Nötrosofi etimolojik olarak, Fransızca “neutre” (doğal), Latince “neuter” (nötr) ve Yunanca “sophia” (bilgi, beceri, bilgelik) kelimelerinin birleşiminden oluşmaktadır. Nötrosofi, nötr diğer bir ifade ile tarafsız düşüncenin bilgisi anlamına gelmektedir (Smarandache, 2004, s. 104). Smarandache'a (2005) göre nötrosofi tarafsızlıkların kökenini, doğasını, kapsamını ve bunların farklı

etkileşimlerini inceleyen bir felsefe dalıdır. Nötrosofi belirsizliği farklı düşünsel çeşitlilikler ile inceleme olanağı sunmaktadır.

Nötrosifik bulanık kümeler yakın tarihte sunulmasına rağmen kökeni Aristoteles'in Milattan önceki zamanlarda sunduğu klasik kümelere dayanmaktadır. Klasik kümelerde 1-0, var-yok, evet-hayır gibi kesin değerler nötrosifik bulanık kümelerde $[0,1]$ aralığında değerlerle tanımlanabilmektedir. Aristoteles yarın deniz savaşı olacak şeklinde bir önerme sunmuştur. Bu önerme ile beraber birçok tartışma ve kuram ortaya çıkmıştır. Bu önermeye göre belirli olayların farklı yönlere doğru gelişmesi mümkündür. Günümüz için önerme ne doğru ne de yanlış bir önermedir. Önermede üçüncü bir düzey olarak belirsizlik söz konusudur (Çiçekdağı, 2015).

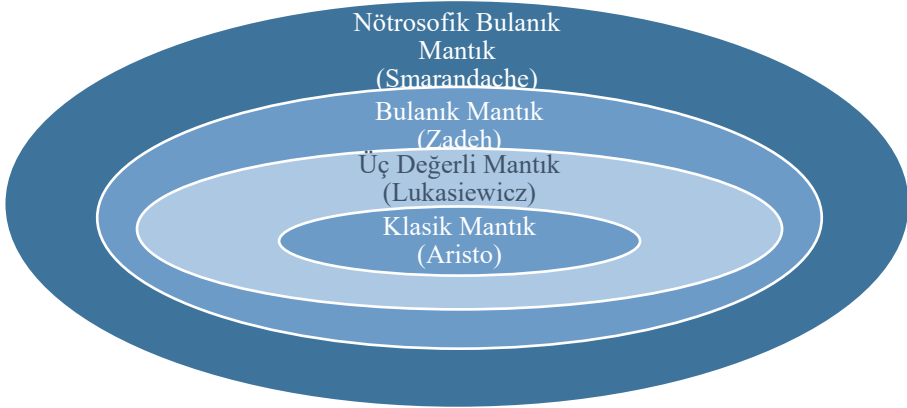
Lambert (1764), "tripartition" kavram ile üç bileşenli mantık kavramını ortaya koymuştur. Bu yaklaşıma göre bir düşünce doğruluk, belirsizlik ve yanlışlık olarak üç bölümden oluşmaktadır. Hukuki bir süreçte tanık güvenilirliği araştırmasında tanığın doğru olması, yalancı olması ve dikkatsiz olmasını üç bileşen olarak incelemiştir. Böylece nötrosifik bulanık kümelerin temelini güçlendirmiştir (Smarandache, 2003).

1920 yılında Lukasiewicz Aristo mantığını üç değerli mantık biçiminde ifade etmiştir. Doğru, yanlış ve mümkün şeklinde üç değer ile mantık sistemine yeni bir yaklaşım getirmiştir. Lukasiewicz'e göre bir önerme kendinin aksi yönünde türetilebiliyorsa, doğruluk değerinin sayısı ne olursa olsun, en azından yanlış değildir. Lukasiewicz'in tanımladığı bu belirsiz değer, "mümkün" olarak adlandırılmakta ve yanlışlığı dışarıda bırakmaktadır (Çetinkaya, 2002). Kuantum felsefecisi Mac Black 1930'lu yıllarda belirli sayıda ögeden oluşan kümelere çok değerli mantık uygulamıştır. Muğlak küme ile ilgili çalışmalar yayınlamasına rağmen bilim dünyası tarafından ciddiye alınmamıştır (Aktaş ve Çağman, 2015).

1965 yılında Zadeh belirsizliği 1'den farklı bir üyelik derecesi ile incelemiştir. Kesin olmayan sınırlara sahip bir kümenin bulanık küme olduğunu ileri sürmüştür. 1970'li yıllar itibari ile doğuda özellikle Japonya'da büyük ilgi gören bulanık küme teorisi, batı dünyasında şüphe ile karşılanmıştır. Aristo mantığının aksine Zadeh, siyah ve beyaza ek olarak gri rengin olduğunu ifade etmiştir (Klir ve Yuan, 1995). Lambert 1980'de Lambert'in üç bileşenli mantığını belirsiz kümeler olarak tanımlamıştır. Atanassov bu üç bileşeni devam ettirmiştir. Atanassov'un 1986 yılında sunduğu sezgisel bulanık

kümeler bir kümeye aidiyeti, üye olma, üye olmama dereceleri yanı sıra kararsızlık durumlarını tanımlayan tereddüt derecesini de dikkate almıştır (Smarandache ve Osman, 2007).

Mantık sisteminin doğuşu kabul edilen Aristo mantığı klasik mantıktan, nütrosifik bulanık mantığa olan mantık gelişimi şekil 1’de gösterilmiştir.

Şekil 1. Nütrosifik Bulanık Kümelerin Diğer Kümeler ile İlişkisi (Ashbacher, 2002, s. 1)

Smarandache 1995 yılında, belirsizliği dikkate aldığı nütrosifik bulanık küme teorisini sunmuş ancak bu çalışmayı 1998 yılında yayınlamıştır. Nütrosifik bulanık küme teorisi ile bir kümenin ögesi doğruluk, belirsizlik ve yanlışlık olmak üzere birbirinden bağımsız üç üyelik derecesi ile tanımlanmıştır (Islam ve Deb, 2019). Bulanık, sezgisel bulanık kümeler ve nütrosifik bulanık kümelerin benzerlik ve farklılıklarını bir örnekle açıklayalım. Bir karar vericinin X klasik kümesinde tanımlı bir x ögesinin belirsizliğini matematiksel olarak modelleyeceğine düşünelim;

- Ögenin doğru olma durumunu 0,5 olarak varsayalım. Bu durum bulanık kümelerde $\langle x, 0,5 \rangle$, sezgisel bulanık kümelerde $\langle x, 0,5, 0,5 \rangle$, nütrosifik bulanık kümelerde ise $\langle x, 0,5, 0,5, 0 \rangle$ ile ifade edilir.
- Ögenin doğru olma durumunu 0,6 ve yanlış olma durumu 0,4 olarak ifade edilirse bu durum bulanık kümelerde modellenemez. Sezgisel bulanık kümelerde $\langle x, 0,5, 0,5 \rangle$, nütrosifik bulanık kümelerde ise $\langle x, 0,5, 0,4, 0 \rangle$ ile ifade edilir.
- Ögenin doğru olma durumunu 0,6 ve yanlış olma durumunu 0,5 olarak varsaydığımızda bu durumu sezgisel bulanık kümeler ile ifade edemeyiz. Sezgisel bulanık kümelerde üyelik derecesinin 1’den küçük

olması şartı bu durumun sezgisel bulanık kümeler ile ifade edilmesine engel olmaktadır. Nötrosifik bulanık kümelerde bu durum $\langle x, 0,6, 0,5, 0 \rangle$ ile ifade edilebilir (Deli, 2022).

Bu örnek açıklamada da görüldüğü üzere nötrosifik bulanık kümeler tam bilgiye sahip olunmayan, belirsizliğin olduğu kararsızlık durumlarında etkin kullanım imkanı sunmaktadır. Nötrosifik bulanık kümeler, belirsizlik, fazla bilgi, bilinmezlik, eksiklik ve tutarsızlık durumlarını matematiksel olarak modelleme ve çözüme imkanı sağlamaktadır

Nötrosifik bulanık kümelerin uygulamaları diğer kümelerde olduğu gibi çeşitli matematiksel işlemler ile gerçekleştirilir.

Tümleme:

A tek değerli nötrosifik bulanık kümesinin tümleyeni A^c ile gösterilmektedir. $\forall x \in X$ için;

$$\begin{aligned} T_{A^c}(x) &= v_A(x) \\ I_{A^c}(x) &= 1 - I_A(x) \\ v_{A^c}(x) &= T_A(x) \end{aligned}$$

olmak üzere nötrosifik bulanık A kümesinin tümleyeni eşitlik 4'te verildiği gibi gösterilmektedir.

$$A^c = \{x, v_A(x), 1 - I_A(x), T_A(x) \mid x \in X\} \quad (4)$$

Kesişim:

Nötrosifik bulanık A ve Nötrosifik bulanık B kümelerinin kesişimi eşitlik 5'te verildiği gibi gösterilmektedir.

$$A \cap B = \{T_A(x) \wedge T_B(x), I_A(x) \vee I_B(x), v_A(x) \vee v_B(x) \mid x \in X\} \quad (5)$$

Birleşim:

Nötrosifik bulanık A ve Nötrosifik bulanık B kümelerinin kümelerinin birleşimi eşitlik 6'da verildiği gibi gösterilmektedir.

$$A \cup B = \{T_A(x) \vee T_B(x), I_A(x) \wedge I_B(x), v_A(x) \wedge v_B(x) \mid x \in X\} \quad (6)$$

Alt Küme:

Nötrosifik bulanık A ve Nötrosifik bulanık B kümeler olmak üzere her $x \in X$ için; eşitlik 7'de verilen şartlar sağlanıyor ise nötrosifik bulanık A kümesine nötrosifik bulanık B kümesinin nötrosifik bulanık alt kümesi denir.

$$\begin{aligned}
T_A(x) &\leq T_B(x) \\
I_A(x) &\geq I_B(x) \\
\nu_A(x) &\geq \nu_B(x)
\end{aligned} \tag{7}$$

Boş küme:

A kümesi her $x \in X$ için, eşitlik 8' de belirtilen şartı sağlıyor ise A kümesine nütrosifik bulanık boş küme denilmektedir.

$$\begin{aligned}
T_A(x) &= 0 \\
I_A(x) &= 1 \\
\nu_A(x) &= 1
\end{aligned} \tag{8}$$

Evrensel Küme:

A kümesi her $x \in X$ için, eşitlik 9' da belirtilen şartı sağlıyor ise A kümesine nütrosifik bulanık evrensel küme denilmektedir (Karataş ve Kuru, 2016).

$$\begin{aligned}
T_A(x) &= 1 \\
I_A(x) &= 0 \\
\nu_A(x) &= 0
\end{aligned} \tag{9}$$

3. Nütrosifik Bulanık Küme Uzantıları

Smrandache tarafından sunulan nütrosifik bulanık kümeler zamanla çeşitli uzantıları ile pek çok alanda uygulamaya söz konusu olmuştur. İzleyen bölümde nütrosifik bulanık kümelerin uzantıları aktarılacaktır.

3.1. Nütrosifik Bulanık Küme

Nütrosifik bulanık kümeler bulanık ve sezgisel bulanık kümelerin genellemesi olarak sunulmuştur. Bulanık kümelerden temel farkı üye olmama diğer bir ifade ile yanlışlık üyelik fonksiyonu ile üyelik derecesinin birden küçük olması zorunluğu yoktur. Sezgisel bulanık kümelerden temel fark ise belirsizliği bağımsız bir fonksiyon olarak değerlendirmesidir.

X : evrensel bir küme, x : X evrensel kümesinde bir eleman, A : X evreninde bir nütrosifik alt küme, X içinde tek değerli nütrosifik bir A kümesi eşitlik 10'da verildiği gibi gösterilmektedir.

$$A = \{(x, (T_A(x), (I_A(x), (F_A(x)))) : x \in X\} \quad (10)$$

$T_A(x)$: Doğruluk üyelik fonksiyonu, $I_A(x)$: Belirsizlik üyelik fonksiyonu ve $F_A(x)$: Yanlışlık üyelik fonksiyonunu temsil etmektedir. Bu fonksiyonlar $T_{A^{\bar{N}}}(x); x \rightarrow]0^-, 1^+[$, $I_{A^{\bar{N}}}(x); x \rightarrow]0^-, 1^+[$, $F_{A^{\bar{N}}}(x); x \rightarrow]0^-, 1^+[$ aralığında gerçek standart ya da standart olmayan değerler alır. Üyelik fonksiyonlarının toplamı üzerine herhangi bir kısıt olmayıp $0^- \leq \sup \mu_{A^{\bar{N}}}(x) + \sup \sigma_{A^{\bar{N}}}(x) + \sup \nu_{A^{\bar{N}}}(x) \leq 3^+$ şeklinde ifade edilmektedir (Smarandache, 2005).

3.2. Tek Değerli Nötrosofik Bulanık Küme

Wang vd. (2010), belirsizliğin ve eksik bilginin olduğu durumlarda karar verebilmek için nötrosofik bulanık kümenin uzantısı olan tek değerli nötrosofik bulanık kümeleri önermiştir. Tek değerli nötrosofik bulanık kümeler üyelik derecesi aralığı $]0^-, 1^+[$ yerine $[0,1]$ aralığında alınmıştır. Böylece gerçek hayat problemlerinin çözümüne kolaylık sağlanmıştır (Karamaşa, 2020, s.4). Tek değerli nötrosofik bulanık küme eşitlik 11'de verildiği gibi gösterilmektedir.

$$0 \leq T_{A^{\bar{N}}}(x) + I_{A^{\bar{N}}}(x) + F_{A^{\bar{N}}}(x) \leq 3 \quad (11)$$

Tek değerli nötrosofik bulanık kümelerin etki alanı $[0,1]$ aralığının sınırlarını aşmaz (Caballero vd., 2019). Bir başka ifade ile doğruluk, belirsizlik ve yanlışlık üyelik fonksiyonlarının her biri birbirinden bağımsız olarak en yüksek 1 değerini alabilmektedir.

3.3. Aralıklı Değerli Nötrosofik Küme

X söylem evreninde tanımlı her $x \in X$ için aralıklı değerli nötrosofik küme; doğruluk $T_A(x)$, belirsizlik $I_A(x)$ ve yanlışlık $F_A(x)$ üyelik fonksiyonları ile ifade edilir. Aralık değerli nötrosofik kümelerde üyelik fonksiyonları $[0,1]$ aralığında alt üst sınırlar ile şöyle ifade edilir: $T_A(x) = [T_{N(x)}^L, T_{N(x)}^U] \subseteq [0,1]$, $I_A(x) = [I_{N(x)}^L, I_{N(x)}^U] \subseteq [0,1]$, $F_A(x) = [F_{N(x)}^L, F_{N(x)}^U] \subseteq [0,1]$. $0 \leq T_{N(x)}^L + I_{N(x)}^L + F_{N(x)}^L \leq 3$ olmak üzere aralık değerli nötrosofik bulanık kümeler eşitlik 12'de verildiği gibi gösterilmektedir (Broumi vd. , 2018).

$$A = \{(x, [T_{N(x)}^L, T_{N(x)}^U], [I_{N(x)}^L, I_{N(x)}^U], [F_{N(x)}^L, F_{N(x)}^U]) \mid x \in X\} \quad (12)$$

3.4. Bipolar Nötrosofik Bulanık Küme

X söylem evreninde tanımlı her $x \in X$ için bipolar nötrosofik küme eşitlik 13'de verildiği gibi gösterilmektedir.

$$A = \{ \langle x, T^+(x), I^+(x), F^+(x), T^-(x), I^-(x), F^-(x) \rangle : x \in X \} \quad (13)$$

T^+ , I^+ , F^+ sırası ile pozitif doğruluk, belirsizlik ve yanlışlık üyeliğini temsil etmektedir. T^- , I^- , F^- ise sırası ile negatif doğruluk, belirsizlik ve yanlışlık üyeliğini temsil etmektedir (Deli vd. 2015).

3.5. Tek Değerli Nötrosofik Kararsız Bulanık Küme

X söylem evreninde tanımlı her $x \in X$ için nötrosofik kararsız bulanık küme eşitlik 14'de verildiği gibi gösterilmektedir.

$$A_h = \{ \langle x, (T_h(x), (I_h(x)), (F_h(x))) \rangle : x \in X \} \quad (14)$$

$(T_h(x), (I_h(x)), (F_h(x)))$ sırası ile kararsız doğruluk üyelik derecesini, kararsız belirsizlik üyelik derecesini, kararsız yanlışlık üyelik derecesini temsil eder. $0 \leq \alpha, \beta, \gamma \leq 1$ aralığında ve her $x \in X$ olmak üzere $0 \leq \alpha^+, \beta^+, \gamma^+ \leq 3$, $\alpha \in T_h(x)$, $\beta \in I_h(x)$, $\gamma \in F_h(x)$ ve $\alpha^+ \in T_h^+(x) = \cup_{\alpha \in T_h(x)} \max\{\alpha\}$, $\beta^+ \in I_h^+(x) = \cup_{\beta \in I_h(x)} \max\{\beta\}$ ve $\gamma^+ \in F_h^+(x) = \cup_{\gamma \in F_h(x)} \max\{\gamma\}$ şartını sağlamalıdır (Ahmad vd., 2018).

3.6. Aralıklı Nötrosofik Kararsız Bulanık Küme

X sabit bir küme olmak üzere aralıklı nötrosofik bulanık kararsız küme eşitlik 15'de verildiği gibi gösterilmektedir.

$$A = \{ \langle x, (\tilde{t}(x)), (\tilde{i}(x)), \tilde{f}(x) \rangle : x \in X \} \quad (15)$$

Burada $(\tilde{t}(x)), (\tilde{i}(x)), \tilde{f}(x)$ $[0,1]$ aralığında tanımlı doğruluk üyelik kararsızlık derecesi, belirsizlik üyelik kararsızlık derecesi ve yanlışlık üyelik kararsızlık derecesini ifade etmektedir. $\tilde{t}(x) = \{\tilde{\gamma} \mid \tilde{\gamma} \in \tilde{t}(x)\}$ ve $\tilde{\gamma} = [\tilde{\gamma}^L, \tilde{\gamma}^U]$ aralığında, $\tilde{i}(x) = \{\tilde{\delta} \mid \tilde{\delta} \in \tilde{i}(x)\}$ ve $\tilde{\delta} = [\tilde{\delta}^L, \tilde{\delta}^U]$ aralığında ve $\tilde{f}(x) = \{\tilde{\vartheta} \mid \tilde{\vartheta} \in \tilde{f}(x)\}$ ve $\tilde{\vartheta} = [\tilde{\vartheta}^L, \tilde{\vartheta}^U]$ aralığında yer almaktadır (Mondal vd.,2018).

3.7. Çok Değerli Nötrosofik Bulanık Küme

X söylem evreninde x'lerden oluşan çok değerli nötrosofik bulanık A kümesi doğruluk, belirsizlik ve yanlışlık üyelik fonksiyonları ile temsil edilir.

$$A = \{ \langle x, \tilde{T}(x), \tilde{I}(x), \tilde{F}(x) \rangle : x \in X \} \quad (16)$$

Burada $\tilde{T}(x), \tilde{I}(x), \tilde{F}(x)$ $[0,1]$ aralığında tanımlı sonlu aralık değer kümesi ve $0 \leq \gamma^+ + \delta^+ + \vartheta^+ \leq 3$, olmak koşulu ile $\gamma \in \tilde{T}(x), \delta \in \tilde{I}(x), \vartheta \in \tilde{F}(x)$ ve $\gamma^+ = \sup \tilde{T}(x), \delta^+ = \sup \tilde{I}(x), \vartheta^+ = \sup \tilde{F}(x)$ olarak tanımlanır (Peng vd, 2018).

3.8. Nötrosifik Bulanık Yumuşak Küme

Nötrosifik bulanık yumuşak küme nötrosifik ve yumuşak kümelerin bir kombinasyonu olarak Maji (2013) tarafından literatüre sunulmuştur. X söylem evreninde tanımlanmış parametreleri E ve $P(X)$ güç kümesi olan bir (F, E) çiftine X üzerinde tanımlı yumuşak küme denir. Burada $F, F: E \rightarrow P(X)$ ile verilen bir eşleşmedir ve eşitlik 17'de verildiği gibi gösterilir.

$$(F, E) = \{(e, F(e)): e \in E, F: E \rightarrow P(X)\} \quad (17)$$

X söylem evreninde E bir parametre ve $P(X)$ tüm parametrelerin kümesi olmak üzere nötrosifik bulanık yumuşak küme (\tilde{F}, E) X üzerinde tanımlı bir kümedir. $\tilde{F}: E \rightarrow P(X)$ olmak üzere \tilde{F} nötrosifik bulanık yumuşak kümenin yaklaşık fonksiyonu olarak adlandırılır. Bir diğer ifade ile nötrosifik bulanık yumuşak küme $P(X)$ kümesinin bazı elemanlarının parametrelendirilmiş bir ailesidir ve sıralı çiftler kümesi olarak yazılabilir.

$$(\tilde{F}, E) = \{(e \langle x, T_{\tilde{F}_e}(x), I_{\tilde{F}_e}(x), F_{\tilde{F}_e}(x) \rangle: x \in X): e \in E\} \quad (18)$$

$T_{\tilde{F}_e}(x), I_{\tilde{F}_e}(x)$ ve $F_{\tilde{F}_e}(x)$ sırası ile doğruluk, belirsizlik ve yanlışlık üyelik derecelerini temsil eder ve $[0,1]$ aralığında yer alır. T, I ve F değerlerinin en üst derecesi 1 olmak üzere toplamları $0 \leq T_{\tilde{F}_e}(x) + I_{\tilde{F}_e}(x) + F_{\tilde{F}_e}(x) \leq 3$ sınırlarında gösterilir.

3.9. Nötrosifik Bulanık Kaba Küme

N_r boş olmayan bir küme ve R, N_r üzerinde denklik bağıntısı olmak üzere A, N_r 'de T_A doğruluk, I_A belirsizlik ve F_N yanlışlık üyelik fonksiyonuna sahip nötrosifik küme olmak üzere N_r R yaklaşımındaki N 'nin alt ve üst yaklaşımları $\underline{A}(N)$ ve $\bar{A}(N)$ ile gösterimi ile N_r 'de tanımlı nötrosifik bulanık kaba küme olarak adlandırılır (Abdel-Baset ve Mohamed, 2018). Nötrosifik kaba set eşitlik 19'da verildiği gibi gösterilmektedir.

$$A(N) = \underline{A}(N), \bar{A}(N) \quad (19)$$

3.10. Nötrosofik Bulanık Kübik Set

X boş olmayan bir küme olmak üzere A nötrosofik bulanık kübik kümesi eşitlik 20'de verildiği gibi gösterilmektedir (Jun vd. 2017)

$$\mathcal{A} = (A, \Lambda) \quad (20)$$

Nötrosofik bulanık kübik küme $\mathcal{A} = (A, \Lambda)$ ' nin bir çiftidir. Burada;

$A := \{ \langle x; A_T(X), A_I(X), A_F(X) \mid x \in X \rangle \}$ X ' de aralıklı nötrosofik küme ve
 $\Lambda := \{ \langle x; \lambda_T(X), \lambda_I(X), \lambda_F(X) \mid x \in X \rangle \}$ X 'de nötrosofik kümedir.

4. Nötrosofik Bulanık Kümelerin Uygulama Alanları

Literatürde nötrosofi kavramının, nötrosofik bulanık mantık, nötrosofik bulanık istatistik, nötrosofik bulanık küme şeklinde isimlendirildiği görülmektedir (Smarandache, 1999). Smarandache ile başlayan nötrosofik bulanık küme yapıları günümüz bilim dünyasında birçok çalışmada karşımıza çıkmıştır. Literatürde sağlık, enerji sitemleri, işletme uygulamaları, tercih problemleri, yöneylem araştırması ve daha birçok alanda nötrosofik bulanık küme uygulamaları görülmektedir.

Roy ve Das (2015), üretim planlama problemini nötrosofik çok amaçlı optimizasyon tekniği ile incelemiştir. Çalışma da bir makine parkının üretim planı kar, kalite ve çalışan memnuniyeti amaçları ile gerçekleştirilmiştir. Ayrıca analiz sezgisel bulanık kümeler ile gerçekleştirilmiş ve nötrosofik bulanık kümeler ile daha etkin sonuçlar elde edilmiştir. Abdel-Basset vd. (2019), nötrosofik bulanık küme teorisi ile proje seçim problemini ele almıştır. Çalışmada proje seçiminde önemli olan kriterleri doğru bir biçimde tanımlamak ve en iyi alternatifi seçmek için TOPSIS ve DEMATEL çok kriterli karar verme teknikleri ile bir model önerilmiştir

Hussian vd.(2017), “nötrosofik bulanık doğrusal programlama problemleri” isimli çalışmasında nötrosofik bulanık parametreler ile nötrosofik bulanık doğrusal programlama problemini, kesin programlama modeline dönüştürmüştür. Önerilen modelde doğruluk derecesi maksimize edilirken, belirsizlik ve yanlışlık dereceleri minimize edilmektedir. Ayrıca sayısal örnek problem ile nötrosofik bulanık doğrusal programlama etkinliği ortaya konulmuştur. Abdel-Baset vd. (2016), nötrosofik bulanık hedef programlama problemini çözmek amacıyla iki ayrı model önermiştir. Problem, birinci

modelde sapmaların minimize edilmesi ile ikinci model de ise doğruluk ve belirsizlik derecelerinin maksimize, yanlışlık derecesinin ise minimize edilmesi ile çözümlenmiştir. Han vd. (2020) , tek değerli entropiye dayalı optimizasyon problemini incelemiştir. Çalışmada bulanık ortamda güç çizelgeleme problemi çok amaçlı tek değerli nütrosifik optimizasyon tekniği ile modellenmiş ve çözümlenmiştir. Ahmad (2020), ilaç tedarik zinciri planlama problemi nütrosifik kümeler ile incelemiştir. Çalışma verileri bulanık ve nütrosifik bulanık hedef programlama teknikleri ile analiz edilmiş ve nütrosifik kümelerin etkinliği gösterilmiştir. Khan vd. (2021), bir donanım firmasında üretim planlama problemini çok amaçlı nütrosifik bulanık optimizasyon tekniği ile ele almıştır.

Zhang vd. (2016), aralık değerli nütrosifik bulanık kümeler ile ELECTRE ve PROMETHREE çok kriterli karar verme yöntemini sayısal örnekler ile incelemiştir. İslam ve Ray (2018), çok kriterli karar verme yöntemlerinden biri olan Entropi ve nütrosifik bulanık optimizasyon yöntemleri ile bütünleşik bir çalışma yapmışlardır. Abdel-Basset ve Mohamed (2018) akıllı şehirlerde nütrosifik kaba kümeleri incelemiştir. Abdel-Basset vs. (2020) bipolar nütrosifik kümeler ile ANP ve TOPSIS çok kriterli karar verme yöntemlerini seçim probleminde uygulamıştır. Karamaşa vd. (2021), tek değerli nütrosifik kümelerde AHP ve MULTIMOORA çok kriterli karar verme yöntemlerini uçuş eğitim organizasyon probleminde incelemiştir. Aytekin vd. (2023), nütrosifik MULTIMOORA-mGqNN yöntemi ile tedarik zincir problemini incelemiştir. Korucuk vd. (2023), plastik endüstrisinde risk azaltma stratejisine dayalı tedarik zincir yöntemini bipolar nütrosifik küme ile analiz etmiştir.

Sarucan vd. (2020) nütrosifik bulanık çok kriterli karar verme yöntemi ile hekim seçim problemini incelemiştir. Taş ve Karataş, (2021), yazılım sektöründe personel seçimini nütrosifik bulanık AHP ve TOPSIS yöntemleri ile incelemiştir. Karamustafa ve Çebi (2023), iş sağlığı ve güvenliği risk değerlendirme probleminde nütrosifik bulanık kümeler ile FMEA yöntemini uygulamıştır. İsmail (2022), sürdürülebilir mobil sağlık alanında aralık nütrosifik bulanık kümeler ile TOPSIS yöntemini uygulamıştır.

Karışan vd. (2019), rüzgar enerjisi santral yeri seçim problemini nütrosifik bulanık CodaS yöntemi ile incelemiştir. Süpciller ve Toprak (2020), Türkiye de rüzgar türbini seçim problemini nütrosifik bulanık SWARA yöntemi ile gerçekleştirmiştir. Rani vd. (2021), yenilenebilir enerji seçim problemini

nötrosifik tek değerli kümeler ile gerçekleştirmiştir. Rehman vd. (2022) katı atık bertaraf yer seçimini nötrosifik bulanık kübik kümeler ile gerçekleştirmiştir.

Sonuç

Belirsizlik, bir durum, olay, karar hakkında hatalı, eksik yanlış bilginin olması durumudur. Belirsizliğin olduğu ortamlarda karar verme ve sonuç alma şüpheye neden olmaktadır. Karar mekanizmasının doğru çalışması belirsizliğin ne kadar iyi bir şekilde karşılandığı ile orantılıdır. Klasik mantık ve klasik küme yaklaşımları belirsizliği ele almada eksik kalmıştır. Bu noktada bulanık yapılar belirsizliği en iyi bir biçimde bilinir kılarak verimli sonuçlar elde etmeyi sağlamıştır.

Nötrosifik bulanık kümeler belirsizliği inceleyen bulanık yapılar arasında yer almaktadır. Nötrosifik bulanık kümeler birbirinden bağımsız doğruluk, belirsizlik ve yanlışlık üyelik fonksiyonları ile temsil edilen bulanık ve sezgisel bulanık kümelerin genel bir formudur. Nötrosifik bulanık kümeler, daha fazla bilgi sunumu ile diğer tüm mantık sistemlerinin genellemesi olarak ifade edilmektedir.

Bu çalışmada bulanık kümelerden, nötrosifik bulanık kümelere bazı tanımlar ve özellikler verilmiştir. Nötrosifik küme ve nötrosifik küme uzantılarının tanımları verilmiştir. Nötrosifik kümeler araştırmacılar için farklı alanda farklı alt küme ve uygulamaları ile oldukça dikkat çekmektedir. Benzer şekilde belirsizliğin olduğu birbirinden farklı pek çok problem için nötrosifik bulanık kümeler ile inceleme olanağı sunulmuştur. Çalışmanın öncelikle belirsizlik içeren problemlere farklı bakış açısı arayışında olan araştırmacılara yararlanacağı rehber olacağı düşünülmektedir. Nötrosifik bulanık kümelerin gerek problemin varlığında gerekse gelecekte karşılaşılabilecek sorunlara hazırlıklı olmada oldukça önemli olduğu görülmektedir. Gelecek çalışmalarda nötrosifik bulanık kümelerin uzantıları ile uygulama ve alan araştırması yapılabilir.

KAYNAKÇA

- Abdel-Baset, M., Hezam, I. M., & Smarandache, F. (2016). Neutrosophic goal programming. *Neutrosophic Sets & Systems*, 11(1), 1-9.
- Abdel-Basset, M., & Mohamed, M. (2018). The role of single valued neutrosophic sets and rough sets in smart city: Imperfect and incomplete information systems. *Measurement*, 124(10.1016).
- Abdel-Baset, M., Atef, A., & Smarandache, F. (2019). A Hybrid Neutrosophic Multiple Criteria Group Decision Making Approach For Project Selection. *Cognitive Systems Research*, 216-227.
- Abdel-Basset, M., Gamal, A., Son, L. H., & Smarandache, F. (2020). A bipolar neutrosophic multi criteria decision making framework for professional selection. *Applied Sciences*, 10(4), 1202.
- Ahmad, F., Adhami, A. Y., & Smarandache, F. (2018). Single valued neutrosophic hesitant fuzzy computational algorithm for multiobjective nonlinear optimization problem. *Neutrosophic sets and systems*, 22, 76-86.
- Ahmad, F. (2020). Interactive neutrosophic optimization technique for multiobjective programming problems: an application to pharmaceutical supply chain market. *Annals of Operations Research*, 311, 551-585. doi:https://doi.org/10.1007/s10479-021-03997-2
- Aktaş , H., & Çağman, N. (2005). Bulanık ve Yaklaşımlı Kümeler. *Çankaya Üniversitesi Fen- Edebiyat Fakültesi-Journal of arts and Sciences*(3), 13-25.
- Atanassov, K. T. (1986). Intuitionistic Fuzzy Sets. *Fuzzy Sets And Systems.*, 87-96.
- Aytekin, A., Okoth, B. O., Korucuk, S., Karamaşa, Ç., & Tirkolae, E. B. (2023). A neutrosophic approach to evaluate the factors affecting performance and theory of sustainable supply chain management: application to textile industry. *Management Decision*, 61(2), 506-529.
- Broumi, S., Bakali, A., Talea, M., Smarandache, F., Uluçay, V., Sahin, M., ... & Pramanik, S. (2018). Neutrosophic sets: An overview. *Infinite Study*.
- Caballero, E. G., Smarandache, F., & Leyva Vázquez, M. (2019). On Neutrosophic Offunorms. *Symmetry*, 11(9), 1136.
- Çetinkaya, O. (2002). Çok Değişkenli Mantık. *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*(27), 27-38.
- Çiçekdağı, C. (2015). Aristoteles'in Peri Hermeneias (Yorum Üzerine) Eserinin 9. Bölümü Üzerine Bir Yorum Denemesi: Geleceğe Ait Olumsal Önermeler. *Dört Öge*, 23(8), 23-61.

- Deli, I., Ali, M., & Smarandache, F. (2015, August). Bipolar neutrosophic sets and their application based on multi-criteria decision making problems. In *2015 International conference on advanced mechatronic systems (ICAMEchS)* (pp. 249-254). IEEE.
- Deli, İ. (2022). Nötrosifik Bulanık Kümelerin Temel Kavramları ve Çok Kriterli Karar Verme Yöntemlerine Uygulanması. In *Çok Kriterli Karar Verme Yöntemlerinin Bulanık Küme Uzantıları ve Uygulamaları*; Nobel: Ankara, Turkey, 2022; pp. 109–129. ISBN 978-625-427-345-2.
- Han, J., Yang, C., Lim, C.-c., Zhou, X., Shi, P., & Gui, W. (2020). Power Scheduling Optimization Under Single-valued Neutrosophic Uncertainty. *Neurocomputing*(382), 12-20.
- Hussian , A.-N., Mohamed, M., Abdel-Baset, M., & Smarandache, F. (2017). Neutrosophic Linear Programming Problems. *Neutrosophic Operational Research, 1*, 15-27.
- Islam, S., & Ray, P. (2018). Multi-Objective Portfolio Selection Model with Diversification by Neutrosophic Optimization. *Neutrosophic Sets and Systems*, 74-84.
- Islam, S., & Deb, S. (2019). *Neutrosophic Goal Programming Approach A Green Supplier Selection Model with Quantity Discount* (Cilt 30). New Mexico: university of New Mexico.
- Ismail, M. M. (2022). Interval Valued Neutrosophic Sets and Multi-Criteria Decision Making for Sustainable Mobile Healthcare Promotion. *Financial Technology and Innovation, 1*(1), 08-8.
- Karaşan, A., Boltürk, E., & Kahraman, C. (2019). A novel neutrosophic CODAS method: Selection among wind energy plant locations. *Journal of Intelligent & Fuzzy Systems*, 36(2), 1491-1504.
- Kakati, P., Borkotokey, S., Mesiar, R., & Rahman, S. (2018). Interval neutrosophic hesitant fuzzy choquet integral in multicriteria decision making. *Journal of Intelligent & Fuzzy Systems*, 35(3), 3213-3231.
- Karamaşa, Ç. (2020), “Gıda işletmelerinde yeşil lojistik uygulamalarının Nötrosifik DEMATEL yöntemi ile analiz edilmesi: Giresun ili örneği ”, *Anadolu Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, Vol. 2 No. 2, pp. 1-12.
- Karataş, S., & Kuru , C. (2016). Neutrosophic Topology. *Neutrosophic Sets and Sytems* (13), 90-95.
- Korucuk, S., Tirkolae, E. B., Aytekin, A., Karabasevic, D., & Karamaşa, Ç. (2023). Agile supply chain management based on critical success factors and most ideal risk reduction strategy in the era of industry 4.0: application to plastic industry. *Operations Management Research*, 1-22.
- Maji, P. K. (2013). *Neutrosophic soft set*. Infinite Study.
- Karamaşa, Ç., Karabasevic, D., Stanujkic, D., Kookhdan, A., Mishra, A., & Erturk, M. (2021). An extended single-valued neutrosophic AHP and MULTIMOORA

method to evaluate the optimal training aircraft for flight training organizations. *Facta Universitatis-Series Mechanical Engineering*, 19(3).

- Karamustafa, M., & Ceb, S. (2022). A new model for the occupational health and safety risk assessment process: Neutrosophic FMEA. *Journal of the Faculty of Engineering and Architecture of Gazi University*, 38(1).
- Khan, M. F., Haq, A., Ahmed, A., & Ali, I. (2021). Multiobjective Multi-Product Production Planning Problem Using Intuitionistic and Neutrosophic Fuzzy Programming. *IEEE Access*, 37466-37485. doi:10.1109/ACCESS.2021.3063725
- Klir, G., & Yuan, B. (1995). *Fuzzy Sets And Fuzzy Logic*. New Jersey: Prentice Hall.
- Mondal, K., Pramanik, S., & Giri, B. C. (2018). *Interval neutrosophic tangent similarity measure based MADM strategy and its application to MADM problems*. Infinite Study.
- Özkan, M. M. (2003). *Bulanık Hedef Programlama*. Bursa: Ekin Kitabevi.
- Peng, H. G., Zhang, H. Y., & Wang, J. Q. (2018). Probability multi-valued neutrosophic sets and its application in multi-criteria group decision-making problems. *Neural Computing and Applications*, 30, 563-583.
- Rani, P., Ali, J., Krishankumar, R., Mishra, A. R., Cavallaro, F., & Ravichandran, K. S. (2021). An integrated single-valued neutrosophic combined compromise solution methodology for renewable energy resource selection problem. *Energies*, 14(15), 4594.
- Rehman, A. U., Gulistan, M., Kausar, N., Kousar, S., Al-Shamiri, M. M., & Ismail, R. (2022). Novel Development to the Theory of Dombi Exponential Aggregation Operators in Neutrosophic Cubic Hesitant Fuzzy Sets: Applications to Solid Waste Disposal Site Selection. *Complexity*, 2022.
- Roy, R., & Das, P. (2015). A Multi-Objective Production Planning Problem Based on Neutrosophic Linear Programming Approach. *International Journal Fuzzy Mathematical Archive*, 8(2), 81-91.
- Sarucan, A., Emin Baysal, M., & Engin, O. (2020, July). Physician Selection with a Neutrosophic Multi-criteria Decision Making Method. In *Intelligent and Fuzzy Techniques: Smart and Innovative Solutions: Proceedings of the INFUS 2020 Conference, Istanbul, Turkey, July 21-23, 2020* (pp. 319-327). Cham: Springer International Publishing.
- Smarandache, F. (1999). *A Unifying Field In Logics: Neutrosophic Logic. Neutrosophy, Neutrosophic Set, Neutrosophic Probability*. Rotoboth: American Research Press.

- Smarandache, F. (2003). Definition of Neutrosophic Logic- A generalization of Fuzzy Logic. U. o. Goerlitz (Dü.), *EUSFLAT Proceeding of the Third Conference of the European Society for Fuzzy Logic and Technology* içinde, (s. 141-146). Zittau.
- Smarandache, F. (2005). *A Unifying Field in Logics: Neutrosophic Loggic. Neutrosophiy, Neutrosophic Set, Neutrosophic Probability and Statistics* (4. Baskı b.). Rehoboth, Amerika: American Research Press.
- Smarandache, F. (2005). Neutrosophic set-a generalization of the intuitionistic fuzzy set. *International journal of pure and applied mathematics*, 24(3), 287.
- Smarandache , F., & Osman, S. (2007). *Neutrosophy in Arabic Philosophy*. United States of America: Renaissance High Press.
- Supciller, A. A., & Toprak, F. (2020). Selection of wind turbines with multi-criteria decision making techniques involving neutrosophic numbers: A case from Turkey. *Energy*, 207, 118237.
- Taş, A., & Karataş, P. Ç. (2021). Yazılım Sektöründe Nitelikli Personel Seçiminin Nötrosifik AHP ve TOPSİS Yöntemleri İle İncelenmesi. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 13(1), 969-979.
- Thao, N. X., & Smarandache, F. (2016). (I, T)-Standard neutrosophic rough set and its topologies properties.
- Jun, Y. B., Smarandache, F., & Kim, C. S. (2017). Neutrosophic cubic sets. *New mathematics and natural computation*, 13(01), 41-54.
- Zadeh, L. A. (1965). Fuzzy Sets. *Information and Control*, 338-353.
- Zhang, H., Wang, J., & Chen, X. (2016). An outranking approach for multi-criteria decision-making problems with interval-valued neutrosophic sets. *Neural Computing and Applications*, 27, 615-627.
- Zimmerman , H. J. (1996). *Fuzzy Set Theory - and Its Applications*. Boston: Kluwer Academic Publishers.